ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر

ئۇيغانغان زېمىن

2

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەسەرلىرى

ISBN 978-7-228-11475-7

总定价：76.00元

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىنى تاپرىسى
www.uyghurkitap.com

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر

ئۇيغانغان زېمىن

(تارىخىي رومان)

2

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

مۇھەررىردىن

تارىخىي رومان «ئويغانغان زېمىن»نىڭ نەشردىن چىققان بىرىنچى قىسمى تۆتىنچى نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى باھالاشتا مۇنەۋۋەر ئەسەر مۇكاپاتىغا ئېرىشتى . قولىڭىزدىكى بۇ كىتاب شۇ رومانىنىڭ ئىككىنچى قىسمى بولۇپ ، بۇنىڭدا 30 ـ يىللارنىڭ بېشىدىكى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ داۋامى ، راۋاجى ۋە ئاقىۋىتىدىن تارتىپ تاكى 40 ـ يىللار ئوتتۇرىسىدا ، ئىلى ۋادىسىدا «ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى» پارتلىغانغا قەدەر بولغان ئۇزۇن ۋە مۇرەككەپ بىر تارىخىي دەۋر ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان .

تارىخىي ۋەقەلەر تېما قىلىنغان رومانلاردا شۇ ۋەقەلەر يۈز بەرگەن دەۋرنىڭ ماددىي ھاياتى بىلەن بىر قاتاردا مەنىۋى قىياپىتىنىمۇ ئەينەن ئەكس ئەتتۈرۈش زۆرۈر بولغانلىقتىن ، شۇ دەۋر كىشىلىرىنىڭ تۇرمۇش ، ئۆرپ ـ ئادەت ، دۇنياقاراش ، پىكىر ـ ئىدىيە ، ئېتىقاد ۋە سۆزلەش ئۇسۇللىرىنىمۇ چىنلىق بىلەن سۈرەتلەپ بېرىش تەقەززا قىلىنىدۇ . «ئويغانغان زېمىن» گە ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان تارىخىي دەۋردە شىنجاڭدىكى بەزى يەرلەر ۋە مىللەتلەرنىڭ ناملىرى بۈگۈنكىدىن باشقىچە ئاتىلاتتى . مەسىلەن ، ھازىرقى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى «ئالتىشەھەر» دەپ ئاتالسا ، ئەكسىيەتچىلەر پەيدا قىلغان مىللىي ئازارلىق تۈپەيلى خەنزۇلارنى «خىتاي» ، خۇيزۇلارنى «تۇڭگان» ، ئۇيغۇرلارنى

«چەنتۇ» ، موڭغۇللارنى «قالماق» دەپ ئاتاش ئادەت ئىدى ، بىر قىسىم كىشىلەر ئارىسىدا ، ئىسلام دىنىدا بولمىغانلارنى «كاپىر» دەپ ئاتاشمۇ بار ئىدى . بۇ رومانىدا ئەنە شۇ ئەھۋاللارنى ئەينەن ئەكس ئەتتۈرۈشكە توغرا كەلگەن ، جۈملىدىن ، بەزى سەلبىي ئوبرازلارنىڭ ئۆزىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان خاتا كۆزقاراش ۋە پىكىر - مۇلاھىزىلىرىمۇ تارىخىي نۇقتىدىن ئەينەن ئەكس ئەتتۈرۈلگەن .

ھۆرمەتلىك كىتابخانلارنىڭ بۇ مەسىلىلەرنى توغرا چۈشىنىپ ، ئۇنىڭغا تەنقىدي قاراشلىرىنى ئۈمىد قىلىمىز .

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب ئىبلىس ھەرىكەتتە 1
ئىككىنچى باب «ئەمدى نەيزىلەشمەيلى» 28
ئۈچىنچى باب پاجىئە مۇشۇ يەردىن باشلاندى 49
تۆتىنچى باب كاڭدىن چىققان «پەرىزات» 66
بەشىنچى باب قەشقەردىن خەت 85
ئالتىنچى باب «بالا سەركەردە» تۇرپاندا 106
يەتتىنچى باب جادۇگەرنىڭ ئەپسۇنى 122
سەككىزىنچى باب باش ئەگمە جىلغىسىدا 143
توققۇزىنچى باب جىرجىس ھاجى 156
ئونىنچى باب قەشقەر ئاسمىنىدا تۇمان 182
ئون بىرىنچى باب يول كۆچاغا 208
ئون ئىككىنچى باب سەكسەن قويغا بىر مىلتىق 219
ئون ئۈچىنچى باب «مېنىڭ بېشىمغا تاج ياراشمايدۇ» 238
ئون تۆتىنچى باب ئەجەل كۆلەڭگىسى 248
ئون بەشىنچى باب ھاۋادا رادىئو دولقۇنلىرى 262
ئون ئالتىنچى باب ئۇرۇمچى قامال كۈنلىرىدە 274
ئون يەتتىنچى باب يول قەشقەرگە 296
ئون سەككىزىنچى باب قانغا بويالغان دىيار 307
ئون توققۇزىنچى باب غەلىتە مەھبۇسلار 335
يىگىرمىنچى باب سىرلىق قاچقۇن 353
يىگىرمە بىرىنچى باب تۇمانلىق قىسمەت 369
يىگىرمە ئىككىنچى باب «ئۇرۇمچى سىزنى كۈتىدۇ» 391
يىگىرمە ئۈچىنچى باب سەرلەۋھىسىز پاراڭلار 412
يىگىرمە تۆتىنچى باب ھەسرەتلىك نىدا 473

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

بىرىنچى باب

ئىبلىس ھەرىكەتتە

يىلان يىلانىنى يەپ ،
ئەجدىھا بولىدۇ .

— قەدىمكى غەرب ماقالى

1

رىۋايەت قىلىنىشچە ، ئىبلىس ، يەنى ئازازۇل ئەسلىدە خۇداغا يېقىن پەرىشتىلەرنىڭ بىرى بولۇپ ، ھەممە پەرىشتىلەرگە دەرس ئېيتىش مەرتىۋىسىگە يېتىپتىكەن ؛ خۇدا ئۇنىڭ ئالىملىقى ، پەم - پاراسىتى ، قابىلىيىتى ، ئىبادەتتىكى سادىقلىقى ۋە تەقۋادارلىقىغا قاراپ ، ئاسمانىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ، جەننەتنىڭ خەزىنىچىلىكىنى ، ھەتتاكى يەر يۈزىنىڭ پادىشاھلىقىنىمۇ ئۇنىڭغا بېرىپتىكەن . كۈنلەردە بىر كۈن خۇدا يەر يۈزىنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن ، پەرىشتىلەردىنمۇ ئالىمراق ۋە قابىلراق بىر مەخلۇق يارىتىش مەقسىتىدە تۇپراقتىن ئادەم ئاتىنى بىنا قىلىپ ، ھەممە پەرىشتىلەرنى ئۇنىڭغا سەجدە قىلىشقا بۇيرۇپتۇ ، پەرىشتىلەر بۇ بۇيرۇقنى دەرھال بەجا كەلتۈرۈپتۇ . پەقەت ئىبلىسلا ئۆزىدىن ئالىمراق ۋە قابىلراق بولغان ئادەمنىڭ يارىتىلغىنىغا چىدىماي ، «مەن ئوتتىن يارالغان تۇرسام ، تۇپراقتىن يارالغان ئادەمگە نېمىشقا سەجدە قىلغۇدەكمەن» دەپ بويۇنتاۋلىق قىپتۇ ھەمدە بۇ ھەسەتخورلۇق ، مەنمەنچىلىك ۋە تەكەببۇرلۇقى تۈپەيلى ، شۇ ھامان

خۇدانىڭ غەزىپىگە ئۇچراپ ، جەننەتتىن قوغلىنىپتۇ . بىراق ، ئۇ ئۆزىنىڭ مۇنداق بەختسىزلىككە ئۇچرىشىنى ئادەمدىن كۆرۈپ ، «سېنىمۇ ئۆزۈمگە ئوخشاش لەنەتكەردى قىلمايدىغان بولسام» دەپ قەسەم ئىچىپ ، قىساس ئېلىشقا كىرىشىپتۇ ـ دە ، ئاخىر پەيتى كەلگەندە ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئانىنى مىڭ بىر ھىيلە ـ نەيرەڭ بىلەن ئازدۇرۇپ ، جەننەتتىن ئايرىپ تاشلاپتۇ . شۇنىڭدىن باشلاپ ، ئۇنىڭ ئۆزىمۇ پۈتۈن شۇملۇق ، ياۋۇزلۇق ، ھىيلە ـ مىكىر ، سۈيىقەست ، قارا نىيەتلىكنىڭ قاراڭغۇ كۆلەڭگىسى سۈپىتىدە تاكى قىيامەت كۈنىگىچە قارغىش ۋە لەنەت ئاستىدا خارۇزەبۇن ياشايدىغان شەيتانغا ئايلىنىپ ، ئادەمزاتنىڭ گۆشى بىلەن تېرىسى ئارىسىدا كۆزگە كۆرۈنمەي يۈرىدىغان بولۇپ قاپتىمىش...

بۇغۇ رىۋايەت ياكى ئەپسانە ، ئەلۋەتتە ! ئەمما ، رېئال تۇرمۇشتا خۇددى شۇ ئىبلىسقا ئوخشايدىغان ئادەملەرنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا گۇمان قىلماسسىز ، بەلكى ئۇنداقلارنى ئۆز كۆزىڭىز بىلەن كۆرگەن ، ھېچبولمىغاندا ئاڭلىغان ياكى بىرەر كىتابتىن ئوقۇغان بولۇشىڭىز مۇمكىن .

شۇنداق ، شىنجاڭدىن بىرنەچچە مىڭ كىلومېتىر يىراقلىقتىكى سېرىق دېڭىز بويىغا جايلاشقان لياۋنىڭ ئۆلكىسىنىڭ كىچىككىنە بىر كەنتىدىكى ۋەيران بولغان پومېشچىك ئائىلىسىدە يېڭى كالېندار ھېسابى بىلەن 1897 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى دۇنياغا كەلگەن بىر بوۋاقنىڭ ئاخىر بېرىپ ، رېئال تۇرمۇشتىكى ئىبلىس بولۇپ قېلىشىنى ھېچكىم ئويلىمىغان بولغىيدى !

بىر رىۋايەتتە ئېيتىلىشىچە ، تېمۇرچىن ، يەنى چىڭگىزخان ھەر ئىككى مۇشتۇمى مەھكەم تۈگۈلگەن ۋە بارماقلىرى ئارىسىدىن قان تېمىپ تۇرغان ھالەتتە تۇغۇلغانمىش . تۇغۇت ئانىسى ئۇنىڭ بارماقلىرىنى قايرىپ قارىسا ، ھەر ئىككى ئالقىنىدا ئۇيۇپ قالغان قان پارچىسى تۇرغۇدەك ، موڭغۇل قېرىلىرى بۇ ئىشنى ئاڭلاپ «خۇدانىڭ ئۆزىگە ئامانەت !» دەپ ئەنسىرىگەنىكەن . ئەمما ، بىز

يۇقىرىدا ئېيتقان بۇۋاقتا بولسا ، ھېچقانداق غەلىتىلىك كۆرۈنمەيتتى . ئۇ ئادەتتىكى بۇۋاقلاردەك كۆزلىرىنى يۇمۇپ ، ئانچە - مۇنچە يىغلاپ قويياتتى ، خالاس . شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كىچىك ، ئاق سۈتۈمنى ئاققا ساغدىم ، كۆك سۈتۈمنى كۆككە دەپ ، ئۇنى ئاق سۈتى بىلەن بېقىپ ئۆستۈرگەن ئانىسىمۇ ياكى يەتتە يېشىدىن باشلاپ ئۇنىڭ ئاغزىغا ئىلىم سېلىپ ، كۈڭزى ، مېڭزى قاتارلىق مەشھۇر مۇتەپەككۇرلارنىڭ ئىنساپ ، دىيانەت ، مېھىر - شەپقەت ، ۋاپا ۋە ساداقەت ھەققىدىكى ئەخلاق كىتابلىرىنى يادقا ئالدۇرغان ئۇستازلىرىمۇ ، بۇ بالىنىڭ ئاخىر بېرىپ ، بىر قانخور جاللاتقا ئايلىنىپ قېلىشىنى ھەرگىز خىيالىغا كەلتۈرمىگەن بولغىيدى ! ئەكسىچە ، ئۇلار بۇ بالىنىڭ قويۇق قاشلىرى ئاستىدا پارقىراپ تۇرغان يوغان كۆزلىرى ۋە كەڭ پېشانىسىگە قاراپ ، ئۇنى «چوقۇم ئەقىللىق ۋە ياراملىق ئادەم بولىدۇ» دەپ ھۆكۈم قىلىشتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ئاتا - ئانا ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ئۇنى ئوبدان ئوقۇتۇشقا كۆڭۈل بۆلدى ۋە ئاخىر 1917 - يىلى ياپونىيىگە ئوقۇشقا ئەۋەتتى . بۇ يىگىرمە ياشلىق يىگىت ياپونىيىنىڭ پايتەختى توكيودىكى «مىڭجى» ئۇنىۋېرسىتېتىدا سىياسىي ئىقتىساد پېنىنى ئۆگىنىشكە ، ماركسىزم بىلەنمۇ تونۇشۇشقا باشلىدى .

بۇ چاغلاردا ئىچكى جۇڭگودىكى چوڭ - كىچىك مىلىتارىستلار ھوقۇق ۋە يەر - زېمىن تالىشىپ ، بىر - بىرى بىلەن قان بولۇشۇۋاتاتتى . قايسىسى زور كەلسە ، ئاجىزلىرىنى يۇتۇپ كەتمەكتە ۋە شۇ يول بىلەن ئۆزىنىڭ تەسىر دائىرىسىنى كېڭەيتمەكتە ئىدى . مۇنداق قاراشتا ، كىم ھەربىي ھوقۇقنى ئىگىلەشكە ۋە قوشۇن تارتىشقا ماھىر بولسا ، ئۇنىڭ قولى ئۇزۇن بولۇپ ، ئامەت شۇنىڭ ، جاھان شۇنىڭ ، ئىش شۇنىڭ ، ئاتاق شۇنىڭ بولۇۋاتاتتى . قىسقىسى ، زېمىنى كەڭ ، بايلىقى مول بۇ قەدىمكى مەدەنىيەت يۇرتى خۇددى تارىختىكى «ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر» ياكى «ئۇچ پادىشاھلىق» دەۋرىدىكىگە ئوخشاش قارا نىيەتلىك ياۋۇز تەۋەككۇلچىلەرنىڭ ئۆزىنى كۆرسىتىدىغان

سەھنىسىگە ئايلىنىپ قالغاندى . قويۇق قاشلىرى ئاستىدىكى يوغان بۆره كۆزلىرىدىن ئىچكى دۇنياسىدىكى دەھشەتلىك ھېرىس ئۇچقۇنلىرى چاچراپ تۇرىدىغان بايقى يىگىتمۇ ئەمدى ئۆز كۆڭلىدە پۇكۇپ كەلگەن مۇددىئالىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا پۇرسەت كەلدى دەپ ئويلىدى ـ ده ، توكيودىكى «مىڭجى» ئۇنىۋېرسىتېتىدا سىياسىي ئىقتىساد ئۆگىنىشىنى تاشلاپ ، ۋەتەنگە قايتتى ۋە ئىشنى ھەربىي ھوقۇق ئىگىلەشتىن باشلاش ئۈچۈن ، يۇنناندىن ئۆلكىسىدىكى ھەربىي مەكتەپكە كىردى ھەمده شۇنىڭدىن باشلاپ ، كۈل رەڭ ھەربىي كىيىم كىيىپ ، پاچاقلىرىغا گوجەي يۆگەپ ، بېلىنى تاسما بەلباغ بىلەن مەھكەم باغلىدى .

بۇ يىگىت رومانىمىزنىڭ بىرىنچى قىسمىدىن باشلاپ كىتابخانلىرىمىزغا تونۇش بولۇپ كېلىۋاتقان شېڭ شىسەي ئىدى .

ئۇ بايقى ھەربىي مەكتەپنى ئوفىتسېرلىق دەرىجىسى بىلەن پۈتتۈرگەندىن كېيىن ، چوڭ ـ كىچىك مىلىتارىستلارنىڭ بوسۇغىسىنى ياقىلاپ يۈرۈپ ، ئاخىر شەرقىي شىمال ئۆلكىلىرى بويىچە چوڭ مىلىتارىستلارنىڭ بىرى ئاتالغان گو سۇڭلىڭنىڭ ھۇزۇرىدا جۇڭشياۋ (پودپولكوۋنىك) دەرىجىلىك مۇشاۋىرلىققا ئېرىشتى ۋە غۇنچە بوي كەلگەن قىرقىم چاچلىق قالماق چىراي بىر قىزغا ئۆيلەندى . بۇ قىز گو سۇڭلىڭنىڭ جىيەن قىزى چۇ يۈفاڭ ئىدى . 1923 ـ يىلى گو سۇڭلىڭ ئۆزىگە يارىملىق ئىزباسارلار يېتىشتۈرۈش مەقسىتىده شېڭ شىسەي بىلەن چۇ يۈفاڭنى ياپونىيىگە ئوقۇشقا ئەۋەتتى . شېڭ شىسەي ياپونىيە قۇرۇقلۇق ئارمىيە ئۇنىۋېرسىتېتىغا ، ئۇنىڭ خوتۇنى چۇ يۈفاڭ توكيودىكى قىزلار ئۇنىۋېرسىتېتىغا كىردى . 1925 ـ يىلى گو سۇڭلىڭ ئۆزىدىن چوڭراق مىلىتارىست جاڭ زولىنغا قارشى قوزغىغان ھەربىي ئۆزگىرىشته مەغلۇپ بولۇپ ، ئۆلگەندىن كېيىن ، باشپاناھسىز قالغان شېڭ شىسەي ئۆزىنى جياڭ جېيشىنىڭ قۇچىقىغا ئاتتى ۋە ئۇنىڭ ياردىمى بىلەن ياپونىيىده ھەربىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ ، 1927 ـ يىلى ۋەتەنگە قايتقاچ ، گومىنداڭ

ئارمىيىسى باش قوماندانلىق شتابىنىڭ شاڭشياۋ (پولكوۋنىك) دەرىجىلىك مۇشاۋىرلىقىغا تەيىنلەندى . كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ جياڭ جيېشى ئالدىدا ئۆزىنى «مەن سىزنىڭ ئوقۇغۇچىڭىزمەن» دېيىشىنىڭ سەۋەبى ئەنە شۇ ئىدى .

كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرى . شېڭ شىسەي چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن ، ياتاق ئۆيىدىكى يوغان بويئەينەك ئالدىغا كېلىپ توختىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ ئارقىغا تارالغان قويۇق قارا چاچلىرىنى ، قېلىن قاشلىرى ئاستىدا پارقىراپ تۇرغان بۆرە كۆزلىرى ، قويۇق بۇرۇتى ئۇستىدە چاپلاپ قويغاندەك كۆرۈنىدىغان يوغان بۇرنى ، ماش رەڭ ھەربىي كىيىمىگە لىق كەلگەن تولغۇن گەۋدىسىگە بىردەم قاراپ تۇرۇپ ، قاتتىق بىر ئۆھ تارتتى . يۈمشاق دىۋاندا پوپايكا توقۇپ ئولتۇرغان خوتۇنى دەرھال ئۇنىڭغا قاراپ :

— سىزگە يەنە نېمە بولدى ؟ — دېدى .

— ھەي سۆيۈملۈكۈم ، گېپىمگە قۇلاق سال ، خېلى كۈنلەردىن بېرى مېنىڭ يۈرىكىمنى ئېچىتىۋاتقان دەردلىرىمنى ساڭا ئېيتسام «ناشۇكۇرلۇك قىلمامسەن» دەپ مېنى ئەيىبلەپ كەلدىڭ ، ئويلاپ باق ، مەنزە ، ئۆمۈرنىڭ ئالتۇن دەۋرى بولغان مۇشۇ نەۋقىران ياشلىقىم ، مۇشۇ يولۇاستەك بەستىم ، مۇشۇ قابىلىيىتىم بىلەن بۇ لايغەزەل ، قىمارۋاز ، بىكار تەلەپ مۇشاۋىرلار ئارىسىدا قورسىقى تويسا بۇرۇتىنى يالاپ ياتىدىغان مۇشۇككە ئوخشاش كۈنۈم ئۆتكىنىگە شۇكۇر قىلىپ يۈرۈۋېرەمدىمەن ؟ ياق ، ياق ! مۇنداق ئېتى ئۇلۇغ ، سۈپرىسى قۇرۇق مەنسەپكە گول بولۇپ يېتىشنى خالىمايمەن . «ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر»نى ئىنقىراز قىلىپ ، شۇ چاغدىكى جۇڭگو قۇرۇقلۇقىدا تۇنجى قېتىم يېگانە خانلىق تەختىگە ئولتۇرغان چىن شىخۇاڭ بىلەن «ئۇچ پادىشاھلىق» دەۋرىدىكى پادىشاھلارنىڭ بىرى بولغان لىيۇ بېي قانچىلىك ئادەم ئىدى دەيسەن ! دۇنيانى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن چىڭگىزخانچۇ ؟ ناپالىيونچۇ ؟ ناپالىيونمۇ ئاددىي ئوفىتسېرلىكتىن خانلىققا كۆتۈرۈلمىگەنمىدى ؟

گەپ شۇ يەرگە يەتكەندە ، چۇ يۇفاڭ ئۆز ئېرىنىڭ تارىختا ئۆتكەن مەشھۇر كىشىلەرنىڭ تەرجىمھاللىرىنى ئاھايىتى قىزىقىپ ئوقۇيدىغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ ، غەلىتە بىر تەبەسسۇم بىلەن مۇنداق دېدى :

— سىزنىڭمۇ خان بولۇش نىيىتىڭىز بارمۇ نېمە؟ مەنغۇ سىزنىڭ ئىرادە ۋە قابىلىيىتىڭىزگە قايىلمەن ، ئەمما جۇڭگودا خانلىق تۈزۈمىنىڭ بىكار بولغانلىقىنى ئۇنتۇپ قالماڭ .

— ياق ، ئەزىزىم ، سەن مېنى ياخشى چۈشىنىسەن . ماڭا قارا ، جۇڭگودا خانلىق تۈزۈم بىكار قىلىنغىنى بىلەن بۇ مەملىكەت خۇددى كەلكۈندىن كېيىن ، ئۇزۇن يىللىق قۇرغاقچىلىقتا چاك ـ چېكىدىن يېرىلىپ كەتكەن لاتقىنىڭ يۈزىدەك پارچە ـ پارچە بولۇپ كەتكەن . مۇنداق مەملىكەتتە بىرەر ئۆلكىنىڭ ئالىي ھۆكۈمدارلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئانچە قىيىن ئىش ئەمەس . شۇنداق ، ھېچ قىيىن ئىش ئەمەس . ئاسمان خۇداسى نېسىپ قىلىپ بىرەر چەت ئۆلكىگە ، مەسىلەن ، شىنجاڭ ياكى ئىچكى موڭغۇلغا ھېرىپ قالسام ، باشقىچە بىر ۋەزىيەت يارىتىپ مۇرادىمنى ھاسىل قىلىشقا كۆزۈم يېتىدۇ . مەسىلەن ، بىرەر قېرى مەنسەپدارنى تاپىمەن ـ دە ، ئۇنىڭغا ساداقەت بىلدۈرۈپ قوينىغا كىرىمەن . ئۇ ئۆلگەندىن كېيىن ، ھوقۇقىغا ۋارىسلىق قىلىشنى قولغا كەلتۈرىمەن ، خالاس ! ھېچبولمىغاندا بىرەر موڭغۇل قەبىلىسىنىڭ ئىچىگە سۇقۇنۇپ كىرىمەن ـ دە ، موڭغۇل قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ ، موڭغۇل ۋاڭىنىڭ ئىخلاسمەن ئوغلى بولۇۋالىمەن . ۋاڭ ئۆلگەندىن كېيىن ، ئۇنىڭ قەبىلىسى ماڭا قالمامدۇ ؟ دۇنيادا قىلاي دېسە ئىش جىق !

— بۇ بولمىغان گەپ ، — دېدى چۇ يۇفاڭ ، ئۇنىڭ كېيىنكى سۆزلىرىدىن نارازى بولغاندەك تۇمشۇقىنى تۇرۇپ ، — مېنى ئەمدى موڭغۇللارنىڭ ئىس پۇراپ تۇرىدىغان كىگىز ئۆيىگە ئاپىرىپ قويماقچىمۇ سىز ؟

— ياق ، ئەزىزىم ، گېپىمنى چۈشەنمەي قاپسەن ، — دەپ

ئىزاھات بېرىشكە باشلىدى شېكاڭ شىسەي ، بۇرۇتىنى سىلاپ تۇرۇپ ، — موڭغۇللارنى تىلغا ئالغىنىمدا ، ئالاھىدە ئەسكەرتىش بىلەن «ھېچبولمىغاندا» دېگەن شەرتلىك ئىبارىنى ئىشلەتكىنىمگە دىققەت قىلمىغان ئوخشايسەن . ساڭا ئوخشاش مودەنگۈلنى چۆلگە ئاپىرىپ تاشلاشقا مېنىڭ كۆڭلۈم قېيامتى ؟ ئەمما ، ئۆز دەۋرىدە پادىشاھ خەن ۋۇدىنىڭ بۇيۇك مەقسەتلىرى ئۈچۈن مەلىكە جېيېۋۇنىڭ شاھانە ئوردىلارنى تەرك ئېتىپ ، ئۆز ئىختىيارى بىلەن ياۋايى ئۇنسۇرلار ئارىسىدا ، خۇددى سەن ئېيتقاندەك ئىس پۈراپ تۇرىدىغان كىگىز ئۆيلەردە ئەللىك يىل ئۆمرىنى ئۆتكۈزگەنلىكىنى ئېسىڭگە سېلىپ ئۆتمەكچىمەن . بىز ئۆز مەقسىتىمىزگە يېتىش يولىدا ھەرقانداق ئىشقا تەييار تۇرۇشىمىز كېرەك . موڭغۇل ۋاڭىغا ئىخلاسمەن ئوغۇل بولۇش مەسلىسىگە كەلسەك ، بۇ ھەرگىز مېنىڭ ئاساسىي نىشانەم ئەمەس . مېنىڭ ئاساسىي نىشانەم بىرەر ئۆلكىنىڭ ھۆكۈمدارلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش دېدىمغۇ ، ۋەسسالام .

— سىز ھەرقانداق ئىشقا قابىل ئادەمسىز ، — دېدى چۇ يۇفاڭ ، — سىزنىڭ ئالىي مەقسەتلىرىڭىز ئۈچۈن جېنىم تەسەددۇق ، سىز چوقۇم مەقسەتكە يېتىسىز .

— ئىلاھىم ئېيتقىنىڭ كەلسۇن ! — دېدى شېكاڭ شىسەي قولىغا تاماكا ئېلىۋېتىپ .

چۇ يۇفاڭ ئۇنىڭغا نازلىنىپ تۇرۇپ ، دەرھال سەرەڭگە چېقىپ بەردى .

2

ئۇلارنىڭ تىلىكى تېزلا ئەمەلگە ئېشىپ قالدى .

بۇ كۈنلەردە ياڭ زېڭشىننىڭ ئورنىغا ئولتۇرغان جىن شۇرېن ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش ۋە كۈچەيتىش غەرىزىدە ، كۈچلۈك بىر قوشۇن تۈزۈشكە كىرىشىپ ، ئۇرۇمچىدە ھەربىي

مەكتەپ تەسىس قىلغان ، گېرمانىيەدىن قورال ـ ياراغ ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ھەربىي ئايروپىلان سېتىۋالغان ، ئاۋىئاتسىيە مەكتىپى قۇرۇشقىمۇ تەييارلىق كۆرۈپ قويغانلىقى ۋە ئۆز يېقىنلىرىنىڭ پەرزەنتلىرىنى گېرمانىيىگە ئوقۇشقا ئەۋەتكەنلىكى بىراق ، يېڭىدىن تەسىس قىلىنغان ھەربىي مەكتەپ ۋە قوشۇننى تەربىيىلەشكە شىنجاڭدا يارىملىق ھەربىي مۇتەخەسسىسلەر ناھايىتى كەمچىل ئىدى . شۇڭا ، ھەربىي مۇتەخەسسىس تېپىپ كېلىش نىيىتىدە نەنجىنگە مەخسۇس كىشى ئەۋەتتى . يۇقىرىدا بايان قىلغىنىمىزدەك ، شېڭ شىسەي نەنجىندىكى خىزمىتىدىن بىزار ، يېڭى بىر ئاشىيانغا ئىنتىزار بولۇپ ئىچى پۇشۇپ يۇرگەنىدە ، تەقدىر ـ ئىرادە ئۇنى جىن شۇرېن ئەۋەتكەن ھېلىقى كىشىگە ئۇچراشتۇرۇپ قويدى . ئۇ ئۆز ئارزۇلىرىغا يېتىش يولىنىڭ مۇناسىپ تاسادىپىيلىق بىلەن ئېچىلغىنىغا خۇش بولۇپ ، دەرھال سەپەرگە جابدۇندى ۋە كۇندىلىك خاتىرە دەپتىرىگە مۇنۇ قۇرلارنى يېزىپ قويدى :

«مىنگونىڭ 18 ـ يىلى[1] 6 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى... ئاسمان خۇداسىغا مىڭ قەتلە شۈكرىكىم ، مۇراد ـ مەقسەتكە يەتمەكنىڭ تۇنجى مەنزىلى كۆز ئالدىمدا نامايان بولدى . نەچچە ۋاقىتتىن بېرى خىيال بولۇپ كۆرۈنگەن ئىشلار — رېئاللىققا ئايلانماقتا . مېنىڭ ئىقبال يۇلتۇزۇم چۆل ـ جەزىرە دەپ تونۇلۇپ كېلىۋاتقان يىراقتىكى شىنجاڭ ئاسمىنىدا كۆلىدىغان ئوخشايدۇ . بۇ قېتىم جاننى ئالماقنىغا ئېلىپ قويدۇم . بېرىش بار ، قايتىش يوق .»

بىراق ، ئۇزۇنتۇرا جىن شۇرېن شېڭ شىسەينىڭ ياپونىيە قۇرۇقلۇق ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇغان يۇقىرى سەۋىيىلىك ھەربىي مۇتەخەسسىس ئىكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقاچ ، ياڭ جاڭجۇڭنى قوناق دانىسىدەك ئىككى تال قوغۇشۇن بىلەن ئۇ دۇنياغا ئەۋەتىۋەتكەن

---

① مىلادىيە 1929 ـ يىلى .

پەن ياۋنەننى ، پەن ياۋنەننىڭمۇ ياپونىيىدە ئوقۇغان زىيالىيلىرى ئىكەنلىكىنى ئېسىگە ئېلىپ ، «بۇمۇ پەن ياۋنەن Ⅱ » بولۇپ قالمىغىيدى دېگەن ئەندىشە بىلەن ھېلىقى كىشىگە «شېڭ شىسەينىڭ ئورنىغا باشقا ئادەم تېپىڭ» دەپ تېلېگرامما ئەۋەتتى . بىراق ، ئۇ كېچىككەنىدى .

شۇنداق قىلىپ ، شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ خوتۇنى بىلەن ھېلىقى كىشىنىڭ ھەمراھلىقىدا 1930 - يىلى كۈز كۈنلىرى سىبىرىيە تۆمۈرىيولى ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلدى ۋە ئۇزۇن ئۆتمەي دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك مۇشاۋىرلىقىغا تەينىلەندى . بىراق ، ئۇنىڭ كۆڭلى تېخى ئارام تاپمىغانىدى .

«قىزىق ئىش ! — دەپ يازدى شېڭ شىسەي شۇ كۈنلەردىكى خاتىرە دەپتىرىگە ، — بىزنىڭ بۇ سەردارىمىز (جىن شۇرېننى دېمەكچى) غەلىتە ئادەم ئىكەن . مېنى شۇنچە يىراقتىن چىللاپ كەلگىنى نېمەيۇ ، ئەمدى ئۆزىدىن خۇدۇكسىرەپ دومسىيىپ ئالغىنى نېمىسى ! شىنجاڭنىڭ ھۆكۈمدارلىرى بىلىملىك كىشىلەردىن خەۋپسىرەيدىكەن ، نېمە دېسە ‹خوش› دەيدىغان بىلىمسىز لەببەيچىلەرنى ياخشى كۆرىدىكەن . بۇ ياڭ زېڭشىندىن قالغان ئۇدۇم ئىمىش دېگەن گەپلەر راست ئوخشايدۇ . ئۇنىڭ ئەتراپىدىكىلەرنى قارىمامدىغان ، ھەممىسى نان قېپى ، ئىچى تار ، يۇرتۇاز بىرنېمىلەر ئىكەن . گەنسۇلۇق بولمىغانلارنى يەكلەيدىكەن . مېنىمۇ شەرقىي شىماللىق دەپ يەكلىگىلى تۇردى . مەن خۇددى قىتىغۇر قېيىنانىنىڭ ئالدىغا كەلگەن يېڭى كېلىنگە ئوخشاپ قالدىم . ھېچ ۋەقەسى يوق ، تېخىمۇ كەمتەر ، مۇلايىم ۋە چىقىشقاق بولۇپ ، ھەممىگە چىداپ تۇرۇشۇم كېرەك . بۇ پور كۆتەكىنىڭ ئۆمرىمۇ ئۇزۇنغا بارمايدىغاندەك تۇرىدۇ . ئەمما ، ھەرگىز جىم ياتماسلىقىم دەركار . »

دەرۋەقە ، ئۇ جىم ياتمىدى . جىن شۇرېن تەرىپىدىن تەسىس قىلىنغان ھەربىي مەكتەپتە تاكتىكا دەرسىي بېرىپ يۈرۈپ ،

بىرمۇنچە ياش ئوفىتسېرلارنىڭ كۆڭلىنى ئوۋلىۋالدى . مۇھىمى ئۇرۇمچى ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى تاۋ مىنيۆ ، ياپونىيە قۇرۇقلۇق ئارمىيە ئۇچقۇچىلار مەكتىپىنى پۈتتۈرگەن لى شياۋتيەن ، شىمالىي مىلىتارىستلارغا قارشى ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت تەرىپىدىن سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا ئەۋەتىلىپ ، كېيىن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەن ۋە دۇبەن مەھكىمىسىدە مۇشاۋىرلىق ۋەزىپىسىدە تۇرغان چېن جۇڭ قاتارلىق كىشىلەر بىلەن بېرىش ـ كېلىش قىلىپ يۈرۈپ ، ئۇلار بىلەن مەلۇم دەرىجىدە پىكىر بىرلىكى ھاسىل قىلىۋالدى . بۇ كىشىلەرمۇ ، جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىنىڭ مۇستەبىتلىك سىياسىتىگە قارشى ئىدى . بولۇپمۇ قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن ، ياشلىق غۇرۇرى جۇش ئۇرۇپ تۇرىدىغان ، زىلۋا بويلۇق يىگىت چېن جۇڭغا ئۇنىڭ كۆزى كۆپرەك چۈشەتتى .

بىر كۈنى ئۇ چېن جۇڭنىڭ ياتقىدا پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ ، ئەينەك ئىشكاپتىكى كىتابلارغا قىزىقىپ قالدى . بۇ كىتابلار ئارىسىدا ماركسىزم كلاسسىكلىرىنىڭ خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلىنغان بەزى ئەسەرلىرىمۇ بار ئىدى . شېڭ شىسەي ئاۋۇال «كاپىتال»نى ، ئاندىن «كوممۇنىستىك پارتىيە خىتابنامىسى»نى ۋاراقلاپ تۇرۇپ :

— بۇ كىتابلىرىڭىز مېنىڭ ياپونىيىدە سىياسىي ـ ئىقتىساد مۇتالىئەسى بىلەن شۇغۇللانغان چاغلىرىمنى ئەسلەتتى . ئۇ چاغلاردا مەنمۇ سىزدەك جۇشقۇن بىر يىگىت ئىدىم ، — دېدى ۋە ، — سىزنىڭ ماركسىزم تەتقىقاتىدىن ھاسىل قىلغان نەتىجىلىرىڭىز كۆپ بولسا كېرەك ـ ھە ! — دەپ مەنىلىك كۈلۈپ قويدى .

— نەدىكىنى ، مەن ماركسىزمدىن پەقەت بەزى باشلانغۇچ ساۋاتلارنىلا ئۆگەندىم ، خالاس ! — دېدى چېن جۇڭمۇ ساددىلىق بىلەن كۈلۈپ ، ئاندىن ئۈستەل سىيرىتمىسىدىن قاتتىق مۇقاۋىلىق خاتىرە دەپتەرلىرىنى چىقىرىپ ، «مېنىڭ ئۆگەنگىنىلىرىم شۇنچىلىكلا» دەپ ، ئۇنىڭغا ئۇزاتتى .

شېڭ شىسەي بىر دەپتەرنى دىققەت بىلەن ۋاراقلاۋېتىپ ، بىرنەچچە قېتىم «بەللى ، ئىنىم ، يارايسىز ، يارايسىز» دەۋەتتى .

3

رومانىمىزنىڭ بىرىنچى قىسمىدا بايان قىلىنغىنىدەك ، 1931 ـ يىلى ئەتىيازدا پارتىلىغان قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ تەسىرى بىلەن پۈتۈن شىنجاڭ زېمىنىدا مەيدانغا كەلگەن قاتتىق داۋالغۇش ۋەزىيىتى نەتىجىسىدە ، 1933 ـ يىلى 4 ـ ئايىنىڭ 12 ـ كۈنى ئۇرۇمچىدە چوڭ سىياسىي ئۆزگىرىش يۈز بېرىپ ، جىن شۇرېن تەختتىن قوغلاندى . شېڭ شىسەي تاسادىپىي ھالدا تەخت ئىگىسى بولۇپ قالدى . چېڭ جۇڭ ، تاۋ مىنيۆ ۋە لى شياۋتيەن قاتارلىق كىشىلەر ئەنە شۇ سىياسىي ئۆزگىرىشنىڭ باش رولچىلىرى بولغان ۋە چوڭ ئۆمىدلەر بىلەن شېڭ شىسەينى يۆلەپ تەختكە چىقىرىشقا بىۋاستە قاتناشقانىدى . ئەمما ، شېڭ شىسەي تەختكە چىقىۋېلىپلا ئۇلارنى داغدا قويدى . يەنى تاۋ مىنيۆگە ئاران ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باش كاتىپلىقى ، لى شياۋتيەنگە ئاۋىئاتسىيە مەكتىپىنىڭ مۇدىرلىقىنى ، چېڭ جۇڭغا بولسا ، ئاران دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ باش مۇشاۋىرلىق مەنسىپى تەگدى . ئۇلار لېۋىنى چىشلەپ قالدى ، بىراق ھازىرچە بىرەر قارشىلىق كۆرسىتىشكە ئىمكانىيەت بولمىغىنى ئۈچۈن دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، پەيت كۈتمەكتە ئىدى .

شۇ ئارىدا خوجىنىياز ھاجى بىلەن ما جۇڭيىڭ ئوتتۇرىسىدا ھېلىقى جىمسار ۋەقەسى يۈز بېرىپ ، شېڭ شىسەينىڭ ئوشۇقى ئالچۇ قوپتى . تەقدىر بۇرۇنقى ئىتتىپاقداشلارنى بىر ـ بىرىگە دۇشمەن ، دۇشمەنلەرنى بىر ـ بىرىگە ئىتتىپاقداش قىلىپ قويدى ۋە ئىككى ئارىدا قاتتىق ئۇرۇش باشلىنىش ۋەزىيىتى شەكىللەندى . جياڭ جيېشى توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلاپ ، شىنجاڭدا ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى تىكلەش مەقسىتىدە خۇاڭ مۇسۇڭ دېگەن بىر چوڭ ئەربابنى ئايروپىلان بىلەن دەرھال ئۇرۇمچىگە ئەۋەتتى . خۇاڭ مۇسۇڭ شىنجاڭدىكى «دۇبەنلىك» تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ،

ئۇنىڭ ئورنىغا شېڭ شىسەي ، ما جۇڭيىڭ ، خوجىنىياز ھاجى ۋە ئىلىدىكى مىللىتارىست جاڭ پېيىۋەندىن تەركىب تاپقان ھەربىي ئىشلار كومىتېتى تەسىس قىلىش ، شېڭ شىسەينى بولسا ، شۇ كومىتېتقا باشلىق بولۇشنى تەشەببۇس قىلدى .

«چۆچۈرىنى خام سانايسىز ، جانابىي خۇاڭ مۇسۇڭ ئەپەندىم ، — دەپ يازدى شېڭ شىسەي شۇ كۈنلەردىكى خاتىرە دەپتىرىنىڭ بىر بېتىگە ، — مەن سىز ئويلىغاندەك ئادۇ[1]لاردىن ئەمەس ، مەن شۇنداق ئىشلارنى قىلايكى ، ئۇنى كۆرۈپ كۆزىڭىزگە ياكى قۇلىقىڭىزغا ئىشەنمەي قالغايسىز ! »

ئۇنىڭ يېنىدىكى يۇمشاق ئورۇندۇقتا قىرقىم چاچلىرىنى تۈزەشتۈرگەچ ، شېڭ شىسەينىڭ قەلەم تۇتقان قولىدىن كۆزىنى ئۇزمەي ئولتۇرغان چۇ يۈفاڭ خۇددى بىرنېمىدىن چۆچۈپ كەتكەن كىشىدەك :

— يەنە نېمە قىلماقچىسىز ؟ — دەپ ئەندىكىپ سورىدى .

شېڭ شىسەي قولىدىكى يۈك قەلەمنى ئۈستەلگە تاشلاپ ، بېشىنى كۆتۈردى . يوغان كىرىسىن لامپىنىڭ يورۇقىدا ئۇنىڭ چىرايى مىس ھەيكەلدەك پارقىراپ شۇنداق سۈرلۈك كۆرۈندىكى ، چۇ يۈفاڭ بۇ سۆزۈن چىرايىنى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك ، ئىختىيارسىز ھالدا يەرگە قارىۋالدى . شېڭ شىسەي ئۇنىڭغا تىكىلىپ تۇرۇپ ، «سېنىڭدىن يوشۇرىدىغان سىرىم يوق» دەپ گەپ باشلاپ تۇرۇشىغا ، چۇ يۈفاڭ ئورنىدىن دەس قوپتى ۋە ئىشىك - دېرىزىلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈپ پەردىلىرىنى باشقىدىن تۈزەشتۈرۈپ قويدى - دە ، ئاندىن :

— قېنى سۆزلەڭ ، قۇلىقىم سىزدە ، — دەپ ، جايىغا كېلىپ ئولتۇردى .

---

① ئادۇ — جۇڭگونىڭ «ئۈچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە» ناملىق مەشھۇر تارىخىي رومانىدىكى پادىشاھ لىيۇ بېينىڭ ئوغلى لىيۇ جەننىڭ ئەركىلەتمە ئىسمى . ئۇ دادىسىنىڭ ئورنىغا پادىشاھ بولغان بولسىمۇ ، قابىلىيەتسىزلىكىدىن ھېچ ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقالمىغان ۋە بارا - بارا دۆت ، يارامسىز ۋە بەرەر غايىسىنىڭ تاينى يوق شەخسلەرنىڭ تىپى بولۇپ قالغان .

— مانا بۇ ئىشلىرى يارايدۇ . ئېھتىياتكېرەك ، ئېھتىيات ، — دەپ ئاۋازىنى تۆۋەنلەتتى شېرى شىسەي ، بىر قولىدا بۇرۇتىنى سىلاپ ئولتۇرۇپ ، — كىم بىلىدۇ ، بىزنى قوغداپ تۇرغان مۇھاپىزەتچىلىرىمىزنىڭ قانچىسى دۇشمەننىڭ كۆز - قۇلىقىدۇ ! شۇنداق ، ھاكىمىيەتنى قولغا كەلتۈرۈشكە قارىغاندا ، ئۇنى قولدا تۇتۇپ تۇرماق تەس . ھاكىمىيەت رەھىمدىللىقنى ئەمەس ، قاتتىق قوللۇقنى تەلەپ قىلىدۇ . كۆڭلى يۇمشاق ئادەم قولغا كەلگەن ئامەتنىمۇ ئاسانلا قاچۇرۇپ قويىدۇ . ئۆزۈڭ بىلىسەن ، مەن يەر تېگىدە يىلاننىڭ كۆشىگىنىنى تۇيىدىغان ئادەممەن . خۇاڭ مۇسۇڭنىڭ نىيىتى ماڭا ئايان . دۇبەنلىك تۇزۇمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش — مەندىن ھوقۇق تارتىۋېلىش دېگەن سۆز . بۇ ئۇنىڭ چۈشى ! مەن شۇنداق بىر ئىش قىلايكى ، خۇاڭ مۇسۇڭ دەرھال قۇيرۇقىنى تىكىۋېتىشكە مەجبۇر بولسۇن . ئۇنىڭغا ئەگەشكەن سۇيىقەستچىلەرنىڭ ھەممىسىنى ، ھە ... دېمەكچى ، سەن بىلەن ياپونچە سۆزلىشىدىغان ھېلىقى لى شياۋتيەننىمۇ ، بىلىملىك قابىل يىگىت ئىكەن دەپ ماختاپ يۈرگەن ھېلىقى چېن جۇڭ دېگەن ئىنىكۈنىمۇ ، ھە... شۇنداق ، ھەممىسىنى ، يەنە بىرى كۆڭزى تەلىماتىنىڭ تەرغىباتچىسى بولغان ھېلىقى دانىشمەن باش كاتىپ تاۋ مىنيۈنمۇ ئاسمان خۇداسىنىڭ دەرگاھىغا ئەۋەتىۋېتىمەن .

— نېمە ؟ — ئەندىكىپ سورىدى چۇ يۈفاڭ ، — بۇ ئۇچەيلەننىڭ ياردىمى بولمىغان بولسا ، سىز قانداق قىلىپ دۇبەنلىك...

— قوي بۇ گېپىڭنى ، ئەزىزىم ، — دېدى شېرى شىسەي ، خوتۇننىڭ قىرقىم چاچلىرىنى سىلاپ ئولتۇرۇپ ، — بۇنىڭ ھەممىسى ئۆتمۈش . ۋاقتانىۋاق كەلسە ، تۇنۇگۈنكى دوستىنى بۈگۈن دۇشمەن قاتاردا يوقىتىۋېتىشكە توغرا كېلىدۇ . ھاكىمىيەتنى قولدا تۇتۇشنىڭ بىر يولى شۇ ، تارىختىكى نۇرغۇن ھۆكۈمرانلار مۇشۇنداق قىلغان .

— باشقىسىغۇ مەيلى ، چېن جۇڭغا بەك ئۇۋال بولۇپ كېتەرمىكىن ، — دېدى چۇ يۈفاڭ غەمكىنلىك بىلەن ۋە قوشۇپ قويدى ، — ئۇ بىلىملىك ، قابىل ۋە تېخى ياش ئىدى . خاتالىقى بولسا ، توۋا قىلدۇرۇپ ، ئۆزىڭىزگە رام قىلمۇالسىڭىز ، كېيىنكى ئىشلىرىڭىزدا ئوبدان ئەسقاتاتتىمىكىن !

— ھەي سىلەر ، خوتۇن خەقلەر ، بەك يۇمشاق كۆڭۈل بولىدىكەنسىلەر ، — دېدى شېڭ شىسەي كەمسىتىش ئاھاڭىدا ، — بايا ئېيتتىمغۇ ، ھاكىمىيەت رەھىمدىللىقنى ئەمەس ، قاتتىق قوللۇقنى تەقەززا قىلىدۇ دەپ ، ئەسلىدە ھە··· قەدىمدىن بۇيان بىلىملىك كىشىلەر ئەركىن پىكىرلىك بولغىنى ئۈچۈن ، ياق - ياق ، ئەمەلىيەتتە كۆپىنچە مەنمەنچى بولغىنى ئۈچۈن تولا بەڭباش بولىدۇ . ماڭا ئۇنداق بەڭباشلار ئەمەس ، گەپ ئاڭلايدىغان ياۋاشلار كېرەك . ھاكىمىيەت ئۈچۈن ھېلىغۇ نەۋقىران يىگىتلىك دەۋرىدە ياشاۋاتقان چېن جۇڭ ئىكەن ، ئەگەر لازىم تېپىلسا ، سۈت ئېمىۋاتقان بوۋاقلارغىمۇ رەھىمدىللىق قىلمايمەن .

چۇ يۈفاڭ كۆزلىرىنى ئۇنىڭدىن قاچۇرۇپ ، قىرقىم چاچلىرىنى تۈزەشتۈرگەن پېتى جىم ئولتۇرۇپ قالدى . شېڭ شىسەي يەنە نېمىدۇر دېمەكچى بولۇپ تۇرغاندا ، بوسۇغا يېنىدا «باۋگاۋ» دېگەن جىددىي ئاۋاز ئاڭلاندى . شېڭ شىسەينىڭ ئىشارىتى بىلەن چۇ يۈفاڭ بېرىپ ئىشىكنى ئاچتى . باش مۇھاپىزەتچى ئالدىراشلىق بىلەن سالام بەجا كەلتۇرۇپ بولۇپ :

— ۋەكىللەر قۇرۇق قول قايتىپ كەپتۇ . ئۇلارنىڭ دۇبەن جانابلىرىغا مەلۇم قىلىدىغان جىددىي گەپلىرى بار ئىكەن ، — دېدى .

ئەسلىدە ، شېڭ شىسەي خوجىنىياز ھاجى بىلەن يارىشۇالغاندىن كېيىن ، ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەپ ئالغۇچە ما جۇڭىيىڭنى تىزگىنلەپ تۇرۇش غەرىزىدە ئۇنىڭ بىر قىسىم تەلەپلىرىنى ئورۇنداش بەدىلىگە تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن گۇچۇڭغا ھەربىي ۋەكىللەر ئۆمىكى

ئەۋەتكەنىدى . بىراق ، ما جۇڭيىڭ ئۇنىڭدىن سەزگۈررەك چىقىپ ، شەرتنى قوبۇل قىلمىدى . شۇنىڭ بىلەن ما جۇڭيىڭنىڭ ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىشىنى توسۇش ياكى كېچىكتۈرۈش مۇمكىن بولماي قالدى . بايىقى ۋەكىللەر بىرنەچچە كۈن ئىچىدە ئۇرۇمچىگە چوقۇم ھۇجۇم باشلىنىشىنى بايقاپ ، بۇنى شېڭ شىسەيگە مەلۇم قىلىش ئۈچۈن دەرھال قايتىپ كەلگەنىدى .

شېڭ شىسەي بۇ ۋەكىللەرنى يوغان كىرسىن لامپىلار بىلەن يورۇتۇلغان ئازادە مېھمانخانىدا كۈتۈۋالدى . قوماندانلىق شتابىنىڭ باشلىقى قاتارلىق مۇھىم ئوفىتسېرلارمۇ بۇ سورۇنغا ھازىر بولغانىدى . يېرىم سائەتتىن كېيىن ، ئەتە تاڭ سۈزۈلۈش بىلەن تەڭ ئەسلىدىكى پىلان بويىچە ئۇرۇشقا ئاتلىنىش قارار قىلىنىدى .

4

شېڭ شىسەي ما جۇڭيىڭنىڭ ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىشى چوقۇم دەپ ، ئاللىبۇرۇنلا تەييارلىق كۆرۈپ ، ئۇنى ئۇرۇمچى بىلەن گۇچۇڭ ئارىسىدىكى مۇھىم قاتناش تۈگۈنى فۇكاڭ ئەتراپىدا توسۇشنى پىلانلىغان ۋە پىلان بويىچە فۇكاڭ تەۋەسىدىكى زىنىچۈەن بازىرىنى مەركەز قىلىپ ، غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا تۇغرىلاپ ئىككى قات مۇداپىئە لىنىيىسى قۇرۇپ قويغانىدى . بۇ لىنىيىنىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن ئون ئۈچ كىلومېتىر كېلەتتى . 1933 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى يېڭناغۇچقا ئوخشايدىغان ئىككى ئايروپىلان گۇچۇڭ ۋە جىمسار ئاسمىنىدا رازۋېدكا قىلىپ ما جۇڭيىڭ قىسىملىرىنىڭ غەربكە قاراپ جىددىي ھەرىكەت قىلىۋاتقانلىقىدىن ئۇچۇر بەردى .

شۇ ئاخشىمى شېڭ شىسەي ئۆز قىسىملىرىغا ئاتلىنىش بۇيرۇقى بېرىپ ، ياتاق ئۆيىگە كىردى . چۇ يۈفاڭ ئۇنى بوسۇغا تۈۋىدە سەل غەمكىن كۈتۈۋالدى . شېڭ شىسەي گەپ ـ سۆز

قىلماستىن ، چۈ يۈفاڭنىڭ ئىككى مۇرىسىدىن تۇتۇپ ، كۆزلىرىگە تىكىلىپ قارىدى ۋە :

— ئامان بول ، ئەزىزىم ، — دېدى ، ئاندىن خوتۇنىنىڭ پېشانىسىگە لېۋىنى تەگكۈزۈپ ، — بۇ جەڭدىن سالامەت قايتىشىمنى تىلەپ ئىبادەت قىلىپ تۇر ، — دەپ پىچىرلىدى .

— ئاسمان خۇداسى سىزگە مەدەتكار بولسۇن ، ھەر ھالدا ئېھتىيات قىلىڭ ، — دېدى چۈ يۈفاڭ كۆزىگە ياش ئېلىپ .

— دېمىسەڭمۇ بۇ قېتىم ناھايىتى ئېھتىياتكار بولۇپ قېلىۋاتىمەن . ما جۇڭيىڭ كىچىك دۇشمەن ئەمەس . مېنىڭ تەقدىرىم مۇشۇ جەڭگە باغلىق . مۇبادا تەلىيىم ئوڭدىن كەلمىسە...

— ياق ، ئۇنداق گەپلەرنى قىلماڭ ، — دەپ ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلدى چۈ يۈفاڭ ، — سىز ھەر زامان غالىب بولۇپ كەلگەن . بۇ قېتىممۇ چوقۇم غەلىبە قىلىسىز .

— ئىلاھىم ئېيتقىنىڭ كەلسۇن ، ئەمما سەن ئۆيدە بولساڭمۇ ، كۆز ـ قۇلىقىڭ سىرتتا بولسۇن . مېنىڭ دۇشمىنىم كۆپ . ھەممىگە دىققەت قىلىپ تۇرۇشۇڭ كېرەك .

— ئېيتقىنىڭىزدەك قىلىمەن ، — دېدى چۈ يۈفاڭ ئۇنىڭ بوينىدىن قۇچاقلاپ .

شېڭ شىسەينىڭ بەختىگە ھاۋا ناھايىتى ئوچۇق بولۇپ ئون تۆت كۈنلۈك تولۇن ئاي ئۇنىڭ كېچىلەپ يۈرۈش قىلىشىغا ئوڭايلىق يارىتىپ بەردى . شۇنداق قىلىپ ، 6 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى چۈشتىن بۇرۇن ئۇ ئۆزىنىڭ تۆمۈر كوڭكا (برونېۋىك) ۋە توپ ـ زەمبىرەكلەر بىلەن قوراللانغان ئىككى مىڭدىن ئوشۇق ئەسكىرى بىلەن فۇكاڭ ئارقىلىق زىنىچۇەنگە يېتىپ كەلدى . مۇداپىئەدە تۇرغان ئاق ئورۇس ۋە موڭغۇل ئاتلىق پولكلىرىنى قوشۇپ ھېسابلىغاندا ، ئۇنىڭ پۈتۈن ئەسكىرى تۆت مىڭدىن ئاشمايتتى . بىراق ، ئۇ جايلاشقان ئورۇننىڭ جۇغرافىيىلىك شارائىتى مۇداپىئە ئۈچۈن ناھايىتى ئەپلىك ئىدى . يەنى ئۇنىڭ

مۇداپىئە لىنىيىسى ئاساسەن توغراقلىق جىلغا ۋە بۇك ـ باراقسان ئورمانلىققا توغرا كەلگەچكە ، جەڭ ئاتلىرى بىلەن توپ ـ زەمبىرەك ۋە تۆمۈر كوڭكىلارنى يوشۇرۇشقا قۇلاي ئىدى . ھەتتا ئۇ يەردە جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان بىر ئۆستەڭ بولۇپ ، بۇ ئۆستەڭ تەبىئىي ئاكوپ بولالايتتى .

6 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى شېڭ شىسەي بىر قىسىم كۈچىنى ئاق ئورۇس پولكى بىلەن ئوڭ قانىتقا ئورۇنلاشتۇرۇپ ، ئۆزىنىڭ شتابىنى سەپنىڭ يۇرەك (مەركەز) قىسمىغا قۇردى .

ما جۇڭيىڭ قىسىملىرى شېڭ شىسەيدىن بىر كۈن كېيىن زىنىچۇەننىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى ئوچۇقچىلىققا كېلىپ ئورۇنلاشتى ۋە ھۇجۇمنى شۇ يەردىن باشلىماقچى بولدى . ما جۇڭيىڭ بۇ قېتىم ئارقا سەپ قىسىملىرىنى ھېسابقا ئالغاندا خۇيزۇ ، خەنزۇ ۋە ئۇيغۇرلاردىن تەركىب تاپقان يەتتە مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن كەلگەنىدى . ئۇ ئەسكەرلىرىنى غىزالاندۇرۇپ بولغاندىن كېيىن جەڭگە كىرىدىغان ھەربىر ئەسكەرنىڭ بىردىن مىلتىق ، قىلىچ ، تۆت دانە قول بومبىسىدىن باشقا ، ھېچقانداق يۈك ئالماسلىقىنى ، ھەتتا چىغ قالپاق ۋە ئوزۇق خالتىلىرىنىمۇ تاشلاپ ، يالاڭباش ۋە كۆڭلەك ـ تامبال بىلەنلا جەڭگە كىرىشىنى قەتئىي بۇيرۇق قىلىپ جاكارلىدى . ئۆزىمۇ يېلىڭ كىيىنىپ ، بوينىدا دۇربۇن ، تاسما بەلبەغدا ماۋزىر قىسقلىق ھالدا ، بوز ئاتقا مىنىپ توپنىڭ ئارىسىغا كىردى ـ دە ، يىگىتلىك غۇرۇرى ئۇرغۇپ تۇرغان ياشلارغا خاس كۆتۈرەڭگۈ ئاۋاز بىلەن مۇنداق دېدى :

— ئەي لاچىن سۈپەت ئەزىمەتلەر ، گېپىمگە قۇلاق سېلىڭلار ! توپ ـ زەمبىرەك ۋە پىلىموتلار بىلەن قورالالانغان بەش مىڭ چېرىك ساقلاپ تۇرغان گۈچۈك شەھىرىنى تۆت سائەتتە ئېلىپ ، دۈشمەننى تەسلىم قىلدۇرىدۇق . سىلەر مېنىڭ ئەزىمەتلىرىم يولۇاستەك جەڭ قىلدىڭلار ، ماڭا ئىشەنىڭلار ، ھېلىمۇ ماڭا ئىشىنىڭلار ، مەن بار يەردە نۇسرەت بار ، چوقۇم غەلىبە قىلىمىز .

هەرقانداق ئەھۋالدا چېكىنىشكە رۇخسەت يوق . پەقەت ئالغا بېسىشقىلا بولىدۇ . ئەنە قاراڭلار ! — ئۇ شۇنداق دەپ ، قوشۇنىنىڭ ئارقا تەرىپىدە ، ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ تۇرغان تارتىم - تارتىم تۆگىلەر بىلەن توپ - توپ ئات - ئۇلاغلارنى كۆرسەتتى . دەرۋەقە بۇ مەنزىرە خۇددى يىراقتا كۆچۈپ كېتىۋاتقان بىر چوڭ كۇچىنى ئەسلىتەتتى .

— ھە ، مانا گەپ شۇ ، — دەپ داۋام قىلدى ئۇ ، — بىز گۇچۇڭدىن ئۇرۇمچىگە كۆچۈپ كېتىۋاتىمىز . بىر شەھەردىن يەنە بىر شەھەرگە كۆچكەن كىشى يېرىم يولدىن قايتمايدۇ . بۇگۈن 6 - ئايغا ئون ئىككى ، يەنە ئۇچ كۈندىن كېيىن ، ئۇرۇمچى بىزنىڭ بولۇشى كېرەك . ئاڭلىدىڭلارمۇ !

ئۇنىڭغا جاۋابەن «ئاڭلىدۇق ، ئاڭلىدۇق» دېگەن ئەكس سادالار پۈتۈن دالىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى .

بىرچەتتە قاراپ تۇرغان ياپونىيەلىك مۇشاۋىر داي سېيكو[1] تۇركىيەلىك كامال ئەپەندىگە ئىنگلىز تىلىدا پىچىرلىدى :

— مۇنداق قەيسەر ۋە زېرەك ، شىجائەتلىك سەركەردە ئاز تېپىلىدۇ . ئەگەردە ئۇ بىزنىڭ مەملىكەتتىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي بىلىم يۇرتلىرىدا مەلۇم زامان ھەربىي ئىلىم تەھسىل قىلغان بولسا ، نېمە بولۇپ كېتەردىكىن ؟ !

— بۇ مۇلاھىزىڭىزگە تامامەن قوشۇلىمەن . ئەپسۇسكى ، بۈيۈك ئىشلار ئۇچۇن ئۇنىڭ يېشى كىچىكلىك قىلىپ قالمىغىدى دەپ ئەنسىرەيمەن . ئۇنىڭ ئۇستىگە گۇچۇڭ غەلىبىسىدىن كېيىن خېلىلا مەغرۇرلىنىپ قالدى ، — دېدى كامال ئەپەندى تۇرۇپكىسىغا تاماكا سېلىۋېتىپ .

— توغرا ئېيتتىڭىز ، ياشلار ئاسانلا مەغرۇرلىنىپ قالىدۇ ، — دېدى داي سېيكو ، كىچىككىنە بۇرۇتىنى سىلاپ تۇرۇپ ، ئاندىن مۇنداق دەپ قوشۇمچە قىلدى ، — مەن ئۇنىڭغا

---

① بۇ ئىسىم كىتابىمىزنىڭ بىرىنچى قىسمىدا خەنزۇچە خەتلەر تەلەپپۇزى بويىچە «داشجۇڭ» دەپ بېرىلگەن .

ناپالىيون بوناپارت ھەققىدە كۆپ سۆزلەپ بەردىم ۋە ناپالىيوننىڭ جەڭ ئۇستىدىكى بەزى مەغلۇبىيەتلىرى دۇشمەن كۈچىنى سەل چاغلىغانلىقىدىن بولغانلىقىنى ئالاھىدە ئەسكەرتتىم .

— بۇ گەپلەرگە ئانچە پىسەنت قىلىپ كەتمىدى دەڭ ، شۇنداقمۇ ؟ — ئالدىراش سورىدى كامال ئەپەندى .

— شۇنداق ، ھەممە گەپنى دەققەت بىلەن ئاڭلايدۇيۇ ، مىيىقىدا كۈلۈپ قويىدۇ ، خالاس .

شۇ ئارىدا پۈتۈن سەپ بويىچە ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە چاقىرغان ھەربىي كاناي ئاۋازلىرى ياڭراپ كەتتى . ما جۇڭيىڭ چىلان تورۇق ، قارا ۋە بوز ئاتلىقلار بىلەن بىر قىسىم خىل پىيادىلەردىن تەركىب تاپقان مىڭدەك چېرىكنى باشلاپ ، دەل شېك شىسەينىڭ قوماندانلىق پونكىتى جايلاشقان لىنىيە مەركىزىگە ، ما خۇسەننىڭ ئاتلىق بىرىگادىسى لىنىيىنىڭ سول قانىتىغا ، ئۇيغۇر چېرىكلەر ئارىلاش تۈزۈلگەن پىيادىلەر قىسمى لىنىيىنىڭ ئوڭ قانىتىدىكى ئاق ئورۇسلار سېپىگە ھۇجۇم باشلىدى .

شىنجاڭنىڭ 30 ـ يىللار ئۇرۇش تارىخىدىكى مەشھۇر زىنىچۇەن جېڭى ئەنە شۇنداق باشلاندى .

بۇ جەڭ شۇنداق دەھشەتلىك بولدىكى ، توپ ـ زەمبىرەك ، مىلتىق ـ پىلىموت ئاۋازلىرى ۋە مىڭلىغان جەڭ ئاتلىرىنىڭ قاتتىق دۇكۇرلەشلىرى بىلەن ئادەملەرنىڭ قىيقاس ـ چۇقانلىرى قوشۇلۇپ ، يەر ـ زېمىن تىترەپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى . يەردىن كۆتۈرۈلگەن ئىس ـ تۈتەكلەر ئارىلاش قويۇق چاڭ ـ توزانلار ئۆز ياتقىغا ئالدىراش كېتىۋاتقان ياز قۇياشىنىڭ يۈزىنى قارا بۇلۇتتەك توسۇپ ئالەمنى قاراڭغۇلاشتۇرۇۋەتكەندەك بىلىنەتتى .

شىنجاڭنىڭ ھۆكۈمرانلىق تەختىنى تالىشىپ ، ھاكىمىيەت ھېرىسلىقى بىلەن خۇددى بۇغىرىسىغا كىرگەن مەست تۆگىدەك ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان بۇ ئىككى تەلۈە سەركەردىنىڭ مەشئۇم ئارزۇلىرى تۈپەيلى ھەر ئىككى تەرەپتىن يۈزلەپ ـ يۈزلەپ ئادەملەر نابۇت بولماقتا . بىر زېمىندا تۇغۇلۇپ ، بىر ماكاننىڭ

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلىرى تور بېكىتى

هاۋاسىدا نەپەس ئېلىپ ، كۆپىنچىسى بىر تال ، بىر قېيىپەتتە بولغان بۇ دېھقان پەرزەنتلىرى بىر - بىرىنى خۇددى غالجىر ئىتلاردەك تالماقتا ، چىشلىمەكتە ، قىرماقتا .

ئۇلارغا نېمە ئىلاج !

مانا بۇياقتا ما جۇڭيىك ئاتلىقلىرىنىڭ قىلىچىدىن بېشىنى قاچۇرۇپ ، جىلغىنىڭ ئىچكىرىسىگە قېچىۋاتقان ئوندەك چېرىكنى شېكى شىسەي پىلىموتقا تۇتۇۋەتتى . دەل شۇ چاغدا بىر تۆمۇر كوڭكىدىن ئېتىلىۋاتقان پىلىموت ئوقىغا بەرداشلىق بېرەلمەي ، ئارقىغا چېكىنگەن تۆت - بەش چېرىك ئۆز قوماندانى ما جۇڭيىڭنىڭ ماۋزىرى بىلەن يەر چىشلەپ قالدى .

بۇ جەڭ قاش قارايغۇچە مانا شۇنداق داۋام قىلىپ ، ما جۇڭيىڭ تەرەپ بىر ئاز ئۇستۇنلۇك قازىنىۋاتقان چاغدا ، غەربىي شىمال ئاسمىنىدا بىردىنلا قارا بۇلۇتلار پەيدا بولۇپ ، هايت - هۇيت دېگۈچە قارا بوران چىقىپ ، ئالەمنى مالەم قىلىۋەتتى . ئارقىدىنلا هاۋا گۈلدۈرلەپ چاقماق چېقىپ ، چېلەكلەپ سۇ قۇيۇلغاندەك قارا يامغۇر يېغىپ كەتتى . تېمپېراتۇرا تۆۋەنلەپ ، تەڭرىتاغنىڭ شىمالىي ئېتەكلىرىدىكى جۇدۇنلۇق قىش هاۋاسىغا ئوخشاپ قالدى . كۆڭلەك - تامبال بىلەن يالاڭباش جەڭگە كىرگەن ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرى خۇددى سۇدىن چىققان مۇشۇكتەك دۇغدىيىپ ، ئۆزىنىمۇ مۇداپىئە قىلالمايدىغان هالغا چۈشۈپ قالدى .

شېكى شىسەي جۇڭغار ئويمانلىقىدا ئابهاۋانىڭ هەمشە ئۆزگىرىشچان بولىدىغانلىقىدىن خەۋەردارمۇ ياكى يازلىق كىيىم - كېچەك تارقىتىشقا ئۇلگۈرەلمىگەنمۇ ، ئىشقىلىپ ، ئۇنىڭ چېرىكلىرى تېخىچە پاختىلىق كىيىملىرىنى تاشلىمىغانىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار جەڭنى بىمالال داۋاملاشتۇرۇپ ، قارشى تەرەپنى ئالدىرىتىپ قويدى .

ما جۇڭيىڭ ئالاقزادە بولۇپ تەمتىرەپ قېلىۋاتقان قوشۇننى روهلاندۇرۇش ئۈچۈن ، بىر ياقتىن جەڭگىۋارلىققا ئۈندەپ كاناي چالدۇردى ، يەنە بىر ياقتىن ماكسىم پىلىموت ئورنىتىقلىق پوتەيگە

يۈگۈرۈپ چىقىپ قارشى تەرەپكە ئوق ئۇزدۇرمەكچى بولدى . بىراق ، پىلىموت مشەك قىسۋالدى . مشەكنى ئاران چىقىرىپ تاشلاپ ، ئىككىنچى قېتىم تەپكىنى باسقاندا پىستان چېقىپ قالدى . يەنە ئوڭشىدى ، يەنە بولمىدى .

— ھەي ، بۇ نېمە پېشكەللىك ؟ — دېدى ئۇ ، پىلىموتنى پۈتى بىلەن تېپىپ تاشلاپ .

دەل شۇ چاغدا ، شتاب باشلىقى پوتەيگە يۈگۈرۈپ چىقىپ ، خوجىنىياز ھاجى قىسىملىرىنىڭ فۇكاڭ تاغلىرىدىن سەنتەي تەرەپكە يۆتكىلىۋاتقانلىقى توغرىسىدا جەددىي مەلۇمات تاپشۇرۇۋالغانلىقىنى مەلۇم قىلدى .

— ئاپلا ، — دەپ يوتىسىغا بىرنى ئۇردى ما جۇڭيىڭ ، — بۇ ساقال شېڭ شىسەي بىلەن يارىشىۋالغىنىنى ئاز دەپ ، ئەمدى مېنىڭ ئارقا يولۇمنى كېسىپ قويماقچى بوپتۇ - دە ! جەددي بۇيرۇق : ھەممە قىسىملار پۈتۈن سەپ بويىچە ئېتىشا - ئېتىشا دەرھال چېكىنسۇن !

بىراق ، ئۇنىڭ بۇيرۇقى يەتكۈزۈلۈپ بولغۇچە ، قارا يېغىن مۆلدۇرگە ئايلىنىپ كەتتى . مۆلدۇر دانىلىرىنىڭ كىچىكى ئاق پۇرچاقتەك ، چوڭلىرى ئۆرۈكتەك كېلەتتى . مۆلدۇر تېخى توختا - توختىمايلا قار يېغىشقا باشلىدى . تەبىئەتنىڭ بۇ كۈتۈلمىگەن قەھر - غەزىپى ھەر ئىككى تەرەپكە تەڭلا دەھشەت سېلىۋاتقان بولسىمۇ ، شېڭ شىسەينىڭ پاختىلىق كىيىم ۋە قۇلاقچا كىيگەن چېرىكلىرى قېلىن ئورمان ۋە ئاكوپلاردا پاناھلىنىشقا ئۇلگۈرەلىگەنىدى . ما جۇڭيىڭنىڭ يالاڭباشتاق بىر قۇر كۆڭلەك - تامبال بىلەنلا قالغان چېرىكلىرى بولسا ، دەل - دەرەخسىز قاراڭغۇ ئايدالىدا پاناھلانغۇدەك جاي تاپالماي تىرىپىرەن بولۇپ كەتتى . ئەس - ھوشىنى يوقاتمىغانلار كاناي ئاۋازى كېلىۋاتقان تەرەپكە مۆلچەرلەپ گۇچۇڭ تەرەپكە قاچماقتا . ھوشىنى يوقتىپ يولدىن ئېزىپ كەتكەنلەر شېڭ شىسەي قوشۇنلىرىغا ئەسىر چۈشمەكتە . بىرمۇنچىلىرى تېيىلىپ ، يىقىلىپ ياتقان يېرىدە توڭلاپ قالماقتا

ئىدى . شېكى شىسەي بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ ، قېچىۋاتقان قوشۇن ئۇستىگە زەمبىرەكلەردىن ئوق ياغدۇرۇشقا باشلىدى . بۇ دەھشەتتىن ئۇركۈپ كەتكەن تۆگىلەر يۈك ـ تاقلىرى بىلەن قېچىپ يۈرۈپ ، ئارقا ـ ئارقىدىن يىقىلىپ چۈشەتتى ۋە ئورنىدىن تۇرالماي قېچىۋاتقانلارنىڭ يولىنى توسۇۋالاتتى .

شۇنداق قىلىپ ، 6 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى تاڭ سەھەردە قار ـ يامغۇر توختاپ ھاۋا ئېچىلغۇچە ، ما جۇڭيىڭ ئاساسلىق قوشۇنىنىڭ ئاز كەم يېرىمىدىن ۋە نۇرغۇن قورال ـ ياراغ ، ئوق ـ دورا ، ئات ـ ئۇلاغلىرىدىن ئايرىلىپ قالدى . ياپونىيىلىك مۇشاۋىر داي سېيكومۇ ئەنە شۇ پاتپاراقچىلىقتا شېكى شىسەيگە ئەسىر چۈشۈپ قالدى .

شېكى شىسەي ما جۇڭيىڭنى گۈچۈڭغىچە قوغلاپ باردى . ما جۇڭيىڭ ئەمدى قارشىلىق كۆرسىتىشكە كۆزى يەتمەي ، ئۇنىڭ ئۇستىگە خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئۆزىدىن بۇرۇن تۇرپانىنى ئىگىلىۋېلىشىدىن ئەنسىرەپ ، مورى تاغلىرى ئارقىلىق تۇرپان تەرەپكە تېز چېكىندى .

ئۇ قوشۇنىنىڭ ئالدىنقى قاتاردا بوز ئات ئۇستىدە كېتىۋېتىپ ، پات ـ پات توختايتتى ـ دە ، ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ ، ئەرەڭ ـ سەرەڭ ھالدا سالپىيىپ كېلىۋاتقان چېرىكلىرىگە بىر ھازاغىچە خىيالچان قاراپ تۇراتتى . بىراق ، ئۇنىڭ يادائىغۇ چىرايىدا ھېچقانچە پەرىشانلىق ئالامىتى كۆرۈنمەيتتى . پەقەت يوغان قوي كۆزلىرىدە نۇرغۇن پۇلنى ئۇتتۇرۇپ قويۇپ ، يەنە بىر قېتىملىق تاۋاكادا ئۇتۇۋېلىش ئىشەنچىسىدە يۈرگەن كەسپىي قىمارۋازنىڭكىدەك ياۋايى بىر ھېرىسمەنلىك ئالامىتى كۆرۈنۈپ تۇراتتى .

ئۇنىڭ بالىلىقتىن باشلاپ قەلبىگە سىڭىپ كەتكەن مەغرۇر شان ـ شۆھرەت ، تەخت ـ ھاكىمىيەت ھېرىسلىقى كاساپىتىدىن ، ئۆزىگە ئوخشاش نەچچە مىڭلىغان نەۋقىران يىگىتلەرنىڭ سېپىل تۇۋلىرىدە قانغا مىلىنىپ ياتقانلىقى ، دەشت ـ بايا‌ۋانلاردا قالغانلىرىنىڭ كۆزىنى قاغا ـ قۇزغۇنلار چوقۇپ ، ئاپتاپتا قاغجىراپ

كەتكەن ئۇستىخانلىرىنىڭ قۇم دۆۋىلىرى ئاستىدا قالغانلىقى شۇ تاپتا ئۇنىڭ ئېسىگە كېلەمدىغاندۇ !

ياق ! ياق ! تارىختا ئۆتكەن ئۇرۇشخۇمار ئاۋانتىيۇرىستلارغا ئوخشاش بۇ بوز ئاتلىق ياش ئاۋانتىيۇرىسنىڭ قەلبىدىمۇ مۇنداق نازۇك ھېسسىياتلارغا ئورۇن يوقتۇر بەلكىي ! مۇبادا شۇنداق ھېسسىيات ئويغانغان تەقدىردىمۇ ، ئۇنىڭ يۈگەنسىز ئاتتەك تۇتۇق بەرمەيدىغان شۆھرەت ھېرىسلىقى بۇ خىل ھېسسىياتنى بوغۇپ تاشلايتتى ، ئەلۋەتتە !

5

شېكسپىر زىنىچۇەن جېڭىدىكى غەلىبىسىدىن بېشى كۆككە ئۇلىشىپ ، ئۇرۇمچى شەھىرىگە تەنتەنە بىلەن كىرگەندىن كېيىن دەرھال مۇنۇ ئىككى ئىشقا تۇتۇش قىلدى :

بىرىنچى بولۇپ ، داي سېيكونى سوراققا تارتتى . سوراق نەتىجىسىدە داي سېيكونىڭ خەنزۇ تىلىدىن باشقا رۇس ، ئىنگلىز ۋە نېمىس تىللىرىنى پىششىق بىلىدىغانلىقى ۋە بىرقانچە خىل مەخپىي تېلېگرامما شىفىرلىرىنى يېشەلەيدىغانلىقى مەلۇم بولدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، ياپون جاھانگىرلىكى جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمالىدىكى ئۇچ ئۆلكىسىنى بېسۋېلىپ ، پۈتۈن جۇڭگوغا كۆز ئالايتىپ تۇرغان بىر پەيتتە ، غەربىي شىمالدىكى چېگرا ئۆلكە شىنجاڭدا مۇئەييەن سالاھىيەتكە ئىگە بىر ياپون كىشىسىنىڭ قولغا چۈشۈشى شېكسپىر ئۈچۈن چوڭ «سىياسىي دەسمايە» ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ قانداقتۇر بىر مەقسەت بىلەن داي سېيكونى مەخسۇس تۇرمىگە سولاپ ئالاھىدە كۈتۈشنى ئورۇنلاشتۇردى .

شېكسپىر شۇ ئىشتىن كېيىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرىنىڭ جىددىي يىغىنىنى چاقىردى . ئۆلكە رەئىسى لیۇ ۋېنلۇڭ باشلىق ئەمەلدارلار «بۇ ھەربىي ئىشلارغا دائىر مۇھىم يىغىن بولسا كېرەك» دەپ ، ئارقا - ئارقىدىن يىغىن زالىغا كىرىشكە باشلىدى . بۇگۈن بۇ زالىنىڭ ئۈلۈغ ئوچۇق تۇرغان

ئىشىك - دېرىزىلىرى ئالدىدىكى قوراللىق پوستلاق كۆپىيىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. زالدا ئولتۇرغان كىشىلەر سىرتىكى ئەھۋالنى ئېنىق كۆرۈپ تۇراتتى. شېكې شىسەي قاش - قاپىقى سېلىنغان ھالدا يەلپۈگۈچ بىلەن ئۆزىنى يەلپۈپ كاربىدوردا ئايلىنىپ يۈرەتتى.

شۇ ئاردا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باش كاتىپى تاۋ مىنيۇ بىلەن ئاۋىئاتسىيە مەكتىپىنىڭ مۇدىرى لى شياۋتيەنلەر (يەنى شېكې شىسەينىڭ ئۆز تەسەۋۋۇرىدا كۆزگە چېققان ئوچ سۆگەلنىڭ ئىككىسى) بەخىرامان كېلىپ زالنىڭ ئالدىدا توختىدى. شېكې شىسەي ئۇلارنى كۆرۈش بىلەن قولىدىن يەلپۈگۈچنى قاتلاپ، ئالدىنغا بىرنى ئۇردى، شۇ ھامان ئالتە چىرىك تۈيۇقسىز ئېتىلىپ كېلىپ، ھەر ئىككىسىنى چەمبەرچاس باغلىدى ۋە قارشىلىق كۆرسەتكىنىگە قارىماي ئېغىزلىرىغا لاتا تىقىپ، زالنىڭ يېنىدىكى باغقا ئېلىپ كەتتى. زالدىكىلەر بۇ غەلىتە ئەھۋالنى كۆرۈپ، ئەس - ھوشىنى يوقاتقان ھالدا تاشتەك قېتىپ قېلىشتى. ئاردىدىن بىرنەچچە مىنۇت ئۆتكەندە، چىرايىدا يىگىتلىك غۇرۇرى جۇش ئۇرۇپ تۇرغان جېن جۇڭ چوڭ - چوڭ قەدەم تاشلاپ كېلىپ زالغا كىرمەكچى بولدى. ئەھۋالدىن قارىغاندا ئۇنىڭمۇ كۆڭلىدە ھېچقانداق ئەندىشە يوقتەك كۆرۈنەتتى. شېكې شىسەينىڭ بايىقىدەك بىر ئىشارىتى بىلەن كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ئۇمۇ چەمبەرچاس باغلىنىپ، باغ تەرەپكە سۆرەپ كېتىلدى. زالدىكىلەر ھېچنېمىگە چۈشەنمەستىن تېخىمۇ ساراسىمىگە چۈشۈپ ئۆرتۆپە بولۇشۇپ كەتتى.

ئىككى - ئۈچ مىنۇتتىن كېيىن، باغ تەرەپتىن بىرنەچچە پاي مىلتىق ئاۋازى ئاڭلاندى. ئارقىدىنلا شېكې شىسەينىڭ باش مۇھاپىزەتچىسى يۈگۈرۈپ كېلىپ، ئۇنىڭغا ھەربىي سالام بەجا كەلتۈرۈپ بولغاچ، ئۇنلۈك ئاۋاز بىلەن:

— بۈيرۇقتا بىنائەن، ئاسىيلار ئاسمان خۇداسىنىڭ دەرگاھىغا ئەۋەتىلىپ بولدى، — دەپ دوكلات قىلدى.

— ئۆلۈكىنى سېپىلدىن ئارتىلدۇرۇپ كوچىغا تاشلا! —

دېدى شېڭ شىسەي ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن ، خۇددى زالدىكىلەر ئېنىق ئاڭلىسۇن دېگەندەك قىلىپ ، ئاندىن زالغا كىرىپ ھەممىگە شۇنداق دەھشەت بىلەن چەكچىيىپ قاردىكى ، زالدىكىلەر ئىختىيارسىز ھالدا يەرگە قارىۋالدى . بەزىلىرى لاغىلداپ تىترەيتتى . پەقەت ياۋروپاچە كىيىنگەن ئوتتۇرا ياشلىق بىر كىشى يىپەك ياغلىق بىلەن كۆزەينەكنى سۈرتە ـ سۈرتە بىپەرۋا قاراپ تۇراتتى . ئۇ بۇگۈنكى ئىشلاردىن ئالدىن خەۋەردارمۇ ياكى مۇنداق ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشى تەبىئىي دەپ ئويلىدىمۇ ، ئىشقىلىپ ، ئۇنىڭ چىرايىدا ھېچقانداق ئۆزگىرىش ئىپادىسى كۆرۈنمەيتتى . بۇ كىشى سوۋېت ئۆزبېكىستانى پايتەختى تاشكەنتتىكى سابىق جۇڭگو كونسۇلى ، بۇ كۈنلەردە بولسا ، مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق تاشقى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىقى چېڭ دېلى ئىدى .

— قۇلاق سېلىڭلار ، جانابلار ! — دېدى شېڭ شىسەي قوللىرىنى ئارقىسىغا قىلىپ ، — مەۋجۇت ھۆكۈمەتنى غۇلىتىش غەرىزىدە ماڭا سۇيىقەست قىلماقچى بولغان ئۇچ ئاسىي — چېن جۇڭ ، تاۋ مىنيۇ ، لى شياۋتيەنلەرگە ئۆلۈم جازاسى بېرىلدى . كىمدەكىم مۇشۇنداق باتىل غەرەزلەردە بولىدىكەن ، ئۇنىڭغا مۇتلەق كەڭچىلىك قىلىنمايدۇ . مەيلى ئۇ باشتا ھەرقانچە چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەن ، ئەلھال قانداق يۇقىرى مەنسەپتە بولسۇن ماڭا بەرىبىر . ھېچكىمنى ئاياپ قويمايمەن . گەپ شۇ . يىغىن تۈگىدى ، ئەمدى كەتسەڭلار بولىدۇ .

ئۇ شۇ گەپلەردىن كېيىن بۇرۇتىنى سىلاپ ، مەغرۇر ھالدا زالدىن چىقىپ كەتتى .

ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى — مۇكچىيىپ قالغان لىيۇ ۋېنلۇڭ قورقۇپ كەتكەنلىكتىنمۇ ياكى بۇ ئىشلارنىڭ ئۆزىگە قىلىنغان قاتتىق ھاقارەت بىلىپ ، ھار ئېلىپ كەتكىنى ئۈچۈنمۇ ، ئۆزىنى تۇتالماي ئۇن سېلىپ يىغلاپ تاشلىدى ۋە يىغىن زالىدىن چىقىپلا پەيتۇنغا ئولتۇرۇپ ، جياڭ جيېشىنىڭ ۋەكىلى خۇاڭ مۇسۇڭنىڭ قېشىغا باردى . خۇاڭ مۇسۇڭ ئۇنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ تامدەك تاتىرىپ كەتتى ۋە ئاخىرىدا تىلىنى چاينىپ ئولتۇرۇپ ،

تەسەللى بېرىش ئاھاڭدا :

— سەۋر قىلىڭ ، مەن مەركەزگە ھەممىنى مەلۇم قىلىمەن . ئۇنىڭ بۇ باشباشتاقلىقىغا چوقۇم چەك قويۇلۇشى لازىم ، — دېدىيۇ ، ئەمما «بۇ يەردىن تېزرەك كەتمىسەم ئىشىم چاتاق ، بۇ ئاۋانتىيۇرىسنىڭ قولىدىن ھەر ئىش كېلىدىغان ئوخشايدۇ» دەپ ، ئەتىسىلا نەنجىنگە قايتىپ كېتىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قويدى .

شۇ كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى ھېلىقى باش مۇھاپىزەتچى شېڭ شىسەينىڭ خاس كۈتۈپخانىسىدا چىرايلىق خوتەن گىلىمى سېلىنغان پولدا دۆۋىلىنىپ ياتقان كىتابلارنى ئىشكاپلارغا تىزىۋاتاتتى ، بۇ كىتابلار ھېلىراقتا چېن جۇڭنىڭ ياتقىدىن مۇسادىرە قىلىنىپ كەلگەن كىتابلار ئىدى . شېڭ شىسەي كىتابلارغا كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ ، ماركس ، ئېنگېلس ، لېنىن ، ستالىن ئەسەرلىرىنى بىر چەتكە ئايرىدى ـ ده ، ئۇلارنى كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدىغان يەرگە تىزىشنى جېكىلىدى ، ئاندىن :

— ئۇنىڭ خاتىرە دەپتەرلىرى قېنى ؟ — دەپ سورىدى .

باش مۇھاپىزەتچى ئايرىم بىر خالتىدىن خاتىرە دەپتەرلەرنى چىقىرىپ ئۇنىڭغا ئۇزاتتى . شېڭ شىسەي دەپتەرلەرنى ئاندا ـ مۇندا ۋاراقلاپ چىقىپ ، سىيرىتمىغا سېلىپ قويدى .

كىتابلار تىزىلىپ بولغاندىن كېيىن شېڭ شىسەي بىر قەدەھ ھاراقنى قولىغا ئېلىپ ، باش مۇھاپىزەتچىگە ئۇزاتتى ۋە :

— بۇگۈن بەك چارچىدىڭ ، بۈنى ئىچىۋېتىپ ئوبدان دەم ئال ، — دېدى .

باش مۇھاپىزەتچى ئىخلاس بىلەن تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ ، قەدەھنى بىر تىنىقتىلا بوشىتىۋەتتى . بىراق ، بىرئازدىن كېيىن ئۆزىنىڭ ياتقىدا تۇيۇقسىز ئۆلۈپ قالدى . ھەربىي دوختۇر جەسەتنى تەكشۈرۈپ چىقىپ ، «يۇرەك سانجىقى بىلەن ئۆلگەن» دەپ خۇلاسە چىقاردى . شېڭ شىسەي بۇ سادىق خىزمەتچىسىنى دەپنە قىلىشقا ياخشى بىر گۇمنسەي (ئۆلۈك ساندۇقى) تەقدىم قىلدى .

شۇ ئاخشىمى شېڭ شىسەي چىراغ يورۇقىدا بايىقى خاتىرە دەپتەرلەرنى قايتىدىن ۋاراقلاشقا باشلىدى ۋە «چېن جۇڭ» دېگەن

ئىسىم ـ فامىلىنى خىمىيىۋى دورا بىلەن ئۆچۈرۈپ تاشلاپ ، ئورنىغا ئۆزىنىڭ ئىمزاسىنى قويۇپ چىقتى .

ئەتىسى ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن ئۇ چېڭ دېلىنى چاقىرتىپ كەلدى ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئۇزۇن سۆزلەشكەندىن كېيىن خۇددى گەپنى خۇلاسىلىگەندەك مۇنداق دېدى :

— خۇلاسە كالام ، شىنجاڭدا ئۇزۇن يىل ھۆكۈمران بولۇش ئۈچۈن سوۋېت رۇسىيىسى بىلەن ئىتتىپاق ئۆتمەي ، ئۇنىڭ ياردىمىگە تايانماي مۇمكىن ئەمەس . ھازىرقى ئەھۋالدا بىزگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، بۇ مەسىلە بەزىدە ئادەتتىكى دىپلوماتىك مۇناسىۋەت دائىرىلىرىدىن ھالقىپ كېتىشىنىمۇ تەقەززا قىلىدۇ . مېنىڭچە ، سىزنىڭ سوۋېت كونسۇلى بىلەن ئوچۇق ـ ئاشكارا سۆزلىشىشىڭىز ئۈچۈن ھەممە شەرتلەر ھازىرلاندى . مەن ھەرقانداق يول بىلەن بولسىمۇ ، ستالىننىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىشكە موھتاجمەن .

— دۇبەن جانابلىرىنىڭ يىراقنى كۆرەلەيدىغان سىياسىيونلارغا خاس دانىشمەنلىكلىرىگە قايىلمەن ، — دېدى چېڭ دېلى كۆزەينىكىنى سۈرتۈپ ئولتۇرۇپ .

— ئەمىسە شۇنداق بولسۇن ، — دەپ ئورنىدىن تۇردى شېڭ شىسەي ، ئاندىن ، — سىزنىڭ ئۇزۇن يىللىق دىپلوماتىك تەجرىبىلىرىڭىز بىلەن رۇس تىلىغا ماھىرلىقىڭىزنى بىر سىناپ كۆرەيلى ، — دەپ مەنىلىك كۈلۈپ قويدى .

— كونسۇل بىلەن بۇگۈن ئاخشاملا كۆرۈشمەن ، — دېدى چېڭ دېلىمۇ كۈلۈمسىرەپ ، ئاندىن ، — خوجىنىياز ھەققىدە سوراپ قالسا ، نېمە دېسەك بولار ؟ — دېدى .

— گەپنىڭ راستىنى ئېيتىڭ ، مەن خوجىنىياز بىلەن ما جۇڭيىڭنىڭ تارىم ئويمانلىقىدا بىر ـ بىرى بىلەن قان بولۇشۇپ ، ھەر ئىككىسىنىڭ ھالىدىن كېتىشىنى كۈتىمەن ، خالاس ! — دېدى شېڭ شىسەي جىددىي قىياپەتتە .

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرگى تارقىسى
www.uyghurkitap.com

ئىككىنچى باب

«ئەمدى نەيزىلەشمەيلى»

بىر قولۇڭ ئوتتا بولسا ،
بىر قولۇڭ سۇدا بولسۇن .

— ئۇيغۇر خەلق ماقالى

1

زىنىچۇەندىكى جەڭدىن كېيىن ، غوجىنىياز ھاجىلار ما جۇڭيىڭنىڭ ئويلىغىنىدەك ئۇنىڭ تۇرپان تەرەپكە ئۆتۈش يولىنى توسۇشقا ھەرىكەت قىلماي ، تاغ ئارىسى بىلەن مېڭىپ ، توقسۇن ناھىيىسىنىڭ يىلانلىق يېزىسىغا كېلىپ ئورۇنلاشتى ۋە يېقىندىلا سوۋېت كونسۇلىنىڭ شاھىتلىقى بىلەن ئىمزالانغان ھېلىقى بىتىمنىڭ روھى بويىچە ، بۇ يەردىن جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتۈپ كەتمەكچى بولدى .

شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە ، توقسۇن خەلقىنىڭ ھەر ساھە ۋەكىللىرى (ئۇلارنىڭ تولىسى مويسىپىتلار ئىدى) شۇ يېزىغا ھال سوراپ كېلىپ ، ھاجى باشلىق چوڭلارنى شەھەردە بىر ـ ئىككى كۈن مېھمان بولۇپ چىقىشقا تەكلىپ قىلغاندا ، ھاجى كۆپ رەھمەت ـ ھەشقاللا بىلەن بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلمىدى ۋە قېنىق دەملەنگەن چاينى غۇرتۇلدىتىپ ئىچكەچ ئىزاھات بېرىشكە باشلىدى :

— ئاڭلىسام بۇ ئىككى يىلدىن بۇيانقى ئەنسىزچىلىكتە ،

توقسۇن خەلقىنىڭ بېشىغا نۇرغۇن دىشۋارچىلىقلار كەپتۇ . نۇرغۇن قان تۆكۈلۈپتۇ . بىزنى چىللىمىسىلامۇ شەھەرگە كىرىپ تىرىكلەردىن ھال سورايدىغان ، شېھىتلەرنىڭ يانقان يەرلىرىنى يوقلايدىغان يولمىز بار ئىدى . شۇنداق ئەمەسمۇ ، ئاغىنىلەر ؟ ئەمازە ، بۇ پىژغىرىم ئىسسىقتا پۇقرانى جۇڭاتمايلى دەيمەن ، يىلانلىقمۇ ئاسمىنى سۇزۇك ، ئېتىكى كەڭ ، ئوت ـ سۇيى مول ، ئادەملىرى مېھماندوست ئوبدان يەر ئىكەن . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، ماڭا ئوخشاش چورۇقى يوغان تاغچىلارغا سېپىلى بار شەھەر ئانچە قاملاشمايدىكەن ، قانداق دېدىم ؟ — ئۇ شۇنداق دېگەن پېتى سەپداشلىرىغا قاراپ ، قاقاقلاپ كۈلۈڭەتتىيۇ ، بىراق ، قانداقتۇر بىر كۆڭۈلسىزلىك ئېسىگە چۈشكەندەك دەرھال ئۆزىنى بېسىۋېلىپ جىم بولۇپ قالدى . شۇ تاپتا ئۇنىڭ پىيالە تۇتقان قولى سەل تىترەپ ، دۈگىلەك كۆزلىرىگە ياش يۇگۇرۇپ ، بۇرۇن تۆشۈكلىرى كېرىلىپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . سالاپەتلىك يۈزى بۇلۇتلۇق ئاسماندەك تۇتۇلۇپ كەتتى . بايا تىن بېرى يوغان تېرەك ئاستىدىكى كەڭ سۇپىغا سېلىنغان كىگىز پالاسلار ئۈستىدە خاتىرجەم كۈلۈمسىرەپ ئولتۇرغان سۆھبەتداشلىرىمىز ئۇنىڭ كەيپىياتىدا مۇنداق تۇيۇقسىز ئۆزگىرىش بولغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەنمەي ھاڭ ـ تاڭ قېلىشتى . پەقەت مەھمۇت مۇھتىلا «بىزگە سېپىل قاملاشمايدىكەن» دېگەن گەپنىڭ بىرنەچچە ئايلار بۇرۇن لۇكچۇن سېپىلىنى بۆسۈپ چىقىشتا يۈز بەرگەن پاجىئەگە قارىتىلغانلىقىنى چۈشىنىپ :

— شۇنداق ، ھاجى ئاكا ، بىزدەك ئايدالىدا ئات چاپتۇرۇپ ئۆگەنگەن خەققە سېپىل دېگەن بىرنېمە··· — دېدى .

مەھمۇت مۇھتىنىڭ گېپىنى تۇگىمەيلا ھاجى :

— شۇ لەنىتى سېپىلگە كىرىۋالمىغان بولساق ، ۋاي ئىسسىت ، ۋاي ئىسسىت ، مەخسۇتبايدىن ئايرىلىپ قالمايتتۇق ، — دېدى ، ئاندىن توقسۇنلۇق ۋەكىللەردىن سورىدى ، — مەخسۇتبايىنىڭ قانداق شېھىت بولغانلىقىنى ئاڭلىغانمۇ ؟

— ئاڭلىغان ، ئاڭلىغان ، — دېيىشتى ئۇلارمۇ غەمكىنلىك بىلەن .

— ئۆزۈمدىن ئۆتتى ، ئاغىنىلەر ! — داۋام قىلدى ھاجى ، — ئۇ رەھمەتلىكتىن ئايرىلىپ ، قانىتى سۇنغان قۇشتەك بولۇپ قالدىم . ئەمدى ئۇنىڭدەك كىشى بىزگە نېسىپ بولامدۇ ، يوق ، ئاللا بىلىدۇ !

سورۇننى جىمجىتلىق باستى . پەقەت تەڭرىتاغلىرى تەرەپتىن كېلىۋاتقان مەيىن شامال ئۇلارنىڭ بېشىغا سايىۋەن بولۇۋاتقان يوغان تېرەكنىڭ زۇمرەتتەك يېشىل يوپۇرماقلىرىنى ئاستا شىلدىرلىتىپ تۇراتتى .

قاسىم ئەپەندى بۇ سۆھبەتكە ئارىلاشماي ، بۇرۇتىنى ئويناپ مىيىقىدا كۈلۈپ ئولتۇراتتى . ھاجى ئۇنى كۆرۈپ قېلىپ :

— قانداق دېدىم ، ئەپەندى ؟ — دەپ تۇيۇقسىز سوراپ قالدى .

— شۇنداق ، ھاجى ئاكا ، شەھەرگە كىرمىگىنىمىز ياخشى ، — دېدى قاسىم ئەپەندى سورۇندا بولۇۋاتقان گەپنىڭ ئاخىرىغا ئوبدان قۇلاق سالمىغاچقا ، سەل ھودۇقۇپ كېتىپ .

— مەن ئۇنى دېمىدىم ، مەخسۇتبايىنى دەۋاتىمەن . قانىتى سۇنغان قۇشتەك بولۇپ قالدىم دەۋاتىمەن ، سىلەر ئوقۇغان ئادەملەر يوچۇن بولىدىكەنسىلەر ، — دېدى ھاجى ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ .

قاسىم ئەپەندى قىزىرىپ كەتتى ۋە يەرگە قارىغان پېتى جىم بولۇپ قالدى . ئۇ ، مەخسۇت مۇھىتى قازا تاپقاندا ھاجىنىڭ بوتىسىدىن ئايرىلغان تۆگىدەك بوزلاپ ، ساقال ـ بۇرۇتىنى يۇلغۇدەك بولۇپ كەتكەنلىكىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ۋە خېلى چاغلارغىچە ھەسرەت چېكىپ ، ئاھ ئۇرۇپ يۇرگىنىنى قۇلىقى بىلەن ئاڭلىغان بولسىمۇ ، ۋاقىت ئۆتكەنسېرى ئۇنىڭ بۇ دەرد ـ ئەلەملىرىنى سەل يېنىكلەپ كېتەر ۋە شۇنداق بولۇشقا تېگىشلىك دەپ ئويلايتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ھاجىنىڭ بايا توقسۇن شەھىرىگە كىرمەسلىك مەسىلىسى ئۇستىدە گەپ قىلىۋېتىپ ، بىردىنلا تېمىدىن شۇنچە يىراقلاپ كەتكىنىنى ئانچە ياراتماي ، باشقا خىياللار

بىلەن بۇرۇتىنى ئويناپ ئولتۇرغاندى . ئەمدىلىكتە بولسا ، ئىككى يىلدىن بېرى ھاجى بىلەن كېچە ـ كۈندۈز بىللە يۈرۈپ ، ئۇنىڭ مىجەز ـ خۇلقىغا ئۆگىنىپ قالغان بولسىمۇ ، يۈرۈش ـ تۇرۇشى ۋە گەپ ـ سۆزى قوپال بولغان بىلەن كۆڭلى بەك ئىنچىكە ئادەم ئىكەنلىكىنى تۇزۇك ھېس قىلالمىغىنىغا خىجىل بولدى ۋە «ھاجى راست ئېيتىدۇ ، بىز ئوقۇغان ئادەملەر غەلىتىرەك بولىدىكەنمىز ، كۆپ ئىشلاردا بىلەرمەنلىك قىلىپ ، ئادەملەرنىڭ ئىچكى دۇنياسى بىلەن ھېسابلاشمايدىكەنمىز . بۇگۈنزە ، راسا ئەدىپىمنى يېدىم» دەپ ئويلاپ :

— ئۆزلىرىنى خاپا قىلىپ قويدۇم ، ھاجى ئاكا ، مېنى كەچۈرسىلە ، — دېدى .

ھاجى ھېچنېمە دېمىدى ، سورۇننى يەنە جىمجىتلىق باستى .

يېقىنلا يەردىن ئاڭلانغان ئات تۇياقلىرىنىڭ دۈكۈرلەشلىرى بۇ جىمجىتلىقنى بۇزدى . ئۇچ يىگىت سورۇندىن يىگىرمە قەدەمچە نېرىدىكى تېرەك تۈۋىدە جەڭچىلەر بىلەن پاراڭلىشىپ تۇرغان مىرۇل پۇگەننىڭ ئالدىغا ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ ، ئۇنىڭغا بىرنېمىلەر دېدى . مىرۇل پۇگەن ئىتتىك قەدەم تاشلاپ ھاجىنىڭ قېشىغا كەلدى ـ دە ، ئۇرۇمچى تەرەپتىن تاھىربەگ دېگەن ئادەمنىڭ ھاجى بىلەن كۆرۈشكىلى كەلگەنلىكىنى ، ئۇلارنىڭ ئون بىر ئاتلىق كىشى ئىكەنلىكىنى مەلۇم قىلدى .

«تاھىربەگ» دېگەن ئىسىمنى ئاڭلاش بىلەن ھاجىنىڭ چىرايى گۈلدەك ئېچىلىپ كەتتى ۋە ئورنىدىن دەس تۇرۇپ :

— ئۇلار نەدىكەن ؟ — دېدى .

— بىرىنچى قاراۋۇلدا قاپتۇ .

— چاپسان ئات تەييارلاڭلار ! — دېدى ھاجى مىرۇل پۇگەنگە ، ئاندىن سالى دورغا بىلەن مەھمۇت مۇھتىلارغا قاراپ ، — تاھىربەگ كۆپ ئوقۇغان ، كۆپنى كۆرگەن ئادەم ، مېنىڭ جان دوستۇم ، كۆرۈشمىگىنىمىزگە بەش يىلچە بوپتۇ . ئاللا بىزگە مۇشۇ يەردە دىدار كۆرۈشۈشنى نېسىپ قىلغان ئوخشايدۇ . يۈرۈشسىلە ،

ئالدىغا بارايلى ، — دېدى ، ئاندىن ئارىدا ھېچقانداق گەپ ئۆتمىگەندەك ، قاسىم ئەپەندىگە قاراپ ، «سىز مۇ بېرىڭ» دەپ كۈلۈمسىرەپ قويدى .

2

بىرەر سائەتتىن كېيىن ، بايىقى سۇپىغا باشقىدىن داستىخان سېلىنىپ چاي تارتىلدى . نېرىراقتىكى ئوچاقلارغا ئىسسىلغان مىس قازانلاردا يېڭى سويۇلغان پاقلان گۆشلىرى قاينىاپ تۇراتتى .

تاھىربەگكە ھەمراھ بولۇپ كەلگەنلەردىن سەككىز ئۇيغۇر چىرىك بىلەن يول باشلىغۇچى بىر قازاق كىشى ھاجىنىڭ يېگىتلىرى ئارىسىغا جايلاشتى . پەقەت زىلۇا بويلۇق ، يۇمىلاق يۈزلۈك ، بۇرۇتى ئەمدىلا خەت تارتقان بىر يېگىتلا تاھىربەگنىڭ ئىشارىتى بىلەن چوڭلار بار سورۇنغا كېلىپ بىر چەتتە ئولتۇردى . ئۇ ھاياجان ئۇچقۇنلىرى چاچراپ تۇرغان شەھلا كۆزلىرىنى ھاجىدىن ئۈزمەي ئەدەپ بىلەن يۈكۈنۈپ ئولتۇراتتى .

— قېنى ، بالام ، چايغا باققاچ ئولتۇر ، — دېدى تاھىربەگ ، ئاندىن ھاجىغا قاراپ ، — بۇ بالام ئۆزلىرىنىڭ دىدارلىرىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولغىنى ئۈچۈن ھوشىنى يوقىتىپ قويماي دەۋاتىدۇ ، — دەپ كۈلدى .

— يېگىت بولۇپ قالغان ئوغۇللىرى بار ئىكەن ، بېگىم ، — دېدى ھاجى بالىغا زوقلىنىپ قاراپ .

— ئۆز ئوغلۇم دېسەممۇ بولىدۇ ، — دەپ گەپ باشلىدى تاھىربەگ ، — ئاز كەم بەش يىل بۇرۇن ، يەنى پەن ياۋنىيەن ۋەقەسىدىن كېيىن شامەخسۇت ۋاڭ يۈسۈپ تەيجىنىي ياڭ جاڭجۇڭنىڭ ئۆلۈمىگە تەزىيە بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە چىقارغاندا ، ئۆزلىرى شۇ يۈسۈپ تەيجىگە ھەمراھ بولۇپ كەلگەنلىرى يادىلىرىدا بولسا كېرەك . ھە شۇ قېتىم خاڭچىڭدىكى قەبرىستانلىقتا ، يەنى رەھمەتلىك تۆمۈر خەلپەمنىڭ قەبرىسى

ئالدىدا ئۆزلىرى بىلەن ئۇچراشتۇق ، شۇنداق ئەمەسمۇ ؟

— ھە شۇنداق ، شۇ كۈنى بىر مېيىتىمۇ يەرلىكە قويۇلغان ، — دەپ تەستىقلىدى ھاجى غەمكىنلىك بىلەن .

— بۇ بالا ئەنە شۇ كۈنى يەرلىككە قويۇلغان ھەسەن دولان دېگەن كىشىنىڭ ئوغلى تۇرسۇن بولىدۇ ، — دېدى تاھىربەگ ، ئاندىن ھەسەن دولاننىڭ كىملىكى ۋە ئۇنىڭ پاجىئەلىك تەقدىرىنى ، بۇ بالىنىڭ بولسا ، كىچىكىدىنلا ھەيدەر ئەپەندىدە ئوقۇغانلىقىنى ، دادىسىدىن كېيىن ، ئانىسىدىنمۇ يېتىم قېلىپ ، باشتا ھەيدەر ئەپەندىنىڭ ئۆيىدە ، كېيىن ئۆزىنىڭ تەربىيىسىدە ئۆسكەنلىكىنى ، ئەمدىلىكتە رۇس ۋە خەنزۇ تىللىرىدىن بىرقەدەر ساۋاتى بار يارىملىق بىر يىگىت بولۇپ قالغانلىقىنى بايان قىلىپ مۇنداق دېدى :

— بۇ بالىنىڭ قەلبىدە قىساس ئوتىنىڭ يېلىنجاپ تۇرغىنى ماڭا كۆندەك روشەن ئىدى . بۇ قېتىم ھۆزۈرلىرىغا كېلىدىغانلىقىمنى ئاڭلاپ ، دادامنىڭ قىساسى ئۈچۈن بولسىمۇ ، ھاجى ئاتاملارنىڭ سېپىگە قوشۇلمەن ، مېنى بىللە ئالغاچ بارسىلا ، ھېچبولمىسا ئېتىنى يېتىلەشكە يارارمەن دەپ قاتتىق تۇرۇۋالدى . جەڭچى يىگىتلەر ئارىسىدا يۈرۈپ ، بوران - چاپقۇندا چېنىقسۇن دەپ خىزمەتلىرىگە ئېلىپ كەلدىم . جەڭگە يارىمىسا ، پۈتۈكچىلىككە ياراپ قالار ، قانداق بوپتۇ ، ھاجىم ؟

— ئوبدان بوپتۇ ، بېگىم . ئەر يىگىت شۇنداق بولغۇلۇق ، قەلەم تۇتقان قوللىرىڭ ئەمدى مىلتىق تۇتۇشنىمۇ ئۆگەنسۇن ، ئوغلۇم ، قانچە ياشقا كىردىڭ ؟ — دېدى ھاجى يىگىتكە قىزىقىپ قاراپ .

بالا ئورنىدىن تۇرۇپ :

— يىگىرمىگە ، — دېدى .

— بۆرىدەك ئالغۇر چاغلىرىڭ ئىكەن . مەنمۇ يىگىرمە ياشلىرىمدا تۆمۈر ئاكاملارنىڭ سېپىگە قېتىلغان ، — دېدى ھاجى ، ئاندىن ، — ئېتىڭ نېمە ئىدى ، بىردەمدىلا ئېسىمدىن چىقىپ

كەتكىنىنى ، — دەپ كۈلدى .

يىگىتنىڭ ئورندا تاھىرىەگ جاۋاب بېرىپ :

— ئېتى تۇرسۇن ، تەڭتۇشلىرى دادىسىنىڭ لەقىمى بىلەن ئۇنى تۇرسۇن دولان دەيىشىدىكەن ، — دېدى .

— دولان دېگەن لەقەمنىڭ ئاتاڭدىن قالغان بولسا ، ئوبدان بوپتۇ . ئوغۇل بالا دېگەن ئاتىنىڭ ئىزىنى باسىدىغان نەمە . بىزنىڭ يۇرتلاردا ئالتەشەھەرلىكنىڭ ھەممىسىنى دولان دەيىشىدۇ ، مانا بىز ئالتەشەھەرگە يېتىپ بارماي تۇرۇپلا سېپىمىگە بىر دولان قوشۇلدى . يولىمىز ئاق بولغۇدەك بىزنىڭ ، — دېدى ھاجى ، ئاندىن مىرۈل پۇگەنگە قاراپ ، — بۇگۈندىن باشلاپ ، بۇ بالا دولانغا مەرگەنلىكنى ئۆگەت ، — دەپ كۈلۈپ قويدى .

— رەھمەت ، ھاجى ئاتا ، — دېدى تۇرسۇن خۇددى كومانـ دىرنىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلاۋاتقان جەڭچىدەك قەددىنى رۇسلاپ .

ئۆتەر ـ كېتەر گەپلەر بىلەن غىزا يېيىلىپ بولۇپ ، داستىخان يىغىلغاندا ، تاھىرىەگ ئورنىدىن تۇرۇپ ، ھاجىنىڭ قوماندانلىقىدىكى پىدائىيلار قوشۇنىنىڭ جىمسارداىكى بىتىم بويىچە يېڭى ھۆكۈمەت تەركىبىدىكى ئالتىنچى شى (دۇنزىيە) قىلىپ رەسمىي بېكىتىلگەنلىكىنى ، مەھمۇت مۇھتىنىڭ شىجاڭلىققا تەينىلەنگەنلىكىنى جاكارلاپ ، ھەممەيلەننى قىزغىن تەبرىكلىدى ۋە سۆزىنىڭ ئاخىرىدا بۇ قوشۇنىنىڭ بىر قىسىم راسخوتى بىلەن جەڭچىلەرنىڭ ئىككى ئايلىق مائاشىنىمۇ ئېلىپ كەلگەنلىكىنى ئېيتتى . سورۇندىكىلەر خۇشال ـ خۇرام تارقىلىشتى . توقسۇنلۇق ۋەكىللەر خوش ئېيتىپ ، شۇ ئەتراپتىكى بىر مەھەللىگە كېتىشتى .

تاھىرىەگ ھاجىنىڭ قۇلىقىغا :

— خاسراق ئولتۇرۇپ ، گەپلىشۇالايلىقمىكىن ، مەن مۇھىم ئىش بىلەن كەلدىم ، — دەپ پىچىرلىدى .

— خوپ ، مەنمۇ شۇنداق ئويلىغان ، — دېدى ھاجىم كەسكىن قىلىپ .

نامازشامدىن كېيىن موم شامىلار بىلەن يورۇتۇلغان كەڭ

سۇپىلىق ئۆيده هاجى ئۆز يېقىنلىرىدىن ئونده‌ك كىشى بىلەن بىللە تاھىر بەگنىڭ گېپىگە قۇلاق سېلىپ ئولتۇراتتى . تۇرسۇنمۇ سۇپىنىڭ گىرۋىكىده سېرىق تېرە سومكىنى تىزىغا قويۇپ ، گەپكە قۇلاق سالماقتا ئىدى . تاھىر بەگ ئەگرى ساپلىق غاڭزىسىغا تاماكا بېسىۋېلىپ ، بىرئاز خىرىلدىغان ئاۋاز بىلەن داۋام قىلدى :

— دېمەك ، شېڭ دۇبەن مېنى هاجىمنىڭ قەدىناس دوستى ، هاجىم سىزنىڭ گېپىڭىزنى يىرالمايدۇ دەپ بۇ ئەلچىلىككە ئەۋەتمەكچى بولدى . مەن هاجىمغا يەتكۈزىدىغان گەپنىڭ مۇهىملىقىنى بىلىپ رازى بولدۇم . ئۇنىڭ بۇ خۇسۇستا هاجىمغا يازغان مەخسۇس مەكتۇپى بار .

تاھىربەگ شۇ گەپلەرنى قىلىۋېتىپ ، تۇرسۇنغا قارىدى . تۇرسۇن سومكىدىن ئاغزى چاپلانمىغان يوغان بىر سېرىق لىپاپىنى چىقىرىپ ، هاجىغا ئىككى قوللاپ ئۇزاتتى . هاجىم بىر ۋاراق سۇت قەغەزگە قومۇچ قەلەم بىلەن دانە ـ دانە قىلىپ ناھايىتى چىرايلىق يېزىلغان خەتنى بىر قۇر ئوقۇپ چىقىپ ، مەھمۇت مۇھىتىغا بەردى ۋە :

— ئۇنلۇك ئوقۇسىلا ، هەممەيلەن ئاڭلىسۇن ، — دېدى . بۇ خەت باشتىن ـ ئاخىر دېگۈدەك چوڭقۇر هۆرمەت ۋە ناھايىتى سىلىق سۆزلەر بىلەن بەكمۇ پاساھەتلىك يېزىلغان بولۇپ ، قىسقىچە مەزمۇنى : «زىنىچۇەن جېڭىده ما جۇڭگىڭ قاتتىق هالسىزلاندى . مۇشۇنداق پەيتته مەن داۋانچىڭ تەرەپتىن ، هاجىم توقسۇن تەرەپتىن تۇرپانغا بىرلا ۋاقىتتا هۇجۇم باشلىساق ، ما جۇڭگىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىپ ، ئاپەتتىن ئۇزۇل ـ كېسىل قۇتۇلۇش مۇمكىن . ئەگەر هاجىم بۇ تەكلىپكە قوشۇلسا ، يېتەرلىك قورال ـ ياراغمۇ ئەۋەتىپ بېرىمەن» دېگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى . خەتنىڭ ئاخىرىغا «دۇبەن شېڭ شىسەي» دېگەن سۆزلەر ئۇيغۇرچە يېزىلغاندىن تاشقىرى ، ئۇنىڭ ئۆز ئىمزاسى قويۇلۇپ ، شەخسىي تامغىسى بېسىلغانىدى .

خەت ئوقۇلۇۋاتقاندا ، هاجى ئوڭ تىزىنى قۇچاقلىغىنىچە

ئېغىرلىقىنى سول پۇتىغا سېلىپ ، يان تۇغلۇكتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاسمان پارچىسىغا قارىغان پېتى خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى .

خەت ئوقۇلۇپ بولۇش بىلەن كىمدۇر بىرى «پاھ ، تازا پەيتى كەپتۇ» دەپ ۋارقىراپ تاشلىدى . ھاجى ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە «يالت» قىلىپ قارىدى . كۆتەككە ئوخشاش چوقچىيىپ ئولتۇرغان دىقماق بىر ئادەم ھاجىغا ھىجايدى .

— قايسى پەيتنى دەۋاتىسىز ؟ — دېدى ھاجى ئۇنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ .

— ما جۇڭيىڭدىن ئۆچ ئالىدىغان پەيتنى دەۋاتىمەن . ئۇ خۇنپەرنىڭ جىمسارىدا بىزگە قىلغىنى ئازمۇ ؟ — دېدى ھېلىقى ھىجايغان كىشى .

— توغرا ، — دەپ ئۇنى ياقلىدى كوسا ساقال بىر ئادەم ، — ھېچبولمىغاندا ئاشۇ مىللىتقلارنى ياندۇرۇپ بەرگەي .

شۇنداق قىلىپ ، ھاجى پۇتۇن بىر قوشۇننىڭ بېشى بولۇش سۈپىتى بىلەن مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويغۇچىلىك ، سورۇندا ئۆز - ئۆزىدىن گەپ باشلىنىپ كەتتى . جۈمەككىنە كەلگەن پازىل دورغا يۇقىرىدىكى ئىككى كىشىنىڭ پىكرىگە قارشى چىقىپ :

— ئويناپ گەپ قىلساڭمۇ ئويلاپ قىل دەپتىكەن ، ئەمدىزە شېھىڭ دۇبەن دېگەن كاپىر بىلەن بىر بولۇپ ، مۇسۇلمان بىلەن سوقۇشمىزمۇ ؟ — دېدى .

— قىزىق گەپ قىلدىلا ، دورغام ، — دېدى نەمەت خەلپەت ، — ياتنىڭ ياندىن ، ئۆزىنىڭ جاندىن ئۆتەر دېگەن گەپنى ئاڭلىمىغانمۇ ؟ ئۆزى مۇسۇلمان تۇرۇپ بىزگە نېمىلەرنى قىلمىدى ؟

— راست ، ئۇ بىزگە نېمىلەرنى قىلمىدى ؟ — دەپ غەزەپ بىلەن سۆزگە ئارىلاشتى سالى دورغا ، سېرىق ساقلىنى سىقىمداپ ، — مانا مەن جەڭگە تەييار ، بۇ پۇرسەتنى قولدىن بەرمەيلى !

يەنە كىمدۇر بىرى سالى دورغىنى ياقلاپ چىقتى . مەھمۇت مۇھىتى بىلەن قاسىم ئەپەندى جىم ئولتۇراتتى . ھاجى قاسىم ئەپەندىگە «سىز نېمە دەيسىز» دېگەندەك قىلىپ ، تىكىلىپ قارىدى. قاسىم ئەپەندى ھاجىغا سىنچى كۆزلىرى بىلەن بىر قارىۋېلىپ مۇنداق دېدى :

— ما جۇڭيىڭنىڭ كىملىكى بىزگە مەلۇم . بۈگۈن بولمىسا ئەتە بىزگە ئوق ئېتىشى تۇرغان گەپ . بىز شېڭ دۇبەن بىلەن ھامان بىرلەشكەن بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە تۇرۇپ...

— ھە... سىزمۇ شۇنداق دېمەكچىمۇ ، — دېدى ھاجى ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈپ ، ئاندىن زەردە بىلەن مۇنداق دېدى ، — مەن سىزنى ئوقۇغان ـ بىلگەن ئادەم بولغاندىن كېيىن ئوبدانراق مەسلىھەت بېرەرمىكىن دەپتىمەن . ھەي مەخسۇت ، ھەي مەخسۇت ، سېنىڭدىن ئايرىلىپ ، راستىنلا قانىتى سۇنغان قۇشتەك بولۇپ قالدىم . شۇنداق ، قانىتى سۇنغان قۇشتەك... سىز ئويلىدىڭىزمۇ ، ئەپەندىم ، ما جۇڭيىڭ ھەرقانچە ئەسكى بولغىنى بىلەن ئىمان ئېيتقان مۇسۇلمان . بىز مۇسۇلمان تۇرۇپ ، مۇسۇلمانغا بىرىنچى ئوق ئاتساق ، ئاللا راۋا كۆرەمدۇ ؟ قىيامەتتە نېمە دەيمەن ؟

ئۆينىڭ ئىچى گۆرىستان جىملىقىغا چۆمدى ، ھەممەيلەن قىمىرلىماي شۇك ئولتۇراتتى . پەقەت تاھىر بەگلا سېپى ئەگرى غاڭزىسىغا يەنە تاماكا بېسىپ سەرەڭگە چاقتى .

— سىلەر ، ئاغىنىلەر ، ئويلىدىڭلارمۇ ، — دەپ داۋام قىلدى ھاجى ، — مۇبادا ما جۇڭيىڭ بىزگە تەڭ كېلەلمەي قۇمۇل تەرەپكە قاچسا ، قۇمۇللۇقنىڭ ھالى نېمە بولغاي ؟ ئۇ بىزدىن ئالالمىغان ئۆچىنى پۇقرادىن ئالغايمۇ ؟ خەير ، ئارقىدىن قوغلاپمۇ بارارمىز ، «قاچقانمۇ خۇدا دەيدۇ ، قوغلىغانمۇ خۇدا دەيدۇ» دەپتىكەن بۇرۇنقىلار ، قۇمۇلنى يەنە قانغا بويايلىمۇ ؟ مۇبادا تۇرپاندا ئۇرۇشساقچۇ ؟ تۇرپانمۇ قانغا بويالغايمۇ ؟ ياق ، شېڭ دۇبەن ماڭا قورال بەرگەن تەقدىردىمۇ ، مەن ما جۇڭيىڭ بىلەن ئۇرۇشايمەن ،

مېنى ما جۇڭيىڭدىن قورقتى دېسەڭلارمۇ دەڭلار . ئەمما ، مېنىڭ مىجەزىمنى بىلىسىلەر ، خۇدادىن باشقا ھېچكىمدىن قورقمايمەن . قۇمۇل تاغلىرىدا شېڭ دۇبەندىنمۇ قورقمىغان . قىسقىسى ، مەن ئەمدى قان تۆكۈشنى خالىمايمەن . ئەمدىچۇ ، دورغام ، — دېدى ئۇ سالى دورغىغا قاراپ ، — بولدى قىلساق بولارمىكىن !

— كېيىنچۇ ، — دېدى سالى دورغا ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ ، — كېيىن قانداق قىلىمىز ؟ بۇ مۇرتەت تۇرپاندا تىنچ ياتارمۇ ؟

— كېيىنلىكىنى خۇداغا قويدۇم . خۇدا نېمىنى بۇيرۇغان بولسا شۇنى كۆرۈرمىز .

— ئۇنىڭ ئۇستىگە ، — دەپ گەپكە ئارىلاشتى مەھمۇت مۇھتى ، — شېڭ دۇبەننىڭ بىزنى دەيدىگە سېلىشىدا بىر ئويۇن بار دەپ ئويلايمەن . بولمىسىزە ، زىنىچۇەن ئۇرۇشىدا ما جۇڭيىڭنى ھالىدىن كەتكۈزگەن كىشى ئۇنى نېمىشقا مورىغىچە قوغلاپ كېلىپ ، يەر بىلەن يەكسان قىلىۋەتمەي ، گۇچۇڭدا توختاپ قالىدۇ ؟ ھەممىدىن مۇھىمى ، ھېلىقى توختام بويىچە بىزگە بېرىدىغان قوراللارنى ۋاقتىدا بەرمەي ، سىلەر ما جۇڭيىڭ بىلەن سوقۇشىدىغان بولغاندا بېرىمەن دېگىنىنى قارىمامدىغان ! بۇنىڭدا چوقۇم بىر ئويۇن بار .

— ھە بەللى ، مانا بۇ گەپنى ئوبدان دېدىلە . مەن شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئەلچىلىككە ئۆز رازىمەنلىكىم بىلەن كەلدىم ، — دەپ گەپ باشلىدى تاھىربەگ ، — ئۇنىڭ نىيىتى ياخشى بولسا ، ۋەدە قىلىنغان نەرسىنى نېمىشقا ۋاقتىدا بەرمەيدۇ ؟ ئۇنىڭ ئۇستىگە ، ما جۇڭيىڭ زىنىچۇەندىن قاچقاندا شېڭ دۇبەننىڭ ئۇنى ئۇزۇل - كېسىل يوقتىشقا كۈچى يېتەتتى . ئەمدى بولغاندا ، باشقىچە بىر ئويۇن ئويىنماقچى ، خەنزۇچە كىتابلاردا «باشقىلارنىڭ قولى بىلەن ئادەم ئۆلتۈرمەك» دېگەن گەپ بار ، شېڭ دۇبەن خۇددى شۇنداق قىلماقچى . يەنە بىزنى ما جۇڭيىڭ بىلەن سوقۇشتۇرۇپ قويۇپ ، ئارىدىن ئۆزىگە نەپ تاپماقچى ، يەنى مەسىلەن ، ئۇرۇش داۋامىدا ھەر ئىككى تەرەپ ئاجىزلاشقاندىن كېيىن ، مەسىلەن ، بىزمۇ

چىقىمدار بولغاندىن كېيىن...

— ھە، ئاندىن كېيىن مېنى يوقاتماقچى. شۇنداق ئەمەسمۇ؟ — دېدى ھاجى تاھىربەگنىڭ گېپىنى بۆلۈپ.

— دەل شۇنداق. شۇنىڭ ئۈچۈن ھاجىمنىڭ بايانىنى بېرى ئېيتقان گەپلىرىگە تامامەن قوشۇلىمەن. ھاجىمۇ شېڭ دۇبەننىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئويناپ، بىھۇدە قان تۆكمەيلى دېمەكچى. شۇنداق ئەمەسمۇ، ھاجىم؟

— شۇنداق. مەن تاغچى، تاغچىنىڭ چورۇقى يوغان. يوغان چورۇق بىلەن شېڭ دۇبەننىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئويناپ ئالمايمەن، ئاغىنىلەر، — دېدى ھاجى بىردىنلا كۈلۈپ تاشلاپ.

بۇ كۈلكە سورۇندىكىلەرنىڭ كەيپىياتىنى يېنىكلەتتى. بايانىنى قىزىشىپ كەتكەن كىشىلەر ئەمدى يېنىك - يېنىك كۈلۈپ، شۇڭلىشىشقا باشلىدى. پەقەت قاسىم ئەپەندىلا چىرايىدىكى خاپىلىقنى يوشۇرماقچى بولغاندەك ئۆتۈكىنىڭ قونچىنى تارتقان بولۇپ يەرگە قارىۋالدى.

— ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، يىلانلىقتىمۇ ئۇزۇن تۇرماي، ئالتەشەھەر تەرەپكە چاققانراق مېڭىپ كېتەيلى، — دېدى ھاجى، ئاندىن تاھىربەگكە قاراپ، — ئۆزلەمۇ بىز بىلەن بىللىلا ماڭسىلا، بېگىم، — دەپ قوشۇپ قويدى.

— مېنىڭ مەيلىمچە بولسا، ئاللىقاچانلا قاشلىرىغا كېلىپ، خىزمەتلىرىدە بولاتتىم، — دېدى تاھىربەگ تېتىكلىشىپ، — ھازىرقى ئەھۋالدا مېنىڭ ئۇرۇمچىدە، يەنى شېڭ دۇبەننىڭ كۆز ئالدىدا تۇرغىنىم ياخشى. ھەيدەر ئەپەندىلەرمۇ شۇنداق پىكىردە. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ قېتىم ئالدىلىرىغا ئەلچىلىككە كەلگەن ئادەم تۇرۇپ، جىم - جىملا قېپقالسام شېڭ دۇبەن نېمىدەپ ئويلاپ قالىدۇ. ئۇ بەكلا گۇمانخور ئادەم ئىكەن. مەن ئۆزلىرىنىڭ جاۋاب مەكتۇپلىرىنى يەتكۈزمىسەم بولامدۇ؟ مۇمكىن بولسا، مەن ئەتە - ئۆگۈنلا يولغا چىقاي.

— بۇ گەپلىرىمۇ راست، — دېدى ھاجى ساددىلىق بىلەن

كۇلۇپ ، ئاندىن نەمەت خەلپەتكە قاراپ ، — ئەمىسە ، خەلپىتىم ، بۇگۈن كېچە قەلبىمىنى تازا بىر يورغىلاتقايچۇ ! — دېدى .

— نېمىدەپ يازساق بولۇركىن ؟ — سورىدى نەمەت خەلپەت .

— بۇ نېمە دېگىنىڭىز ؟ — دېدى ھاجى قاپىقىنى سېلىپ ، — مەن مۇسۇلمان ، مۇسۇلمان تۇرۇپ يەنە بىر مۇسۇلمانغا بىرنېچى بولۇپ ئوق ئاتالمايمەن . مۇبادا ئۇ ماڭا ئوق ئاتسا ، شۇ گاھتا كۆرىمىز . مانا شۇنداق دەپ يازمامسىز .

نەمەت خەلپەت چېكىسىنى تاتلاپ قويدى .

3

ئەتىسى كۈن سەل يانغاندا ، تاھىربەگ ھاجىلار بىلەن خوشلىشىپ يولغا چىقماقچى بولۇۋاتاتتى . دەل شۇ چاغدا كۈتۈلمىگەن بىر ۋەقە يۈز بەردى : تۇرپان يولىغا قويۇلغان قاراۋۇللاردىن ئىككى يىگىت ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ ، ما جۇڭيىڭنىڭ ئەلچىلىرى كېلىۋاتقانلىقىنى خەۋەر قىلدى . ھەممەيلەن ھەيران بولۇپ ، بىر ـ بىرىگە قاراشقان پېتى جىم تۇرۇپ قالدى .

نەمەت خەلپەتنىڭ بوم ئاۋازى جىمجىتلىقنى بۇزدى .

— ئالدىرىمايراق ماڭسىلا دېمىدىمۇ ، بېگىم ، مېڭىپ كەتكەن بولسىلا ، بۇ قىزىقچىلىقنى كۆرمەي كېتۇركەنلا .

— راست ئېيتتىڭىز ، خەلپىتىم . گا سىلىڭنىڭ يېڭى ئويۇنىنى كۆرۈشتىن مەھرۇم قالغىلى تاس قاپتىمەن ، — دەپ خىرقىراپ كۈلدى تاھىربەگ ، ئاندىن ، — مانا ، ھاجىم ، يەنە بىر پىرىخون مەيدانغا چۈشتى . ئۇنىڭ دېپىي قايسى مۇقامغا چېلىنىدىكىن ، — دېدى .

— قايسىلا مۇقامغا چالغان بىلەن ، — دېدى ھاجى قاپىقى سېلىنغان ھالدا ، — مېنىڭ چورۇقۇم يوغان ، يوغان چورۇق بىلەن ئۇسسۇل ئوينىيالمايمەن دېدىمغۇ ، گەپ شۇ ، بېگىم .

دەرۋەقە ما جۇڭيىڭنىڭ يېڭى سېھىر - ئەپسۇنلىرى ھاجىغا كار قىلمىدى .

بۇ قېتىم ما جۇڭيىڭ يەرلىك مۇتىۋەرلەردىن بىرنەچچە كىشىنى مەخسۇس خەت بىلەن ھاجىغا ئەلچىلىككە ئەۋەتكەنىدى . ئۇنىڭ خېتى ئاللاغا ھەمدۇسانا ، پەيغەمبەرگە نەئەت ۋە دۇرۇت بىلەن باشلىنىپ ، ئاساسىي قىسمى كەچۈرۈم سوراش ماھىيىتىدە ناھايىتى پاساھەتلىك يېزىلغان ۋە «سىز قاچانلا بولسىڭىز ئاتا ، مەن كەمىنىڭىز بالا . ئاتا ئۆزىنىڭ بالىسىدىن ئۆتكەن ھەرنە سەۋەنلىكنى ئەپۇ ئېتىكى بىلەن يېپىپ ، لۇتفى كەرەمى بىلەن ئەپۇ قىلىشنى دەرىغ تۇتمايدۇ . ئىلتىماسىم شۇكى ، سىز يەنىلا نەيزىنىڭ سېپى ، مەن نەيزىنىڭ ئۇچى بولسام ، قايسى تەرەپكە شىلتىسىڭىز شۇ تەرەپكە سانجىلسام ، بىز باشلىغان بۇ مۇقەددەس غازات ئەنجامىغا يەتسە دەيمەن» دېگەنگە ئوخشاش گەپلەر بىلەن ئاياغلاشقانىدى .

ئەلچىلەر ئىچىدىن چىرايلىق سەللە يۆگىۋالغان چار ساقال كىشى بۇ خەتنى ھېلىقى تېرەكنىڭ سايىسىدىكى كەڭ سۇپىغا ھازىرلانغان داستىخان ئۈستىدە ئورنىدىن تۇرۇپ ، ھاجىغا ئىككى قوللاپ تاپشۇرماقچى بولغاندا ، ھاجى قاپقىنى سېلىپ ئولتۇرۇپ :

— نەمەت خەلپىتىمگە بەرسىلە ، — دېدى . نەمەت خەلپەت ئورنىدىن دەس تۇرۇپ خەتنى ئالدى ۋە ھاجىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئوقۇشقا باشلىدى . خەت ئوقۇلۇپ بولۇش بىلەنلا ، ھاجى ئاغزىنى بۇزۇپ :

— بۇ لومودىنىڭ شۇنداق دەيدىغىنىنى كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرغان . ئەمدى بىرنېمىسىگە پوق قاپلاشقاندا قىلىۋاتقان گەپلىرىنى قارىمامدىغان ، ھوي ھارامزادە ، مېنىزە كىچىك بالىنى گوللىغاندەك گوللىماقچىمۇ ؟ بولدى ، ياغاچ قازاندا بىرلا قېتىم ئاش پىشىدۇ ، — دەپ كايىپ كەتتى ، ئاندىن ، — ئاخۇنۇم ، — دېدى ھېلىقى كىشىگە قاراپ ، — ئەلچىگە ئۆلۈم يوق ، مېنىڭ دېگەنلىرىمنىڭ ھەممىسىنى ئۇ لومودىغا ئېيتسىلا ، ھە راست ، يەنە

بىر گەپ ، بىزنىڭ قۇمۇللاردا :

«سۇغا سالسا ، سۇ كۆتۈرمەس مىسقال تۆمۈرنى ،

ئالتۇن بېرىپ ئېلىپ بولماس قالغان كۆڭۈلنى»

دېگەن گەپ بار ، بۇنىمۇ تۈگىتىغا ئۇرۇندۇرۇپ ، ئۇنىڭغا ئۇقتۇرۇپ قويسىلا .

سورۇندىكىلەرنىڭ ھەممىسى ، جۇملىدىن ئەلچىلەرمۇ ما جۇڭىيىڭ بىلەن ھاجىنىڭ ئارىسىدا بولۇپ ئۆتكەن ئىشلاردىن خەۋەردار بولغاچقىمىكىن ، ئۇنىڭ بۇ گەپلىرىگە ھېچكىم ھەيران قالمىدى ۋە ئارتۇق گەپ قىلىشنىڭ ھاجىتى يوقلۇقىنى چۈشەنگەن بولسا كېرەك ، ھېچكىم ھېچنېمە دېمەي ، جىم ئولتۇرۇپ غىزا يېيىشمەكتە ئىدى .

پەقەت مەھمۇت مۇھىتى بىرنېمە دېمەكچى بولۇپ ، تاھىربەگكە مەنىلىك قارىدى . تاھىربەگ ئۇنىڭ كۆز قارىشىدىن بىرنېمىنى چۈشەنگەندەك قىلىپ ، باش ئىشارىتى بىلەن ماقۇللىدى .

— ھاجى ئاكا ، — دېدى مەھمۇت مۇھىتى قولىدىكى پىيالىنى داستىخانغا قويۇپ ، — ئەلچىلەرنىڭ قۇرۇق قول ياندۇرساق بولماسمىكىن ، بىرەر پارچە جاۋاب خەت يازغىنىمىز ياخشىمىكىن .

— بوپتۇ . يازساق يازايلى ، — دېدى ھاجى ، ئاندىن نەمەت خەلپەتكە قاراپ ، — ھەممىنى يېزىڭ ، مەن بايا ئېيتتىمغۇ ، شۇ گەپلەرنىڭ ھەممىسىنى يېزىڭ ، مەنمۇ نەيزىنىڭ سېپى بولماي ، ئۇمۇ نەيزىنىڭ ئۇچى بولىمەن دېمىگەي ، بىز شېئىر دۇبەن بىلەن پۇتۇشتۇق . مەن شۇ پۇتۇم بويىچە ئالتەشەھەرنى زالىملاردىن قۇتقۇزۇپ ، ئۆزىمىز سوراشقا كېتىۋاتىمەن . گا سىلىگمۇ كىشىنىڭ يۇرتىنى پاراكەندە قىلماي ، ئۆز يۇرتىغا كەتكەي ، دېمىسىمۇ خەقنىڭ يۇرتىدا ئۇنىڭغا نېمە بار ؟ مانا شۇلارنى يېزىڭ ، ئەمدى ھېچقايسىمىز نەيزىلەشمەيلى دەپ يېزىڭ . ئەل ـ يۇرتقا تىنچلىق كېرەك ، مانا شۇلارنىڭ ھەممىسىنى يېزىڭ .

— توۋا ، بۇ راستىنلا ئاجايىپ ئادەم ئىكەن ، — دەپ

پىچىرلىدى تاھىربەگ ، مەھمۇت مۇھتىنىڭ قۇلىقىغا ، — بىر قارىسىڭىز ئۆمرى تاغدا ئۆتكەن مالچىغا ئوخشايدۇ ؛ بىر قارىسىڭىز ، ئەزىم دەريالاردا تولا ئۈزگەن سالچىغا ئوخشايدۇ . ئوقۇمىغان ئادەم بولغان بىلەن...

شۇ ئاردا ھاجىنىڭ ئاۋازى تاھىربەگنىڭ گېپىنى ئۈزۈپ قويدى :

— ھوي مېرۈل ، قېنى سەن ! — دەپ ۋارقىردى ئۇ ، ئەلچىلەرنىڭ سايىگە باغلاپ قويۇلغان ئاتلىرىغا قاراپ ، — ئاۋۇ جانىگەرلەرنى كۆردۈڭمۇ ، ئىسسىقتا يول يۈرۈپ ، ئۆپكىسى قېقىلىپ كېتەي دەپ قاپتۇ . بالىلارغا ئېيت ، ئوبدان سوۋۇتۇپ ، بوغۇزنى ئايىمغاي ، بولمىسا ئەتە بۇ ئاخۇنۇملار يولدا قالىدۇ .

تاھىربەگ بىلەن مەھمۇت مۇھتى بىر ـ بىرىگە قاراپ سەممىي كۈلۈپ قويدى .

4

شۇ كۈنى ئاخشىمى تۈرسۇن ئۆزىنىڭ بىرنەچچە كۈنلۈك تەسىراتىنى بىرلا يېغىپ ، يول خاتىرىسىگە مۇنۇ پارچىلارنى يازدى :

1933 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى .

يىلانلىققا كەلگىنىمىزگە بۈگۈن تۆت كۈن بولدى . بۇ تۆت كۈن ئىچىدە ئاجايىپ ئادەملەرنى كۆرۈپ ، ئاجايىپ گەپلەرنى ئاڭلاپ ، خۇددى تۆت ئايلىق كۈرستا ئوقۇغاندەك بولۇپ قالدىم . پىژغىرىم ئىسسىق ، ئىزغىرىن سوغۇق ۋە بوران ـ چاپقۇنلاردا چىرايلىرى قارىداپ ، تۇچ ھەيكەلگە ئوخشاپ قالغان بۇ ئادەملەرنىڭ كۆزلىرى ماڭا خۇددى تاڭ ۋاقتىدىكى چولپان يۇلتۇزنى ئەسلىتىدۇ . قاچانلا قارىسام ، بۇ كۆزلەردە ئۆچمەس بىر ئۇمىد ۋە سۇنماس بىر ئىرادە شولىسىنىڭ يالتىراپ تۇرغىنىنى كۆرىمەن . ئالىيجاناب غايە ئۇچۇن ئۆزىنى پىدا قىلغان كىشىلەر شۇنداق

بولىدىغان ئوخشايدۇ . مۇشۇنداق ئادەملەر سىپىگە قوشۇلۇش نەسىبىسىگە ئېرىشكەنلىكىم ئۈچۈن خۇشالمەن ، راستىنلا خۇشالمەن .

* *

ئوتتۇرا بوي كەلگەن ، كەڭ غوللۇق ، قوللىرى ئۇزۇن ، قېلىن قاشلىرى ئاستىدىكى دۈگىلەك كۆزلىرى ئۆتكۈر قارايدىغان قارا ساقال كىشى ، يەنى ئاشۇ ئادەملەرنىڭ سەردارى ھاجى ئاتام مەندە ناھايىتى چوڭقۇر تەسىرات قالدۇردى . بۇ ئادەمنىڭ سۆز - ھەرىكەتلىرى قوپال ، مىجەزى چۈس ، چالا ساۋات بولغان بىلەن ئۆزى كۆڭلى يورۇق ، پىكرى ئوچۇق ئىكەن . ئۇنىڭ ئىككى - ئۈچ كۈندىن بېرى شېكى شىسەي بىلەن ما جۈڭيىڭنىڭ ئەلچى ئەۋەتىش يولى بىلەن قۇرغان تۇزاقلىرىدىن شۇنچە ئاسان قۇتۇلغىنى مېنى ھەيران قالدۇردى . راستىنى ئېيتسام ، شۇ كۈنلەردە بۇ ئادەم نېمىدەپ جاۋاب بېرەركىن دەپ ، بېشىم قاتقان ۋە خېلى ئەندىشە قىلغانىدىم .

* *

ھاجى ئاتامنىڭ ھەمراھلىرىدىن مەھمۇت مۇھىتى ئۆز بەستىگە لايىق تاغنى كۆتۈرگۈدەك تەمكىنى بار ، ئېغىر - بېسىق كىشى ئىكەن . بۇ كىشىمۇ ھاجى ئاتامغا ئوخشاش ناھايىتى تەقۋا كۆرۈنىدۇ . تۈنۈگۈن كېچە ئۇخلاپ قېلىپ ، نامازىمدىتقا چىقالمىغىنىم ئۈچۈن «ياشلىقتىكى ئىبادەت تاشقا مۆھۈر باسقاندەك بولىدۇ ، ئۇكام ، نامازنى تەرك قىلماڭ» دېدى . ناھايىتى ئىزا تارتىپ كەتتىم . بۇ ئادەم كېچىلىرى ئۇخلىمامدۇ نېمە ؟ بۇگۈن تاڭ سەھەردە ئۆزۈمچە ھەممىدىن بۇرۇن ئويغاندىم دەپ ، تاھارەت

ئالغىلى ئېرىق بويىغا بارسام ، مەھمۇت مۇھىتى تۆۋەندىكى مەھەللىدىن ئۆزى يالغۇز ئاتلىق كېلىۋاتىپتۇ . ئەھۋالدىن قارىغاندا قاراۋۇللارنى تەكشۈرۈپ كەلگەن ئوخشايدۇ .

* *

سالى دورغا — ئېگىز بويلۇق ، كەڭ غوللۇق ، ياپىلاق يۈزلۈك ، قاتاڭغۇر كەلگەن بۇ سېرىق ساقال كىشى ماڭا خۇددى بىر پارچە ئوتتەك كۆرۈنىدۇ . ئۇ ، شىكار ئىزدەپ يۈرگەن بۇركۇتتەك ، كۆزلىرىنى دائىم يىراق - يىراقلارغا تاشلاپ تۇرىدىكەن . تۆت كۈندىن بۇيان ، مەن بۇ ئادەمنىڭ بىرەر قېتىم كۈلگىنىنى كۆرمىدىم . پەقەت تۇنۇگۈن ماڭا «رەھمەتلىك مەڭلىك بالا هايات بولغان بولسا ، بىر جۈپ بولۇر ئىكەنسىلەر» دەپ غەمكىن كۈلۈمسىرەپ قويدى . «دورغا ئاتا ، مەڭلىك بالا دېگەنلىرى كىم ؟» دېۋىدىم ، «مىرۈل مەرگەندىن سورا» دەپ يەنە قوشۇمىسىنى تۇرۇۋالدى . مىرۈل ئاكام ماڭا مەڭلىك بالىنىڭ خائىنلار قولىدا شېھىت بولغىنىنى سۆزلەپ بېرىۋاتىپ ، يوغان مۇشتۇمى بىلەن يەرنى بىر مۇشتلىدى - دە ، مۇنداق دېدى : «كۆردۈڭمۇ ، ئۇكام ، بۇ مۇناپىقلارنى ، ئۆز ئىچىمىزدىن مۇناپىق چىقسا ، هەممىدىن يامان بولىدىغىنى شۇ ئىكەن . دۇشمەنىنىڭ يامغۇردەك ياغدۇرغان ئوقلىرىنىڭ ئاستىدىن ئامان چىققان مەڭلىك بالا ئاخىر شۇ مۇناپىقلارنىڭ قولىدا شېھىت بولدى . شۇڭازە ، بىزنىڭ پەيغەمبىرىمىز مۇناپىقلار كاپىردىنمۇ يامان دەپتىكەنتۇق . بۇ گەپنى مەن موللاملاردىن ئاڭلىغان» ، «مەڭلىك بالىنىڭ مەشۇقى ئايىنىساقىز هېلىمۇ قۇمۇلدىمۇ ؟» دېدىم مەن ئۆزۈمنى ئاران بېسىۋېلىپ . «قۇمۇلدا ، ئۇكام ، قۇمۇلدا . هەي بۇ دورغامنى ، نېمە دېسەم بولۇر ، شۇ گاختا ئىككىسىنىڭ بېشىنى بىر قىلىپ قويغان بولسا ، بېچارە مەڭلىك مۇرادىغا يېتىپ ئاندىن پېشانىسىگە يېزىلغانىنى كۆرگەن بولسىمۇ كاشكى» دېدى مىرۈل

ئاكام كۆز ياشلىرىنى يېڭى بىلەن سۈرتۈپ ، مېنىڭمۇ كۆڭلۈم بۇزۇلدى . شۇ ئارىدا خىيال قۇشلىرىم بىردىنلا ئۇرۇمچى ئاسمىنىدا غەمكىن پەرۋاز قىلىشقا باشلىدى . ئاھ ... ئۇرۇمچى ، ئاھ ... مەن تۇغۇلۇپ ئۆسكەن دىيار ، ئاھ ... ھېلىقى كوچىدىكى سېھىرلىك دەرۋازا . شۇ دەرۋازا ئالدىدىن يەنە ئۆتىدىغان كۇنلەر بولارمۇ ؟ شۇ دەرۋازىنىڭ قىيا ئېچىلىشىغا تەلمۈرۈپ ، كۆزۈمنىڭ نۇرلىرى ئاققان چاغلار ، شۇ دەرۋازا ھەر قېتىم «غىچ» قىلىپ ئېچىلغاندا يۈرىكىمنىڭ گۈپۈلدەپ سوقۇشلىرى... دۇنياغا كۆز ئېچىپ تۇنجى قېتىم كۆڭلۈم قۇشىنى ئوۋلىغان شۇ جانان قىزنى يەنە كۆرىدىغان كۇنلەر نېسىپ بولارمۇ ؟ ياكى مەڭگۈلۈك بالىغا ئوخشاش... ياق ، ياق ، بۇ گەپلەرنى مۇشۇ يەردە بەس قىلايلى .

* *

قىزىق ئىش ، قاسىم ئەپەندى مېنى كىچىك دېمەي ، قىسقىغىنا بىرنەچچە كۇن ئىچىدە مەن بىلەن خېلى پاراڭلاشتى . رۇس تىلىدىن ماڭا يارەدەم بېرىپ تۇرىدىغان بولدى . ئۆزى كۆپ ئوقۇغان ئادەم ئىكەن ، ئۇ نامىنى ئاتىغان كىتابلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىنى مەن تېخى ئاڭلاپمۇ باقمىغانىكەنمەن . بىراق ، بۇ ئادەمنىڭ كۆلۈپ تۇرىدىغان كۆزلىرىنىڭ ئىچىگە قانداقتۇر بىر سىر يوشۇرۇنۇپ تۇرغاندەك كۆرۇنىدۇ . ئۇلۇشكۇن مەن ئۇنىڭدىن بۇ قوشۇننىڭ نېمىشقا بايرىقى يوق دەپ سورىسام ، ئۇ چىرايلىق بۇرۇتىنى سىلاپ قويۇپ ، «ھاجىنىڭ ئۆزى بايراق ئەمەسمۇ ؟» دېدى . «ئۇغۇ شۇنداق ، بىراق قوشۇن دېگەننىڭ لاتىدىن قىلىنغان بايرىقى بولىدىكەنغۇ ؟» دېسەم ، «سېنىڭچە ، قانداق بايراق بولسا بولار» دېدى . مەن دەرھاللا «ھەيدەر ئەپەندىم بىلەن تاھىربەگ دادامنىڭ ئېيتىشچە ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئاي ـ يۇلتۇزلۇق بايرىقى بولىدىكەنغۇ» دېدىم . قاسىم ئەپەندى كۆلۈپ تاشلاپ ، «سەن تېخى ياش ، مۇنداق خىياللاردا بولما» دېدى ، «ئۇنداق بولسا ، ھەيدەر

ئەپەندىم بىلەن بەگ داداملارنىڭ گېپى خاتامۇ؟» دېدىم. «خاتا دېگىلى بولمايدۇ، بىراق، ئاي - يۇلتۇزلۇق بايراق بىزگە توغرا كەلمەيدۇ» دېدى قاسىم ئەپەندى يەنە كۈلۈپ، «نېمىشقا توغرا كەلمەيدۇ؟ بىزنىڭ قوشۇنمۇ مۇسۇلمان قوشۇنىغۇ؟» دېسەم، ئۇ قاپىقىنى تۈرۈپ، «قوي بۇ گەپلەرنى، كېيىن چۈشىنىپ قالسەن» دەپ گەپنى ئۇزۇۋەتتى. مەن ھەيران بولۇپ قالدىم.

* *

تۈنۈگۈن قىزىق بىر ئىشنى كۆردۈم. ھوشۇر پەيجاڭ دېگەن شادا پاچاق بىر ئادەم (بەزىلەر ئۇنى ھوشۇر كانتۇ دېيىشىدىكەن) ئۇچ ھەمراھى بىلەن تۆۋەنكى مەھەللىگە يەم - بوغۇز ئۇچۇن دېھقانلارغا پۇل تارقىتىشقا ماڭغاندا مەنمۇ بىللە باردىم. بەزى دېھقانلار پۇلنى ئالدى. بەزىلىرى «ھاجىمنىڭ پىدائىيلىرى بىز ئۇچۇن جەڭ قىلىۋاتسا، يەم - بوغۇزغا نېمىشقا پۇل ئالغۇدەكمىز» دەپ ئالمىدى. ئۇ يەردىن قايتىپ كېلىۋېتىپ، يېرىم يولدا ھوشۇر پەيجاڭنىڭ بىلى قاتلانمىغان بىر باغلام قەغەز پۇلنى يوشۇرۇپ قويىنىغا تىقىۋالغىنىنى كۆرۈپ قالدىم. ئۇ ماڭا قاراپ مۇغەمبەرلىك بىلەن كۆزىنى قىسىپ قويدى. «ھەي ئۇكام، سەندىن گەپ يوشۇرمايمەن. يېشىم قىرىقتىن ئاشتى، تېخى ئۆيلەنمىدىم. ئانچە - مۇنچە تويلۇققا پۇل يىغىسام بولامدۇ» دېدى ئۇ بىپەرۋالىق بىلەن. «بۇ بىز ئەكەلگەن ھېلىقى پۇلدىنكەنغۇ، قوشۇننىڭ پۇلىنى مۇنداق قىلسىڭىز بولامدۇ» دېدىم ئۇنىڭغا ئاچچىقىم كېلىپ. «خاپا بولما، ئۇكام، بىزگە دائىم ئايلىق يوق. بۇ دورەم بىر پۇرسەت كېلىپ قالدى دېگىنە. ئۆزۈڭ كۆردۇڭغۇ، بىرمۇنچىسىنى دېھقانلارغا تارقىتىپ بەردىم. دېھقانلارنىڭ ئالمىغىنى ماڭا قالدى شۇ» دېدى ئۇ، ئاندىن «بۇ گەپنى بىرىگە ئېيتىپ يۈرمە» دەپ ماڭا يالۋۇردى. مەن «قىزىق ئادەم ئىكەن بۇ» دەپ ئىچىمدە كۈلۈپ قويدۇم.

ئەسلىدە جەڭ ئاتلىرىنىڭ تۇياقلىرىدىن چاچراپ چىققان ئوت ئۇچقۇنلىرى بىلەن قىلىچلارنىڭ قۇياش نۇرىدا ۋال ـ ۋال قىلىپ پارقىراشلىرىنى كۆرەرمەن ، تاراسلاپ ئېتىلغان مىلتىق ئاۋازلىرىنى ئاڭلارمەن دېگەندىم . نەچچە كۈندىن بېرى توقسۇن خەلقى ئىچىدىن يۈزلەپ ئەزىمەتلەرنىڭ ئۆز ئىختىيارى بىلەن سەپكە قوشۇلۇۋاتقىنىنى كۆرۈپ ، بۇ ئارزۇلىرىم پات ئارىدا ئەمەلگە ئاشىدىغان بولدى دەپ ئويلىغانتىم ، لېكىن ھاجى ئاتام ما جۇڭيىڭغا ئەۋەتمىدىغان خەتكە «ئەمدى ھېچقايسىمىز نەيزىلەشمەيلى ، ئەل ـ يۇرتقا تىنچلىق كېرەك» دېگەن گەپلەرنى يازدۇردى . شۇنىڭغا قارىغاندا بۇنىڭدىن كېيىنكى يۇرۇشلىرىمىز تىنچ شارائىتتا بولىدىغان ئوخشايدۇ . بوپتۇ ، ئىشقىلىپ ، يۇرتتا تىنچلىق بولغىنى ياخشى !

*　　*

بىراق ، تۇرسۇننىڭ شۇ خاتىرىسى يېزىلىپ ئارىدىن ھەپتە ئۆتەر ـ ئۆتمەي ، تارىم ۋادىسىنى دەھشەتلىك ئۇرۇش تۇمانلىرى قاپلاشقا باشلىدى .

ئۇچىنچى باب

پاجىئە مۇشۇ يەردىن باشلاندى

خەق ماڭا چېقىلمىسا ، مەنمۇ ئۇنىڭغا چېقىلمايمەن ؛ ئەگەر ماڭا چېقىلسىدىكەن ، مەن ئۇنىڭغا چوقۇم بوش كەلمەيمەن .

— خەنزۇ ئىدىئومى

1

خوجىنىياز ھاجى قوماندانلىقىدىكى پىدائىيلار قوشۇنى ئەل - جامائەتنىڭ نۇسرەت تىلەپ ئاسمان - پەلەككە ياڭراتقان دۇئا - تەكبىرلىرى ساداسى ئىچىدە يىلانلىقتىن چىقىپ ئارغىبۇلاق[1] تاغلىرى بىلەن كۆمۈش ، قاراقىزىل دېگەن ئۆتەڭلەردىن ئۆتۈپ ، ئىككى يېرىم كۈندە ئۇششاقتالغا يېقىنلاشقاندا ، ئالدى تەرەپتىن ئالدىراش كېلىۋاتقان بىر يالغۇز ئاتلىقنىڭ قارىسى كۆرۈنۈپ قالدى . ئۇنىڭ ھە دەپ ئېتىنى دېۋىتىپ ، پات - پات قامچا ئۇرۇشلىرىدىن مۇھىم بىر ئىش بىلەن كېلىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى . چۈنكى ، مۇنداق پىژغىرىم ئىسسىقتا قاقاس چۆللۈك بىلەن يول ماڭغان كىشى ئادەتتە ئاتنى بۇ خىلدا چاپتۇرۇپ

① ئەسلىسى «ئارغۇ بۇلاق» ، مەھمۇد كاشغەرىينىڭ ئىزاھلىشىچە ، «ئارغۇ — ئىككى تاغنىڭ ئارىسى دېمەكتۇر . شۇنىڭدىن ئېلىنىپ ، تىراز (تالاس) بىلەن بالاساغۇن ئارىسىدىكى شەھەرلەرمۇ «ئارغۇ» دېيىلىدۇ . چۈنكى ، ئۇ يەرلەر ئىككى تاغنىڭ ئارىسىدا . «تۈركىي تىللار دىۋانى» بىرىنچى تۇم 172 - بەت ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ، 1981 - يىل ، ئۈرۈمچى .

ماڭمايتتى . شۇڭا ، چارلىغۇچىلار قىسمىنىڭ باشلىقى ھېيتەم ئەھۋال ئۇقۇپ كېلىش ئۈچۈن يالغۇز ئاتلىقنىڭ ئالدىغا ئات چاپتۇرۇپ كەتتى ۋە بىرئازدىن كېيىن ، قىرىق بەش ياشلار چامىسىدىكى سېرىق ساقال ، ئورا كۆز ، ياپىلاق يۈزلۈك بىر كىشىنى باشلاپ كەلدى . ئۇمۇ ھېيتەم بىلەن تەڭلا ئاتتىن چۈشۈپ ، ھاجىلارغا سالام بەردى ، ھېيتەم ئۇنىڭ مۇھىم ئىش بىلەن كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلغاندىن كېيىن ، ھاجى ئات ئۈستىدە تۇرۇپلا گەپ سوراشقا باشلىدى .

مەلۇم بولدىكى ، تۇنۇگۈن قاراشەھەر تەرەپتىن ئاتلىق ، پىيادە بولۇپ ، مىڭدەك چېرىك ئۇششاقتالغا كەلگەن ۋە دەرھال يۇرتنى ھاشارغا ھەيدەپ ، شىمالدىن جەنۇبقا يىلان ئىزىدەك سوزۇلغان ئۇزۇن ئاكوپ قازدۇرۇشقا كىرىشكەن ؛ يۇرت خەلقىنى خۇرجۇن ، تاغارلارغا قوم توشقۇزۇپ كېلىپ ، يول ئېغىزلىرىنى توسۇشقا زورلىغان . يۇرت خەلقى تاڭ ـ تەڭلاپ يۇرۇپ ، ئۇلارنىڭ قاراشەھەردىكى تۇڭگان چېرىكلىرى ئىكەنلىكىنى ، ما جۇڭيىڭنىڭ بۇيرۇقى بويىچە خوجىنىياز ھاجىلارنى قاراشەھەرگە ئۆتكۈزمەسلىك ئۈچۈن مۇشۇ يەردە توسۇپ ، ئۇرۇشماقچى بولغانلىقىنى ئۇققان ۋە بۇ ئىشتىن ھاجىنى خەۋەردار قىلىش ئۈچۈن بۇ كىشىنى ئەۋەتكەن .

— سىزنى چېرىكلەر كۆرمەمدۇ ؟ — سورىدى ھاجى .

— كۆرمىدى . مەن ئارقا تەرەپتىن ئايلىنىپ ، تاغ ئارىسى بىلەن ماڭدىم . چېرىكلەردىن ئۇزاقلاشقاندىن كېيىن ، چوڭ يولغا چۈشتۈم .

— بىزنىڭ كېلىۋاتقانلىقىمىزنى كىمدىن ئۇقتۇڭلار ؟

— چېرىكلەر ئېيتىپتۇ .

— رەھمەت ، ئاغىنە ، تازىمۇ يوجۇڭ[1] خەۋەر ئەكەپسىز ، بولمىسا ، بىز غەپلەتتە قالۇركەنمىز . بۇ خىزمىتىڭىز ئۈچۈن سىزنى نېمە بىلەن رازى قىلساق بولۇركىن ، — دېدى ھاجى

---

① مۇھىم دېمەكچى (خەنزۇچە) .

يانچۇقىنى ئاختۇرۇپ .

— غوجام ، ماڭا ھېچنېمىنىڭ كېرىكى يوق . مېنى رازى بولسۇن دېسىلە ، غازى خوجىنىياز ھاجى ئاتىمىزنىڭ يۈزىنى بىر كۆرۈۋالسام بولدى ، — دېدى سېرىق ساقال كىشى ، ھەممىگە تەكشى كۆز يۈگۈرتۈپ . ئەتراپتا قاراپ تۇرغانلار كۈلۈپ تاشلىدى . ھېيتەم دەرھال ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ پىچىرلىدى . سېرىق ساقال كىشى چۆچۈپ كەتكەندەك ، بىر قەدەم ئارقىغا داجىپ ، ھاجىغا باشقىدىن سالام بەردى ۋە كۆرۈشمەكچى بولۇپ ئىككى قولىنى ئۇزاتتى . ئۇنىڭ قوڭۇر كۆزلىرىدە ياش ئەگىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . ھاجىمۇ ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ ، ئۇنىڭغا قول ئۇزاتتى . سېرىق ساقال كىشى ھاجىنىڭ قوللىرىنى ئالىقانلىرى ئارىسىغا ئېلىپ سۆيمەكچى بولغاندا ، ھاجى :

— ئۇنداق قىلماڭ ، بۇرادەر ، يامان بولىدۇ ، — دەپ قولىنى تارتىۋالدى . سېرىق ساقال كىشى ئىزا تارتىپ كەتكەندەك خورسىنىپ مۇنداق دېدى :

— مېنى خۇشامەت قىلىۋاتىدۇ دەمدىلا ، ئەزىرايىل خۇدا مەن ئۆمرۈمدە ھېچكىمنىڭ قولىنى سۆيگەن ئەمەس . قاچانلاردۇر بىر زامانلاردا ئاپاق غوجامنىڭ ئەۋلادى دەپ بىر غوجا ئىشان بىزنىڭ يۇرتقا كەلگەندە ، خەقلەر ئۇنىڭ ئېتىكىنىسى سۆيۈپ ، كۆزىگە سۈرتۈپ ، كىمخاب تونىنى يىرتىۋەتكىلى تاس قالغان . مەن شۇ چاغدىمۇ ، ئۇ غوجامنىڭ ئېتىكىنى تۇتمىغان . سىلىنىڭ قوللىرىنى تاۋاپ قىلاي دېگىنىم ، ئاڭلىساق سىلى ئۆزلىرى پۇقرانى دەپ غازات قىلغان غازى ئىكەنلا ، ئاشۇ قوللىرى بىلەن يۇرت - يۇرتتا پۇقرانى جەبرۇ زۇلۇمدىن قۇتقۇزۇپ ، كېلىۋېتىپتىلا . مەن بۇگۈرلۈك توختى كارۋاننىڭ ئات - ئۇلىغىنى ھەيدەپ ، نۇرغۇن يۇرتلارغا بارغان . ئالتەشەھەر تەۋەسىدە مېنىڭ تاپىنىم تەگمىگەن يەر يوق . ھەمە يۇرتتا پۇقرانىڭ كۈنى ئېغىر . يامۇلىلارنىڭ ئالۋان - ياسىقى بىلەن بەگلەرنىڭ زورلۇق - زومبۇلۇقى دەستىدىن ئەلنىڭ يىلىكى قۇرۇپ كەتتى . مەنمۇ دۇنيالىقتا بار - يوقۇم

بولغان بەش ئېشىكىمدىن ئايرىلىپ، قانات ـ قۇيرۇقى قىرىۋېتىلگەن قۇشقا ئوخشاپ قالدىم. بالا ـ چاقامدىنمۇ ئايرىلىپ، دۇم يېتىپ، داڭگال قوپۇپ، بېشىمدىن ئەمگەك ئۆكسۈمەيدىغان بەندە بولۇپ يۈرىمەن. ئۇچ يىلدىن بېرى ئۇششاقتالدا ئۇنىڭ ـ بۇنىڭ يۈگۈر ـ يېتىم ئىشلىرىنى قىلىپ جان بېقىۋاتىمەن. سىلىنى كېلىۋاتىدۇ دەپ ئاڭلاپ، يۈرت خەلقى ئاۋۇ ئاتنى ھەسەن شاڭيودىن جەيلىگە ئېلىپ مېنى قاشلىرىغا ئەۋەتتى. غازى ئاتمىزىنىڭ يۈزىنى ھەممىدىن بۇرۇن مەن كۆرىدىغان بولدۇم دەپ تولىمۇ خۇشال بولغانىدىم.

گەپ شۇ يەرگە كەلگەندە ئۇ خۇددى ئېيتىدىغان سۆزىنى يىتتۈرۈپ قويغاندەك شۇك تۇرۇپ قالدى. ھاجى غۇلىچىنى كەك يېيىپ:

— خاپا بولماڭ، ئاغىنە، باشقىدىن كۆرۈشەيلى، — دەپ ئۇنى قۇچاقلىدى ۋە ئىسمىنى سورىدى. سېرىق ساقال كىشى ئىسمىنىڭ روزى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى.

— قېنى ئېيتىڭا، روزاخۇن، — دېدى ھاجى، ئاندىن، — ھەم... ياق، سىزنى روزى كارۋان دېسەك بولغۇدەك، بۇ يەر بىلەن ئۇششاقتالىنىڭ ئارىسى قانچىلىك كېلەر؟ — دېدى.

— بىر يېرىم پوتەي[1] كېلەر.

— يېقىنلا كېلىپ قاپتىمىز. ئەمدى قانداق قىلساق بولۇر؟ — دېدى ھاجى ئۆز سەپداشلىرىغا قاراپ.

— ئەستاغپۇرۇللا، — دېدى مەھمۇت مۇھتى شالاڭ ۋە قىسقا ساقلىنى سىلاپ، — دەرەخ لىكشىمايمەن دېگەنبىلەن شامال ئۇنى تىنچ قويمىسا، ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ قىلىشتىن باشقا نېمە ئىلاج بار؟

— سىجاڭ راست ئېيتتى، — دېدى سالى دورغا، — ئاتسا ئاتۇرمىز، چاپسا چاپۇرمىز. نىيىتى يامانىنىڭ قازىنى تۆشۈك

---

① بىر پوتەي ئون چاقىرىمغا تەڭ.

دەپتىكەن . ئۆزىنىڭ نىيىتى ئۆزىگە ھەمراھ بولمامدۇ .
ھەممەيلەن يۇقىرىدىكى پىكىرلەرگە قوشۇلۇپ ھۇجۇمغا قارشى تەييارلىنىشنى تەشەببۇس قىلدى . بولۇپمۇ قاسىم ئەپەندى «مۇشۇ پەيتتە تۇڭگانلارغا ئۆزىمىزنى كۆرسىتىپ قويۇشمىمىز لازىم» دەپ قاتتىق تۇردى .
— بۇغۇ شۇنداق ، ئەمما ئۇلار نېمىلا دېگەنبىلەن مۇسۇلمان . مەن ئۆزۈم مۇسۇلمان تۇرۇپ مۇسۇلمانغا بىرىنچى بولۇپ ئوق ئاتمايمەن . بۇ ئۇلاردىن قورققانلىقىم ئەمەس ، خۇدادىن قورققانلىقىم . تاڭلا مەھشەردە نېمە دەيمەن ؟ — دېدى ھاجى ، ئاندىن نەمەت خەلپەتكە قاراپ مۇنداق دېدى ، — ئارىمىزدا سىزدىن موللىراق كىشى يوق ، خەلپىتىم . قېنى ئېيتىڭچۇ ، بىزنىڭ دىنى ئىسلامىمىزدا بۇ مۇشكۈلگە يول بارمۇ ؟
— يول بار ، ئاللاتائالا ئۆزىنىڭ كالامىدا مۇنداق دېگەن ، — دېدى نەمەت خەلپەت بوم ناغرىدەك ئاۋازى بىلەن «قۇرئان» ئايەتلىرىدىن بىر ـ ئىككىنى ئوقۇپ ، ئاندىن ، — بۇنىڭ مەنىسى : سىلەرگە ئۇرۇش ئاچقان ئادەملەرگە قارشى ، ئاللا يولىدا جەڭ قىلىڭلار ، (ئۆزۈڭلار) تاجاۋۇز قىلماڭلار ، ئاللا تاجاۋۇز قىلغۇچىلارنى ھەقىقەتەن دوست تۇتمايدۇ··· ئەگەر ئۇلار ئۆزلىرى ئۇرۇش ئاچسا ، ئۇلارنى ئۆلتۈرۈۋېتىڭلار ، دېمەكتۇر ، — دېدى .
— ما جۇڭىيىڭ ھەرنېمە دېگەنبىلەن مۇسۇلمان تۇرسا ، بۇ قانداق بولغىنى ؟ — سورىدى ھاجى جىددىي قىياپەتتە .
— توغرا ، ئۇ مۇسۇلمان . ئەمما ، ئۆزى مۇسۇلمان تۇرۇپ ، مۇسۇلمانغا تاجاۋۇز قىلماقچى . ئاللا سۇبھانە ۋە تائالا ئۆز كالامىدا يەنە «پىتنە ـ ئىغۋا چىقارماق ئادەم ئۆلتۈرگەندىنمۇ يامانداۇر» دەيدۇ . ما جۇڭىيىڭ ئۇرۇش ئىغۋاگەرچىلىكى قىلغانىكەن ، ئەمدى بۇنىڭغا نېمە دېگۈلۈك !
— بۇ ئايەتلەر قايسى سۇرىدە ؟
— «سۇرە بەقەر »دە .
— مانا ئىلمىنىڭ خاسىيىتى ، — دېدى ھاجى سەل

ئېچىلىپ ، — بىزدەك قارىتۇرۇكلەر «قۇرئان» ئوقۇشنى بىلگەن بىلەن مەنىسىنى ئۇقمايمىز ، دەريا بويىدا يۈرۈپ سۇ ئىچەلمىگەنگە ئوخشاش . خەلپىتىمغۇ بىزگە ياخشى پەتىۋا چىقىرىپ بەردى ، شۇنداقتىمۇ ئىلاج بولسا ، ئۇرۇشماسلىق ئۈچۈن ئاگاھ ئەلچى ئەۋەتىپ كۆرەيلى ، ئۇنىمىسا ئاللانىڭ بۇيرۇغىنىنى كۆرەرمىز ، قانداق دەيسىلەر ؟

2

شۇنداق قىلىپ ، هاجىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن قاسىم ئەپەندى ئەلچىلىككە باردىغان بولدى . ئۇنىڭغا ئىككى يىگىت قوشۇپ بېرىلدى . بىرى ، تۇرسۇن دولان بولۇپ ، ئۇ تىلماچلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىمەكچى ؛ يەنە بىرى ، تۇرپان يەمشىلىك سەيپۇل دېگەن يىگىت بولۇپ ، ئۇنىڭ ۋەزىپىسى ئەلچىلىك بەلگىسى بولغان ئاق بايراقنى كۆتۈرۈپ مېڭىش ئىدى .

— شۇنداق بولسۇن ، ئەپەندى . سىز ئوقۇغان ئادەم ، گەپنى قانداق قىلىشنى ئوبدان بىلىسىز . قىسقىسى ، بىز ئۇلارغا يول بېرەيلى ، گا سىلىڭنىڭ قېشىغا تىنچ ـ ئامان بېرىۋالسۇن ؛ ئۇلارمۇ بىزگە يول بەرسۇن ، قاراشەھەرگە ئۆتۈۋالايلى ، ئەل ـ يۇرتقا تىنچلىق كېرەك . ئەمدى بىر ـ بىرىمىزگە ئوق ئېتىشمايلى ، — دېدى هاجى قاسىم ئەپەندىلەرنى ئۇزىتىپ تۇرۇپ ، ئاندىن تۇرسۇنغا قاراپ ، — ئەپەندى ئاكاڭنىڭ گېپىنى ئوبدان ئۆرۈپ بەر ، ئۆزۈڭ تۇرگۇن بول ، بالام ، — دەپ كۈلۈپ قويدى .

— خوپ ، هاجى ئاتا ، — دېدى تۇرسۇن تۇنجى قېتىم ۋەزىپىگە بۇيرۇلغىنىغا پەخىرلەنگەندەك قەددىنى رۇسلاپ .

* *

ئەلچىلەردىن كېيىن قوشۇنمۇ ئۇلارنىڭ قارىسىنى يوقاتماي ئاستا تەۋرىدى…

قاسىم ئەپەندى قارشى تەرەپتىكى چېرىكلەرنىڭ قارىسى ئېنىق كۆرۈنگەن ھامان ، سەيپۇلغا بايراقنى پۇلاڭلىتىپ مېڭىشنىڭ بۇيرۇدى . بىراق ، قارشى تەرەپتىن ھېچقانداق سادا چىقمىدى . ئارىلىق ئۇچ - تۆت يۈز قەدەمچە قالغاندا ، بىردىنلا ئوق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ ، بايراقچى يىگىت ئاتتىن غۇلاپ كەتتى ، ئۇنىڭ قولىدىكى بايراقمۇ قانغا بويالدى . ئارقىدىنلا قاسىم ئەپەندى ئاتنىڭ يالىنى تۇتقان پېتى ئېگەرگە ئېڭىشىپ قالدى . تۇرسۇن ھودۇقۇپ كېتىپ ، ئۆزىنى ئاتتىن تاشلىدى - دە ، كەلكۇن ئويۇۋەتكەن ئازگالغا يېتىۋالدى .

ئەھۋالنى ئات ئۈستىدە دۇربۇن بىلەن كۆزىتىپ تۇرغان ھاجى تېخى بىرنېمە دېيىشكە ئۈلگۈرمەيلا قارشى تەرەپتىن چىرقىراق كاناي ئاۋازلىرى ياڭراپ ، قىلىچلىرىنى يالتىڭاچلىغان چېرىكلەر «شا - شا»[1] ، دەپ ۋارقىراشقان پېتى ھۇجۇمغا ئۆتتى .

— ئات ، بۇ لومۇدىلارنى ! — دەپ ۋارقىرىدى ھاجى ئاچچىقىدىن يېرىلىپ كەتكۈدەك بولۇپ .

بۇ ئاۋاز بىلەن تەڭلا بۇياقتىنمۇ ئوق يامغۇرى يېغىشقا باشلىدى . مەھمۇت مۇھتى چاپچىپ تۇرالمايۋاتقان قارىگىر ئاتنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋېتىپ ، ئۇزۇن قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرگەن ھالدا «ئالغا» دەپ ، بىر توپ ئاتلىقلار بىلەن يان تەرەپتىن چېرىكلەرگە ئېتىلدى .

بۇ جەڭ شۇنداق دەھشەتلىك بولىدىكى ، ئۇياقتا «شا - شا» ، بۇياقتا «ئاللاھۇئەكبەر» سادالىرى بوراندەك گۈركىرەپ ، بىپايان دالىنى زىلزىلىگە كەلتۈرمەكتە ؛ مىلتىق دورىسىنىڭ ئاچچىق ئىسلىرى بىلەن ئات تۇياقلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ - توزانلار قوشۇلۇپ ، قۇياش يۈزىنى خۇددى قارا بۇلۇتتەك توسۇۋالماقتا ؛ ئونلاپ - ئونلاپ باشلار كېسىلىپ ، ئونلاپ - ئونلاپ تەنلەر يانجىلىپ ، كەلكۈن يالاپ كەتكەن يەرلەردە ئەمدى قىزىل قانلار ئاقماقتا ؛ كەڭ دالىنىڭ چەت - ياقىلىرىدا ئوتلاپ يۈرگەن

① «شا - شا» (خەنزۇچە) — قىر - چاپ .

جەرەن ـ كېيىكلەرمۇ بۇ دەھشەتتىن ئۇركوپ باغراش كۆلى تەرەپكە قاچماقتا ئىدى .

بايىراقتا ئەلچىلىك بەلگىسى ئاق بايراقنى پۈلاڭلىتىپ كېلىۋاتقان سەيپۇلنى بىر تال ئوق بىلەن ئاتتىن غۇلىتىۋەتكەن سونۇر دېگەن خۇيزۇ يىگىتمۇ تۇرپانلىق بولۇپ ، بۇلتۇر مۇشۇ كۈنلەردە ما شىمىك قوماندانلىقىدىكى پىدائىيلار توپىغا قوشۇلغان ۋە ئەسلىدە سەيپۇلنىڭ دوستى ئىدى . سەيپۇل ھەر قېتىم بازار ـ ۋېلىققا كىرگەندە سونۇر ئۇنى ئۆزىنىڭ ئاشلەڭپۇڭ دۇكىنىدا مېھمان قىلاتتى . ئۇ بايا سەيپۇلنى تونۇدىمۇ ، يوقمۇ ، ئىشقىلىپ ، بىر تال ئوق بىلەن ئۆز دوستىنى جېنىدىن جۇدا قىلدى . ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە تۇرپانلىق نەمتۇل بۇرۇت دېگەن كىشى ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋېتىپ ، سونۇرنىڭ بېشىغا قىلىچ ئۇرۇۋەتتى . ئەسلىدە نەمتۇل بۇرۇت سونۇرنىڭ ئاكىسى بىلەن باردى ـ كەلدىسى ناھايىتى قويۇق دوست ئىدى . ئۇ ، بايا سونۇرنى تونۇدىمۇ ، يوقمۇ بۇنىسى ئاللاغا مەلۇم ، ئىشقىلىپ ، كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمىگەن بولسا كېرەك ، ئۆز دوستىنىڭ ئىنىسى سونۇرنىڭ ياش جېنىغا زامىن بولدى .

ياھەببىم ، بۇ نېمىدېگەن دەھشەت ، نېمىدېگەن شۇملۇق ، ياۋۇزلۇق ! ئۇرۇش دېگەن شۇنداق نېمىمۇ ؟ ئۇرۇش ئەسەبىيلىكى ئادەملەرنى شۇنداق تەلۈە ، شۇنداق ياۋۇز ، قارا كۆڭۈل قىلىپ تاشلامدىغاندۇ ؟ كاشكى بۇ ئادەملەر ئوتتۇرىسىدا ئەزەلى ۋە ئەبەدىي دۇشمەنلىك بولسا ؛ كاشكى ، ئۇرۇشۇۋاتقان تەرەپلەرنىڭ بىرى يات ئەلدىن ئىككىنچى تەرەپنىڭ ۋەتىنىگە باستۇرۇپ كىرگەن تاجاۋۇزچىلار بولسا نېمە دەي ! ھالبۇكى ، بۇلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ ئەلدە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ، ھەتتا بىر كارىزنىڭ سۈيىنى ئىچىپ چوڭ بولغان ۋەتەنداشلار ، يۇرتداشلار ، ھەتتا قېنىلىسى بىر ، پەيغەمبىرى بىر دىنداشلار ئىدى .

1931 ـ يىلى ئەتىيازدا پارتلىغان قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىدىن بۇيان ، ئىككى يىل مابەينىدە گاھ ئۇنداق ، گاھ

مۇنداق كۆڭۈل قېلىشلىقلاردىن قەتئىينەزەر ، قۇمۇل ، تۇرپان ، توقسۇن ، پىچان دىيارلىرىدا زۇلۇم ئىستىبدات ۋە تەڭسىزلىككە قارشى كۇرەش قىلىپ كەلگەن بۇ ئىنتىپاقداش قوشۇن ئەنە شۇ جەڭدىن كېيىن ، بىر ـ بىرى بىلەن غانجۇغا بېشىدا كۆرۈشىدىغان ئەشەددىي رەقىبلەرگە ئايلاندى . پەقەت بىرەر سائەتلا داۋام قىلغان بۇ جەڭ ، ماھىيەتتە ، شىنجاڭ تارىخىنىڭ 30 ـ يىللار سەھىپىسىدىكى ئۆچمەس قارا داغ — مىللەتلەر ئارا قىرغىنچىلىقنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى بولۇپ قالدى . شۇ كۈندىن باشلاپ ، گۇزەل تارىم ۋادىسى خېلى كۈنلەر بەلكى خېلى ئايلارغىچە دەھشەتلىك ئەجەل تۇمانلىرى ئىچىدە قالدى .

بۇ پاجىئەنىڭ باش رېژىسسورى زادى كىمدۇر ـ ھە؟ !

3

بۇ جەڭدە پىدائىيلار قوشۇنى ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرىنى ئېغىر چىقىمدار قىلىپ ، قاراشەھەر تەرەپكە چېكىنىدۇرگەن ۋە يۈز نەچچە تال مىلتىق غەنىيمەت ئالغان بولسىمۇ ، بۇ غەلىبىدىن ھېچكىم خۇشال بولغاندەك ئەمەس . ئەكسىچە ھەممە كىشى ئۆزىنى چۈتۈن يەۋالغاندەك ھېس قىلاتتى . بۇنىڭ سەۋەبى ئۆز سەپداشلىرىدىن يىگىرمە بىر كىشىنىڭ قازاغا ئۇچراپ ، قاسىم ئەپەندى باشلىق يەتتەيلەننىڭ ياردىدار بولغانلىقىمۇ ياكى باشقا ئىشمۇ ، بۇ توغرۇلۇق ھېچكىم ھېچنېمە دېمەيتتى . گويا بۇگۈن ھەممەيلەن گەپ ـ سۆز قىلىشماسلىققا ئەھدىلىشۋالغاندەك ، بىر ـ بىرى بىلەنمۇ سۆزلەشمەي ، گاھىلىرى يەرلىك كولاش ، گاھىلىرى ياردىدارلارنىڭ ياراسىنى تېڭىش بىلەن بەند ئىدى . ھاجىنىڭ ئۆزىمۇ قاسىم ئەپەندىنىڭ ياراسىنى تېڭىشقا ياردەملىشىپ يۈرەتتى . قاسىم ئەپەندى سول بىقىنىدىن يارىلانغان بولۇپ ، ئوق تەگكەن يېرى پىچاق تىلىۋەتكەندەك ئېچىلىپ قالغانىدى . بايا تىن قېيقاس ـ چۇقان ھۆكۈم سۈرگەن كەڭ دالىمۇ گۆرىستان جىمجىتلىقىغا

چۆمگەن ، پەقەت ئاغرىقىغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن يارىدارلارنىڭ ئاندا ـ ساندا ئىڭراپ قويۇشلىرى بىلەن قارا تەرگە چۆمگەن ئاتلارنىڭ بەزى ـ بەزى پۇشقۇرۇپ قويۇشلىرىلا ئاڭلىنىپ قالاتتى .

يىگىرمە بىر يەرلىك كولىنىپ تەييار بولغاندا ، نەمەت خەلپەتنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى :

— كۆپچىلىك دىققەت ! ھازىر شېھىتلەرگە نامار چۈشۈرىمىز . تاھارەت ئېلىشقا سۇ يوق يەردە تەيەممۇم دۇرۇس . تەيەممۇم قىلىشنى بىلمەيدىغانلار مۇنداق قىلسۇن...

ئۇ شۇنداق دەپ ، يوغان ئالقانلىرىنى ئىككى تىزىغا تەڭلا ئۇرۇپ ، ئاۋۇال يۇزىنى ، ئاندىن قوللىرىنى جەينەكلىرىگىچە يۇغاندەك قىلىپ كۆرسەتتى . شۇ ئارىدا يىگىتلەر يىگىرمە بىر جەسەتنى يەتتىدىن ئۇچ قاتار قىلىپ تىزىپ قويدى . ھەممەيلەن سەپكە تىزىلدى . نەمەت خەلپەت ئىمامەتچىلىككە ئۆتتى . ھاجىمۇ ئۇن ـ تىنسىز كېلىپ ئۇنىڭ ئارقىسىدا قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇردى . ئۇنىڭ كۆزلىرىدە غەزەپ ئارىلاش غەم ـ ئەندىشە ئۇچقۇنلىرى چاچراپ تۇراتتى .

نامازدىن كېيىن يىگىتلەر شېھىتلەرنى قانلىق كىيىملىرى بىلەنلا يەرلىككە قويۇشقا باشلىدى . ھاجى ھەربىر قالغان كىشىدەك ئىككى قولى بىلەن قىلىچىنىڭ دەستىسىگە تايىنىپ ، يىگىتلەرنىڭ ھەربىرىگە دىققەت بىلەن قاراپ تۇردى ـ دە ، نۆۋەت سەيپۇلغا كەلگەندە ، «تېخى بۇرۇتى خەت تارتمىغان ياش بالا ئىكەنتۇق ، ئىسىت ! » دەپ كۆزىگە ياش ئالدى .

شېھىتلەرنىڭ روھىغا قۇرئان تىلاۋەت قىلىنىپ بولۇپ ، ھەممەيلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشقاندىمۇ ، ھاجى قىمىرلىماي جىم ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ قاپاقلىرى سېلىنىپ ، چىرايى تۇتۇلۇپ كەتكەنىدى . مەھمۇت مۇھتى ئۆزىنى تېتىك تۇتۇشقا تىرىشىپ :

— بولار ئىش بولدى ، ئەمدى ماڭساق بولۇرمىكىن ، ھاجى ئاكا ، — دېدى .

— هەي بۇ دۆيۇزلەرنى قارىمامدىغان ، — دېدى هاجى ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ ، — بىزنىمۇ ، ئۆزىنىمۇ نېمە كويلارغا سېلىپ قويدى - هە ! ئەمدىزە ، بىر - بىرىمىزنى قىرىپ ، ئۆلۈكلىرىمىزنى چۆلدە قويۇپ ، شېكى دۇبەنگە تاماشا بولۇپ بېرىدىغان ئوخشايمىز...

— هاجىم ، بىز نېمىشقا قوزغالغان ؟ — تۇيۇقسىز سوئال قويدى قاتمال كەلگەن ئېگىز بويلۇق بىر ئادەم .

بۇ ئاۋاز ئاڭلىنىش بىلەن ئەتراپتا تۇرغانلارنىڭ هەممىسى ، هەتتا سالى دورغىمۇ ئەندىكىپ كەتتى . چۈنكى ، سوئال قويۇۋاتقان كىشى ئۆزىنىڭ قورقۇمسىزلىقى ، سۆزگە سۆز كەلگەندە هېچكىمنى ئاياپ تۇرمايدىغان توغرا كېسەرلىكى بىلەن تونۇلغان توخنىياز زور ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار هاجىنىڭ كەيپى بۇزۇلغان مۇشۇنداق پەيتته ، توخنىياز زور بىرەر قانتىق گەپ قىلىپ قويمىغىدى دەپ ئەنسىرەپ كېتىشتى .

— ئېيتسىلاچۇ ، بىز زادى نېمىشقا قوزغالغان ؟ — تەكرارلىدى توخنىياز زور هاجىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، — بىزنى ئادەم قاتاردا كۆرمىگەن زالىم هۆكۈمەتنى يوقتىپ ، بىزمۇ باشقىلارغا ئوخشاش ئەركىن ياشايلى ، ئۆزىمىزنىڭ يۇرتىغا ئۆزىمىز ئىگىدارچىلىق قىلايلى دەپ قوزغالغان ئەمەسمىدۇق ! شۇنى دەپ ، باشتا شېكى شىسەي دېگەن مەلئۇن بىلەن سوقۇشتۇق ، كېيىن يارىشىمىز دېدۇق ، ياراشتۇق . ئەمدى ئۇنىڭ بىلەن يارىشىپ ، ئۆز دىنداشلىرىمىز بىلەن قان بولۇشۇۋاتىمىز . بۇ نېمە بولغىنى ؟ بىز شۇنى دەپ قوزغىلاڭ قىلغانمۇ ؟ ئەمدى نەگە بېرىپ ، نەدە توختىماقچىمىز ؟

بۇ سوئاللار ، بولۇپمۇ «ئەمدى نەگە بېرىپ ، نەدە توختايمىز» دېگەن مەسىلە كۆپچىلىكنىڭ كۆڭلىدە يېشىلمەي تۇرغان مۇهىم بىر تۇگۇن بولغاچقا ، توخنىياز زورنىڭ گەپلىرى هەممىنىڭ دىققىتىنى قوزغىۋەتتى . نەچچە يۈزلىگەن كۆزلەر «هاجىم نېمىدەپ جاۋاب بېرەركىن» دەپ دەرهال ئۇنىڭغا قادىلىپ قالدى . كىمدۇر

بىرى يېنىدىكى ھەمراھىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ مۇنداق دېدى : «ئاپلا ، ئاغرىمىغان باشقا ئالتە تاياق دەپ ، توخنىياز زور ئۇزىگە ئىش تېپىۋالمىدىغان بولدى ، جۇمۇ ! ئېغىز يۇگۇرۈكى باشقا دېگەن گەپنى ئاڭلىماپتىمىكىن بۇ ئاداش» .

ھاجىم بولسا ، خۇددى ئوقۇنقۇچىنىڭ تۈيۈقسىز سورىغان قىيىن سوئالىغا جاۋاب تاپالماي تەمتىرەپ قالغان ئوقۇغۇچىدەك بىردەم جىم تۇردى ـ دە ، بىردىنلا ئوڭ قولىنى توخنىياز زورنىڭ مۇرىسىگە تاشلاپ :

— سەن جىڭ گەپنى قىلمىڭ ، ئاغىنە ، گېپىڭ ھەق بولسا ، خانغا ئېيتىشتىن قورقما دەپتىكەن ، مەرد ئادەملەر شۇنداق بولىدۇ ، مەن سەندىن رازى ، — دېدى ، ئاندىن ھەممەيلەن ئېنىق ئاڭلىسۇن دېگەن مەقسەتتە بولسا كېرەك ، بىر قىرنىڭ ئۇستىگە چىقىپ ، ئۇزۇن قوللىرىنى پۇلاڭلاتقان پېتى سۆزلەپ كەتتى ، — توخنىياز توغرا ئېيتتى . بىز زادى نېمىشقا قوزغالغان ؟ ئەمدى نەگە بېرىپ ، نەدە توختىماقچى ؟ مەنمۇ شۇنى ئويلاۋاتىمەن . مەن ئاگال سىلەرگە بورتالادىكى موڭغۇل دوستۇم ئېرىدىنباتتىن ئاڭلىغان بىر چۆچەكنى ئېيتىپ بېرەي : بۇرۇننىڭ بۇرۇنسىدا بىر ئاۋات يۇرت بوپتىكەن ، ئۇ يۇرتنىڭ تەسكەي تەرىپىدە ئېگىز بىر تاغ بولۇپ ، ئۇ تاغنىڭ ئىچىدىن بىر ئۆستەڭ سۇ ئېقىپ چىقىدىكەن . يۇرت خەلقى شۇ سۇ بىلەن تىرىكچىلىك قىلىدىكەن . كۈنلەردە بىر كۈن بۇ سۇ تۈيۈقسىزلا سوغۇلۇشقا باشلاپتۇ . بېرىپ قارىسا ، سۇ چىقىدىغان غارنىڭ ئاغزىنى يوغان بىر ئەجدىھا توسۇپ يانتۇدەك . يۇرت خەلقى نېمە قىلىشىنى بىلمەي غەم ـ قايغۇغا پېتىپتۇ . شۇ ئارىدا يۇرت چوڭلىرى مەسلىھەتلىشىپ ، ئەجدىھانىڭ ھەقىگە نەزىر ـ چىراغ ئۆتكۈزسەك ، بىزگە رەھىم قىلار دېگەن ئۈمىد بىلەن نۇرغۇن قوي ـ كالىلارنى ھەيدەپ بېرىپ ئۇنىڭ ئالدىدا قۇربانلىق قىپتۇ . ئەجدىھا زۇۋانغا كېلىپ ، «مۇنداق قىلغىنىڭلار بىكار ، سىلەرگە سۇ كېرەك بولسا ، ماڭا ھەر كۈنى بىر قىز ئەكېلىپ بېرىسىلەر ، مەن ئۇنى تىرىك يۇتۇپ ھۇزۇرلىنىمەن ،

بولمىسا ، سىلەرگە سۇ يوق» دەپتۇ . شۇنىڭ بىلەن ئەل ـ يۇرت يىغلاپ ـ قاقشاپ ھەر كۈنى بىر قىزنى ئۇنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ بېرىدىغان بوپتۇ . كۈنلەر ، ئايلار ئۆتۈپ ، يۇرتتا قىز تۇگەشكە باشلاپتۇ . شۇ چاغدا بىر باتۇر يىگىت ئوتتۇرىغا چىقىپ ، «ئەجدىھادىن قۇتۇلۇشنىڭ يولى بۇ ئەمەس ، ھەممىز قولىمىزغا قورال ئېلىپ ، بىر ياقىدىن باش چىقىرىپ ، ئەجدىھانى يوقىتايلى» دەپتۇ . دەرد ـ ئەلەمنىڭ دەستىدىن ئوغىسى قاياپ تۇرغان خەلق ھېلىقى باتۇرنى ئۆزىگە باش قىلىپ ، شۇ ھامان جەڭگە ئاتلىنىپتۇ . ئەمما ، ئەجدىھاغا تەڭ كېلەلمەپتۇ . يەنە جەڭ قىپتۇ ، يەنە تەڭ كېلەلمەپتۇ . شۇ ئارىدا كىمدۇر بىرى قوشنا ئەلدىن يارداەم سورىساق بولامدۇ ، دەپتۇ . بۇ گەپ ھەممىسگە پىسەت كېلىپ ، قوشنا ئەلگە ئەلچى ئەۋەتىپتۇ . ئۇ ئەلنىڭ پادىشاھى ھېلىقى غاردا نۇرغۇن دۇنيا ـ دەپىنە بارلىقىنى ئاڭلاپ يۇرگەنىكەنتۇق ، مانا ئەمدى شۇ دۇنيا ـ دەپىنىنى قولغا چۈشۈرۈشكە پۇرسەت كەلدى دەپ ، شۇ زامات خالىس يارداەم بېرىشكە رازى بولۇپ ، لەشكەر تارتىپ كەپتۇ . ئىككى يۇرت خەلقى بىر بولۇپ ، ئەجدىھانى ئۆلتۈرۈپتۇ . ئەمما ، قوشنا ئەلنىڭ پادىشاھى يامان نىيىتىنى ئاشكارىلاپ ، غاردىكى دۇنيا ـ دەپىنىنى يۆتكەپ كەتمەكچى بوپتۇ . يۇرتنىڭ ئەسلىي ئىگىلىرى «بۇنداق قىلساڭ بولماس ، ئالساڭمۇ يېرىمىنى ئال ، قالغىنى ئۆزىمىزگە قالسۇن» دېسىمۇ ، ھېلىقى پادىشاھ كۆكەرمىلىك قىلىپ ، نىيىتىدىن يانماپتۇ . شۇنىڭ بىلەن ئىككى ئارىدا جاڭجال تۇغۇلۇپ ، تىغ تەڭلىشىپتۇ ، قانمۇ تۆكۈلۈپتۇ ، ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغۇچى ئاللاتائالا بۇنداق ناھەقلىقنى راۋا كۆرمەي ، ھېلىقى دۇنيا ـ دەپىنىنى كۆزدىن غايىب قىلىپ تاشلاپتۇ . شۇنىڭ بىلەن ھەر ئىككى تەرەپ لېۋىنى چىشلەپ قاپتۇ .

گەپ شۇ يەرگە يەتكەندە ، ھاجى مەيدە يانچۇقىدىن ئازراق يېرى قانغا مىلەنگەن بىر پارچە خەنزۇچە خەتنى چىقىرىپ ، كۆپچىلىككە كۆرسەتتى ۋە :

— مانا قاراڭلار ، بۇ خەت ئاۋۇ ئۆلۈكلەر ئارىسىدا يانقان خەن

تۇەنجاڭنىڭ يانچۇقىدىن تېپىلغان ، بۇنى گاسىلىڭ ئۆز قولى بىلەن يازغان ، ھەي ، تۇرسۇن ، قېنى سەن بالا . بۇنى كۆپچىلىككە ئوقۇپ بەر ! — دېدى .

تۇرسۇن دولان يۈگۈرۈپ كېلىپ ، ھاجىنىڭ قولىدىن خەتنى ئالدى ـ دە ئۈيغۇرچىلاشتۇرۇپ ، ئەمما سەل دۇدۇقلاپ ئوقۇشقا باشلىدى :

36 ـ دېۋىزىيە شتابىدىن

071 ـ نومۇرلۇق بۇيرۇق

تېلېگراممىا ئورنىدا جىددىي بۇيرۇق شۇلكى ، خوجىنىياز باشلىق چەنتۇلار ئالتەشەھەر تەرەپكە بارماقچىدۇر ، بۇ بۇيرۇق خەت تەگكەن ھامان تاغ ئارقىلىق كىچىك يول بىلەن كېچە ـ كۈندۈزلەپ يۈرۈپ ، قاراشەھەردىكى ما تۇەنجاڭ بىلەن بىرلىشىپ ، خوجىنىياز باشلىق چەنتۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ ، قوراللىرىنى ئېلىپ ، دەرھال ئۈچۈر بېرىسلەر ، ئەگەر سۈسلۇق قىلىپ ، خوجىنىياز باشلىق بەرەر چەنتۇ ئەسكەرنىي ئالتەشەھەر تەرەپكە ئۆتكۈزۈۋەتسەڭلار ، ئېغىر جازا بېرىمەن دەپ چۈشۈرگەن بۇيرۇق .

خەت ئوقۇلۇپ بولۇش بىلەن ئالامان ئىچىدە ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ باشلىنىپ كەتتى . گاھىلار مۇشتۇملىرىنى ، گاھىلار مىلتىق ـ قىلىچلىرىنى ھاۋادا پۇلاڭلىتىپ ، بىرنېمىلەر دەيتتى ، لېكىن ئۇلارنىڭ نېمە دەۋاتقىنىنى ئاڭلىغىلى بولمايتتى . ھاجىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىش بىلەن يەنە جىمجىتلىق باشلاندى :

— گەپ شۇ ، ئاغىنىلەر ، بىز زۇلۇمغا قارشى ، مۇستەبىت ھۆكۈمەتكە قارشى ، تەڭسىزلىككە قارشى ، مىللىي ئازادلىق ۋە باراۋەرلىك ئۈچۈن ، ھەق ـ ئادالەت ئۈچۈن قوزغىلاڭ قىلدۇق . قان كەچتۇق . مۇستەبىت ھۆكۈمەتنى يوقاتتۇق . شېڭ دۇبەن مىللەتلەرنى باراۋەر كۆرىدىغان ، پارىخورلۇق قىلمايدىغان ، ئادىل ـ ئادالەتلىك سىياسەت يۈرگۈزىدىغان ھۆكۈمەت قۇرىمىز ، يۇرتنى تەڭ سورايمىز ، دېدى . بۇنىڭغا شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ كونسۇلى كېپىل بولدى . بىز ماقۇل دېدۇق ، بولمىسا ، ئۇنىڭ

بىلەن ياراشمايتتىم . شۇنداق ئەمەسمۇ ؟ قېنى ، قاسىم ئەپەندى ، گەپ قىلىڭ !

نەچچە يۈزلىگەن كۆزلەر ئىككى تال چېدىر ياغىچىدىن ياسالغان جىرغىدا ئوڭدىسىغا ياتقان قاسىم ئەپەندىگە قارىدى ، قاسىم ئەپەندى بېشىنى سەل كۆتۈرۈپ :

— شۇنداق ، بۇ توغرىدا تۈزۈلگەن بىتىمگە سوۋېت كونسۇلى كېپىل بولۇپ قول قويغان ، — دەپ گۇۋاھلىق بەردى . ئۇنىڭ ئاۋازى ئۈزۈلۈپ ـ ئۈزۈلۈپ تىترەپ چىقىۋاتقاندەك ئاڭلىنىاتتى .

— شۇنداق ، ئاغىنىلەر ، — دەپ داۋام قىلدى ھاجىم ، — شۇ پۈتۈم بويىچە پۈتكۈل جەنۇبىي شىنجاڭنى ، ھە راست ، قۇمۇل ، تۇرپان ، توقسۇن ، پىچانىمۇ ئۆزىمىز سورايمىز . ئەمەلدارلارنى ئۆزىمىز قويىمىز ، ئالۋان ـ ياساقنى ئازايتىمىز ، جەبىر ـ زۇلۇمنى تۈگىتىمىز ، ئۆزىمىز قوشۇن قۇرۇپ يۇرتنىڭ تىنچ ـ ئامانلىقىنى ساقلايمىز . بۇ گەپلەرنى بىز فۇكاڭدىكى چاغدىلا ھەممەيلەنگە ئېيتقان . بۇ پۈتۈم ئۈچ نۇسخا پۈتۈلگەن . بىرى مەندە ، بىرى شېڭ دۇبەندە ، بىرى مەركىزىي ھۆكۈمەتتە . مەن مەركەزدىن ئايرىلمايمەن . ئايرىلىپ نېمە قىلىمەن ؟ پۇقراغا تەڭلىك ، ئەركىنلىك بەرسىلا ، بىزنى ئەزمىسىلا بولدى . مېنىڭ ئۆز ئالدىمغا پادىشاھ بولىدىغان نىيىتىم يوق ، پادىشاھلىقنىمۇ قاملاشتۇرالمايمەن . ما جۇڭىيڭ جىمسارىدا بىزنىڭ ھەققىمىزنى يەۋالغىنى يەتمىگەندەك ، پادىشاھ بولمەن ، ھەممىنى ئاغزىمغا قارىتىپ ، ئۆزۈمنىڭ جورۇقىغا كىرگۈزىمەن دەپ ئىشنى بۇزدى . ئۇ پۈتۈن جۇڭگونى ئالماقچى ، رۇسىيىنىمۇ ئالماقچى ، چېگرامنى ھەرەمگە تۇتاشتۇرىمەن دەيدۇ ئۇ تېخى ! ئورۇق ئۈيغا يوغان مۇڭگۈز دەپ ، ئۇنىڭ يوغانچىلىقىنى قاراڭلار ، بىزنى كەربالانىڭ ئىتىدەك ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن سوكۇلداپ يۈرۈپ ، ئۇنىڭ تېجىمەللىكىنى قىلغۇدەكمىز ، ئۇنىڭغا قان تۆكۈشۈپ بەرگۈدەكمىز ! بۇنى خۇدا راۋا كۆرەمدۇ ، ئەل ـ يۇرت راۋا كۆرەمدۇ ؟ مانا شۇ ۋەجىدىن مەن ئۇنىڭدىن ئايرىلدىم . ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ خاتا قىلدۇقمۇيا ؟

— ياق ، ياق ، توغرا قىلدۇق ، — دەپ ۋارقىراشتى توپ ئىچىدىن بىرمۇنچىلار .

— ھە ، توغرا قىلدۇق ، ئاغىنىلەر ، توغرا قىلدۇق ، — دەپ داۋام قىلدى ھاجىم ، — مانا كۆردۈڭلارمۇ ئۇنىڭ نىيىتىنى ! نىيىتى يامان ھەمراھ باشقا بالا . دېمىسىمۇ مانا بۇگۈن بىرمۇنچە ناھەق قان تۆكۈلدى . بۇنىڭ ھەممىسىگە تاڭلا مەھشەر كۈنى ما جۇڭيىڭ دېگەن لومودى ئۆزى جاۋاب بېرىدۇ . بىز جانابى ئاللانىڭ كالامى بويىچە ئىش قىلدۇق . بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئاللا نېمىنى بۇيرۇغان بولسا ، شۇنى كۆرىمىز ، قانداق دېدىم ؟

— توغرا ، توغرا ، — دەپ تەستىقلاشتى كۆپچىلىك .

— سېنىڭچۇ ، يەنە گېپىڭ بارمۇ ، ئاغىنە ؟ — دېدى ھاجىم توختىياز زورغا قاراپ .

— باشقا گېپىم يوق ، ھاجىم ، — دېدى توختىياز زور ، ئۆزىنى تېتىك تۇتۇپ ، — گەپنى كولىساڭ گەپ چىقىدۇ ، يەرنى كولىساڭ سۇ چىقىدۇ دەپ ، مەن گەپ كولاپ قويۇۋىدىم ، بىرمۇنچە ئوبدان گەپلەر چىقتى . ئىچ ـ قارنىمىز يورۇپ قالدى . سەركە سەگەك بولسا ، پادا ئاداشمايدۇ ، ئۆزلەگە ئەگەشكىنىمىز ئەگەشكەن ، نەگە باشلىسىلا مېڭىۋېرىمىز .

— سەنمۇ بىر سەركە ، ئاغىنە ! لېيەنجاڭ دېگەن يۈز ئەسكەرنىڭ بېشى . ھەممىمىز سەگەك بولايلى !

ھاجى بىلەن بىللە يۈرگەن كىشىلەرنىڭ ھېچقايسىسى ئۇنىڭ بۇگۈنكىدەك ئۇزاق سۆزلىگىنىنى ھېچقاچان كۆرۈپ باقمىغانىدى . ئۇنىڭ ئۆزى بولسا ، گەپنى نېمە بىلەن ئاياغلاشتۇرۇشنى ئۇقالمىغاندەك ، جىم تۇرۇپ قالدى .

مەيدانىنى يەنە جىمجىتلىق باستى . پەقەت تەرلىرى قۇرۇمىغان جەڭ ئاتلىرىنىڭ ئاندا ـ ساندا پۇشقۇرۇپ قويۇشلىرى ، قان پۇرىقىنى ھىدلاپ ، ئاللىقايىاقلاردىن ئۈچۈپ كەلگەن قاغا ـ قۇزغۇنلارنىڭ ئېغىر قاناتلىرىنى پالاقلىتىپ ئەنسىزلىك بىلەن قاقىلداشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى . بايىراقتا جەڭ بولغان كەڭ

دالىدا بولسا ، چېرىكلەرنىڭ كۆمۈكسىز قالغان ئۆلۈكلىرى خۇددى تاشلاندۇق كونا چاپان ـ چارىلەردەك يېيىلىپ ياتاتتى . ھاجىم شۇ تەرەپكە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ ، توختىياز زورغا بۇيرۇق قىلدى :

— سەن ئادەملىرىڭنى باشلاپ بېرىپ ، ئاۋۇ ئۆلۈكلەرنى كۆمدۈرۈۋەت . قاغا ـ قۇزغۇنلارغا يەم بولمىسۇن . دۇشمەن بولسىمۇ ئادەم ئەمەسمۇ !

— ئەمىسە شۇنداق بولسۇن ، — دېدى ھاجىم ، ئاندىن توپقا قاراپ ، — بۈگۈن ئاخشام ئۇششاقتالدا قونۇپ ، ئەتە تاڭ سەھەر بىلەن قاراشەھەرگە ماڭىمىز .

— مېنىمۇ توپقا قېتىۋالسىلا ، ھاجى ئاكا ، — دېدى بايىراقتا ئۇششاقتالدىن خەۋەر ئېلىپ كەلگەن ھېلىقى سېرىق ساقال كىشى .

— خوپ ، بۇرادەر ، بىزگىمۇ ساڭا ئوخشاش يول باشلىغۇچى كېرەك ، ئېتىڭمۇ بار ئىكەن ، مىلتىقنى چېرىكلەردىن ئۆزۈڭ تېپىۋال ، — دەپ كۈلۈپ قويدى ھاجى .

* *

شۇ ئاخشىمى تۈرسۇن دولان قارا چىراغ يورۇقىدا خاتىرە يېزىشقا كىرىشتى . بۈگۈنكى پاجىئەلەر تەسۈرلەنگەن بىرنەچچە بەتلىك خاتىرىنى قايتىدىن ئوقۇپ چىقىپ ، تۆۋەندىكى قۇرلارنىڭ ئاستىغا سىزىپ قويدى : «نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان ، قاينام ـ تاشقىنلىق جەڭ مەيدانلىرىنى بىر كۆرسەم ئىدىم دېگەنلىرىم ياش يېگىتلەرگە خاس ماختانچاقلىق ئىكەن ، بۈگۈن بىرىنچى ئوق ئاۋازىنى ئاڭلىشىم ۋە رەھمەتلىك سەيپۇلنىڭ ئاتتىن غۇلاپ چۈشكىنىنى كۆرۈشۈم بىلەنلا ، كۆزۈمگە قاراڭغۇلۇق تىقىلىپ كەتتى . ئۆزۈمنى ئاتنىڭ ئۈستىدىن بىر ئازگالغا تاشلىدىم ، نومۇس ، نومۇس ! »

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

تۆتىنچى باب

كاڭدىن چىققان «پەرىزات»

كىشىلەرگە ئەتىرگۈل سۈنغان قولدىن
ھەمىشە خۇش پۇراق پۇراپ تۇرىدۇ .
— خەنزۇ خەلق تەمسىلى

1

ئۇرۇش بورانلىرى ئۇششاقتالدا باشلانغان ئاشۇ پاجىئەنىڭ ۋەھىمىسىنى ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە ، قاراشەھەر دىيارىغا ئۇچۇرۇپ كەلدى . قاراشەھەر دەريا‌سى بىلەن ئۇلاستاي دەريا‌سىنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان مۇنبەت بوستانلىقتا ئۇزۇن ئەسىرلەردىن بۇيان ئۆز ئارامى بىلەن تىنچ ئۆمۈر سۈرۈۋاتقان كۆپ مىللەتلىك بۇ قەدىمىي شەھەر بىردىنلا دەھشەتلىك يانغىندا قالغان جاڭگالغا ئوخشاپ قالماقتا ، لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئۆيلەر ، دۇكانلار ۋە ساراي ـ ئايۋانلاردىن كۆتۈرۈلگەن ئىس ـ تۈتەكلەر خۇددى قارا بۇلۇت پارچىلىرىدەك ئاسمانىنى قاپلىۋالماقتا ئىدى . قۇيرۇقلىرى كېسىلگەن چاپقۇر ئاتلارنىڭ ئۇستىدە كەڭ يۇزلۈك قىسقا قىلىچلىرىنى ئوينىتىپ ، ئۇر ـ چاپ بىلەن شەھەرنى ئوڭتەي ـ توڭتەي قىلىۋاتقان چېرىكلەردىن قېچىپ يۇرگەن خوتۇن ـ بالىلارنىڭ قىيا ـ چىيالىرى ، بوۋاي ـ مومايلارنىڭ دادۇ پەريادلىرى ، ئۇ يەر ـ بۇ يەردە يانقان جەسەتلەرنىڭ ئارىسىدىكى چالا ئۆلۈكلەرنىڭ ۋايدادلىرى قوشۇلۇپ ، پۈتۈن شەھەرنى خۇددى

مۇقەددەس كىتابلاردا تەسۋىرلەنگەن قىيامەت دەھشىتى باسقانىدى .

سېپىل ئىچىدىكى ھەربىي گازارمىنىڭ مەشىق مەيدانىدا قىلىچلىرىنى يالتىڭاچلىغان بىر توپ ئاتلىق چېرىك يوغان قارا ئاتقا مىنگەن باشلىقىنىڭ گېپىگە قۇلاق سېلىپ تۇراتتى . كۆرۈنۈشىدىن بۇ چېرىكلەر ھەر دەرىجىلىك ئوفىتسېرلار بولۇپ ، ھەممىسى يەڭلىرىنى جەينەكلىرىگىچە تۈرۈۋېلىشقانىدى . سۆزلەۋاتقان باشلىق بولسا ، ئۇششاقتالدىكى ھېلىقى جەڭدە مەغلۇپ بولۇپ ، قاراشھەر تەرەپكە قاچقان چېرىكلەرنىڭ باشلىقى ۋە بۈگۈنكى قىيامەت دەھشىتىنىڭ باش جىنايەتچىسى چى لۇيجاڭ ئىدى .

شۇ ئارىدا ، تولىسى ئاق بۆك كىيگەن بىر توپ جامائەت مەيدانغا ئالدىراش كىرىپ كەلدى . ئۇلارنى نەنگۇەندىكى تۇڭگان مەسچىتىنىڭ ئىمامى شالاڭ ساقاللىق كەلگەن قىزىل يۈزلۈك ما ئاخۇن باشلاپ كېلىۋاتاتتى ، ئۇ يىراقتىنلا ، «چى لۇيجاڭ ، چى لۇيجاڭ !» دەپ ۋارقىراشقا باشلىدى . چى لۇيجاڭ ئۇنى كۆرۈش بىلەن دەرھال گېپىنى توختىتىپ ، ئاتتىن چۈشتى . ما ئاخۇن ئۇنىڭ قېشىغا ئىتتىك كېلىپ ، مۇنداق دېدى :

— چى لۇيجاڭ ، سىز مېنىڭ بالامغا ئوخشاش ، مەن سىزگە ئاتا يوللۇق كىشى ، مېنىڭ گېپىمگە قۇلاق سېلىڭ ، بۈگۈنكى ئىشىڭلار دۇرۇس بولمىدى ، زادى دۇرۇس بولمىدى . تىنچ يانتقان بىگۇناھ پۇقرانى قىرىپ نېمە قىلماقچىسىلەر ؟ خۇدادىن قورقمامسىلەر ؟ «ئەلقىساسۇمىنەلھەق» دېگەن گەپنى بىلمەمسىلەر ؟ چېرىكلىرىڭىزگە ئېيتىڭ ، بۇ ئىشلارنى دەرھال توختاتسۇن .

— سىز ، ئاقساقال ، ھازىرقى ئەھۋالدىن خەۋەرسىز ئەمەس . خوجىنىيازنىڭ ئۆزى مۇسۇلمان تۇرۇپ ، شېڭ شىسەي دېگەن كاپىر بىلەن ئاپاق - چاپاق بولۇۋېلىپ ، بىزگە دۇشمەنلىك قىلىۋاتقىنىنى بىلمىسىزغۇ ؟ ئۇششاقتالدا جەق ئادەمىزنى ئۆلتۈردى . ئەمدى بۇ چەنتۇلارغا رەھىم قىلىنمايدۇ .

خەنزۇلاردىنمۇ ، چەنتۇلاردىنمۇ ئۆچ ئالىمىز .

— ھەي بالام ، بۇ نېمە دېگىنىڭىز ؟ بىزگە دۈشمەن بولسا ، شېكىڭ شىسەي بىلەن خوجىنىياز دۈشمەن . شېكىڭ شىسەينى دەپ ھەممە خەنزۇلارنى ، خوجىنىيازنى دەپ ھەممە چەنتۇلارنى قىرىپ ، ئۆلتۈرۈپ ، بۇلاپ ـ تالاپ ئۆيلىرىگە ئوت قويساڭلار قانداق بولىدۇ ؟ بازارلىق ئۇچۇن تاغدىن كەلگەن موڭغۇللارنمۇ ئامان قويمىدىڭلار .

— موڭغۇللارنىڭ بەيسى نويىن دېگەن باشلىقى شېكىڭ شىسەي بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ نۇرغۇن گۇناھلارنى قىلدى . ئەمدى قانغا قان ئالىمىز !

— ھەي بالام ، ياشلىق قىلماڭ ! سىلەر قانغا قان ئالىمىز دەپ ، بۇگۇن موڭغۇل ، خەنزۇ ، چەنتۇ پۇقرالارنى ئۆلتۈرسەڭلار ، ئەتە ئۇلارنىڭ ئادەملىرى كېلىپ ، بىز خۇيزۇلارنى ئۆلتۈرمەمدۇ ؟ ۋاقتانىۋاق كەلگەندە سىلەرغۇ قۇيرۇقۇڭلارنى خادا قىلارسىلەر ، بىزچۇ ، بىز قانداق قىلىمىز ؟ بىز پۇقرالارغا ئىچىڭلار ئاغرىسۇن ، خۇدادىن قورقۇڭلار !

— سىزچۇ ، ئاقساقال ، بۇ ئىشلارغا ئارىلاشماي ئىمامەتچىلىكىڭىزنى قىلىڭ ، — دېدى چى لۇيجاڭ سەل ئۆڭۈپ .

— ئىمام توغرا ئېيتتى ، توغرا ئېيتتى ، — دېدى ھاسسىغا تايانغان بىر مويسىپىت كىشى بىر قەدەم ئالدىغا چىقىپ ، — بىز پۇتكۇل جامائەتكە ۋەكىل بولۇپ كەلدۇق . نوچى بولساڭلار جەڭ مەيدانىغا بېرىپ سوقۇشۇڭلار ، بىزگە جودا تېپىپ بەرمەڭلار ، سىلەرگە ئوغۇللىرىمىزنى ئەسكەرلىككە بەرگىنىمىزمۇ يېتەر ؟

— سەن نېمە ئادەم ؟ زادى سىلەر نېمە قىلماقچى ؟ سىلەرمۇ بۇزۇلماقچىمۇ ؟ — دېدى چى لۇيجاڭ ئەلپازىنى بۇزۇپ .

توپ ئىچىدىن «بىزگە تىنچلىق كېرەك !» «پۇقرادا گۇناھ يوق !» «خۇدادىن قورقۇڭلار !» دېگەن ئاۋازلار ياڭراپ كەتتى . چى لۇيجاڭ :

— چاپسان كېتىڭلار ، ما ئاخۇننىڭ يۈزىنى قىلمايدىغان بولسام... — دەپ تاپانچىسىنى ئوقلىدى .

— ئات ئەمىسە ! ئاۋۇال مېنى ئات ! ئاندىن ھەممىمىزنى ئات ! تەلىپىمىز ئورۇندالمىسا ، بۇ يەردىن ئۆلۈكىمىز چىقسا چىقىدىكىن ، تىرىكىمىز چىقمايدۇ ! — دېدى ما ئاخۇن ، ئاندىن داق يەرگە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇۋالدى . جامائەتمۇ خۇددى مەسچىتتە ئۇنىڭغا ئىقتىدا قىلغاندە ھەممىسى تەڭلا يەرگە ئولتۇرۇۋالدى .

چى لۇيجاڭ ئالا ـ سېرىق بولۇپ ، تاپانچىسىنى پۇلاڭلاتقان پېتى ئۇيان ـ بۇيان مېڭىشقا باشلىدى .

شۇ ئارىدا ئوچ ئاتلىق چېرىك ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ ، خوجىنىياز قوشۇنلىرىنىڭ شىددەت بىلەن ئىلگىرىلەپ ، شەھەرگە يېقىنلىشىپ قالغانلىقىنى خەۋەر قىلدى . ما ئاخۇن باشلىق جامائەت ئۆرىتۆپە بولۇشۇپ كەتتى .

— بۇيرۇق : پۇتۇن قوشۇن جەڭگە ئاتلانسۇن ! مەن بۇ چەنتۇلارنى شەھەر بوسۇغىسىدا ئوجۇقتۇرۇپ تاشلايمەن ، — دەپ ۋارقىرىدى چى لۇيجاڭ ئەسەبىيلىك بىلەن .

2

بىراق ، چى لۇيجاڭ بىر سائەتمۇ بەرداشلىق بېرەلمەي ، پۇتۇن قوشۇنى بىلەن باغراش تەرەپكە قاچتى . شەھەر ھاجىنىڭ قولىغا ئۆتتى . ھاجىنىڭ قولىغا ئۆتتىيۇ ، بۇگۈن ئەتىگەن تاڭ سەھەردىن بېرى داۋام قىلىۋاتقان بايىقى قىيامەت دەھشىتىگە ئۇلاپلا يېڭى بىر دەھشەت باشلاندى . بايىراقتا توڭگان مەسچىتنىڭ ئىمامى ما ئاخۇن توغرا ئېيتقانىكەن .

دەل شۇنداق بولدى . كوچا ـ كويلاردا قانغا مىلىنىپ ياتقان جەسەتلەرنى ، كۆيۈپ كۈلگە ئايلانغان ئۆي ـ ئىمارەتلەرنى ،

ئۆي ـ ماكانسىز قېلىپ تېنىپ يۈرگەن خوتۇن ـ بالىلار ۋە قېرى ـ چۈرىلەرنى كۆرۈپ ، غەزىپىنى باسالمای قالغان بەزى پىدائىيلار خۇددى بۇغرىسىغا كىرگەن تۆگىدەك غالجىرلىشىپ ، يوشۇرۇنۇشقا ئۇلگۈرەلمەي قالغان خۇيزۇ پۇقرالارنىڭ بېشىدا قىلىچ ئوينىتىشقا باشلىدى . ئۇلارنىڭ ئاتلىرى چېغىدا ئىگىلىرىنىڭ قولىدىكى قانلىق قىلىچلار ھەر قېتىم ئېگىز كۆتۈرۈلگەن ھامان ، خۇددى بۇ ناھەقچىلىككە چىدىيالمىغاندەك ، ئالدىنقى ئاياغلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، قاتتىق كىشنەپ تاشلايتتى . قوماندانلىق شتابى مۇشۇ خىلدىكى ۋەقەلەرنىڭ سادىر بولۇۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ ، قەتئىي توسۇش توغرۇلۇق جىددىي بۇيرۇق چۈشۈرۈپ بولغۇچە ، بىرقانچە كىشىنىڭ بېشى تېنىدىن جۇدا قىلىنىپ بولدى . توختىياز زورغا قاراشلىق ئۇچ پەيجاڭنىڭ بىرى بولغان ھوشۇر كانتۇمۇ ئاشۇ ئىشلارنىڭ ئىشتىراكچىسى ئىدى . ئۇ كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋاتقاندا ، كىمدۇر بىرى ئۇنىڭغا ۋارقىرىدى :

— توختىسىلا ، غوجام ، سىلىگە گېپىم بار .

شاپاق دوپپىسىنى قىرلاپ ، قارا پوتىسىغا گۈل چېكىلگەن چەندازا ئېسىۋالغان بىر كۆزى ئالىغاي ئادەم ئۇنىڭغا قاراپ كېلىۋاتاتتى .

— نېمە دەيسەن ؟ — دېدى ھوشۇر كانتۇ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ .

— ماڭا قايىلىسىلا ، غوجام ، — دېدى ھېلىقى ئالىغاي كىشى سول قولىدىكى بىر ھويلىنى كۆرسىتىپ ، — ماۋۇ ھويلىدىچۇ ، سىلى ئىزدەپ يۈرگەنلەردىن ئۇچ ـ تۆتى بار دەيمەن . تۇنۇگۈن ئاخشام بۇ يەردە قىمار بولغان ، ئۇلارنىڭ ئامىتى كېلىپ ، جىق ئۇتۇۋالدى . ھەممىسى ئاق تەڭگە دەيمەن .

— راستمۇ ؟

— ئەزبىرايى خۇدا ، ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم . ھەممىسى

ئاق تەڭگە دەيمەن .

— يۇر ئەمسە ، بىللە كىرىمىز ، — دېدى هوشۇر مىلتىقىنى بەتلەپ .

هېلىقى ئادەم كۆرسەتكەن هويلىنىڭ دەرۋازىسى مەھكەم تاقاقلىق ئىدى . هوشۇر ئاتتىن چۈشۈپ ، مىلتىقىنىڭ پاينىكى بىلەن دەرۋازىنى بىرنەچچە قېتىم تاقىلداتتى . دەرۋازا ئېچىلمىغاچ ، ئېچىدىكى ئىلگەككە توغرىلاپ ، بىر پاي ئوق ئاتتى . دەرۋازا يەنە ئېچىلمىدى . هوشۇر «هۇ··· ئاناڭنى··· » دەپ تىللاپ تۇرۇپ يەنە بىر پاي ئاتتى . دەل شۇ چاغدا ، توخنىياز زور بەش يېگىت بىلەن ئات چاپتۇرغان پېتى يان كوچىدىن چىقىپ قالدى (ئېھتىمال مىلتىق ئاۋازىنى ئاڭلاپ كەلگەن بولسا كېرەك) .

— نېمە قىلىۋاتسەن ؟ — دەپ ۋارقىراپ سورىدى ئۇ .

— ماۋۇ هويلىدا ئاق بۆكلەر بار ئىكەن ، تازا بىر ئەدىپىنى بېرەي دېۋىدىم .

— بۇيرۇقنى ئاڭلىمىدىڭلارمۇ ، كىمدەكىم تىنچ پۇقراغا تەگسە بېشى كېتىدۇ . سەنمۇ ياسىن خورەكتەك بېشىڭدىن ئايرىلاي دەمسەن !

هوشۇر ئېڭىكىنى سىلاپ «كەلمىگەن تەلەيدە ئىنەڭنىڭ هەققى بارمۇ ، دېگەن راست گەپ ئىكەن» دەپ غودۇڭشىدى .

— ئادەملىرىڭ قېنى ؟

— شەھەرگە كىرىپلا تارقىلىپ كەتكەن ، خاتىرجەم بول ، ئۇلارنى هېچكىم كانتۇلاپ كەتمەيدۇ ، — دەپ هىجىيىپ قويدى هوشۇر .

— بۇ نېمە دېگىنىڭ ، ئۆزۈڭ بىر پەيجاڭ تۇرۇپ ، ئادەملىرىڭنى نەدىلىكىنى بىلمىسەڭ قانداق بولغىنى ؟ هەي كانتۇ ، سېنى نېمە قىلسام بولۇر ، خەير··· بوپتۇ ، چاققان بېرىپ هەممىسىنى تېپىپ كەل . ئاخشاملىققا يوقلىما قىلىمەن .

هوشۇر هېلىقى ئالىغاي ئادەمگە قاراپ قويۇپ ، ئاستا ئېتىغا

مىندى . ئالىغاي ئادەم غەلىتە بىر قىياپەتتە بېشىنى چايقاپ ، «بىتەلەيگە سۇ كەلسە ئاللاكۇدىن يار كەتتى ، دېگەن شۇ» دەپ پىچىرلاپ ئۆز يولىغا راۋان بولدى .

3

قالايمىقانچىلىق بېسىلىپ ، جاھان تىنچىغاندىن كېيىن قاش قارىيىشقا باشلىغاندا ، پىدائىيلارنىڭ بىر قىسمى شەھەر سىرتىغا تىكىلگەن چېدىرلىرىغا ، بىر قىسمى ھەربىي گازارما ، كارۋان سارايلىرى ۋە بەزى ئىگىسىز قالغان ھويلىلارغا جايلاشتى . شۇنداق ھويلىلارنىڭ بىرى سودىگەرلەرنىڭ ئاقساقىلى — ئادەتتە ئېتىنى ئاتمايلا فامىلىسى بىلەن قوشۇپ بەي شياڭزۇڭ دەپ ئاتىلىدىغان بىر باي خەنزۇنىڭ ھويلىسى بولۇپ ، بۇ ئەسلىدە ناھايىتى ھەشەمەتلىك جاي ئىدى . چى لۇيجاڭنىڭ چېرىكلىرى قىرغىن باشلىغاندا ، بىرىنچى بولۇپ شۇ ھويلىغا تېگىش قىلىپ ، قانتىق بۇلاڭ ـ تالاڭ يۈرگۈزگەننىڭ ئۈستىگە ، بەزىسى بەي شياڭزۇڭنىڭ بويىغا يەتكەن قىزىغا ، بەزىسى كېلىنىگە زورلۇق قىلىشقا باشلىدى . بەي شياڭزۇڭنىڭ ئوغلى بۇنىڭغا قارشىلىق قىلغىنى ئۈچۈن ، ئۇنى شۇ يەردىلا ئېتىۋەتتى . ئاياغ ئاستى قىلىنغان قىز بۇ نومۇسقا چىدىماي ئۆزىنى قۇدۇققا تاشلىۋەتتى . قىزنىڭ ئانىسى يۈرىكى يېرىلىپ ئۆلدى . چېرىكلەر بەي شياڭزۇڭنى كۆمۈكتىكى ئالتۇن ـ كۈمۈشلىرىنى تاپ دەپ قىيناشقا باشلىغاندا ، ئۇ پېشايۋان تۈۋرۈكىگە ئوسۇپ ئۆلۈۋالدى . شۇنداق قىلىپ ، پۈتۈن بىر ئائىلىدە يالغۇز بىرلا جان ، يەنى بەي شياڭزۇڭنىڭ كېلىنى تىرىك قالدى . چېرىكلەر ئالدىغىنىنى ئېلىپ ، كېتىش ئالدىدا ھويلىغا ئوت قويۇۋەتتى . ھويلىنىڭ تۆر تەرىپىدىكى ياغاچ ئۆيلەرنىڭ قەغەز چاپلانغان ئىشىك ـ پەنجىرە ۋە تورۇسلىرى چاراسلاپ كۆيۈشكە باشلىغاندا ، ھېلىقى كېلىنمۇ كۆزدىن غايىب بولغاندى . ئەمدىلىكتە بولسا ، بۇ ھويلىدا تۆر تەرەپتىكى ئاشۇ

كۆتۈرمىلىك ياغاچ ئۆيلەردىن مەلۇم بوشلۇق بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدىغان بىرنەچچە ئېغىزلىق ئاددىي تام ئۆيلا ساق قالغانىدى .

هوشۇر كانتۇ ئەنە شۇ تام ئۆيلەرنىڭ بىرىدىكى بورا سېلىقلىق كاڭدا ئۇچ ھەمراھى بىلەن سوزۇلۇپ ياتاتتى . باش توخۇ چىللىغان چاغدا ، قارا باستىمۇ ياكى ياستۇق قىلىپ قويۇۋالغان كىچىككىنە ئالا خۇرجۇندىكى قاتتىق - قۇرۇقلىرى بېشىغا پېتىپ كەتتىمۇ ، ئىشقىلىپ ، ئۇ تۇيۇقسىز ئويغىنىپ كەتتى ۋە تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ ، ئاغزىغا بىر چېكىم ناس تاشلىدى - دە ، ئوچۇق تۇرغان پەنجىرىدىن سىرتقا قاراشقا باشلىدى .

شالاڭ بۇلۇتلار ئارىسىدا ئۇزۇپ يۈرگەن تولۇن ئاي ئەتراپنى تەكشى يورۇتماقتا . پۈتۈن ئەتراپ قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەن ، پەقەت مەھەللە ئىتلىرىنىڭ ئاندا - ساندا قاۋاپ قويۇشلىرى ، يىراقتىن قاراشھەر دەريا سىنىڭ يېنىك شارقىراشلىرى ، ھويلىدىكى جەڭ ئاتلىرىنىڭ توۋرلىرىنى سىلكىتىپ ، قارسىلدىتىپ بوغۇز چاپىناشلىرى بىلەن بەزى يىگىتلەرنىڭ قاتتىق خورەكلىرىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى . ھوشۇر كانتۇ ئوچۇق پەنجىرىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان تولۇن ئايغا قارىغان پېتى خىيالغا كەتتى :

مانا ئۇنىڭ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتى — ئېگىز قارلىق تاغلار بىلەن ئورالغان گۈزەل تال تېغى... بىپايان كەتكەن چىمەنزار يايلاقلار ، شۇ يايلاقلارنى بىر - بىرىگە تۇتاشتۇرۇپ تۇرغان جىلغىلاردا تاشتىن - تاشقا ئۇرۇلۇپ ئېقىۋاتقان سۇپسۈزۈك تاغ سۇلىرى... سۇ بويىدا قاتار ئۆسكەن قىرچىنتاللار... بۇك - باراقسان تاغ تېرەكلىرىنىڭ شاخلىرىدا سايراۋاتقان تاغ قۇشلىرىنىڭ جانغا ئارام بېرىدىغان شوخ ئاۋازلىرى... قاچاندۇر بىر چاغلاردا ، دەل ئۇنىڭ خەتنە تويى بولغان كۈنلەردە شەھەردىن چىققان سۆرۈن چىراي ياساۋۇللارنىڭ ۋاڭ ئوردىسىغا ھاشارغا ئىشلەشكە تال تېغىدىن بىر توپ ئادەم بىلەن ئۇنىڭ دادىسىنىمۇ ھەيدەپ كەتكىنى ۋە دادىسىنىڭ شۇ كەتكەنچە ئىككىنچىلەپ ئۆيگە قايتىپ كەلمىگىنى ، ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي ئانىسىنىڭمۇ ئالەمدىن ئۆتۈپ

ئۆزىنىڭ تىكەندەك يالغۇز قالغىنى... شۇنىڭدىن بۇيان ، «تېرىق تۇلۇمدا ، يېتىم بۇلۇڭدا» ، «ھۆپۈپ دۆڭگە چىقسا قۇش يەيدۇ ، يېتىم دۆڭگە چىقسا مۇشت يەيدۇ» دەپ ، ئۇيانغا ئىتتىرىلىپ ، بۇيانغا ئىتتىرىلىپ ، ئىشقا يارىغۇدەك بولغاندا ، ۋاڭ ئوردىسىنىڭ «تۆمۈر چارۋىلىرى»نى بېقىشقا تۇتۇلۇپ ، ئون نەچچە يىللىق ئۆمرىنىڭ قاتمۇقات قېلىن تاغلار ئارىسىدا ئۆتۈپ كەتكىنى ۋە تېخى بەش يىل بۇرۇنلا پېشانىسىنى قورۇق ، ئېڭىكىنى ساقال باسقان قېرى يىگىت بولۇپ يۈرت ئىچىگە قايتقىنى ، بويى ئۇزۇن بولغان بىلەن قولى قىسقا بۇ قېرى يىگىتكە ھېچكىم قىز بەرمەي يۈرگەندە ، ئىككى قېتىم قوي ئوغرىلاپ يىگىنى ئۈچۈن كانتۇ ئاتلىپ قالغىنى ، ئەنە شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە سالى دورغىنىڭ باشچىلىقىدا قوزغىلاڭ باشلىنىپ كېتىپ ، شۇنىڭدىن بۇيان ، پىدائىيلار سېپىدە جەڭ قىلىپ يۈرۈپ ، تۇنۇگۈنكى «ھوشۇر كانتۇ»نىڭ بۇگۈن «ھوشۇر پەيجاڭ» بولۇپ قالغىنى — مانا شۇ سەرگۈزەشتىلىرىنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن بىر ـ بىرلەپ ئۆتمەكتە ئىدى .

ئۇ شۇنداق خىياللار بىلەن ئولتۇرۇپ ، ئۆزىنىڭ قىرىقتىن ئاشقۇچە ئۆيلەنمىگەنلىكى بىردىنلا يادىغا كېلىپ ، «ھۇ ئاناڭنى... تىرىك دېسە ئۆيى يوق ، ئۆلۈك دېسە گۆرى يوق بولۇپ ، قاچانغىچە بويتاق ئۆتىمەن» دېدى ـ دە ، تالاغا چىقىپ سەگىپ كىرىش نىيىتىدە ئورنىدىن چاچراپ تۇرماقچى بولۇپ ، كاڭنى ئويۇۋەتتى ۋە پۈتى بىلەن يۇمشاق بىرنېمىنى دەسسەۋەتتى ، كاڭنىڭ ئىچىدىن بىر خوتۇن كىشىنىڭ خەنزۇ تىلىدا «ۋايجان» دەپ ۋارقىرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى .

ھوشۇر كاڭدىن يەرگە سەكرەپ چۈشۈپ «كىم سەن ؟» دەپ ۋارقىرىغان پېتى مىلتىقىنى بەتلىدى . كاڭنىڭ ئىچىدىن سادا چىقمىغاچ ، «ئادەم بولساڭ چىق بېرى ، بولمىسا...» دەپ تامغا قارىتىپ بىر پاي ئوق ئاتتى . ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئوق ئاۋازىدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ ، ئۆرتۆپە بولۇشۇپ كەتتى . باشقا ئۆيلەردە ۋە

هويلىدا ياتقان يىگىتلەرمۇ ئويغىنىپ يۇگۈرۈپ كېلىشتى .
— قۇلىقىڭغا شۇنداق ئاڭلانغاندۇ ! — دېدى ئوتتۇرا ياشلىق بىر جەڭچى ، هوشۇرنىڭ گېپىگە ئىشەنمەي .
— قەسەم ئىچىپ بېرىمەن ، ئېنىق ئاڭلىدىم . بىر خوتۇن كىشىنىڭ ئۈنى ، — دېدى هوشۇر قەتئىيلىك بىلەن .
— خوتۇن كىشى بولسا ، خۇدايىم بېرىپتۇغۇ ساڭا ، هوشۇر ئاكا ، — دېدى ئاق سېرىق كەلگەن بىر يىگىت چاقچاق قىلىپ .
— تولا گەپ قىلما ، لالما ، — دېدى هوشۇر ، ئاندىن ، — كاڭنى بۇزۇڭلار ! — دەپ بۇيرۇق قىلدى .
شۇ ئارىدا ، كاڭنىڭ پەۋەز تەرەپتىكى ئاغزىدىن بىرنەچچە پارچە كېسەك ئۆرۈلۈپ چۈشتى . ئارقىدىنلا كاڭنىڭ ئىچىدە بىر گەۋدە ئۆمىلەپ چىقىپ ، هەدەپ باش قويۇشقا باشلىدى . ئۇلۇغ ئوچۇق تۇرغان پەنجىرىدىن كىرىۋاتقان ئاي نۇرى ئۇنىڭ يۈز - كۆزى ۋە هەممە ئۇستىباشلىرى قۇرۇم بىلەن قارىداپ كەتكەن ، چاچلىرى چۈۋۈق بىر ئايال ئىكەنلىكىنى ئوچۇق كۆرسىتىپ تۇراتتى . ئۇ هە دەپ يەرگە باش قويۇۋېتىپ ، يېرىم - يارتا ئۈيغۇرچە بىلەن «مېنى ئۆلتۈرمە ، مېنى ئۆلتۈرمە» دەپ يالۋۇراتتى . هەممەيلەن هاڭ - تاڭ بولۇپ ، ئۇنىڭغا قاراپ قېلىشتى . بىر هازادىن كېيىن :
— سەن نېمە خوتۇن ، كاڭنىڭ ئىچىدە نېمە قىلىپ يۈرىسەن ؟ — سورىدى هوشۇر ئۇنىڭغا قادىلىپ تۇرۇپ .
ئايال يوپۇرماقتەك تىترەپ ئولتۇرۇپ ، يېرىم - يارتا ئۈيغۇرچە بىلەن بىرنېمىلەر قىلىپ ئەهۋالنى ئۇقتۇردى . مەلۇم بولدىكى ، بۇ ئايال بەي شياڭزۇڭنىڭ هېلىقى كېلىنى بولۇپ ، تۇنۇگۈنكى قىرغىندا مۇشۇ كاڭنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇنۇۋالغانىكەن .
ئۇ قان يىغلاپ ئولتۇرۇپ ، تۇنۇگۈن بۇ هويلىدا يۈز بەرگەن پاجىئەنىڭ هەممىسىنى ئېيتىپ ، «مېنى ئۆلتۈرمەڭلار» دەپ يەنە يالۋۇرۇشقا باشلىدى .
— ۋاي گوۋال ، سەنمۇ جېنىڭدىن ئايرىلغىلى تاسلا

قاپسەن ـ دە ، بولدى ئەمدى قورقما . بىز سېنى ئۆلتۈرمەيمىز ، بىز خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئادەملىرى ، — دېدى ھوشۇر ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىپ .

— خوجىنىياز ؟ ! — دېدى ئايال ھوشۇرغا سوئال نەزىرى بىلەن قاراپ .

— ھەئە ، بىز خوجىنىيازھاجىنىڭ ئەسكىرى ، بىز شېئىڭ دۇبەن بىلەن بىر ، — دېدى ھوشۇر ئىككى قولىنىڭ بىگىز بارماقلىرىنى جۇپلەپ .

ئايال بۇ ئادەملەرنىڭ ئۇنى ھايات قويىدىغانلىقىغا ئەمدى ئىشەنگەندەك «ھەئە ، خوجىنىياز — شېئىڭ دۇبەن» دەپ تەكرارلىدى . ھوشۇر «ھە شۇنداق . ئەمدى سەن قورقما ، سۇ ئەكىرىپ يۇز ـ كۆزۈڭنى يۇيۇۋال» دېدى ، ئاندىن ئادەملىرىگە قاراپ : «يۇرۇڭلار ، بۇ ئۆينى ئۇنىڭغا بوشىتىپ بېرەيلى» دەپ ئۆيدىن چىقتى .

4

ئەتىسى يىگىتلەر ئەتىگەنلىك چايغا تەييارلىنىۋاتقاندا ، ھوشۇر ھېلىقى ئايال يانقان ئۆينىڭ پەنجىرىسىدىن قاراپ «سەنمۇ چاي ئىچىۋال» دېدىيۇ ، ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ قاققان قوزۇقتەك قېتىپ قالدى . چۈنكى ، تۇنۇگۈن كېچە يۈز ـ كۆزى قارا ، چاچلىرى چۈۋۈق ، ئۆزى دۈمچەك ئالۋاستىدەك كۆرۈنگەن ھېلىقى ئايالنىڭ ئورنىدا ، ئەمدى ئاي يۈزلۈك بىر پەرى ئولتۇراتتى . ھوشۇر ئۆزىنىڭ كۆزىگە ئىشەنمىگەندەك ، قايتا ـ قايتا سىنچىلاپ قارىۋالغاندىن كېيىن ، ھەتتا سەنلەشكىمۇ پېتىنالماي :

— يۈرسىلە ، خېنىم ، چاي ئىچىۋالسىلا ، — دېدى . ئايال ئۇنىڭغا جاۋابەن غەمكىن بىر تەبەسسۇم بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ ، ھويلىغا چىقتى . يىگىتلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئۇنىڭغا قاراپ قېلىشتى ۋە توپ ئىچىدىن شۇ ھامان پىچىرلاشلارمۇ ئاڭلىنىشقا

باشلىدى :

— توۋا ، پەرىزاتنىڭ ئۆزىكەنغۇ بۇ !

— قاشلىرىنى قارا ، قىيغان قەلەمدەك .

— بىزنىڭ يۈرتلاردا مۇنداق جۇگانلارنى بادام قاپاق ، يۇپقا تاماق دەيدۇ... هى - هى - هى...

— ئۇنىڭ ئۇستىگە مېھرى ئىسسىق نېمىكەنغۇ تېخى ، — دېدى هېلىقى سېرىق يىگىت كالپۇكلىرىنى يالاپ .

— هەي سېرىق ، ئۇنىڭغا كۆيۈپ قالمىغىن يەنە ، — دېدى بىرى ئۇنىڭ بىقىنىنى نوقۇپ .

— هوشۇر ئاكامدىن ئاشمايدىغاندەك قىلىدۇ ، — دېدى يىگىت ، كۆزى بىلەن هوشۇرنى كۆرسىتىپ .

دەرۋەقە ، هوشۇر كانتۇ بىردەم نان سۇندۇرۇپ ، بىردەم چاي قۇيۇپ بېرىپ ، ئۇ ئايال بىلەن بىر چەتتە پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى .

— ئاتلىرى نېمە ، خېنىم ؟

— مۇلەن .

— ئەمىسە ئۆزلەنى «مۇلەن خان» ، ياق ، ياق ، «مودەنخان» دېسەك بولغۇدەك ، — دېدى هوشۇر ، ئاندىن ، — قانداق دەيسىلەر ، ئاغىنىلەر ؟ — دەپ كۆپچىلىككە قارىدى .

— بۇ ئات خويمۇ ياراشتى . ئۆزىمىغۇ مودەنگۈلگە ئوخشايدىكەن ، — دېدى هېلىقى يىگىت مەنىلىك كۈلۈپ .

ئايالمۇ رازىلىق بىلدۈرۈپ كۈلۈپ قويدى .

شۇنداق قىلىپ بۇ ئايالنىڭ ئېتى مودەنخان بولۇپ قالدى . هوشۇر بىلەن مودەنخان ئارىسىدىكى پاراڭلاردىن مەلۇم بولدىكى ، بۇ ئايال ئەسلىدە بەي شياڭزۇڭنىڭ شەهەر سىرتىدىكى يەرلىرىدە ئىشلەيدىغان ، تېگى گەنسۇلۇق بىر ئورتاقچىنىڭ يالغۇز قىزى بولۇپ ، ئاتا - ئانىسىدىن كىچىك يېتىم قالغان ۋە ئۇنى قوشنىسى قاسىم دېهقان دېگەن كىشى بېقىۋالغان ، ئۇيغۇر تىلىنىمۇ شۇ ئۆيدە تۇرۇپ خېلى ئۆگىنىۋالغان . ئون ئىككى ياشلارغا يەتكەندە ، قاسىم دېهقاندىن بەي شياڭزۇڭ سورۇنۇپ ئۆي خىزمىتىگە سالغان .

ئايلار ، يللار ئۆتۈپ ، بەي شياڭزۇڭ بۇ قىرغا ئوغلىنىڭ كۆڭلى چۈشۈپ قالغانلىقىنى سېزىپ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ، تويلۇق تەلەپ قىلمايدىغان تەييار كېلىننى قولدىن چىقىرىپ قويماسلىق ئۈچۈن ئۇلارنىڭ بېشىنى بىر قىلىپ قويغان .

— ئۆزلەمۇ ماڭا ئوخشاشلا كىچىك يېتىم قېلىپ ، جەبىر ـ جاپانى كۆپ تارتىپتىكەنلا ، ئەمدى بەي شياڭزۇڭمۇ يوق ، قاسىم دېھقانمۇ يوق ، نەگە بېرىپ ، نەدە تۇراي دەيدىلا ؟ — دېدى ھوشۇر ئۇنىڭغا غەمكىن قاراپ .

— مەن بىلمەيدۇ ، — دېدى مودەنخان كۆزىگە ياش ئېلىپ .

— غەم يېمىسىلە ، بىزدە «يالغۇزنىڭ يارى خۇدا» دېگەن گەپ بار ، نېمە بولساق بىللە بولايلى ، ماقۇلمۇ ؟

مودەنخان بىرنېمىنى سەزگەندەك ۋىللىدە قىزىرىپ يەرگە قارىۋالدى .

ھېلىقى ئاق سېرىق يىگىت يېنىدىكى ھەمراھىغا پىچىرلىدى :

— ئىش پۈتتىمۇ نېمە ؟ بۇ كانتۇغا دادىسى ئوبدان دۇئا قىپتىكەنمۇ دەيمەن .

— قورسىقىڭنى كەڭ تۇت ، ئاداش ، سەن بىلەن مەن ياش تۇرۇپلا بىرەردىن بالىلىقمۇ بولۇپ قالدۇق . ئۇ گۇۋالغا قارىمامسەن ، يېشى قىرىقتىن ئاشقۇچە قېرى يىگىت بولۇپ يۇرگىنىنى .

قوماندانلىق شتابىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ، قوشۇن قاراشھەردە ئىككى كۈن تەييارلىق كۆرۈۋېلىپ ، يەنە جەڭگە ئاتلانماقچى . شۇنىڭ ئۈچۈن ھوشۇرنىڭ يىگىتلىرىمۇ چايدىن كېيىنلا ئات تاقىلىتىش ، ئېگەر ـ توقۇملىرىنى تۈزەشتۇرۇش ، مىلتىق ياغلاش ، قىلىچ ـ نەيزىلىرىنى بىلەش قاتارلىق ئىشلارغا كىرىشىپ كەتتى .

ھوشۇر كانتۇ توخنىياز زورنى تېپىپ ، بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ئېيتتى ۋە ئاخىردا مودەنخانىنى ئۆزىگە نىكاھلاپ قويۇشنى تەلەپ قىلدى . توخنىياز زور بۇ تەلەپنى قەتئىي

رەت قىلىپ ، ھەتتا ئۇنى «ھەممىمىز قان كېچىپ يۈرگەن بۇ كۈنلەردە مۇشۇنداق بولمىغۇر خىياللاردا يۈرگىنىڭنى ھاجىمغا ئېيتىپ ، تېرەڭنى تەتۈر سويدۇرۇۋېتىمەن» دەپ قورقۇتتى .

بىراق ، ھوشۇر ئۆز نىيىتىدىن يانمىدى . ئۇ مەھەللە مەسچىتىنىڭ مەزىنىنى تېپىپ ، ئەھۋالنى ئۇنىڭغا ئېيتتى ۋە بىرەر ئۆي ھەم بىرەر قۇر ئايالچە كىيىم ـ كېچەك تېپىپ بېرىشىنى ئىلتىماس قىلىپ ، ئۇچ سەر تەڭگە بىلەن بىر تۇتام قەغەز پۇلنى مەزىن ئاخۇنۇمنىڭ ئالدىغا قويدى . ئاندىن «يەتمىسە مەن بار ، ئاۋۋال ئۇنىڭغا ئىمان ئېيتقۇزۇپ ، نىكاھىنى ئۆزلىرى ئوقۇيدىلا ، غىدىڭ ـ پىدىڭ قىلسا ، ياش جېنىڭغا ئۆزۈڭ زامىن بولما ، دەپ قورقۇتۇپ قويسىلا» دېدى .

ھوشۇرنىڭ تەلىيى ئوڭدىن كېلىپ ، شۇ كۈنى كەچكىچە ھەممە ئىشلار ئۇنىڭ دېگىنىدەك ئورۇندىلىپ بولدى . ئۇمۇ ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم «سۇلتان يىگىت» بولۇپ ھۇجرىغا كىردى .

بىراق ، ئۇنىڭ بۇ ئىشلىرى ئەتىسى چاي ۋاقتىغا قالماي پۈتۈن قوشۇنغا پۇر كېتىپ ، چوڭلارنىڭ قۇلىقىغمۇ يەتتى . ھاجى ناھايىتى خاپا بولدى . بولۇپمۇ مەھمۇت مۇھىتى بىلەن سالى دورغا بەكلا خاپا بولۇپ كەتتى .

— بۇ قانداق گەپ ؟ ئۇنىڭ ئۆزى بىر پەي ئادەمنىڭ بېشى تۇرۇپ شۇنداق قىلسا ، قالغانلار نېمە قىلماقچى ! ھېلىتىنلا مۇنداق ئىشلار بولغىلى تۇرسا ، كۇچا ، ئاقسۇ ، قەشقەر دېگەن ئاۋات شەھەرلەرگە بارغاندا نېمە ئىشلار بولۇپ كېتىۇر ؟ ئەستاغپۇرۇللا ! — دېدى مەھمۇت مۇھىتى ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ .

— بۇ كانتۇ زادى تۇزەلمەيدىغان ئوخشايدۇ ، — دېدى سالى دورغا ئاچچىق بىلەن ، — ئۇ قوزغىلاڭنىڭ بىرىنچى كۈنىلا ھېلىقى جاڭ جىسانىڭ دۇكىنىنى ئاچىدىغان قېرىنىڭ خوتۇنىنى تارتىۋالماقچى بولغان . توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلايدىغان مۇنداق مۇرتەتلەرنى قاتتىق ئۇچۇقداپ قويمىساق بولمايدۇ .

ھاجىم ساقلىنى تىترىتىپ ، توخنىياز زورغا ۋارقىرىدى :

— ماڭ ، ئۆزۈڭ بېرىپ ، ئۇ خوتۇنتالاقنى پۈت ـ قولىنى يەرگە تەگكۈزمەي ئەكەل ! تېرىسىنى تەتۈر سويدۇرمىسام ئۇنىڭ...

توخنىياز زور يوغان دالان ئۆيدىن ئىتتىنىڭ چىقىپ كېتىۋاتقىنى بوسۇغا تۇۋىدە هوشۇر بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى ۋە دەرھاللا :

— هە ، ئۆز ئايىغىڭ بىلەن كەپسەنغۇ ، كانتۇ ! مېنىڭ گېپىمگە كىرمەي ، ئەمدى كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرىدىغان بولدۇڭ ، — دېدى .

هوشۇر ئۇنىڭغا بىپەرۋالىق بىلەن كۈلۈمسىرەپ قويۇپ ئۆيگە كىردى ۋە ئالدىراش سالام بېرىپ :

— مەن بىر خۇش خەۋەر ئەكەلدىم ، هاجى ئاكا ، — دېدى .

ئۇنىڭ چوڭلاردىن بىسوراق شۇنچە ئىشلارنى قىلىپ قويۇپ ، يەنە غەم تارتماستىن ئۆز ئايىغى بىلەن بۇ يەرگە كەلگەنلىكى ، بولۇپمۇ «خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلدىم» دېيىشى بەكلا تاسادىپىي تۇيۇلغان بولسا كېرەك ، هەممەيلەن هەيران بولۇپ بىر ـ بىرىگە قاراشتى .

— هەي ئېيتە ، قانداق خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلدىڭ ؟ — سوردى هاجىم ئۇنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ .

— جىقلا دۇنيا ـ دەپىنە تېپىۋالدىم .

— نېمە دەيسەن ، نەدىن تېپىۋالدىڭ ؟

— خوش ، هاجى ئاكا ، رۇخسەت قىلسىلا ، مەن ئاستا سۆزلەپ بېرەي .

— هە ، سۆزلە .

هوشۇر تۇنۇگۈن بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى قىسقىچە بايان قىلىپ كېلىپ مۇنداق دېدى :

— شۇنىڭ بىلەن مېنىڭ مودەن خېنىمىم ئاخشام گەپ ئارىسىدا ، ئەستاغپۇرۇللا ، گۇناهىمدىن ئۆتسىلە ، هاجى ئاكا .

— هە ، ئېيتىۋەر .

— هە شۇنداق ، گەپ ئارىسىدا بەي شياڭزۇڭنىڭ كۆمۈپ

قويغان نۇرغۇن ئالتۇن - كۆمۈشى بارلىقىنى ئېيتتى. مەن ئالدىراقسانلىق قىلىپ «ئەمسە، شۇنىڭدىن ئازراق ئېلىپ، ئەتىلا بۇ يەردىن قېچىپ كېتەيلى، جاھان تىنچىغاندىن كېيىن ھەممىسىنى ئېلىپ، قۇمۇل تەرەپكە كېتىپ تىنچ كۈن كەچۈرەيلى» دېيىشىم بىلەن كاچىتىمغا بىرنى سېلىپ، «سەن شۇنداق ئادەممىدىڭ؟ مەن سېنى زۇكۇڭ سىلىڭ خوجىنىيازنىڭ پەيجاڭى دېسە، خېلى ئەرمىكىن دەپتىكەنمەن. بۇنى بىلگەن بولساڭ، ئۆلتۈرۈۋەتسەڭمۇ ساڭا تەگمەيتتىم، ماڭا چى لۇيجاڭنىڭ چېرىكلىرىدىن ئۆچۈمنى ئېلىپ بېرىدىغان ئوغۇل بالا كېرەك. ئىسىت، سەن بىر لالما ئىت ئىكەنسەن» دېگەن مەنىدە گەپ قىلىپ يىغلاپ تاشلىدى، ئۇنىڭ تىل - ھاقارىتىگە چىدىماي، تازا بىر سالاي دېۋىدىم، تۇرۇپلا ئىچىمدە ئىسسىق بىرنېمە ماڭغاندەك بىر قىسىملا بولۇپ قالدىم. ئويلاپ باقسام ئۇنىڭ گېپى راست، ئىزا تارتقىنىمدىن ماڭا ئاسمان يېراق، يەر قاتتىق كېلىپ ئۇنىڭدىن ئەپرە سورىدىم.

— ھە، ئاندىن كېيىنچۇ؟

— ئاندىن كېيىن ئۇ، مەن بۇ ئالتۇن - كۆمۈشنى زۇكۇڭ سىلىڭ خوجىنىيازغا بېرىمەن. ئۇ، چى لۇيجاڭنىڭ چېرىكلىرىنى يوقىتىپ، يۇرتقا تىنچلىق ئەكېلىدۇ، دېدى.

— يالغان ئېيتمايۋاتقانسەن؟

— يالغان ئېيتقىلى مېنىڭ بېشىم ئون ئەمەس، ھاجى ئاكا!

— ئۇ ئالتۇن - كۆمۈشلەر نەدىكەن؟

— بار يېرىنى ماڭا ئېيتمىدى.

— خوتۇنۇڭ ھازىر نەدە؟

— تالادا قالدى، ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشمەن دەيدۇ.

— چاپسان قىچقىرىپ كىر.

بۇ ئاي، بۇ كۈنلەردە پۈتۈن قوشۇن خىراجەتتىن قىسىلىۋاتاتتى، ئەل - يۇرتنىڭ ئۆز ئىختىيارى بىلەن بەرگەن ئوزۇق - تۈلۈك، يەم - خەشەكلىرى يېتىشمەي، شۇنچە ئالۋان

سېلىنغانلىقى ئۈستىگە ، ئەمدى ئەلگە يەنە بىرنەمە دېمەكنىڭ ئورنى يوق ئىدى . بولۇپمۇ يېگىتلەرنىڭ يازلىق كىيىم ـ كېچەكى ۋە ئاقساق ـ چولاق ئاتلارنى يەڭگۈشلىۋېلىشقا كۆپ پۇل لازىم ئىدى . ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى بىلەن مال باھاسىنى ئۆسۈپ ، پۇل پاخاللاشقانلىقتىن ، ئۇرۇمچى ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن قەغەز پۇللارغا ھېچنېمە كەلمەيدىغان بولۇپ قالماقتا ئىدى . مۇشۇنداق ئەھۋالدا ھوشۇر بىلەن مودەنخانىنىڭ ئارىسىدىكى تاسادىپىيلىق باھانىسىدە مۇنداق بىر «غايىب خەزىنە»نىڭ تېپىلىپ قالغانلىقى ھەقىقەتەنمۇ ئالەمچە چوڭ ئىش بولغانىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ھاجىمۇ ، باشقا چوڭلارمۇ ھوشۇرغا جازا بېرىشنى ئېسىدىن چىقىرىپ ، مودەنخانىنىڭ ئۆز ئاغزىدىن گەپ ئالغىلاشقا تەقەززا بولۇشۇپ ئولتۇراتتى .

ئۈستىدىكى خانىتەلەس كۆڭلىكى ، بېشىدىكى ھاۋا رەڭ شايى رومىلى بىلەن ئۈيغۇر قىزىغا ئوخشاپ قالغان مولەن ، يەنە مودەنخان ئىشىكتىن كىرىپلا تەزىم بەجا كەلتۈردى . ھاجىم ئۇنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ ، بىر ـ ئىككى ئېغىز ئەھۋال سورىغاندىن كېيىن :

— چى لۇيجاڭ دېگەن مۇرتەت يۈرتقىمۇ ، سىلەرنىڭ بېشىڭلارغىمۇ جىق كۈلپەتلەرنى ساپتۇ ، بىز كېچىكىپتىمىز ، — دېدى .

مودەنخان بۇ سالاپەتلىك كىشىنىڭ خوجىنىياز ھاجىنى ئىكەنلىكىنى پەملىدى چېغى ، ئۇنىڭغا قاراپ تۇرۇپ :

— زۇڭ سىلىڭ مېنىڭ دادام ئوخشاش ، چى لۇيجاڭدىن ئۆچ ئالمىسا بولمايدۇ ، — دەپ ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ يىغلاشقا باشلىدى .

— چى لۇيجاڭ دېگەن لوموددىن چوقۇم ئۆچ ئالىمىز ، خاتىرجەم بولۇڭ ، — دېدى ھاجى ، ئاندىن ، — «مالچى تايىقىدىن ، كېلىن ئايىغىدىن» دەپ ، سىزنىڭ ئايىغىڭىز ياراشتى ، قىزىم . سىزگە كۆپ رەھمەت . قېنى ئېيتىڭا ، سىز دېگەن ئالتۇن ـ كۈمۈشلەر نەدە ؟ — دەپ سورىدى .

— بىزنىڭ ئۆيدە ، مەن باشلاپ بارىدۇ ، — دېدى مودەنخان ئورنىدىن دەس تۇرۇپ .

— ئۇنداق بولسا ، بىزنىڭ سەنمۇجاڭ سىز بىلەن بىللە بارسۇن ، — دېدى ھاجى نەمەت خەلپەتكە قاراپ .

تەخمىنەن ئىككى سائەتتىن كېيىن نەمەت خەلپەت بىر توپ يىگىت بىلەن بەي شياڭزۇڭنىڭ ھويلىسىدىكى تاشلاندۇق قۇرۇق قۇدۇقنىڭ ئىچىدىن تېپىلغان ئىككى يۈز يامبۇ ۋە كىچىككىنە بىر تۆمۈر ساندۇقنى ھارۋىلارغا بېسىپ ، شتابقا كەلتۈردى . ھېلىقى ساندۇقچاقتىن يىگىرمە تال زىنجە ئالتۇن چىقتى .

ھاجى قارا مەخمەل جىلىتكىسىنىڭ يانچۇقىدىن بىر جۈپ ئالتۇن ئۈزۈك چىقىرىپ ، «بۇ كىچىك ئايغا كۆرۈملۈك بولغاي» دەپ ، مودەنخانىنىڭ قولىغا سېلىپ قويدى ۋە ئېگەر توقۇملۇق چىرايلىق بىر تورۇق ئاتنىڭ تىزگىنىنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزۇپ :

— بۇ بىزنىڭ سىزگە ھەدىيەمىز ، قىزىم ، — دېدى . ئاندىن ، — ئات مىنىشنى بىلەمسىز ؟ بىلمىسىڭىز ھوشۇر پەيجاڭ سىزگە ئۆگەتسۇن ، — دەپ ھوشۇرغا قاراپ كۈلۈپ قويدى .

بۇ كۈنلەردە ما جۇڭيىڭ قوشۇنىنىڭ ئاتاقلىق سەركەردىلىرىنىڭ ما شىمىڭنىڭ توقسۇندا بىرنەچچە مىڭ چېرىك بىلەن ھاجىغا قارشى جەڭ تەييارلىقىنى قىلىۋاتاتتى . ھېلىقى چى لۇيجاڭمۇ قاراشەھەردىن باغراش ئارقىلىق توقسۇنغا قېچىپ كېلىپ ، ما شىمىڭ سېپىگە قوشۇلغانىدى . ھاجى قاراشەھەردە ئۆز قىسىملىرىنى ئانچە - مۇنچە تەرتىپكە سېلىۋېلىپ ، ئالدىراش - تېنەش توقسۇنغا يۈرۈش قىلماقچى بولدى . ھاپىز لۇيجاڭ دېگەن كىشىنىڭ بۇگۈر تەرەپتىن باشلاپ كەلگەن بىرنەچچە يۈز كىشىسىمۇ ھاجىنىڭ قوشۇنىغا قوشۇلغانىدى .

ھاجى يۈرۈش ئالدىدا ھوشۇرنى يارىدارلاردىن خەۋەر ئالغاچ قاراشەھەردە قېلىشقا بۇيرۇدى : مودەنخانىنىڭ «ئۇ جەڭگە كېتىۋەرسۇن ، يارىدارلاردىن خەۋەر ئېلىشقا مەن قالىشىپ تۇراي» دېگەن مەزمۇندىكى تەكلىپىگىمۇ قۇلاق سالمىدى . مەھمۇت مۇھتى

باشلىق چوڭلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ھوشۇرنى ئىنتىزامسىزلىق قىلغىنى ئۈچۈن ئازراق بولسىمۇ جازالاپ ، باشقىلارغا ئىبرەت قىلىش لازىم دېگەن پىكىردە ئىدى ، ئۇلار بۇ پىكىرنى ھاجىغا ئېيتقاندا ، ئۇ بىپەرۋالىق بىلەن كۈلۈپ :

— ھوشۇرنىڭ باھانىسىدە نۇرغۇن ئالتۇن ـ كۈمۈشكە ئىگە بولغىنىمىزنى ئۇنتۇپ قېلىشىمىسلا ، — دېدى .

— ھاجى ئاكا ، — دېدى مەھمۇت مۇھىتى ئاۋازىنى سەل كۆتۈرۈپ ، — ئۇغۇ شۇنداق ، ئەمما ئالتۇن ـ كۈمۈشتىنمۇ قوشۇننىڭ ئىنتىزامى مۇھىم ئىدى . مۇبادا ھەممەيلەن ھوشۇرنى دوراپ ، بارغانلا يېرىدە خوتۇن ئالغىلى تۇرسا ، بىزنىڭ بېشىمىزنى دۇشمەن ئەكېتەرمىكىن دەپ ئەنسىرەيمەن .

ھاجى قاپىقىنى سېلىپ ، جىم ئولتۇردى . ئۇنىڭ ياكى خاپا بولۇۋاتقىنىنى ، ياكى قىلىپ قويغان ئىشىغا پۇشايمان يەۋاتقىنىنى بىلگىلى بولمايتتى .

بەشىنچى باب

قەشقەردىن خەت

پىكىر (ئىدىيە) دېگەن تېگىپ
بېرىشكە بولىدىغان خوتۇن ئەمەس .
— مىرزا ئىبراھىم (ئىران)

1

يېرىم كېچە... شالاڭ بۇلۇت پارچىلىرى ئارىسىدىن ئېرىنچەكلىك بىلەن ئۇزۇپ يۈرگەن تولۇن ئاي جىمى ئەتراپنى كۈندۈزدىكىدەك يورۇتۇپ تۇراتتى . قاراشەھەر دەرياسىنىڭ شەھەرگە قارشى قىرغىقىدىكى كېمىچىلەر مەھەللىسىنىڭ چەت ياقىسىدا قاراۋۇللۇقتا تۇرغان يىگىتلەر غەرب تەرەپتىن ئالدىراش كېلىۋاتقان بىر ئادەمنىڭ قارىسىنى كۆرۈپ قېلىشتى . ئۇ ياچۇقىنىڭكىدەك ئىنچىكە ئۇزۇن پۇتلىرى بىلەن شۇنچىلىك تېز قەدەم تاشلايتتىكى ، بىر قاراشتا ئۇنىڭ تاپىنىى يەرگە تەگمەيۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى ، يىگىتلەر يېرىم كېچىدە مۇنداق ئالدىراش كېلىۋاتقان ئادەمدىن گۇمانسىراپ ، يېقىن كەلگەن ھامان ئۇنى توسۇۋالدى ـ دە ، گەپ سوراشقا باشلىدى . نەتىجىدە ، ئۇنىڭ قەشقەر دوتىيىدىن[1] خوجىنىياز ھاجىغا مۇھىم خەت ئەكېلىۋاتقان كىشى ئىكەنلىكى مەلۇم بولغاچقا ، ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ باشلىقى

① ئۇ چاغلاردا ۋىلايەت ۋالىيسى «دوتەي» دېيىلەتتى .

جايلاشقان كۆرۈمسىز بىر هويلغا ئەكىلىشتى.

ئۇلارنىڭ باشلىقى بۇلتۇر باش ئەتىياز كۈنلىرى تۇرپان ئاستانىدىكى قوزغىلاڭنىڭ تۈنجى ئوقىنى ئاتقان هېلىقىي ئاق سېرىق، ئېگىز بويلۇق قورقۇمسىز يىگىت ئوغلاقچى مەنسۇر ئىدى. ئۇنى هازىر كىشىلەر مەنسۇر پەيجاڭ دېيىشەتتى. مەنسۇر پەيجاڭ مەھەللە ئىتتىپاقىنىڭ ئەنسىز قاۋاشلىرى بىلەن ئاللىقاچان ئويغىنىپ كېتىپ، قاشا بىلەن توسۇپ قويۇلغان هويلا دەرۋازىسى ئالدىغا چىقىپ تۇراتتى. هېلىقى كىشى مەنسۇرنىڭ باشلىقى ئىكەنلىكىنى ئۇققاچ، لېپاپ شەكلىدە ئاغزى مەهكەم تىكىلگەن كىچىككىنە بىر تېرە خالتىنى قوينىدىن چىقىرىپ:

— بۇ قەشقەر دوتىيى يۈنۈسبەگنىڭ[1] هاجى ئاتىمىزغا يازغان مۇهىم خېتى ئىكەن، بۇنى هاجى ئاتامنىڭ قولىغا دەرهال يەتكۈزمىسەك بولمايدۇ، غوجام، — دەپ ئۇنىڭغا بەردى. مەنسۇر ئۇنىڭدىن گەپ سوراۋېتىپ، ئاياغلىرى بىلەن خۇددى رېزىنكە توپقا ئوخشاش لىكىلداپ بىر خىلدا سەكرەپ تۇرغان بۇ ئېگىز بويلۇق، ئورۇق ئادەمگە هەيران قالدى چېغى:

— نېمانداق تىنچ تۇرالمايدىغان نېمە سەن، ئادەمنىڭ ئىچىنى پۈشۈرۈپ! — دېدى.

— ئادىتىم شۇنداق، غوجام، خاپا بولمىسىلا.

— ئات ـ ئۇلىغىڭ يوققۇ، ياياق كەلدىڭمۇ نېمە؟

— شۇنداق، غوجام، بىز ئات ـ ئۇلاغ مىنمەيمىز، ياياق ماڭىمىز.

— نەچچە كۈندە كەلدىڭ؟

— يەتتە كۈندە.

---

① كىتابىمىزنىڭ بىرىنچى قىسمىدا (بىرىنچى باب 10 ـ بەتكە قارالسۇن) نامى زىكىر قىلىنغان بۇ كىشى 1933 ـ يىلى 2 ـ ئايدا مەھمۇت مۇهىتلار تەرىپىدىن تۆمۈر ئېلى، يەنى كېيىنكى چاغلاردا تۆمۈر سىجاڭ دەپ ئاتالغان سەركەردىگە يارەملىشىشكە ئەۋەتىلگەن، كېيىن قەشقەرگە ژالىي بولۇپ تەيىنلەنگەن.

— نېمە ، يەتتە كۈندە ؟ ئۇچۇپ كەلدىڭمۇ ، مېڭىپمۇ ؟

— مېڭىپ كەلدىم ، غوجام ، مېڭىپ . مەن دېگەن شاتۇر[1] ، شاتۇرلۇق مېنىڭ ئاتا كەسپىم ، — دەپ ئىزاهات بېرىشكە باشلىدى ئۇ ئالدىراشلىق بىلەن .

مەلۇم بولدىكى ، بۇ ئادەم «بە دۆلەت» زامانىدا نام چىقارغان نىزام شاتۇرنىڭ ئەۋلادلىرىدىن بولۇپ ، ئۇلار ئۇچ ئاكا ـ ئۇكا ئىكەن . چوڭ ئاكىسى قەشقەردە ، ئوتتۇرانچى ئاكىسى ئاقسۇدا ، ئۇنىڭ ئۆزى كۇچادا ياشايدىكەن . بۇ ئاكا ـ ئۇكا ئۇچەيلەن هېلىقى خەتنى قولدىن قولغا يۆتكەپ ، بىر كۈنمۇ توختىماي يەتتە كۈندە بۇ يەرگە يەتكۈزۈپ كەپتۇ .

— يارايسەن ، ئاغىنە ، — دېدى مەنسۇر ، ئۇنىڭ ئىزاهاتىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن ، ئەمما ئۆزى تاقەتسىزلىنىپ ئۇيان ـ بۇيان مېڭىشقا باشلىدى . چۈنكى ، خوجىنىياز هاجىلار دەريانىڭ ئۇ قېتىمدا ، يەنى شەھەردە ئىدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، ما جۈڭيىڭ چېرىكلىرى بىلەن سوقۇشۇش ئۈچۈن تاڭ ئېتىش بىلەنلا قاراشەھەردىن توقسۇنغا ئاتلانماقچى ، دەريانىڭ بۇ قېتىمدا بولسا ، بىرمۇ ساق كېمە يوق ئىدى . بولغان تەقدىردىمۇ بۇ كۈنلەردە كېچىسى دەريادا كېمە سېلىش ئىنتايىن خەتەرلىك ئىدى . تاڭ ئېتىپ ئۇ قانچىلىك كېمە كەلگۈچە ، هاجىلار يولغا چىقىپ خېلى ئۇزاپ كېتىشى مۇمكىن . ئۇنىڭ ئۇستىگە قەشقەردەك يەردىن هېچ يەردە توختاپ قالمىغان خەت بۇ يەردە بىر كېچە توختاپ قالسا ، قانداق بولغىنى ؟ ناتونۇش شاتۇر چېغىدا «بۇ خەتنى هاجى ئاتامنىڭ قولىغا دەرهال تەگكۈزمەسەك بولمايدۇ» دەۋاتسا ، شۇنىڭغا قارىغاندا ، بۇ راستىنلا بەك مۇهىم خەت بولسا كېرەك . ئەستاغپۇرۇللا ، ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق !

مەنسۇر ئەنە شۇ خىياللار بىلەن ئىچى تىتىلداپ ، بىرەر

---

① قەدىمكى زامانلاردا ، خان ياكى بەگلەرنىڭ ئاتلىرىنى يېتىلەپ ماڭىدىغان يولۇچىلار «شاتۇر» دېيىلەتتى . كېيىنچە يۇرتتىن يۇرتقا پىيادە يۈرۈپ خەت ـ ئالاقە توشۇيدىغان يەلتاپانلار «شاتۇر» دەپ ئاتىلىدىغان بولغان .

مەسلىھەت چىقىپ قالارمىكىن دېگەن ئۈمىدتە بولسا كېرەك ، ھەمراھلىرىغا قارىدى . ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسىدىن زۇۋان چىقمىدى . ھېلىقى شاتۇر بولسا «ئامانەتنى ساڭا بەردىم ، نېمە قىلساڭ قىل ، جايىغا يەتكۈز» دېگەندەك قىلىپ مەنسۇرنىڭ كۆزىگە قادىلىپ تۇراتتى . مەنسۇر بىردىنلا «يۇرۇڭلار ، دەريا سۈيىنى كۆرۈپ كېلەيلى» دەپ ماڭدى . ھەممەيلەن ئۇنىڭغا ئەگەشتى .

بۇ يىل ھۆل - يېغىن كۆپ بولغاچقا ، دەريا سۈيى ئادەتتىكى يىللاردىن نەچچە ھەسسە دېگۈدەك ئۇلغىيىپ كەتكەنىدى . شۇ تاپتا گويا يەنە بىر توپان بالاسى بولۇپ ، يەر - زېمىننىڭ ھەممىسى سۇ ئاستىدا قېلىپ كەتكەندەك بىلىنەتتى . بولۇپمۇ ، ئاي شولىسىدا پارقىراپ تۇرغان يوغان - يوغان قايناملار ، بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئاپئاق كۆپۈكلەر چاچرىتىپ كېلىۋاتقان دولقۇن ئۆركەشلىرى تولىمۇ ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى . ئۇنىڭغا قارىغان كىشىنىڭ كۆڭلىنى چوقۇم سۇر باساتتى .

مەنسۇر بىردەم قاراپ تۇردى - دە :

— ماڭ ، چاپسان بېرىپ ، ئاتنى ئېگەرلەپ كەل ، — دەپ يېنىدىكى يىگىتكە جىددىي بۇيرۇق قىلدى .

— ئۆزلىرى نېمە قىلماقچى ، ئۇكام ، دەريا‌غا ئات سالاي دەمدىلا ؟ — دېدى يېشى چوڭراق بىر جەڭچى خاۋاتىرلىنىپ .

— باشقا ئىلاج يوق .

— ھەي ، بۇ بەك خەتەرلىك ئىشقۇ .

— خۇدايىم بار .

— ماڭا قارىسىلا ، ئۇكام ، ئۆزلىرى دېگەن مۇشۇ بىر توپ يىگىتنىڭ بېشى . يەلكىلىرىدىكى يۈك ئېغىر ، خەتنى ماڭا بەرسىلە ، مەن يەتكۈزەي .

— راست ئېيتتىلا ، مەن ھەممىلىرىنىڭ باشلىقى بولغىنىم ئۈچۈن ، ھە شۇنداق ، سەركىمۇ سۈغا ئاگاھ سەكرەيدۇ ئەمەسمۇ ! — دېدى مەنسۇر ، ئاندىن ، — خاتىرجەم بولسىلا . مەن ئات ئۈستىدە چوڭ بولغان ، — دەپ كۈلۈپ قويدى .

شۇ ئاردا بىر يىگىت پۇتلىرى ئىنچىكە ، بوينى ئۇزۇن ، قۇلاقلىرى قىيغان قەلەمدەك ، كۆكرىكى كەڭ ، بويى ئېگىز ، كېيىك قورساق بىر قارىغۇر ئاتنى يېتىلەپ كەلدى . كۇچا ئۇستىلىرىنىڭ قولىدىن چىققان قۇشباش ئېگەر بىلەن پىشانىسىدىكى قاشقىسى ئۇنى تېخىمۇ چىرايلىق كۆرسىتەتتى . ئات مەنسۇرنى كۆرۈپ ئەركىلىگەندەك ئۇنى پۇراشقا باشلىدى . مەنسۇر ئاتنىڭ كۆز - قۇلاقلىرىنى سىلاپ ، قاشقىسىغا بىرنى سۆيگەچ ، ئېگەرنىڭ تاسما ئۇلاڭلىرىنى باشقىدىن چىڭىتىۋېلىپ ، «خۇدا بەرگەن قانىتىم ، بۇگۇن ئۆزۇڭنى بىر كۆرسەت ، ئىرادە خۇدادىن ، مەدەت سەندىن» دەپ ئۇزەڭگىگە پۇتىنى قويدى . ھەممەيلەن ئۇنىڭغا ئاقيول تىلەپ دۇئاغا قول كۆتۈردى .

مەنسۇر سول قولىنى بويلاپ ، قىرغاق بىلەن دەريا ئېقىنىغا قارشى ئىككى يۈز قەدەمچە يۇقىرى ئۆرلىگەندىن كېيىن ، «ياپىرىم غەۋس !» دەپ ئېتىنىڭ بېشىنى سۇغا بۇردى . قارىغۇر قاشقا خۇددى سۇغا ئۆگەنگەن ئۆكۈزگە ئوخشاش ، دەريانى قىيپاش كېسىپ ، ئالغا ئۇزۇپ كەتتى . گاھىدا ئۇنىڭ بېشى بىلەن مەنسۇرنىڭ كىگىز قالپىقىلا كۆرۈنۈپ قالاتتى . گاھىدا قارىغۇر قاشقا دولقۇن ئۆركەشلىرى ئىچىگە چۆكۈپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى .

بىر رىۋايەتتە ئېيتىلغىنىدەك قاچاندۇر بىر زامانلاردا ، تۇرك خاقانلىرىدىن بىرى تارىخىي يىللارنى ئېنىقلاشتا خاتالىشىپ قالماسلىق ئۈچۈن ، ئون ئىككى ئاي ۋە ئاسمانىنىڭ ئون ئىككى بۇرجىغا ئاساسلىنىپ ، ھەربىر يىلغا بىر ئات قويۇشنى ۋە يىل ھېسابىنى شۇ يىللارنىڭ ئايلىنىشى بىلەن ھېسابلاشنى تەشەببۇس قىلغان ھەمدە شۇ مەقسەتتە ئوۋغا چىقىپ ، ھەممە ھايۋانلارنى ئىلى دەرياسىغا قاراپ قوغلاشنى بۇيرۇغان . نەتىجىدە ، نۇرغۇن ھايۋانلار ئۆزىنى سۇغا ئاتقان ۋە ئۇلاردىن چاشقان ، كالا ، يولۋاس ، توشقان ، لەھەڭ ، يىلان ، ئات ، قوي ، مايمۇن ، توخۇ ، ئىت ، توڭگۇز دەريادىن ئۇزۇپ ئۆتكەن ۋە بۇ ئون ئىككى ھايۋانىنىڭ نامى ئون

ئىككى مۇچەلگە نام بولۇپ قالغان ، چاشقان كالىنىڭ مۇڭگۈزىگە ئېسىلىۋېلىپ گىرۋەككە ئاز قالغاندا ، بىرلا سەكرەپ قۇرۇقلۇققا چىقىۋالغاچقا ، مۇچەل بېشى شۇنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان . قاراشەھەر دەرياسىدىكى بايىقى مەنزىرىنى كۆرگەندە ، ئۆز ۋاقتىدا ئۆتكەن ئاشۇ ئاتمۇ مەنسۇرنىڭ قارىگىر قاشقىسىدەك ئۇزۇن بولغىيمىدى دەپ ئويلاپ قالاتتى كىشى .

2

قوشۇن تومۇز ئاپتىپى يەر ـ جاھاننى قىزىتىۋەتكۈچە بىرەر مەنزىلگە يېتىۋېلىش ئۈچۈن ، تاڭ سۈزۈلە ـ سۈزۈلمەيلا جەڭگىۋار يۈرۈشكە ئاتلىنىش ئالدىدا تۇرغاندا ، مەنسۇر پەيجاڭ يۇنۇسبەگنىڭ خېتىنى ھاجىنىڭ ئۆز قولىغا تەگكۈزدى . بۇ ئۇزۇن خەتنىڭ ئاساسىي قىسمىدا مۇنداق دېيىلگەن :

قۇمۇل دىيارىدىن باشلانغان ئۇلۇغ ئىنقىلابنىڭ شاراپىتىدىن جاھان تەۋرەپ ، قەشقەر يېڭىشەھەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، پۈتكۈل ئالتەشەھەر دىيارى مۇستەبىت ھۆكۈمەتنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلۇپ بولدى ، ئەمما لېكىن ، ئىچكى ئەھۋالىمىز پەۋقۇلئاددە مۇرەككەپلىشىپ كەتتى . بۇ ئەھۋاللار ۋەتەن ـ مىللەتنىڭ ئىستىقبالى ئەندىشىسىدە جىگەر ـ باغرى خۇن بولۇپ يۇرگەن كىشىلەرنىڭ دىلىنى غەش ، تىلىنى كېكەچ قىلىپ ، غەم ـ قايغۇمىزنى تېخىمۇ ئاشۇرۇۋەتتى . ئەھۋالنىڭ تەپسىلاتى تۆۋەندىكىچە :

كەمىنىلىرى بۇنىڭدىن ئالتە ئاي مۇقەددەم بۇيرۇقلىرىغا بىنائەن ، تۆمۇر تۆەنجاڭغا (يەنى ئەلھال بۇ كۈنلەردىكى تۆمۇر سجاڭغا) مەسلىھەتچى بولماق ئۈچۈن ئاقسۇغا كەلگىنىمدە ، ئارقىمىزدىن ما جۇڭيىڭنىڭ سەركەردىلىرىدىن ما شىمىڭ ئەۋەتكەن ما جەنساڭ (يەنى ئەلھال بۇ كۈنلەردە «چولاق زىخۇي» دەپ نام چىقارغان كىشى)مۇ ، ئۈچ يۈزدەك چېرىكى بىلەن ئاقسۇغا

كېلىپ ، بىزگە قوشۇلدى . بىز كەلگۈچە تۆمۈر سىجاق كورلىدىن ئاقسۇغىچە بولغان يۇرتلاردا ھۆكۈمەت چېرىكلىرىگە غالىب كېلىپ ، بىرمۇنچە قورال ـ ياراغ ئولجا ئېلىپ ، بىرەر مىلىق كىشىلىك قوشۇننىڭ سەرداری بولۇپ قالغانىكەن . بىز كەلگەندىن كېيىن دەرھال قەشقەرگە يۇرۇش قىلىنماقچى بولدى . بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان قەشقەردىكى ھۆكۈمەت چېرىكلىرىنىڭ قوماندانى جىن شۇجى (يەنى جىن شۇرېننىڭ تۆتىنچى ئىنىسى) قورقۇپ كەتكىنىدىن دورا يەپ ئۆلۈۋاپتۇ . ئۇنىڭ ئورنىغا سابىق قەشقەر دوتىيى ما شاۋۇ ھەربىي قوماندانلىقىنىمۇ قوشۇمچە ئۆتەپ ، خىتاي ، تۇڭگان ۋە بىز خەقتىن تەركىب تاپقان مىلىدىن ئارتۇق چېرىكنى بىزگە قارشى مارالبېشىغا ئەۋەتىپتۇ . شۇنىڭ بىلەن مارالبېشىنىڭ تۇمشۇق دېگەن يېرىدە قىرىق نەچچە كۈن قاتتىق جەڭ بولۇپ ، ئاخىر ھۆكۈمەت چېرىكلىرى قەشقەر تەرەپكە قاچتى .

بۇ جەڭ بولۇۋاتقان كۈنلەردە ما دوتەي (يەنى ما شاۋۇ) ئۇچتۇرپان تەرەپتىن كېلىپ قېلىش ئېھتىمالى بولغان قوزغىلاڭچى قىسىملارنى توسۇش ئۈچۈن ، سوغۇن[1] چازىغا خىتاي ، تۇڭگان ، ئۇيغۇر ، قىرغىزلاردىن بولۇپ ، بىر يىلىك ئاتلىق چېرىك ئەۋەتكەنىكەن . ئۇيغۇر ـ قىرغىز قىسىملىرىنىڭ لىيەنجاڭى ئوسمانبەگ (قىرغىز) ئۆز يىگىتلىرى بىلەن ئىسيان كۆتۈرۈپ ، بىز تەرەپكە ئۆتكەنلىكىنى خەۋەر قىلدى ، بىز تولىمۇ خۇش بولدۇق . كېيىن ئوسمانبەگ ئاتۇشتا يىغىلغان يەتتە ـ سەككىز يۈز پىدائىينى پەيزىۋاتقا باشلاپ كېلىپ بىزگە قوشۇلدى ۋە تۆمۈر سىجاڭدىن قەشقەر شەھىرىگە دەرھال تېگىش قىلىشقا ئىجازەت سورىدى . تۆمۈر سىجاڭ شەھەردە ئاھالە كۆپلۈكىنى ، ئۇرۇش بولۇپ قالسا ، كۆپ ئادەم قىرىلىپ كېتىش خەۋپى بارلىقىنى ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ، چولاق زىخۇي بىلەن مەسلىھەتلەشمىسە

---

① سوغۇن — ئاتۇشتىن ئۇچتۇرپانغا بارىدىغان يول ئاغزىدىكى تار جىلغىغا جايلاشقان مۇھىم ئىستراتېگىيىلىك ئورۇن .

بولمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ ، ئۇنى توستى . ئەمما ، ئوسمانبەگ ئەتسىلا قەشقەر شەھىرىگە تېگىپ ، دوتەي يامۇللىدىن باشقا ھەممە يەرنى ئىگىلەپ بولۇپ ، دوتەي يامۇلىغىمۇ تېگىش قىلىدىغان چاغدا ، تۆمۈر سجاڭ ئۇنى باشباشتاقلىقتا ئەيىبلەپ قاتتىق كايىدى ۋە دوتەي يامۇلى مەسلىسىنى چولاق زىخۇي بىلەن بار مەسلىھەت تىنچلىق يولى بىلەن ھەل قىلماقچى بولدى . ئۇ چاغدا مەنمۇ شۇ پىكىردە ئىدىم .

چۈنكى ، بۇ كۈنلەردە ھاجىم بىلەن ما جۇڭيىڭ ئىتتىپاقداش بولغانلىقى ۋەجىدىن چولاق زىخۇينىڭ رايىغا باقمىسا بولماس ئىدى . ئۇ كۈنلەردە چولاق زىخۇينىڭ مادوتەي بىلەن تىلى بىر ئىكەنلىكى ئۈچلاپ چۈشمىزگىمۇ كىرمەپتۇ . شۇ ۋەجىدىن ئۇ نېمە دېسە ، شۇنىڭغا ماقۇل دەپتىمىز . ئوسمان لۈكچەك مىجەز بولسىمۇ ، بىزدىن ھوشيارراق ئىكەن ، ئۇ بىر نېمىنى سەزگەندەك بىزنىڭ قارارىمىزغا قارشى چىقتى . ئەمما ، تۆمۈر سجاڭ چولاق زىخۇيغا بولغان ئەقىدىسىدىن يانمىدى . نەتىجىدە ھەممە ئىشلار چولاق زىخۇينىڭ رايى بويىچە بولدى . يەنى ما دوتەي ھەممە چېرىكلىرىنى چولاق زىخۇيغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ ، ئۆزىمۇ ئۇنىڭ بىلەن يېڭىشەھەرگە چىقىپ كەتتى . يېڭىشەھەردىكى ھۆكۈمەت چېرىكلىرىنى چولاق زىخۇي ئۆز سېپىگە قوشۇۋالدى . پەقەت يېڭىشەھەر ئامبىرىدىكى قورال ـ ياراغ ۋە ھەربىي مەنقۇلاتنى ئىككى تەرەپ تەڭ بۆلۈشۈۋالىدىغان بولدۇق . ئەمما ، بۇمۇ كېيىن قۇرۇق گەپ بولۇپ قالدى . توقسۇندىن ئۇچ يۈز چېرىك بىلەن كەلگەن چولاق زىخۇي ئەمدى بىر مىڭ بەش يۈز كىشىلىك ، قوراللىرى خىل مۇنتىزىم قوشۇنغا ئىگە بولۇپ قالدى . مانا شۇ ۋەقەلەردىن كېيىن ئوسمان بىلەن تۆمۈر سجاڭ ئارىسىغا سوغۇقچىلىق چۈشتى . تۆمۈر سجاڭ ئوسمانىنى گەدەنكەش ، قارام ، ھەتتا مېنىڭدىن سجاڭلىقنى تالىشىدىغان يامان نىيىتى بار دەپ ئەيىبلەيدۇ . ئوسمان بولسا ، تۆمۈر سجاڭنى دوست ـ دۈشمەننى پەرق ئېتەلمەيدىغان سامان قورساق ، قورقۇنچاق ، مەنسەپپەرەس

دەپ يامانلايدۇ . ئەلھال بۇ كۈنلەردە ئوسمانلىقنىڭ مىڭدىن ئوشۇق ئادىمى بار . ئۇ تۆمۈر سجاڭغا قاراشلىق بىر مىلىڭ بەش يۈز ئادەم بىلەن بىرلىكتە يېڭىشەھەرگە تېگىش قىلىشنى نەچچە قېتىم ئېيتتى . ئەمما ، تۆمۈر سجاڭ ئۇنداق قىلساق ، ھاجىم بىلەن ما جۇڭيېڭنىڭ ئىتتىپاقلىقىغا دەخلى يېتىدۇ دەپ ئۇنىمىدى . شۇ ئارىدا ھاجى ئاكامنىڭ ما جۇڭيېڭدىن ئايرىلىپ ، شېڭ شىسەي بىلەن پۈتۈم تۈزگەنلىكى ۋە بۇ پۈتۈمنىڭ مەزمۇنى ھەققىدە شۇرالار ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىدىن ئېنىق ئاڭلىغانلىرىمنى تۆمۈر سجاڭغا ئېيتىپ ، ئۇنى ئاگاھلاندۇردۇم . ئەمما ، ئۇ : «مۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ، بۇ ئورۇسلارنىڭ تاپقان گېپى» دەپ بۇنىڭغا ئىشەنمىدى . ئەكسىچە ، «يېڭىشەھەر مەسلىسىنى باقي قالدۇرۇپ ، ھاجىملارغا ياردەم كۈچ ئەۋەتىش لازىم» دېگەن گەپتە چىڭ تۇرۇۋالدى . ئوسمان بولسا ، «بىقىنىمىزدىكى دۇشمەننى يوقاتماي تۇرۇپ ، بىر قىسىم كۈچنى ھاجىم تەرەپكە ياردەمگە ئەۋەتسەك ، قەشقەرنى ساقلاپ قېلىش تەس» دەپ تۆمۈر سجاڭنىڭ گېپىگە قۇلاق سالمىدى . شۇنداق ۋەج ـ سەۋەبلەر تۈپەيلى تۆمۈر سجاڭ بىلەن ئوسمانلىقنىڭ ئارىسىدىكى زىددىيەت بارغانسېرى كۈچىيىپ كەتتى ، خۇسۇسەن تۆمۈر سجاڭ بىر تۈركۈم موللا ـ ئىشان ۋە بايلارنىڭ بەزمە ـ سۆھبەتلىرىدىكى شېرىن سۆز ۋە نازۇنېمەتلەرگە غەرق بولۇپ كېتىپ ، ئەسكىرىي تەلىم ئىشلىرى بىلەن كارى بولماي يۈرگەنلىكى ئۈستىگە ، ئابدۇرېھىم بايۇەچچە بىلەن ئابدۇللا بايۇەچچىگە ئوخشاش بايلارغا تۇەنجاڭلىق مەنسىپىنى بېرىپ ، ئۇلارنى ئەسكەر تۇتۇش ئىمتىيازىغا ئىگە قىلدى . ئۇلار ئەسكەر ئېلىش باھانىسى بىلەن ئۆز يانچۇقىنى توشقۇزۇش بىلەنلا قالماي ، قوشۇننىڭ ساپاسىنى چۈشۈرۈۋەتتى . باج ، ئالۋان ـ ياساق ، غەللە ـ پاراق ئىشلىرى بۇرۇنقى قائىدە بويىچە مەلۇم ئادەملەرگە كۆتۈرە بېرىلدى . بۇ ھەقتە ھېچكىمنىڭ گېپىنى ئاڭلار ئەمەس .

ئوسمانغا كەلسەك ، ئۇ غەيرەت ـ جاسارەتلىك ، سەزگۈر ۋە

جەڭ مەيدانىدا قورقۇمسىز بولسىمۇ ، ئۆزى تەرسا ، ناھايىتى قارام ۋە مەنمەنچى . ئۇنىڭ شېرىكلىرىنىڭ تولىسى رۇسىيە ئىنقىلابىدىن كېيىن ، ئەنجان تەرەپتىن قېچىپ ئۆتكەن كاللا كېسەر باسمىچىلار ئىكەن . ھە دېسىلا قونچىدىن پىچاق چىقىرىشىدۇ .

چولاق زىخۇينىڭ كىملىكى ھەربىرلىرىگە ئايدەك روشەن . ئۇ ما جۇڭيىڭنىڭ بىزگە ئەگىشىۋالغان كۆلەڭگىسى . ئەمدىلىكتە بولسا ، ئۆزىنى ئاشكارىلاش ئالدىدا تۇرغان يالماۋۇز ئالۋاستى . ئۇنىڭ قولىدىن ھەرقانداق يامانلىق كېلىدىغانلىقىنى كۆزۈمگە كۆرۈنۈپلا تۇرۇپتۇ .

بۇغداي ، قوناق ئىككى تاش ئارىسىدا يانجىلىپ ئۇن بولىدۇ . مەن بولسام مۇشۇنداق ئۇچ تاش ئارىسىدا خۇن بولۇپ كېلىۋاتىمەن . قولۇمدىن ھېچنېمە كەلمەيدۇ . گېپىم ھېچكىمگە ئۆتمەيدۇ . شۇ ۋەجىدىن ئاكاڭ كىمنى ئالسا ، يەڭگەڭ شۇ دەپ ، مادارا يولىنى تۇتۇشقا مەجبۇر بولۇپ قالدىم . ئاقىۋەتنىڭ نېمە بولۇشى ئاللانىڭ ئۆزىگە مەلۇم .

ئىككىنچى ئەھۋال : بىزنىڭ ۋاقىپ بولۇشىمىزچە ، بۇ يىل يەنى (1933 ـ يىل دېمەكچى — ئا) 2 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى مۇھەممەتئىمىن ھەزرەت دېگەن كىشىنىڭ باشچىلىقىدا خوتەن قاراقاشتا مۇستەبىت ھۆكۈمەتكە قارشى قوزغىلاڭ باشلىنىپ ، ئۇزۇن ئۆتمەي خوتەن دىيارىنىڭ ھەممە يېرىگە يېيىلىپتۇ . 4 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى خوتەنلىكلەر ئۆز ئالدىغا بىر ھۆكۈمەت قۇرۇپتۇ . بۇ ھۆكۈمەتنىڭ نامى «ھۆكۈمىتى ئىسلامىيە خوتەن» ، بايرىقى «يارىدەم ئاللادىن ۋە غەلىبە پات يېقىندا بولىدۇ» دېگەن ئايەت كەرىمە يېزىلغان ئاي ـ يۇلتۇزلۇق كۆك بايراق ئىكەن . مۇھەممەت نىياز ئەلەم دېگەن كىشى ھۆكۈمەت باشلىقلىقىغا ، مۇھەممەتئىمىن ھەزرەت باش قوماندانلىققا سايلىنىپتۇ . سابىت داموللام ئەسلىي ئاتۇشلۇق كىشى بولۇپ ، تۇركىيە ، ئەرەبىستان ، مىسىر ۋە ھىندىستان تەرەپلەرنى كۆرگەن ، شۇنداقلا بىرقانچە كىتابلارنى تەلىق قىلغان زور ئالىم ئىكەن ؛ مۇھەممەتئىمىن ھەزرەت

خوتەننىڭ ئەڭ مۆتىۋەر كىشىلىرىدىن بولۇپ ، ئۆزى چوڭ ئۆلىما ھەم ئەل - يۇرت ئىچىدە زور ئابرۇي ساھىبى ئىكەن . بۇ ئادەم قوزغىلاڭدىن ئىككى يىل مۇقەددەم ئەھۋال ئۇقۇپ كېلىش ئۈچۈن ئالتەشھەر ، تۇرپان ، ئۈرۈمچى ، ئىلى ، چۆچەك تەرەپلەرگە سایاھەتكە بېرىپ ، غۇلجىدا سابىت دامۇللام بىلەن ئۇچراشقان ھەمدە مەلۇم پىكىر بىرلىكىگە كەلگەن . شۇ سەۋەبلىك سابىت دامۇللا ھەرەمدىن ھىندىستان ئارقىلىق ئۇدۇل خوتەنگە كېلىپ ، مۇھەممەتئىمىن ھەزرەت قۇرغان يوشۇرۇن تەشكىلاتقا كىرىپ ، قوزغىلاڭغا بىۋاستە ئىشتىراك ئەتكەن . ئەلھال بۇ كۈنلەردە پۈتكۈل خوتەن دىيارى شۇ ئىسلام ھۆكۈمىتىنىڭ ئىدارىسى ئاستىغا ئۆتۈپ بوپتۇ . ھازىر ئۇلارنىڭ ئازراقى مىلتىق ۋە مۇتلەق كۆپ قىسمى قىلىچ - نەيزە ، تاياق - توقماق بىلەن قوراللانغان ئىككى تۇمەنگە يېقىن ئەسكىرى بار ئىكەن . بۇ ئەسكەرلەر ھۈنەرۋەن ، كاسىپ ، دېھقان ، مەدىكار ۋە مەدرىسە تالىپلىرىدىن تەشكىل تاپقان بولۇپ ، بېشىغا قىزىل ياكى يېشىل سەللە ئوراپ ، ئۇزۇن چاچ قويىدىكەن . ئۇلارمۇ ھەممە پىدائىيلىرىمىزغا ئوخشاش «ئۆلسەك شېھىت ، قالساق غازى» دېگەن ئەقىدىدە بولغانلىقى ئۈچۈن جەڭدە ناھايىتى پىداكار ئىكەن ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇزۇن ئۆتمەي قاغىلىق بىلەن يەكەننىمۇ قولغا كىرگۈزۈپ ، پوسكامغىچە يېتىپ كەلدى . ئەز جۈملە خوتەن سەردالىرى قەشقەر يېڭىشەھەرنى تۇڭگانلاردىن ئازاد قىلماق نىيىتىدە ، قەشقەرگە قوشۇن ئەۋەتىش قارارىغا كېلىپ ، بۇ خۇسۇستا تۆمۇر سىجاڭغا ۋەكىل ئەۋەتكەنىدى . مەلۇم بولۇشچە ، ئۇلارنىڭ مەزكۇر قارارغا كېلىشىگە سابىت دامۇللىنىڭ قەشقەر دىيارىنى خوتەن ھۆكۈمىتى ئىدارىسىگە كىرگۈزۈش مۇددىئاسى ھەمدە تۆمۇر سىجاڭدىن رەنجىگەن قەشقەر ئەربابلىرىنىڭ ئۇ كىشىنى قەشقەرگە كېلىپ ، ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىشقا قىلغان دەۋىتى سەۋەب بولغانمىش . تۆمۇر سىجاڭ بۇنىڭدىن ۋاقىپ بولۇپ ، سابىت دامۇللىنىڭ قەشقەرگە كېلىشىگە نارازىلىق بىلدۈرگەن بولسىمۇ ، سابىت دامۇللا بىلەن شامەنسۇر

(يەنى مۇھەممەتئىمىن ھەزرەتنىڭ ئىنىسى) ئىككى مىڭچە ئادىمى بىلەن قەشقەر شەھىرىگە كىرىپ كەلدى ۋە شەھەر ئاھالىسى تەرىپىدىن قىزغىن ئىستىقبال قىلىندى. بۇ ھال تۆمۈر سىجاڭنىڭ ئەندىشىسىنى تېخىمۇ كۈچەيتتى. شۇ ۋەجدىن ئۇلارنى نەزەربەند قىلىپ، ئادەملىرىنى قورالسىزلاندۇرۇپ، قەشقەردىن قوغلاپ چىقاردى. ئەلەلئاخىر، تۆمۈر سىجاڭ بىلەن خوتەن ھۆكۈمىتى ئارىسىدا قاتتىق زىددىيەت پەيدا بولۇپ، قان تۆكۈشمەك خەۋپى قاش بىلەن كىرپىك ئارىسىدا تۇرماقتا، بۇنىڭ ئاقىۋىتى ئاللانىڭ ئۆزىگە مەلۇم.

ئۇچىنچى ئەھۋال: سابىت دامۇللا مەسىلىسى. ئۇ نەزەربەند قىلىنغاندىن كېيىن، مەن تەسەللى بېرىش ۋە ئۇنىڭ قەشقەر دىيارىنى خوتەن ھۆكۈمىتى ئىدارىسى ئاستىغا كىرگۈزۈش پىكرىدىن ياندۇرۇش نىيىتىدە ئۇنىڭ بىلەن سۆھبەتلەشتىم. سۆھبەت ئەسناسىدا، ئۇ ئۆز پىكرىدىن يېنىش ئورنىغا ئۆزىنىڭ تارىخ ۋە ھازىرقى دۇنيا ئەھۋالىدىن خەۋەردار، ۋەتەن ـ مىللەت ئىستىقبالىغا غەمخۇۋار ھەمدە ئۆزى توغرا دەپ ئېتىقاد قىلغان مەسىلىدە بەرقارار ئىكەنلىكىنى بايان ئەيلەپ، ئاخىرقى غايىسى «ھۆكۈمىتى ئىسلامىيە خوتەن» بىلەن ئىتتىپاقەن «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرماق ئىكەنلىكىنى ئاشكارا جاكارلىدى. ئەز جۇملە، تۆمۈر سىجاڭ بىلەن ئىككىمىزنى بۇ ئىشتا ھەمكار بولۇشقا دەۋەت ئەتتى. مەن بۇ غايىنىڭ ئەمەلگە ئاشمايدىغان خام خىيال ئىكەنلىكىنى ئېيتىشىم بىلەن دامۇللام بۇنىڭغا دەلىل ـ ئىسپات تەلەپ قىلدى. مەن بىرىنچىدىن، مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ بۇنىڭغا يول قويمايدىغانلىقىنى، ھازىرلا ئەمەس، تارىختا (مەسىلەن، «بەدۆلەت» دەۋرىدىمۇ) يول قويمىغانلىقىنى، مۇبادا مەركەزنىڭ رايىغا باقمىغاندا، زور كۆلەملىك قانلىق پاجىئە سادىر بولىدىغانلىقىنى ئېيتتىم؛ ئىككىنچىدىن، قوشۇنىمىز شۇرالار ئىتتىپاقىمۇ يول قويمايدۇ، دېدىم. چۈنكى، بىز مۇستەقىل دۆلەت بولۇپ قالساق، شۇرالار

ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قوشما جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ مۇستەقىللىق دەۋاسى قىلىپ قوپىدۇ . بۇ ھال شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ بېشىغا ئېغىر سىياسىي بوھران كەلتۈرىدۇ . ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇنداق بىر مۇستەقىل دۆلەت قۇرۇش ئۈچۈن ، مەلۇم خارجى ئەلنىڭ سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ھمايىسىگە موھتاج بولىمىز . شۇرالار ھۆكۈمىتى بىزنىڭ مۇستەقىل بولۇشىمىزنى خالىمايدىغانلىقى ئۈچۈن ، بۇ خىل يارەمنى باشقا بىر ئەلدىن ، مەسىلەن ، ھىندىستان ئارقىلىق ئەنگلىيەدىن ئېلىشقا توغرا كېلىدۇ . ئىنگلىزلار ھېچقاچان بىكارغا يارەم بەرمەيدۇ . شۇ باھانىدە بىزنىڭ يۇرتىمىزغا پۈتىنى تىقىۋالىدۇ ، ئىنگلىز تەسىرىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى شۇرالار ھۆكۈمىتى تېخىمۇ خالىمايدۇ . ھەتتا پادىشاھ رۇسىيەسىمۇ خارجى ئەللەر بىلەن ئالاقىسى بولغان «بەدۆلەت»نىڭ مەۋجۇدىيىتىنى خالىمىغان . شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ قۇمۇل ئىنقىلابىنى قوللاپ - قۇۋۋەتلىشىدىكى مەقسىتىمۇ بىزگە مۇستەقىللىك ئېلىپ بېرىش ئەمەس ، ئۇلار ما جۇڭيىڭنىڭ شۇم ئايىغى ئارقىلىق ياپون تەسىرىنىڭ شىنجاڭغا كىرىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيدۇ . مانا شۇ سەۋەبلەر تۈپەيلى ، بىزنىڭ مۇستەقىل دۆلەت بولۇشىمىزغا ھەممىدىن ئاۋۋال شۇرالار ھۆكۈمىتى قارشى چىقىدۇ . مۇبادا تەقدىر يار بېرىپ ، شۇنداق بىر دۆلەت دۇنياغا كېلىپ قالسا ، شۇرالار ھۆكۈمىتى ئۇنى ئۆز قولى بىلەن ئۇجۇقتۇرۇپ تاشلىشى مۇقەررەر ؛ ئۇچىنچىدىن ، بىزنىڭ ئىنقىلاب قىلىشتىكى ئەسلىي مەقسىتىمىز — شىنجاڭنى جۇڭخۇا مىنگودىن ئايرىپ چىقىپ مۇستەقىل بىر دۆلەت قۇرۇش ئەمەس . پەقەت مۇستەبىت زالىم ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇپ ، مىللىي ئازادلىق ۋە تەڭلىككە ئېرىشىش ، ئەھلى پۇقرانى يەرلىك زوراۋانلارنىڭ جەبىر - زۇلمىدىن قۇتۇلدۇرۇپ ، ئىنسانىي ھوقۇققا ئېرىشتۇرۇش ئىدى . يولباشچىمىز ھاجى ئاكام «مېنىڭ مەقسىتىم ئۆز ئالدىمغا بىر پادىشاھلىق قۇرۇش ئەمەس ، باشقىلارنىڭمۇ ئۇنداق قىلىشىغا يول

قويمايمەن» دەپ بىرنەچچە قېتىم جاكارلىغان؛ تۇتىنچىدىن ، قۇمۇلدا باشلانغان ئىنقىلابنىڭ شاراپىتىدىن جەن شۇرېن ئىستىبدات ھۆكۈمىتى ئاغدۇرۇلۇپ ، يېڭى بىر ھۆكۈمەت مەيدانغا كەلدى ھەمدە بۇ ھۆكۈمەت شىنجاڭدا مىللەتلەر باراۋەرلىكى ، خەلقچىللىق ، ئەھلى پۇقرانىڭ ھوقۇقىنى قوغداش سىياسىتى يۈرگۈزۈشكە كاپالەت بەرگەنلىكى ئۈچۈن ، شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ رەسمىي ۋەكىلى ئىشتىراكىدا ھاجىم بەلەن شېڭ دۇبەن ئوتتۇرىسىدا جىمسار پۈتۈمى ئىمزالىنىپ ، شىنجاڭ مەسلىسىنىڭ ھەل بولۇشىغا ئاساس بەرپا بولدى . شۇنىڭغا قارىماي ، «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرىمىز دېسەك ، جىمسار پۈتۈمى بىكار قىلىنىپ ، شېڭ دۇبەن بۇ تەرەپلەرگە چوقۇم ئەسكەر تارتىدۇ . ھەتتا ۋەزىيەت تەقەززاسىدىن ئۆزىنىڭ رەقىبى ما جۇڭيىڭ بىلەن بىرلىشىپ ئېلىشمۇ ئېھتىمالدىن خارج ئەمەس . بۇنىڭ ئاقىۋىتى تېخىمۇ يامان بولىدۇ . مانا شۇ سەۋەبلەر تۈپەيلى «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇشنى خام خىيال دەيمەن .

دامۇللا مېنىڭ بۇ گەپلىرىمنى ئاڭلاپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى ۋە مۇنداق دېدى : «سىلى بۇ گەپلىرى بىلەن تۇخۇمنى تاشقا ئۇرغىلى بولمايدۇ دېمەكچى ، شۇنداقمۇ ؟ ھالبۇكى ، تۇخۇمنىڭ دەردى بولمىسا ، تاشقا ئۇرۇلمايدۇ . سىلى ئوقۇمۇشلۇق كىشى بولغانلىرى بىلەن تېخى ياش ئىكەنلا . كۆڭۈللىرىگە كەلمىسۇن ، بېگىم ، سىلى تارىختىن ، خۇسۇسەن مەزلۇم مىللەتلەرنىڭ ئازادلىق يولىدىكى كۈرەش تارىخىدىن خەۋەرسىز ئوخشايلا . ھەرقانداق ھەقىقەت باشتا خام خىيال ، ھەتتا ئەپسانە بولۇپ كۆرۈنىدۇ . بارا ـ بارا ئەملىيەتكە ئايلىنىدۇ . مەسىلەن ، «مىڭ بىر كېچە» ھېكايىلىرىدىكى «ئۇچار گىلەم» بۇگۈن بىپايان سامادا پەرۋاز قىلىۋاتقان ئايروپىلانغا ، «تۆمۈر بېلىق» بۇگۈن تۈپسىز بەھر ـ ئوممانلاردا ئۈزۈپ يۈرگەن كېمە ـ كاراپلارغا ئايلاندى . مەزلۇم مىللەتلەرنىڭ زۇلۇمدىن قۇتۇلۇپ ، ئەركىن ، ئازاد ۋە

مۇستەقىل ياشاش ئارزۇلىرىمۇ باشتا خام خىيالدەك كۆرۈنۈشى مۇمكىن . ئەمما ، ئاخىر بەتەھقىق ئەمەلگە ئاشىدۇ . بىزنىڭ مۇستەقىل بولۇشىمىزغا مەركىزىي ھۆكۈمەت يول قويمايدۇ ، دېدىلە . ئەجەبا ، تاشقى موڭغۇلدا موڭغۇلستان خەلق جۇمھۇرىيىتى بەرپا بولغىنىغا يول قويغان مەركىزىي ھۆكۈمەت بىزنىڭ شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇشىمىزغا نېمە ۋەجىدىن يول قويمايسىلەر ؟ ئېھتىمال ، مەركىزىي ھۆكۈمەت موڭغۇللارنىڭ خاقانى چىنىڭ[1] قەدىمكى چېگرا ـ ھۇدۇدى بولمىش سەددىچىن سىرتىدىكى زېمىندا ياشىغان ۋە تارىختا بۇيۇك سۇلالىلەر قۇرغان بىر مىللەت ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتمىشتۇر . ھالبۇكى ، بۇ جەھەتلەردە بىزمۇ موڭغۇللارغا ئاھايىتى ئوخشايمىز . شۇنداق ئىكەن ، مەركىزىي ھۆكۈمەت بىزگىمۇ شۇنداق نەزەردە قارىشى لازىم . تارىخىي تەرەققىياتلار جەريانىدا ، جاھان خەرىتىسىدە مەلۇم ئۆزگىرىشلەر بولۇپ تۇرغانلىقى راست . ئەمما ، لېكىن ، ھەربىر مىللەتنىڭ ئاللاتائالا ئاتا قىلغان ، يەنى ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئانا يۇرتى بولىدۇ . ھەربىر مىللەت ئۆز ئانا يۇرتىنىڭ ئىگىسى بولۇشقا ھەقلىق . بىز پەقەت ئۆز ئانا يۇرتىمىزنىڭ ئىستىقلالىيىتىنى تەلەپ قىلىۋاتىمىز ، خالاس ! بۇنى مەركىزىي ھۆكۈمەت چۈشىنىدۇ دەپ ئويلايمەن . سىلى شۇرالار ھۆكۈمىتى بىزنىڭ ئىستىقلال دۆلەت بولۇشىمىزنى خالىمايدۇ دەيدىلا . تاشقى موڭغۇلنىڭ ئىستىقلال دۆلەت بولۇشىغا ياردەم قىلغان شۇرالار ھۆكۈمىتى ئەمەسمۇ ؟ مەزلۇم ئەللەرنىڭ ئازادلىقىغا ياردەم بېرىشنى شوئار قىلغان شۇرالار ھۆكۈمىتى بىزگە كەلگەندە بۇ شوئارىنى مەنسۇق قىلسا ، جاھان ئالدىدا ئۆز ئابرۇيىنى ئۆزى پايمال قىلىپ قويمامدۇ ؟ شۇرالار ھۆكۈمىتى ئىسلام دىنىنىڭ كومۇنىزم بىلەن چېقىشالمايدىغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ ، بىزگە ياردەم بەرمەسلىكىمۇ مۇمكىن . ئۇ ھالدا بىز ئىنگلىزلاردىن ياردەم سوراشقا مەجبۇر

① ئۆز زامانىسىدە بەزى ئىسلام ئەللىرى جۇڭگونى «خاقانى چىن» دەپ ئاتايتتى .

بولۇپ قالساق ، ئۆزىمىزنىڭ تەقدىر چۇلۇۋرىمىزنى ئۇلارنىڭ قولىغا تۇنقۇزۇپ قويغىلى بىز ئەخمەقمىدۇق ! خوجىنىياز ھاجىغا كەلسەك ، ئۇ كىشى ئىككى ئىشنى خاتا قىلدى . يەنى ، ئىنقىلابنىڭ دەسلىپىدىلا ما جۇڭيىڭنى چىللاپ چىقماسلىقى ، كېيىن شېڭ دۇبەن بىلەن پۈتۈم تۈزىمەسلىكى لازىم ئىدى . ھاجىم ما جۇڭيىڭنى چىللاپ چىقىش بىلەن بۆرىنى قوتانغا باشلىغان بولسا ، شېڭ دۇبەن بىلەن پۈتۈم تۈزۈپ ، ئۆزىنىڭ پۈتىغا كىشەن سېلىۋالدى . دېمەك ، ھاجىم ئالداندى . لازىم تاپسىلا مېنىڭ بۇ گەپلىرىمنى ھاجىغا يەتكۈزۈپ قويسىلا يامان بولمايدۇ . ئەمما ، شۇنى ھەم ئىزاھلاپ قويسۇنلاركى ، ھاجىم بىزنىڭ يولباشچىمىز ، بىز ھاجىمنىڭ قەشقەر دىيارىغا تېزرەك قەدەم تەشرىپ قىلىشىغا مۇنتەزىرمىز . »

ئەھۋال شۇ . مەن ھەرقانچە ئىجتىھات قىلىپ كۆرسەمۇ ، سابىت دامولللىنى ئۆز پىكرىدىن قايتۇرۇشقا ئاجىزلىق قىلىپ قالدىم . بۇ ئادەم ئۆز مەسلىكىدىن يانمىغاندەك ئەمەس .

شۇ ئارىدا مەركەزنىڭ شىنجاڭ مەسلىسىگە كۆڭۈل بۆلۈپ ، مەخسۇس ئەلچى ئەۋەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ[1] ، تۆمۈر سىجاڭ قاتارلىق مەسلەكداشلىرىمىز بىلەن بار مەسلىھەت ھاجى ئاكام باشلىق ھەممە يۇرت چوڭلىرى ناممىدىن مەركىزىي ھۆكۈمەت رەئىسى لىن سىڭ جۇشى بىلەن ھەربىي ئىشلار باشلىقى جياڭ ژېيىۋەنجاڭغا شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەركەزدىن ئايرىلماسلىق رايىنى ئىزھار ئەيلەپ ژە يارەم سوراپ تېلېگراممىا يوللىدۇق .

7 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى مەركەزنىڭ بىزنى تەقدىرلىگەن ھەمدە شىنجاڭ مەسلىسىنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش ئىرادىسى ئىزھار قىلىنغان جاۋاب تېلېگراممىا كەلدى .

كەمىنىلىرى ھەقىقىي ئەھۋالنى ھەربىرلىرىگە ۋاقتىدا مەلۇم

---

① شۇ چاغدىكى مەركىزىي ھۆكۈمەت شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈپ مەسلىنى تىنچلىق بىلەن ھەل قىلىش ئۈچۈن ئەركانى ھەرب (باش ھەربىي شتاب)نىڭ ئىككىنچى دەرىجىلىك كاتتىبېشى خۇاڭ مۇسۇڭنى 1933 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ بېشىدا ئۇرۇمچىگە ئەۋەتكەن ، بۇ يەردە شۇ ئىش كۆزدە تۇتۇلىدۇ .

قىلىشنى ئۆزۈمنىڭ مەسئۇلىيىتى دەپ بىلىپ ، يۇقىرىدىكى مەلۇماتنى يازدىم ۋە بەزى مۇلاھىزىلىرىمنىمۇ ئىزھار قىلىپ ئۆتتۈم . مەمەدانلىق قىلىپ قويغان بولسام مېنى مائاف قىلمۇرلا . ھەربىرلىرىدىن ئىلتىماسىم شۇلكى ، مۇشۇنداق ئەھۋالدا يەنە ئۇ تەرەپلەردە ما جۇڭيىڭ بىلەن ئاۋارە بولماي ، مەزكۇر مەكتۇپ تەگكەن ھامان تېزدىن قەشقەر تەرەپكە يۈزلەنگەيلەر . سەپەرلىرى قانچە كېچىكسە ، بۇ تەرەپلەردىكى ئەھۋال شۇنچە يامانلىشىدۇ ، ھەتتاكى كۆتۈلمىگەن ئېغىر ئاقىۋەتلەر بەتەھقىق يۈز بېرىپ قالىدۇ ، ۋاللاھۇ ئەئلەم بىسساۋاب .

3

بۇ خەت ئوقۇلۇپ بولۇش بىلەن سورۇننى ئېغىر سۈكۈنات باستى . ئادەملەرنىڭ ئاپتاپتا قارىداپ كەتكەن چىرايلىرىدا ئاللىقانداق چۈشىنىكسىز ئىپادە ئىزلىرى قېتىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى . ھاجى ئۆزىنىڭ ئۇدۇلىدا ئولتۇرغان نەمەت خەلپەتنىڭ قولىدىن خەتنى ئېلىپ ، ئۇ يەر - بۇ يېرىگە بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاچ ، بىردىنلا ئاغزىنى بۇزدى :

— نېمە قىلىپ يۈرىدۇ بۇ لومۇدىلار ، ئىشنى بۇزۇپ ؟ ! ئورۇق ئۇيغا يوغان مۇڭگۈز دەپ ، سابىت دامۇللا دېگىنى بۆلەكلا بېشى يوغان بىرنېمىكەنغۇ . ھېچنېمىدە ھېچنېمە يوق ، بىرنېمە ئىستان قۇرمىش تېخى . تۆمۇر دېگەن ھارۋىكەشنى خېلى ئادەم دەپتىكەنمەن ، بىر پارچە پوق ئىكەنغۇ :

— پۇلى يوق ئاشىق ، تەييارغا مەشۇق دەپ ، بۇ بىرنېمىلەرنى قارىمامدىغان تېخى ، — دېدى سالى دورغا ھاجىنىڭ گېپىنى بۆلۈپ ، — قان كېچىپ ، جان بېرىپ يۈرۈپ ئىشنى بىز قىلساق ، ھېلىتىنلا مەنسەپنىڭ كويىغا چۈشكىنىنى ! شۇمۇ گەپ بولدىمۇ - زە ! مەنغۇ خەتتىكى گەپلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۇقۇپ كېتەلمىدىم ، ئەمما زە ، يۇنۇسبەگنىڭ ھەق گەپ قىلىۋاتقىنىنى چۈشىنىۋاتىمەن .

توقسۇنغا بېرىپ تۇڭگان بىلەن سوقۇشمىدى ، ئەتىلا قەشقەرگە ئاتلىنايلى ، ھاجىم .

— توغرا ، توغرا ، ئەتىلا ئاتلىنايلى ! — دەپ چۇرۇلداشتى كۆچىلىك .

— ئۆزلە نېمە دەيدىلا ؟ — دېدى ھاجى گەپ - سۆز قىلماي قاپقىنى سېلىپ ئولتۇرغان مەھمۇت مۇھتىغا قاراپ .

— دورغام توغرا ئېيتتى ، — دېدى مەھمۇت مۇھتى ، — قەشقەر شۇنچە مالىماتاق بولۇۋاتقان يەردە ، توقسۇنغا بېرىپ نېمە قىلىمىز ؟ يۇنۇسبەگ ئۆزىنىڭ خېتىدە ھېلىقى چولاق زېخۇينى ما جۇڭيىڭنىڭ قەشقەردىكى كۆلەڭگىسى ، يالماۋۇز ئالۋاستىسى دەپتۇغۇ . ئاگال شۇنى يوقاتمىساق بولماس ، ئۇنىڭ ئۇستىگە خوتەنلىكلەر بىر سۆلتان ، قەشقەرلىكلەر بىرنېمە ئىستان بولىمىز دەپ ئىشنى بۇزۇۋاتقاندا ، ئۆزىمىز قول قويغان جىمسار پۇتۇمى بويىچە ئىش قىلمىساق بولامدۇ ، ھاجى ئاكا ؟ !

— توغرا ، توغرا ، — دېيىشتى يەنە كۆچىلىك .

— سىز نېمە دەيسىز ؟ — دېدى ھاجى قاسىم ئەپەندىگە قاراپ . ياردار قاسىم ئەپەندى تامغا يۆلىنىپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى . ھاجىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىش بىلەن قەدىنى رۇسلاپ مۇنداق دېدى :

— يۇنۇسبەگ ئوقۇمۇشلۇق ئادەم بولغاچقا ، ۋەزىيەتنى ئىنچىكە مۇلاھىزە قىلغان . ھەرقايسىلىرىنىڭ گەپلىرىمۇ توغرا ، بىراق بىز قازاقلاردا :

«مىلتىق بېرىپ ئۆگەتتىم ، مەرگەن بولۇپ مېنى ئاتتى ،
كۆچۈك ئىدى ئىت ئەتتىم ، ئاياغىمنى قاناتتى»

دېگەن گەپ بار . ئۆزىمىز چىللاپ چىققان ما جۇڭيىڭ جىمساردا بىزگە نېمىلەرنى قىلمىدى ؟ تېخى بىرنەچچە كۈن بۇرۇنلا ئۇششاقتالدا بىزگە ئوق ئاتقانلار يەنە شۇ ما جۇڭيىڭنىڭ چېرىكلىرى ئەمەسمۇ ؟ قەشقەر تەرەپكە ماڭغۇچە بۇ غالجىر ئىتنىڭ تۇمشۇقىنى قانىتىپ قويمىساق ، ئارقىمىزدىن كېلىپ ، بىزنىڭ ئايىغىمىزنى قانىتىدۇ .

— مانا بۇ گەپ جايىدا بولدى ، ئىت ئۇرغۇچىغا ئامراق دېگەن گەپ بار ، — دېدى هاجـــى ، — مەن توقسۇنغا بېرىپ ، ئۇ لومودىلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ قويمـــــغۇچە ، قەشقەر تەرەپكە ماڭمايمەن . .

شۇنىڭ بىلەن گەپ تۈگىدى . هاجى بىلەن قاسىم ئەپەندىدىن باشقىلار قاش ـ قاپىقى سېلىنغان هالدا جىم ـ جىم تارقىلىشقا باشلىدى . مەھمۇت مۇھتى قاسىم ئەپەندىنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ ، ئۇنىڭغا يەر ئاستىدىن قاراپ هومىيـــپ قويدى . هەممىدىن كېيىن ئۆيدىن چىقىپ كېتىۋاتقان تۇرسۇن دولان تېخى هەمە ئىشنىڭ تېگى ـ تەكتىگە تولۇق چۈشىنىپ يېتەلمىگەن بولسىمۇ ، ياش يىگىتلەرگە خاس ساددىلىق بىلەن قاسىم ئەپەندىگە ئەجەبسىنىپ قاراپ قويدى . قاسىم ئەپەندى بولسا ، كۆزلىرىدىكى مەمنۇنلۇق ئىپادىسىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن بولسا كېرەك ، دەرهال يەرگە قارىۋالدى . ئەمما ، ئۇنىڭ لەۋلىرىدە بىلىنەر ـ بىلىنمەس بىر تەبەسسۇم ئالامىتى جىلۋە قىلىپ تۇراتتى . چۈنكى ، هاجى بىلەن ما جۇڭيىڭنىڭ زىددىيىتى قانچە كەسكـــىنلەشسە ، ئەڭ ياخشىسى ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىۋاستە يۈز بېرىش ئالدىدا تۇرغان قانلىق جەڭلەر قانچە كەڭ ۋە قانچە دەھشەتلىك بولسا ، قاسىم ئەپەندى ئۆز زىممىسىدىكى پەۋقۇلئاددە ۋەزىپىنى شۇنچە ئوڭۇشلۇق ئورۇندىغان هېسابلىناتتى . مانا ئەمدى ئۇنىڭ بۇ ئارزۇسى پات ئارىدا توقسۇندا بولىدىغان قانلىق جەڭ بىلەن ئەمەلگە ئاشىدىغان بولدى .

شۇ كۈنى كەچقۇرۇن سالقـــىن چۈشكەندە پۈتۈن قوشۇن توقسۇن تەرەپكە ئاتلاندى . پەقەت هوشۇر كانتۇ ۋە ئۇنىڭ خوتۇنى مودەنخان بىلەن ياشىنىپ قالغان يەنە بىر جەڭچى قاسىم ئەپەندى باشلىق يارىدارلارغا قاراش ئۈچۈن قاراشەھەردە قالدى .

ما جۇڭيىڭنىڭ ئەڭ ياراملىق سەركەردىلىرىدىن ما شىمىڭ بۇ يۇرۇشتىن ئاللىقاچان خەۋەر تاپقىنى ئۈچۈن ، توقسۇنىنـــىڭ بۇرجاي ، يىلانلىق ، ئاقتاغ ، سېرىقدۆڭ ، قوشتېرەك ۋە سۇبېشى

دېگەن يەرلىرىنى ئىگىلەپ ، غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا تەخمىنەن قىرىق نەچچە كىلومېتىر ئۇزۇنلۇققا سوزۇلغان بىر لىنىيە قۇرۇۋالغانىدى . بۇ يەرلەر مۇداپىئەلىنىشكە ئەپلىك بولغانلىقى ئۈستىگە سۇ مەنبەلىرىگە يېقىن ئىدى . ئۇروش ئەنە شۇ يەرلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى غىڭ سايدا بولدى . ھاجىنىڭ قوشۇنلىرى سۇ مەنبەلىرىدىن بەك يىراق بولغاچقا ، تونۇردەك قىزىپ كەتكەن غىڭ سايدا سۇسىز قېلىشنىڭ ئۆزىلا ئۆلۈمگە تەڭ ئىدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ما شىمىڭ چېرىكلىرى سان ۋە قورال - ياراغ جەھەتتىكى ئۈستۈنلۈكىدىن تاشقىرى ، ھاجىنىڭ قوشۇنىغا قارىغاندا ئالاھىدە مۇنتىزىم بىر قوشۇن ئىدى .

نەتىجىدە يېرىم كۈنگە يەتمەيلا ھاجىمنىڭ قوشۇنى پەرىشان ھالدا قېچىشقا مەجبۇر بولدى . ما شىمىڭ چېرىكلىرى ئۇلارنى ئارغىبۇلاق تاغلىرىنىڭ ئىچىگىچە قوغلاپ كەلدى . نۇرغۇنلىغان پىدائىيلارنىڭ جەستى سايدا قالدى . بۇ جەسەتلەرنىڭ كۆپ قىسمى بۇگۇر ، كورلا تەرەپتىن كېلىپ قوشۇلغان ۋە ئاساسەن قىلىچ ، نەيزە بىلەن قوراللانغان پىيادىلەر قىسمى ئىدى .

ھاجى بىرنەچچە مۇھاپىزەتچىسى بىلەن قوشۇننىڭ قۇيرۇق تەرىپىدە كېتىۋېتىپ ، پات - پاتلا ئاتتىن سەكرەپ چۈ شەتتى ۋە مىرۇل پۇگەننىڭ قولىدىن قول پىلىموتىنى ئېلىپ ، ئەپلىك بىر يەرگە يېتىۋالاتتى - دە ، قوغلاپ كېلىۋاتقانلارنى بىرئاز چېكىندۈرۈۋېتىپ ، يەنە قاچاتتى ۋە پات - پاتلا ساقلىنى سىقىمداپ «ئەستاغپۇرۇللا ، ئەستاغپۇرۇللا» دەپ پىچىرلايتتى .

«ئەستاغپۇرۇللا» — بۇ ئەرەبچە ئىبارە ، ئادەتتە تەقۋادار كىشىلەر ئارىسىدا ، ئاللاغا ئىستىغپار (توۋا) ئېيتىپ ، گۇناھىنى تىلەش مەنىسىدە ، ئاۋام خەلق ئىچىدە بولسا ، ئەجەللىنىش ، ھەيران قېلىش ، ئاچچىقلىنىش ، ھەسرەت - نادامەت چېكىش ياكى پۇشايمان قىلىش مەنىلىرىدە ئىشلىتىلەتتى . باياتىن بېرى ، ھاجىنىڭ بۇ سۆزنى قايسى مەنىدە ئېيتقانلىقى ھەققىدە ئېنىق بىرنېمە دېيىش تەس بولسىمۇ ، ئۇنىڭ بۇركۈتنىڭكىدەك دۈگىلەك

كۆزلىرىنىڭ چوغدەك يېنىپ ، نېپىز لەۋلىرىنىڭ يوپۇرماقتەك تىترەپ كېتىشلىرى شۇ تاپتا ئۇنىڭ يۈرىكىگە ئاچچىق ئەلەم - ھەسرەتنىڭ يىرىك تىكەنلىرى قاتتىق سانجىلىۋاتقىنىدىن دېرەك بېرىپ تۇراتتى . ئېھتىمال ، ئۇ شۇ تاپتا ، شۇنچە يىللاردىن بېرى ، جاپا - مۇشەققەتنى بىللە تارتىپ ، بىللە قان كېچىپ ، جانغا جان ، قانغا قان ئۇلاشتۇرۇپ كەلگەن سەپداشلىرىنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماي ، ھەتتا دۇشمەن تەرەپنىڭ مۇداپىئەلىنىش ئەھۋالىدىن قىلچە خەۋەر تاپماي ، بۇ جەڭنى باشلاپ خاتا قىلغانلىقىنى ، يەنى بۇ قېتىمقى مەغلۇبىيەتنىڭ باش سەۋەبچىسى ئۆزى بولۇپ قالغانلىقىنى ئەمدى چۈشىنىپ يەتكەندۇ ؛ ئېھتىمال ، ئۆزىنىڭ شۇ قارام - قەيسەرلىكى كاساپىتىدىن ، كېسىك قۇيرۇقلۇق دىقماق ئاتلارغا مىنگەن ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرى بوراندەك باستۇرۇپ كەلگەندە ، دۇشمەننى ئانقۇدەك مىلتىقى ياكى مىنىپ قاچقۇدەك ئېتى بولمىغان بىرنەچچە يۈز «ئالتەشەھەرلىك» يىگىتلەرنىڭ سايدا قالغان قانلىق جەسەتلىرى ئۇنىڭ كۆزىگە كۆرۈنۈۋاتىدىغاندۇ ؟ ئېھتىمال شۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆزىدىن ئۆتكەن گۇناھ ھېسابلاپ ، توۋا - ئىستىغپار بىلەن ئىچىدىن كۆيۈپ يېنىۋاتىدىغاندۇ ؟ ئېھتىمال ، ئۆزىنىڭ سىياسىي كومىسسارى قاسىم ئەپەندىنىڭ زادى قانداق ئادەم ئىكەنلىكىگە چۈشىنەلمەي ، ئىچى پۈشۈۋاتىدىغاندۇ ! ئەنە شۇنداق سەۋەبلەردىن بولسا كېرەك ، ئۇ خېلى كۈنلەرگىچە ھېچكىم بىلەن سۆزلەشمەي ، ئىچىنى تىڭشاپ يۈردى .

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

ئالتىنچى باب

«بالا سەركەردە» تۇرپاندا

مەن بۇ بوز ئاتقا قارىدىم ۋە سەپسېلىپ چىقتىم .
بۇ ئاتقا مىنىۋالغان كىشىنىڭ ئىسمى «ئۆلۈم»...

«تەۋرات» رىۋايەتلىرىدىن

شىمال تەرىپى يالقۇنتاغ ، غەرب تەرىپى ئىسسىق شامال گۈرۈلدەپ تۇرىدىغان بىر پارچە غىڭ ساي ، جەنۇب تەرىپى دېڭىز يۈزىدىن بىر يۈز ئەللىك تۆت مېتىر تۆۋەنلىكتىكى ئايدىڭكۆل بىلەن قورشالغان تۇرپان شەھىرى بۇ كۈنلەردە تونۇردەك قىزىپ ، ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا ئەللىك گىرادۇسقا يېتىپ قالغانىدى . شەھەر ئاھالىسىنىڭ كۆپ قىسمى كۈندۈزلىرىنى كېمىر ئۆيلەردە ياكى ئېرىق ـ ئۆستەڭ بويلىرىدىكى دەل ـ دەرەخلەر سايىسىدە ، كېچىلىرىنى بولسا ، ئۆگزىلەردە ئۆتكۈزەتتى . پەقەت شەھەرنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى قاقاس تاغلار ئارىسىدا چوڭقۇر جىلغىغا جايلاشقان بۈيلۈق[1] يېزىسى خۇددى بىر مۆجىزە ماكانى كەبى ئۆزىنىڭ شارقىراپ ئېقىپ تۇرغان سۈپسۈزۈك سۇلىرى ، باراقسان باغلىرى ۋە سالقىن شامىلى بىلەن يۈرەكنى سەگىتىپ ، كۆڭۈلگە ئارام ، شائىرلارغا ئىلھام بەخش ئېتىپ تۇراتتى . شائىرنىڭ مۇنۇ مىسرالارنى يازغانلىقىمۇ تاسادىپىي ئەمەس ئىدى :

---

① بۈيلۈق — «ئۆزۈملۈك» دېمەكتۇر . بۇ سۆزنىڭ ئەسلى «بورلۇق» بولۇپ ، قەدىمكى ئۇيغۇرچىدا ئۆزۈم ۋە ئۆزۈمدىن ياسالغان ئىچىملىكلەر «بور» دېيىلەتتى . كېيىنچە «ر» تاۋۇشىنىڭ «ي» لىشىش بىلەن «بورلۇق» بۈيلۈق بولۇپ قالغان .

بىر قەدىمكى توپا تاغ ، ئۇستى قاقاس ،
باغرىدا چاقنار ئىكەن گۈل ئەتىياز .
شۇ قاقاس تاغدىن تامار چىم ـ چىم بۇلاق ،
مەرۋايىتتەك تامچىسى زەپ پارقىراق .
ئاندا بىر كۆل ، چايقىلار كۇن شولىسى ،
قويىندا ئالتۇنبېلىقلار جىلۋىسى...
ئاندا چۇغلۇق ، گۈلىرەيھان ، مىرزىگۈل ،
مۇندا ئەترە بىرلە نەركەس ، سەبدىگۈل .
بۇك ـ باراقسان باغلىرىنى نېمە دەي ،
قايسى تىل بىرلە ئۇنى تەرىپ ئېيتەي .
پارقىراپ تۇرغاچ باراڭدا ساپ ئۇزۇم ،
جىلۋىسىدىن ھەر نەپەس تالدى كۆزۇم .
«نېمە بۇ ، ياقۇتمۇ ياكى كەھرىۋا ،
ياكى زۇمرەت ، قاشتېشى زەپ دىلرەبا» —
دەر ئۇنى شاخ ـ شاخىدا كۆرگەن كىشى ،
ئاق ، قىزىل سايۋا ، بىجاقىي ، كىشمىشى .
قىزىرىپ تۇرسا ئانارىڭ غۇنچىدەك ،
خۇددى تۇرپان قىزلىرىنىڭ مەڭزىدەك .
تامسا شاپتۇل ، ئەنجۇرۇڭنىڭ شەربىتى ،
جانغا جان قوشسا ئۇنىڭ تەم ـ لەززىتى .
ئويلىدىم «جەننەت» دېگەن يەر قانچىلىك ؟
بولسا باردۇر ئۇزلۇقى بىر سەنچىلىك .
ئەي گۇزەل بۇيلۇق دېگەن جەننەت ماكان ،
كىم ساڭا بەرمەس كۆڭۇل كۆرگەن ھامان !

ما جۇڭيىڭ زىنىچۇەن جېڭىدە مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن ، تۇرپان ئويمانلىقىغا چېكىنىپ ، تۇرپان شەھىرىنى قارارگاھ قىلغان ۋە بۇ كۇنلەردە سەرەتان ئىسسىقتا بەرداشلىق بېرەلمەي ، ئۆزىنىڭ شتابىنىڭ شەھەردىن ئەنە شۇ بۇيلۇقتا ۋاقتىنچە كۆچۇرۇپ

چىققانىدى .

كۈن پېتىپ سالقىن چۈشۈشكە باشلىغان چاغدا ، يەڭسىز ئاق كۆڭلەك كىيىپ ، پۇچاقلىرىنى تىزىغچە تۈرۈۋالغان ئېگىز بويلۇق ، ئاق يۇزلۈك ، قاراقاش بىر يىگىت شارقىراپ ئېقىۋاتقان ئۆستەڭنىڭ ئوتتۇرىسىدا چىرايلىق بىر بوز ئاتنى سۈغا پىشۈلدۈرماقتا ئىدى . ئۇنىڭ بىلەك مۇسكۇللىرى خۇددى ئىسپورتچىلارنىڭ بۇلجۇڭ گۆشلىرىدەك كۆپجۈپ تۇراتتى . يىگىت بوز ئاتنى يۇيۇۋېتىپ ، ئۇنىڭ ئاھۇنىڭكىدەك چىرايلىق كۆزلىرىگە پات ـ پات سۆيۈپ قوياتتى . بوز ئات ئىگىسىگە جاۋابەن ئۇنى پۇراپ قوياتتى .

نېرىراقتىكى سۆگەت سايىسىدە ئۇچ ھەربىي كىشى بۇ مەنزىرىنى تاماشا قىلغاچ قىزغىن پاراڭلاشماقتا ئىدى . ئۇلارنىڭ بىرىنچىسى ما جۈڭيىڭنىڭ ئاچىسىنىڭ ئېرى — ئاتلىق قىسىملار قوماندانى ما خۇسەن ؛ ئىككىنچىسى ، ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى شالاڭ ساقاللىق ، يۇزلىرى قىپقىزىل كەلگەن دوغلاق بىر كىشى بولۇپ ، ئۇ ما جۈڭيىڭنىڭ ئىمامى ئاخۇن تۇەنجاڭ ئىدى ؛ ئۈچىنچىسى ، كۆك كۆز ، قاڭشارلىق ۋە سېرىق چېكە چاچلىرى بىلەن قىسقا بۇرۇتى ئاقىرىپ كەتكەن ئېگىز بويلۇق كىشى ئىدى . بۇ كىشى بىرىنچى جاھان ئۇرۇشى مەزگىلىدىكى تۈركىيە سۇلتانلىق ئارمىيىسىنىڭ شاڭشياڭ (پولكوۋنىك) دەرىجىلىك ئوفىتسېرى كامال كازىمى بولۇپ ، تۈركىيىدە جۇمھۇرىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن ، چېگرىدىن قېچىپ چىققان ۋە 1931 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدىن بۇيان ، ما جۈڭيىڭغا مۇشاۋىرلىق قىلىپ كەلمەكتە ئىدى .

— ياشلىق قانداق ياخشى ـ ھە ! — دېدى ئۇ ئۆز ھەمراھلىرىغا ، — كىشى يىگىتلىك دەۋرىدە ئۆزىنى ئارسلاندەك بەقۇۋۋەت ، قۇشتەك ئەركىن ، بورانەك ئۇچقۇر ، چاقماقتەك چاققان ھېس قىلىدۇ . گا سلىكىنى ھەربىر كۆرگىنىمدە مېنىڭمۇ يىگىتلىك چاغلىرىم يادىمغا چۈشىدۇ .

— ئەمدى ئۇنى گا سىلىڭ دېمىسەكمۇ بولار ، — دەپ كۈلدى ما خۇسەن ، — مېنىڭ ھېسابىمچە ئۇ بۇ يىل يىگىرمە ئۈچ ياشقا تولدى . بىر ـ ئىككى بالىغا ئاتا بولىدىغان چېغىى بولدى . ئەپسۇسكى ، ئۇنىڭ ياشلىقى جەڭ تۈلپىرىنىڭ ئۈستىدە ، دەشت ـ باياۋاندا قىلىچ ئويناتىش بىلەن ئۆتۈپ كېتىۋاتىدۇ . ئۇنىڭغا ھەيرانمەن . قارىمامسىلەر ئۇنىڭ بېپەرۋالىقىنى... جاھاندا شۇنچە ئىشلار بولۇۋاتسا ، ياش بالىلاردەك غېمىدىمۇ يوق ، ئات بىلەن ئويىنىشۋاتقىنىنى !

— خاتالاشتىڭىز ، گېنېرال جانابلىرى ، — ئېتىراز بىلدۈردى كامال كازىمى كۈلۈپ تۇرۇپ ، — سىز خۇددى چاتقاللىقلار ئارىسىدا غىل ـ پال كۆرۈنۈپ قالغان قاپلاننى ياۋا مۇشۇك دەپ خاتا پەرەز قىلغان ئوۋچىدەك گەپ قىلىۋاتىسىز . ئۇنى بېپەرۋا دېيىشىڭىزگە قوشۇلمايمەن . شۇ تاپتا ئاتنى پىشىلدۇرۇۋېتىپ ئۇنىڭ قانداق مۇھىم ئىستراتېگىيىلىك پىكىرلەر بىلەن بەند ئىكەنلىكى بىر ئاللاغا مەلۇم . قەلبى ئۇلۇغ غايىلەر بىلەن دولقۇنلىنىپ تۇرغان كىشىلەر ئادەتتە ساددا ياكى بېپەرۋا كۆرۈنىدۇ . ئون يەتتە يېشىدا پۈتۈن بىر باتالىيونغا كومانىدىر ، يىگىرمە ئۈچ يېشىدا بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك قوشۇنغا سەركەردە بولۇپ جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋاتقان كىشىنى بېپەرۋا دېيىشكە بولامدۇ ؟ مېنىڭچە ، ئۇنىڭدىكى بۇ ئاجايىپ قابىلىيەتنى ئاتايى ھەق دېيىش كېرەك . شۇنداق كىشىلەر ئەرەب تىلىدا ئىستېدات ساھىبى ، يۇنانچىدا تالانت دېيىلىدۇ . ئەمما ، ئۇنىڭ ياشلىق باھارى جەڭ تۈلپىرىنىڭ ئۈستىدە ئۆتۈپ كېتىۋاتىدۇ دېگەن گېپىڭىزگە قوشۇلمەن . مېنىڭ پەرىزىمچە ، ئۇ تېخى بىرەر قىزنىڭ بىلىكىنى تۇتۇپ باقمىغان بولسا كېرەك ، ئۇمۇ بىزگە ئوخشاش ئەركەك بەندىغۇ ! مانا بۇ جەھەتىگە غەمخورلۇق قىلىشنى بىزنىڭ بۇرچىمىز دەپ ھېسابلايمەن .

— مۇشاۋىر جانابلىرى ، سىزمۇ خاتالاشتىڭىز ، — دەپ ئېتىراز بىلدۈردى ئاخۇن تۇەنجاڭ ، — ئۇنىڭغا خوتۇن زاتىدىن

بىرەر گەپ قىلىشتىن ھەزەر ئەيلەڭ . بولمىسا ، ياۋ سىلىڭغا[1] ئوخشاش ئازار يەپ قالىسىز .

— خوش ، تەقسىر ، يولۋاسىبەگكە نېمە ئىش بولغان ؟ — سورىدى كامال كازىمى .

— يېقىندا ، — دېدى ئاخۇن تۆەنجاڭ ، — ياۋ سىلىڭ بىزنىڭ ياش سەركەردىمىزنىڭ شەخسىي تۇرمۇشىغا غەمخورلۇق قىلىش نىيىتى بىلەن ئۇزاقتىن گەپ باشلاپ كېلىپ ، «سىزگە قىز تېپىپ قويدۇق ، دادىسى تەقۇادار ئادەم ، يەنى ھېلىقى كۇنى ئالدىڭىزغا سالامغا كىرگەن ياڭ ھاجى ، ئەگەر ماقۇل كۆرسىڭىز... » دېۋىدى ، گا سىلىڭ غەزەپتىن يېرىلىپ كەتكۇدەك بولۇپ ، «ياۋ سىلىڭ ، ساقلىڭىزنى دېمىسەم ، يۇزىڭىزگە بىرنى تۇكۇرۇۋەتكەن بولار ئىدىم . ماڭا مۇنداق گەپلەرنى قىلماڭ ، مەن بۇ مۇقەددەس جاھاننى ئەنجامىغا يەتكۇزۇپ ، ئىسلام دۆلىتى قۇرمىغۇچە ، خوتۇن زاتىغا قارىمايمەن . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، گۇچۇڭ جېڭدە شېھىت بولغان ئىنىمنىڭ قارىلىقىنى تۇتۇۋالغىنىم ئېسىڭىزدە يوقمۇ ؟ » دەپ كايىپ كەتتى .

— ماشائاللا ، — دېدى كامال كازىمى ، — ئۇنىڭغا ئەقىدە باغلاپ خاتا قىلمىغانكەنمەن . ئەرەبلەردە مۇنداق بىر ھېكمەت بار : ئىنسانىنىڭ ۋۇجۇدىدا كۆز ، قۇلاق ، ئېغىز ، بۇرۇن ، ئەمچەك ، كىندىك ۋە تاناسىل ئەزالاردىن ئىبارەت ئون ئىككى تۆشۈك بولىدۇ . ئىنسانغا كېلىدىغان پالاكەتلەرنىڭ تولىسىغا بۇ ئون ئىككى تۆشۈكنىڭ ئىككىسى ، يەنى ئېغىز بىلەن تاناسىل ئەزا سەۋەب بولىدۇ . كىمەرسىكى ، بۇ ئىككى تۆشۈكىكە ئىگە بولالمىسا ، مۇراد ـ مەقسىتىگە ئاسان يېتىدۇ . بۇ ھېكمەتتىن مۇراد ئالىيجاناب غايىگە ئىنتىلگۇچى كىشى ئۆز نەپسىگە تېخىمۇ ئىگە بولالمىسۇن دېمەكتۇر . ياشلىق غۇرۇرى جۇش ئۇرۇپ تۇرغان كۇنلەردىمۇ ئۆز نەپسىگە ئىگە بولالىغان مۇشۇنداق بىر سەركەردىنىڭ نۆكىرى

---

① يولۋاسىنى دېمەكچى ، ئۇ بۇ كۇنلەردە ما جۇڭىيىڭ تەرىپىدىن تۇرپان گارنىزون قوماندانلىقى (سىلىڭلىقى)غا تەيىنلەنگەنىدى .

بولغانلىقىمدىن پەخىرلىنىمەن ، مۇنداق ئادەم...
— ئەنە ياۋ سىلىكىمۇ كېلىپ قالدى ، — دەپ ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈۋەتتى ئاخۇن تۇەنجاڭ .
دەرۋەقە ، يولۋاس بىرنەچچە ئاتلىق مۇھاپىزەتچىسى بىلەن سوقما تاملىق باغنىڭ دوقمۇشىدىن قايرىلىپ ، ئۇلارغا يېقىنلا كېلىپ قالغانىدى . يولۋاس بىلەن ياندىش كېلىۋاتقان يىگىرمە يەتتە ـ يىگىرمە سەككىز ياشلار چامىسىدىكى بىر يىگىت ئۆزىنىڭ خۇش پېچىملىقى ، قوي كۆزلىرىنىڭ ئىپادىچانلىقى بىلەن كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى . ئۇ ، 20 ـ يىللارنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ، شىمالىي مىلىتارىستلارغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدىكى ئىنقىلابىي هۆكۈمەت تەرىپىدىن موسكۋاغا ئوقۇشقا ئەۋەتىلگەن ۋە موسكۋادىن قايتقاندىن كېيىن ، ما جۇڭيىڭغا قوشۇلۇپ ، بۇ كۈنلەردە ئۇنىڭ ئاساسلىق مۇشاۋىرلىرىدىن بىرى بولۇپ قالغان جاڭ ياشاۋ ئىدى .
جاڭ ياشاۋ بىلەن يولۋاس ما جۇڭيىڭنى كۆرۈش بىلەنلا ئاتلىرىدىن دەرھال چۈشۈپ ، ئۇنىڭ ئالدىغا ئالدىراش مېڭىشتى . ما جۇڭيىڭمۇ مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن ئىتتىك كىيىنىشكە باشلىدى . چۈنكى ، بۈگۈن جاڭ ياشاۋ ئۇنىڭغا مۇھىم خەۋەر ئېلىپ كېلىشى ۋە شۇ مۇناسىۋەت بىلەن جىددىي يىغىن ئۆتكۈزۈلۈشى لازىم ئىدى .
— ئىشلار ئوڭۇشلۇقمۇ ؟ — ئالدىراپ سورىدى ما جۇڭيىڭ ئۆتۈكىنى كىيىۋېتىپ .
— ئەكسىچە .
— نېمە ؟ ماقۇلغا كەلمەپتۇمۇ ؟
— مانا ئۇنىڭ جاۋابى ، — دېدى جاڭ ياشاۋ بىر لېپاپىنى ما جۇڭيىڭغا سۇنۇپ .
گەپ بىرنەچچە ئاي ئىلگىرى ما جۇڭيىڭ گۇچۇڭنى ئىشغال قىلغاندا ئەسىر ئالغان گېنېرال لى خەيرۇ بىلەن ياپونىيىلىك داي سىيكونى ئالماشتۇرۇش توغرىسىدا شېڭ شىسەيگە بېرىلگەن تەكلىپ ئۇستىدە كېتىۋاتاتتى . لى خەيرۇ گۇچۇڭدىكى بىرنەچچە

مىڭ كىشىلىك ھۆكۈمەت قوشۇننىڭ قوماندانى بولۇپ ، ئۇنىڭ قوشۇنى تارمار قىلىنغاندىن كېيىن ما جۇڭيىڭغا تەسلىم بولغان ، ما جۇڭيىڭ ئۇنى قانداقتۇر بىر غەرەز بىلەن مۇشاۋىرلىققا تەيىنلەپ ، ئۆز قېشىدا ساقلاپ يۈرگەنىدى . داي سىيكو بولسا ، (بەزى ماتېرىياللارغا قارىغاندا) ياپونىيە باش ھەربىي شتابىدىكى گېنېرال مايور يىمىدا (خەنزۇچە ئىسمى جىنتىيەن) تەرىپىدىن 1930 ـ يىلى ئاۋغۇست ئايلىرىدا تېيەنجىن شەھىرىدە تۇرۇشلۇق ياپون گېنېرالى ماسۇما توكېنجى (خەنزۇچە ئىسمى سۇڭبېن جىيەنئېر)نىڭ ھۇزۇرىغا مەخپىي ئەۋەتىلگەن ؛ كېيىن ، ماسۇما توكېنجى ئۇنى گەنسۇغا ، يەنى ما جۇڭيىڭنىڭ خىزمىتىگە ئەۋەتكەن . بوي ـ تۇرقى پاكارراق ، ئۆزىگە قارىغاندا بېشى يوغانراق كەلگەن داي سىيكو جەڭ سەنئىتى ئىلمىگە كامىل بولغانلىقى ئۈستىگە ، بىرنەچچە خىل چەت ئەل تىللىرىغا پىششىق ، بولۇپمۇ مەخپىي تېلېگراف شىفىرلىرىنى يېشىشكە مۇتەخەسسىس ئىدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، شېڭ شىسەيگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ما جۇڭيىڭنى «ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ قۇيرۇقى» دەپ ئىسپاتلاشقا بۇنىڭدىن ياخشى پاكىت تېپىلمايتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، داي سىيكو ئەسىر چۈشكەن كۈندىن ئېتىبارەن شېڭ شىسەي ئۇنى «مىرزا قاماق» تا ساقلاپ ، ئۇنىڭدىن كەڭ ـ كۈشادە پايدىلانماقتا ئىدى . لى خەيرۇ ئۆز ۋاقتىدىكى جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىدىن قالغان قوشۇننىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك گېنېرالى بولسىمۇ ، شېڭ شىسەينىڭ نەزەرىدە داي سىيكوغا نىسبەتەن ھېچقانچە قىممىتى يوق قۇرۇق سۆڭەك ئىدى . شېڭ شىسەي ئەنە شۇ سەۋەبلەر تۈپەيلى ما جۇڭيىڭنىڭ بۇ ئىككى ئەسىرنى ئالماشتۇرۇش ھەققىدىكى تەكلىپىنى رەت قىلغانىدى .

— دېمەك ، ئۇنىڭ سۆھبەت ئۆتكۈزەيلى دېگىنى يالغان ، ئۇرۇشقا تەييارلانغىنى راست ئىكەن ، شۇنداقمۇ ؟ — دېدى ما جۇڭيىڭ شېڭ شىسەينىڭ جاۋاب خېتىنى ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن .

— شۇنداق . ئىتتىنى گۆش مانتا بىلەن ئۇرغىلى بولمايدۇ . ئەمدى مەسىلىنى ئۇرۇش خۇداسى ھەل قىلىشى كېرەك ، — دېدى جاك ياشاڤ ، ئاندىن ، — مەن ئۇنىڭ سۆھبەت ئۆتكۈزۈش تەكلىپىگە شۇ چاغدىلا گۇمان بىلەن قارىغانىدىم ، — دەپ قوشۇمچە قىلدى .

بۇ گەپلەر بولۇۋاتقاندا ، كامال كازىمىلارمۇ بۇ سورۇنغا جەم بولۇشقانىدى . ما جۇڭيىڭ «قېنى ئۆيگە يۇرۇڭلار» دەپ باغ تەرەپكە ماڭدى . گويا باياتىن ھېچقانداق گەپ بولمىغاندەك ئۇنىڭ چىرايىدا قىلچە جىددىيلىشىش ئالامىتى كۆرۈنمەيتتى . ئەكسىچە ، ئات باقارنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ ، بۇز ئاتنىڭ دۇمبىسىنى بىر ـ ئىككى سىلاپ ، ساغرىسىغا ئۇرۇپ قويدى ـ دە :

— ئەتە تاقىسىنى يەڭگۈشلەشنى ئۇنتۇپ قالساڭ ، قۇلىقىڭنى ئۇزۇپ قولۇڭغا تۇتقۇزۇپ قويىمەن ! — دەپ كۈلۈپ قويدى .

باغنىڭ تۆر تەرىپىدىكى كۆتۈرمىلىك ئۆي بىر قاراشتا چاققانغىنا كەلگەن زالغا ئوخشاپ كېتەتتى . بۇ ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي ئۇسلۇبىدا تەڭدىن تولىسى سۇپىلىق قىلىپ سېلىنغان ئۆي بولسىمۇ ، ئەمدىلىكتە ما جۇڭيىڭنىڭ بۇيرۇقى بىلەن سۇپىسى بۇزۇپ تاشلىنىپ ، يەرگە پىششىق خىش يېيىتىلغانىدى . تەسكەي تەرەپتىكى گۈللۈك پەنجىرىدىن غۇيۇلداپ كىرىپ تۇرغان سالقىن شامال ئۆينىڭ ھاۋاسىنى تەڭشەپ تۇراتتى . ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا ياڭاق ياغىچىدىن ياسالغان تۆت بۇرجەكلىك ئۇستەلدىن ئۇچى جۇپلەپ قويۇلغان ، ئۇنىڭ چۆرىسىدە بىرنەچچە ياغاچ ئورۇندۇق ، پەنجىرىگە يېقىن بۇلۇڭدا ئاددىي كۇل رەڭ رەختتىن تىكىلگەن نېپىز كۆرپە سېلىنغان ياغاچ كارىۋات ، ئۇنىڭدا بىر سامان ياستۇق بىلەن ئاقۇچ يىپ ئەدىيال يېغىلىق تۇراتتى . ئۆينىڭ بار ـ يوق بىساتى شۇ بولۇپ ، بۇ ئۆي ما جۇڭيىڭنىڭ ھەم ياتقى ، ھەم مەجلىسخانىسى ئىدى .

قاراڭغۇ چۈشەر ـ چۈشمەيلا ئۇستەل ئۇستىگە ئىككى گازۇاي لامپا كەلتۈرۈپ قويۇلدى . بۇ گازۇاي لامپىلار تېخى يېقىندىلا ئاستانىدىكى مەخسۇتبايلارنىڭ ئۆيىدىن ئېلىپ كېلىنگەن ،

ئېھتىمال ، تۇرپان بويىچە بۇنىڭدىن باشقا گازۇلاي لامپىسىمۇ بولمىسا كېرەك . ئۇستەلگە تىزىپ قويۇلغان مېۋە - چېۋىلەر شۇ لامپىلارنىڭ يورۇقىدا جۇلالىنىپ تۇراتتى .

— گېنېرال لى خەيرۇ كۆرۈنمەيدۇغۇ ؟ — سورىدى ما جۇڭيىڭ بوسۇغىدا تىك تۇرغان بىر كانىۋايدىن .

— نېرىقى ئۆيدە . تاۋى يوق بولۇپ قاپتۇ .

— يەنە ئەپيۇن خۇمارى تۇتۇپتۇ - دە .

— ... ...

— بوپتۇ ، بىز پاراڭلىشىۋېرەيلى . خوش ، ياۋ سىلىڭ ، گەپ قىلىڭ . تۇرپان ئويمانلىقىدىن ئېلىنغان يېڭى ئەسكەرلەر قانچىگە يەتتى ؟

— بىر مىڭ بەش يۈز ، ئازراقى خەنزۇ .

— كەملىك قىلمىدۇ . ئاز دېگەندىمۇ ئىككى مىڭ بەش يۈزگە يەتكۈزۈڭ .

— قارشىلىق كۈچلۈك . ھەممە ئوغۇللىرىمىزنى ئەسكەرلىككە تۇتۇپ كەتسەڭلار ، تېرىقچىلىقنى كىم قىلىپ ، كىم سىلەرگە لياڭ[1] تۆكىدۇ ؛ كىم سىلەرگە ئوتۇن - سامان توشۇيدۇ دەيدۇ قېرىلار .

— قېرىلار نېمە دېسۇن ، ماڭا جەڭگە يارايدىغان يىگىتلەر كېرەك ، كاپىر بولسىمۇ مەيلى . سىز ئۆز چەنتۇلىرىڭىزغا يۈمشاق كۆڭۈللۈك قىلىۋاتامسىز نېمە ؟

— يوقسۇ ، — دەپ خورسىندى يولۋاس .

— ياۋ سىلىڭنى مۇنداق دېمەڭ ، ئۇنىڭغا ئۆۋال بولىدۇ ، — دېدى ما خۇسەن يولۋاسنىڭ تەرىپىنى ئېلىپ ، ئاندىن ، — ھەتتا ياۋ سىلىڭ ماڭا جەڭگە ياراملىق مىڭ ئات جابدۇپ بەردى ، — دەپ قوشۇمچە قىلدى .

— خىزمىتىڭىزنىڭ ئەجرىنى كۆرسىز ، — دېدى ما جۇڭيىڭ يولۋاسقا كۈلۈمسىرەپ ، ئاندىن ، — مەن چىقارغان پۇل قانداق

① لياڭ (خەنزۇچە) ئاشلىق ، بۇ يەردە غەللە - پاراق مەنىسىدە كەلگەن .

ئۆتۈۋاتىدۇ ؟ — دەپ سورىدى .

— بۇ خېلىلا ئېغىر مەسىلە بولۇپ قېلىۋاتىدۇ ، — دېدى جاك ياشاۋ يولۇاسنىڭ ئورنىدا جاۋاب بېرىپ ، — بازاردا مال قىس . خېرىدار «پالانى مال بارمۇ ؟» دەپ سورىسا ، دۇكاندار ئۇ مالنىڭ بار - يوقلۇقىنى ئېيتماي تۇرۇپ ، «پۇلىڭىزنى كۆرسىتىڭ» دەيدىكەن . ئۆلكە پۇلى بولسا ، ئۇ مال بار بولىدىكەن ، بىز چىقارغان قەغەز پۇل بولۇپ قالسا ، ئۇ مال يوق بولۇپ قالىدىكەن . ئەھۋال شۇ .

— مېنىڭ ئامېرىكا پەرمان چىقىرىڭ ، — دېدى ما جۇڭيىڭ قاپىقىنى تۇرۇپ ، — كىمەرسىكى مېنىڭ پۇلۇمنى ئالمايدىكەن ، ئۇنىڭغا ئۆلۈم جازاسى بېرىلىدۇ . ئاڭلىدىڭىزمۇ ؟

شۇ ئارىدا كۆزەينەك تارتقان كېسەل چىراي بىر ئوفىتسېر بوسۇغىدا پەيدا بولۇپ ، يېغىلىشقا كېچىكىپ قالغانلىقى ئۈچۈن كەچۈرۈم سورىدى .

— دەل ۋاقتىدا كەلدىڭىز ، بىز تېخى ئاساسىي مەسىلىگە كۆچمىدۇق . قېنى ئولتۇرۇڭ . دوستىڭىز شېڭ شىسەي دېگەن ئەخمەقنى قارىمامسىز ، بىر ياپون پاكىرىنى سىزدەك گېنېرالغا تېگىشكىلى ئۇنىماپتۇ . مانا ئوقۇڭ ، — دېدى ما جۇڭيىڭ ئۇنىڭغا شېڭ شىسەينىڭ بايقى جاۋاب خېتىنى ئۇزىتىۋېتىپ كىنايىلىك بىلەن كۈلۈپ قويدى .

— تىلىكمىنىڭ ئىجابەت بولغىنىغا مىڭ قەتلە شۈكرى ، — دېدى لى خەيرۇ خەتنى ئوقۇماي تۇرۇپلا ، — ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىش ئۆلىمەي تۇرۇپ دوزاخقا كىرىش دېگەن سۆز ئىدى . ئۇنىڭدىن سىزنىڭ ھۇزۇرىڭىزدا ئەسىر بولۇپ يۈرگىنىم ياخشى .

— سىز ھازىر ئەسىر ئەمەس ، مېنىڭ ئەتىۋارلىق مۇشاۋىرىم .

— شۇنىڭ ئۈچۈن سىزنىڭ مۇقەددەس ئىشىڭىزغا جېنىم پىدا . بەزىدە كىچىككىنە چۈمۈلە يوغان بىر پىل قىلالمايدىغان ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىپ قېلىشى مۇمكىن .

— ياق ، ئۆزىڭىزنى چۈمۈلىگە ئوخشاتقىنىڭىز غا قوشۇلمايمەن . سىز ئۆز نۆۋىتىدە پىلدەك ئادەمسىز . ئەمدى ئۆزىڭىزنىڭ ئەقىل دانىشىڭىزنى نامايىش قىلىدىغان چاغ يەتتى ، كۆرۈپ تۇرۇپسىزكى ، شېرىڭ شىمشەي بىزنى ئۇرۇشقا چاقىرىۋاتىدۇ . ئەسىر ئالماشتۇرۇش ھەققىدىكى تەكلىپىمىزنى قوپاللىق بىلەن رەت قىلغانلىقى بۇنىڭ دەللىلى . قېنى ئېيتىڭچۇ ، بىز ئىشنى نېمىدىن باشلىشىمىز كېرەك .

— ئىشنى نېمىدىن باشلىشىمىز كېرەك دەپ مەسىلىھەت سوراشنىڭ ھاجىتى يوق ، ئۇكام ، — دېدى ما خۇسەن ، لې خەيرۇنىڭ ئورنىدا جاۋاب بېرىپ ، — ئەمدى خۇدايىمۇ زىنىچۇەندىكىدەك يازدا قار ـ مۆلدۈر ياغدۇرۇۋەرمەس . ئەرگە بىر نۆۋەت ، يەرگە بىر نۆۋەت دەپتىكەن ، بىز جەڭگە تەييار ، بۇ دورام ئۇرۇمچى كوچىسىدا قىلىچ ئوينىتالمايدىغان بولسام ، ئېتىمنى يۆتكەپ تاشلايمەن .

— ھىممىتىڭىزگە باركاللا ، ئاكا ! — دېدى ما جۇڭيىڭ كۈلۈمسىرەپ ، — دەرۋەقە بۇ دورام غەلىبە چوقۇم بىزنىڭ بولۇشقا ئىمانىم كامىل . ئەمما ، ئۆزىگە ئىشىنىش بىلەن بىللە كۆرەڭلىكتىن ساقلىنىپ ، ئاز قۇربانلىق بەدىلىگە زور غەلىبىلەرگە ئېرىشەلىگەن كىشى ھەقىقىي سەركەردە بولالايدۇ . زىنىچۇەن جېڭىدىكى مۇھىم تەجرىبە ـ ساۋاقلارنىڭ بىرى شۇ . مەن بۇ يەردە «دۇشمىنىمنىڭ دۇشمىنى مېنىڭ دوستۇم» دېگەن ھېكمەت بويىچە ، شېرىڭ شىمشەينىڭ كۇشەندىسى جاڭ پېيىۋەننى كۆزدە تۇتۇپ ، گېنېرال لې خەيرۇدىن شۇ ھەقتە مەسلىھەت سورىماقچىمەن .

جاڭ پېيىۋەن دېگىنى جۇرېننىڭ مەشھۇر سەركەردىلىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئۆز ۋاقتىدا قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇشقا باش قوماندان قىلىپ ئەۋەتىلگەندە ، شېرىڭ شىمشەي ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى باش مۇشاۋىر ئىدى . 1933 ـ يىلى ئۇرۇمچىدە يۈز بەرگەن ئاتالمىش «ئون ئىككىنچى ئاپرېل»

ۋەقەسى بىلەن جىن شۇرىن تەختتىن قوغلانغاندا ، جاڭ پېيىۋەن ئۇنىڭ ئورنىغا دۇبەن بولۇش تەمەسىدە ئىدى . بىراق ، ئۇنىڭ ئارزۇسىغا قارشى بۇ ئورۇننى شېڭ شىسەي ئىگىلىۋالغان . شۇنىڭدىن كېيىن ، جاڭ پېيىۋەن ئىلى رايونىنى مۇستەقىل بىر ھەربىي كىنەزلىك قىلىۋېلىپ ، شېڭ شىسەي بىلەن قارشىلاشماقتا ۋە قاچانلا بولمىسۇن شېڭ شىسەيدىن ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىش خىيالىدا بولماقتا ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن لى خەيرۇ ما جۇڭيىڭنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى دەرھال چۈشىنىپ ، «خىزمىتىڭىزگە تەييارمەن» دەپ ئورنىدىن تۇردى .

— ئەمىسە ، بىز ئىشنى جاڭ پېيىۋەندىن باشلايلى ، — دېدى ما جۇڭيىڭ ، — ئەگەر ئۇنىڭ بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈشكە مۇۋاپىق بولالىساق ، شېڭ شىسەي ئامبۇرغا قىسىلىپ قالغان بىر تال مىخقا ئوخشاپ قالىدۇ ـ دە ، بىرلا كۈچىسەك ، ئۇنى ئۆزۈل ـ كېسىل يۇلۇپ تاشلىيالايمىز . ئۇ ھېلىمۇ يېتىم ـ يېسىر ھالەتتە . قۇمۇل ، بارىكۆل ، تۇرپان ، پىچاندىن داۋانچىڭغىچە بىزنىڭ قولىمىزدا ، توقسۇن بىلەن قاراشەھەرمۇ بىزنىڭ ، جەنۇبىي شىنجاڭدىمۇ بىزنىڭ كۈچىمىز بار . خوجىنىيازنىڭ ئىشى چاغلىق ، چۈنكى ئارقىسىدىن بىز قوغلايمىز ، ئالدىدىن قەشقەردىكى ما جەنسالڭ توسايدۇ . شېڭ شىسەي خوجىنىيازغا ھەرگىز يار دەم بېرەلمەيدۇ . گۈچۈڭ بىلەن چۆچەكنى ھېسابقا ئالمىغاندا شىمالىي شىنجاڭمۇ بىزنىڭ تەسىر دائىرىمىزدە . دېمەك ، ئىلى تەرەپتىن جاڭ پېيىۋەن ، بۇ تەرەپتىن بىز تېگىش قىلىدىغان بولساق ، ئۈرۈمچى چوكىغا قىسىلغان بىر لوقما سەيگە ئوخشاپ قالىدۇ ، خالاس ! شۇنىڭ ئۈچۈن ، جاڭ پېيىۋەنگە دەرھال ئەلچى ئەۋەتسەكمىكىن دەيمەن . ئەلچىلىككە سىزلا لايىق ئىدىڭىز . بىراق ، بۇ جاپالىق ئۇزۇن سەپەرگە چىدىيالامسىزكىن ؟

— سەركەردىمىزنىڭ ئىشەنچىسىگە نائىل بولالىغانلىقىمدىن پەخىرلىنىمەن . جاڭ پېيىۋەن بىلەن ئاكا ـ ئۇكىدەك ئۆتىمىز . ئۇنىڭ تومۇرىنىڭ قاياقتا سوقۇۋاتقانلىقى ماڭا ئايدەك روشەن .

ئەپسۇسكى ، ھەي مېنىڭ بۇ كېسەلمەنلىكىم...

ما خۇسەن تۇمشۇقىنى سوزۇپ ، ئاخۇن تۇەنجاڭنىڭ قوللىقىغا پىچىرلىدى : «ئوسۇرغاقاقا ئارپا نېنى باھانە دەپ ، ماۋۇ قېرى شەيتاننىڭ تاپقان ھىيلىسىگە قارىڭ . ئاق ئىت ، كۆك ئىت ، بەربىر ئىت . ئۇ ئىلىغا بېرىۋالسا ، بىزگە ۋاپا قىلامتى ، مېنىڭ بۇ ئىنىم يەنىلا ياشلىق قىلمىشىدۇ» . ئاخۇن تۇەنجاڭمۇ پىچىرلىدى : «خاتىرجەم بولۇڭ ، بۇرادەر ، بىزنىڭ سەركەردىمىز ياشلىق قىلمىشىنى يوق ، بۇ شەيتاننى سىناۋاتىدۇ» .

ما جۇڭيىڭنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى :

— دەرۋەقە ، تاغ ـ داۋانلاردىن ئاتلىق ئېشىپ ماڭىدىغان سەپەرگە سىزنىڭ سالامەتلىكىڭىز يار بەرمەيدۇ . ياخشىسى ، سىز جاڭ پېيىيۇەنگە مېنىڭ نامىمدىن بىر پارچە ، ئۆز نامىڭىزدىن بىر پارچە خەت يېزىڭ . ئەگەر ئۇ بىز بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈشكە رازى بولسا ، شېڭ شىسەينى يوقاتقاندىن كېيىن شىمالىي شىنجاڭنى ئۇنىڭ ئىختىيارىغا بېرىشكە تەييارمەن . جەنۇبىي شىنجاڭ ماڭا قالسىلا كۇپايە ياكى بىرىمىز جۇشى ، بىرىمىز دۇبەن بولۇپ ، شىنجاڭنى ئىككىمىز تەڭ سورىساقمۇ بولىدۇ . ھە ئېيتماقچى ، ئارىمىزدا مەخسۇس تېلېگرافى ئالاقىسى ئورنىتىش توغرىسىدا يېرىشنىمۇ ئۇنتۇپ قالماڭ . خەتلەرنى بىزنىڭ تۇەنجاڭلىرىمىزدىن بىرى قوراللىق چاپارمەنلەر بىلەن تېز ئاپىرىپ ئۇنىڭغا يەتكۈزسۇن . قانداق دەيسىلەر ؟

ھەممەيلەن بۇ پىكىرگە قوشۇلدى .

— ئەمدى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى كونسۇلى بىلەن ئالاقە باغلاش مەسىلىسى قالدى ، — دېدى ما جۇڭيىڭ ، بارماقلىرى بىلەن ئۈستەلنى چېكىپ ئولتۇرۇپ ، — كامال ئەپەندىنىڭ چۆچەكتىكى سوۋېت كونسۇلى بىلەن ئالاقە باغلاش ئىشى باشقا چىقمىدى . ئۇرۇمچىدىكى تىلچىلىرىمىزدىن كەلگەن مەخپىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا ، شېڭ شىسەي دېگەن خۇنپەر سوۋېت كونسۇلخانىسىغا كۆپ قاتارايدىغان بولۇپ قاپتىمىش . بۇ بىز ئۈچۈن

خەتەرلىك ئەھۋال . مەن شۇنى چۈشىنىپ يەتتىمكى ، شىنجاڭدا بىرەر چوڭ ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرىمەن دېگەن كىشى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن كېلىشىمىسە زادى بولمايدىكەن . شۇنداق ئەمەسمۇ ، جاڭ ئەپەندى ؟

— شۇنداق ، — دەرھال جاۋاب بەردى جاڭ ياشاڭ ، — بىزدىن كېيىنكى سىياسەتچىلەرمۇ بۇ يەكۈنگە ئېتىبارسىز قارىيالمايدۇ . چۈنكى ، شىنجاڭنىڭ سىياسىي ، ئىقتىسادىي ئەھۋالى بىلەن جۇغراپىيىلىك مۇھىتى شۇنى تەقەززا قىلىدۇ . بىز بۇ قېتىم سەل كېچىككەن بولساقمۇ ، يەنە بىر ئۇرۇنۇپ كۆرسەكمىكىن دەيمەن .

— توغرا ، — دەپ تەستىقلىدى ما جۇڭيىڭ ، — بىز شېڭ شىسەينىڭ سۈيىقەستچى ئىكەنلىكىنى ، ۋاقتى كەلگەندە رۇسلارغىمۇ ۋاپا قىلمايدىغانلىقىنى ، ئەگەر رۇسلار بىزنى قوللىسا ، ھېچبولمىغاندا بىتەرەپ تۇرىدىغان بولسا ، ئۇلارنىڭ ھەممە تەلەپلىرىنى بەجا كەلتۈرۈشكە ۋەدە بېرىدىغانلىقىمىزنى كونسۇلغا ئېنىق ئۇقتۇرۇشىمىز لازىم . بۇنىڭ ئۈچۈن سىز مېنىڭ شەخسىي ۋەكىلىم سۈپىتىدە ئۇرۇمچىگە بېرىپ كېلىشىڭىز كېرەك .

سورۇندىكىلەر خاۋاتىرلىنىپ بىر - بىرىگە قاراشتى . ما جۇڭيىڭ ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىكىنى سېزىپ ، بىپەرۋا كۈلۈپ قويدى ۋە مۇنداق دېدى :

— خاتىرجەم بولۇڭلار ، جاڭ ئەپەندى ئۇرۇمچىگە قانداق قىلىپ خەۋپ - خەتەرسىز بېرىپ كېلىشنى ئۆزى بىلىدۇ . شۇنداق ئەمەسمۇ ؟

جاڭ ياشاڭ مەنىلىك كۈلۈپ قويدى .

— ئوكام ، — دېدى ما خۇسەن سەل جىددىيلىشىپ ، — داي سىيكو شېڭ شىسەينىڭ قولىدا ، بۇنى ئونتۇپ قالدىڭمۇ ؟

— ئۇنىڭ كارى چاغلىق ، — جاۋاب بەردى ما جۇڭيىڭ ، — داي سىيكونى مەن چىللاپ كەلمىدىم . مېنىڭچە داي سىيكونىڭ كىملەر تەرىپىدىن ۋە نېمىشقا مېنىڭ قېشىمغا ئەۋەتىلگەنلىكىدىن

رۇسلار ئاللىقاچان خەۋەردار . مۇبادا ، مەن ياپونلار بىلەن بولغان بارلىق ئالاقمنى ئۈزۈپ ، رۇسلارنىڭ دېگەن يېرىدىن چىقالايدىغان ، مەسىلەن ، ئۇلارنىڭ تەلەپلىرىنى ئورۇنداشتا شېك شىسەيدىن ئېشىپ چۈشىدىغان بولسام ، ئۇلار مېنى قوللايدۇ دەپ ئويلايمەن . دىپلوماتىيە دېگەن شۇنداق بىرنېمىغۇ ـ ھە ، كامال ئەپەندى ؟

— سىلىك توغرا ئېيتتى ، دىپلوماتىيە قىمارغا ئوخشايدۇ . ئۇستا قىمارۋاز قايسى تەرەپتە ئامەت بارلىقىغا كۆزى يەتسە ، شۇ تەرەپكە دو چىقىدۇ . رۇسلارمۇ بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەس ، — دەپ كۈلدى كامال كازىمى .

— ئەمىسە شۇنداق بولسۇن ، — دېدى ما جۇڭيىك ، ئاندىن يولۇاسقا قاراپ ، — سىزنىڭ قىشقا تەييارلىقىڭىز قانداقراق ؟ — دېدى . يولۇاس سودىگەرلەردىن يىغىۋېلىنغان رەخت ـ پۇچەك بىلەن تۆت مىڭ كىشىلىك پاختىلىق كىيىمنىڭ تەييار بولغانلىقىنى ، 9 ـ ئاينىڭ ئاخىرىغىچە قالغان تەييارلىقلارنىڭمۇ پۈتىدىغانلىقىنى دوكلات قىلدى .

ما خۇسەن :

— يەنە نېمە قىشلىق كىيىمنىڭ كېپى ؟ قىشقىچە يېتىۋېرەمدۇق بۇ يەردە ؟ — دەپ ئورنىدىن چاچراپ قوپتى .

— چېچىلغاق بولۇپ قاپسەن ، ئاكا ! — دېدى ما جۇڭيىك تەمكىنلىك بىلەن ، — چەنتۇ قېرىنداشلىرىمىزدا «قىشتا ئوزۇقۇڭ ، يازدا يېپىنچاڭ» دېگەن گەپ بار ئىكەن ، بۇ ھېكمەتلىك گەپنى بۇرۇنراق ئاڭلىغان بولسام ، زىنىچۇەندىكى پاجىئەگە يولۇقمىغان بولاتتۇق . ئۇ چاغدا زىنىچۇەن ئاسمىنىدىن يار كۈنى قار ـ مۆلدۈر ياغقان بولسا ، مەن ئەمدى ئۇرۇمچى ئاسمىنىدىن قان ياغدۇرىمەن ، قان !

سورۇندىكىلەر ئۇنىڭ ئاغزىغا قارىغان پېتى شۇك بولۇپ قېلىشتى .

ياش قۇرامى جەھەتتە يىگىرمە ئۇچ ياشلىق ما جۇڭيىڭغا

نىسبەتەن بەزىسى ئاتا ، بەزىسى ئاكا يوللۇق بۇ كىشىلەر ئارىسىدا ، ئۇ ئۆزىنىڭ ياش يىگىتلەرگە خاس چەبدەس ۋە تۇرگۇنلۇكى ، ئۇستىباش ۋە سۆز ـ ھەرىكەتتە ئاددىي ـ ساددىلىقى بىلەن ئۇلارنىڭ سەردارى ئەمەس ، بەلكى قول ئاستىدىكى ئاددىي بىر ئوفىتسېردەك كۆرۈنسىمۇ ، ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىققان ھەربىر ئېغىز سۆز ئۇلار ئۈچۈن دەخلى ـ تەرۇزسىز بىر قانۇن ـ پەرمان بولۇۋاتقانلىقى سېزىلىپ تۇراتتى .

كامال كازىمى يىغىلىشتىن تارقىلىپ چىقىۋېتىپ ، ما خۇسەنگە مۇنداق دېدى :

— ماشائاللا ! مەن بايا ئۇنى ياش ۋە بىپەرۋا دېيىشىگىزگە قوشۇلمايمەن . شۇ تاپتا پىشىلدۇرۇۋېتىپ ، ئۇنىڭ قانداق مۇھىم ئىستراتېگىيىلىك پىكىرلەر بىلەن بەند ئىكەنلىكى ئاللاغا مەلۇم دېمىگەنمىدىم ، راستىمكەن ! قاراپ تۇرۇڭ ، سىزنىڭ بۇ كەپسىز قېيىنىنىڭىز ئەمدى شۇنداق ئىشلارنى باشلايدۇكى... خەير ئۇنىڭ ئاخىرىنى كۆرۈشنى ئاللا بىزگە نېسىپ قىلسۇن .

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

يەتتىنچى باب

جادۇگەرنىڭ ئەپسۇنى

ئىبلىس (يەنى شەيتان) ئادەمزاتنىڭ تېرىسى بىلەن گۆشلىرى ئارىسىدا يۈرەرمەش. ئۇنى ئادەمنىڭ ئۆزى بىلمەسمىش.

— «قىسسەسۇل ئەنبىيا»دىن

1

— خۇش خەۋەر! بۈگۈن بىزگە قۇتلۇق كۈن ئوخشايدۇ، — دېدى شېكې شىسەي ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەن هالدا تېلېفون تۇرۇبكىسىنى جايىغا قويۇۋېتىپ، — باش كونسۇل زىلاتكىن بۈگۈن كەچقۇرۇن خانىمى بىلەن بىزنىڭ ئۆيگە پەتلەپ كېلىدىغان بوپتۇ.

— سىزنى قىزغىن تەبرىكلەيمەن، سۆيۈملۈكۈم، — دېدى ئۇنىڭ ئايالى چۇ يۈفاڭ مۇلايىملىق بىلەن، — خۇداغا مىڭ قەتلە شۈكرى، سىزنىڭ ئەمگىكىڭىز بىكارغا كەتمەپتۇ.

— دەرهەقىقەت، بۇ ئىش ئاسانغا چۈشمىدى. پۈرسەت غەنىيمەت، بۇ كۆك كۆزلەرگە تەسىرىمىزنى ئوبدانراق ئۆتكۈزۈپ ئېلىش كېرەك. دەرهال ئاشپەزلەرگە بۈيرۇڭ، ئۇلارنىڭ ئاغزىدا قالغۇدەك تائاملارنى تەييارلىسۇن، تائاملىرىمىز هەم تاڭسۇق، هەم يېنىك بولسۇن، رۇسلاردىمۇ، باشقا ياۋروپالىقلارغا ئوخشاش «ئەتىگەندەك بەگدەك، چۈشتە پادىشاهتەك، ئاخشىمى گادايدەك

ئوزۇقلان» دېگەن گەپ بار ئىمىش .

— ئۆزىمىزنىڭ جۇڭگوچە سەيلىرىمىز ئوبدانراقتۇ .

— شۇنداق ، ئاڭلىشىمچە ، بۇ كۆك كۆزلەرمۇ بىزنىڭ سەيلىرىمىز بىلەن ئۇزۇن ساقلانغان ئاق هارىقىمىزغا ئامراقمىش .

— جەمئىي قانچە كىشى بولار ؟

شېڭ شىسەي بارماقلىرىنى پۈكۈپ ساناشقا باشلىدى :

— ئۇلار ، ئەر ـ خوتۇن ئىككىيلەن ، چېڭ دېلى خوتۇنى بىلەن ئىككى ، هە راست ، تەرجىمان سۈپىتىدە پېڭ ئەپەندىنى چاقىرىمساق بولمايدۇ ، بەش ، بىز ئىككىمىز بىلەن قوشۇلۇپ ئەيتاۋۇر بىر ئۈستەللىك بولىدىكەنمىز ، شۇنداقمۇ ؟ شۇنىڭ ئۈنتۇماڭكى ، — دېدى ئۇ يەنە ئالاهىدە تەكتىلەپ ، — ئۈستەل ئاۋۇ تاماقخانىمىزغا ئەمەس ، مېنىڭ قوبۇلخانامغا راسلانسۇن . مېهمانلارنى توپتوغرا شۇ ئۆيگە باشلايمىز ، چۈشەندىڭىزمۇ ؟

— چۈشەنمەمدىغان ، — دېدى چۇ يۈفاڭ تەننازلىق بىلەن كۈلۈپ ، — قوبۇلخانىغا يانداش كىتابخانامنىڭ ئىشىكىنى يوغان ئېچىپ قوي ، باش كونسۇل ئۆز ئورنىدا ئولتۇرۇپ ، كىتاب ئىشكاپلىرىنى ئېنىق كۆرۈپ تۇرىدىغان بولسۇن دېمەكچىسىزغۇ !

شېڭ شىسەي قاقاقلاپ كۈلۈپ تاشلىدى ۋە چۇ يۈفاڭنى مۇرىسىدىن قۇچاقلاپ :

— سىزنىڭ دانىشمەنلىكىڭىزگە قايىلمەن ، مېنىڭ جۇگې لياڭىم ! — دېدى ، — يەنە بىر گەپ ، كونسۇلنىڭ خانىمىغا تۇنجى دىدار كۆرۈشۈش خاتىرىسى ئۈچۈن سوۋغات بېرىشنى ئۇنتۇپ قالماڭ .

1933 ـ يىلى ياز كۈنلىرىنىڭ بىرى ، شېڭ شىسەينىڭ ئەتىگەنلىك پائالىيىتىنى ئەنە شۇنداق باشلاندى . ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى باش كونسۇلى زىلاتكىن بىلەن تالاي قېتىملار ئۈچراشقان بولسىمۇ ، مۇنداق ئۈچرىشىشنىڭ ئۆز ئۆيىدە بىرەر قېتىم بولۇشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتەتتىكى ، ئۇنىڭ نېزىرىدە بۇ ئۈچرىشىشنىڭ نېمە نەتىجە بىلەن ئاخىرلىشىشى ئۆز

تەقدىرىنىڭ قانداق بولۇشىنى بەلگىلەيدىغان مۇھىم ئامىل ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك ، ھېلىقى تېلېفون خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن باشلاپ ، ئۇ شادلىق بىلەن غەم ، ئۈمىد بىلەن شۈبھە ، ئىشەنچ بىلەن تەرەددۇتلىنىش ئارىسىدا تېڭىرقاپ ، ئۆزىنىڭ قويىدىغان يەر تاپالمايۋاتقاندەك خوتەن گىلىمى سېلىنغان ئازادە ئۆينىڭ ئىچىدە ئاغزىدىن تاماكىسىنى چۈشۈرمەي تىنىمسىز مېڭىشقا باشلىدى . قازارا ، كونسۇلنىڭ كۆزى كىتاب ئىشكاپلىرىغا چۈشمىسە ياكى ئوقۇمۇشلۇق كىشىلەرنىڭ ئۆيىدە كىتاب ئىشكاپلىرىنىڭ بولۇشىنى ئادەتتىكى ئەھۋال دەپ ، بۇنىڭغا ئېتىبارسىز قاراپ قالسا ، گەپنى نېمىدىن باشلاش كېرەك ؟ ھەتتا كىتابلار ھەققىدە گەپ بولغان تەقدىردىمۇ ، بۇنىڭ تەسىرى قانچىلىك بولار ؟ كىتابلاردىنمۇ مۇھىمراق بولغان سىرلىق ئەڭگۈشتەر ، يەنى چېن جۇڭنىڭ ئۆيىدىن بۇلاپ كېلىنگەن ھېلىقى خاتىرە دەپتەرلىرى قانچىلىك رول ئوينار ؟ «ئالدىماققا بالا ياخشى ، خۇدا ئۇرسۇن قاقباشنى» دەپ ، بۇ كۆك كۆزلەرنى شۇنىڭ بىلەن قايىل قىلغىلى بولارمۇ ؟ توختا ، زىلاتكىنمۇ خام سۈت ئەمگەن ئادەمغۇ ، «قۇشنى دان ئالدايدۇ ، ئادەمنى سۆز» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ ؟

شېك شىسەي ئەنە شۇ خىياللار بىلەن كۆڭلىنى توختاتتى چېغى ، خوتۇنغا مۇلايىم كۈلۈپ قويۇپ ، ئەمىسە شۇنداق بولسۇن دەپ قويۇپ ئىشخانىسىغا چىقىپ كەتتى .

ئۇيغۇر ھېكايەتلىرىنىڭ بىرىدە مۇنداق دېيىلگەن : «بىرمۇنچە تالىپلار مەدرىسىدە ئوقۇيدىكەنمىش . شۇ يىلقى رامزان ئېيى يازنىڭ تازا ئىسسىق ھەم ئۇزۇن كۈنلىرىگە توغرا كېلىپ قاپتۇ . نەپسى يامانراق بىر تالىپ ھەر كۈنى چىڭقىچۇش ۋاقتىدا ‹غىپ› قىلىپلا يوقىلىپ كېتىدىغان بوپتۇ . بۇنىڭدىن گۇمانلانغان مۇدەررىس بىر كۈنى ئۇنىڭ ئارقىسىغا چۈشۈپتۇ ، قارىسا ، ھېلىقى تالىپ قازناقتا كىرىپ كېتىۋاتقۇدەك ، مۇدەررىسمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن بېرىپ قازناق ئىشىكىنىڭ يوچۇقىدىن مارىغۇدەك بولسا ، ھېلىقى تالىپ

شام ياندۇرۇپ بىر تۇخۇمنى شۇنىڭ ئوتىدا ئىللىتىپ ئىچىۋاتقۇدەك . «ھەي بەتبەخت ، نېمە قىلىق؟ خۇدادىن قورقمامسەن؟» ، دەپ ۋارقىراپتۇ مۇدەررىس . تالىپ دەرھال يەرگە تىزلىنىپ ، «مېنى كەچۈرسىلە ، ئۇستاز ، شەيتانىنىڭ كەينىگە كىرىپ تاشلاپتىمەن» ، دەپ يالۋۇرۇشقا باشلاپتۇ . شۇ ئارىدا شەيتان پەيدا بولۇپ ، «بۇنىڭ گېپىگە ئىشەنمىسىلە ، تەقسىر ! مەن شەيتان بولغىنىم بىلەن شامنىڭ ئوتىدا تۇخۇم ئىللىتىپ ئىچىشنى بىلمەيدىكەنمەن . بۇگۈندىن باشلاپ ، مەن بۇ ئادەمىي شەيتانىنى ئۇستاز تۇتسام بولغۇدەك» ، دەپتۇمىش .»

شەيتاننى ھەيران قالدۇرغان شۇنداق «ئادەمىي شەيتان» لارنىڭ بىرى بولغان شېكىسپىرنىڭ بۇگۈن ئاخشام نېمە ئويۇنلارنى كۆرسەتمەكچى بولغانلىقى ھازىرچە ئۇنىڭ سىرداش دوستى پېيكې ئەپەندى بىلەن چۇ يۇفاڭدىن باشقىلارغا ئانچە ئايان ئەمەس ئىدى .

2

ئۇنىڭ تەلىيى ئوڭ كەلدى .

ساھىبخانا ۋە باشقا مېھمانلار تەرىپىدىن شېرىن ـ شېكەر سۆزلەر بىلەن كۈتۈۋېلىنغان باش كونسۇل زىلاتكىن چىرايلىق كىيىنگەن ياش خانىمى ۋېرا زىلاتكىنانى قولتۇقلاپ مېھمانخانىغا كىرىش بىلەنلا ، ئىشكى ئۇلۇغ ئوچۇق تۇرغان كىتابخانىغا كۆزى چۈشتى . ئىككى يوغان دېرىزىدىن كىرىپ تۇرغان ياز قۇياشىنىڭ ئاخىرقى نۇرلىرى بۇ ئۆينى ئوبدانلا يورۇتۇپ تۇراتتى . يوغان ـ يوغان ئىشكاپلارغا لىق تولدۇرۇپ تىزىپ قويۇلغان ھەر خىل قېلىنلىقتىكى كىتابلار ، بولۇپمۇ يېزىق ئۇستىلىدىكى قەغەز ـ كىتاب دۆۋىلىرى ۋە قاشتېشىدىن ياسالغان چىرايلىق قەلەمدان بىلەن بىر قاتاردا تۇرغان كىچىككىنە ھەيكەل — لېنىنىڭ تەخمىنەن ئوتتۇز سانتىمېتىر ئېگىزلىكتىكى مىس ھەيكىلى —

ئالاهىده كۆزگه تاشلىنىپ تۇراتتى .

زىلاتكىن كىتابخانا ئىشكى ئالدىدا جىددىيلىك توختاپ ، ئىچكىرى كىرمەكچى بولدىيۇ ، «ئوچۇق خاراشو ، ئوچۇق خاراشو »[1] دەپ قويۇپ ، مېهمانخانىنىڭ تۆر تەرىپىگە بۇرۇلدى . ئۇنىڭ كىتابخانىغا دەرھال كىرمىگىنىنى كۆرۈپ شېكىڭ شىسەينىڭ ئۆڭى ئۆچۈپ كەتتى . ئەمما ، ئۇ ، ئۆزىنى دەرھال تۇتۇۋېلىپ ، ئوچۇق چىراي بىلەن يەنە سۇخەندانلىق قىلىش باشلىدى . ئۆز كۆڭلىدە بولسا ، «ھەي تاداڭ ، سەنزە ئۆزۈڭنى دىپلومات چاغلاپ ، يەڭگىلتەكلىك بىلەن قۇيرۇقۇمنى تۇتقۇزۇپ قويماي دەۋاتسەنغۇ - ھە ! — بىردەمدىن كېيىن ، — كىتابخانىڭنى ئېكسكۇرسىيە قىلسام بولامدۇ دېمىگىنىڭنى بىر كۆرەي» دەپ ئويلايتتى .

دەرۋەقە شۇنداق بولدى .

مېهمانلار ئاندا - ساندا پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ ، ھاراق - شارابلار بىلەن ئوبدان غىزالىنىپ بولغاندىن كېيىن ، زىلاتكىن بىردىنلا چېكىڭ دېلىگە قاراپ مۇنداق دېدى :

— شېكىڭ دۇبەن جانابلىرىنىڭ شەخسىي كىتابخانىسىدىكى كىتابلىرىنى كۆرۈپ بېقىشقا بولارمۇ ؟

چېكىڭ دېلى كونسۇلنىڭ سۆزىنى تەرجىمە قىلىپ بولار - بولمايلا شېكىڭ شىسەينىڭ يوغان بۇرە كۆزلىرى ئويناپ كەتتى ۋە ئالدىراپ - تېنەپ :

— مەرھەمەت ، باش كونسۇل جانابلىرىدەك دوستلارغا كىتابخانامنىڭ ئىشكى ھەر زامان ئوچۇق ، — دېدى ، ئاندىن بىر تۇرلۇك ياسالما كەمتەرلىك بىلەن ، — ئەپسۇسكى ، باش كونسۇل جانابلىرىنىڭ نەزىرىدىن ئۆتكۈزۈشىگە ئەرزىگۈدەك كىتابىمنىڭ تايىنى يوق ، — دەپ ئۆزىخاھلىق بىلدۇردى .

بايا تىن بېرى جۇڭگوچە سەيلەرنىڭ تەم - لەززىتىنى ماختاپ ، ئۇلارنىڭ تەييارلىنىش ئۇسۇللىرى توغرۇلۇق ، پېكىڭ ئەپەندىنىڭ

---

① ناھايىتى ياخشى ، ناھايىتى ياخشى .

تەرجىمانلىقىدا چۇ يۇفاڭ بىلەن قىزغىن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغان ۋاقىرا زىلاتكىنا دەرھال گەپكە ئارىلىشىپ :

— مېنىڭ ئىسرىم ياخشى تەكلىپ قويىدى . بۇ داستىخاندىكى نازۇنېمەتلەر ئۇستىگە شېڭ دۇبەن جانابلىرىنىڭ كىتابلار خەزىنىسىدىن مەنمۇ بەھرىمەن بولالىسام ، ئۆزۈمنى بەختىيار ھېسابلار ئىدىم ، — دېدى . پېڭ ئەپەندى ئۇنىڭغا ئولاپلا ، بۇغداينىڭ باھانىسىدە قارىمۇق سۇ ئىچىپتۇ ، دېگەن ماقالغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر رۇس ماقالىنى خەنزۇ ۋە رۇس تىللىرىدا شېپى كەلتۈرۈپ :

— مۇشۇ باھانىدە بۇ باي كىتابخانىنى كۆرۈش شەرىپىگە بىزمۇ مۇيەسسەر بولۇپ قالساق ئەجەب ئەمەس ، — دەپ كۈلدى . سورۇندا يېنىك كۈلكە كۆتۈرۈلدى .

ئەمەلىيەتتە بولسا ، بۇ كىتابخانىنى قانداق جاھازلاش ، قايسى كىتابلارنى قەيەرگە قويۇش ، ھەتتا لېنىنىڭ مىس ھەيكىلىنى تېپىپ كېلىشكىچە بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە پېڭ ئەپەندى بىۋاستە قاتناشقانىدى .

شۇ گەپلەر بولۇۋاتقاندا ، تورۇستىكى ئېلېكتر لامپىلىرى كىتابخانىنى ئوبدان يورۇتالمايۋاتقانلىقىنى سەزگەن شېڭ شىسەي كۈتكۈچىلەرگە ھومىيىپ قويىدى . كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ، ئۇستەلدە پايلىق گازۇاي لامپىدىن بىرى پەيدا بولدى .

كىتابخانىنىڭ ئىچى كۈندۈزدەك يورۇپ كەتتى . زىلاتكىن بىلەن ئۇنىڭ خانىمى ھەممىدىن بۇرۇن لېنىنىڭ مىس ھەيكىلىنى قولدىن قولغا ئۆتكۈزۈپ نېمىدۇر دېيىشمەكتە ئىدى . پېڭ ئەپەندى ئۇلارغا يېقىنلىشىپ :

— بۇ ھەيكەل موسكۋادىكى چاغلىرىمدا مېنىڭ ئىش ئۇستىلىمىدە تۇرىدىغان قىممەتلىك بايلىقىم ئىدى . دۇبەن جانابلىرى دوستلۇق ۋە يۇرتداشلىق خاتىرىسى بولسۇن دەپ ، ئۇچ يىل بۇرۇن مەندىن سورىۋالغان ، — دېدى ۋە قويۇن يانچۇقىدىن بىر ئالتۇن سائەتنى چىقىرىپ ، — ئۇنىڭ ئورنىغا ماڭا مۇشۇ سائەتنى ھەدىيە

قىلغان ، — دەپ قوشۇمچە قىلدى . ئەمەلىيەتتە بۇ ھەيكەل بىرنەچچە ئاي بۇرۇن چىن جۇك ئېتىپ تاشلانغان كۈنى ئۇنىڭ ئۆيىدىن تېپىلغان ئەسكى ـ توسكىلەر قاتاردا تاغارغا قاچىلىنىپ ، ئامبارغا تاشلانغان ۋە تېخى يېقىندىلا پېكىڭ ئەپەندىسىگە «چىن جۇڭىنىڭ ئۇستىلىدە لېنىنىنىڭ ھەيكىلىنى كۆرگەندەك قىلىۋىدىم» دېگەن ئەسكەرتمىسىدىن كېيىن ئامباردىكى ئەسكى ـ توسكىلەر ئىچىدىن تېپىپ كېلىنگەندى . سائەت بولسا ، مەخسۇت مۇھتىنىڭ بېشى كېسىلگەن چاغدا ئۇنىڭ يانچۇقىدىن تېپىلغان ۋە شۇ ھامان شېكىڭ شىسەينىڭ چۆنتىكىگە چوشۇپ كەتكەن ھېلىقى ئالتۇن سائەت ئىدى . ئۇنى شېكىڭ شىسەينىڭ پېكىڭ ئەپەندىگە ھەدىيە قىلغانلىقى راست بولسىمۇ ، بىراق ئۇنىڭ ئېيتقىنىدەك ئۇچ يىل بۇرۇن ئەمەس ، تېخى ئىككى ئاي بۇرۇن بولغان ئىش ئىدى .

بۇ ئىشنىڭ ئۆزىمۇ قىزىق بولغان . پېكىڭ ئەپەندى خاربىندىكى بىر قېرى ئادۇوكاتنىڭ ئوغلى بولۇپ ، دادىسى ئۇنى 1929 ـ يىلى خەلقئارا ھوقۇقشۇناسلىق ئىلمىنى ئۆگىنىشكە موسكۋاغا ئەۋەتكەن ، 1931 ـ يىلىدىكى «ئون سەككىزىنچى سېنتەبىر» ۋەقەسىدە ئۇنىڭ ئائىلىسى ياپون باسقۇنچىلىرى تەرىپىدىن خانىۋەيران قىلىنغاندا ، دادىسى بۇ ئەلەمگە چىدىماي ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان . شۇنىڭدىن كېيىن راسخوتسىز قالغان پېكىڭ ئەپەندى موسكۋادىن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىپ ، رۇسىيەدە تونۇشقان دوستى ، يەنى جۇڭگونىڭ تاشكەنتتىكى سابىق كونسۇلى ۋە بۇ كۈنلەردە بولسا ، مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ شىنجاڭدىكى خارجى ئىشلار ۋەكىلى چېكىڭ دېلىنىڭ ياشىناھلىقىدا كۈن كەچۈرۈپ تۇرغانىدى . شېكىڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يېقىنلىشىش يولىنى تۇتقاندىن كېيىن ئۇنىڭغا رۇسچە بىلىدىغان ، مۇھىمى سوۋېت ئىتتىپاقىنى بىرقەدەر چۈشىنىدىغان ئادەملەر لازىم بولۇپ قالغاندا ، چېكىڭ دېلى ئۇنى شېكىڭ شىسەيگە تونۇشتۇرغان . شۇنىڭدىن باشلاپ ، پېكىڭ ئەپەندى شېكىڭ شىسەينىڭ رۇس تىلى تەرجىمانلا ئەمەس ، رۇسىيە مەسىلىسى بويىچە خاس مەسلىھەتچىسى ھەم

سىرداش دوستى بولۇپ قالغاندى . ئۇ ، شېكۇ شىسەينىڭ مۇشۇ كۇنلەردە ئولتۇرسا ـ قوپسا ئويلايدىغىنى باش كونسۇل ئارقىلىق ستالىننىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىش ئىكەنلىكىنى ، مۇبادا شېكۇ شىسەينىڭ مۇشۇ سىياسىي قىمارىدا ئۇتۇپ چىقىشىغا ۋاسىتە بولالىسا ، بۇ خىزمىتى بەدىلىگە ئۆز ئىستىقبالىنىڭ پارلاق بولىدىغانلىقىنى ياخشى چۈشەنگەچكە ، بۇگۈنكى سورۇننى ماھارەت كۆرسىتىشنىڭ ئەپلىك پەيتى دەپ بىلەتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن باش كونسۇل زىلاتكىن شېكۇ شىسەينىڭ يېزىق ئۇستىلىدە لېنىننىڭ ھەيكىلىنى كۆرگەنلىكىدىن ئىنتايىن خۇشال بولغانلىقىنى ئېيتىپ ، ئۆز نەزىرىنى كىتاب ئىشكاپلىرى تەرەپكە بۇرىغان ھامان (بۇ كىتابلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى خەنزۇ تىلىدىكى كىتابلار ئىدى) ، پېكۇ ئەپەندى ئالدىنئالا كۆزلەپ قويغان كىتابلارنى قولىغا ئېلىپ ، گويا بۇ كىتابلارنىڭ بۇ يەردە بارلىقىدىن پەقەت خەۋىرى يوق كىشىدەك ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي جاۋۇلداپ كەتتى :

— ئوھوي ، جانابلىرى ، مانا قاراڭ ، بۇ «كوممۇنىستىك پارتىيە خىتابنامىسى» ئىكەن ؛ مانا بۇ يەردە «كاپىتال»نىڭ I تومى ، مانا بۇلار «لېنىن تاللانما ئەسەرلىرى»نىڭ I ، II تومىلىرى ئىكەن ، مانا لېنىننىڭ «پەلسەپە دەپتەرلىرى» ، ئوھوي ، مانا ستالىننىڭ «ماركسىزم ۋە مىللەت مەسىلىسى» ، «ئانارخىزممۇ ياكى سوتسىيالىزممۇ ؟» دېگەن مەشھۇر ئەسەرلىرىمۇ بار ئىكەن .

شۇ ئارىدا ، ۋېرا زىلاتكىنا مۇقاۋىسىغا لېۋ .تولىستوينىڭ سىزما سۈرىتى بېسىلغان بىر كىتابنى قولىغا ئېلىپ :

— بۇ «ئاننا كارىنىنا»مۇ ؟ — دېدى .

— يوقسۇ ، خانىم ، — دېدى پېكۇ ئەپەندى كىتابقا قاراپ ، — بۇ «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» ئىكەن .

— شېكۇ دۇبەن جانابلىرى ئەدەبىياتقىمۇ قىزىقىدىكەن ـ ھە ؟ شېكۇ شىسەي ۋاقىت تاپالىسىلا ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ،

بولۇپمۇ ، رۇس ـ سوۋېت ئەدەبىياتىنى ئوقۇپ تۇرىدىغانلىقىنى ، ئەمما تەرجىمە قىلىنغانلىرى بىلەنلا چەكلىنىپ قالمىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ، رۇس تىلىنى ئۆگەنمىگەنلىكى ئۈچۈن ئەپسۇسلىنىدىغانلىقىنى بىلدۈردى .

— جۇڭگو تەرجىمانلىرىغا قايىلمەن ، — دەپ گەپكە ئارىلاشتى زىلاتكىن ، — ئۇلار ماركسىزم ـ لېنىنىزم كلاسسىكلىرىنىڭ ھەممە مۇھىم ئەسەرلىرىنى خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلىپ بولغان ئوخشايدۇ ، دۇبەن جانابلىرى تەرجىمە ئارقىلىق بولسىمۇ ماركسىزم ـ لېنىنىزمدىن كۆپ بىلىملەرنى ھاسىل قىلغان بولسا كېرەك ، ئاڭلىشىمچە ، دۇبەن جانابلىرى ماركسىزمنى خېلىدىن بېرى ئۆگىنىۋاتقان ، شۇنداقمۇ ؟

شېڭ شىسەي كونسۇل زىلاتكىننىڭ ئاغزىدىن شۇنداق بىر گەپنىڭ چىقىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇراتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ پەيتنى غەنىيمەت بىلىپ ، ئۆزىنىڭ ياپونىيەدىكى چاغلىرىدىن باشلاپلا ماركسىزم مۇتالىئەسىگە كىرىشكەنلىكىنى ، بولۇپمۇ كېيىنكى چاغلاردا ماركسىزم ـ لېنىنىزم كلاسسىكلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى قېتىرقىنىپ ئۆگىنىشكە كىرىشكەنلىكىنى ، ئۆگىنىشتىن ھاسىل قىلغانلىرىنى ئالاھىدە خاتىرىلەپ ماڭغانلىقىنى ئېيتىپ كېلىپ ، مۇنداق دېدى :

— ئەگەر باش كونسۇل جانابلىرى مالال كۆرمەي ، مېنىڭ شۇ ئەرزىمەس خاتىرىلىرىمنى بىر قۇر كۆزدىن كەچۈرۈپ ، قىممەتلىك تەنقىدىي پىكىرلىرىنى مەندىن دەرىغ تۇتمىسا ، بەكمۇ خۇشال بولار ئىدىم . بۇنىڭ ماركسىزمنى تېخىمۇ ئوبدان ئۆگىنىشىمگە چوڭ ياردىمى بولاتتى .

— دۇبەن جانابلىرىنىڭ بۇ سەمىمىيلىكىدىن ناھايىتى مەمنۇنمەن ، قېنى مەرھەمەت ، خاتىرە دەپتەرلىرىڭىزنى ماڭا بېرىڭ . تەرجىمانىمىزغا ئوقۇتۇپ كۆرۈپ ، مەنمۇ بەھرە ئالاي .

شېڭ شىسەي ئۈستەل تارتمىسىدىن قاتتىق مۇقاۋىلىق ئىككى دەپتەرنى دەرھال ئېلىپ ، چۇ يۈفاڭنىڭ ياردىمى بىلەن قەغەزگە ئورىدى ۋە زىلاتكىنغا ئىككى قوللاپ ئۇزاتتى .

3

ئاردىن بەش كۈن ئۆتكەندە ، باش كونسۇل مەخسۇس باغاق ئارقىلىق شېكاگ شىسەي ، چېكاگ دېلى ۋە پېكاگ ئەپەندىلەرنى ئاياللىرى بىلەن كەچلىك غىزاغا تەكلىپ قىلدى . شۇنداق پەيتىنىكاگ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇرغان شېكاگ شىسەي خۇشاللىقىدىن ئاغزى قۇلىقىغا يېتىپ ، چېكاگ دېلى ۋە پېكاگ ئەپەندىلەر بىلەن خاس ئۆيدە يەنە بىر قېتىم باش قوشۇۋالدى ۋە ئاخىردا مۇنداق دېدى :

— قۇمۇل تاغلىرىدا خوجىنىياز بىلەن سوقۇشۇپ يۈرگەن كۈنلىرىمدە تاغلىقلارنىكاگ «پىچاق ھەرقانچە ئىتتىك بولغان بىلەن ئۆزىنىكاگ سېپىنى كېسەلمەيدۇ» دېگەن تەمسىلىنىكاگ بارلىقىنى ئاڭلىغانىدىم . بۇ گەپنى سىلەرگە ئەسكەرتىپ قويۇشۇمدىكى مەقسەت شۇكى ، بۈگۈنكى سورۇندا سىلەر كۆپرەك رول ئوينىشىڭلار لازىم دېمەكچىمەن . ئۇنىكاگ ئۈستىگە ھەر ئىككىڭلار رۇسلارنىكاگ تىلىدىن باشقا مىجەز ـ خۇلقىنىمۇ ياخشى بىلىسىلەر ، شۇنداق ئەمەسمۇ ؟

— دۇبەن جانابلىرى خاتىرجەم بولغاي ، — دېدى چېكاگ دېلى ، — بىز پېكاگ ئەپەندى بىلەن كېلىشۈالدۇق . ئۇنىكاگ ئۇچىنچى شەخس ، يەنى خالىس كىشى سۈپىتىدە قىلىدىغان گەپلىرى كونسۇلنى چوقۇم قايىل قىلىدۇ ، دەپ ئىشىنىمەن .

— مېنىڭچە ، زىلاتكىن ئاشۇ كۈنى دۇبەن جانابلىرىنىكاگ كىتابخانىسىدىلا قايىل بولۇشقا باشلىغان . ئەمدى ھېلىقى خاتىرە دەپتەرلەرنى ئوقۇتۇپ كۆرگەن بولسا ، ئالدىمىزغا ئۆزى سەكرەپ چۈشەمدۇ تېخى ، ھەر ھالدا رۇسلارنىكاگ لەقمى ئېيىق ، — دېدى پېكاگ ئەپەندى بىر قىسما كۈلۈپ ، قالغانلارمۇ مەمنۇنىيەت بىلەن كۈلۈشۈپ كەتتى .

كەچقۇرۇنلۇقى زىلاتكىنىنىكاگ ئۆيىدىكى مېھماندارچىلىقمۇ

كۆلكه بىلەن باشلاندى . زىلاتكىن پىلاك ئەپەندىنىڭ تېخىچە ئۆيلەنمىگەن «قېرى يىگىت» ئىكەنلىكىنى ئۇقماي ، ئۇنىڭغىمۇ «خانىمىڭىز بىلەن» دەپ باغاق يېزىپ قويغانلىقى ئۈچۈن كەچۈرۈم سوراپ بۇ گەپنى «تۇگىدى» قىلغان بولسىمۇ چاقچاق قىلغۇسى كەلدى چېغى ، مېھمانلار ئۈستەلگە ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭغا كۆلۈپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى :

— خوش ، پىلاك ئەپەندى ، ھەممەيلەن ئۆز جۈپتىمىز بىلەن ئولتۇردۇق ، يېنىڭىزدىكى ئورۇندۇق بوش قالدىم دەپ دەۋا قىلسا ، قانداق قىلىمىز ؟

— مۇبادا شۇنداق بولغاندا ، بۇ دەۋانى باش كونسۇل جانابلىرىنىڭ ئادىل سوراپ قويۇشىغا ئىشىنىمەن .

— ئۇنداق بولسا ، — دېدى زىلاتكىن ، پولدىكى ئىران نۇسخا گىلەم ئۈستىدە ئېغىناپ ياتقان چىرايلىق ئاق كۆكا ئىتنى كۆرسىتىپ ، — يېنىڭىزدىكى ئورۇندۇقنى ئاشۇ كىشىگە بەرسەك قانداق ؟

— ناھايىتى ياخشى بولاتتى ، — دېدى پىلاك ئەپەندى كۆكىغا بىر قارىۋېلىپ ، — بىراق ئۇ ئەركەك ئىكەن ئەمەسمۇ ؟

دېرىزىلىرىگە ھاۋارەڭ يىپەك پەردىلەر تارتىلىپ ، كۆزنى چاقمايدىغان رەڭدار لامپۇچكىلار بىلەن يورۇتۇلغان ئۆينى كۆلكە قاپلاپ كەتتى . زىلاتكىننىڭ ئۆزىمۇ قاتتىق كۈلۈۋەتتى . پەقەت يېنىدا ئولتۇرغان چىلاك دېلى ئارقىلىق ھەممە گەپنى ئۇقۇپ تۇرغان شىلاك شىسەيلا ، پىلاك ئەپەندىگە ئەيىبلەش نەزەرى بىلەن قاراپ ھومىيىپ ئولتۇراتتى . شۇ ئاردا زىلاتكىن قەدەھنى قولىغا ئېلىپ :

— ئولتۇرۇشنىڭ خۇشال كۆلكە بىلەن باشلانغىنىغا خۇشالمەن . بىز رۇسلار كۆلكىنى ياخشى كۆرىمىز . كۆلكە سالامەتلىك ئۈچۈن پايدىلىق ، قېنى ، دوستلار ، سالامەتلىك ئۈچۈن كۆتۈرەيلى ، — دېدى . شىلاك شىسەيمۇ ئۆز ئىچىدە «رۇس مەجەزى

شۇنداق بولسا كېرەك» دەپ ئويلاپ ، چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتكەن پېتى ئورنىدىن تۇردى .

ھېلىراق زىلاتكىن ئېيتقاندەك خۇشال كۈلكە بىلەن باشلانغان بۇ مېھماندارچىلىق كەچكە لايىق ياۋروپاچە تاڭسۇق تاماقلار ، ئېسىل ئىچىملىكلەر ۋە پاتىپفوندىن ئاڭلىنىپ تۇرغان لەرزان مۇزىكا ناۋالىرى بىلەن تېخىمۇ قىزىپ كېتىۋاتقان بولسىمۇ ، يېڭ ئەپەندى ئانچە رازى ئەمەستەك كۆرۈنەتتى ، چۈنكى ياقۇتتەك قىزىرىپ تۇرغان ۋىنو ، بوتۇلكىدىن بۇزۇلداپ ئېتىلىپ چىقىدىغان شامپان ھاراقلىرى بولغان بىلەن بىرەر بوتۇلكىمۇ ئاق ھاراق كۆرۈنمەيتتى . «بىز جۈڭگولۇقلارنىڭ ئاق ھاراق ئىچىدىغانلىقىمىزنى ئۇنتۇپ قالدىمىكىن ـ ھە ، بۇ ساھىبخانا» دەپ ئويلايتتى ئۇ ، بىر قەدەھ شامپانىنى خۇشياقماسلىق بىلەن ئىچىۋېتىپ . بىراق ، ئۇنىڭ كاللىسىدا بىردىنلا باشقا بىر پىكىر چېقىلىپ ، «ياق ، ياق··· مەن خاتا ئويلاپتىمەن . ئۇستەلگە يۈگۈرى گرادۇسلۇق ئاق ھاراقلارنىڭ قويۇلمىغانلىقى بۇ مېھماندارچىلىقىنىڭ ئاخىرىدا مۇھىم سۆھبەت بولىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ . ئاسمان خۇداسىغا مىڭ قەتلە شۈكۈرکىم ، مېنىڭ ماھارەت كۆرسىتىشىمگە پۇرسەت كەلدى چېغى» دېگەن ئويلار بىلەن باشقىدىنلا ئېچىلىپ ـ يايراپ ئولتۇرۇشقا كىرىشتى .

دەرۋەقە ، ئۇنىڭ مۆلچىرى توغرا بولۇپ چىقتى . تاماق تەرتىپى بويىچە ، ئاخىرىدا كېلىدىغان شېرىن شەربەت ئىچىلىپ بولغاندىن كېيىن زىلاتكىن ئورنىدىن تۇرۇپ :

— ھۆرمەتلىك خانىملار ، ئالدىڭلاردا ئەدەپسىزلىك بولىسۇن دەپ داستىخان ئۈستىدە چەكمەي ئولتۇردۇق ، ئەمدى بىزگە رۇخسەت ، بىرەر تالدىن چېكىشۇالايلى ، — دېدى ـ ده ، ئەر مېھمانلارنى يان تەرەپتىكى ئۆيگە باشلىدى .

مېھمانلار ئوبدان يورۇتۇلغان ئازادە ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يۇمشاق دىۋانلارغا جايلىشىپ ، بىرەر تالدىن پاپىروس چېكىشكەچ ،

ئۆزئارا پاراڭ بىلەن بىرئاز ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن زىلاتكىن مۇنداق دېدى :

— مەن گەپنى ئەگىتمەي ئۇدۇل قىلىشقا ئادەتلەنگەن . كۆپ ۋاقىتكىلارنى ئېلىشنى خالىمايمەن . مېنىڭ دەيدىغىنىم مۇنداق : بىرىنچى ، شىنجاڭنىڭ سىياسىي سەھنىسىدە شېڭ دۇبەن جانابلىرى بىلەن ما جۇڭيىڭ ۋە خوجىنىيازدىن ئىبارەت ئۈچ خىل كۈچ پەيدا بولغاندىن باشلاپ ، يولداش ستالىن بۇ ئۈچەيلەندىن كىمنى قوللاش مەسىلىسىدە كۆپ باش قاتۇردى . ما جۇڭيىڭنى قوللاش — ياپون تەسىرىنىڭ شىنجاڭغا كىرىپ ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا خەۋپ تۇغدۇرۇشقا يول قويۇش دېگەن سۆز ئىدى ؛ خوجىنىيازنى قوللاش — ئاخىر بېرىپ شىنجاڭدا جۇڭگو ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دۆلەت مەنپەئىتىگە زىيانلىق بولغان قانداقتۇر ئىسلام دۆلىتىنىڭ قۇرۇلۇپ قېلىشىغا پۈرسەت تۇغدۇرۇپ بېرىش بولاتتى ؛ يولداش ستالىن شېڭ دۇبەننى ئىلغار پىكىرلىك ۋەتەنپەرۋەر دەپ تونۇدى ۋە قوللاشنى قارار قىلدى . ھازىرقى ئەمەلىيەت يولداش ستالىننىڭ بۇ داھىيانە تەدبىرىنىڭ مۇتلەق توغرا بولغانلىقىنى ئىسپاتلىدى . دېمەك ، بىز شېڭ دۇبەننى قوللاپ خاتا قىلمىغانىكەنمىز . بۇنىڭدىن كېيىنمۇ داۋاملىق قوللايمىز . مەن بۇنى ھۆكۈمىتىمىز نامىدىن ئېيتىۋاتىمەن . شۇنى قوشۇمچە قىلىمەنكى ، يېقىندا ما جۇڭيىڭ ئۆزىنىڭ شېڭ دۇبەن بىلەن بولغۇسى جەڭلىرىدە بىزدىن بىتەرەپ تۇرۇشنى ، بۇنىڭ بەدىلىگە سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ ھەرقانداق تەلىپىنى ئورۇنداشقا تەييار ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ مەخسۇس ۋەكىل ئەۋەتىپتۇ . مەن ئۇنى بىزگە ھېچنېمە كېرەك ئەمەس ، ياخشىسى ما جۇڭيىڭ ئۆز يۇرتىغا كەتسۇن دەپ قايتۇرۇۋەتتىم . بۇمۇ بىزنىڭ شېڭ دۇبەننى قوللىغانلىقىمىز ، بۇ بىر . ئىككىنچى ، يېقىندىن بېرى دۇبەن جانابلىرىغا بولغان تونۇشۇم تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتى . مەن دۇبەن جانابلىرىنىڭ ماركسىزمچى ـ لېنىنىزمچى ئىكەنلىكىگە قاتتىق

ئىشەندىم ۋە بۇ ئىشەنچىمنى يېتەرلىك پاكىتلار بىلەن ئىسپاتلاپ موسكۋاغا مەلۇمات يازدىم . موسكۋانىڭ پات ئارىدا ئىجابىي جاۋاب بېرىشىگە ئىشىنىمەن . ئەمما ، بۇ گەپنى ئۆز نامىدىن ئېيتىۋاتىمەن . بۇگۈن مانا مۇشۇ ئىككى گەپنى دۇبەن جانابلىرىغا ئېيتىپ قويۇش ۋە باشقا پىكىر ـ تەلەپلىرى بولسا ، ئاڭلاپ بېقىش ئۈچۈن ئازراق ۋاقىتئالارنى ئېلىشقا توغرا كەلدى .

شېئىر شىسەي سوۋېت ھۆكۈمىتىدىن ، شەخسەن باش كونسۇل زىلاتكىندىن ئىنتايىن مىننەتدار بولغانلىقىنى ، ئۆزىنىڭ ماركسىزم ـ لېنىنىزمنى خېلىدىن بېرى ئۆگىنىپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ ، تېخى باشلانغۇچ مەلۇماتقىلا ئىگە ئىكەنلىكىنى ، بۇنىڭدىن كېيىن تېخىمۇ تىرىشىپ ئۆگىنىپ ، لېنىن ـ ستالىنىزمنىڭ شاگىرتى بولۇشقا ۋە شۇنىڭغا مۇناسىپ ئەمەلىي ھەرىكەت قىلىپ ، لېنىنىزمنىڭ ۋەتىنى بولغان سوۋېت ئىتتىپاقىغا مەڭگۈ ساداقەت كۆرسىتىشكە تىرىشىدىغانلىقىنى قىزغىن ھاياجان بىلەن بايان قىلىپ ، ئاخىردا مۇنداق دېدى :

— مەن كوممۇنىستىك پارتىيىگە ئەزا بولۇش پۈرسىتىگە تېخى مۇيەسسەر بولالمىغان بولسامۇ ، ئۆزۈم كوممۇنىزمچى بولغانلىقىم ئۈچۈن ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەنپەئىتىنى ئۆزۈمنىڭ مەنپەئىتىدەپ بىلىمەن . جۇملىدىن ، مېنىڭ مەنپەئىتىمنىڭمۇ سوۋېت ئىتتىپاقى مەنپەئىتىدىن بىلەن بىۋاستە ئالاقىدار ئىكەنلىكى دەرھال ھېسابقا ئېلىنىسىكەن دېمەكچىمەن .

شۇ گەپلەردىن كېيىن شېئىر شىسەي تاماكا چەككەن بولۇپ جىم تۇرۇۋالدى .

— پېئىر ئەپەندى ، — دېدى زىلاتكىن ، — دۇبەن جانابلىرىغا ئېيتىڭ ، ھەر نېچۇك پىكىر ـ تەلەپلىرى بولسا ، ئوچۇق قويسۇن .

— رەھمەت ، — دەپ داۋام قىلدى شېئىر شىسەي ، — سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ ، شەخسەن باش كونسۇل جانابلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن خوجىنىيازنى ئۆز تەرىپىمىزگە تارتىپ ، ما جۇڭيىڭنى يېتىم قالدۇرۇشقا مۇۋاپىق بولغانىدۇق . بۇ مېنىڭ ئۈچۈن تاغدەك زور

ئىش بولغاندى . بىراق ، ھازىر مېنىڭ بېشىغا يەنە كۈن چۈشتى . ئېنىق مەلۇماتلارغا قارىغاندا ما جۈڭيىڭ ئىلىدىكى جاڭ پېيىۋەن بىلەن ھەربىي ئىتتىپاق تۈزۈپ ، ئۇرۇمچىگە ھوجۇم قوزغاشقا تەييارلانماقتا . مەركىزىي ھۆكۈمەت تەستىقلىغان شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى لیۇ ژېنلۇڭ ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئوڭچى ئۇنسۇرلار ما جۈڭيىڭ بىلەن جاڭ پېيىۋەنگە ئىچكى جەھەتتىن ماسلاشماقچى ، جەنۇبىي شىنجاڭدا بولسا ، قەشقەر بىلەن خوتەندىكى شەرقىي تۈركىستانچى ئۇنسۇرلار ئىسلام بايرىقى ئاستىدا زور ئىجتىمائىي ئاساسقا ئېرىشىپ ، ئىنتايىن خەتەرلىك كۈچكە ئايلىنىپ قالماقتا . بولۇپمۇ ما جۈڭيىڭ بىلەن جاڭ پېيىۋەننىڭ بىرلەشمە ھوجۇمى باشلىنىپ قالسا ، مەندە ئۇلارغا تاقابىل تۇرغۇدەك كۈچ يوق ، شۇنىڭ ئۈچۈن ھۆكۈمىتىمىزنىڭ ماڭا دەرھال ياردەم بېرىشىنى تەلەپ قىلىمەن . بۇنىڭ بەدىلىگە ھۆكۈمىتىمىزنىڭ ھەرقانداق تەلەپلىرىنى ئورۇندىشقا تەييارمەن .

— مەسىلەن ، دۇبەن جانابلىرى قايسى جەھەتلەردە ، قانچىلىك ياردەم دېمەكچى ، — سورىدى زىلاتكىن .

— بىرىنچىدىن ، — دېدى شېڭ شىسەي ، — دەرھال ئون مىڭ كىشىلىك قوشۇننى جابدۇشقا يەتكۈدەك زامانىۋى قورال - ياراغ ، ئوق - دورا ۋە باشقا ھەربىي ئەسلىھەلەرنىڭ تېز سۈرئىتىتە يەتكۈزۈپ بېرىلىشىنى ؛ ئىككىنچىدىن ، مۇبادا مېنىڭ تەييارلىقىم پۈتكۈچە دۇشمەن تەرەپ ھوجۇم باشلاپ قالسا ، سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ بىۋاستە ياردەمگە كېلىشىنى تەلەپ قىلىمەن .

— مۇنداق دەڭ ، — دېدى زىلاتكىن چېكىسىنى قاشلاپ ، — بۇ ناھايىتى چوڭ مەسىلىلەر ئىكەن . بۇ ھەقتە موسكۋادىن يولىيورۇق ئالماي بىرنېمە دېيەلمەيمەن . بۇ ئەلۋەتتە چۈشىنىشلىك . ئەمما ، موسكۋانىڭمۇ دەرھاللا بىرنېمە دېيىشى تەس . چۈنكى ، شىنجاڭ جۇڭگونىڭ زېمىنى ، سىلەرنىڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىڭلار بار ئەمەسمۇ ؟ شۇنداقتىمۇ ھەر ھالدا كېلىشىپ قېلىشىمىزغا ئىشەنچىم كامىل .

— گېپىڭىزگە قوشۇق سېلىۋاتقانلىقىم ئۈچۈن مېنى كەچۈرۈڭ ، باش كونسۇل جانابلىرى ، — دېدى چېكۈ دېلى ، — مەن مەركىزىي ھۆكۈمىتىمىزنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە ئازراق ئىزاھات بېرىپ ئۆتەي ، خەنزۇلاردا قامچا ئۇزۇن بولغان بىلەن جايىغا بېرىپ تېگەلمەيدۇ دېگەن تەمسىل بار . ھازىرقى مەركىزىي ھۆكۈمىتىمىز خۇددى شۇ ھالغا چۈشۈپ قالغان ، يەنى ئېتى ئۇلۇغ ، سۈپۈرىسى قۇرۇق دېمەكچىمەن . شۇ ھالىغا باقماي ، شىنجاڭنىڭ ئۆز كونتروللۇقىغا ئېلىش ئۈچۈن يوغان كىشىلەرنمۇ[1] ئەۋەتىپ كۆردى . بۇ يوغان كىشىلەر خۇددى بوران ۋاقتىدا كۆلگە چۈشۈپ قالغان خازاندەك ئۇيان چايقىلىپ ، بۇيان چايقىلىپ ، ئاخىر كەشىنى قولتۇقىغا قىستۇرۇشقا مەجبۇر بولدى . چۈنكى ، ئۇلارنىڭ شىنجاڭدا ھېچقانداق ئىجتىمائىي ئاساسى ياكى سىياسىي ئابرۇيى يوق ئىدى ، مەركەزنىڭ بۇ مەغلۇبىيىتى شىنجاڭ ۋەزىيىتىنى تىزگىنلەپ تىنچلىق ۋە بىرلىكنى ئەمەلگە ئاشۇرالايدىغان بىردىنبىر كۈچ شېكۈ دۇبەن ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم ئىسپاتلىدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، شېكۈ دۇبەننى مەركەز ئۆزى ئېتىراپ قىلغان . شۇڭا ، شېكۈ دۇبەننىڭ مۇخالىپ كۈچلەرنى بىر ياقلىق قىلىپ ، شىنجاڭنى تىنچىتىش تەدبىرلىرىگە مەركەز ئېتىراز بىلدۇرەلمەيدۇ . ھەممىدىن مۇھىمى ، شېكۈ دۇبەننىڭ ئىدىيىۋى جەھەتتە قانداق ئېقىمغا مەنسۇپلۇقى سىزگە بەش قولدەك ئېنىق . مېنىڭچە ، شېكۈ دۇبەن ھاكىمىيىتىنى قوللاش ۋە كۈچەيتىش ئالدى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا مەنپەئەتلىك .

چېكۈ دېلى ئەمدى نۆۋەت سېنىڭكى دېگەندەك قىلىپ ، كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا پېكۈ ئەپەندىگە بىر قارىۋالدى ـ دە ، ئاستا تاماكىغا قول سۇندى .

---

① خۇڭ مۇسۇڭ (بەشىنچى بابتىكى ئىزاھاتقا قارڭ) بىلەن لو ۋېنگەننى دېمەكچى . لو ۋېنگەن گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ تاشقى ئىشلار ، قوشۇمچە ئەدلىيە مىنىستىرى بولۇپ ، شىنجاڭ مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن 1933 ـ يىلى 8 ـ ئايلاردا نەنجىڭدىن ئۇرۇمچىگە كەلگەن .

— شۇنداق ، بۇ مۇلاھىزىلەرگە تامامەن قوشۇلىمەن ، — دېدى باياتىن چېكىڭ دېلىنىڭ گېپىنى شېكىڭ شىسەيگە ئۇدۇللۇق ئۆرۈپ بېرىۋاتقان پېكىڭ ئەپەندى گەپكە ئارىلىشىپ ، — خۇسۇسەن ، شېكىڭ دۇبەن ھاكىمىيىتىنى قوللاش ۋە كۈچەيتىش ، ئالدى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا مەنپەئەتلىك دېگەن گەپكە تامامەن قوشۇلىمەن ، مېنىڭچە ، شېكىڭ دۇبەن ھاكىمىيىتىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىگە باغلىق . سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭدىكى بارلىق مەنپەئەتلىرى شېكىڭ دۇبەن ھاكىمىيىتىنىڭ مەۋجۇتلۇقى بىلەن قۇدرەت تېپىشىغا باغلىق .

— سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قايسى مەنپەئەتلىرىنى دېمەكچىسىز ؟ — سوردى زىلاتكىن ئۇنىڭ ئاغزىدىن كۆپرەك گەپ ئاڭلاشقا قىزىقىپ .

— بارلىق مەنپەئەتلىرىنى دېمەكچىمەن . مەسىلەن ئېيتايلۇق ، ما جۇڭيىڭ چاقچان كېلىپ جاڭ پېيىۋەننىڭ ياردىمى بىلەن شېكىڭ دۇبەن ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇۋەتسە ، ھەئە··· بۇنى پەقەت مىسال ئۈچۈن دەۋاتىمەن . ئۇ ھالدا شىنجاڭ ئۆلكىسى ما جۇڭيىڭنىڭ ۋاستىسى بىلەن ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى بازىسىغا ئايلىنىپ قالىدۇ ؛ مۇبادا ما جۇڭيىڭ «ھەممە مۆمىنلەر بىر قېرىنداش» دېگەن شوئارى بويىچە ، خوجىنىياز ۋە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئىسلامچى ئۇنسۇرلار بىلەن بىرلىك ياساپ ، كوممۇنىزمغا قارشى چەت ئەل كۈچلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن قانداقتۇر ئىسلام دۆلىتى قۇرۇۋالسا ، بۇ سوۋېت ئىتتىپاقىغا تېخىمۇ خەۋپلىك . پەقەت شېكىڭ دۇبەن ھاكىمىيىتى مەۋجۇت بولۇپ قۇدرەت تاپقاندىلا بۇ خەۋپلەرنىڭ ھەر ئىككىسىنى شىنجاڭغا يولاتماسلىق مۇمكىن . بۇ بىر ؛ ئىككىنچى ، شىنجاڭ چەكسىز مول خام ئەشيا مەنبەسى . بۇ يەردە سانائەت ئاساسى بولمىغاچقا ، ھازىرقى ئەھۋالدا بۇنىڭدىن ئۆزى پايدىلىنالمايدۇ . يول يىراق ، قاتناش قىيىن بولغانلىقتىن ئىچكى ئۆلكىلەر بىلەن كەڭ كۆلەمدە ئالماشتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس . پەقەت سوۋېت

ئىتتىپاقىلا بۇ بايلىق مەنبەسىدىن ئەرزان باھادا كەڭ - كۇشادە پايدىلىنىشى مۇمكىن . بىراق ، بۇنىڭ ئۇچۇن شىنجاڭدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا مايىل بىر ھاكىمىيەت بولۇشى كېرەك ؛ ئۇچىنچى ، شىنجاڭ چار پادىشاھلىقى زامانىسىدىن تارتىپ ، رۇسىيىنىڭ سانائەت مەھسۇلاتلىرى ئۇچۇن كەڭ بازار بولۇپ كەلگەن . سوۋېت ئىتتىپاقى بۇ بازاردىن ئايرىلىپ قېلىشنى خالىماس دەيمەن . ھالبۇكى ، شېڭ دۇبەن ھاكىمىيىتىلا شىنجاڭنىڭ سوۋېت تاۋارلىرى ئۇچۇن بازار بولۇشىغا كاپالەت بېرەلەيدۇ . ئاخىردا مۇھىم بىر تارىخىي پاكىتنى ئەسلىتىپ ئۆتمەكچىمەن . باش كونسۇل جانابلىرىغا سىر ئەمەستۇركى ، ئۆز ۋاقتىدا زو زۇڭتاڭ ياقۇبېگ ئىسيانىنى باستۇرۇشقا كەلگەندە ، چار پادىشاھلىقى زو زۇڭتاڭنى ئاشلىق ۋە ئاخبارات بىلەن تەمىنلىگەن . بۇ ھال زو زۇڭتاڭنىڭ تېز غەلبە قىلىشىدا مۇھىم رول ئوينىغان . دېمەك ، شىنجاڭ دېگەن بۇ بىر پارچە زېمىننىڭ رۇسىيە ئۇچۇن قانداق مۇھىم ئىستراتېگىيىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى چار پادىشاھ چېغىدا ئوبدان چۈشىنىپ ، شۇنىڭغا مۇناسىپ پائال تەدبىر قوللانغان . ھازىرقى ئەھۋالمۇ شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدۇ . سوۋېت ئىتتىپاقى سىياسىئونلىرىنىڭ ئەقىل - دانىش ۋە يىراقنى كۆرەرلىكتە چار پادىشاھتىن مۇتلەق ئۇستۇن تۇرىدىغانلىقىغا ئىشەنچىم كامىل .

پېڭ ئەپەندى نۇتۇققا ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ سۆزلىرىنىڭ ئورۇنلۇق چىققانلىقىدىن مەغرۇرلانغاندەك ، بېشىنى دۆۋان يۆلەنچۈكىگە تاشلاپ ، شۇك ئولتۇرۇۋالدى . چېڭ دېلى ئارقىلىق ھەممە گەپنى ئۇقۇپ ئولتۇرغان شېڭ شىسەيمۇ بۇرۇتىنى سىلاپ قويۇپ ، ئۇنىڭغا رازىمەنلىك بىلەن قاراپ قويدى . پېڭ ئەپەندى ئۆز خوجايىنىنىڭ چىرايىدىكى رازىمەنلىك ئىپادىسىدىن خۇشال بولۇشقا ئۇلگۈرە - ئۇلگۈرمەيلا ، ئۇنىڭ مېڭىسىدە قورقۇنچلۇق بىر پىكىر پەيدا بولۇپ ، خۇددى تىلىنى چىقىرىپ جەز قىلىۋاتقان زەھەرلىك يىلانغا تۇيۇقسىز دۇچ كېلىپ قالغان يولۇچىدەك ، پۈتۈن

ئەزايى - بەدىنى شۇركۈنۈپ كەتتى. ئۇ ئويلايدۇ: «زامان - زامانلاردىن بۇيان، ھۆكۈمرانلارنىڭ ھەممىسى ۋاپاسىز، قارا كۆڭۈل بولۇپ كەلگەن. ئۇلار بولۇپمۇ ئىككى خىل كىشىگە: بىرى، ئەقىل - دانىش، چارە - تەدبىر ۋە ئابرۇي نوپۇزىدا ئۆزىدىن ئارتۇق بولغانلارغا؛ يەنە بىرى، ھۆكۈمرانلىقنىڭ سىرى - ئەسرارىدىن خەۋەردار بولغانلارغا زادى ۋاپا قىلمايتتى، ھاجەتتىن چىقىۋالغاندىن كېيىن ئۇلارنى قانداقلا يول بىلەن بولمىسۇن ئۇجۇقتۇرۇپ تاشلايتتى. مەن بىرىنچى خىلدىكىلەر قاتارىغا كىرەلمىسەممۇ، ئىككىنچى خىلدىكىلەرنىڭ قاتارىغا كىرىپ قالدىم. ئىشىم تۈگىگەندىن كېيىن ھە شۇنداق، ئۇ ئۆز مەقسىتىگە يېتىۋالغاندىن كېيىن، مېنىڭ تەقدىرىم نېمە بولار؟ چېن جۇڭنىڭ ئۆيىدىن كىتابلارنى بۇلاپ كەلگەن ھېلىقى يىگىتتەك بولۇپ قالمىساملا بولاتتى، خۇدانىڭ ئۆزىگە ئامانەت!»

زىلاتكىننىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— ياخشى، — دېدى زىلاتكىن مەمنۇنىيەت بىلەن، — بىردەمدە شۇنچە كۆپ نەرسىلەر ئۈستىدە ئوچۇق - يورۇق سۆزلىشىۋالغىنىمىزغا خۇشالمەن. مېنىڭ ئەدىكى ۋەزىپەم دۇبەن جانابلىرىنىڭ تەلەپلىرىنى بايانىن ئېيتىلغان ئاساسلار بىلەن ئىسپاتلاپ، تېزلىكتە موسكۋاغا يوللاش ۋە تېزرەك جاۋاب ئېلىش، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

شېڭ شىسەي دىۋاندىن يېرىم كۆتۈرۈلۈپ مىننەتدارلىق بىلدۈردى.

— ھەۋۋ ئېيتماقچى، خوجىنىيازنىڭ يېقىنقى كۈنلەردىكى ئەھۋالى ھەققىدە ھېچنېمە دېمىدىڭلار، مەن ئۇنىڭغا كۆپ قىزىقاتتىم ئەمەسمۇ؟ — دېدى زىلاتكىن سوئال نەزىرى بىلەن.

— ھازىر بۇ تاغ قاپلىنى ئېغىر ئەھۋالدا، — دېدى شېڭ شىسەي كىنايىلىك كۈلۈپ، — ئۇ «مۇسۇلمان مۇسۇلمانغا بىرىنچى بولۇپ ئوق ئاتمايدۇ» دەپ ئارقىغا تىرەجەپ تۇرغان بولسىمۇ، ما جۇڭىنىڭ ئاخىر ئۇنى ئۇرۇشقا سۆرەپ كىردى. ئەمدى

ئۇ ئىككى «غازاتچى» مۇسۇلمان تارىم ئويمانلىقىدا بىر - بىرىنى چىشلەپ - تالاپ قان بولۇشىدۇ. ئەمما، تارىم ئويمانلىقى — قۇمۇل تاغلىرى ئەمەس. بىزگە كەلگەن مەلۇماتلارغا قارىغاندا، خوجىنىيازدا بىرەر ئايغا يەتكۈدەكلا ئوق - دورا قاپتۇ. مىلتىق - ياراغلىرىنىڭ تېخىمۇ تايىنى يوق. تولىسى تەيپۇنەم زامانىسىدىكى قوغۇشۇن ئوقلۇق مىلتىقلار، ئاندىن قالسا، قىلىچ - نەيزىدىن ئىبارەت. بۇنىڭ بىلەن ما جۇڭيىڭنىڭ قوراللىرى خىل، مۇنتىزىم قوشۇنىغا تەڭ كېلەلمەيدۇ. بۇ ئەھۋالدا ئۇنىڭ يېڭىلىپ قېلىشى مۇمكىن ياكى تەلىيى ئوڭ كېلىپ، مەسىلەن ئېيتايلۇق، كەڭ ئىجتىمائىي ئاساسقا تايىنىپ، قىسمەن غەلىبە قىلىشىمۇ مۇمكىن. بىراق، مېنىڭچە مەيلى ئۇ غالىب كەلسۇن، ياكى مەغلۇپ بولسۇن، ھەر ئىككى ئەھۋالدا بىزگە پايدىلىق، يەنى ئۇ غالىب كەلسە، ما جۇڭيىڭنىڭ ئاجىزلىشىدۇ؛ مەغلۇپ بولسا، ئىككى دۈشمەننىڭ بىرىدىن قۇتۇلىمىز. دېمەك، شەخسەن ئۇنىڭدىن ئەندىشە قىلىپ كەتمەيمەن. يامىنى شۇكى، ئۇنىڭ قەشقەر - خوتەن تەرەپلەردىكى ئىسلامچىلار بىلەن بىرلىشىۋېلىشىدىن قورقىمەن.

— بۇ مۇلاھىزىڭىز توغرا. قەشقەردىكى كونسۇلىمىزنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، سابىت دامۇللىلارنىڭ ئايىغى ئىتتىكلەپ قاپتۇمىش. ئۇلار خوجىنىيازنى چوقۇم ئۆزىگە تارتىدۇ. بۇ ئەلۋەتتە چوڭ خەۋپ. ئەمما، خوجىنىياز ھازىر تاغ قاپلىنى ئەمەس، بەلكى ئاغزىغا يۇگەن سېلىنىپ قالغان ئاساۋ ئايغىرغا ئوخشاپ قالدى. چۈلۈۋرنىڭ ئۇچى بىزنىڭ قولىمىزدا، — دېدى زىلاتكىن مەنىلىك كۈلۈپ.

شۇ ئاردىدا ئىشىك قىيا ئېچىلىپ ۋېرا زىلاتكىنانىڭ بېشى كۆرۈندى:

— ۋىيەي... تاماكاڭلارنى تېخىچە چېكىپ بولمىدىڭلارمۇ؟ خانىملار تانسا ئويناپمىز دەپ ساقلاپ تۇرغىلى نەۋاخ.

— مانا... ھازىر چىقىمىز، سۆيۈملۈكۈم.

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى
www.uyghurkitap.com

* *

ئەل يېتىپ ، جاھان جىمجىققان چاغدا ، قوش ئارغىماق قېتىلغان پەيتۇنلار سوۋۇت كونسۇلخانىسىدىن چىقىپ شەھەر ئىچى تەرەپكە بۇرۇلدى . ئاتلىق مۇھاپىزەتچىلەر بىلەن قورشالغان ئەينەكلىك پەيتۇندا شېكۇ شىسەي بىلەن چۇ يۈفاڭ بىر ـ بىرىگە چاپلىشىپ دېگۈدەك يېقىن ئولتۇراتتى .

— سىزنى تەبرىكلىسەم بولار ! — دېدى چۇ يۈفاڭ ئېرىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ .

— ھازىر تېخى بالدۇر .

— نېمە ، بۇ كۆك كۆزلەر قايىل ئەمەسمىكەن ؟

— قايىللىقى قايىل . موسكۇا زۇۋان سۈرمىگۈچە... ھە... ياق ، ياق ، ئىشەنچىم كامىل .

— موسكۇا ، ئىلاھىم تېزرەك زۇۋان سۈرسىكەن !

سەككىزىنچى باب

باشئەگىم جىلغىسىدا

باشئەگىم تارام ـ تارام
مەندىن زۆھرەگە سالام .

— «تاھىر ـ زۆھرە» قوشاقلىرىدىن

خۇددى شېكى شىسەي بىلەن زىلاتكىـــن ئېيتقاندەك ، بۇ كۈنلەردە ھاجىم ۋە ئۇنىك قوشۇنى قىيىن ئەھۋالدا قالغانىدى . توقسۇن جېڭىدىكى مەغلۇبىيەتتىن كېيىن ، ما جۇڭيېڭنىك قارام ـ قەيسەرلىكتە داڭقى چىققان ياش سەركەردىسى ما فۇيۈەن توپ ـ زەمبىرەك ۋە ئېغىر ـ يېنىك پىلىموتلار بىلەن قوراللانغان ئىككى مىڭدەك سەرخىل ئاتلىق چېرىك بىلەن ئۇلارنى قاراشھەرگىچە ، قاراشھەردىن كورلا چېگرىسىغىچە شىددەت بىلەن قوغلاپ كەلدى ؛ ئەمما ، باشئەگىم جىلغىسىغا كىـــرگەندىن كېيىـــن ئەھۋال ئۆزگىرىشكە باشلىدى . پىدائىيلار قوشۇنـى تاغ قاپتاللىـــرىغا يوشۇرۇنۇۋېلىپ ، قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىشكە كىرىشتـــى . چېرىكلەر تار جىلغىغا ئۇسۇپ كىرىشكە جۇرئەت قىلالماي ، بىر ئىزدا توختاپ قېلىشقا مەجبۇر بولدى . بىراق ، پىدائىيلار قوشۇنى قورال ـ ياراغ ، بولۇپمۇ ئوق ـ دورىنىك قىسلىقىدىن قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە پېتىنالمايتتى . شۇنداق قىلىپ ، ئىككى قوشۇن ئوتتۇرىسىدا تىركىشىش ھالىتى مەيدانغا كەلدى . قاتمۇقات تاغلار بىلەن قورشالغان باشئەگىم جىلغىسى خۇددى ئۆز پەرزەنتلىرىگە قۇچاق ئاچقان مېھرىبان ئانىدەك ، پىدائىيلار قوشۇنىنى قوينىغا

ئېلىپ ، ئۇلارنىڭ ئالدىنقى مۇداپىئە لىنىيىسى بولۇپ قالدى . كورلا ، بۇگۈر خەلقلىرى ئارقا سەپ لاۋازىمىتىنى بەجايىدىل ئۆتەپ ، پىدائىيلارغا زور مەدەت بېرىپ تۇراتتى .

باشئەگىم توغرۇلۇق گەپ بولغاندا تۆۋەندىكى قۇرلارنى يازماي ئۆتۈشكە بولمايدۇ .

قاراشەھەردىن شۇ جىلغا تەرەپكە كېتىۋاتقان ، ئايدىڭ كېچىلىرى بىرەر دۆڭلۇكتىن سول قول تەرەپتىكى كەڭ ۋادىغا قارىسىڭىز ، خۇددى چۆچەكلەردە ئېيتىلغىنىدەك بىپايان چۆللىڭ ئوتتۇرىسىدا گاھ ئەينەكتەك پارقىراپ ، گاھ كۆزدىن غايىب بولىدىغان بىر تىلسىم ماكاننى كۆرگەندەك بولاتتىڭىز . بۇ — تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ قېشىدا ساقلىنىپ قالغان مۆجىزىلەرنىڭ بىرى باغراش كۆلىدۇر . شۇ كۆلدىن چىقىپ ، ئاۋۋال غەربكە ، ئاندىن جەنۇبقا قاراپ ئېرىنچەكلىك بىلەن مۇڭلىنىپ ئاقىدىغان كۆنچى دەرياسى باشئەگىم جىلغىسىغا كىرىش بىلەنلا شۇنچىلىك جانلىنىپ كېتىدۇكى ، بىر قاراشتا ئۇ خۇددى دەرستىن كېيىن سىنىپتىن چىقىپ ، چۇرقىراشقان پېتى توپ مەيدانىغا يۈگۈرۈشۈپ كېتىۋاتقان شوخ ئۆسمۈر بالىلارغا ئوخشاپ كېتىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ، بۇ دەريانىڭ ئەگىم ـ ئەگىم جىلغا ئىچىدە يىلاندەك تولغىنىپ ، تاشتىن تاشقا ئۇرۇلۇپ ، ئاپئاق كۆپۈكلەر چاچرىتىپ ئاقىدىغان ئەنە شۇ قىسمىنىڭ ئادەتتە «كۆنچى دەرياسى» دەپ ئەمەس ، «باشئەگىم سۇيى» دەپ ئاتىلىشىمۇ تاسادىپىي بولمىسا كېرەك . باشئەگىمنىڭ «تاھىر ـ زۆھرە» ھەققىدىكى ئاجايىپ گۈزەل قىسسىدە تۇنقان ئورنى ئۇنىڭغا شۇنداق بىر پارلاق رومانتىك ئوبراز يارىتىپ بەرگەنكى ، باشئەگىم دېگەن نام ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدا ئەۋلادتىن ئەۋلادقا تىللاردا داستان بولۇپ كەلمەكتە . ئۇيغۇرلار «تاھىر ـ زۆھرە»نى قانداق چوڭقۇر مۇھەببەت بىلەن ئەسلىسە ، باشئەگىمنىمۇ شۇنداق زوق ـ شوق بىلەن تىلغا ئالىدۇ . مۇشۇ قۇرلارنى يېزىۋاتقان مۇئەللىپىنىڭ قىرىق نەچچە يىل بۇرۇن باشئەگىم ھەققىدىكى خەلق رىۋايەتلىرى ئاساسىدا يازغان بىر

نەسرىي شېئىرى بۇنىڭغا مىسال بولالايدۇ :

ئاھ ، باشئەگىم !

ئەجەبمۇ ياراشقان بۇ ئىسمىڭ ساڭا ، زاتىغا قاراپ ئېتى بولۇر دېگەندەك ، زۆھرەنىڭ ئىشىكىدىن كۈندە مىڭ ئەگىپ ئۆتكەن تاھىر كەبى ھەر دوقمۇشتا يۈز قېتىم ئەگىپ ئاقسەن ، خۇددى كىمنىڭدۇر ئارقىسىدىن يەتمەك بولۇپ قوغلاشقاندەك ، تاشتىن تاشقا ئۇرۇلۇپ شىددەت بىلەن چاپىسەن...

نېمە بۇنچىۋالا تەشۋىشتە قالدىڭ ؟

بىر قاراپلا بىلدىم ، چېھرىڭدە چوڭقۇر بىر قايغۇنىڭ ، ئاچچىق بىر ئەلەمنىڭ ئىزى بار . خۇددى يىلاندەك تولغىنىشلىرىڭمۇ مەنىسىز ئەمەس... تاپتايىنلىق ئوبدان بىلىمەنكى ، ئۇ بىر جان ئاچچىقىدۇر...

ئايدىڭ كېچىلەردە بولسا ، مۇڭلىنىپ ئېيتقان قوشاقلىرىڭ خۇددى قانات‌لانغان قۇشلاردەك ئۇچۇپ بېرىپ ئالەمنى قاپلار ، ئۇزاقلاردا تۇرۇپ ، بۇ مۇڭلۇق قوشاقلىرىڭنى ئاڭلىغان كىشىنىڭ يۈرەك ـ باغرى خۇددى سىمابتەك تىترەر ، ئۇ ئۆزىنى ئۇنتار ؛ يېقىن كەلگەنسېرى ھېچ تاقىتى قالماس ، چىداپ تۇرالماي ، مۇڭلىرىڭغا قوشۇلۇپ تاھىر ئاققان جىلغىلىرىڭدا كۆز ياشلىرى بىلەن ئاققۇسى كېلەر...

ئاھ ، باشئەگىم ! دىمىغىڭدىن ھامان بىر ھىجران پۇرىقى پۇرار . بۇنىڭغا قاراپ ، پەقەت كۆز ياشلىرىم بىلەن كۆمۈلۈپ قالىمەن . سەنچۇ ؟ ھامان ئۆز غېمىڭ بىلەن... قىلچىلىكمۇ پەرۋا قىلمايسەن ، ئېيتقىنا ، نېمە بۇنچىۋالا دەردلىكسەن ؟ قاچاندىن بېرى شۇنداق مۇڭلۇقسەن ؟

ئەي مۇڭلۇق باشئەگىم ! ئېيتمىساڭمۇ ئوبدان بىلىمەن نېچۈن غەمكىن ، نېچۈن مۇڭلۇقلۇقۇڭنى... ئەگەر بىلمىسەم ، دەردىڭگە ئورتاقلاشمىسام ، قاپقارا ژاپاسىزلىق ، ئۈياتسىزلىق ، توغرىسى خائىنلىق قىلغان بولىمەن . چۈنكى ، سۆيگۈ ، ژاپا ، نومۇس ژە

ئەزگۈلۈك سېنىڭ ئۇلۇغلۇقۇڭدىن ، يۈكسەكلىكىڭدىن يارقىن بىر نەمۇنە ئەمەسمىدى ؟ سەن ئەزەلدىن بىزگە شۇنى — سۆيگۈ ، ۋاپا ، نومۇس ۋە ئەزگۈلۈكنى ئۆگەتمىگەنمىدىڭ ؟

سۆيگۈ تۇنقۇنى تاھىر تاغدىن تاشلانغاندا ، سېنىڭ سۇرلۇك ، قاتتىق ۋە قىلىچتەك ئۆتكۈر تاشلىرىڭ ماموق بولۇپ قارشى ئالغان ئەمەسمىدى ؟ تاھىرنىڭ ساندۇق بىلەن بىر ئەگىمدە ئۈچ كېچە - كۈندۈز تۇرالىشى سېنىڭ ئەزگۈلۈكۈڭ ۋە ۋاپادارلىقىڭ ئەمەسمۇ ؟ كىم بىلمەيدۇ ، تاھىر يانقان ساندۇقنىڭ ئىسسىق قوينۇڭدا نەچچە يىللار كۆز قارىچۇقۇڭدەك ئاسرالغىنىنى ! بۇ كىمنىڭ قولىدىن كېلىدىغان ئەزگۈلۈك ؟ بۇ ساڭا ۋە «پەرىشتە»لەرگىلا خاس ئەزگۈلۈك ۋە يۈكسەكلىكتۇر…

ئەمدىلىكتە بولسا ، دەردلىك كۆزلىرىڭ بىلەن ئېگىز تاغ بېشىغا قارايسەن ؛ ياش ئۇنچىلىرى بىلەن تولغان غەمكىن كۆزلىرىڭنى بىر نەپەسمۇ ئۈزەلمەيسەن .

نېمە كۆرۈنۈر ؟

تۇغ قادالغان كونا بىر مازار… ئۇزاق ئەسىرلەرنىڭ ، ئېغىر يىللارنىڭ ، قارا كۈنلەرنىڭ قانلىق يەكۈنى…

نە سۆيگۈ ، نە ھايات ، نە تەنتەنە !

بىر جۈپ قىزىلگۈل ئارىسىدا ھامان بىر تال ياۋۇز تىكەننىڭ ئىپلاس ۋە تەكەببۇر گەۋدىسى ياتار… مانا ، سەن شۇنى كۆرىسەن . ئوبدان بىلىمەن ، ئۇ ئىپلاس ، تەكەببۇر تىكەننىڭ يىرتقۇچلارچە قىمچىقارغان ئۆلۈم كۈلكىسى ، قۇلىقىڭغا خۇددى تىكەندەك سانجىلار… قارا كۈنلەرنىڭ ئۇ بىر جۈپ مەسۇم قۇربانى سېنى قانچە ئاچچىق ھەسرەتكە ، چوڭقۇر مەيۇسلۇككە ، چەكسىز قايغۇغا سالسا ، ئۇلارنىڭ قاتىلى شۇ ئىپلاس تىكەن سېنى شۇنچە تىنچسىزلاندۇرار ، غەزەپلەندۈرەر ، كايىتار… ناھايەت ئىنتىقام ئۇچۇن قوزغار !

ھەممە دەردىڭ ، ھەممە قايغۇڭ ، ھەممە تەشۋىشىڭ ، ھەممە ئاچچىقىڭ شۇنىڭ ئۇچۇندۇر .

ئەي مەسۇم قۇربانلار مازىرى ، سۆيگۇ دەرياسى ھەسرەتلىك باشئەگسم ! ھامان سېنىڭ ئۇستۇڭنى بىر قارا ھىجران تۇمانى باسقان ، سەن شۇنىڭ ئۈچۈن دەردلىنىسەن ، شۇنىڭ ئۈچۈن مۇڭلىنىسەن ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئاچچىقلىنىسەن ، غەزەپلىنىسەن ، ئاچچىقىڭدىن تاشتىن تاشقا ئۇرۇلۇپ ، ئاپئاق كۆپۈكلەر چاچرىتىسەن ، جان ئاچچىقىڭدىن دېڭىزدەك دولقۇنلىنىپ شىرىدەك ھۇۋلايسەن .

ھەققىڭ بار !

ھەرنېمە قىلماقتا ھەققىڭ بار !

يەنە دەردلەن ، يەنە مۇڭلان ، يەنە ئاچچىقلان !

تاشتىن تاشقا ئۇرۇل ، دولقۇنۇڭ بىلەن كۆتۈرۇل··· يەنە تاش !

تاھىر بىلەن زۆھرەنىڭ ياناق كۆزلىرى ھامان ساڭا تىكىلىپ تۇرماقتا . سۆيگۇ ، ۋاپا ، نومۇس ۋە ئەزگۈلۈك ئۈچۈن ئۇلارنىڭ روھىنى يادلان ! تاھىر داستانى بىلەن دولقۇنلان ! ئۇنىڭ ئۈچۈن چەككەن ئەلىمىڭ ، تارتقان دەردىڭ ، جاپا ئەمگىكىڭ — مەڭگۈلۈك راھەت ، مەڭگۈلۈك سائادەت !

«بېشىمغا ھەر بالا كەلسە ،

ئۆزۈڭنىڭ شورى دەڭلار !»

* *

ھاجىم بىلەن مەھمۇت مۇھتى ئۇيەر ـ بۇيەردە چوقچىيىپ يانتاق قورام تاشلار ئارىسىدا قانداقتۇر بىر مەسىلە ئۈستىدە قىزغىن پاراڭلىشىپ كېلىۋېتىپ ، يېقىنلا بىر يەردىن كېلىۋاتقان ناخشا ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدى ۋە دەرھال گېپىنى توختىتىپ ، شۇ تەرەپكە قارىدى . ئون نەچچە يىگىت سۇ بويىدا كىر ـ قاتلىرىنى يۇغاچ ، يۇقىرىدىكى قوشاقنى تولۇق تېكىستى بىلەن ئاجايىپ بىر

مۇڭلۇق ئاھاڭدا ناخشا قىلىپ ئېيتماقتا ئىدى :

سۈلار شارقىراپ ئاقسا ،
تۇغمەننىڭ نورى دەڭلار .
بېشىمغا ھەر بالا كەلسە ،
ئۆزۈڭنىڭ شورى دەڭلار .

بۇ قوشاق ئاياغلىشىشى بىلەن باشقا ئاھاڭدا ئىككىنچى ناخشا باشلاندى :

ئاتام مەككە ، ئانام مەككە ،
تۇغۇلدۇم بىر كۈن ئۆلمەككە .
ئاتالاردىن مىراس قالغان ،
قارا يەرگە كۆمۈلمەككە .

* *

قۇمۇل شەھىرىدىن چىقتىم ،
مېنى يوقلار كىشىم بارمۇ ؟
غېرىبلىقتا ئۆلۈپ كەتسەم ،
مېنى يوقلار كىشىم بارمۇ ؟

* *

قازاندەك قاينىدىم تاشتىم ،
كېزىپ چۆللەر داۋان ئاشتىم ،
غېرىبلىق شەھىرىگە چۈشتۈم ،
مېنى يوقلار كىشىم بارمۇ ؟

* *

ئاشارمەن دەشت بىلەن سەھرا ،
كېزەرمەن چۆل بىلەن دەريا .
كېيىكلەرگە بولۇپ ھەمراھ ،
مېنى يوقلار كىشىم بارمۇ ؟

چوڭقۇر مەيۈسلۈك ، ئۇمىدسىزلىك ۋە مۇڭ ـ زار بىلەن تولغان بۇ مىسرالار ھاجىم بىلەن مەھمۇت مۇھتىغا قاتتىق تەسىر قىلدى چېغى ، ھەر ئىككىسىنىڭ چىرايى بىردىنلا ئۆزگىرىپ كەتتى . ئۇلارنىڭ سالاپەتلىك يۈزلىرىنى ئاچچىق ئىزتىراپ ، قاتتىق ئېچىنىش ۋە ھەسرەت ـ نادامەت تۇمانلىرى قاپلاپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . ھاجىمنىڭ قۇشنىڭكىدەك دۈگىلەك كۆزلىرى شارقىراپ ئېقىۋاتقان باشئەگىم سۈيىگە قادىلىپ قالغاندەك كۆرۈنسە ، مەھمۇت مۇھتىنىڭ يوغان بۇرۇن تۆشۈكلىرى تېخىمۇ كېرىلىپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى .

شۇ ئارىدا ئاق سېرىق كەلگەن ئېگىز بويلۇق ئوغلاقچى مەنسۇر ئورنىدىن ئىرغىپ تۇردى ـ دە ، ھەمراھلىرىغا ئۇنلۇك خىتاب قىلدى :

— قويۇڭلار ، ئاغىنىلەر ، مۇنداق ناخشاڭلارنى ! ئادەمنىڭ كۆڭلىنى يېرىم قىلىپ ، شۇنىمۇ ناخشا دەپ ئېيتقۇلۇقمۇ ؟ مۇنداق يىغلاڭغۇ ناخشىلار بىزگە ياراشمايدۇ . بىز دېگەن ئازادلىق ئوچۇن بەل باغلاپ چىققان پىدائىيلار ، ھاجىمنىڭ جەڭچىلىرى ، قېنى ، كېلىڭلار ئۆزىمىزنىڭ ناخشىسىنى ئېيتايلى . مانا مەن باشلاي :

گۈلۈم ئاچىلاي دەيدۇ ، ئاچىل ؛
دادەي ، باشقا سانجىلاي دەيدۇ ئاچىل .
يارىمنىڭ يۈرەك ئوتى ، ئاچىل ، گۈل ئاچىل ،
تەڭگە يامىشاي دەيدۇ ئاچىل...

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى
ئۇيغۇر كىتابلىرىنىڭ پېڭى تورىسى

ھەممەيلەن ناخشىغا قوشۇلدى . ناخشا ئاۋازلىرى بوراندەك گۈرۈلدەپ ئەۋجىگە چىققاندا ، بەزى يىگىتلەر ئىختىيارسىز ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ئۇسسۇلغا چۈشتى . ناخشا رىتىمىغا ماسلاشقان قىزغىن چاۋاكلار داپنىڭ خىزمىتىنى ئۆتىمەكتە ئىدى .

ئاچىل ، ئاچىل ، گۈل ئاچىل ، ئاچىل ،
دادەي ، ئاچىلمىساڭ گۈل قايدا ئاچىل .
كەمبەغەلگە زاغرا يوق ، ئاچىل ۋاي ئاچىل ،
بەگ ـ غوجامنىڭ قولى مايدا ، ئاچىل .
ئاچىل ، ئاچىلمىساڭ گۈل قايدا ئاچىل .
غەيرەت گۈلۈم ئاچىلغىل ، ئاچىل ،
دادەي ، ھىممەت يولۇم ئاچىلغىل ئاچىل .
يىگىتلەر جەڭگە چۈشتى ، ئاچىل ، ۋاي ئاچىل ،
قاچان بولسا بىر ئۆلۈم ، ئاچىل ،
دادەي ، ئاچىلمىساڭ ، گۈل قايدا ، ئاچىل .①

ھاجىم بىلەن مەھمۇت مۇھتى يىگىتلەردىن رازى بولغاندەك ، بىر ـ بىرىگە قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويۇپ ، يەنە ئۆز يولىنى داۋام ئەتتۈردى .

— مانا ، ھاجى ئاكا ، — دېدى مەھمۇت مۇھتى ، — يىگىتلىرىمىزنىڭ كۆڭلىدىكىنى ئۆز قۇلىقىمىز بىلەن ئاڭلاپ ، ئەھۋالىنى كۆزىمىز بىلەن كۆردۇق . ئۇلارنى تۇغۇپ ئۆستۈرگەن

① بۇ ناخشا شۇ قېتىمقى قوزغىلاڭنىڭ بىۋاسىتە قاتناشچىلىرىدىن بولغان قۇمۇللۇق مىرزۇل مەرگەن بىلەن تۇرپانلىق ئوغلاقچى مەنسۇرلارنىڭ ئاغزىدىن يېزىۋېلىنغان نۇسخىسى بويىچە بېرىلدى . ناخشىنىڭ ئەسلىي تېكىستى قۇمۇلدا دېھقانلار قوزغىلىڭى باشلىنىپ ئۇزۇن ئۆتمەي ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاتاقلىق ۋەتەنپەرۋەر شائىرى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تەرىپىدىن يېزىلغان بولۇپ ، بۇ ناخشا شائىر ھايات چاغدىلا كەڭ تارقىلىپ ، خەلق ناخشىسىغا ئايلانغان ۋە قوزغىلاڭچى قوشۇنىنىڭ كۈرەش مارشى بولۇپ قالغان . بىراق ، ئېيتىلىش جەريانىدا ئەسلىي تېكىستكە بەزى ئۆزگىرىشلەر كىرگۈزۈلۈپ ، يۇقىرىدىكى مىسرالار شەكىللىنىپ چىققان . بۇنىڭدىن باشقا ۋاريانتلىرى بولۇشىمۇ مۇمكىن . (ئا)

ئاتا ـ ئانىلىرىغا باركاللا . يەنە بايىقى گەپكە كەلسەك ، تۇڭگانلارنى توسۇپ ، بۇ غولنىڭ ئىچىدە يېتىۋەرمىسەكمىكىن دەيمەن . ياخشىسى قەشقەر تەرەپكە تېزرەك ماڭايلى .

— ئۇنداق دېگەنلىرى بىلەن ، — ئېتىراز بىلدۈردى هاجىم ، — بىز بۇ يەردىن قوزغالغان هامان ئۇ لومودىلار چىلبۆرىدەك ئارقىمىزغا چۈشىدۇ . بىزغۇ يول بويى ئۇرۇشۇپ ماڭارمىز ، تۇڭگانلار بىزدىن ئالالمىغان ئۆچىنى يۇرت ـ يۇرتتا پۇقرادىن ئالغايمۇ ؟ ياق ، مەن پۇقرانى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرمەيمەن . ئۇ لومودىلار ئالتەشەھەرگە ئۆتۈپ ، ئەلنى ۋەيران قىلمىسۇن دېسەك ، باشئەگمىنى چىڭ ساقلىشىمىز كېرەك .

مەھمۇت مۇھتى هاجىمنىڭ ئۆز گېپىدىن ئاسان يانمايدىغانلىقىنى بىلىدىغان بولغاچقا ، ئىچ ـ ئىچىدىن تىت ـ تىت بولۇپ :

— ئانداق بولسا ، بۇ غولنىڭ ئىچىدە كۆسۈتكىدەك ئۇ تۆشۈكتىن چىقىپ ، بۇ تۆشۈكىكە كىرىپ يېتىۋەرگۈدەكمىز ـ دە ! — دەپ تەتۈر قارىۋالدى . ئۇنىڭ ئاۋازى شۇ قەدەر قوپال چىقتىكى ، هاجىم ئىختىيارسىز هالدا ئۇنىڭغا ئىتتىك قاراپ تاشلىدى . دەرۋەقە ، مەھمۇت مۇھتى هېچقاچان ۋە هېچ يەردە هاجىمغا مۇنداق قاتتىق تېگىپ باقمىغانىدى . هاجىم ئۇنىڭ كەيپىياتىنى چۈشىنىپ ، خىجالەتچىلىك ئىچىدە مۇلايىملىق بىلەن مۇنداق دېدى :

— خاپا بولۇپ قالدىلامۇ ، ئۇكام ؟ ماڭا قارىسىلا ، ئۆتكەن قېتىم توقسۇندا پىشكەللىككە ئۇچراپ قېلىشىمىزغا مەن ، هەئە مەن سەۋەبچى بولدۇم . بۇ گۇناهىمنى ئاللا كەچۈرەرمىكىن ؟ ! پادا يولدىن ئاداشسا ، سەركىگە قارغىش ياغدۇ دەپ ، ماڭا ئاز قارغىش ياغمىدى . ئەمدى يەنە شۇنداق بولۇپ قالمىغىيدى دەپ قورقمەن . ئۆزلىرى ماقۇل دېسىلە مۇنداق قىلساقمىكىن : تاغ يولى بىلەن ئۇرۇمچىگە دەرهال ئادەم ماڭدۇرايلى ، شېڭ دۇبەنگە بىر پارچە ، ئورۇس كونسۇلىغا بىر پارچە خەت ئەۋەتىپ ، جىمسارداكى هېلىقى

توختام بويىچه بىزگه بېرىدىغان ياردەمنى بەرمەيلى . ئۇ توختامدا «ما جۇڭيىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا ھۇجۇم قىلسا ، ئۇرۇمچى تەرەپ ھەربىي ياردەم بېرىدۇ» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ ؟ بىزگە قورال - ياراغ بەرسۇن . قورال - ياراغ كەلگەندىن كېيىن بىر بۆلەك كۇچنى مۇشۇ يەردە تۇتۇگانلارنى توسۇپ تۇرۇشقا قالدۇرۇپ ، دەرھال قەشقەر تەرەپكە ماڭايلى ، ئۇلارنى توسۇشقا بۇنىڭدىن ئەپلىك يەر يوق . قانداق دەيدىلا ؟

مەھمۇت مۇھىتى ئويلىنىپ قالدى ۋە بىر ھازادىن كېيىن مۇنداق دېدى :

— ياق ، بۇ دورەم مەن ئۇنى قورال بېرىدىغان قىلىمەن . شېڭ دۇبەندىن تولىراق ئورۇس كونسۇلىنى قىستايمەن . قېنى ، ئاغىنە ، ئەمدى بىرنېمە دېمەمسەن ، ھېلىقى توختامغا ئۆزۈڭ قول قويغان ئەمەسمۇ دەيمەن . ئۇ ئورۇس ئىزا تارتقىنىدىن بولسىمۇ شېڭ دۇبەنگە بىر گەپ قىلۇرزە ، شۇنداق ئەمەسمۇ ؟

— ھەي تاڭەي ، بۇ ئىمانسىزلار ئىزا تارتىشنى بىلۇر-مىكىن ؟ — دەپ ئېتىراز بىلدۇردى مەھمۇت مۇھىتى قوشۇمسىنى تۇرۇپ ، ئاندىن قەدىمنى توختىتىپ مۇنداق دېدى ، — مەن بىر گەپ قىلاي ، ھاجى ئاكا ، كۆڭۇللىرىگە كەلمىسۇن . ئۆزلىرى ئورۇس كونسۇلىغا بەكلا ئىشىنىپ كەتتىلە جۇمۇ ! ئۇ شېڭ دۇبەن بىلەن تىلىنى بىر قىلىۋېلىپ ئاقىۋەتتە بىزنى داغدا قويمىغىيدى دەپ قورقىمەن .

— ئۇنداق بولماس ، — دېدى ھاجىم كەسكىن قىلىپ ، — كونسۇل زىلاتكىن ھېلىقى توختامغا شۇرالار ھۆكۈمىتى نامىدىن قول قويغان تۇرسا... ئۇنىڭ ئۇستىگە ، مەن بۇ كەمگۈچە ئورۇسلاردىن گۇماسىزلىق كۆرمىدىم . ئۆزلىرى بىلمەيدىلا ، مەن ئورۇسلارنى كۆپ كۆرگەن ، ئورۇسلار گەپتە تۇرىدىغان خەق . ھارامزادىلىكنى بىلمەيدۇ ، بىزنى ئۆزى بىلەن تەڭ كۆرىدۇ .

— ئۇغۇ شۇنداق . بىزنىڭ مەخسۇتىمايمۇ شۇنداق دەيدىغان ، — دېدى مەھمۇت مۇھىتى دەرھال جاۋاب قايتۇرۇپ ، —

مەنمۇ ھەممە ئورۇسلارنى ئەسكى دېمەيمەن . مېنىڭ دەۋاتقىنىم ھېلىقى كونسۇل . نېمىشقىدۇر ئۇنىڭغا مېنىڭ كۆڭلۈم سەل قارا تۇرىدۇ .

— ئۇنداق خىياللاردا بولمىسىلا ، ئۇكام ! ئاردا توختام خەت بار ئەمەسمۇ ، ئوغۇل بالا دېگەن لەۋزىدىن يانسا نېمە بولغىنى ؟

مەھمۇت مۇھتى بىردەم ئىچىنى تىڭشاپ تۇرۇپ :

— خەير شۇنداقمۇ بولسۇن دەيلى ، مۇبادا شېڭ دۇبەن دېگەن كاپىر (كۇنلەر ئۆتكەنسېرى ، ئۇنىڭغا تېخىمۇ كۆڭلۈم قارا بولۇپ كېتىۋاتىدۇ) ، شۇنداق ، مۇبادا ئۇ «داۋانچېڭدىن تارتىپ قاراشەھەرگىچە ھەممە يوللار ما جۇڭيىڭنىڭ قولىدا ، سىلەرگە قورالنى قانداق يەتكۈزۈپ بەرگىلى بولىدۇ» دەپ تۇرۇۋالسا ، قانداق قىلغۇلۇق ؟ — دېدى .

— بۇ تەس ئەمەس ، — دېدى ھاجىم ، — قاراشەھەردە بىزگە قوشۇلغان ھېلىقى موڭغۇل يىگىتلەرنىڭ باشلىقى سورۇنجاپ[1] بىلەن پاراڭلاشتىم . بۇ قالماق ئاغىنىمىز بۇ تەرەپتىن ئۇرۇمچىگە بارىدىغان تاغ يوللىرىنى بەش قولدەك بىلىدىكەن ، كاساپەتنىڭ ئۆزىمۇ بۆلەكلا ئۇستا مەرگەن ئىكەن . ما جۇڭيىڭدىن ئۆچ ئالمىسام ، كۆزۈم ئوچۇق كېتىدۇ دەيدۇ ، چاچ ـ ساقاللىرىغا ئاق سانجىلغان بىلەن ئۆزى تاغ ئۆچكىسىدەك چاققان نېمىكەن .

---

① شېڭ شىسەي قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇشتا قاراشەھەر موڭغۇللىرىدىنمۇ ئەسكەر ئالغان ۋە موڭغۇل ئاقساقاللىرىدىن بەيسى نويىن باشچىلىقىدا ئۇلاردىن بىر تۈەن (پولك) تەشكىل قىلغان . شۇ قېتىم سورۇنجاپ دېگەن ئاددىي ئوۋچىنىڭ ئىككى ئوغلىمۇ مەجبۇرىي ئەسكەرلىككە تۇتۇلغان . 1933 ـ يىلى 8 ـ ئايدا قاراشەھەرنىڭ سىغاۋچۇ دېگەن يېرىدىكى جەڭدە ما جۇڭيىڭنىڭ ئاتاقلىق سەركەردىلىرىدىن ما شىمىڭ بەيسى نويىن قوشۇنى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن . شۇ جەڭدە سورۇنجاپنىڭ ئىككى ئوغلىمۇ ئۆلگەن . كېيىن ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرى ما شىمىڭنىڭ ئۆچىنى ئېلىش ئۈچۈن قاراشەھەر موڭغۇللىرىنى قىرغىن قىلغاندا ، سورۇنجاپنىڭ ئائىلىسىدە ھايات قالغان ئون جاننىڭ ھەممىسىنى قىرىپ تاشلىغان . پەقەت سورۇنجاپنىڭ ئۆزى ئوق چالا تەگكەنلىكى ئۈچۈنلا ھايات قالغان ۋە يارىسى ساقايغاندىن كېيىن ما جۇڭيىڭدىن ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن ئون نەچچە موڭغۇل يىگىتنى ئەگەشتۈرۈپ كېلىپ ، ھاجىمنىڭ قوشۇنىغا پىدائىي بولۇپ قاتناشقان .

ئۆزلىرىمۇ بىلمىدىلاغۇ ئۇنى . ئۇرۇمچىگە بارمىغانلارنى شۇ ئادەم باشلاپ ماڭسا ، بىزگە بېرىدىغان قورالنىمۇ شۇ يول بىلەن ئېلىپ كەلسە ، دەيمەن . قانداق دەيدىلا ؟

مەھمۇت مۇھىتى بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ :

— خەير ، يېتىپ قالغۇچە ئېتىپ قال دەپتىكەن . بۇ ئىشنىمۇ قىلىپ كۆرەيلى ، — دەپ ھاجىمنىڭ پىكرىگە قوشۇلدى .

ئەتىسى سورۇنجاپ بىلەن تۇرسۇن دولان ئۇچ يىگىتنىڭ ھەمراھلىقىدا ئۇرۇمچىگە قاراپ يولغا چىقتى . تۇرسۇننىڭ ۋەزىپىسى شېكى شىسەي بىلەن كونسۇل زىلاتكىن ۋە تاھىربەگلەرگە ئايرىم - ئايرىم يېزىلغان ئۇچ پارچە خەتنى تاھىربەگنىڭ قولىغا تاپشۇرۇش ئىدى . تاھىربەگكە يېزىلغان خەتتە شېكى شىسەي بىلەن زىلاتكىنغا ئەۋەتىلگەن خەتلەرنى خەنزۇ ۋە رۇس تىللىرىغا تەرجىمە قىلىپ ، ئۇلارنىڭ ئۆز قولىغا تەگكۈزۈش بىلەن بىللە ، خەتتە قويۇلغان تەلەپنى ئورۇنداش ھەققىدە ئۇلارغا كۆپرەك خىزمەت ئىشلەش تەۋسىيە قىلىنغان .

سورۇنجاپنىڭ ئېيتقىنىدەك قاتمۇقات تاغلار ۋە چوڭقۇر جىرالار ئارىسىدىكى جىم يوللار ئارقىلىق بولىدىغان بۇ قېتىمقى سەپەر ھەم جاپالىق ، ھەم خەتەرلىك بولسىمۇ ، تۇرسۇننىڭ كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى . ئۇ خۇددى تەڭتۇشلىرى بىلەن توي بەزمىسىگە كېتىۋاتقاندەك ناھايىتى خۇشال ۋە جۇشقۇن كۆرۈنەتتى . ھەتتا ئاستىدىكى كۇرەڭ قاشقىسى بۆرە يۈرۈشى بىلەن چوڭ - چوڭ قەدەم تاشلاپ كېتىۋاتقان بولسىمۇ ، بەك ئاستا مېڭىۋاتقاندەك سېزىلىپ ، ئۇنى پات - پات دېۋىتىپ قويياتتى . تۇرسۇننىڭ مەيلىچە بولسا ، خۇددى چۆچەكلەردە ئېيتىلغىنىدەك ، كۆل رەڭ قاشقىسىنىڭ ئورنىدا ئۇچار گىلەم بولسايۇ ، ئۇرۇمچىگە بىردەمدە ئۇچۇپ بارسا... ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن شەھەرنى ، بىللە ئويناپ چوڭ بولغان دوستلىرىنى ، ئۇنى تەربىيىلەپ ئۆستۈرگەن مۇرەببىلىرى ھەيدەر ئەپەندى بىلەن تاھىربەگنى ، بولۇپمۇ ياش يۈرىكىنى تۇنجى قېتىم ئۇۋلىۋالغان ھېلىقى قارا كۆز جانان قىزنى

پاتراق كۆرۈشكه مۇيەسسەر بولسا... ئۇ يەنه ئويلايدۇ : تېخى يېقىندىلا سەپكه قوشۇلغان ياش جەڭچى بولۇشقا قارىماي ، پىدائىيلار قوشۇننىڭ باش شتابى ، يەنه كېلىپ هاجىمنىڭ ئۆزى ئۇنىڭغا شۇنداق مۇهىم ۋەزىپىنى تاپشۇردى . بۇ ئىشنىڭ هۆددىسىدىن چىقالمسا ، بۇ نېمىدېگەن بەخت ، نېمىدېگەن شەرەپ !

— سورۇنجاپلار ئۇرۇمچىدىن يېنىپ كەلگۈچه كورلىغا كىرىپ چىقساقمىكىن ؟ — دېدى هاجىم ، ئۇلارنى ئۇزىتىپ قويۇپ .

مەهمۇت مۇهىتى كورلا خەلقىنىڭ پىدائىيلارنى ئوزۇق - تۇلۇك ، يەم - خەشەك ۋە باشقا لازىمەتلىكلەر بىلەن تەمىنلەپ كەلگەنلىكى ئۈستىگه ، چوڭلارنى شەهەرگه كىرىپ بىرنەچچه كۈن ئارام ئېلىپ چىقىشقا كۆپ قېتىم تەكلىپ قىلغانلىقىنى نەزەرگه ئېلىپ ، ئۆزىنىڭ بۇ يەردە تۇرۇپ تۇرۇش شەرتى بىلەن هاجىمنىڭ يۇقىرىدىكى پىكرىگه قوشۇلدى .

— كىرسەك بىللە كىرەيلى ، ئۇكام ، بولمىسا...

— ياق ، هاجى ئاكا ، ئىككىمىز تەڭلا كەتسەك بولماس . تۇڭگانلارغۇ دەككىسىنى يەپ ، بىرئاز بوشىشىپ قالدى . شۇنداقتىمۇ سۇ ئۇخلىسا ئۇخلار ، دۇشمەن ئۇخلىماس دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ .

شۇنىڭدىن كېيىن هاجىم :

— بۇ گەپلىرىمۇ ئورۇنلۇق ، بىز قايتىپ چىققاندىن كېيىن ئۆزلىرى كىرسىلە ، — دەپ بىرنەچچه سەپداشلىرى بىلەن كورلا تەرەپكه ئاتلانماقچى بولدى . بىراق ، شۇ ئارىدا بۇگۇر تەرەپتىن بىر ئاتلىق چېپىپ كېلىپ ، مۇهىم بىر ئىشنى خەۋەر قىلدى...

ئۇيغۇر كتاب تورىكتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

توققۇزىنچى باب

جىرجىس ھاجى

ئايا شاھىم ، سىزگە ئېيتار ئەرزىم بار !

فىردەۋسى : «شاھنامە»سىدىن

1

خەۋەرچىنىڭ گەپلىرىدىن مەلۇم بولدىكى ، ياشىنىپ قالغان بىر ئۆلىما كىشى خوجىنىياز ھاجىلارنى زىيارەت قىلغىلى ۋە ئىلى خەلقىنىڭ پىدائىيلارغا ئەۋەتكەن سوۋغا ـ سالاملىرىنى يەتكۈزگىلى بىرقانچە كىشى بىلەن بىللە مۇزداۋان ئارقىلىق باي دېگەن يۇرتقا چۈشۈپ ، ھاجىلارنى بىرنەچچە كۈن كۈتۈپتۇ ؛ ئۇ يەردىمۇ تاقەت قىلالمايى كۆچاغا كەپتۇ ، كۆچادا ساقلاپ تۇرۇشقىمۇ سەۋر ـ تاقىتى يەتمەي ، بۈگۈرگە كەپتۇ . ئەمدى ھاجىلارنىڭ باشئەگىم جىلغىسىدا ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ بۇ يەرگە كېلىۋاتقۇدەك . ھېلىقى ئۆلىما كىشى «مەن دېگەن ساپقىدا پىشىپ قالغان قوغۇنغا ئوخشايمەن . كۆزۈم يۇمۇلۇپ قالماستا ، غازى خوجىنىياز ھاجىمنىڭ دىدارىنى بىر كۆرۈۋالمىسام ئارماندا كېتىمەن» دەپ كېچە ـ كۈندۈز ھەسرەت چېكىدىكەن ، بۈگۈر خەلقى بۇنىڭدىن قاتتىق تەسىرلىنىپ ، ئۇ كىشىنى باشئەگىم جىلغىسىغا باشلاپ كېلىشكە ، جۇملىدىن ئۆزلىرىنىڭمۇ ئالدىنقى سەپكە ئاتىغان سوۋغا ـ سالاملىرىنى يەتكۈزۈشكە ئادەم قوشقانىكەن . بۇ ئاتلىق كىشى شۇلاردىن بىرى بولۇپ ، ھاجىلارغا خەۋەر قىلغىلى بۇ يەرگە

ئالدىدا يېتىپ كەپتۇ .

— ئۇلار قەيەردىن كېلىۋاتقاندۇ ؟ — سورىدى ھاجىم سەل جىددىيلىشىپ .

— بىرەر پوتەيدەك يەردىمىكىن ، — جاۋاب بەردى خەۋەر يەتكۈزگۈچى .

ھاجىم دەرھاللا :

— شۇنچە يىراق يەردىن كەلگەن ئۆلىما كىشىنىڭ ئالدىغا چىقمىساق بولمايدۇ . قېنى ، ئۇكام (مەھمۇت مۇھتىنى دېمەكچى) ، چاققانراق ئاتلىنايلى ، — دېدى ۋە مېرۇل پۇگەنگە قاراپ ، — سەن مېھمانلارغا ئورۇن راسلاپ تۇر ، — دەپ بۇيرۇدى .

— ھېلىغۇ چوڭ ياشلىق ئۆلىما كىشىكەن ، يەتتە ياشلىق كەلسە ، يەتمىش ياشار ئالدىغا چىقىپتۇ دېگەن گەپ بار . شۇنداقتىمۇ ھاجى ئاكامنى ئاۋارە قىلماي ، ئۇ مېھمانىنىڭ ئالدىغا بىزلا بارايلى ، — دېدى مەھمۇت مۇھتى كۆپچىلىككە قاراپ .

سالى دورغا باشلىق چوڭلار بۇ تەكلىپنى قوللاپ ، دەرھال ئاتلىرىغا مىنىشتى . ھاجىم سەل نارازى بولغاندەك «ئەستاغپۇرۇللا» دېگەن پېتى ساقلىنى سىلاپ ئىزىدا تۇرۇپ قالدى .

تەخمىنەن بىرەر سائەتتىن كېيىن ، جىلغىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە قويۇق چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈلدى . ئالدىدا ئاتلىقلار ، ئۇلاردىن كېيىن يۈك ئارتىلغان ئات ـ ئېشەك ۋە كالا ھارۋىلىرى تار جىلغا يولىدا خۇددى بىر كارۋانغا ئوخشاش خېلى ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ كېلىۋاتاتتى . ھارۋىلارنىڭ بەزىلىرىگە قوغۇن ـ تاۋۇز ۋە ھۆل مېۋىلەر قاچىلانغان سۇگەنلەر ، بەزىلىرىگە پۈتلىرى چېتىپ قويۇلغان قوي ۋە پاقلانلار بېسىلغان ؛ ئات ـ ئېشەكلەرگە بولسا ، خۇرجۇن ـ تاغارلار ئارتىلغانىدى . ھارۋىكەشلەر تەرلەپ ـ پىشىپ تىللىرى سوزۇلۇپ كېتىۋاتقان ئۆكۈزلەرنى بىقىنلىرىغا نوقۇپ ، تېزرەك مېڭىشقا ئالدىرىتاتتى .

توپنىڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان مەھمۇت مۇھىتى بىلەن سالى دورغا ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ ، مۇمكىنقەدەر ئاستا مېڭىشقا تىرىشاتتى . ئۇلاردىن ئىككى قەدەمچە ئارقىدا خۇش پېچىم بىر يىگىت ناھايىتى ياۋاش كۆرۈنىدىغان بىر تورۇق ئاتنى تىزگىنىدىن تۇتۇپ يېتىلەپ كېلىۋاتاتتى . ئات ئۇستىدە ئۆڭۈپ كەتكەن يېشىل دۇخاۋا تون بىلەن مۇكچىيىپ ئولتۇرغان بوۋاي ئۆزىنىڭ ئەپلىك ئورالغان سەللىسىگە ئوخشاش ئاقىرىپ كەتكەن چاچ ـ ساقال ۋە قويۇق قاشلىرى بىلەن ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ ئورۇق گەۋدىسى بىلەن ياداڭغۇ يۈزىگە قارىغاندا باشقىچىلا روھلۇق ۋە جۇشقۇن كۆرۈنىدىغان قوڭۇر كۆزلىرى تاڭ يۇلتۇزىدەك چاقناپ تۇراتتى .

بىر دوقمۇشتىن قايرىلىپ ، ئىككى ـ ئۈچ يۈز قەدەمچە نېرىدا قاتار تۇرغان چېدىر ۋە كىگىز ئۆيلەرنى كۆرۈش بىلەن :

— غازى خوجىنىياز ھاجىمنىڭ بارگاھى شۇمۇ ؟ — دەپ سورىدى بوۋاي ۋە مەھمۇت مۇھىتىدىن «شۇنداق» دېگەن جاۋابنى ئېلىش بىلەنلا ئاتتىن چۈشمەكچى بولدى ھەمدە مەھمۇت مۇھىتى بىلەن سالى دورغىنىڭ توسقىنىغا قارىماي ھېلىقى يىگىتنىڭ ياردىمى بىلەن ئاتتىن چۈشۈپ ، بارگاھ تەرەپكە پىيادە مېڭىشقا باشلىدى . مەھمۇت مۇھىتى بىلەن سالى دورغىمۇ ئاتلىرىدىن چۈشۈپ ئۇنى قولتۇقلىدى .

بارگاھ ئالدىدا ئەھۋالنى كۆزىتىپ تۇرغان ھاجىمۇ ئىتتىك ـ ئىتتىك قەدەم تاشلاپ ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا ماڭدى . قاسىم ئەپەندى باشلىق بىرقانچە كىشى ھاجىمغا ئەگەشتى . بىرەر مىنۇتتىن كېيىن ئاجايىپ بىر مەنزىرە نامايان بولدى :

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ، رەھمەتۇللاھى ۋەبەركاتىھۇ . دىدارلىرىنى كۆرمىگەن بولساممۇ ، غازى خوجىنىياز ھاجىم كىراملىرىنى قەلبىدىن تونۇۋاتىمەن ، شۇنداقمۇ ؟ — دېدى بوۋاي كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ .

— ھارمىغايلا ، ئەزىز مېھمىنىمىز ، ئالدىلىرىغا

بارالمىغىنىمغا خجىلمەن ، — دېدى ھاجىم ئىككى قولىنى ئۇنىڭغا ئۇزىتىپ ، شۇ تاپتا قانداقتۇر بىر مەنىۋى كۈچ ئۇنى ھاياجانغا سېلىۋاتقاچقا ، ئۇنىڭ ئاۋازى بىلىنەر ـ بىلىنمەس تىترىگەندەك ئاڭلىناتتى . بوۋاي قۇرۇق سۆڭەك بولۇپ قالغان ۋۇجۇدى بىلەن ھاجىمنى قۇچاقلىدى . ئۇنىڭ قويۇق كىرپىكلىرى ئارىسىدىن يامغۇردەك تۆكۈلۈۋاتقان ياش تامچىلىرى ھاجىمنىڭ بويۇن ۋە قۇلاقلىرىنى ھۆل قىلىۋەتتى...

مېھمانلار بىلەن ساھىبخانىلار بۇك ـ باراقسان دەرەخزارلىق ئارىسىدىكى بوستانلىققا راسلانغان ئورۇنغا جايلىشىپ ، پاتىھە دۇئاسىنى ئادا قىلىشىپ بولغاندىن كېيىن :

— غازى خوجىنىياز ھاجىمنىڭ جەڭدە مىنىدىغان ئېتى قايسىكەن ؟ شۇ ئاتنى توقۇقلۇق ھالىتىدە كۆرۈشنى ئارزۇ قىلاتتىم ، — دېدى بوۋاي مۇلايىملىق بىلەن . مەھمۇت مۇھتى دەرھال مېرۇل پۇگەنگە قارىدى .

ھاجىمنىڭ جەڭدە مىنىدىغان ئېتى پۈتلىرى كىيىكنىڭكىدەك ئىنچىكە كەلگەن ، كەڭ كۆكرەكلىك ، ئېگىز بويلۇق قۇلا ئات ئىدى . جەڭ قىزغان چاغلاردا ھاجىم مىلتىقىنى كۆپىنچە ئاتنىڭ يالغا يېتىۋېلىپ ئاتاتتى . شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك ، بۇ ئاتنىڭ قۇلاقلىرى ئۆچكىنىڭكىدەك سالپىيىپ قالغانىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن كىشىلەر بۇ ئاتنى «سالپاڭ قۇلاق» دەپ ئاتىشاتتى . ھاجىمنىڭ ئۆزىمۇ بۇ ئاتنى ھەر مىنگەندە ، ئۇنى ئەركىلىتىپ ، سالپىيىپ تۇرغان قۇلاقلىرىغا سۆيۈپ قوياتتى .

مېرۇل پۇگەن «سالپاڭ قۇلاق»نى يېتىلەپ كەلگەن ھامان ، بوۋاي يەر تايىنىپ ئاستا ئورنىدىن تۇردى ـ دە ، «سالپاڭ قۇلاق» نىڭ قېشىغا بېرىپ ، ئۇنىڭ باش ـ كۆزىنى سىلاپ قويدى ۋە ئېگەرنىڭ سول ئۈزەڭگىسىنى ئورۇق قوللىرى بىلەن ئاغزىغا تەگكۈزۈپ ئۇچ قېتىم سۆيدى . سۆيگەندىمۇ شۇنداق ئىختىراس بىلەن سۆيدىكى ، ئۇنىڭ لەۋلىرى ئۈزەڭگىگە يېپىشىپ قېلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . سورۇندىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ بۇ مەنزىرىگە ھەيرانۇھەسلىك بىلەن قارىشىپ

قالدى .

— بۇ قېرى نېمە ئىش قىلىۋاتىدۇ دەپ قىلىشمىسىلا ، قېرىنداشلار ! — دېدى بىۋاي كۆپچىلىككە قاراپ ، — مەن جەبىر - زۇلۇم ، قۇللۇق - ئاسارەت دەستىدىن زارۇزار يىغلاپ ، ھۆرلۈك ، ئازادلىققا تەشنا تۇرغان مەزلۇم خەلقىمىز نامىدىن مۇقەددەس بۇرچۇمنى ئادا قىلدىم ، خالاس ! سەن ئۆزۈڭ كىم دېسىلە ، كەمىنلىرى بىر زامانلار قەشقەر دىيارىدا ئۆتكەن مەھمۇت ھېكىمبەگنىڭ ئوغلى جىرجىس ھاجى دېگەن كىشى بولىمەن . مۇشۇ يېشىمغىچە ، ئىككى قېتىم ھەج تاۋاپ قىلدىم . ئاللا سۇبھانە ۋە تائالانىڭ نۇسرەت ئاتا قىلىشى بىلەن قۇمۇل دىيارىدا باشلانغان ئىنقىلاب غەلىبە قىلىپ ، غازى خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ئازادلىق تۇغىنى كۆتۈرۈپ بۇ تەرەپلەرگە قەدەم قويغانلىقىنى ئاڭلاش بىلەن شۇ زاتى كەرەمنىڭ مۇبارەك دىدارىنى بىر كۆرۈشكە مۇشەررەپ بولسام ، ئۇنىڭ جەڭدە مىنىدىغان ئېتىنىڭ ئېگىرىدىكى ئۇزەڭگىگە لېۋىمنى تەگكۈزۈپ بۇسە قىلىۋالسام ، ئۇنىڭ قەھرىمان جەڭچىلىرىگە بىر قېتىم تەزىم - سالىمىمنى بەجا كەلتۈرۈۋېلىشقا مۇيەسسەر بولالىسام ، مۇراد - مەقسىتىم ھاسىل بولار ئىدى ، يەنى ئۇچىنچى ھەج تاۋىپىم ئادا بولار ئىدى دەپ ئول خۇداۋەندە كەرىمگە يىغلاپ تولا يالۋۇرغانىدىم ، ئەلھەمدۇلىللا شۇكرى ، بۇگۈن مۇرادىمغا يەتتىم . ئەمدى ئۇ ئالەمگە كەتسەممۇ ھېچ ئارمىنىم يوقتۇر . ئىلاھىم ، غازى خوجىنىياز ھاجىم سەردارلىقىدا ۋەتەن - مىللەتنىڭ ھۆرلۈك - ئازادلىقى ئۈچۈن جەڭ قىلىۋاتقان پىدائىيلىرىمىزغا تېخىمۇ كۆپ نۇسرەت ئاتا قىلىپ ، قاراڭغۇ زۇلمەت تۇمانلىرى قاپلىغان يۇرتىمىزدا نىجاتلىق تېڭى پاتراق ئاتقاي ، ئامىن !

ئۇنىڭ بىلەن تەڭ نەچچە يۈزلىگەن قوللار ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ ، «ئامىن ، ئامىن !» دېگەن ياڭراق سادالار پۈتۈن جىلغىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى . بەزىلەرنىڭ يۈزلىرى ئىسسىق كۆز ياشلىرى بىلەن نەملىشىپ كەتتى .

بىراق ، مەيداندا ھازىر بولغانلار بۇ مويسىپىت كىشىنىڭ

بايىراقتا ئۇزەكنى سۆيگەنلىكىگە قاراپ ھەيران بولۇپ تۇرغانىنىڭ ئۇستىگە ، ئەمدى ئۇنىڭ ئۇزەكنى سۆيۈش سەۋەبىنى ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلىغاچ ، بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ھەيرانلىقى تېخىمۇ ئاشتى . دېمىسىمۇ راست ئەمەسمۇ ؟ مۇسۇلمانلار ئۇچۇن ئېيتقاندا ، بەش پەرزىنىڭ بىرى بولغان ھەج قىلىش ئەسناسىدا مەككە ـ مۇكەررەمگە بېرىپ ، «بەيتۇللا» (يەنى ئاللانىڭ ئۆيى)دىكى «ھەجرۇل ئەسۋەد» دەپ ئاتىلىدىغان قارا تاشنى سۆيۈپ تاۋاپ قىلىشتىن مۇقەددەس ئىش بولماس ! ھالبۇكى ، جىرجىس ھاجى دېگەن بۇ كىشى خوجىنىياز ھاجىدەك بىر ئاددىي بەندىنىڭ پۇتلىرى دەسسىگەن ئۇزەكنى شۇ مۇقەددەس تاش ئورنىدا كۆرۈپ ، ئۇنى سۆيمەكلىك بىلەن «ئۇچىنچى ھەج تاۋىپىم ئادا بولدى» دەۋاتسا ، بۇ قانداق بولغىنى ؟ ! شۇنىڭ ئۇچۇن بولسا كېرەك ، مېھمانلارغا داستىخان تارتىۋاتقاندا ، بەزىلەر بىر چەتتە تۇرۇپ غۇدۇڭشىشقا باشلىدى :

— بۇ قانداق ئادەم ئۆزى ، بىر قىسىملا گەپلەرنى قىلىدىغۇ ؟

— راست دېدىلە ، تازىمۇ يوچۇن ئادەمكەن ، مەن مۇنداق ئادەمنى ئۆمرۇمدە كۆرۈپ باقمىغان .

— ئۆزى چوڭ ئۆلىما بولغاندىن كېيىن بىرنېمىنى بىلىپ دەيدىغاندۇ ، بىز قارىتۇرۇك ئادەملەر نېمىنى بىلەتتۇق .

— قويسىلا ئۆزلەنى ! ئۆلىما تۇرۇپ شۇنداق گەپلەرنى قىلامدۇ ؟ بۇ كىشىنىڭ ئىمانىغا گۇمانىم بار جۇمۇ !

— ھاي ئاغىنىلەر ، قىزىقكەنسىلەر ، — دەپ گەپكە ئارىلاشتى ئادەتتە جىمىغۇر يۇرىدىغان ئەنسارى ، — بىزنىڭ يۇرتلاردا مەشرەپلەردە ئېيتىلىدىغان مۇنداق بىر ناخشا بولىدىغان :

مەككىگە بارماق ياريم ،
مۇندىمۇ بىر مەككە بار .
ئاي يۇزۇڭنى كۇندە كۆرسەم ،
مەككىگە بارغانچە بار .

ئەمدى خيال قىلسام ، ئاتا - بوۋىلىرىمىز ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتىنى مەككىدىنمۇ ئەزىزرەك بىلىپتىكەنتۇق . شۇ يۇرت ئۈچۈن جېنىنى ئالقىنىغا ئېلىپ ، كېچە - كۈندۈز جەڭ قىلىپ يۈرگەن ھاجى ئاكامدەك ئەرنىڭ پۈتى دەسسىگەن ئۇزەڭگىنى تاۋاپ قىلىپ سۆيۈپ قويغان كىشىنىڭ ئۇنداق - مۇنداق دېسەك بولامدۇزە !

— باركاللا ، دوستۇم ئەنسارى ، — دېدى نەمەت خەلپەت ئۇنىڭ مۇرىسىگە قولىنى تاشلاپ ، — ئەپلاتۇندەك گەپ قىلدىڭىز ، پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام «ھۇببۇل ۋەتەنۇل مىنەل ئىمان» ، يەنى ۋەتەننى سۆيمەك ئىماننىڭ جۈملىسىدىندۇر دېگەن . ئەزىز مېھمىنىمىز جىرجىس ھاجىمنىڭ شۇنچە يىراقلاردىن ئاتا ئاتلاپ ، تۆگە قوغلاپ خوجىنىياز ھاجىمنىڭ دىدارىنى بىر كۆرەي دەپ كەلگىنى ، ھاجى ئاكامنىڭ پۈتى دەسسىگەن ئۇزەڭگىنى سۆيۈپ ئەمدى ئۇچىنچى ھەج تاۋىپىم ئادا بولدى دېگىنى — مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ۋەتەنگە بولغان ئىشق - مۇھەببىتىنىڭ ، ئىمانىي كامىللىقىنىڭ دەلىلى . ھەممەيلەنگە مەلۇمكى ، ھاجى ئاكام ئەزىز ۋەتىنىمىزنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن بولۇۋاتقان مۇقەددەس جەڭنىڭ بايرىقى . شۇنداق زاتنىڭ پۈتى دەسسىگەن ئۇزەڭگىنى ئۇلۇغلاپ تاۋاپ قىلسا نېمە بوپتۇ .

— ئۆزلىرى بۇ ئادەمنى كۆرگەنمۇ ، خەلپىتىم ؟ — سورىدى ئەنسارى .

— نەدە يۈرۈپ كۆرەي ، ئەما ئىسمىشەرىپلىرى بىلەن تەرىپىنى ئاڭلىغان ، مەدرىسىدىكى مۇدەررىسلىرىمىزنىڭ سۆھبەتلىرىدە ، ئۆلىمائىي - پۇزۇلالارنىڭ لۈكچۈن ۋاقىغ ئوردىسىدىكى پاراڭلىرىدا ، ۋاي دەيدۇ : ئىلىخودا بىر كىشى بار ئىمىش ، جاھاندا كەزمىگەن يېرى يوقمىش . ئۆزى تەقۋا ، ئۆلىمالىقتا يەكتا ، ئەل ئىچىدە ئەزىز ، سۆزلىرى لەزىز ، سەدىقە - ئىسقات ئالماسمىش ، نەزىر - چىراغ يېمەسمىش ، ئېتى جىرجىس ، سۈرىتى نەپىس دەيدىغان گەپلەرنى ئاڭلىغان . بۇ ، دەل

شۇ زاتىنىڭ ئۆزىكەن .

شۇ ئاردا سورۇندىكى مېھمانلار قاتاردا ئولتۇرغان قىزىل يۇزلۇك ، سالاپەتلىك بىر كىشى ئورنىدىن تۇرۇپ :

— غازى خوجىنىياز ھاجىم ئاتىمىز ئىجازەت قىلسا ، ئىلى خەلقىنىڭ جىرجىس ھاجىم ئارقىلىق ھەربىرلىرىگە ئەۋەتكەن سوۋغا - سالاملىرىنى تاپشۇرساق ، — دېدى .

— ئاز بولسىمۇ كۆپكە تالىق قىلىپ قوبۇل قىلىشۇرلار ، — دېدى جىرجىس ھاجى كۈلۈمسىرەپ .

ھاجىم باشلىق چوڭلار رەھمەت - ھەشقاللا ئېيتىشتى . ئىلىدىكى ھەر مىللەت ، ھەر ساھە خەلقىنىڭ ئەۋەتكەن سوۋغاتلىرى توققۇز يۇز پار ئۆتۈك ، توققۇز يۇز پار كۆڭلەك - تامبال ، توققۇز يۇز كىشىلىك تارانچى قالپىقى ۋە مىڭدىن ئوشۇق قولياغلىق قاتارلىق نەرسىلەردىن ئىبارەت . شۇ قاتاردا بۇگۇردىن كەلگەن مېھمانلارمۇ بۇگۇر خەلقىنىڭ سوۋغاتلىرىنى — نان ، ئۇن ، تۇز ، قوي - كالا ، يەم - بوغۇز ، يەل - يېمىش قاتارلىقلارنى تاپشۇردى .

بۇگۇن باشئەگىم جىلغىسى تەرەپ - تەرەپتە ئېسىلغان قازانلار ، كەڭ - كەڭ يېيىلىپ سىلىنغان داستىخانلار ، خۇش چاقچاق پاراڭلار ، ھەتتا غىجەككە تەڭكەش قىلىپ ئېيتىلىۋاتقان جۇشقۇن ناخشا ۋە يىگىتلەرنىڭ شوخ ئۇسسۇللىرى بىلەن خۇددى توي مەرىكىسى بولۇۋاتقان بىر ئۇيغۇر مەھەللىسىگە ئوخشاپ قالغانىدى . مېھمانلار ئولتۇرغان يەرگەن يېقىنراق باشقا بىر سورۇندا ھوشۇر كانتۇ ئۇزۇن قوللىرىنى ئەپلىك پۇلاڭلىتىپ ، ئۇسسۇل ئويناۋاتاتتى .

— مودەنخاننى تارتمامسەن ، مودەنخاننى ! بولمىسا ئۆزۈم تارتىمەن ، — ۋارقىرىدى ھېيتەم چاقچاق قىلىپ .

— نوچى بولساڭ ئۆزۈڭ تارتىپ چۈشۈر ، غۇلجىلىق پوچى ، — دەپ قاقاقلاپ كۈلدى ھوشۇر .

ھېيتەم ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ مودەنخاننى ئۇسسۇلغا تارتىپ تۇرۇۋالدى ، مودەنخان خۇددى بېشىدىكى ھال شايى

www.uyghurkitap.com

رومىلىدەك قىزىرىپ «مەن بىلمەيدۇ ، مەن بىلمەيدۇ» دەپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى .

— بوش كەلمە ، خوتۇن ، بىلمىسەك مەن ساڭا ئۆگىتىمەن ، — دېدى هوشۇر ۋە ئاخىر ئۇنى قولىدىن سۆرەشتۇرۇپ مەيدانغا چۈشۈردى . مودەنخانمۇ بىر كۈلۈپ ، بىر ئۆڭۈپ ، ئېرى قانداق هەرىكەت قىلسا ، شۇنداق قىلىشقا تىرىشاتتى . مەيداننى قىيقاس ـ چۇقان ۋە كۈلكە سادالىرى قاپلاپ كەتتى . نېرىقى سورۇندىكى چوڭلارمۇ پاراڭنى توختىتىپ ئۇلارغا قاراپ قېلىشتى .

— پىدائىيلار ئارىسىدا ئايال جەڭچىلەرمۇ بارىكەن . هەممىتىگە بارىكاللا ئۇلارنىڭ ، — دېدى جىرجىس هاجى هاياجانلىنىپ .

هاجىم كۈلۈپ تاشلاپ ، هوشۇر كانتۇ بىلەن مودەنخاننىڭ ، يەنى كاڭدىن چىققان بۇ «پەرىزات»نىڭ ۋەقەسىنى قىزىقارلىق قىلىپ سۆزلەپ بەردى . جىرجىس هاجى كۈلكىدىن ياشلانغان كۆزلىرىنى سۈرتۈپ ئولتۇرۇپ :

— بۇ گەرچە كىچىككىنە ئىش بولسىمۇ ، زۇلۇم كۈچەيگەنسېرى بارلىق ئېزىلگەن خەلقلەرنىڭ ، مەيلى ئۇلار قايسى دىن ، قايسى مىللەت بولسۇن ، زۇلۇم ۋە زوراۋانلىقتىن قۇتۇلۇش ئارزۇسى ئۇلارنى بىر نىيەتكە كەلتۈرىدۇ . يەنى كېمىگە چۈشكەنلەرنىڭ ئۆمىدى بىر دېگەن هەقىقەتنى يەنە بىر كەررە ئىسپاتلايدۇ ، — دېدى .

— توغرا ، توغرا ، — دېيىشتى سورۇندىكىلەر .

— بىر ئىلىتىماسىم ، — دەپ گەپ باشلىدى جىرجىس هاجى ، — ئاللانىڭ رەهمىتى بىلەن هەرقايسىلىرىنىڭ دىدارلىرىنى كۆرۈشكە مۇشەررەپ بولدۇم . ئەمما ، هاجىم باشلىق چوڭلارغا خاس ئېيتىدىغان مۇهىم گەپلىرىم بار ئىدى . ئىجازەت بولسا ، خاسراق ئولتۇرۇپ شۇ گەپلىرىمنى قىلىۋالاي ، ئاندىن يولۇمغا راۋان بولاي دەيمەن ، قانداق دەيدىلا ، هاجىم ؟

— خوپ ، قىممەتلىك مەسلىھەتلىرىنى بىزدىن ئايىمىسلا خۇش بولىمىز . ئەمما زە «كەلمەك ئىراده ، كەتمەك ئىجازەت» دېگەن گەپ بار . كەچمۇ كىرەي دەپ قالدى . بۇگۈن مۇشۇ يەردە قونمىسلا بولمايدۇ .

2

ئىككى تال موم شام بىلەن يورۇتۇلغان كەڭ كىگىز ئۆيده هاجىم ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرىدىن ئونده‌ك ئادەم جىم ئولتۇرۇپ ، جىرجىس هاجىنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماقتا . هاجىم بىلەن يانمۇيان ئولتۇرغان جىرجىس هاجى ئاق شاپاق دوپپىسىنى كەينىگە سۈرۈپ قويۇپ ، ئاستا ۋە تەمكىنلىك بىلەن سۆزلەشكە تىرىشاتتى . ئۇنىڭ ئاۋازى بىلىنەر ـ بىلىنمەس تىترەپ چىقاتتى . ئۇ باشقا ئىسلام ئۆلىمالىرىغا ئوخشاش ، هه دېسىلا «قۇرئان» ياكى «هەدىس» لەردىن قۇچاق ـ قۇچاق نەقىل كەلتۈرۈپ ئولتۇرماي ، ئاددي ۋە چۈشىنىشلىك قىلىپ سۆزلەيتتى . هەتتا ئۇنىڭ سۆزلىرىده ئەرەبچه ۋە پارسچه ئىبارىلەرمۇ ئاز ئۇچرايتتى . ئۇ شۇنداق سۆزلەشكە ئادەتلەنگەنمۇ ياكى سۆهبەتداشلىرىنىڭ ئەهۋالىدىن خەۋەردار بولغاچقا ئاتايىن شۇنداق قىلىۋاتامدۇ ، بۇنىسى بىزگە مەلۇم ئەمەس .

— دېمەكچىمەنكى ، — داۋام قىلدى جىرجىس هاجى ، — مەن كەمىنىلىرى ئاخىرقى بىر تىنىقىمدىن قالغۇچه كۆڭلۈمدىكى گەپلىرىمنى سىز دوستلارغا ئىزهار ئەيلىمەككه پۇرسەت تاپالماي كېتەرمەنمۇ دەپ قاتتىق خاۋاتىرلىنارىدىم . ئەلهەمدۇلىللا شۈكرى ، بۇنىڭغىمۇ پۇرسەت بولدى . مېنىڭ دەيدىغىنىم هەرقايسى غازىلىرىمىز شۇنچه ئۇلۇغ ئىشلارنى قىلدىلەركى ، قۇمۇلدىن باشلانغان قوزغىلاڭ ئەلهال بۇ كۈنلەردە پۈتۈن ئۆلكه مىقياسىدا هەممە مىللەت خەلقلىرىنىڭ ئىنقىلابىغا ئايلىنىپ كەتتى . ئالتاي تاغلىرىدىن كوئىنلۇنغىچه ، تەڭرىتېغىدىن پامىرغىچه ، ئالاهازەل

قىياس ، ئىنقىلاب يالقۇنى تۇتاشمىغان بىرمۇ يۇرت قالمىدى . بۇ ئىنقىلاب نىشانىسىنىڭ ئېنىق ۋە توغرىلىقى ، داغدىسىنىڭ كەڭلىكى ئېتىبارى بىلەن يېقىنقى زامان تارىخىمىزدا مىسلى كۆرۈلمىگەن زور ئىش بولدى . ئەپسۇسكى ، مۇكەممەل غالىبىيەتكە ئېرىشىش ئەرەبسىدە ئىنقىلابنىڭ مېۋىسى شېكىل شىسەي دېگەن مەلئۇننىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتتى . بۇ پاجىئە كۇپايە قىلمىغاندەك ، ھەربىرلىرى ئۇنىڭ بىلەن سۇلھى تۈزۈپ دوستلاشتىلەر ، ئۇنىڭغا ئېتىقاد باغلىدىلەر . تۇنۇگۈنلا «قوزغىلاڭنى تىنچىتىش سەردارى» بولۇپ ، نەچچە مىڭلىغان قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قېنىنى ئىچكەن بۇ جاللات بۇگۈن توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلاپ كەمەك ھەييار مىسالى بىر موللاق ئېتىپلا «خەلقپەرۋەر» بولۇۋالسا ، ئۇنىڭغا نېچۈك ئېتىماد قىلغىلى بولسۇن ؟ قەدىمكىلەر «بۆرىنىڭ ئاغزى يېسىمۇ قان ، يېمىسىمۇ قان» دەپتىكەن . بۇ ھېكمەتنى ئۇنتۇپ قالماسلىق لازىم ئىدى . ئىسلام دانىشمەنلىرىدىن شەيخ سەئىدى ھەزرەتلىرى : «دۇشمەن ۋاقتىكى چوڭ ھىيلىلەردىن ئاجىز قالسا ، دوستلۇق زەنجىرىنى قىمىرلىتار ، ئاندىن سوڭ دوستلۇق سۇرىتى بىلەن شۇنداق ئىشلارنى قىلۇركى ، ھېچقانداق دۇشمەن قىلماقىقا قادىر بولماس» دېگەنىدى . ئەپسۇسكى ، ھەرقايسىلىرى شېكىل شىسەيگە ئېتىماد باغلاپ ناھايىتى زور خاتالىق سادىر قىلىشتىلەر...

بايا تىن بېرى ، ھاجىمغا ۋە ئۇنىڭ پىدائىيلىرىغا چەكسىز ئەقىدە ۋە ئىززەت ـ ئىكرام كۆرسەتكەن ، ئۇنىڭ ئۇستىگە تۇنجى قېتىم دىدارلىشىۋاتقان بۇ بوۋاينىڭ ئاغزىدىن شۇنداق تەنقىد ئارىلاش قاتتىق سۆزلەرنىڭ چىقىۋاتقانلىقى سورۇندىكىلەرگە يوچۇن بىلىندى چېغى ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك بىر ـ بىرىگە ئەجەبسىنىپ قاراشتى . بولۇپمۇ ، ھاجىمنىڭ بۇ گەپلەرنى قاتتىق ئېلىپ ئولتۇرغانلىقى ئۇنىڭ چىرايىدىن بىلىنىپ تۇراتتى . ئاخىر ئۇ تاقەت قىلالمىدى بولغاي :

— يوچۇنلا گەپلەرنى قىلىۋاتىدىلا ، تەقسىر ! بىز شېكىل دۇبەننىڭ ئۆزىگە ئەمەس ، بىزنى ياراشتۇرۇپ قويغان شۇرالار

ھۆكۈمىتىگە ئىشەندۈق . شۇ قېتىم ئارىدا پۈتۈلگەن پۈتۈمگە كونسۇلنىڭ ئۆزى شاھىت بولۇپ قول قويغان . بۇنى بايىراقتا ئاڭلىدىلاغۇ ! — دېدى .

— دەرھەقىقەت ئاڭلىدىم ، ھەممىنى ئاڭلىدىم . قاسىم ئەپەندىنىڭ ئىزاھاتلىرىنىمۇ ئاڭلىدىم ، — دېدى جىرجىس ھاجى جىددىيلىشىپ ، — ئەمما شۇ كونسۇلنىڭ ئۆزىگىمۇ ئىشەنگىلى بولامدۇ ؟

— نېمىشقا ئىشەنگىلى بولمىسۇن ، — كەسكىن ئېتىراز بىلدۈردى قاسىم ئەپەندى ، — شۇنى ئەسكەرتىپ ئۆتەيكى ، كونسۇل زىلاتكىن ئۇ پۈتۈمگە شۇرالار ھۆكۈمىتى نامىدىن قول قويغان .

— توغرا ، كونسۇل دېگەن ئەلۋەتتە ئۆز ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى ، ئەمما شۇ ھۆكۈمەتنىڭ ئۆزىگىمۇ ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ .

— ئانداقتا سىز شۇرالار ھۆكۈمىتىنى ياخشى كۆرمەيدىغان ئوخشايسىز .

— يوقسۇ ، ئەپەندىم ، سىز مېنىڭ گېپىمنى خاتا چۈشىنىۋاتىسىز . مەن شۇرالار ئېتىپاقىغا ئىشەنمەيمەن دېمىدىم . ئۇنىڭ ھۆكۈمىتىگە ، يەنى شۇ ھۆكۈمەتنىڭ بىزگە تۇتقان سىياسىتىگە ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ دەۋاتىمەن .

— بەربىر ئەمەسمۇ ؟

— ياق ، ياق ، زىنھار ئۇنداق ئەمەس . سىز ئوقۇمۇشلۇق ئادەم تۇرۇپ بۇنى بىلمىسىڭىز كاشكى ! بوپتۇ ، سىز مېنىڭ ئاغزىمنى تاتىلىغاندىن كېيىن ئەمدى مەنمۇ گەپنى ئاشكارا قىلاي ، مەن شۇرالار ئېتتىپاقىغا ھۆرمەت بىلەن قارايمەن . ناھايىتى ھەۋەس قىلىمەن . ئادەملەر ئارا بىر ـ بىرىنى ئېزىش ، خارلاش يوق قىلىنغان ، مىللەتلەر ئارا باراۋەرلىك ئەمەلگە قويۇلغان ، ھەتتا مىللەتلەرنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش ھوقۇقى قانۇنىي ئاساسقا ئىگە قىلىنغان مۇنداق دۆلەتنى مەن نېمىشقا ئەزىزلىمەي ، نېمىشقا ھۆرمەتلىمەي ؟ مەرىپەت چىرىغىنى يېقىپ ، ئۇششاق مىللەتلەر ئارىسىدىن سىزگە ئوخشاش ئون مىڭلىغان زىيالىيلارنى

تەربىيىلەپ ئۆستۈرگەن ئەلگە مەن نېمىشقا ئىختىراس بىلەن قىزىقماي؟ خۇسۇسەن شۇرالار ئىتتىپاقىنىڭ «بارلىق ئېزىلگەن مىللەتلەرنىڭ ئازادلىق ئىشلىرىغا ياردەم بېرىمىز» دېگەن شوئارىغا قايىل ۋە مەھلىيا بولغانلارنىڭ بىرى مەن ئىدىم. ئەپسۇسكى، بىزگە كەلگەندە بۇ شوئارنىڭ بىر قۇرۇق گەپ بولۇپ قالغىنىنى كۆرۈپ، شۇ بائىستىن شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسىتىگە، ئېنىق ئېيتسام، شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ كاتتاگانى ستالىن دېگەن كىشىگە ئىشەنمەس بولۇپ قالدىم.

«ستالىن» دېگەن ئىسىمنى ئاڭلاپ، قاسىم ئەپەندى خۇددى بىرنېمىدىن چۆچۈپ كەتكەندەك ئۆڭى ئۆچۈپ ئەتراپقا قارىۋالدى ۋە دەرھال:

— بۇنىڭغا نېمە ئاساسىڭىز بار؟ — دەپ ئۇنىڭ كۆزىگە كىرىۋالدى.

— ئاساس دەمسىز؟ خوپ، ئاڭلاپ تۇرۇڭ، مەن ئېيتاي، — دېدى جىرجىس ھاجى، — شېڭ شىسەي دېگەن مەلئۇننىڭ قانداق مەخلۇق ئىكەنلىكىنى، خۇسۇسەن ئۇنىڭ قۇمۇلدىن باشلانغان خەلق قوزغىلىڭىنى تىنچىتماق بولۇپ، دەريا ـ دەريا قان ئاققۇزغان جاللات ئىكەنلىكىنى، ئاخىردا توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلاپ ھاكىمىيەتنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغانلىقىنى ستالىن بىلمەمتى؟ ئەلۋەتتە بىلەتتى. شۇنداق تۇرۇقلۇق، نېمىشقا شېڭ شىسەينى قوللاپ، يەنى ما جۇڭيىڭ دېگەن قاراقچىنى يېتىم قالدۇرۇش باھانىسىدە ھېلىقى جىمسار پۇتۇمى ئارقىلىق ھەرقايسىلىرىنىڭ بۆكىگە جىگدە سېلىپ، شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتىنىڭ مۇستەھكەملىنىشىگە زېمىن يارىتىپ بېرىدۇ؟ ستالىن ئېزىلگەن مىللەتلەرنىڭ ئازادلىق ئىشلىرىغا ياردەم بېرىدىغان كىشى بولسا، شېڭ شىسەي بىلەن ما جۇڭيىڭنىڭ ھېچقايسىسىنى قوللىماي، مۇشۇ زېمىندىكى ئېزىلگەن مىللەتلەرنىڭ ئازادلىق ئىشلىرىنىڭ بايراقدارى بولغان خوجىنىياز ھاجىمنى قوللاپ، ۋەتىنىمىزنىڭ كامال ئازادلىقىغا ئېرىشىشىگە ياردەم بەرسە بولماسمىدى؟

هالبۇكى ، مۇنداق قىلىشتىن قاتتىق خاۋاتىرلىنىدۇ ، يەنى قورقىدۇ .

— بۇ نېمە دېگەنلىرى ، نېمىشقا قورقىدۇ ؟ — سورىدى هاجىم جىددىيلىشىپ .

— شۇنىڭ ئۈچۈن قورقىدۇكى ، مۇبادا بىزنىڭ يۇرتىمىز كامال ئازادلىق تېپىپ ، مۇستەقىل دۆلەت بولۇپ قالسا ، ئۆرۈك ئۆرۈكنى كۆرۈپ ئالا بوپتۇ دېگەندەك شۇرالار ئىتتىپاقىنىڭ بىزگە چېگىرداش جۇمھۇرىيەتلىرىمۇ مۇستەقىللىق دەۋاسىنى كۆتۈرۈپ چىقىشى مۇھەققەق . ناھاتكى ، بۇ گەپلىرىم ئاساسسىز بولسا !

كىگىز ئۆينىڭ ئىچىنى ئېغىر بىر سۇكۇنات قاپلاپ كەتتى . پەقەت ئادەملەرنىڭ ئېغىر - ئېغىر تىنىشلىرى ، سىرتتا بولسا ، باشئەگىم سۇيىنىڭ تاشتىن تاشقا ئۇرۇلۇپ ، شارقىراپ ئېقىشى ۋە جەڭ ئاتلىرىنىڭ ئاندا - ساندا كىشنەپ قويۇشلىرىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى . بۇگۈن نېمىشقىدۇر هاجىمنىڭ سەپداشلىرى ئىچىدە قاسىم ئەپەندىدىن باشقىلىرى خۇددى گەپ - سۆز قىلماسلىققا ۋەدىلىشىۋالغاندەك جىم ئولتۇرۇشاتتى . هەتتا ، ئادەتتە سۆزمەنلىكى بىلەن هەممىنى هەيران قالدۇرىدىغان نەمەت خەلپەتمۇ زۇۋان سۇرمەي شۇك ئولتۇراتتى . هاجىم بولسا ، ئۆز ئادىتى بويىچە بىر تىزىنى قۇچاقلاپ ئولتۇرۇپ خىيال سۈرەتتى . ئۇنىڭ كۆز ئۆڭىدە بۇ گەپلەرنى جىرجىس هاجى ئەمەس ، يېقىندا يۇنۇسبەگنىڭ هېلىقى خېتىدە تەسۋىرلەنگەن سابىت دامۇللا دېگەن كىشى قىلىۋاتقاندەك نامايان بولدى . بۇ ئىككى ئادەمنىڭ گەپلىرى بىر - بىرىگە نەقاتارلىق ئوخشىشىدۇ - هە !

قاسىم ئەپەندىنىڭ ئاۋازى ئۇنىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ قويدى :

— شۇرالار هۆكۈمىتىنىڭ دوستانىلىك بىلەن قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باشتىن - ئاخىر قوللىغانلىقى هەممىگە ئايان پاكىت . بۇنى قانداق ئىنكار قىلالايسىز ، تەقسىر ؟ — دېدى قاسىم ئەپەندى ، قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ .

— شۇنداق ، قاسىم ئەپەندى توغرا ئېيتتى ، — دېدى

هاجىم ، — شۇرالار ھۆكۈمىتى تاشقى مۇئغۇل ئارقىلىق بىزگە نۇرغۇن ياردەم بەرگەن . بۇنىڭدىن كۆز يۇمساق ، تۇزكورلۇق بولىدۇ ! مەن ئورۇسلارنى ھەرقاچان دوست دەپ بىلىمەن .

— توغرا ، مەن بۇ ھەقتىتىن ھەرگىز كۆز يۇمايمەن ، — داۋام قىلدى جىرجىس ھاجى ، — شۇرالار ھۆكۈمىتى ئۇ چاغدا ناھايىتى توغرا ئىش قىلغانىدى . شول بائىستىن ، سىز غازىلىرىمىز شۇرالار ھۆكۈمىتىنى دوست سانىغانىدىلەر . ئەمدىچۇ ؟ ئەمدى بۇ ھۆكۈمەت ئۆز مەنپەئىتى تەقەززاسىدىن ئات ئايلىخانغا ، يول ساربخانغا قىلىپ ، دوستلۇق ئەھدىگە خىلابەن ، دۈشمىنىمىز بىلەن ھەمتاۋاق بولۇشقا مايىلدۇر .

بەشوي ، ئەي خىرەدمەند ئەزئان دوست دەست
كى بادۈشمىنانەد بۇۋەد ھەمنىشەست

يەنى ئەي ئاقىل كىشى ، ئۇنداق دوستتىن قولۇڭنى يۇغۇنكى ، ئۇ سېنىڭ دۈشمەنلىرىڭ بىلەنمۇ ھەمتاۋاق بولسا ! شەيخ سەئدى ھەزرەتلىرىنىڭ بۇ نەسىھەتلىرىدىن ساۋاق ئالماق لازىم . يەنە شۇنى ئىلاۋە قىلايكىم ، دوستلۇق — دوستى سادىق ، دوستى خالىس ، دوستى غەرەز دەپ ئۇچ خىلغا بۆلۈنىدۇ . سادىق دوستنى تاپماق تەس . بىزگە خالىس دوست تېپىلسا ، شۇنىڭ ئۆزى كۈپايە . غەرەزلىك دوست — جانغا ئاپەت . بۇنىڭدىن خۇدا ساقلىسۇن .

— سىز جانابلىرى نېمە دېمەكچى ، شۇرالار ھۆكۈمىتىدىن دوستلۇقنى ئۈزۈڭلار دېمەكچىمۇ ؟ — سورىدى قاسىم ئەپەندى يېرىلغۇدەك بولۇپ .

— يوقسۇ ، ئەپەندىم ، ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس . چۈنكى ، شۇرالار ھۆكۈمىتى بىزنىڭ خۇدا قوشقان قوشنىمىز . يىراقتىكى تۇغقاندىن يېقىنىدىكى قوشنىڭ ئەۋزەل دەپتىكەن قەدىمكىلەر . شۇرالار ھۆكۈمىتى ئارىلاشمىسا ، ھېچقانداق ئىشىمىز ئەمەلگە ئاشمايدۇ . تەقدىرنىڭ بىزگە ئىرادە قىلغان قىسمىتى شۇ . مېنىڭ

دەيدىغىنىم بىرلا سۆز ، يەنى ئەجنەبىيلەر بىلەن بولىدىغان دوستلۇقتا ھوشيارلىق كېرەك ، بىدارلىق كېرەك .

قاسىم ئەپەندى يەنە بىرنېمە دېيىشكە تەمشەلگەندە ، ھاجىمنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى :

— بولدى قىلىڭ ، ئەپەندىم ! مېھماننىڭ يەنە قانداق گەپلىرى بارئىكىن ، شۇنى ئاڭلايلى .

— رەھمەت ، — داۋام قىلدى جىرجىس ھاجى ، — دەرۋەقە ، مېنىڭ يەنە بىر گېپىم بار ، ئۇنىمۇ ئېيتىۋالاي : كەمىنلىرى ئىككى قېتىملىق ھەج سەپىرىم ئەسناسىدا ، بۇ يېقى رۇسىيە ، ئۇ يېقى تۈركىيە ، ئەرەبىستان ، مىسىر ، ھىندىستان مەملىكەتلىرىدە بىرنەچچە يىل ساياھەتتە بولدۇم . لېكىن ، بىزنىڭ يۇرتىمىزدەك بايلىقى مول ، تۈپرىقى مۇنبەت ، ھاۋاسى مۆتىدىل زېمىننى ئاز كۆردۇم . ئاللاتائالا ئۆزىنىڭ قۇدرەت كامالى بىلەن بۇ زېمىننى ئاستىمۇ ئالتۇن ، ئۈستىمۇ ئالتۇن قىلىپ ، ئەجەبمۇ باي يارىتىپتىكەن . ئەمما ، بىزنىڭ خەلقىمىز ئاللا ئاتا قىلغان بۇ بايلىقلاردىن پايدىلىنىشنى بىلمەي ياكى پايدىلىنالماي ، ئالتۇنغا دەسسەپ تۇرۇپ تىلەمچىلىك قىلىۋاتقان بىچارە ئادەمگە ئوخشاپ قالغىنى بىلەن ، ئەجنەبىيلەر بۇ زېمىننىڭ قوينىدا پىنھان ياتقان بايلىقتىن ئاللىقاچان ۋاقىپ بولۇپ ، ئۇنىڭ كويىغا چۈشكەنلەر . مۇشۇ مىسلى يوق بايلىقلار بۇ زېمىننىڭ ئۆز بېشىغا بىر بالا بولۇپ ، تۈلكىنىڭ ئايانچ ھالىغا ئوخشاپ قالمىغىيدى دەپ خاۋاتىرلىنىمەن ، يەنى كۆز پەسلىنىڭ ئاخىرلىرى تۈلكە ئۆز تۈكىنىڭ ۋايىگە يەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ، «ئەمدى مېنى ئوۋچىلار ئامان قويمايدۇ» دەپ يىغلاپ كېتەرمىش . تۈلكە تۈكىدىن ، تۆگە يۈكىدىن دېگەن تەمسىل شۇنىڭدىن قالغان بولسا كېرەك . ئەز جۈملە ، ئۆز دەۋرىدە ئوتتۇرا ئاسىيا زېمىنى ئورۇس پادىشاھلىقىنىڭ ، ھىندىستان بىلەن ئافغانىستان ئىنگلىز پادىشاھلىقىنىڭ مالىرى ئۈچۈن ياخشى بازار بولغىنىدەك ، بىزنىڭ يۇرتىمىزنىڭمۇ ئەرزان ئېلىپ ، قىممەت سانقىلى بولىدىغان قوينى

كەڭ بازار ئىكەنلىكىنى ھەممە ئەجنەبىيلەر ئوبدان بىلىپ بولغان . شۇ سەۋەبلەر تۈپەيلى ئەجنەبىيلەرنىڭ خېلىدىن بۇيان يۇرتىمىزغا ئاچ بۆرىلەر كەبى كۆز ئالايتىپ خىرىس قىلىشى ، پۇرسەت تاپسىلا بۇ يەرگە تۈمشۈقىنى تىقىشقا ئالدىرىشى ھەرگىز تاسادىپىي ھال ئەمەس . ئۇلار خېلىدىن بېرى ، ئۇرۇمچى ، قەشقەر ، غۇلجا تەرەپلەردە چېركاۋ ۋە شىپاخانىلارنى تەسىس قىلىپ ، كېسەل داۋالىماق ۋە دىن تارقاتماق باھانىسىدە ئۆز قەستىنى ئەملگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىپ كەلمەكتىلەر . ئەمدى بۇ ئىنقىلاب ئەسناسىدىكى پاتىپاراقچىلىقتىن پايدىلىنىپ ، مەيلى قايسى ئىقلىمدىن بولسۇن ، ھەممە ئەجنەبىيلەر يۇرتىمىزغا تۈمشۈقىنى تىقىشقا تېخىمۇ ئالدىرايدۇ . ھەتتا سۆڭەك تالىشىۋاتقان ئىتلارغا ئوخشاش ، بىر - بىرىدىن قىزغىنىشىدۇ . بولمىسا ، بابا قاسىم ئەپەندى ئېيتقاندەك ، ما جۇڭگىنىڭ قوشۇنىدا نېمىشقا ياپون مۇشاۋىرلىرى پەيدا بولۇپ قالىدۇ ؟ نېمىشقا ئورۇسلار ھېلىقى جىمسار پۈتۈمىنى تۈزۈشكە ئالدىرايدۇ ؟ نېمىشقا قەشقەر ، يەكەن ، خوتەن تەرەپلەردە ئىنگلىز ۋە ئافغانلار ئالدىراش چېپىشىپ يۈرىدۇ ؟ خۇلاسە كالام . جىنىنىڭ قەستى شاپتۇلدا دەپ ، ھەممىسى ئۆز نەپسىگە چوغ تارتىدۇ ، شۇ تۈپەيلى ، ئەمدى بىزنىڭ يۇرتىمىزدا خېلى زامانلارغىچە تىنچلىق بولمايدۇ ، قان تۆكۈلىدۇ . سورۇقچىلىق بولىدۇ . خەلقىمىزنى يەنە قانداق قارا قىسمەتلەر كۈتۈپ تۇرغىنى پەقەت بىر ئاللانىڭ ئۆزىگە ئايان .

جىرجىس ھاجى قاتتىق يۆتىلىپ كەتتى ، ئاندىن پېشانىسىدىكى تەرلىرىنى سۈرتۈۋالغاچ ، ھاجىغا قاراپ يەنە داۋام قىلدى :

— سىلى غازى ئاتىمىز بۇ ئىنقىلاب يالقۇنىنى تۇتاشتۇرۇپ بىناھايەت بۈيۈك ئىش قىلدىلا . مىللەتنىڭ ئۈمىدى سىلىدە . سىلى ئۆزلىرى بەئەينى بىر دولقۇنلاپ دەريايى ئەزىمىدە زور بىر كېمىنى ھەيدەپ كېتىۋاتقان كېمىچىگە ئوخشايدىلا ، ئەمما لېكىن ، شۇنىسى ھەم مەلۇمدۇركى ، مۇبادا غەپلەت ئۇيقۇسى غالىب كېلىپ ، بۇ

كېمە سۇ تېگىدە پىنھان ياتقان بىرەر تاشقا ياكى دەريانىڭ ئۈسۈپ كىرگەن بىرەر تۈمۈشۈقىغا تاسادىپەن ئۇرۇلۇپ كەتسە ، نەئۇزۇبىللا[1] ، قىزىل قىيامەتنىڭ ئۆزى بولىدۇ . ئۇ چاغدا تۈمەن ـ تۈمەنلىگەن خەلقنىڭ ئۇۋالى كىمگە ؟ مەھشەر كۈنى ئۇلارنىڭ قىزىل تىرنىقى كىمنىڭ بوينىدا بولار ؟ ئاللانىڭ ئالدىدا نېمە دەرلا ؟

ئۇنىڭ بۇ گەپلىرى ئېغىر كەلدىمۇ ياكى بەك غەلىتە بىلىندىمۇ ، ئىشقىلىپ ، ھاجىمنىڭ رەڭگى ئۆچۈپ ، دۈگىلەك كۆزلىرى مۈشۈكنىڭكىدەك پارقىراپ كەتتى . جۈغى كىچىككىنە بۇ بوۋاينىڭ ئاغزىدىن تېخى ھېچكىم ئاڭلاپ باقمىغان شۇنداق جۈرئەتلىك سۆزلەرنىڭ چىقىۋاتقىنىغا قاراپ ، سورۇندىكىلەرنىڭ ھەممىسى تېڭىرقاپ قېلىشتى . پەقەت شۇ دەمگىچە ھېچنېمە دېمەي جىم ئولتۇرغان مەھمۇت مۇھتىنىڭ تەمكىن ئاۋازى بۇ جىمجىتلىقنى بۇزۇۋەتتى :

— خوش ، تەقسىر ، — دېدى ئۇ ، — يەنە گەپلىرى بولسا ، ھەممىنى ئېيتسىلا ، ئاتىلارچە پەند ـ نەسىھەتلىرىگە موھتاجمىز .

— نەسىھەت ئەمەس ، مەسلىھەت ، — داۋام قىلدى جىرجىس ھاجى ، — تۆگىدەك سۆزنىڭ تىرناقتەك تۇگۇنى بولىدۇ دەپ ، مېنىڭ يۇقىرىدىكى ئېيتىمىش گەپلىرىمنىڭ مەقسۇمى بىرلا . يەنى بىدار بولايلى ، ھوشيار بولايلى دېمەكچىمەن ، خالاس ! ئەنۋەرى دېگەن پارس شائىرى مۇنداق دەپتىكەن :

ھەر بەلا ئىكى ئەز ئاسمان ئايەت ،
گەرچە بادىگەزى قەزا باشەت .
بە زېمىن نەرەسىد مىگۇ يەد ،
خانەئى ئەنۋەرى كۇجا باشەت .

يەنى ئاسماندىن ھەرقانداق بالا چۈشسە ، ئۇ گەرچە باشقىلارغا

① خۇدا ساقلىسۇن دېگەن مەنىدە .

بۇيرۇلغان بولسىمۇ ، پۈتى يەرگە تەگمەي تۇرۇپلا ئەنۋەرنىڭ ئۆيى نەدە دەپ مېنى ئىستەيدۇ . دېمەكچىمەنكى ، بىز يىلىكىمىز شورلۇق مىللەت . بىزگە بالا ـ قازا ناھايىتى ئاسان يېپىشىدۇ . شۇنچە شېھىتلەرنىڭ قىزىل قانلىرى بەدىلىگە كېلىۋاتقان بۈگۈنكى نۇسرەت ۋە ئامەتلىرىمىز غاپىل قېلىشلىقتىن سادىر بولىدىغان بىرەر سەۋەنلىكىمىز كاساپىتىدىن قولدىن كېتىپ قالمىغاي دەپ خاۋاتىرلىنىمەن . چۈنكى ، بىز ئۇيغۇرلار تارىختا شانۇ شەۋكەتلىك ئىشلارنى قىلغان ئەقىل ـ پاراسەتلىك مىللەت بولغان بولساقمۇ ، كېيىن جەبىر ـ زۇلۇم ، قۇللۇق ، ئاسارەت تۈپەيلى قالاق ، نادان ، قاششاق بىر مىللەتكە ئايلىنىپ قالغانمىز . نادان مىللەتتە مەنىۋى ئىللەت كۆپ بولىدۇ . پۈلغا ، مەنسەپكە ، خوتۇنغا ھېرىسلىق ، خۇراپاتقا ئىشىنىش ، يۇرتۇازلىق ، قەبىلىۋازلىق ، ئاچ كۆزلۈك ، ئۆز غۇرۇرىنى ساقلىماسلىق ، ھەر كىم ئۆز نەپسىگە چوغ تارتىپ ، مىللەتنى ئويلىماسلىق ، خۇلاسە كالام نادانلىق ، نادانلىق ۋە يەنە نادانلىق ، مانا بۇلار ئۇزۇن يىللىق ئاسارەتنىڭ مىللەت روھىغا باسقان مەرەز تامغىسى . ئۇنى ئاز دەپ ، تەقدىر ۋە قازانىڭ ئادالەتسىزلىكى بۇ مىللەتنىڭ روھىدا يەنە شۇنداق بىر ئۆكسۈكلۈكنى پەيدا قىلغاندۇركى ، ئۇ گويا ئۆزىنى ئاتا ـ ئانىسىز قالغان يېتىم بالىغا ئوخشاش سېزىدۇ ، يەنى ئۇنىڭ روھى چۇشكۇن .

كىگىز ئۆينىڭ ئىچى چۈشۈن ئۇچسا شەپىسى ئاڭلانغۇدەك جىمجىتلىققا چۆمۈپ كەتتى . ئادەملەرنىڭ ئېغىر ـ ئېغىر نەپەس ئېلىشلىرىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى .

— ئاللاغا بىھەد ھەمدۇسانا ۋە شۈكرانلار بولغايكىم ، — دېدى جىرجىس ھاجى قەددىنى رۇسلاپ ، — سىز غازىلار باشلىغان بۇ ئىنقىلاب شاراپىتىدىن ئەمدى بۇ مىللەت پۈت ـ قوللىرىدىكى قۇللۇق ـ ئاسارەت زەنجىرىدىن ، ھەتتا روھىي ئالىمىدىكى ئىللەتلەردىنمۇ بەتامام قۇتۇلغۇسى ، ئىنشائاللا ! ئاللانىڭ رەھمىتى بىلەن دىدارلىرىنى كۆرۈشكە مۇشەررەپ بولۇپ ، ھەممە

دەيدىغىنىمنى دېدىم . ئىچ ـ قارنىم بوشاپ ، گويا يەلكەمدىكى ئېغىر يۈكتىن خالاس بولغاندەك يېنىكلەپ قالدىم . ئاللانىڭ دەرگاھىغىمۇ غەم ـ ئەندىشىسىز يېنىك باردىغان بولدۇم . گەپلىرىمدە ۋە خۇلق ـ مىجەزىمدە ئەيىبۇ نۇقسانلار كۆرۈلگەن بولسا ، مېنى مائاف قىلمىشسىلا . بۇ بەلكى بىزنىڭ ئاخىرقى دىدارلاشقىنىمىز بولۇپ قالار . كۆڭلۈم ئەينىكىدە روشەن كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇركى ، مېنىڭ بۇ دۇنيادىن خوشلىشىدىغان سائىتىم يېقىنلاپ قالدى . ھەممىلىرىگە ئەلۋىدا ، مەندىن رازى بولۇشسىلا . ئىلاھىم غازىلىرىمىزغا تېخىمۇ كۆپ نۇسرەت ئاتا قىلغاي ، ئامىن !

بوۋاي كۆز ياشلىرىنى تۆكۈپ ، تىترەپ تۇرغان قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈش بىلەن ، نەچچە ئونلىغان قوللارمۇ ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ ، «ئامىن ، ئامىن» دېگەن سادالار بوراندەك گۈركىرەپ كەتتى . كىشىلەرنىڭ مەڭز ۋە ساقاللىرىدىكى ياش تامچىلىرى چىراغ نۇرىدا مەرۋايىتتەك پارقىراپ كەتتى .

ئەتىسى چاشگاھ ۋاقتىدا جىرجىس ھاجى خوشلىشىپ يولغا چىقار چاغدا ، ھاجىم ئۇنىڭغا ئېگەر ـ جابدۇقلۇق بىر جۈپ ئات يوللۇق تۇتتى . ئەمما ئۇ :

— ئەمدى مەندە ئاتقا مىنگۈدەك ماجال قالمىدى ، — دەپ زادى قوبۇل قىلغىلى ئۇنىمىدى .

— ئۆزلىرى مىنمىسىلە نەۋرە بالىلار مىنگەي ، — دېدى ھاجىم بوۋاينىڭ يىگىت بولۇپ قالغان نەۋرىسىنى كۆرسىتىپ .

— يوقسۇ ، نەۋرىلىرىمنىڭ مىنگىنىدىن جەڭچى يىگىتلەرنىڭ مىنگىنى تۇزۇك .

— ئەستاغپۇرۇللا ، — دېدى ھاجىم ، — مېنى ئىزا تارتقۇزۇپ قويدىلاغۇ ؟

— بوپتۇ ئەمىسە ، مەن بىرنېمە سورىسام ، شۇنى بېرەمدىلا ؟

— سورىسىلا ، تەقسىر ، سورىسىلا . كۆڭۈللىرىگە نېمە پىسەت كەلگەن بولسا ، شۇنى ئالسىلا .

— ئانداق بولسا ، باشلىرىدىكى شاپاق دوپپا ماڭا تەۋەررۈك بولۇپ قالسۇن . ئۆزلىرىنى ھەر سېغىنغاندا شۇنى بىر پۇرىۋالسام كۇپايە ، — دېدى جىرجىس ھاجى كۆزىگە ياش ئېلىپ . قاراپ تۇرغانلارنىڭ ھەممىسىنىڭ كۆڭلى بۇزۇلدى . ھاجىمۇ بىر قىسما بولۇپ ، كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا قارا مەخمەل دوپپىسىنىڭ ئىچىدىكى خېلىلا كىرلىشىپ قالغان ئاق شاپاق دوپپىسىنى بېشىدىن ئېلىپ ، ئۇنىڭغا ئىككى قوللاپ ئۇزاتتى . بوۋاي ئۇنى ئاستا لېۋىگە تەگكۈزۈۋېلىپ ، تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن قوينىغا سېلىۋالدى[1] .

3

ھۆرمەتلىك كىتابخان ، سىز بەلكى جىرجىس ھاجى كەتكەندىن كېيىن ، ھاجىم باشلىق قوزغىلاڭ رەھبەرلىرى نېمىلەرنى دېيىشتى ، جىرجىس ھاجى ئۇلاردا قانداق تەسىرات قالدۇرۇپتۇ دەپ سوراپ قالارسىز . دەرۋەقە ، مەنتىق بويىچە ئېيتقاندا ، جىرجىس ھاجىنىڭ گەپلىرى ئۇلارنى قاتتىق ھاياجانغا سېلىشى ، شۇڭا ئۇلار ھاياجانلىرىنى باسالماي ، ئۆز تەسىراتلىرى ئۈستىدە سۆزلەپ چۈرۈلداپ كېتىشى لازىم ئىدى . ئەپسۇسكى ، مەن ئىگىلىگەن ئەھۋاللارغا قارىغاندا ، ئۇلار بىزنىڭ تەسەۋۋۇرىمىزنىڭ ئەكسىچە ، چوڭقۇر سۈكۈت ئىچىدە قالغان . بۇنىڭ سەۋەبى ئۇلار جىرجىس ھاجىمنىڭ گەپلىرىگە تازا چۈشىنەلمىدىمۇ ياكى چۈشەنسىمۇ «توخۇمۇ ئۆزىنىڭ بىلگىنىنى چىللايدۇ» دەپ ، بۇ گەپلەرگە بېپەرۋا قارىدىمۇ ، بۇنسى ماڭا مەلۇم ئەمەس .مېنىڭچە ، يازغۇچىنىڭ رېئاللىقنى پەردازلاشقا ياكى يوشۇرۇشقا ھەققى يوق . يازغۇچى ئۇچۇن ھەممىدىن مۇھىمى تۇرمۇش چىنلىقىغا ساداقەت . شۇنىڭ ئۈچۇن ، باشقا گەپنى قويۇپ ، مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن قولۇمغا

---

① ئىشەنچلىك مەلۇماتلارغا قارىغاندا ، جىرجىس ھاجى بايدىن داۋان ئېشىپ غۇلجىغا كېلىۋاتقاندا ، يول ئۈستىدە قازا تاپقان .

چۈشكەن ماتېرىيال سۈپىتىدە ، ئالدى بىلەن قاسىم ئەپەندىنىڭ يازما خاتىرىسىدىن تۆۋەندىكى قۇرلارنى كىتابخانىلارغا تەقدىم قىلىمەن :

«توۋا دېيىشىم كېرەك ، — دەپ يازىدۇ قاسىم ئەپەندى ، — مەن ئۆمرۈمدە مۇنداق ئادەمنى ئۇچراتماپتىكەنمەن . راستىمنى ئېيتسام ، دەسلىپىدە مەن ئۇنى بۇخارا كۆرگەن مولالىرىنىڭ بىرىغۇ ، ئۇيغۇرلارنىڭ ‹موزاينىڭ يۈگۈرۈشى ئېغىلغىچە › دېگىنىدەك دېنىي ۋەز ـ نەسىھەتلەردىن نېرى ئۆتەلمەيدىغۇ دەپ ، ئانچە كۆزگە ئىلىپ كەتمىدىم . ئەمما ، سۆھبەت جەريانىدا ، بارا ـ بارا سۇكۇت قىلىشقا مەجبۇر بولدۇم . قايسىبىر دانىشمەنلىنىڭ ‹كىمكى ئۆزىدىن ئالىمراق كىشى بىلەن بەس ـ مۇنازىرە قىلار ، ئۆزىنى ئالىم ئىكەن دېگۈزۈش ئۈچۈن ؛ ئەمما ، نەتىجىدە ئۆزىنىڭ نادانلىقىنى ئاشكارىلاپ قويار › دېگەن ھېكمەتلىك سۆزىنىڭ ئەمەلىيىتىنى بۇگۈن كۆردۈم . بۇ ئادەمنى دېنىي ئۆلىما دېگەندىن كۆرە ، بىر سىياسىئون ياكى مۇتەپەككۇر دېيىش توغرىراق بولىدىكەن . ئۇنىڭ ئۇيغۇرلار ھەققىدە ئېيتقان كېيىنكى گەپلىرى قازاق ئالىمى چوقان ۋەلىخانوفنىڭ كىتابىدىكى مۇنۇ جۇملىلەرنى يادىمغا كەلتۈرۈپ قويدى :

‹ئۇيغۇر خەلقى قاتتىق ئېزىلگەن خەلق ، باش كۆتۈرمەي ئىشلىگىنى ئىشلىگەن . ئەگەر ئۇيغۇرلار ئۆز كۈچىنىڭ ھالاۋىتىنى ئۆزى كۆرەلەيدىغان بولسا ئىدى ، ئۇ چاغدا ، ئىلگىرىكى زامانلاردا قانداق باي مىللەت بولغان بولسا ، ھازىرمۇ شەرق خەلقلىرى ئىچىدە شۇنداق باي مىللەتلەرنىڭ بىرى بولار ئىدى . ئۇيغۇرلارنىڭ ھۆكۈمرانلىرى بولۇپ قالغان جاڭجۈنلەر ئۇچ قىرلىق پادىشاھقا ئوخشايدىكەن . ئۇلارنىڭ يېمەك ـ ئىچمىكى خەلقنىڭ بوينىدا ؛ قاسساپ گۆش توشۇپ بەرسە ، ماشىنىچى كىيىم تىكىپ بېرىۋاتقان ؛ ياغاچچى ئۆي سېلىپ بېرىۋاتقان . خىيانەت دېگەنىنىڭغۇ ھەددى ـ ھېسابى يوق . پاراخورلۇققا كەلگەندە بۇ يەرنىڭ ئەمەلدارلىرى ئىران شاھىدىنىمۇ ئېشىپ چۈشىدىكەن . دائىم ئېزىلىش ۋە زورلۇق ـ زومبۇلۇق دەستىدىن ، ئۇيغۇر خەلقنىڭ قەلبىدە

www.uyghurkitap.com

بەزىبىر ناتوغرا مىجەزلەرنى پەيدا قىلغان . شۇنداقتىمۇ ، ئۇيغۇرلار باشقا مۇسۇلمان مىللەتلەرنىڭ ۋۇجۇدىدا يوق خاسىيەتلەرگە ئىگە . مۇبادا ، باشقىچىرەك شارائىت بولۇپ قالمىغان بولسا ، بۇ خەلق ئۆزىنىڭ بارلىق دىنىي قېرىنداشلىرىنى بېسىپ ئۆتكەن بولار ئىدى . »

بىز قازاقلار قانداقلا بولمىسۇن ، ئۇيغۇرلار بىلەن قېرىنداش . مەنمۇ چۇقان ۋەلىخانوفقا ئوخشاش ئۇيغۇر خەلقىگە ئېچىنىمەن ، ئۇلارغا بەخت ـ سائادەت تىلەيمەن ، ئۇلارنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن جېنىمنى پىدا قىلىشقا تەييارمەن . شۇنداق دېگۈم كېلىدۇكى ، مۇبادا ئۇيغۇرلار ئارىسىدا جىرجىس ھاجىدەك كىشىلەر كۆپرەك بولغاندا ئىدى ، بۇ خەلقنىڭ ئازادلىق ئىشى تېزرەك ۋە ئوڭۇشلۇقراق ئەمەلگە ئاشارمىدىكىن ! ئەپسۇسكى ، جىرجىس ھاجى ھەققىدىكى تەسىراتلىرىمنى ئوچۇق سۆزلەپ ، بەزى پىكىر ـ مۇلاھىزىلىرىنى شەرھلەشتىن قورقمەن . ھەتتا ، خوجىنىياز ھاجىمغا قاراپ تۇرۇپ ، ‹ھاجى ئاكا ، سىز ۋە سىزگە ئوخشاش قەھرىمانلار ئۈچۈن بىر نەرسە كەم ، ئۇ نېمە دېسىڭىز ، جىرجىس ھاجىنىڭكىدەك ئالىدىن سېزىلەيدىغان ، پىكىر قىلالايدىغان ، پىكىر ـ مۇلاھىزىلىرىنى يەكۈنلەپ ، ھەربىرىكە يولباشچىلىق قىلالايدىغان قەلب ، دېمەكچى بولىمەنۇ ، دېيەلمەيمەن . چۈنكى ، مېنىڭ ۋەزىپەم بۇ ئەمەس ، مېنىڭ ۋەزىپەم باشقا ، ئاھ ، مەن نېمىدېگەن بەختسىز ئادەم ! »

قاسىم ئەپەندىنىڭ ئاجايىپ خاتىرىسىدىن باشقا ، شۇ كۈنلەردە جىرجىس ھاجىنىڭ ئۆزىنى كۆرگەن ، گەپلىرىنى ئاڭلىغان ۋە ئۇ كەتكەندىن كېيىنكى ئىشلارنىڭمۇ شاھىتلىرى بولغان كىشىلەرنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغانلىرىمنى يېزىش بىلەن چەكلىنىمەن .

«ئۇ ئادەم كەتكەندىن كېيىن ، — دەيدۇ مېرۇل پۇگەن ، — ھەممىمىزنىڭ كۆڭلى بىر قىسمىلا بولۇپ قالغاندەك بىلىندى . ھېچكىم ھېچنېمە دەپ ئېغىز ئاچمىدى . ھەممەيلەن دېگۈدەك ، خۇددى قاتتىق ئۇيقۇدا ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇنغا سوزۇلغان بىر چۈشنى

كۆرۈپ ، ئويغانغاندىن كېيىن ، شۇ چۈشته كۆرگەنلەرنى ئويلاپ بىر هازاغىچە خامۇش يۈرگەن كىشىگە ئوخشاپ قالدۇق . باشقىلارنىڭ كۆڭلىدىكىنى نەدىن بىلىدىلا ، ئۆزلىرى ئەۋلىيامۇ دەيدىغانلا . ياق ، مەن قانداقسىگە ئەۋلىيا بولاي ! ماڭا شۇنداق بىلىنىدى دەۋاتىمەن ، ئۇكام . هاجى ئاكامنى دېمەمدىلا تېخى ! يوجۇڭ بىرنېمىسىنى يىتتۈرۈپ قويغان كىشىدەك ، بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ، بىردەم ئۈيانغا ، بىردەم بۈيانغا ماڭغىنى ماڭغان .»

«بىر گاختا قارىسام ، — دەيدۇ ئوغلاقچى مەنسۇر ، — هاجى ئاكام يوغان بىر قورام تاشقا چىقىۋېلىپ ، جىرجىس هاجى كەتكەن تەرەپكە قاراپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپتۇ . ئۇنىڭ نېمىلەرنىسى ئويلاۋاتقىنىنى مەن نەدىن بىلەي . ئىچىم پۇشۇپ ، قاسىم ئەپەندىدىن سورىغۇم كەلدى : ‹ئەپەندىم ، هاجى ئاكامغا نېمە بولغاندۇ ؟ سىزنىڭمۇ دېمىگىز ئىچىڭىزگە چۈشۈپ كېتىپتىغۇ ؟ جىرجىس هاجى دېگەن كىشى هەممەيلەنگە جودۇ[1] قىلىپ قويدىمۇ نېمە ؟ › ، دېسەم ، قاسىم ئەپەندى هېچنېمە دېمەي ، مۇرىسىنى قىسىپ كۈلۈپلا قويدى .»

بۇ شاهىتلارنىڭ ئېيتىشىچە ، شۇ ئاخشىمى ئۇرۇمچى يولىدىن بىر ناخۇش خەۋەر كېلىپ قالغاندىن كېيىنلا ، ئاندىن كەيپىيات ئۆزگىرىپتۇ .

«كەچقۇرۇنلۇقى ، — دەپ هېكايە قىلىدۇ هېلىقى شاهىتلارنىڭ بىرى ، — تۇرسۇن دولان ئىككى يىگىت بىلەن ئۆڭسۈلى يوق يېنىپ كەلدى ـ دە ، ئاتتىن چۈشۈپلا هۆڭگىرەك ئېيتىپ يىغلاپ تاشلىدى . ئۇنىڭ ئېيتىشىچە ، ئۇلار يۇرت ئىچىدىن چىقىپ ، سورۇنجاپ باشلىغان يول بىلەن تاغ ئىچىدە بىر كۈن ماڭغاندا ، ئۇندەك قاراقچى ئۇلارغا يوپۇرۇلۇپ كەپتۇ . ئاردا قاتتىق ئېتىشۋازلىق بولۇپ ، سورۇنجاپ بىلەن بىر يىگىت قازا تېپىپتۇ . قاراقچىلار بەش ئۆلۈكنى تاشلاپ قېچىپ كېتىپتۇ . تۇرسۇنلار سورۇنجاپتىن ئايرىلىپ قېلىپ ، ئالدىغا ماڭالماي يېنىپ كەپتۇ .

① جودۇ — ئەپسۇن دېمەكچى .

بۇ شۇم خەۋەر ھەممەيلەننىڭ كۆڭلىنى بەكلا پەرىشان قىلىۋەتتى . ھاجى ئاكام نېمە دېيىشىنى بىلمەي تامدەك قېتىپ قالدى ، بىر ھازادىن كېيىن ، «ۋاي ئىسىت ، سورۇنجاپتىنمۇ ئايرىلىپتىمىزغۇ ، ئۇ ئىمانسىز بولغان بىلەن خېلى ـ خېلى مۇسۇلمانلىرىمىزدىن ياخشى ئادەم ئىدى» دەپ كۆز يېشى قىلدى .

‹ئۇرۇمچىدىنمۇ ئۇمىد ئۈزۈلدى ، ھاجى ئاكا ، ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق ؟ › دېدى مەھمۇت سىجاڭ بىئارام بولۇپ . ھاجى ئاكام «ئەستاغپۇرۇللا» دېگىنىچە ، ساقىلىنى سىقىمداپ جىم تۇرۇپ قالدى .

‹قەدىمكىلەر ‹ئۇمىدسىز — شەيتان › دەپتىكەن ، ئۇرۇمچى يولى ئېتىلگەن بولسا ، قەشقەر يولى ئوچۇق ، قەشقەردىمۇ شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ كونسۇلى بار . بىز شۇ كونسۇل بىلەن سۆزلىشىپ كۆرسەك قانداق بولۇركىن ؟ — دېدى سېمىزرەك كەلگەن كەكە ساقال كىشى ، — شۇرالار ھۆكۈمىتى بىزگە ئۇچتۇرپان چېگرىسى ئارقىلىق قورال ـ ياراغ سېتىپ بەرسۇن . مەن رۇسىيىدە سودىگەرچىلىك بىلەن خېلى زامانلار تۇرغان . ئورۇسلارنىڭ مىجەزىنى ئوبدان بىلىمەن . ئۇلارمۇ سودىگەر خەق . سودىگەر دېگەن نەدە پايدا بولسا ، شۇ يەرگە يۈگۈرىدۇ ، ئۇلارغا پايدا بولسىلا بولدى . يامىنى كەلسە ، قىممەترەك ئالۇرمىز ، شۇ ! ›

‹ئۆزلىرى بۈگۈنزە مىڭ تىللاغا يارىغۇدەك گەپ قىلدىلا ، تېگى چوڭقۇر دەريالار سۈيىنىڭ كۆپلۈكىدىن جىمجىت ئاقىدۇ دەپ ، جىم يۈرگەنلىرى بىلەن قورساقلىرىدا گەپ جىققەن جۇمۇ ! › دەپ كۈلۈپ كەتتى ھاجى ئاكام .

‹ھاجىمغا پىسەت كەلگۈدەك گەپ قىلغان بولسام ، خېلى چوڭ ئىش بوپتۇ . ئەمما ، مېنى دەريا‌غا ئوخشىتىپ ئىزا تارتقۇزۇپ قويدىلا › دېدى كەكە ساقال كىشى سەل قىزىرىپ ، بۇ ئادەم مەھمۇت سىجاڭنىڭ چوڭ ئاكىسى موسۇل باي بولۇپ ، گېپى قىممەت كىشى ئىدى . ھەربىي كېڭەشلەرگىمۇ قاتناشمايدىغان ، قاتناشسىمۇ «مەن دېگەن سودىگەر ، ئېلىم ـ سېتىمدىن بۆلەكنى بىلمەيمەن» دەپ

گەپكە ئارىلاشمايدىغان ، ئەمما سىنچى كۆزلىرى بىلەن ھەممىگە سەپسېلىپ ، كۆڭلىدە كەچكەنلىرىنى سىجاڭنىڭ ئۆزىگىلا ئېيتىدىكەن . سىجاڭ ئۇنىڭغا ‹سەنزە قىزىق ئادەم جۇمۇ ، ئاكا . بۇ گەپلىرىڭنى ھاجى ئاكاملار بار يەردە ئېيتساڭمۇ بولىۋېرىدۇغۇ › دېسە ، ‹ھەي ئۇكام ، سەن يەنىلا ياشلىق قىلىۋاتىسەن ، ھەر ئىشنىڭ ئۆز ئىگىسى بار ، ھەر گەپنىڭمۇ ئۆز سورۇنى دەپتىكەن . تۆمۈرچى قوپۇپ ياغاچچىغا ئۇنداق قىل ، مۇنداق قىل دېسە ، كۇلكىگە قالمامدۇ ؟ › ، دەپ كۇلۇپ قويارکەنمىش . چوڭلار بىردەم كېڭەشكەندىن كېيىن ، بۇنىڭدىن باشقا يول يوقلۇقىغا كۆزى يېتىپ ، موسۇل باينىڭ پىكرىگە قوشۇلدى ۋە ئۇنىڭ ئۆزى باشلىق قاسىم ئەپەندى بىلەن پازىل دورغىنى قەشقەردىكى ئورۇس كونسۇلىنىڭ ئالدىغا ئەۋەتمەكچى بولدى . ئۇلار يولغا چىقىدىغان چاغدا ھاجى ئاكام قاسىم ئەپەندىگە مۇنداق دېدى :

«خەق نېمە دېسە دېسۇن ، مەن ئورۇسلارغا بولغان دوستلۇق ئەقىدەمدىن يانمىدىم ، ھەم يانمايمەن ، باشقا كۇن چۇشكەندە ئەسقاتمىغان دوستىنى دوست دېگىلى بولمايدۇ ، بىزنىڭ بېشىمىزغا كۇن چۇشتى ، بۇنى ئورۇس كونسۇلىغا ئوبدان ئۇقتۇرۇڭ . بىزگە قورالنى بىكارغا بەرمەيدىغان بولغاندىن كېيىن تېزرەك بەرسۇن . ئەمازە ، قارىغۇنى يارداڭدا قىستاپ ، ھەممە پۇلىنى بىر يولدا ئالىمەن ، دەپ تۇرۇۋالمىسۇن . »

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

ئونىنچى باب

قەشقەر ئاسمىنىدا تۇمان

بېلىق بېشىدىن سېسىيدۇ ،
يامان ئايىغىدىن...
— قازاق خەلق ماقالى

1

قەشقەر دوتەي يامۇلىنىڭ زىلچا ـ گىلەملەر بىلەن بېزەلگەن ئازادە مېھمانخانىسىدا ئىككى كىشى قىزغىن پاراڭلاشماقتا ئىدى . ئۇلارنىڭ بىرى قەددى ـ قامەتلىك ، يۇمىلاق يۈزلۈك ، سىم ساقال ، كۆك كۆز كىشى بولۇپ ، ئۇنىڭ چىرايىدىن قورقۇمسىز ، قەيسەر ، چۈس مىجەزلىك ئادەم ئىكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئۇ ئاپئاق پەي ياستۇقلارغا يۆلىنىپ ، يوغان بارماقلىرى بىلەن تەسۋى تارتىپ ئولتۇراتتى . بۇ كىشىنىڭ يۈرتى توقسۇن بولۇپ ، ئۆزى دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان ۋە دېھقانچىلىققا قوشۇپ هارۋىكەشلىكمۇ قىلغان ، ياشلىقىدىن تارتىپلا چېۋەر چېلىشچى بولۇپ ، توغرا سۆزلۈكلۈكى ، مەرد ۋە گاڭگۇڭلۇقى بىلەنمۇ ئات چىقارغان . كېيىن هارۋىكەشلىك بىلەن كۇچاغا كېلىپ ، شۇ يەردە يەرلىشىپ قالغان ۋە بارا ـ بارا يۈز تېپىپ ، هارۋىكەشلەر شاڭيۇسى بولۇپ قالغان . قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ ئوت يالقۇنلىرى تۇرپان ، توقسۇن تەرەپلەرگە تۇتىشىپ ، ئۇنىڭ ئىنىسى توختى ئىلى توقسۇن قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ سەردارى سۈپىتىدە ئاجايىپ قەهرىمانلىقلارنى كۆرسىتىپ ، شۆهرەتلىك مۇقامىغا يەتكەن

كۈنلەردە ، بۇ ئادەمنۇ كۈچادا تېپىشقان سەپداشلىرى بىلەن بىرلىكتە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ غەلىبىگە ئېرىشكەندىن كېيىن ، باي ۋە ئاقسۈڭلىرىنى ئېلىپ ، زور قوشۇن بىلەن قەشقەرگە يۈرۈش قىلغان . كىتابىمىزدىكى باشىنچى بابىدا زىكىر قىلىنغان تۆمۈر سىجاڭ مۇشۇ كىشى بولۇپ ، بۇ كۈنلەردە تۆمۈر سىلىڭ دەپمۇ ئاتىلاتتى .

ئۇنىڭ ئالدىدا ئەدەپ بىلەن يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان يوغان سەللىلىك ، گۆش يۈزلۈك ، چار ساقال ئادەمنى كىشىلەر يۈز تۇرا بولغاندا ئۆز ئىسمى بىلەن پالانى داموللام دەپ ئاتىسىمۇ ، غېيىۋىدە شاپتۇل داموللا دەپ ئاتىشاتتى . مۇئەللىپمۇ شۇ چاغدىكى ئادەتكە رىئايە قىلىپ ، بىرىنچىسىنى سىجاڭلىق ئۇنۋانى ؛ ئىككىنچىسىنى شاپتۇل دېگەن لەقىمى بىلەن ئاتاشنى لايىق كۆرىدۇ .

— سىجاڭ جانابلىرى ، ھېلىقى ئاتۇشلۇق سابىت داموللا بىلەن خوتەنلىك شامەنسۇرنى نەزەربەند ئەيلەپ بىناھايەت ئاقىلانە ئىش قىلدىلەر . ئەكس ھالدا بىزنىڭ بۇ ئەزىز دىيارىمىز ئاتۇشلۇق بىلەن خوتەنلىكنىڭ قولىغا قالار ئىدى ، — دېدى شاپتۇل داموللا ، يېرىمىدىن تولىراقى ئاقىرىپ كەتكەن قويۇق ساقىلىنى سىلاپ تۇرۇپ ، — ئەمما لېكىن ، بۇنىڭلىق بىلەن ھەممە ئىشلارنى ئەنجامىغا يەتتى دېگىلى بولماس . شامەنسۇر مۇھەممەتئىمىن ھەزرەتنىڭ ئىنىسى ، سابىت داموللا بولسا ، خوتەن ھۆكۈمىتى ئىسلامىيەنىڭ باش مۇشاۋىرى ھەمدە شەيخۇلئىسلام . شول باشتىن خوتەنلىكلەرنى جىم ياتىدۇ دەپ خىيال ئەيلىمەك بەسى خاتادۇر .

— شۇنداق ، — دېدى تۆمۈر سىجاڭ بىپەرۋالىق بىلەن .

— سىجاڭ جانابلىرىغا يەنە بىر ئىشنى تەكرار ئاگاھلاندۇرماقنى دوستلۇق قەرزىم دەپ بىلىدۇرمەنكى ، ئوسمان قىرغىزدىن قاتتىق ھەزەر ئەيلىمەكلىك لازىمدۇر . دوستلىرىمىزنىڭ بىرى داخىل بولغان مەيخورلۇق سورۇنىدا ، ئۇ قىرغىز ئېھتىمال مەستلىكىدىن بولسىلەر كېرەك ، كۆڭلىدىكى بىر سىرى ـ ئەسرارىنى ئاشكارىلاپ ، شۇنداق مۇدھىش گەپلەرنى

قىلىپتۇركى ، ئەلھەزەر ، ئەلھەزەر...

— ھە نېمە دەپتۇ ئۇ ھاراقكەش يەنە؟ — ئالدىراپ سورىدى تۆمۇر سىجاڭ قەددىنى رۇسلاپ .

— ئەلھەزەر ، ئەلھەزەر ، — دېدى شاپتۇل دامۇللا ، — ئۇنىڭ ناپاك ئاغزىدىن چىققان ناشايان سۆزلەرنى تەكرارلاپ ، كىراملىرىنىڭ مۇبارەك كۆڭۈللىرىنى مالال قىلىشقا تىلىم بارمايدۇ سىجاڭ !

— قېنى ئېيتىۋېرىڭ ، نېمىدېگەن بولسا ، ئەينىنى ئېيتىڭ .

— خوش ، ئەدەپتىن ئەمر ئەلا ، ئېيتسام ئېيتاي ، — دېدى ئۇ ، ئاندىن خۇددى بىراۋ ئاڭلاپ قالمىسۇن دېگەندەك قىلىپ ، ئاۋازىنى پەسەيتتى ، — ئۇ ھارامزادە شۇنداق دەپتۇركى ، تۆمۇر دېگەن تازىمۇ مەنسەپپەرەس ، دوست ـ دۇشمەننى پەرق ئېتەلمەيدىغان دۆت بىر نېمىكەن . بولمىسىزە ، نەلەردىن كېلىپ قالغان چولاق زىخۇي دېگەن بىرنېمە سىزگە سىلىكىلىق مەنسىپىنى بەردىم دېسە ، ئاغزى قۇلىقىغا يېتىپ ، ئىزا تارتماستىن ، قۇرۇق تامغىنى كوزا ـ كوزاڭ قىلىپ شەھەر ئايلاندۇرامدۇ؟ ئۇنىڭ غازىلىقى قۇرۇسۇن ، كۆچادىن ئىسلام ئېچىپ كەلگەنلىكىنى دېمەيدىغان بولسام ، ئۇ سامان قورساقنى...

— ھە ، نېمىشقا توختاپ قالىسىز؟ نېمە قىلماقچىكەن ئۇ مېنى؟

— ئەستاغپۇرۇللا ، ئۇنىڭ قولىدىن ھەرنە يامانلىق كېلىدىغان ئوخشايدۇ ، ئەلھەزەر ، ئەلھەزەر !

— ھەي دامۇللا ، نېمە گەپ بولسا ، ھەممىنى ئېيتىۋەرمەمسىز ، تولا تىلىكىزنى چاينىماي .

— ئەستاغپۇرۇللا ، ئەلھەزەر ، ئەلھەزەر ، ئۇ تېخى تۆمۇر دېگەن سامان قورساقنىڭ جېنى مېنىڭ ئالىقىنىمدا ، لازىم تاپسام بىر كېچىدىلا ، دەپتۇ تېخى !

— بۇ گەپلىرىڭىز راستمۇ؟ — دېدى تۆمۇر سىجاڭ ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ .

— ئەزىزايى خۇدا ، بۇ گەپلىرىمنىڭ ھەممىسى راستتۇر . خاتىرە شېرىپلىرىدە بولسا كېرەككىم ، بۇ لۇكچەكنىڭ يامان نىيىتىنى ئىسپاتلايدىغان بەزى ئەخبارلارنى بۇندىن مۇقەددەممۇ جانابلىرىنىڭ سەمىگە بىرنەچچە بارە سېلىپ ئۆتكەنىدىم . قەدىمكى دانىشمەنلەر «ھەر كىمكى كىچىككىنە دۇشمەننى زەئىپ ۋە ھەقىر سانىسا ، ئازغىنە ئوتنى پەرۋاسىز تاشلاپ قويغانغا ئوخشاپ قالۇرلەر » دېگەن . ۋەھالەنكى ، ئوسمان قىرغىز يالغۇز ئەمەس ، ئۇنىڭ ئەتراپىدا ئۆز قىرغىزلىرىدىن باشقا ، بىرمۇنچە ئەنجانلىق قۇلاق كەستىلەرمۇ بار تېخى !

تۆمۇر سىجاڭ ئاچچىقىدىن بوزىرىپ كېتىپ ، چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى ۋە «مەن بۇ مۇنتەھەم لۇكچەكنى بۇگۈنلا جەھەننەمگە ئۇزاتمايدىغان بولسام » دەپ ئىشىك تەرەپكە ماڭدى . شاپتۇل داموللا ئۆز ئەپسۇنىنىڭ بۇ ئادەمگە شۇنچە تېز تەسىر قىلغانلىقىنى كۆرۇپ ، ئىچ - ئىچىدىن سۆيۈنۈپ كەتتى . ئەمما ، ئۆز ھېسسىياتىنى دەرھال يوشۇرۇپ :

— سەۋر قىلسىلا ، جانابلىرى ، ئاللاتائالا ئۆز كالامىدا ئىننەللاھۇ مۇئەسسابىرىن ، يەنى ، مەن سەۋر قىلغۇچىلار بىلەن بىللەدۇرمەن دېگەن . بارمەسلىھەت ئىش قىلىشلىرىنى ئىلتىجا قىلىمەن ، — دەپ ئۇنى توستى .

— كىم بىلەن مەسلىھەت قىلىمەن ، كىم بىلەن ؟

— جانابلىرى ئۇچۇن چولاق زىخۇيدىن ياخشىراق مەسلىھەتچى بولماس دەپ ئويلايمەن .

* *

شۇ ئاخشىمى تۆمۇر سىجاڭ ئۆزىنىڭ خاس ھۇجرىسىدا قاسقانلىق شەپكە كىيگەن ، ياغاق يۇز ، چاشقان بۇرۇت بىر ئوفىتسېر بىلەن ئوسمان مەسلىسى توغرىسىدا جىددىي پاراڭلىشىشقا باشلىدى . بۇ ئوفىتسېرنىڭ قولىدىن تاماكا

چۈشمەيتتى . ئۈستەل ئۈستىدىكى ئونىنچى لامپا يورۇقىدا ئۇنىڭ سول قولىنىڭ باش بارمىقى يوقلۇقى ئاشكارا كۆرۈنۈپ تۇراتتى . بۇ ئادەم ئۇيغۇر تىلىدا يامان ئەمەس سۆزلەيتتى . بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىچە ، ئۇ ئەسلىدە قاراشەھەردە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن بىر قىمارۋاز بولۇپ ، تۆت ئوشۇق ، شىشخال ، بەشلياڭ ئويناشقا بەك ئۇستىكەنمىش . بىر كۈنى ئوشۇقتا ئامىتى كەلمەي جىق ئۇتتۇرۇپ قويۇپتۇ . تىكىدىغان پۇلى قالمىغاندىن كېيىن ، يىقىلغان كۈرەشكە تويماس دېگەندەك ، «بىر قولۇمنى تىكتىم ، ئون سەر كۈمۈش ، نوچى بولساڭ ئاتە ئوشۇقۇڭنى» دەپ ئۇشۇقلۇق قىلىپ تۇرۇۋاپتۇ . بىراق ، بۇ قېتىمىمۇ ئۇتتۇرۇپ قويۇپتۇ ـ دە ، قىڭغراق بىلەن سول قولىنىڭ باش بارمىقىنى چاناپ ئۇتقۇچىغا تاشلاپ بېرىپ ئۆيدىن چىقىپ كېتىپتۇ . شۇنىڭدىن باشلاپ ، ئۇنىڭ لەقمى چولاق بولۇپ قالغانىكەن . قوزغىلاڭ يالقۇنى توقسۇن ، قاراشەھەر تەرەپلەرگە تۇتىشىپ ، راسا پاتىپاراقچىلىق بولۇۋاتقان كۈنلەردە بۇ چولاقنىڭ بىردىنلا ئامىتى كېلىپ قالدۇ . ئۇ ما جۈڭيىڭنىڭ شىنجاڭدىكى قارا كۆلەڭگىسى ما شىمىڭنىڭ قولىدىكى «ئىسلام ئېچىش» بايرىقى ئاستىدىن ئۆزىگە بىر كىشىلىك ئورۇن تېپىپ ، دەسلەپ لىيەنجاڭ ، كېيىن يىڭجاڭ ئاتلىپ قالدۇ ۋە ئۇزۇن ئۆتمەي ما شىمىڭنىڭ بۇيرۇقى بويىچە ، ئۇچ يۈزدەك چېرىكى بىلەن ئاقسۇدىن تۆمۈر سىجاڭغا قوشۇلۇپ قەشقەرگە كېلىدۇ . ئەمدىلىكتە بولسا ، جىن شۇرېننىڭ قەشقەردىكى قالدۇق چېرىكلىرىنى ئۆزىگە قوشۇۋېلىش ھېسابىغا ئىككى مىڭدەك چېرىكنىڭ سەردارى بولۇپ ، چولاق زىخۇي ئاتلىپ قالدى ۋە بۇ تەرەپلەردىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ كۆزىگە قادالغان مىخ بولۇپ ، خۇددى بىرەر جانىۋارنى ئوۋلاش قەستىدە چاتقاللىقتا ماراپ ياتقان يىرتقۇچتەك ، قەشقەر يېڭىشەھەر سېپىلىنىڭ ئىچىدە پۈرسەت كۈتۈپ ياتماقتا ئىدى . دەل شۇنداق پەيتتە ، تۆمۈر سىجاڭ ئۇنى ئۆز ھوزۇرىغا چىللىدى .

چولاق زىخۇي سۆھبەتدىشىغا ئوسمانىنى يوقىتىشنىڭ ئاجايىپ ئەپلىك بىر چارىسىنى ئېيتتى ۋە سۆزىنىڭ ئاخىرىدا «بىر داڭگالدا

ئىككى پاختەك سوقۇش دېگەن شۇ بولىدۇ» دەپ غەلىتە ھىجىيىپ قويدى.

تۆمۈر سىجاڭ تاتىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى يوغان ئېچىلىپ، چولاق زىخۇيغا قادىلىپ قالدى.

— نېمە، سىز قورقۇۋاتامدۇ؟ قورقما! — دەپ ئورنىدىن تۇردى چولاق زىخۇي، ئاندىن مەيدىسىگە مۇشتلاپ، — مانا مەن بار، مەن بار. مەن سىزگە ياردەم قىلىدۇ، — دېدى.

تۆمۈر سىجاڭ ھوشىنى يوقىتىپ قويغان كىشىدەك يەنىلا زۇۋان سۈرمەي جىم ئولتۇراتتى.

— سىز ماڭا ئىشەنمەيدۇ، شۇنداقمۇ؟

— ياق، سىزگە ئىشىنىمەن، سىز ماڭا دوست.

— سىز ئىشەنمىسە، مەن «قۇرئان» تۇتۇپ بېرىدۇ.

— ياق، ياق «قۇرئان» تۇتماڭ. مەن سىزگە چىن كۆڭلۈمدىن ئىشىنىمەن. بولمىسا، بۇ ئىشنى سىزگە مەسلىھەت سالامدىمەن؟

— ئۇنداق بولسا، شۇنداق بولسۇن.

* *

شۇ كۈنلەرنىڭ بىر ئەتىگىنىدە، شاپتۇل دامولا «يۇمىلاق شەھەر» دەپ ئاتىلىدىغان قورغانىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا توختاپ، قاراۋۇللارغا ئۆزىنىڭ ئوسمان لۇيجاڭ[1] بىلەن كۆرۈشۈشكە كەلگەنلىكىنى ئېيتتى. قاراۋۇللارمۇ بۇ كىشىنىڭ قەشقەردىكى مەشھۇر ئۆلىمالارنىڭ بىرى ئىكەنلىكىنى بىلگەچكە، ئۇلاردىن بىرى دەرھال ئىچكىرىگە يۈگۈردى.

ئوسمان شاپتۇل دامولىنى ئوچۇق چىراي قارشى ئالدى. سالام ـ سەھەتتىن كېيىن، شاپتۇل دامولا خۇش تەبەسسۇم بىلەن

① شۇ كۈنلەردە ئوسمان ئىلى ئۆزىنى لۇيجاڭ (بىرىگادا كوماندىرى) دەپ ئاتايتتى.

مۇنداق دېدى :

— قەشقەرلىك دېگەن خەقنى قويسىلا ، پاشايىم① ، زادى ئاغزىنىڭ سالاسى يوق خەلق ، سىلى پاشايىمنى تاۋى يوق بولۇپ قاپتۇ دەپ يۇرگىنىنىڭ قارىمامدىغان ! مەنمۇ شۇ گەپلەرگە ئىشىنىپ ، يوقلاپ چىقاي دەپ كېلىۋىدىم ، ئاللاغا شۈكۈر ، كەيپلىرى چاغ ، چىرايلىرى گۈلگۈن تۇرۇپتۇ . سىلى جانابلىرىنى ئۇشبۇ ھالەتتە كۆرگىنىم ئۈچۈن ئەزبىرايى خۇدا ، بىناھايەت خۇشالدۇرمەن . ئىلاھىم ئەل ـ يۇرتنىڭ بەختىگە ھەرئان ، ھەر سائەت سەھتۇ ـ سالامەت بولغايلا ئامىن !

— رەھمەت ، دامۇللام ! ياخشى مېھمان ئاش ئۈستىگە دەپ ، مەن تېخى ناشتا قىلمىغانىدىم . قېنى مەرھەمەت ، — دېدى ئوسمان ئۇنى داستىخانغا تەكلىپ قىلىپ .

ھەقىقەتتە بولسا شاپتۇل دامۇللىنىڭ ئېيتقانلىرىدەك ئەمەس ، ئوسماننىڭ كەيپى چۈشكۈن ، چىرايى سولغۇن ، ئاۋازىمۇ بىرئاز غەمكىن ئىدى . ئۇنىڭ ئاق سېرىق كەلگەن يۈزى بىلەن قىيىسىق كۆزلىرىدە قاتتىق ئىزتىراپ ئىپادىلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . سارغۇچ كەلگەن شالاڭ بۇرۇتى ئارىلاپ ـ ئارىلاپ تىترەپ كېتەتتى .

— خوش گەپ قىلغاچ ئولتۇرسىلا ، دامۇللام ، خەق ئىچىدە نېمە گەپلەر بار ؟ — دېدى ئوسمان ، ھازىرلا تونۇردىن سويۇۋېلىنغان گۆشنانىنى سۇندۇرۇۋېتىپ .

— ھەي بۇ قەشقەرلىكنى ، ئاغزىنىڭ سالاسى يوق دېدىمغۇ ، شۇنداق ، پاشايىم . ئۇلارنىڭ دېمەيدىغان گېپى يوق . بەزىلەر جانابلىرىنى نامازبامداتقا چىقمايدىغان بولۇپ قالدى ، دېگەن گەپلەرنى تېپىپتۇ . مەنغۇ بۇ گەپلەرگە ئىشەنمەيمەن . ئەلھەزەر ، ئەلھەزەر !

— ئۇلار راست ئېيتىپتۇ ، دامۇللام . تۇنىڭ قىسقىلىقىدا بەك كەچ ياتقاندىن كېيىن سەھەر قوپالمايدىكەن كىشى .

---

① قوزغىلاڭنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرىدە بىر قىسىم كىشىلەر ئۇنى «ئوسمان پاشا» دەپمۇ ئاتىغان .

— يامان بوپتۇ جۇما ! يەنە شۇ بەزمە ـ مەشرەپلەردە خېنىملار بىلەن بەنددۇرمەن دېسىلە ، پاشايىم .

— شۇنداق ، يالغان ئېيتالمايمەن . بىراۋ مېنى تاغارغا سولاپ ئاغزىنى بوغۇپ قويغاندەك ئىچىم پۇشۇپ كەتتى . ئىچ پۇشۇقۇمنى چىقىراي دەپ ، ھەر ئاخشىمى... ئەستاغپۇرۇللا ، ئاللا كەچۇرەرمىكىن ؟

— ئاللاتائالا بەندىلەرنىڭ ھەرنە گۇناھلىرىنى ئەپۇ قىلغۇچى غۇپۇررەھىمدۇر ، پاشايىم . خۇسۇسەن جاناب پىرىدەك غازىلارنىڭ گۇناھلىرىنى ، — دېدى شاپتۇل دامۇللا بىر قىسما ياسالمىلىق بىلەن ، — ئەگەر مېنى ھېلىمۇ ئۆزلىرىگە دوست سانىسىلا ، قېنى بايان قىلسىلاچۇ ، زادى نېمە بائىستىن تولا ئىچلىرى پۇشىدىغان بولۇپ قالدى ؟

— نېمە بائىستىن بولاتتى ، دامۇللام ، — دەپ گەپكە كىرىشتى ئوسمان سەل ئەسەبىيلىشىپ ، — قەشقەردە بولۇۋاتقان ئىشلاردىن خەۋىرى يوق كىشىدەك گەپ قىلىدىلىغۇ ؟

— مېنى مەئزۇر كۆرگەيلا ، پاشايىم . پېقىرلىرى پەرھىزكار ، تەقۋا كىشى بولغىنىم ئۈچۈن بۇ پانىي دۇنيانىڭ كىردىكارلىرىغا ئانچە پەرۋا قىلىپ كەتمەيمەن .

— شۇنداق بولسۇنمۇ دەيلى ، تۆمۈر سىجاڭنىڭ ساببىت دامۇللام بىلەن شامەنسۇرنى نەزەربەند قىلىپ قويغىنىدىنمۇ خەۋەرلىرى يوقمۇ ؟

— خەۋىرىم بار ، پاشايىم ، بۇ بىناھايەت يامان ئىش بولدى ، ئەلھەزەر ، ئەلھەزەر سابىت دامۇللام زور ئۆلىمائى كەرەم ئىدى .

— ئۇنى ئاز دەپ ، تۆمۈر سىجاڭ چولاق زىخۇي دېگەن مەلئۇننىڭ گېپىگە كىرىپ ، خوتەن ئىنقىلابچىلىرىنىڭ ئۇستىگە لەشكەر تارتتى . بۇنىمۇ ئاڭلىمىدىلىمۇ ؟

— ئاڭلىدىم ، پاشايىم ، ئاڭلىدىم .

— قاچان ؟

— بىر ھەپتە بولدى . ئېھتىمالىم ئەلھەزەر ، ئەلھەزەر . بۇ

ئىش بەجايىكى ئوت بىلەن ئويناشماقلىق . شول بائىستىن پېقىرلىرىمۇ بىناھايەت خاۋاترلەندىم .

— خاۋاترلەنگەن بولسىلا ، ھەرقايسى ئۆلىمالىرىمىز ئۇ ھارۇنكەشكە نېمىشقا نەسىھەت قىلىشمايدىلا ؟

ئوسمانىنىڭ تۆمۈر سىجاڭنى «ھارۇنكەش» دەپ ئاتىغانلىقىنى ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلىغان شاپتۇل داموللا دەرھال ئوت ئۈستىگە ياغ چاچماقچى بولۇپ ، ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەپ كەتتى :

— ھەي پاشايىم ، ئۇنى ھارۇنكەش دەپ بىناھايەت توغرا ئېيتتىلا ، ھارۇنكەش دېگەن ھارۇنكەشكەن ، بۇ ھارۇنكەش قەشقەر دىيارىغا ئۇنگەندىن بۇيان پېقىرلىرى جانابىي روسۇل ئەكرەم مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننەتلىرىنى بەجا كەلتۈرۈپ ، كۆپ ئەمرىمەرۇپ قىلدىم . ياخشى مەسلىھەتلەر بەرمەكنى دەرىغ تۇتمىدىم . ئەمما لېكىن ، ئۇ توقسۇنلۇق ھارۇنكەش نەسىھەت ئاڭلار ئەمەس . شول ۋەجىدىن خېلىدىن بۇيان ، ئۇ نادانىنىڭ ئالدىدا سۆكۈت قىلماقنى راۋا كۆرمەكتىمەن . زىراكى ئۇلۇغلاردىن بىرى «نادان كىشىگە نىسبەتەن سۆكۈتتىن ياخشى ئىش يوق ، ئەگەر ئۇ نەسىھەتنىڭ قەدرىنى بىلسە ، نادان بولماس ئىدى» دېگەن . ئەلھەزەر ، ئەلھەزەر !

ئوسمان تېخىمۇ ئەسەبىيلىشىپ ، قاينىغىلى باشلىدى :

— راستتىمنى ئېيتسام ، بۇ ھارۇنكەش بىزنىڭ ئىنقىلابىمىزغا بىر بالا بولدى . ئۇنىڭ كاساپىتىدىن ئەمدى مۇسۇلمان مۇسۇلمان بىلەن ، يەنى قەشقەرلىك خوتەنلىك بىلەن ياقىلىشىپ ، قان تۆكۈشىدۇ . چولاق زىخۇيغا ئوخشاش دۇشمەنلىرىمىزنىڭ ئوشۇقى ئالچۇ قوپىدۇ . ئۇنىڭ دۆتلۈكىنى دېمەيدىغان تېخى ، مېنىمۇ شۇ سوقۇشقا بارسەن دەپ قىستاۋاتىدۇ . ئۇنىڭ نىيىتىنى مەن بىلمەيمەنما ! ئۇ مېنى شۇ سوقۇشتا خوتەنلىكنىڭ چومىقىدا ئۆلسۇن دېمەكچى ياكى جەڭ مەيدانىدا گەجگەمدىن ئېتىپ ، مېنى ئۇ دۇنياغا يولغا سالماقچى . مۇبادا مەن بارمىسام ، بۇيرۇقنا بويۇنتاۋلىق قىلدى دېگەن گۇناھنى ئارتىپ ،

ماڭا ئاشكارا تىغ سالماقچى . ئۇنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشىدىغان ئوسمان تېخى ئانىسىنىڭ قارنىدىن يەرگە چۈشمىدى .

— ئەلھەزەر ، ئەلھەزەر . مۇنداق ئىشلار بار دېسىلە تېخى ، پاشايىم . پېقىرلىرى پەرھىزكار ئادەم بولغىنىم ئۈچۈن ، سىياسەتنىڭ بۇ يەڭلىغ نازۇك تەرەپلىرى مېنىڭ پىكىر - مۇلاھىزەمگە كىرمەپتۇ . ئەمما لېكىن ، ئۇ توقسۇنلۇق هارۋىكەشنىڭ كۆڭلىدە جانابلىرىغا خۇسۇمەت بارلىقى پېقىرلىرىغىمۇ بەزەن - بەزەن ئايان بولۇپ قالۇر ئىدى .

— مەسىلەن ؟ — سورىدى ئوسمان تاقەتسىزلىنىپ .

— يەنى مەسىلەن ، ئۇ هارۋىكەش مېنىڭ ئالدىمدا جانابلىرىنىڭ ئىسىمشەرىپلىرىنى ئاتاشقىمۇ ئاغزى بارماي «هېلىقى قىرغىز» دەپ بىرنەچچە بارە هاقارەت قىلدى .

— قىرغىز بولسام نېمە بوپتۇ ، مەن قىرغىز بولغانلىقىم بىلەن ماختىنىمەن . هۇ ئاناڭنى...

— ئۇ تېخى جانابلىرىنى ، ئەستاغپۇرۇللا ، مۇبارەك خاتىرىلىرىنى خىرە قىلىشقا تىلىم بارمايدۇ .

— ئېيتىۋەرسىلە ، تىل دېگەن سۆزلەشكە ، قۇلاق ئاڭلاشقا يارىتىلغان . ئاڭلاپ قالغانىنىڭ يامىنى يوق .

— خەير ، ئەدەپتىن ئەمر ئەلا ، ئېيتسام ئېيتاي ، پاشايىم ! ئۇ هارۋىكەش سىلىنى هاراقكەش ، لۇكچەك ، خوتۇنباز دەيدىكەن تېخى !

— راست دەپتۇ . مەن هاراقكەش ، لۇكچەك ، خوتۇنباز ، لېكىن مەن ئۇنىڭغا ئوخشاش دوست - دۇشمەننى ئايرىماي ، چولاق زىخۇىنىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئوينايدىغان قاپاق باش ئەمەس ، قورقۇنچاق ئەمەس . مەن ئۇنىڭغا ئوخشاش ئۆز سەپداشلىرىمىزنىڭ قېنىنى تۆكۈشكە لەشكەر ئەۋەتمىدىم . ئىتتىپاقسىزلىق ئۇرۇقىنى چېچىپ ، دۇشمەننىڭ تۇگمىنىگە سۇ قۇيمىدىم . قايسىمىزنىڭ گۇناهى ئېغىرلىقىنى خۇدايىم ئۆزى بىلىدۇ . هۇ ئاناڭنى...

ئىشىك ئارقىسىدىن مۇهاپىزەتچىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى :

— رۇخسەتمۇ ؟

— كىرىڭ !

مۇھاپىزەتچى يوغانلىقى ئۈچ ئايلىق بوۋاقچىلىق كېلىدىغان بىر قونچاقنى ئوسمانىنىڭ ئالدىغا قويدى . قونچاقنىڭ بېشىغا ئالاھىدە تىكىلگەن كىچىككىنە قىرغىزچە قالپاق ، ئۇچىسىغا قىزىل چەكمەن تون كىيدۈرۈلۈپ ، بېلىگە تاسما كەمەر باغلانغان . كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى ، بۇ ، قىز ـ ئاياللار قولى بىلەن مۇنداقلا تىكىپ قويۇلغان لاتا قونچاق بولماي ، بەلكى مەخسۇس ھۈنەرۋەنلىك قولىدىن چىققان سەنئەت بۇيۇمى ئىدى . ھەممىدىن ئەجەبلىنەرلىك يېرى شۇكى ، قونچاقنىڭ كۆكرىكىدە كىچىككىنە يېڭىسار پىچىقى سانجىقلىق تۇراتتى .

— بۇ نېمە گەپ ؟ — سورىدى ئوسمان ھەيران بولۇپ .

مۇھاپىزەتچى بۇ قونچاقنى كېچىلىك قاراۋۇللۇقتا تۇرغان يىگىتلەرنىڭ تاڭ ئاتقان چاغدا سېپىل ئۈستىدىن تېپىۋالغانلىقىنى ئېيتتى ۋە «كىمدۇر بىرى سىرتتىن تاشلىغان بولۇشى مۇمكىن» دەپ قوشۇمچە قىلدى . ئوسمان قونچاقنى قولىغا ئېلىپ ، بىر قۇر قاراپ چىقتى ـ دە ، قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى ۋە نېمە دېيىشىنى بىلمەي ھەيران بولۇپ ئولتۇرغان سۆھبەتدىشىغا :

— مانا ، تەقسىر ! كۆرۈۋاتامسىز ؟ — دېدى .

— ئەلھەزەر ، ئەلھەزەر ، بۇ زادى نېمە گەپ ؟ مەن زىنھار چۈشەنمىدىم ، — دېدى شاپتۇل دامولا ، ئاندىن ئالدىراش دۇئا ياندۇرۇپ ، — خوش ، پاشايىم ، ماڭا ئىجازەت ، — دەپ ئورنىدىن تۇردى .

2

قەشقەر كونىشەھەردىن ئىككى مەنزىل غەربكە جايلاشقان لەڭگەر دېگەن كىچىككىنە يۇرتتا تاڭ سەھەردىن باشلاپ قاتتىق ئەنسىزچىلىك بولماقتا ئىدى . قىرغىزچە قالپاق كىيگەن بىر توپ

قوراللىق ئاتلىقلار يۇرتنىڭ چېتىگىرەك جايلاشقان ھەربىي گازارمىنى ئوڭتەي - توڭتەي قىلىۋەتتى. كېچىچە ئەپيۇن چېكىش، قىمار ئويناش بىلەن تاڭغا ئۇلاشقان چېرىكلەر بىر پاي ئوق ئېتىشقىمۇ ئۇلگۈرمەي ھېچقانداق قارشىلىقسىز تەسلىم بولدى. ئاتلىقلارنىڭ بىر قىسمى گازارمىدىكى قورال - ياراغ، ئوق - دورا، يەم - بوغۇز ۋە زاپاس ئاشلىقنىڭ ھەممىسىنى ئولجىغا چۈشكەن ئات - ئۇلاغلارغا ئارتىپ، غەرب تەرەپكە ئىلگىرىلەپ كەتتى؛ بىر قىسمى ئۆيمۇئۆي يۈرۈپ، يەنە ئاشلىق، يەم - بوغۇز يىغىشقا، قارشىلىق كۆرسەتكەن دېھقانلارنى قامچىلاشقا باشلىدى.

— ھەي يىگىت ماڭا قارا، ئۆزۈڭمۇ مۇسۇلمان كۆرۈنسەن. مۇسۇلمان مۇسۇلمانىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلسا بولامدۇ؟ سىلەر زادى كىمنىڭ ئادىمى؟ يامۇل چېرىكلىرىنىڭ جەبىر - زۇلمى ئازلىق قىلغاندەك، سىلەرمۇ بىزگە زۇلۇم سالغىلى تۇردۇڭلىغۇ! — دېدى بىر بوۋاي، قالپاقلىق يىگىتنىڭ قولىدىكى تاغارغا ئېسىلىپ، — بۇ تاغاردىكى قوناق بىزنىڭ كېلەر يىللىق ئۇرۇقلۇقمىز. بۇنى سەن ئېلىپ كەتسەڭ بىز قانداق قىلىمىز؟

— رەھىم قىلسىلا، غوجام بالام، رەھىم قىلسىلا، — يالۋۇرۇشقا باشلىدى ئاق چاچلىق موماي، — سىلى بۇنى ئېلىپ كەتسىلە بىز ئالتە جان ئادەم ئاچ قالىمىز جۇمۇسىلا، بىزگە ئىچىلىرى ئاغرىسۇن!

— ئاچ قالامسىلەر، توق قالامسىلەر، مېنىڭ كارىم يوق. بىز ئوسمان پاشانىڭ يىگىتلىرى. بىزنى تۆمۇر سىجاڭ شەھەردە تۇرغىلى قويمىدى. بىز تاغقا چىقىپ كېتىمىز. تاغدا ئاشلىق بولمىسا، ئاچتىن ئۆلىمىزمۇ؟ قويۇۋەت دەيمەن، ھوي قېرى! بولمىسا بېشىڭغا سالىمەن.

— ئىنساپ قىل، بالام، ئوسمان پاشا پۇقرانى كاپىرلارنىڭ زۇلمىدىن قۇتقۇزىمەن دەپ ئىسلام ئاچقان ئەمەسمۇ؟ ئەمدى سىلەر بىز پۇقرالارنى مۇنداق قىلساڭلار خۇدا راۋا كۆرەمدۇ؟ — دېدى

بوۋاي ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ .

— راۋا كۆرەمدۇ ، يوقمۇ ، بۇنى خۇدانىڭ ئۆزىدىن سورا ! يولنى توسماي ئۆت بۇ ياققا ! بولمىسا...

بوۋاي بىلەن موماي يەنە تاغارغا ئېسىلدى . قالپاقلىق يىگىت بوۋاينى ئىتتىرىۋەتتى . بوۋاي يىقىلدى .

باياتىن بېرى خوتۇن ـ بالىلارنىڭ ناله ـ زارلىرى ئاڭلىنىپ تۇرغان ئۆيدىن يىرتىق ماتا كۆڭلەك كىيگەن ، يالاڭ ئاياغ تەمبەل بىر يىگىت ئېتىلىپ چىقىپ ، «ھۇ ، بۇلاڭچى قانخور» دېگەن پېتى قالپاقلىقنىڭ قولىدىن تاغارنى يۇلۇۋالدى . قالپاقلىق قامچا كۆتۈردى . يىگىت ئۇنىڭ قامچىسىنى تارتىۋېلىپ ، نېرى چۆرۈۋەتتى . قالپاقلىق ئاغزىنى بۇزۇپ ، قىلىچىنى سۇغاردى . يىگىتمۇ بوش كەلمەي ، كەتمەن سېپىنى قولىغا ئالدى . دەھشەتلىك ئېلىشىش باشلاندى . بىراق ، قىلىچ دېگەن قىلىچ ـ دە ! يىگىتنىڭ يىرتىق ماتا كۆڭلىكى قانغا بويىلىپ كەتتى . ئۇنىڭ ئوڭ قولى جەينىكىدىن ئۇزۇپ تاشلانغاندى . خوتۇن ـ بالىلارنىڭ دادۇ پەريادلىرى يەر ـ زېمىننى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتتى ، بوۋاي ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ ، تىترەپ تۇرغان ئورۇق قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ كۆككە باقتى :

«ئاھ خۇدا ! بۇ قانداق زامان ، كۆرۈۋاتامسەن بۇنى ! ؟»

3

تۆمۈر سىجاڭ ئوسمانىنىڭ قاچقانلىقىنى ئاڭلاپ ، ئۇنى تۇتۇپ كېلىشكە دەرھال قوشۇن ئەۋەتتى . بىراق ، ئالتە يۈز كىشىدىن تەركىب تاپقان بۇ ئاتلىق قوشۇن ئوسمان بىلەن كۈچ ئېلىشالماي ، مىكىيول دېگەن يەردىن لەڭگەرگە قايتىپ كەلدى . تۆمۈر سىجاڭ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاچ ، چولاق زىخۈيدىن ياردەم سورىدى . چولاق زىخۈي شۇ كېچىسىلا بىر تۇمەن ئاتلىق چېرىك ئەۋەتىشكە ۋەدە بېرىپ ، «سىز قورقما ، ئۇ لۈكچەكنى مەن تىرىك تۇتىمەن» دېدى ،

ئەتىسى تۆمۇر سىجاڭ كىچىك يۈك ماشىنىسى بىلەن لەڭگەرگە كەلدى . بىراق ، چولاق زىخۈي ۋەدە قىلغان بىر تۈەن چېرىكنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى . تۆمۇر سىجاڭ ئاچچىقىدىن يەر تېپىپ «هوي ئالدامچى خۇنىپەر ، بۆكۈمگە جىگدە سالماقچىمۇسەن ؟ » دېدى ـ دە ، دەرھال شەھەر تەرەپكە قايتتى .

ماشىنا چاڭ ـ توزان توزدۇرۇپ ، سەمەن يېزىسىدىكى توغراقلىق مازارغا يېقىنلاشقاندا ، كابىنكىدا چايقىلىپ ئولتۇرغان تۆمۇر سىجاڭ ۋاقىتنى بىلگۈسى كېلىپ ، قويۇن يانچۇقىدىن ئالتۇن زەنجىرلىك سائىتىنى چىقاردى . يار قۇياشى پاتاي دەپ تۇرغىنىغا قارىماي ، سائەتنىڭ قىسقا يىڭنىسى ئۇلار لەڭگەردىن قوزغالغان چاغدىكى « Ⅲ » رەقىمى ئۈستىدە توختاپ قالغاندى . «ئەتىگەن بامداتتىن يېنىپلا بۇراپ قويغانىدىمغۇ بۇنى» دەپ غۇدۇڭشىدى ئۇ ، سائەتنى بۇرىماقچى بولۇپ . بىراق ، قولىنى تەگكۈزە ـ تەگكۈزمەيلا پۈرژىنا ئۇزۇلۇپ كەتتى . «قىزىق ئىش ، يېپىيېڭى سائەتمۇ شۇنداق ئاسان بۇزۇلامدۇ» دەپ غۇدۇڭشىدى ئۇ ، سائەتنى يانچۇقىغا سېلىۋېتىپ .

شۇ ئاردا ، ئالدى تەرەپتە بىر توپ ئاتلىق قوشۇن كۆرۈندى . بۇ ، چولاق زىخۈينىڭ يارەمگە ئەۋەتكەن چېرىكلىرى بولۇپ ، ئۇلارنى كاڭ مازا دېگەن تۆەنجاڭ باشلاپ كېلىۋاتاتتى . كاڭ مازا ماشىنىنى كۆرۈش بىلەن چېرىكلىرىگە ئاتتىن چۈشۈپ ، يولنىڭ ئىككى قاسىنقىدا تىزىلىپ تۇرۇشقا بۇيرۇق بەردى . تۆمۇر سىجاڭ ئالتە مۇھاپىزەتچىسى بىلەن ماشىنىدىن چۈشكەن هامان كاڭ مازا يۈگۈرۈپ كېلىپ ، هەربىيچە سالام بەردى . تۆمۇر سىجاڭ ئۇنى كېچىككەنلىكتە ئەيىبلەپ بىرئاز كايىغاندىن كېيىن :

— قېنى ، دەرھال ئاتلىنىڭلار ، — دەپ ئارقىغا بۇرۇلدى . شۇ هامان كاڭ مازىنىڭ مۇھاپىزەتچىسى قولىدىكى ماۋزىرىنىڭ تەپكىسىنى بېسىۋەتتى . ئارقا ـ ئارقىدىن ئېتىلغان ئون تال ئوق بىلەن تۆمۇر ۋە ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى قانغا مىلىنىپ ، ماشىنا يېنىدا يېتىپ قالدى . ئىككى چېرىك ئوقتەك ئېتىلىپ كېلىپ ،

تۆمۈرنىڭ بېشىنى كېسىۋالدى . كالا مازا ئۇنىڭ يېنىنى ئاختۇرۇپ ، قانغا مىلىنىپ كەتكەن ئون دانە تىللا بىلەن ھېلىقى ئالتۇن زەنجىرلىك سائەتنى يانچۇقىغا سالدى . بىرنەچچە چېرىك تۆمۈرنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ قوراللىرىنى يىغىشتۇرۇپ ماشىنىغا چىقتى . كالا مازا كابىنكىغا چىقىپ ، كەلگەن يولى بىلەن شەھەر تەرەپكە ھەيدەشنى بۇيرۇدى . قالغان چېرىكلەرمۇ ماشىنىنىڭ ئارقىسىدىن ئاتلىرىنى پورۇتۇپ شەھەرگە قايتتى .

گۈگۈم چۈشكەندە جەسەتلەر ئارىسىدىن قانغا مىلەنگەن بىر ئادەم دەلدەڭلەپ چىقىپ ، ئىككى قولى بىلەن قورسقىنى تۇتقان پېتى قويۇق دەرەخزارلىققا كىرىپ كۆزدىن غايىب بولدى .

بۇ ، 1933 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى بولغان ۋەقە ئىدى .

ئېتىسى چاشگاھ ۋاقتى بىلەن بىر توپ چېرىك تۆمۈرنىڭ بېشىنى نەيزىگە سانجىپ ، سازايى قىلىشقا كوچىغا ئېلىپ چىقتى . ئۇنىڭ ئوچۇق قالغان يوغان كۆك كۆزلىرى ئاۋغۇست ئېيىنىڭ كۈچلۈك كۈن نۇرىدا خۇددى بېلىقنىڭ كۆزلىرىدەك پارقىراپ تۇراتتى . بۇ كۆزلەردە ئاللىقانداق بىر تۇمانلىق ئۇمىد ، ئاچچىق ھەسرەت ، قانتىنىق نادامەت ۋە غەزەپ ئىزلىرى قېتىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى . ئۇنىڭ سىم ساقىلىغا يېپىشىپ قالغان قان پارچىلىرى خۇددى قېتىشىپ قالغان جىگەر پارچىسىدەك كۆڭۈلگە دەھشەت سالاتتى . چېرىكلەردىن ئىككىسى قەدەم ئالدىن جاڭ سوقۇپ ، بىرنېمىلەر دەپ توۋلاپ كېتىۋاتقان جاكارچىنىڭ ئاۋازى تېخىمۇ ۋەھىمىلىك ئاڭلىنىاتتى . بازارلىق ئۇچۇن كوچا ـ كويلارغا چىقىپ قالغان كىشىلەر ئىش ـ كۈشلىرىنى تېزرەك تۈگىتىپ كېتىشكە ئالدىرايتتى . ئەتىگەن دۇكان ئاچقان سودىگەر ۋە تىجارەتچىلەرمۇ ، دۇكانلىرىنى تاقاپ ، ئۆيلىرىگە يۈگۈرۈشەتتى . قېرىلار ياقا تۇتۇپ «توۋا ، توۋا» دەيىشسە ، بالىلىق ئاياللار رومىلىنىڭ ئۇچى بىلەن قۇچاقتىكى بالىلىرىنىڭ كۆزىنى يېپىشقا ئالدىرايتتى . بەزى بىكارچى لايغەزەل يىگىتلەر بىلەن ئۇششاق بالىلار بولسا ، تاماشا كۆرۈشكە قىزىقىپ ، چېرىكلەرنىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈرۈشەتتى .

بېشىدىكى تەۋەككۈنى ئىككى قولى بىلەن تۇتۇپ ئالدىراش كېتىۋاتقان ناۋاي بالىلارغا سوقۇلۇپ كەتتى ، قىزىرىپ پىشقان گىرده نانلار دومىلىنىپ بېرىپ ، ئادەملەرنىڭ ئاياغ ئاستىدا قالدى .

ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى سەللىلىك كىشى بىلەن ئوتتۇز ياشلاردىكى شىلەپىلىك كىشى جانان كوچىسىدا ئالدىراش كېتىۋېتىپ ، ھەدەپ گەپ تالىشاتتى :

— قىزىق گەپ قىلىدىكەنلا ، بايۋەچچە ، بۇ تاسادىپىي ھال ئەمەس ، — دېدى سەللىلىك كىشى ، — شۇنى بىلمەكلىرى لازىمدۇركى ، ئامەت دېگەن نېمە بۇلۇتنىڭ سايىسىگە ئوخشايدۇ . بىر شامال بىلەن نېرى كېتىدۇ ، بولمىسا تۆمۈر سىجاڭدەك پۈتكۈل قەشقەرنى سورىغان سەركەردىنىڭ كاللىسى بىر كېچىدىلا نەيزىگە سانجىلىپ قالارمىدى !

— يوقسۇ ، تەقسىر ! — ئېتىراز بىلدۈردى شىلەپىلىك ئادەم ، — گەپ ئامەتنىڭ ئۆزىدە ئەمەس ، قولغا كەلگەن ئامەتنى تۇتۇپ تۇرۇشنى بىلىش ـ بىلمەسلىكتە . تۆمۈر سىجاڭ غاپىل بولمىغان بولسا...

— ياق ، بۇنىڭ ھەممىسى تەقدىرنىڭ ئىشى . ئىزاجاۋالقەدەر ، ئائىلۋالبەسەر ، يەنى تەقدىر ـ قازا قادىلىپ كەلگەندە ، كۆرەر كۆزمۇ كۆرمەس بولۇپ قالىدۇ ، دېمەكتۇر .

— ياق ، ياق ! بۇ تەقدىرنىڭ ئىشى ئەمەس ، تەقدىرده نېمە گۇناھ ، بىزنىڭ چوڭلىرىمىز تۆر تالىشىپ ، بىر ـ بىرىگە ئورا كولاشمىغان بولسا ، مۇنداق بولماس ئىدى . بۇنى قانداقسىگە تەقدىرنىڭ ئىشى دېگىلى بولىدۇ ، تەقسىر !

— ھەي بايۋەچچە ، سىلى ئۆزلىرى جەدىت[1] ئەپەندىلەر بىلەن باردى ـ كەلدى قىلىپ يۈرۈپ ، يېرىم جەدىت بولۇپ قاپتىلا جۇمۇسىلا !

---

① ئوتتۇرا ئاسىيا مۇسۇلمانلىرى ئارىسىدا ، 19 ـ ئەسىر ئاخىرلىرى پەيدا بولغان «ئىسلاھاتچىلىق» ، يەنى يېڭىلىق تەرەپدارلىرى جەدىت دەپ ئاتىلاتتى .

شۇ ئاردا ئالدى تەرەپتىن ھېلىقى چېرىكلەرنىڭ قارىسى كۆرۈنۈپ قالدى . سۆھبەتداشلار ئالدىراش خەيرلىشىپ ، ئۆز ئۆيلىرىگە كىرىشىپ كەتتى .

كەچقۇرۇن سازايىچىلار ئۆز ئۇۋلىرىغا قايتىپ كېتىۋاتقاندا ، يان كوچىدىن بىر توپ ئاتلىقلار يوپۇرۇلۇپ كېلىپ ، ئۇلارنى قىرىپ چېپىشقا باشلىدى . بىر دەملىك ئېلىشىشتىن كېيىن ، چېرىكلەر بىرقانچە ئۆلۈكىنى قالدۇرۇپ قاچتى ، ئاتلىقلار تۆمۇر سىجاڭنىڭ توپىغا بۇلغىنىپ ياتقان بېشىنى ئېلىپ كۆزدىن غايىب بولۇشتى . شۇ سائەتتىن باشلاپ ، چولاق زىخۇينىڭ چېرىكلىرى بىلەن تۆمۇر سىجاڭنىڭ شەھەردىكى بىر قىسىم يىگىتلىرى ئارىسىدا كوچا ئۇرۇشى باشلىنىپ كەتتى . كېچە ـ كۈندۈز تاراسلاپ ئېتىلىۋاتقان ئوقلار ۋە تۆكۈلۈۋاتقان قانلار بەدىلىگە بۇ قەدىمكى شەھەر گاھ ئۇ تەرەپنىڭ ، گاھ بۇ تەرەپنىڭ قولىغا ئۆتۈپ تۇراتتى . ئۇچىنچى كۈنى كەچقۇرۇن ئوسمان پۈتۈن قوشۇنى بىلەن شەھەرگە باستۇرۇپ كىرىپ ، جەڭنى توگەتتى ۋە غالىبلارغا خاس تەنتەنە بىلەن بۇرۇنقى بارگاھى — يۇمىلاق شەھەرگە ئورۇنلاشتى .

— بىز ما زىخۇينىڭ نامىدىن جانابىڭىزنى مۇبارەكلەپ كەلدۇق . مانا سىجاڭلىق تامغىسى ، — دېدى يۇنۇسبەگ ، — ما زىخۇي سىز جانابىڭىز بىلەن سۇلھى تۈزۈپ ، تىنچ ئۆتۈشنى خالايدۇ . قەشقەر دىيارىنىڭ دوتىيى بولۇش سۈپىتىم بىلەن مەنمۇ بۇ يۇرتتا تىنچلىقنىڭ قارار تېپىشىنى ئارزۇ قىلىمەن .

— تىنچلىق ؟ قىزىق گەپ ! تىنچلىقنى كىم بۇزۇۋاتىدۇ ؟ سىز ئۆزىڭىز يۇرتنىڭ ئاتىسى تۇرۇپ ، نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان قاياقلاردا قالدىڭىز ؟ — دېدى ئوسمان بېلىدىكى كەمىرىنى تۈتۈپ تۇرۇپ .

— سەۋر قىلىسىلا ، پاشايىم ، — دېدى شاپتۇل داموللا مۇلايىملىق بىلەن ، — دوتەي جانابلىرىمۇ ئىلاجسىز قالدى . قورال كىمنىڭ قولىدا بولسا ، ئۇنىڭ تىلى ئۇزۇن بولىدىكەن .

يۇنۇسبەگ يالۇرغان قىياپەتتە مۇنداق دېدى :

— داموللام توغرا ئېيتتى . مېنىڭ مەيلىمچە بولسا...
— ھە ، بىلىمەن . سىزنىڭ مەيلىگىزچە بولسا ، تۆمۈر سىجاڭنىڭ كاللىسىنىڭ ئورنىغا مېنىڭ كاللام كېسىلسە بولاتتى ، شۇنداقمۇ ؟
— نەئۇزۇبىللا ، پاشايىم . دوتەي جانابلىرىدا زىنھار ئۇنداق نىيەت يوق ، — دېدى شاپتۇل داموللا يۇنۇسبەگنىڭ ئاقلاشقا تىرىشىپ .
— بولدى ، بولدى ، گېپىڭلار راست بولسا ، ھېلىقى چولاققا ئېيتىڭلار ، شەھەرنى دەرھال بوشاتسۇن . مېنىڭ قىلىچىمدىن ئامان قالغان چېرىكلىرىنى باشلاپ ، يېڭىشەھەرگە چىقىپ كەتسۇن ، قالغان گەپنى كېيىن قىلىشىمىز . بولمىسا قان تۆككىنىم تۆككەن .
شۇنىڭدىن كېيىن تۆمۈرنىڭ «سىجاڭلىقى» ئوسمانغا قالدى . ئۇ بىرىنچى بولۇپ سابىت داموللا بىلەن شامەنسۇرنى نەزەربەندلىكتىن بوشاتتى ؛ تۆمۈر سىجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلاردىكى لۇيجاڭ ۋە تۇەنجاڭلىرىغا ، جۇملىدىن خوتەن قوزغىلاڭچىلىرىدىن قاتتىق زەربە يەپ ، يەكەنگە چېكىنىپ ، شۇمشىيىپ يانقان ھاپىز لۇيجاڭ دېگەنگە «سەۋەنلىك تۆمۈر سىجاڭدىن ئۆتتى ، ئۆتكەنگە سالاۋات ، مەن ئاداۋەت ساقلىمايمەن . ھەممىز بىرلىشىپ يېڭىشەھەرنى ئازاد قىلايلى» دېگەن مەزمۇندا خەت يازدى . خوتەنگىمۇ شۇ مەزمۇندا مۇراجىئەتنامە ئەۋەتتى . سابىت داموللا نەزەربەندلىكتىن قۇتۇلغاندىن كېيىن «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇش نىيىتىدە ئۆزىنىڭ دەسلەپكى گەۋدىسى قىلىپ «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جەمئىيىتى»نى قۇرۇشقا كىرىشىپ كەتتى .
— مەن دېمىدىمۇ ، پاشايىم . سابىت داموللىدىن جانابلىرىغا ۋاپا كەلمەيدۇ دەپ ، مانا ئەمدى بۇ ئاتۇشلۇقنىڭ پۈت ـ قولىنى بوشىتۇۋېلىپلا ، سىلىنىڭ پەيلىرىگە چۈشكىنىنى قايلىسىلا ! مۇقەددەس كىتابلىرىمىزدا «كۇللى شەيئى ئەرزۇجۇلەئەلا ـ

ئەسلىمە» ، يەنى «ھەممە شەيئىلەر ئەسلىگە قايتىدۇ» دېگەن ھېكمەتلىك كەلىمە بار . بۇ ئاتۇشلۇقمۇ ئۆز ئەسلىگە قايتىش ، ئەلھەزەر ، ئەلھەزەر ، — دېدى شاپتۇل داموللا ، مايلىق پىتىر مانتا ئۈستىدىن ئاچچىق دەملەنگەن چايىنى ئىچىپ ئولتۇرۇپ .

— قانداقسىگە ئۆز ئەسلىگە قايتتى دەيدىلا ، داموللام ؟ — سوردى ئوسمان قولىغا يەنە بىر مانتا ئېلىپ .

— ھەي پاشايىم ، جاھان تىنچ ئەمەس . بۇ ئاتۇشلۇقنىڭ خوتەنلىكلەر بىلەن تۇمشۇق يالىشىپ ، «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جەمئىيىتى» دېگەن بىرنېمىنى تەسىس ئەتمەك ئۈچۈن شاپاشلاپ يۈرگىنى ، بۇ ئىشنى جانابلىرى بىلەن بامەسلىھەت قىلماي ، مەلۇم جەھەتلەردە خۇپيانە ھەرىكەتتە بولۇۋاتقىنى ئۈنىڭ بەتنىيەتلىكى ئەمەسمۇ ؟ خوتەندىن ئەۋەتىلگەن ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى مۇبارەك نەزەرلىرىدىن ئۆتكۈزمەيلا ، جانابلىرىنىڭ قول ئاستىلىرىدىكى سەردار ۋە نۆكەرلەرگە تەقسىم قىلىپ بەرگەنلىكىنى دېمەمدىلا تېخى !

ئوسمان ئاغزىدىكى لوقمىنى چايناپ ئولتۇرۇپ ، خىيالغا كەتتى ۋە بىر پەستىن كېيىن كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ، ئەسەبىيلىك بىلەن ۋارقىراشقا باشلىدى :

— مەن زادى يىلىكىم شورلۇق ئادەم . كىمگە ۋاپا قىلسام ، شۇنىڭدىن جاپا كۆرمەن ، جاپا ! ئەمدى چۈشەندىم ، قول ئاستىمدىكىلەرنىڭ ماڭا دولا چىقىرىدىغان بولۇپ قالغانلىقى بىكار ئەمەس ئىكەن - دە ! ھوي سېتىلمىلار ! مەن سابىت داموللىنى پەرىشتىدەك ئادەم دەپ يۈرۈپتىمەن ، ئۇمۇ بىر ئازازۇل ئىكەنغۇ ! ئالدىرىماي تۇرسۇن ، چۈجىنى كۆزدە سانايمىز تېخى .

— شۇنداق ، شۇنداق ، پاشايىم . ھايۋاننىڭ ئالىسى تېشىدا ، ئادەمنىڭ ئالىسى ئىچىدە دېگەن تەمسىل بىكارغا چىقمىغان . ئەلھەزەر ، ئەلھەزەر ، — دېدى شاپتۇل داموللا كۆزلىرىدىكى مەمنۇنلۇق ئىپادىسىنى يوشۇرۇشقا تىرىشىپ .

تىل بىلەن پىتنە - پاسات ، كەك - ئاداۋەت ئۇرۇقلىرىنى

چېچىش ھۈنىرىنىڭ بۇ قەدەر تېز ئۈنۈم بەرگەنلىكىگە شاپتۇل دامۇللىنىڭ ئۆزىمۇ بۇگۈن ھەيران قالدى .

4

شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە موسۇلباي ئۆز ھەمراھلىرى بىلەن سودىگەر قىياپىتىدە قەشقەر شەھرىگە كىرىپ ، ئۆستەڭبويى مەھەللىسىدىكى پاختا سارايغا چۈشتى . قاسىم ئەپەندى بىلەن پازىل دوغا بۇ تەرەپلەرگە كېلىپ باقمىغىنى ئۈچۈن ، ئۇلارنى ھېچكىم تونۇمايتتى . موسۇلباي يىگىتلىك چاغلىرىدا بۇ شەھەرلەرگە سودىگەرچىلىك بىلەن بىر قېتىم كېلىپ كەتكەن بولسىمۇ ، ئەمدىلىكتە چاچ ـ ساقاللىرى چارلىشىپ كەتكەن بۇ كىشىنىمۇ ھېچكىم تونۇيالمايتتى . موسۇلباي دەرھال يۇنۇسبەگ بىلەن كۆرۈشۈپ ، ئۆزلىرىنىڭ كېلىش مەقسىتىنى تەپسىلىي بايان قىلغاچ :

— كونسۇل بىلەن تېزرەك كۆرۈشتۇرۇڭ . ئەمما ، بىزنى ھېچكىم بىلىپ قالمىسۇن . بىز ئارامخۇدا ئىشىمىزنى تېزرەك پۈتتۈرۈپ كېتەيلى ، — دېدى .

شۇنداقتىمۇ غەلىتە ـ غەلىتە ئادەملەر خۇددى ساقچىلىرىدەك نېمىنىدۇر تىمسىقلاپ ، سارايغا ئەتراپىدا چۆرگىلەپ يۈرەتتى . ئەمما ، كۆزىگە سالاپەتلىك كۆرۈنگەن بۇ ئادەملەرنىڭ ئۆزىدىن سوراشقا پېتىنالماي ، خىزمەتكار كىيىمىدىكى روزى كارۋاندىن ئۇلارنىڭ كىملىكى ، نەدىن ۋە نېمىشقا كەلگەنلىكىنى ئاستا سۈرۈشتۈرۈپ كۆرەتتى . روزى كارۋان بولسا ، ئاددىيلا قىلىپ ، «ھەممىسى باي سودىگەرلەر ، كۈچادىن كەلدى ، سودىگەر دېگەن سوددىدىن باشقا نېمە ئىش بىلەن كېلەتتى» دەپ قۇتۇلاتتى . بۇ گەپلەر تارقالغاندىن كېيىن ، سودا دەللاللىرى ئۇلارغا تېخىمۇ ئارام بەرمەيدىغان بولدى . موسۇلباي بولسا ، بۇ دەللاللارنىڭ ھەممىسىنى «مالىلىرىمىز ئارقىمىزدىن ھارۋىدا كېلىۋاتىدۇ» دەپ

قايتۇراتتى . سودا دەللاللىرى بىلەن بىر قاتاردا ، يۈزىگە چۈمبەل تارتقان خوتۇنلارمۇ ئۇلارنىڭ ئارامسىز بۇزۇپ تۇراتتى .

— ماڭا قايلىسىلا ، غوجام ، — دەپ پىچىرلىدى بىر ئايال .

چۈمپەردىسىنى يېرىم قايرىپ ، — سىلى ئۆزلىرى دۆلەتمەن كىشى كۆرۈندىلا ، بۇ ساراينىڭ قاراڭغۇ ھۇجرىسىدىن نازىنىن خېنىملارنىڭ توققۇزى تەل مېھمانخانىسى مىڭ ياخشى ئەمەسمۇ ؟ نىكاھ ئوقۇپ قويىدىغان موللامۇ تەييار .

— تولا گەپ قىلماي كۆزۈمدىن يوقىلىڭ ، — دېدى پازىل دورغا ئۆپكىدەك ئېسىلىپ .

— ھە دورغام ، قەشقەردىن تۇغقان تېپىلىپ قالدىمۇ نېمە ؟ قىچقىرىپ كەلگەن بولسا ، يولدىن قالمىسىلا ، — دەپ مەنىلىك قىلىپ كۈلۈپ قويدى بىر چەتتە قاراپ تۇرغان موسۇلباي .

— قويسىلا ، باي ، كونسۇل بىلەن پاتراق كۆرۈشۈشنىڭ چارىسىنى قىلسىلا ! — دېدى پازىل دورغا كېچىك بالىدەك خۇيلىنىپ .

— سەۋر قىلسىلا ، دورغام ، يۇنۇسبەگدىن خەۋەر كەلمىگۈچە كونسۇل بىلەن قانداق كۆرۈشكىلى بولىدۇ ؟

* *

ئۇلارنىڭ بەختىگە ئۇچىنچى كۈنى يۇنۇسبەگ كونسۇلدىن ئىجازەت بولغانلىقىنى خەۋەر قىلدى . كەچقۇرۇن موسۇلبايلارنى ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى سېرىق ساقال بىر ئادەم سەمەن تەرەپكە باشلاپ ماڭدى .

شەھەرنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىن باشلىنىدىغان سەمەن يولى ئىككى قاسىنقى خۇددى بوي تالىشىپ ئۆسكەندەك بىر ـ بىرىدىن ئېگىز ۋە قاتار ـ قاتار كەتكەن سۇۋادان تېرەكلىرى بىلەن ئاجايىپ گۈزەل كۆرۈنەتتى . شامالباغ تەرەپتىن كېلىۋاتقان مەيىن شامالدا

لىكشىپ تۇرغان سۇئادان تېرەكلەر خۇددى ئۇسسۇلغا چۈشكەن ئۈيغۇر قىزلىرىنىڭ مەجنۇنتالدەك ئەۋرىشىم بويلىرىنى ئەسلىتەتتى .

— پاھ ، نېمىدېگەن ھاۋالىق يەر بۇ ! — دەپ تاشلىدى پازىل دورغا ئۆسمۇر بالىلاردەك كۈلۈپ ، — نەچچە كۈندىن بۇيان ، بازار ئىچىدە بوغۇلۇپ ، تونۇرنىڭ ئىچىدە ئولتۇرغاندەك تىنچىقىپ كېتىۋىدىم . بىزگە ئوخشاش تاغدا ئۆسكەن كىشىلەرگە ئوچۇقچىلىق ياخشى . كۆڭلۈم ئېچىلىپلا قالدى .

— ھەي دورغام ، بۇرناكۇن ھېلىقى دەللە چىللىغان خېنىمنىڭ ئۆيىگە بارغان بولسىلا ، كۆڭۈللىرى تېخىمۇ ئېچىلىپ قالۇر ئىدى ، — دېدى موسۇلباي ئۇنىڭ چىشىغا تېگىپ .

— ھەي ، باي ، قەشقەرگە كېلىپ تىللىرى چىقىپ قالدىغۇ ، ياشلىق چاغلىرى يادىلىرىغا يېتىۋاتامدۇ ، نېمە ؟ — دېدى پازىل دورغىمۇ بوش كەلمەي .

— قەشقەرگە كېلىپ ، ھەر ئىككىلىرىنىڭ تىللىرى چىقىپ قالدى ، — دېدى قاسىم ئەپەندى چاقچاقلا ئارىلىشىپ ، — قەشقەرنىڭ سۇيى ئەركەك سۇ ئوخشايدۇ . بولمىسا...

شۇ ئارىدا ، ئۇلارنى باشلاپ كېلىۋاتقان سېرىق ساقال كىشى «مانا ـ مانا كېلىپ قاپتۇق ، غوجىلىرىم . ئاۋۇ كۆرۈنگەن يوغان دەرۋازا شۇ . ئەمىسە مەن كەتتىم» دەپ گەپنىڭ بېلىگە تېپىۋەتتى .

دەرۋازا قىيا ئوچۇق تۇراتتى . موسۇلبايلار يېقىن كېلىش بىلەن بىر ئادەم چىقىپ ، گەپ ـ سۆز قىلماستىن ئۇلارنى ئىچكىرى باشلىدى . ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا بۇك ـ باراقسان دەل ـ دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان مەنزىرىلىك بىر باغ نامايان بولدى . ئوڭ قول تەرەپتىكى بوستان تېرەكلەر ئارىسىدا تاملىرى سېپتا ئاقارتىلغان كۆتۈرمىلىك ئۆيلەر قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى . رۇس ئۇسلۇبىدا سېلىنغان بۇ ئۆيلەرنىڭ يوغان ئەينەكلىك دېرىزىلىرى بىلەن يېشىل قاڭالتىرلىق ئۆگزىلىرى كۆزگە ئالاھىدە تاشلىنىپ تۇراتتى .

هېلىقى ئادەم موسۇلمانلارنى قوش قاناتلىق ئۆينىڭ ئىشىكىدىن كىرگۈزۈپ قويۇپ ، ئۆزى سىرتتا قالدى .

* *

بىرەر سائەتتىن كېيىن ، كونسۇل :

— قورال سېتىپ بېرىش كېچىك ئىش ئەمەس . بۇنىڭ يۇقىرىدىن سوراشقا توغرا كېلىدۇ ، كۆتۈپ تۇرۇڭلار ، — دېدى .

— نەچچە كۈن كۈتىدىكەنمىز ، ئەپەندىم ؟ سوراپ بېقىڭچۇ ، قەشقەر بەك قالايمىقانكەن ، بىز ئالدىرىمساق بولمايدۇ ، — دېدى موسۇلماي تەرجىمانلىق قىلىۋاتقان قاسىم ئەپەندىگە جىددىي قاراپ .

كونسۇل ھەممە گەپنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن تاماكىسىغا سەرەڭگە چېقىۋېتىپ مۇنداق دېدى :

— ھەممىدىن خەۋەرداركى ، قەشقەردىكى ۋەزىيەت ھەقىقەتەن مۇرەككەپلىشىپ كەتتى . سابىت دامۇللا تولغاق يەۋاتىدۇ ، ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ئۇغۇل بولۇپ تۇغۇلامدۇ ياكى قىزمۇ ؟ بۇنى ھېچكىم بىلمەيدۇ ، — كونسۇل ئۆزىنىڭ گېپىدىن مەنمۇن بولغاندەك قاقاقلاپ كۈلۈپ تاشلاپ ، يەنە داۋام قىلدى ، — شىمالدا بولسا ، باندىت ما جۇڭيىڭنىڭ ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قوزغاش ، مۇبادا تەلىيى سەل ئوڭدىن كېلىشكە كۆزى يەتسە ، جەنۇبقىمۇ دەرھال چاڭگال سېلىش ئېھتىمالىنى نەزەردىن ساقىت قىلغىلى بولمايدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئىشنى ئىمكانقەدەر تېزلىتىمەن . بىزنىڭ تېلېگراف ئاپپاراتىمىز ياخشى ئىشلەيدۇ . سىلەرنى ئۇزۇن كۈتتۈرۈپ قويماسلىققا ۋەدە بېرىمەن .

* *

شەھەر سېپىلىنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىگە جايلاشقان چىنىباغ دېگەن باغلىق ھويلىنىڭ يوغان دەرۋازىسى ئۈستىدىكى

گۈمبەزسمان پەشتاقنىڭ يېشىل كاھىشلىرى كەچكى شەپەق نۇرىدا كۆزنى چاقنىتىپ تۇراتتى . باغ ئىچىدىكى گۈلزارلىقلار ، باراقسان رىدە دەرەخلىرى ، شەرق ئۈسلۈبىدا سېلىنغان پېشايۋانلىق ئۆيلەر بۇ هويلىغا تېخىمۇ هۆسن قوشاتتى .

بۇ ، ئەنگلىيە كۇرۇللۇقىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى ئىدى .

دائىم كۆزەينەك تاقاپ يۈرىدىغان ، تاقىرباش ، ئاق بۇرۇت كونسۇل قىرىق ياشلار چامىسىدىكى ئېگىز بويلۇق ، قاقىر بويۇن بىر كىشى بىلەن گۈلزارلىقلار ئارىسىدا سەيلە قىلغاچ ، قانداقتۇر بىر مەسىلە ئۈستىدە قىزغىن پاراڭلاشماقتا ئىدى . ئۇلارنىڭ هەر ئىككىسى يېنىك ئۆي كىيىمى بىلەن بولۇپ ، ئۆزىنى ناھايىتى ئەركىن تۇتاتتى .

— دېمەك ، سىز قەشقەرگە دەل ۋاقتىدا كەلدىڭىز ، جانابي دوكتور سىمىت ، — دېدى كونسۇل ، — سىزگە ئوخشاش شەرقشۇناسقا بۇ يەردە ئىستىگەنلىرىڭىزنىڭ هەممىسى تېپىلمىدۇ . خۇسۇسەن ، سىزنىڭ پارس ۋە تۈركىي تىلىنى ياخشى بىلىدىغانلىقىڭىز سىزگە كۆپ ئوڭايلىقلارنى يارىتىپ بېرىدۇ . ئەپسۇسكى ، رۇس تىلىنىمۇ تولۇق بىلگەن بولسىڭىز ، نۇر ئۈستىگە نۇر قوشۇلغان بولار ئىدى . خەير…

— ئىزاھاتىڭىزنى دەرىخ تۇتمىغايسىز ، كونسۇل جانابلىرى ، — دېدى دوكتور سىمىت ئىلتىجا بىلەن .

— دېمەكچىمەنكى ، قەشقەر ئاجايىپ سىرلىق شەهەر ، بۇ شەهەر بىز ئۈچۈن ئېيتقاندا ، رۇسلار بىلەن هەممە جەهەتلەردە بىۋاستە رىقابەتلىشىدىغان ، ياق ، توغرىسى ، بىۋاستە ئېلىشىدىغان بىر جەڭگاھ ؛ يەنە مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا ، بۇ شەهەرنى دۇنيانىڭ كىچىككىنە بىر سىياسىي مەركىزى دېسەكمۇ بولىدۇ . مەسىلەن ، كەچۈرۈڭ ، دوكتور جانابلىرى ، گېپىم ئۇزىراپ كېتىدىغان بولدى ، ئاخشام رۇسلارنىڭ ئۇرۇمچىدىكى باش كونسۇلىغا يوللىغان مەخپىي تېلېگرافنىڭ مەزمۇنى مەسىلىنى چۈشەندۈرۈشكە يېتەرلىك

پاكىت بولسا كېرەك دەپ ئويلايمەن . مۇبادا ، بىرىنگ مەخپىي تېلېگراف شىفىرلىرىنى يېشىش تېخنىكىمىز تۆۋەن بولغان بولسا ، بۇ مۇھىم سىردىن مەھرۇم قالارىكەنمىز . ئۆزىنىڭىزگە مەلۇمكى ، بىز ئۇزۇندىن بېرى رۇسلار بىلەن قەشقەرىينى تالىشىپ كەلمەكتىمىز . بۇ جەڭدە كىمنىڭ غەلىبە قىلىشى ھازىرچە مەلۇم ئەمەس . لېكىن ، بىزنىڭ غەلىبە قىلىشىمىزغا ئىشىنىمەن ، دوكتور جانابلىرى ، شۇنداق ئەمەسمۇ ؟

— شۇنداق ، بۇ جەڭدە سىزگە يارەمچى بولۇش شەرىپىگە مۇيەسسەر بولالىسام ، ئۆزۈمنى بەختلىك ھېسابلار ئىدىم ، — دېدى سىمىت كەمتەرلىك بىلەن بېشىنى ئېگىپ .

— كۆرۈپ تۇرۇپسىزكى ، — دېدى كونسۇل قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ ، — رۇسلار خوجىنىيازنى قوللايدۇ . ھەتتا ، خوجىنىيازنىڭ بىر ئەلچىلەر ئۆمىكى ھازىر قەشقەردە . ساپىت دامولىلىدىن بولسا ، بەك خەۋپسىرەيدۇ . بۇ ئەھۋال بىزنىڭ نېمە قىلىشىمىز لازىملىقىنىمۇ كۆرسىتىپ بېرىدۇ . مۇشۇنداق شارائىتتا سىزنىڭ تۇركىي ۋە پارسىي تىللارغا كامىللىقىڭىزنىڭ قەشقەردە ئۆز كارامىتىنى تولۇق كۆرسىتىشىگە ئىشىنىمەن .

شۇ ئارىدا باغنىڭ شەرقىي شىمال بۇرجىكىدىكى يارداڭلىقنىڭ دوقمۇشىغا سىلىنغان راۋاقتا كونسۇل خانىمىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى :

— ھېرىپمۇ قالغانسىلەر ، راۋاققا چىقىپ قەھۋە ئىچكەچ پاراڭلاشساڭلار قانداق ، جانابلار ؟

— رەھمەت ، خانىم ، ياخشى تەكلىپ بەردىڭىز ، — دېدى كونسۇل ، ئاندىن دوكتور سىمىتنى راۋاققا تەكلىپ قىلىۋېتىپ ، — بۇ راۋاقتا تۇرۇپ ، شەھەرنىڭ كۆپ قىسمىنى ، جۈملىدىن شەھەر ئەتراپىدىكى ئاجايىپ مەنزىرىلەرنى ، مەسىلەن ، مەشھۇر تۈمەن دەريانسىنى ، شامالباغ ، سەمەن ، قورغان ، نەزەرباغ دېگەن گۈزەل جايلارنىڭ مەنزىرىسىنى تاماشا قىلالايمىز . سۆھبىتىمىز تېخىمۇ كۆڭۈللۈك بولىدۇ ، — دېدى .

* *

سوۋېت كونسۇلىنىڭ ۋەدىسى تۆت كۈندىن كېيىن ئەمەلگە ئاشتى . موسۇلبايلار قورال توغرىسىدىكى سودا كېلىشىمىنىڭ بىر نۇسخىسىنى ئېلىپ ، شۇ كېچىسىلا قەشقەر شەھىرىدىن چىقىپ كەتتى .

روزى كارۋان بىرنەچچە ئاي بۇرۇن ئۇششاقتالدىن ھاجىمنىڭ ئالدىغا خەۋەر ئېلىپ بارغاندا ، «ئالتەشەھەر تەۋەسىدە مېنىڭ تاپىنىم تەگمىگەن يەر يوق» دەپ پو ئاتمىغانىكەن . ئۇ ھەمراھلىرىنى كەلگەن يول بىلەن ئەمەس ، ئۆزى بەش قولدەك پىششىق بىلىدىغان يوللار بىلەن ئۇچتۇرپان تەرەپكە باشلاپ ماڭدى . ئۇلارنى تۇتۇش ئۇچۇن ، شەھەر سىرتىدىكى يول ئېغىزلىرىدا كېچىلەپ ماراپ يانقان چولاق زىخۇي چېرىكلىرى بارمىقىنى چىشلەپ قالدى .

ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

ئون بىرىنچى باب

يول كۆچاغا

كۆزۈڭنى يۇم ،
كۆزگە ئايلانسۇن كۆڭۈل .
— جالالىدىن رومى

1

موسۇلمايلاردىن خەۋەر كۈتۈپ ، ھەممەيلەننىڭ ئىچى تازا پۇشۇپ تۇرغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ، ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرىنىڭ ئىستىھكامى تەرەپتىن بەش كىشى ئاتلىرىنى ئاستا يۈرۈتۈپ كېلىپ ، پىدائىيلارنىڭ باشئەگمىدىكى ئالدىنقى قاراۋۇللىرىغا يېقىن بىر يەردە توختاپ قېلىشتى . ئۇلاردىن بىرى قولىدىكى ئاق بايراقنى پۇلاڭلىتاتتى . قالغانلىرىنىڭ قولىدا ھېچقانداق قورال كۆرۈنمەيتتى . بايراق كۆتۈرگەن چېرىكنىڭ يېنىدىكى سەللىنىڭ ئاقساقال كىشى قوينىدىن قاتتىق مۇقاۋىلىق بىر كىتابنى چىقىرىپ ، پېشانىسىگە تەگكۈزدى ۋە ئۇنىنىڭ بارچە توۋلاپ :

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ، غازىلار ، بىز گا سىلىڭ جانابلىرىدىن ئەلچىلىككە كەلدۇق ، نىيىتىمىزنىڭ خالىسلىقىغا مۇشۇ «قۇرئان كەرىم» گۇۋاھ ، — دېدى .

— گا سىلىڭ خوجىنىياز ھاجىغا خەت يازدى . مەن شۇنى ئۆزىگە بېرىدۇ ، — دېدى ئاق بۆك كىيگەن سالاپەتلىك بىر خۇيزۇ كىشى ئاتتىن چۈشۈپ ، ئاندىن بىر سېرىق لېپاپنى كۆرسىتىپ

ئالدىغا قەدەم تاشلىدى .

— توختا ئىزىڭدا ! ئالدىڭغا ئۆزۈم بارىمەن ، — ۋارقىرىدى مەنسۇر پەيجاڭ قولىدىكى ماۋزىرنى بېلىگە قىستۇرۇۋېتىپ ، — ئەلچىگە ئۆلۈم يوق دېمەيدىغان بولسام ، ئانا ـ ماناڭنى كۆرسىتىپ قويۇر ئىدىم .

مەنسۇر ھېلىقى كىشىنىڭ قولىدىكى لېپاپنى يۇلۇپ ئېلىپ ، «جاۋاب كەلگۈچە ، ھەممىڭ مۇشۇ يەردە قىمىرلاشماي تۇرۇش ! بولمىسا ، كۆرۈۋاتامسىلەر» دەپ تاغ قاپتاللىرىنى كۆرسەتتى . تاشلىقلار ئارىسىدا ئوتتۇزدەك يېگىت مىلتىقلىرىنى بەتلەپ ، ھەيۋە بىلەن قاراپ تۇرۇشاتتى . مەنسۇر شتاب تەرەپكە دەرھال ئات سالدى .

* *

— ئۇ لوموددىنىڭ خېتىنىمۇ ئوقۇمايمەن ، ئەلچىسى بىلەنمۇ كۆرۈشمەيمەن ، تولا چىشىمغا تەگمەي كۆزۈمدىن يوقالغاي ! — كايىپ كەتتى ھاجىم مەنسۇر پەيجاڭنىڭ دوكلاتىنى ئاڭلاپ .

مەنسۇر پەيجاڭ ھاجىمنىڭ گېپىدىن مەنۇن بولغاندەك ، كىگىز ئۆيدىن ئالدىراش چىقىپ كېتىۋاتقاندا ، مەھمۇت مۇھتى ئۇنى توختىتۇۋېلىپ ، لېپاپنى قولىغا ئالدى ـ دە :

— ئۇنىڭ ئەلچىسى بىلەن كۆرۈشمىسەكمۇ مەيلى ، خېتىنى ئوقۇپ باقساق يامان بولماس . ئۇ ھارامزادە يەنە نېمە ئويۇن كۆرسەتمەكچىكىن ، — دېدى .

— ئۆزلىرىزە ، — دېدى بىر تىزىنى قۇچاقلاپ ئولتۇرغان ھاجىم بوينىنى تولغاپ . مەھمۇت مۇھتى كۈلۈپ قويۇپ ، خەتنى ئىچىدە ئوقۇشقا باشلىدى :

— مانا قارىسىلا ، ئۇ تېخى ھاجى ئاكام بىلەن كۆرۈشكىلى تۇرپاندىن قاراشەھەرگە كېلىپمۇ بوپتۇ ، — دەپ چۈشەندۈرۈشكە

كىرىشتى مەھمۇت مۇھتى ، — مانا بۇ يەرلىرى تېخىمۇ قىزىقكەن : «ئاربدا ئۇقۇشماسلىق بولۇپ ، بىرمۇنچە قان تۆكۈلدى . مەن سىزنىڭ ئالدىڭىزدا خجىلمەن . سىز قاچانلا بولسا ئاتا ، مەن بالا . ماڭا ئىشەنسىڭىز قاراشھەرگە كېلىڭ ياكى مەن ھۇزۇرىڭىزغا باراي . باشقىدىن سۆزلىشەيلى ، مۇسۇلمان مۇسۇلمانلىقنىڭ قېنىنى تۆكمىدىغان ئىشلارنى توختىتايلى . بۇ ئىخلاسمەن ئىزھار ئەيلىمەك ئۈچۈن ، قاراشھەر ئۆلىمالىرىدىن موللاسىدىق ئەلەم بىلەن ئۆزۈمنىڭ مۇشاۋىرىم ما ئاخۇندىن ئۆزۈم ئوقۇپ يۈرىدىغان ‹قۇرئان›نى گۇۋاھلىققا ئەۋەتتىم . مۇبادا قاراشھەرگە كېلىشنىمۇ ، مېنىڭ ھۇزۇرىڭىزغا بېرىشمىنىمۇ مەقبۇل كۆرمىسىڭىز ، ئىككى تەرەپ دەرھال ئۇرۇش توختىتىپ ، سىلەرنىڭ ئىلكىڭلاردىكى باشئەگمە چازىسىنى پاسىل قىلساق ، مېنىڭ لەشكەرلىرىم شۇ پاسىلدىن نېرى ئۆتمەسە ، سىزنىڭ لەشكەرلىرىڭىزمۇ بۇيان ئۆتمەسە ، بۇنىڭ كاپالىتى ئۈچۈن بىر پۈتۈم تۇزسەك دەيمەن . مەن يېقىندا ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قوزغايمەن . شېڭ شىسەي دېگەن ئەبلەخنىڭ جازاسىنى بېرىمەن . مۇبادا يۇقىرىدا ئىزھار قىلىنغان تەكلىپىمنى مەقبۇل كۆرمىسىڭىز ئۇ چاغدا ، مەندىن رەنجىمەڭ . مەن قۇمۇلغا لەشكەر ئەۋەتىپ ، شەھەر ـ يېزاڭلارنىڭ ھەممىسىنى تۇزلەپ تاشلايمەن» .

— ھەي ، بۇ لوموددىنى قارا ! مېنى قورقۇتماقچىمۇ تېخى ! — ھاجىم ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ ، مەھمۇت مۇھتىنىڭ قولىدىن خەتنى يۇلۇۋالدى ـ دە ، يىرتىپ تاشلىماقچى بولدى . مەھمۇت مۇھتى ئۇنى توسۇپ :

— سەۋر قىلسىلا ، ھاجى ئاكا ، ئۇ چىركىنىشلىك خېتىنى قاچانلا بولسا يىرتىۋەتسەك بولىۋېرىدۇ ئەمەسمۇ ، ئاگاھ بىر مەسلىھەتكە كېلىۋالساقمىكىن دەيمەن ، — دېدى .

— نېمە قىلاي دەيدىلا ؟

— ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ قىلساق بولماسمۇ ؟ — دېدى

مەھمۇت مۇھتى . ئاندىن خەتنى قولىغا ئېلىپ ، بەزى قۇرلارنى قايتىلاپ ئوقۇپ چىقىقاندىن كېيىن ، مۇنداق دېدى ، — مانا قارىسىلا ، بىزنىڭ ئاڭلىغانلىرىمىز راست بولۇپ چىقتى . ئۇ چىركىن ئىلىدىكى جاڭ پېيىۋەن بىلەن بىرلىشىپ ، ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلماقچى . شۇڭازە ، باشئەگمە چازىسىنى پاسىل قىلىپ قويۇپ ، بىز تەرەپتىن خاتىرجەم بولماقچى .

— سىجاڭ توغرا ئېيتتى ، — دېدى نەمەت خەلپەت ، — دېمەك ، ئۇنىڭ قولى خېمىردا ، بىز بىلەن سوقۇشۇشقا پۇرچىسى يوق . پالتا كۆتۈرگۈچە كۆتەك دەم ئاپتۇ دەپ ، مۇشۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ ، بىزمۇ ئۆز ئىشىمىزنى قىلىۋېرەيلى ، ھاجى ئاكا !

— پۇرسەت غەنىيمەت ، — تەكىتلىدى مەھمۇت مۇھتى ، — بىز ئۇنىڭ بىلەن پۈتۈم تۈزۈۋېلىپ ، يولىمىزغا راۋان بولايلى ، ئاڭغۇچە قەشقەرگە كەتكەنلەرمۇ ئىشنى پۈتتۈرۈپ بولۇر . ئورۇسلاردىن قورال ئېلىۋالغاندىن كېيىن…

— بوپتۇ ، شۇنداق قىلايلى ، — دېدى ھاجىم بىرئاز يۇمشاپ ، — ئەمما ، ئۇ لومودىنى كۆرەر كۆزۈم يوق . مەنغۇ ئۆلسەممۇ ئۇنىڭ يېنىغا بارمايمەن . ئۇمۇ ئالدىمغا كەلمىسۇن ، پۈتۈمنى نەدە بولسا تۈزسەك بولىۋېرىدۇ .

— ئۇنىڭ ئەلچىلىرى بىلەن بولسىمۇ كۆرۈشۈپ قويسىلا ئوبدان بولۇرمىكىن ، — دېدى سالى دورغا خاۋاتىرلىنىپ .

— ياق ، دورغام ، ئۇنىڭ ھېچنېمىسىنى كۆرەر كۆزۈم يوق ، — دەپ يەنە كايىشقا باشلىدى ھاجىم ، — قارىسىلا ئۇ كاززاپنىڭ ئىخلاسىمغا «قۇرئان كەرىم» گۇۋاھ بولسۇن دېگىنىنى ! ئۆز زامانىسىدا لى شۇفۇ دېگەن مەلئۇننىڭ تۆمۇر ئاكامنى «قۇرئان» بىلەن ئالدىغىنى ئۆلسەممۇ ئېسىمدىن چىقمايدۇ مېنىڭ !

شۇنىڭدىن كېيىن ، ھاجىمنىڭ نامىدىن مەھمۇت مۇھتى ، سالى دورغا ۋە نەمەت خەلپەتلەر ما جۇڭيىڭ بىلەن پۈتۈم تۈزۈش

ئۇچۇن قاراشەھەرگە ئاتلاندى .
ما جۇڭيىڭنىڭ ئەلچىلىرىمۇ ئۇلار بىلەن بىللە قاراشەھەرگە قايتتى .

2

قاراشەھەر پۈتۈمىگە بىنائەن ئۇرۇش توختىتىلىپ ، باشئەگمە چازىسى پاسىل قىلىنىدى . شۇنىڭدىن كېيىن ، پىدائىيلار قوشۇنى كۇچا تەرەپكە يۇزلەنمەكچى ، مەنسۇر پەيجاڭنىڭ يىگىتلىرى باشئەگمە چازىسىنى ساقلاپ قالماقچى بولدى .
ھاجىم يولغا چىقىدىغان چاغدا ، مەنسۇرنى ئالدىغا چاقىرتىپ :
— ما جۇڭيىڭغا ئىشەنگىلى بولمايدۇ ، ئۇكام . مۇبادا ، ئۇ لومودى ۋەدىسىگە گوپا قىلماي سىلەرگە چېقىلغۇدەك بولسا ، بىزگە خەۋەر بېرىۋېتىپ ، دەرھال چېكىنىڭلار . مەن ئۇنىڭ كۇچادا توسۇيالايمەن ، — دېدى .
— مېنى ئاپام ئوغۇل دەپ تۇغقان ، ھاجى ئاكا ! شۇنچە يىگىتلىرىم بىلەن مۇشۇكتىن قاچقان چاشقاندەك قاچىمەنما ؟ — دېدى مەنسۇر قاتتىق خورسىنىپ .
— ھەي داگازا سېرىق ، — دېدى ھاجىم كۇلۇپ تاشلاپ ، — مەن سېنى قاچ دېمىدىم ، چېكىنىسەك بولىدۇ دەۋاتىمەن . ئوتتۇز نەچچە ئادىمىڭ بىلەن نېمە قىلالايسەن ؟
— بىز ھازىر ئوتتۇز نەچچە ئەمەس . يۇزدىن ئېشىپ كەتتۇق . ئۇزلىرىنى بۇ يەردىن كېتىدىكەن دەپ ئاڭلاپ ، كورلا ، بۇگۇر تەرەپلەردىن نۇرغۇن يىگىتلەر كېلىپ بىزگە قوشۇلدى . ئۇلار ئۇلسەك ئۇلىمىزكى ، تۇڭگانلارنى بۇ يەردىن ئۇتكۇزمەيمىز ، دەپ قەسەم ئىچتى .
— ئەلنىڭ ھىممىتىگە رەھمەت . ئەل ـ يۇرت دېگەن غۇلىماس تاغ ، خورىماس دەريا ، — دېدى ھاجىم ، — ئەممازە قارامىلىق قىلىپ ، خەقنىڭ بالىلىرىنى بىھۇدە ئۇلۇمگە تۇتۇپ بەرمە !

— خوپ ! — دېدى مەنسۇر قەددىنى رۇسلاپ .

شۇ ئارىدا يىگىتلەر ئارىسىدىن مەڭز سۆڭەكلىرى بۆرتۈپ چىققان پالۋان سۈپەت بىر يىگىت ھاجىمنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، موڭغۇلچە سالام بەردى ـ دە ، بۇيەرلەرنىڭ يەر شارائىتىنى ياخشى بىلىدىغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىنى مەنسۇر پەيجاڭنىڭ توپىغا قوشۇپ ، باشئەگىم جىلغىسىدا قالدۇرۇشنى ئىلتىماس قىلدى . ئۇنىڭ يېرىم ـ يارتا ئۇيغۇرچە بىلەن قىلغان بۇ گەپلىرىنى ھاجىم دەرھال چۈشىنىپ :

— يارايسەن ، يىگىت ، سورۇنجاپنىڭ روھى سېنى قوللىسۇن ! — دەپ رازلىق بەردى . بۇ — قاراشەھەردىن پىدائىيلارغا قوشۇلغان موڭغۇل يىگىتلىرىنىڭ بىرى ، سورۇنجاپنىڭ جىيەن ئوغلى جاباتۇ ئىدى . مەنسۇر پەيجاڭ ئۇنىڭ قەيسەر ، كۆچتۇڭگۇر ۋە ئۇستا مەرگەنلىكىنى بىلىدىغان بولغاچقا ، ناھايىتى خۇشال بولۇپ ، ئۇنى شۇ يەردىلا مەھكەم قۇچاقلاپ قويدى .

— ھەرھالدا ئېھتىيات ئۈچۈن بۇلارغا يەنە بىرنەچچە تال مىلتىق قوشۇپ بەرمىسەك بولماس ، — دېدى مەھمۇت مۇھتى ھاجىمغا قاراپ .

— بۇ ياخشى گەپ بولدى ، — دېدى ھاجىم ، ئاندىن قانداقلا قىلىپ بولمىسۇن ، ئون تال مىلتىق يىغىپ بېرىشنى مېرۇل پۇگەنگە بۇيرۇدى ۋە ئارقىدىنلا ، — مېرۇل ئۇكام ، مۇرەڭدىكى قىلىچنىمۇ مەنسۇرغا بەر ، — دېدى . مېرۇل پۇگەن ھاڭ ـ تاڭ قېلىپ ، «ھاجى ئاكا ، بۇ قىلىچ... » دېدىيۇ گېلىغا بىرنېمە قاپلىشىپ قالغاندەك ، گەپنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالماي توختاپ قالدى .

— توغرا ، بۇ قىلىچ ، — دېدى ھاجىم ، — تۆمۇر ئاكامدىن قالغان تەۋەررۈك . ئۇنى رەھمەتلىك مەڭلىك بالا تۇنقان ، مەڭلىك بالىدىن ساڭا قالغان . ئەمدى بۇ قىلىچ مەنسۇرغا يولداش بولسۇن .

— ھاجى ئاكا ، مەن بۇ قىلىچنى رەھمەتلىك مەڭلىك بالىنىڭ قەبرىسى ئالدىدا قەسەمياد قىلىپ قولۇمغا ئالغان ، — دېدى مېرۇل

پۈگەن ئۆپكىسى ئاغزىغا تىقىلىپ ، — ئەمدى...

— ھە ئەمدى ، مەنسۇر سېنىڭ ئالدىدا قەسەمياد قىلىپ قولىغا ئالىدۇ . بۇ قىلىچ قانلىق جەڭلەردە ساڭا قانداق مەدەت بەرگەن بولسا ، ئەمدى مەنسۇرغىمۇ شۇنداق مەدەت بېرىدۇ . شۇنداق ئەمەسمۇ ؟

شۇنىڭ بىلەن گەپ تۈگىدى .

ئىككى ئاي بۇرۇن مېرۇل پۈگەندىن مەڭلىك بالىنىڭ قانلىق جەڭلەردە كۆرسەتكەن قەھرىمانلىقلىرى ، ئۆز مەھبۇبىغا بولغان ساپ مۇھەببىتى ، بەختكە قارشى مۇرادىغا يېتەلمەي ياپياش تۇرۇپلا ياۋۇز كۈچلەرنىڭ قولىدا شېھىت بولغانلىقى ھەققىدىكى ئاجايىپ ھېكايىنى ئاڭلاپ ، ئۇ ياش قەھرىمانغا نىسبەتەن غايىبانە قوزغالغان چەكسىز ھۆرمەت ، قىزغىش ، ھەسرەت ۋە ئېچىنىش ھېسلىرى ھامان قەلبىدە ئۇرغۇپ تۇرغان تۇرسۇن ، بۈگۈن مەڭلىك بالىنىڭ ئىسمىنى تەكرار ئاڭلاش بىلەن تېخىمۇ ھاياجانلىنىپ كەتتى . يۈرىكىنىڭ گۈپۈلدەپ سوقۇۋاتقىنى ئۆزىگە ئاڭلىنىۋاتقاندەك سېزىلەتتى . «دوستۇم مەڭلىك ، سەن نېمىدېگەن بەختلىك ! سېنىڭ تېنىڭ يىراق قۇمۇل تاغلىرىدىكى تاش قەبرىلەرنىڭ بىرىدە ياتسىمۇ ، ئىسمىڭ سېنىڭ باشئەگىم جىلغىسىدا تىللاردا داستان بولماقتا» دەپ ئۆز ـ ئۆزىگە پىچىرلايتتى ئۇ خۇددى ئىلھامى كەلگەن شائىرلارغا ئوخشاش .

بەزىلەر ئاددىيلا قىلىپ «تۇرسۇن» ياكى «تۇرسۇن دولان» دېسە ، بەزىلەر چاقچاق ئارىلاش «بالا دولان» دەپ ئاتايدىغان بۇ يىگىت مۇشۇ كۈنلەردە ئۆزىنىڭ ھېسسىياتچانلىقى بىلەن ھەقىقەتەنمۇ شائىرلارغا ئوخشاپ قېلىۋاتاتتى . ئۆزى شېئىر يېزىشنى بىلمىسىمۇ ، ئۇنىڭ باشئەگىمدىن كۆچاغچە بولغان سەپەر ئۇستىدە يازغان يول خاتىرىلىرىدە شائىرانە تەسەۋۋۇرلار پات ـ پاتلا ئۇچرايتتى .

«تەڭرىتاغنىڭ جەنۇب ئېتىكى باشقا بىر ئالەم ئىكەن ، — دەپ يازىدۇ ئۇ ، — خۇددى بوغدا كۆلىنىڭ يۈزىدەك سۈپسۈزۈك

ئاسمان ، نه بۇلۇت ، نه تۇمان ! نه گۈلدۈرماما ـ چاقماقلار ؛ نه شارىلداپ ياغىدىغان يامغۇر . قىزىق ، ئۇرۇمچىنىڭ ھايت ـ ھۆيت دېگۈچە شار ـ شۇر قىلىپ يېغىپ كېتىدىغان يامغۇرلىرىنىمۇ سېغىنىپ قالىدىكەن كىشى ! بىراق ، بۇ يەرلەرنىڭ ھاۋاسى نېمىدېگەن يېنىك ، نېمىدېگەن سۈزۈك ـ ھە ، خۇددى يامغۇردىن كېيىنكى ئۈرۈمچى كوچىلىرىدا يۈرگەندەك ھۇزۇرلىنىپ كېتىمەن...

... كورلا ، نېمىدېگەن چىرايلىق يۇرت . خۇددى كۆل بويىدىكى بوستانلىققا ئوخشايدىكەن . چوڭ رەستىلىرى تار ، ئارقا كوچىلىرى ئەگرى ـ توقاي ، ئۆيلىرى پاكار بولغان بىلەن ھەممىلا يېرىدىن نەشپۈت پۇرايدىغان يۇرت ئىكەنغۇ بۇ ! شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان ئۆستەڭ (ياق ، ئۆستەڭ ئەمەس ، كىچىكرەك بىر دەريا)نىڭ شېشىدەك سۈزۈك سۇيى بىلەن ئۇنىڭ قويىنىدا غەمسىز ئۇزۇپ يۈرگەن توپ ـ توپ بېلىقلار مېنى مەپتۇن قىلىۋالدى . قېرىلارنىڭ ئېيتىشىچە ، بۇ دەريا باغراش كۆلىنى ئۇچ يىلدا بىر قېتىم ئايلىنىپ چىقارمىش . كاشكى ، مەن شۇ بېلىقلارنىڭ بىرى بولۇپ قالسامۇ ، سۇنىڭ قارشىسىغا ئۇزۇپ ، باغراش كۆلىگە كىرسەم ، شۇ كۆلنىڭ ئىچىدە ئۇزۇپ يۈرۈپ ، تاھىر ئاققان ساندۇقنىڭ قۇمۇشلۇقلار ئارىسىدا قالغان ئىزنالىرىنى تاپسام ، تېپىپ كۆزۈمگە سۈرتسەم !...

بۇگۇر — چوڭ يول ئۇستىدىكى كاتتا رابات ، قوينى كەڭ ، مېھماندوست يۇرت ، ئۇسساپ كەلگەنگە سۇ ، ئېچىرقاپ كەلگەنگە ئاش ، ھېرىپ كەلگەنگە قونالغۇسى تەييار دەپ ئاڭلىنىدىم . بۇگۇن ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈۋاتىمەن . شەھەر سىرتىدىن باشلاپ كوچا ـ كويلارنىڭ ئىككى قاسىنىدا تەۋەكچە ـ تەۋەكچە نان ـ توقاچ ، تاۋاق ـ تاۋاقتا سۇت ـ قايماق ، سېۋەت ـ سېۋەتتە يەل ـ يېمىش ، سۇگەن ـ سۇگەندە قوغۇن ـ تاۋۇزلار بىلەن بىزنى كۈتۈۋالغان توپ ـ توپ ئادەملەر ، ئۇلارنىڭ ئىللىق چىرايلىرى بىلەن خۇش تەبەسسۇملىرى ؛ بىر ياندا ئامىن ، ئامىن ، دېگەن ھەيۋەتلىك

سادالار ، بىر ياندا ناغرا ـ سۇناي بىلەن نەغمە ـ ناۋالار ، قەلبىمنى دېڭىزدەك دولقۇنلاندۇرۇپ تاشلىدى .

‹ئاۋۇ ئۆگزىدىكى قىز ـ جۇگانلارغا قارا ، بىزگە قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ كۈلۈۋاتىدۇ ، — دېدى مېنىڭ بىلەن يانمۇيان كېتىۋاتقان هوشۇر ئاكام ، كۆكرىكىنى غالىبلارچە كېرىپ ، — بۇ تەرەپلەرنىڭ قىز ـ جۇگانلىرى بەك چىرايلىق بولىدىكەن ـ هە ! ، ئۇنىڭ بۇ گەپلىرىدىنمۇ تولىراق ، ئېگەردىن بىرەر غېرىچ كۆتۈرۈلۈپ غادىيىپ ئولتۇرۇشى ماڭا زادىلا ياقمىدى . شۇنداقتىمۇ ‹تولا هەددىڭدىن ئاشما ، هوشۇر ئاكا ! بولمىسا ، مودەنخان ئاچامغا ئېيتىپ ، بۇرۇتۇڭنى يۇلدۇرۇۋېتىمەن› دېدىم گەپنى چاقچاققا ئۆرۈپ . هەققەتتە بولسا ، ‹بۇنچىلىك غادىيىشقا نېمە هەققىمىز بار ؟ بىز ئىنقىلاب قىلىپ ، خەلقنە نېمە بېرەلىدۇق ؟› دېمەكچىدىم . بۇنى دېمىدىم . هەتتا ، ‹هەي هوشۇر ئاكا ، ئۆگزىدىكى قىز ـ جۇگانلارغا قارىغۇچە ، ئاۋۇ يىرتىق كۆڭلەك ، ياماق چاپان ئادەملەرگىمۇ ، باش ـ كۆزى توپا ، يالاڭ ئاياغ بالىلارغىمۇ قاراپ باقساڭچۇ› دېمەكچىدىم . بۇ گەپنىمۇ قىلمىدىم . ‹توختا ، چوڭلار ئۆزىنى قانداق تۇتۇۋاتىدىكىن› دەپ سەپنىڭ بېشىغا قارىدىم . بىراق ، چاڭ ـ توزان ئىچىدە هېچنېمىنى ئىلغا قىلالمىدىم . پەقەت ، شۇ سەپنىڭ قۇيرۇق قىسمىدا كېتىۋاتقانلار ئىچىدىن توختىياز زور بىلەن ئەنسارىنى هەر ئىككىسىنىڭ باشقىلاردىن ئالاهىدە پەرقلىنىپ تۇرغان كەڭ يەلكىلىرىدىن تونۇپ قالدىم . ئۇلار ئېگەردە سەل ئېڭىشىپ ئولتۇرۇپ ، بىرنېمىلەر دېيىشۋېتىپتۇ . ئارقامغا ئۆرۈلۈپ قارىدىم . غۇلجىلىق هېيتەم ئۆزىگە ئوخشاش كېلىشكەن شوخ جەدە ئات ئۈستىدە ئىككى ياندىكى خەلق توپىغا قولىنى پۇلاڭلىتىپ ، خۇشال كېلىۋېتىپتىكەن ، مېنى كۆرۈپ شوخلۇق بىلەن كۆزىنى قىسىپ قويدى . يەنە هەمراهىم هوشۇر ئاكامغا قارىدىم . ئۇ يەنىلا شالاڭ بۇرۇتىنى پات ـ پات سىلاپ ، ئۈيان ـ بۈيانغا مەغرۇر قاراپ ئولتۇراتتى . خەلق توپى بولسا ، كىيىم ـ كېچىكىدىن هەربىي قوشۇنغا ئوخشىمىسىمۇ ،

جەڭ ئاتلىرى ئۇستىدە مۇرىلىرىدىكى مىلتىق - قىلىچلىرى بىلەن ھەيۋەتلىك كۆرۈنىدىغان بۇ قوشۇنمىزغا زوقلىنىپ قاراپ ، ‹ئامىن ، ئامىن › دەپ تىنماي توۋلىشاتتى . قەبرىلارنىڭ كىرپىكلىرىدىكى ياش تامچىلىرى شەبنەم دانچىلىرىدەك پارقىرايتتى . ئېھتىمال ئۇلار تۇنۇگۈنلا چەنتۇ سېڭكۇ دەپ ئىت - ئېشەكتىنمۇ بەتتەر خارلانغان بۇ مىللەتنىڭ بۈگۈنكى كۈندە ئۆز پەرزەنتلىرىدىن تەركىب تاپقان شۇنداق بىر قوشۇننى ئۆمۈرلىرىدە تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقاندۇ ، ئېزىلگەن كۆڭۈللىرىگە تەسەللى تېپىپ ، پەخىرلىنىۋاتقاندۇ . مەن شۇلارنى ئويلاۋېتىپ ، ھوشۇر ئاكام ئوغرى بولسىمۇ ، توغرى بولسىمۇ ، شۇ قوشۇننىڭ بىر ئەزاسى ؛ ئۆمرى غۇربەتتە ، كۈنى كۈلپەتتە ، جاھاندىن ھېچقانداق خوۋلۇق كۆرمەي ئۆتكەچكە ، قوزغىلاڭنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرىدە قولىغا قورال ئېلىپ ، جەڭگە كىرگەن كونا جەڭچىلەرنىڭ بىرى دېگەن خىيال بىلەن ئۇنىڭ بايىقى قىلىقلىرىنى كەچۈرۈۋەتكۈم كەلدى . بىراق ، كۆڭلۈمنىڭ بىر يېرى يەنىلا غەش تۇراتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك ، ئۇنىڭغا ئىختىيارسىز ھالدا يەر ئاستىدىن ھومىيىپ قاراپ قويدۇم...

... باشئەگمىدىن چىقىپ ، ئونلىغان ئۆتەڭلەرنى ئارقىدا قالدۇرۇپ ، گۈزەل كۆچاغا يېتىپ كەلگۈچە ، گاھ ئوڭ تەرەپكە ، گاھ سول تەرەپكە تولا قاراپ كۆزلىرىم تېلىپ كەتتى دېسەم بولىدۇ . ئوڭغا قارىسام ، ئاسمان - پەلەك ھەيۋەتلىك تەڭرىتاغ . ئۇنى شۇ تاپتا خۇددى چۆچەكلەردىكى ئاجايىپ يوغان مىس تەنلىك گىگانت پالۋانلىرىڭ سوزۇلۇپ ياتقان گەۋدىسىگە ئوخشاتقۇم كەلدىيۇ ، ‹ياق ، ياق ، ئەلمىساقتىن بېرى ئون سەككىز مىڭ ئالەمنىڭ ھېچ يېرىدىمۇ ئۇنداق يوغان يالۋان بولمىغاندۇ › ، دەپ بۇ پىكرىمدىن دەرھال ياندىم . ئەگەر شۇنداق بىر پالۋان بولغان تەقدىردىمۇ ، — دەپ ئويلىدىم يەنە ، — ئۇنىڭ بېشىغا قاغا - قۇزغۇنلار قونۇپ ، چوقۇۋاتسا ، چېچىۋاتسا ، تۇلۇمچاشقانلار باغرىنى تېشىپ ئۆتمىتۇشۇك قىلىۋاتسا ، شۇنىڭغا ماقۇل دەپ يېتىۋېرەرمۇ ؟ ياكى ئۇ ئاپتاپسىنىپ يېتىپ ئۇخلاپ قالغانمىدۇ ؟ ئۇخلىسىمۇ

شۇنداق قاتتىق ئۇخلامدىغاندۇ ؟ ياقەي ، مەن خاتا ئويلاپتىمەن . خاتا كۆرۈپتىمەن . ئۇ ئويغىنىۋېتىپتۇ ، ئويغىنىپ قىمىرلاۋېتىپتۇ ؛ شۇنداق ، ئۇ ئويغىنىشى كېرەك . چۈنكى ، ئۇ — مىللەتنىڭ روھى ، ئىپتىخارى ! ئۇ ئۇخلاۋەرسە بولمايدۇ !

سولغا قارايمەن . يۇلغۇن چېچەكلىرىگە پۇركىنىپ يانقان بىپايان ۋادا . تارىم ۋادىسى شۇ بولسا كېرەك . نېمىدېگەن كەڭ زېمىن ! ئاشۇ تەڭرىتاغنىڭ ئەڭ ئېگىز چوققىسىغا چىقىپ قارىسىمۇ ، ئۇنىڭ چېكى كۆرۈنمەس دەيمەن . مەن پەقەت ئاسمان گۇمبىزىنىڭ گىرۋىكى بىلەن بۇ ۋادىنىڭ يۈزى تۇتاشقان يەردىكى ئۇپۇق سىزىقىنىلا كۆرۈۋاتىمەن . شۇ سىزىق تەرەپتە گويا شارقىراپ ئېقىۋاتقان تارىم دەرياسىنى ، دەريا بويىدا قەد كۆتۈرگەن ساماۋى شەھەرلەرنى كۆرۈۋاتىمەن . ئەپسۇس ، ھوشۇمنى يىغىپ قارىسام ، خەلق تىلىدا ‹ئېزىتقۇ› ، كىتابىي تىلدا ‹سەراپ› دەپ ئاتىلىدىغان خىيالىي مەنزىرە ئىكەن . ئەجەب ئەمەسكىي ، بۇ خىيالىي مەنزىرە كۆنلەرنىڭ بىرىدە رېئاللىققا ئايلىنىپ قالسا !

نېمىشقا شائىرلىقتىن بىرئاز نېسىۋەم بولمىغاندۇ ! ئەگەر شائىر بولغان بولسام ، قەلبىمدە بۇلاقتەك قاينىۋاتقان ھېس - تۇيغۇلىرىمنى مىڭلارچە مىسرالارغا سىڭدۈرۈپ ، ئاشۇ ھەيۋەتلىك تەڭرىتاغ بىلەن بىللە نۇرغۇن سىرلارنى قوينىدا يوشۇرۇپ يانقان مۇشۇ بىپايان ۋادا ھەققىدە ئاجايىپ بىر داستان يازغان بولاتتىم .

... بۈگۈن ئالتۇن قۇياشنىڭ ئاخىرقى نۇرلىرى ئۇپۇقنىڭ يۈزىنى شېھىت قېنىدەك قىزارتىشقا باشلىغان چاغدا ، يىراقتىن زۇمرەتتەك يېشىل بىر بوستانلىق كۆرۈندى . كىمدۇر بىرى ‹ئەنە كۇچا ، يېتىپ كەلدۇق› دەپ ۋارقىراپ تاشلىدى . قىبلىدىن چىقىۋاتقان شامال بىلەن گويا شۇ تاپتا سۇنبۇلۇ - رەيھان بىلەن ئالما ، ئانار ، ئەنجۇر ، شاپتۇللۇق باغلارنىڭ خۇش پۇراقلىرى دىماغلىرىمغا ئۇرۇلۇۋاتقاندەك سېزىلدى .

ئاھ گۈزەل كۇچا ، داڭقىڭنى تولا ئاڭلاپ ، سېنى بىر كۆرۈشكە ئىنتىزار ئىدىم . ئاخىر سېنىڭمۇ ۋەسلىگە يېتىدىغان بولدۇم . »

ئون ئىككىنچى باب

سەكسەن قويغا بىر مىلتىق

قولنى كەسمىگۈچە قان چىقمايدۇ .

— ئۇيغۇر خەلق ماقالى

1

سېخىي تەبىئەت كۈچا دىيارىدىن ھېچنېمىسىنى ئايىمىغانىكەن ، ئەتراپى زۇمرەتتەك يېشىل باغۋارانلار بىلەن قورشالغان بۇ شەھەرنىڭ ئىچىدىمۇ تولىدىن ـ تولا مېۋىلىك باغلار ياشىرىپ تۇرغاچقا ، ھەممىلا يەردە تۇرلۈك ـ تۇمەن گۈل ۋە ھۆل مېۋىلەرنىڭ خۇش پۇراقلىرى دىماغقا ئۇرۇلۇپ تۇرىدۇ دېسەك ، ھېچ مۇبالىغە بولماس .

ئۇنىڭ ئۇستىگە ، «ئوچا — كۈچانىڭ باغچىسى ، باي — كۈچانىڭ ياغچىسى ، شايار — كۈچانىڭ مالچىسى ، بېجاق — كۈچانىڭ نانچىسى» دېگەن خەلق تەمسىللىرىمۇ بىكارغا ئېيتىلمىغان . شۇ ۋەجىدىن بولسا كېرەك ، بىرنەچچە ئاي ئىلگىرى ، تۆمۈر سىجاڭ «ئىسلام ئاچقان» كۈنلەردىكى ئۇرۇش قىرغىنچىلىقىنىڭ بۇ شەھەر ۋۇجۇدىدا قالدۇرغان جاراھەتلىرى تېزلا ساقىيىشقا باشلاپ ، ئۇ يەنە بۇرۇنقى ئابادانلىق ھۆسنىگە توشماقتا ئىدى . كارۋان سارايلىرىدىن رەستىلەرگىچە ، ئاشلىق بازىرىدىن قايماق بازىرىغىچە ، ئېگەر ـ جابدۇق بازىرىدىن دوپپا

بازىرغىچە ، يەنە مىسكەرچىلىك ۋە تۆمۈرچىلىك بازارلىرى... ئىشقىلىپ ، ھەممىلا يەردە ئادەملەر توپى قاينايتتى . سامساخانىلار بىلەن ئاشپۇز ۋوللاردىن خىرىدار قىچارغان شوخ ئاۋازلار ئاڭلىنىپ تۇراتتى .

كۇچانىڭ داڭقىنى ئاڭلىغان بولسىمۇ ، ئۆزىنى كۆرۈپ باقمىغان توخنىياز زور ، ئەنسارى ، ھەيىتەم ۋە تۇرسۇنلار خېلى ئۇزاققىچە بازار ئايلىنىپ ، كۇن يانغاندا ، ھەيىتەمنىڭ چارلىغۇچى قىسمى ئورۇنلاشقان بىر چوڭ باغقا كىرىشتى . باغۋەن بوۋاي «ئۇسساپ قالغانسىلەر» دەپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا بىر سېۋەت شاپتۇل ئەكېلىپ قويدى . شۇ ئارىدا ھوشۇر پەيجاڭ تەرلەپ ـ پىشىپ ، ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلدى ـ دە :

— سوراپ يۈرۈپ سىلەرنى ئاران تاپتىم . ئاڭلىدىڭلارمۇ ، ھاجى ئاكام ئۆيلەنگۇدەك ، — دەپ ھىجايدى .

— پوق يېمە ! سەن كانتۇنىڭزە تاپمايدىغان گېپىڭ يوق ، — دېدى توخنىياز زور يوغان ئالمانلىرى بىلەن ئاغزىنى سۈرتۈپ .

— چىنپۇتمىسەڭ مېرۇل پۇگەندىن سورا . ھاجى ئاكامنىڭ ئالمىدىغان خوتۇنى ئەركەك چۆننىڭ قانتىمۇ تەگمىگەن قىزكەن دېگىنە تېخى !

— ھوي ھوشۇر ئاكا ، خوتۇن توغرىسىدىكى گەپ بولسا ، ھەممىدىن بۇرۇن سەن ئاڭلايسەن ـ ھە ! ئۇنداق بولمىغۇر گەپلەرنى قويۇپ ، شاپتۇل يېگىنە ، شاپتۇل . كۇچا شاپتۇلى نېمىدېگەن شېرىن ، — دېدى تۇرسۇن دولان سېۋەتنى ئۇنىڭ ئالدىغا ئىتتىرىپ .

ھوشۇر پەيجاڭ ئۇلارنىڭ «يالغان ئېيتىۋاتسەن» دېگەندەك قىلىپ ، كۆزىگە تىكىلىپ قاراشلىرىدىن خورسىنىپ ، شاپتۇلغىمۇ قول ئۇزاتماي ئورنىدىن قوپتى .

— مودەنخان ئاچامغا قىسىنىپ يېگۈڭ كەلمىگەن ئوخشايدۇ ، سېۋەت بىلەن ئېلىپ كەت ، — دېدى ھەيىتەم چاقچاق قىلىپ .

هوشۇر پەيجاڭ «ئاپاڭغا ئاپىرىپ بەر» دەپ ئاچچىقلانغان پېتى باغدىن چىقىپ كەتتى.

ئۇنىڭ بۇ قىلىقى، بولۇپمۇ «چىنپۇتمىسەڭ مېرۇل پۇگەندىن سورا» دېگىنى بايا ئېيتقان گەپلىرىنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلاشقا يېتەرلىك دەلىل بولۇپ، ئەمدى بۇنىڭغا گۇمانلىنىشنىڭ ئورنى قالمىغانىدى. شۇنداقتىمۇ توختىياز زور «بۇ مۇمكىنمۇ» دېگەندەك قىلىپ ئەنسىرىگە قارىدى. ئەنسىرى مەيىن شامالدا ئاستا لىڭشىپ تۇرغان دەرەخلەرنىڭ باشلىرىغا قاراپ خىيال دېڭىزىغا چۆمگەنىدى: يىگىرمە يىل بۇرۇن، تۆمۈر ئاكام ياڭ جاڭجۇننىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ، ئۇرۇمچىگە كەلگەندە ھېلىقى سەتەڭ خوتۇن ... ئاپلا، ئېيتى نېمىدى ئۇ قانجۇقنىڭ؟ ھە ... قەمبەرنىساخان، ھە... شۇ. ئۇنىڭ ساغرىسىغا چۈشۈپ تۇرىدىغان ئىككى تال چېچى خۇددى ئىككى قارا يىلاندەك تولغىنىپ تۇرىدىغان، سۇرمە تارتقان خۇمار كۆزلىرىنى سۈزۈپ، ئالتۇن ئۈزۈكلۈك بارماقلىرى بىلەن دۇتار چېلىپ ئولتۇرۇشلىرىچۇ تېخى! توۋا دېگۈلۈك، تۆمۈر ئاكامدەك ئەر ئۆمۈچۈك تورىغا ئىلىنىپ قالغان قوڭغۇزدەك ئاي - ئايلاپ ئۇنىڭ قېشىدىن چىقالماي قالغان - ھە! بۇ گەپلەرنى ھاجى ئاكامۇ ئاڭلىغانغۇ! يائاللا، بىز خەق، بىز ئۇرغۇي دېگەن خەق نېمە بولغاندىمىز؟ تىزىغچە قان كېچىپ يۇرۇپمۇ، ئەستاغپۇرۇللا...

ئەنسىرى تۆمۈر خەلىپىنىڭ ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىنكى مەغلۇبىيەتلىرىنىڭ سەۋەبلىرىدىن بىرى ياڭ جاڭجۇننىڭ تۈزىقىغا چۈشۈپ خوتۇن ئالغانلىقى دەپ چۈشىنىدىغان بولغاچقا، «ھاجى ئاكام ئۆيلەنگۈدەك» دېگەن گەپ ئۇنىڭغا شۇنداق قورقۇنچلۇق تۇيۇلدىكى، ئۇ بىر تىنىق ئارىسىدا ھوشىدىن كەتكەن بىمارغا ئوخشاپ قالدى. شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، توختىياز زورنىڭ سوئال نەزىرى بىلەن يالت قىلىپ قارىغىنىنمۇ تۇيمىدى.

بۇلتۇر قۇمۇلنىڭ تاراتۇ تېغى يېنىدىكى ئۆرۈكلۈك دېگەن

يەردە هاجىم شائىرە خوتۇن خەلىچە خېنىمنى نىكاھىغا ئالغاندا ، توخنىياز زور هاجىمنىڭ يۈزىگىلا «ئابدۇنىياز مىراب خوتۇنىنىڭ سىزىقىدىن چىقالماي ، ئەل ـ يۇرتنى تاشلاپ كەتتى . ھەممىز قان كېچىۋاتقان مۇشۇنداق كۈنلەردە ئۆزلىرى خوتۇن ئوستىگە خوتۇن ئېلىۋاتىدىلا ، زادى ھېچقايسىلىرىغا ئىشەنگىلى بولمايدىكەن» دېگەندە ، هاجى «ئىسلام شەرئىتىدە ئۇرۇش كۈنلىرى خوتۇن ئېلىش هارام دېگەن پەتىۋا يوق ، ئاغىنە» دەپ كۈلۈپ قويغاندى . توخنىياز زور شۇ ۋەقەنى ئەسلەپ ، «بۇ زادى نېمە گەپ» دېدى ـ دە ، ئورنىدىن چاچراپ قوپۇپ ، هاجىمنىڭ قارارگاهى تەرەپكە مېڭىپ كەتتى .

ئۆز بەستىگە لايىق خۇددى يولۋاستەك چوڭ ـ چوڭ قەدەم تاشلاپ مېڭىشقا ئۆگەنگەن توخنىياز زور رەستىلەردە ئۇدۇل كەلگەننى مۇرىسى بىلەن ئىتتىرىپ ، هېچنېمىگە قارىماي مۇمكىنقەدەر چوڭراق قەدەم تاشلاشقا تىرىشاتتى . ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى «ئىلاهىم بايىقى گەپ يالغان بولۇپ چىققاي» دېگەن بىرلا ئۇمىد چۇلغىۋالغاندى . بىردىنلا ، قاراشەھەردىكى «كاڭدىن چىققان پەرىزات» ۋەقەسى يادىغا چۈشتى . هاجىم شۇ چاغدا ، هوشۇر كانتۇنىڭ كاڭدىن چىققان هېلىقى خوتۇننى نىكاهىغا ئېلىۋالغانلىقىنى ئاڭلاپ ، توخنىياز زورغا «ماڭ ئۆزۈڭ بېرىپ ، ئۇ خوتۇنتالاقنى پۈت ـ قولىنى يەرگە تەگكۈزمەي هەيدەپ كەل ، تېرىسىنى تەتۇر سويدۇرمىسام ئۇنىڭ» دەپ ۋارقىرىغانىدى . «ئۇنداق بولغاندىن كېيىن ، — دەپ ئويلايتتى توخنىياز زور ، — ئەمدى هاجىمنىڭ ئۆزى بۇنداق ئىشلارنى قىلىپ يۈرمەس دەيمەن . »

بىراق ، توخنىياز زور شۇ ۋەقەنىڭ ئاخىرىدا ، هاجىنىڭ هېلىقى خوتۇن قۇدۇقتىن تېپىپ بەرگەن دۇنيا ـ دەپىنىسى كۆرۈپ ، هوشۇر كانتۇنىڭ گۇناهىدىن دەرهال ئۆتكەنلىكىنىمۇ ئەسلىدى ـ دە ، «بۇ قېتىممۇ شۇنداق بىر دۇنيا ـ دەپىنە باهانە بولۇپ قالمىغاي يەنە . ئىلاهىم هەممىسى يالغان بولۇپ چىققاي ،

يالغان !» دەپ ، ئۆز ـ ئۆزىگە پىچىرلاپ ، قەدىمىنى تېخىمۇ تېزلەتتى . ئۇنىڭغا ھاجىمنىڭ قارارگاھى بۇگۈن گويا يىراقلىشىپ قالغاندەك سېزىلەتتى .

2

چوڭ رەستىدىن سەل چەتتىرەكتە يول ئۈستىگە جايلاشقان ھەشەمەتلىك بىر باغلىق ھويلا پىدائىيلار قوشۇنىنىڭ باش قارارگاھى ئىدى . ئۇچ تەرىپى مېۋىلىك دەرەخلەر بىلەن قورشالغان ، تۆۋرۈك ۋە پېشايۋان لەمپىلىرى رەڭدار نەقىشلەر بىلەن زىننەتلەنگەن ئىككى قەۋەتلىك بىنا بۇ ھويلىغا ئالاھىدە ھۆسن قوشۇپ تۇراتتى . قوشۇندىن ئۇچ كۈن بۇرۇن قەشقەر تەرەپتىن كۈچاغا يېتىپ كەلگەن موسۇلمايلارمۇ شۇ بىنانىڭ بىرىنچى قەۋىتىدىكى ئۆيلەرنىڭ بىرىگە ئورۇنلاشقانىدى .

ھويلىنىڭ يېرىم ئوچۇق تۇرغان قوش قاناتلىق دەرۋازىسى ئالدىدا بولسا ، ئادەملەر توپى مىغىلداپ تۇراتتى . كۆرۈنۈشىدىن دېھقان ، ھۈنەرۋەن ، كاسىپ ۋە مەدرىسە تالىپلىرىدىن ئىبارەت بۇ ئادەملەرنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ياش ۋە ئوتتۇرا ياشلىقلار ئىدى . ئۇلار دەرۋازىدىن كۆزىنى ئۈزمەي ، نېمىگىدۇر تەلمۈرۈپ تۇرۇشاتتى . قوراللىق قاراۋۇللار ئۇلارنى ئىچكىرى كىرگۈزمەسلىككە تىرىشاتتى .

ئەتىگەندىن بېرى پىدائىيلار قوشۇنىنىڭ ئاساسلىق باشلىقلىرى ئەنە شۇ بىنانىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدىكى ئازادە مېھمانخانىدا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن سېتىۋېلىنىدىغان قورال ـ ياراغلارغا تۆلىنىدىغان ھەقنى قانداق ھەل قىلىش مەسىلىسى ئۈستىدە كېڭەش ئۆتكۈزمەكتە ئىدى . كېڭەش قاتناشچىلىرىنىڭ چىرايىدىن ئۇلارنىڭ ناھايىتى خاپا ئىكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . چۈنكى ، موسۇلمايلارنىڭ قەشقەردىكى سوۋېت كونسۇلى بىلەن تۈزۈشكەن سودا كېلىشىمى بويىچە ، سوۋېت تەرەپ يۈز تالدىن ئوقى

بىلەن مىڭ تال بەشئاتار سېتىپ بەرمەكچى بولغان ؛ ھاجىم تەرەپ بۇنىڭ بەدىلىگە ئىككى ياشتىن سەككىز ياشقىچە بولغان ئەركەك قويدىن سەكسەن مىڭ تۇياقنى بىرلا قېتىمدا تولۇق ئوتكۈزۈپ بېرىشى شەرت ئىدى . مۇنچىۋالا قوينى نەدىن ۋە قانداق قىلىپ تېپىش ، تاغۇ دەريالاردىن ئۆتكۈزۈپ ، ئۇچتۇرپان ئارقىلىق سوۋۇپت چېگرىسىغا قانداق يەتكۈزۈش — بۇ ھەقىقەتەنمۇ چوڭ مەسىلە ئىدى .

قوشۇن باشلىقلىرى بۇ مەسىلىنى يالغۇز ئۆزلىرى ھەل قىلىپ كېتىشكە كۆزى يەتمەي ، كۈچانىڭ يەرلىك بايلىرىدىن بىرقانچىسىنىمۇ كېڭەشكە قاتناشتۇردى . مۇشۇ باشلىق ھويلىنىڭ ئىگىسى مانتا چىراي كەلگەن تاقىرباش ئىسلامباي شۇلارنىڭ بىرى بولۇپ ، ئۇ ئاقىرىپ قالغان شالاڭ ساقىلى بىلەن خىلىلا قېرى كۆرۈنەتتى . ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان كىشى چاققان قىلىپ ياستىلغان چار ساقىلى ، بۇرۇتى ۋە قويۇق قاشلىرى ئاستىدا يېرىم يۇمۇق كۆرۈنىدىغان كۆكۈچ كۆزلىرى بىلەن باشقىلاردىن ئالاھىدە ئايرىلىپ تۇراتتى . بۇ — ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن ، شىنجاڭغا قېچىپ ئۆتكەن ئۆزبېك بايلىرىدىن ئەزەمخان تۆرە بولۇپ ، ئۇ ئۆزىنىڭ بايلىقىدىن تولىراق بىلەرمەنلىكى ۋە گەپدانلىقى بىلەن مەشھۇر ئىدى . ئۇنىڭ قېشىدا ئاق يۈزلۈك ، قارا ساقال كىشى چوڭ سودىگەر ۋە زور مۈلۈك ئىگىسى بولغاندىن تاشقىرى ، چوڭ چارۋىدار بولغانلىقى بىلەنمۇ نام چىقارغان سادىق ھاجىم دېگەن كىشى ئىدى .

ھاجىم بۇ كېڭەشتىن بۇرۇن ، ھېلىقى كېلىشىمنىڭ مەزمۇنىدىن ۋاقىپ بولغان كۈنلا «مەن بۇ ئورۇسلارنى مۇنداق قىلۇر دېمەپتىكەنمەن ، ھەممىسىگە قوي بەرسۇن دەپ ، قارىغۇنى يارداڭدا قىستىغاندەك بىزنى مۇنچە دىشۋارچىلىققا سالغىنى نېمىسى ؟ ئۇچ بىردەك ئادەم قەشقەرگە بېرىپ ، قىلىپ كەلگەن ئىشىڭلار شۇ بولدىمۇ ؟ » دەپ قاينىاپ كەتكەن ؛ قاسىم ئەپەندىگە بولسا «سىز ئورۇس ئاغىنىلەرنىڭ زۇۋانىنى بىلگەندىن كېيىن ،

بىزنىڭ ئەھۋالىمىزنى ئوبدانراق ئېيتىسىڭىز بولماسمىدى؟ زادى ئەپەندى خەق دېگەن...» دەپ كايىپ كەتكەندى. بۇگۈن كېچىش باشلىنىش بىلەنلا:

— قېنى گەپنى ئوچۇق قىلىڭلار، ئاغىنىلەر، ئەمدى بۇ دىشۋارچىلىقتىن قانداق قۇتۇلىمىز؟ — دەپ يەنە بىرمۇنچە چېچىلدى.

— مېنىڭغۇ سودىگەرچىلىكتىن ئانچە خەۋىرىم يوق، — دېدى نەمەت خەلپەت، — مىڭ تال مىلتىققا سەكسەن مىڭ قوي بېرىدىغان بولساق، بىر تال مىلتىق سەكسەن تۈياق قويغا توختىغان بولىدۇ. ھازىرقى نەرخ ـ ھاۋادا بىر تۈياق ئەركەك قوينى كەم دېگەندە ئىككى سەر كۈمۈش تەڭگە ھېسابلىساق، سەكسەن تۈياق قوي بىر يۈز ئاتمىش سەر تەڭگە بولىدۇ. بىر يۈز ئاتمىش سەر تەڭگە ئون جىڭ كۈمۈش دېگەن گەپ. بىر تال مىلتىقنىڭ ئېغىرلىقىمۇ ئون جىڭ كېلەر، دېمەك، بىز ئون جىڭ تۆمۈرنى ئون جىڭ كۈمۈشكە سېتىۋالغۇدەكمىز.

— مەھەم، بۇ ئورۇسلار بىزنى بەكلا ئانايى تېپىۋېتىپتۇ جۇمۇ! — دەپ ۋارقىرىۋەتتى سالى دورغا، — سەكسەن قويغا بىر مىلتىق! ئون جىڭ تۆمۈر — ئون جىڭ كۈمۈش. بولدى قىلايلىلا، ھاجىم، بىز قولىمىزدا بىر تال كۆسەينىڭ تايىنى يوق چاغدىمۇ قوزغىلاڭ قىلىپ، بۇگۈنگە يەتتۇققۇ.

قوشۇننىڭ ئىككىنچى دەرىجىلىك باشلىقلىرىدىن كۆتەككە ئوخشاش دىقماق كەلگەن ئىبراھىم تۆمۈنجاڭ بىلەن ئۇزۇنتۇرا سامساق تۆمۈنجاڭلار ۋارقىراشقا باشلىدى:

— دورغام توغرا ئېيتتىڭ. مۇنداقمۇ ئاناي ئەتكەن بارمۇ كىشىنى، بولدى قىلايلى، ھاجى ئاكا! مىلتىق يېتىشمىگەن قىلىچمىز بار.

— توغرا، بولدى قىلايلى، سەكسەن مىڭ قوينى نەدىن تېپىپ بەرگۈدەكمىز؟

— ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھەممىسگە ياشقا تولغان ئەركەك قوي

ئالغۇدەك تېخى !

مەھمۇت مۇھتىنىڭ ۋەزمىن ئاۋازى ئاڭلاندى . ئۇ ما جۇڭيىڭنىڭ قەشقەر يېڭىشەھەردە ئىككى مىڭدىن ئوشۇق ، تورپان تەرەپتە بەش ـ ئالتە مىڭ چېرىكى بارلىقىنى ، قوراللىرى ناھايىتى خىل ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ ئۆتۈپ مۇنداق دېدى :

— قەشقەر يېڭىشەھەرنى ئازاد قىلىشقىمۇ ، ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرى ئارقىمىزدىن ھۇجۇم قىلىپ كەلسە ، ئۇنىڭ دەككىسىنى بېرىشكىمۇ قورال ـ ياراغ كېرەك ، ئاغىنىلەر . قوللىمىزدىكى قورال ـ ياراغ بىلەن دۈشمەنگە تەڭ كەلگىلى بولمايدۇ . كۈچادىكىگە ئوخشاش سېپىمىزگە يېڭىدىن ـ يېڭى قوشۇلۇۋاتقان پىدائىيلارغا بەرگۈدەك بىر تالمۇ مىلتىق يوق ، ئەنە قاراڭلار دەرۋازا ئالدىدا تۇرغان يىگىتلەر نېمە تەلەپ قىلىۋاتىدۇ ؟ نېمە بولسا بولسۇن ، سەكسەن مىڭ قوي تېپىپ ، ئاشۇ مىڭ تال مىلتىقنى ئالمىساق بولمايدۇ . ئەل ـ يۇرت بولغاندىن كېيىن بىر گەپ بولۇر...

— خەلپىتىم ، — دېدى ھاجىم ، مەھمۇت مۇھتىنىڭ گېپىنى بۆلۈپ ، — قوللىمىزدىكى نەق ئالتۇن ـ كۈمۈشكە قانچىلىك قوي ئالغىلى بولۇر ؟

نەمەت خەلپەت بىر ئاز ئويلىنىۋېلىپ :

— تولا بولسا ، بەش ، ئالتە مىڭ قوي ئالغىلى بولۇرمىكىن ، — دېدى .

— سىجاڭ توغرا ئېيتتى ، — دېدى ئىسلامباي ، — ئەلنىڭ قوينى كەڭ ، قولى ئۇزۇن ، كۈچا خەلقى قاراپ تۇرماس دەيمەن .

— نېمە ، سىز پۇقراغا ئالۋان سالاي دېمەكچىمۇ ؟ — دېدى ھاجىم ئۇنىڭغا ھومىيىپ ، — ئەل ـ يۇرتنىڭ بىزگە ئاش ـ نان ، ئاتلىرىمىزغا يەم ـ خەشەك بەرگىنىمۇ يېتەر !

— يوقسۇ ، مەن پۇقراغا ئالۋان سالايلى دېمەكچى ئەمەسمەن ، — دېدى ئىسلامباي ، — ساقالغا يېپىشقان چۆپ بىلەن قورساق تويماپتۇ دەپ ، پۇقرادىن يىغىلىدىغان چىشقاق قويلار

بىلەن ئىش پۈتمەيدۇ . بىزمۇ ئىككى كۈندىن بېرى ھەرقايسىلىرىنىڭ غېمىنى قىلىۋاتىمىز ، قېنى ، تۆرەم ، گەپ قىلسىڭىزچۇ !

ئەزەمخان تۆرە قېشىنى كۆتۈرۈپ ، كۆكۈچ كۆزلىرى بىلەن ھەممىگە بىر قۇر قاراپ چىقتى ـ دە ، كۈلۈپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى :

— بۇ توغرىدا ئارتۇقچە غەم قىلىشماسۇنلەر . بۈگۈن ئاخشام ھاجىم جانابلىرى بىلەن خاس مالاقەتتە[1] بولۇپ ، يالغۇز ئۆزىڭىزگە ئېيتىدىغان مۇھىم گېپىمىز بار . بۇ غەملەرنىڭ ھەممىسى ئاسان تۈگەيدۇ . ئىنشائاللا !

— يالغۇز ماڭا ئېيتىدىغان نېمە گەپ ئۇ ؟ — دېدى ھاجىم ، ھەيرانلىق بىلەن كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ . سورۇندىكىلەرمۇ ئەزەمخان تۆرىنىڭ گېپىگە ھەيران بولۇپ ، بىر ـ بىرىگە قاراشتى .

— كېيىن بىلىپ قالىسىڭىز ، — دېدى ئەزەمخان تۆرە مەنىلىك كۈلۈپ .

* *

شۇ كۈنى نامازشامدىن كېيىن مېرۈل پۈگەن ئەزەمخان تۆرە بىلەن ئىسلامبايىنى ھاجىمنىڭ ياتاق ئۆيىگە باشلاپ كىردى .

پاتمە دۈئاسىدىن كېيىن ، ئەزەمخان تۆرە ئورنىدىن تۇرۇپ :

— جانابىڭىزنى ئوتتۇز مىڭ قوي ۋە يەنە ئون سەككىز ياشلىق بىر نازىنىن قىز بىلەن تەبرىكلەيمىز . بىزگە سۆيۈنچە بېرەرسىز ئەلۋەتتە ، — دەپ كۈلدى .

— بۇ نېمە گەپ ئۆزى ؟ چاقچاق قىلماڭ ، تۆرەم ، — دېدى ھاجىم ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ .

ئەزەمخان تۆرە چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى :

---

① مالاقەت — ئۇچراشماق ، كۆرۈشمەك .

— سادىق ھاجىم ئىنقىلاب مەنپەئىتىگە ئۇتتۇز مىڭ تۇياق ئەركەك قوي ئىئانە قىلماقچى ، ئۇنىڭ بەدىلىگە ھاجىم ئۇنىڭ بويىغا يەتكەن قىزى قەمبەرنىسا خېنىمنى رەسمىي ئەلچىلەر ئارقىلىق ئۆزىگە سورىتىپ نىكاھىغا ئېلىشى ۋە سادىق ھاجىغا ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ دوتەيلىك مەنسىپىنى ، ھېچبولمىغاندا ، مۇئاۋىن دوتەيلىكىنى بېرىشى لازىم .

ھاجىم ئورنىدىن چاچراپ قوپۇپ ، ئۇيان - بۇيان مېڭىشقا باشلىدى ۋە ئاخىر ئەزەمخان تۆرىنىڭ ئالدىدا توختاپ ، بۇنىڭغا قەتئىي قوشۇلمايدىغانلىقىنى ئېيتتى .

— ھازىرقى مۇشكۈلاتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن بۇنىڭدىن بۆلەك يول يوق ، ھاجىم جانابلىرى ، — دېدى ئەزەمخان تۆرە ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ ، — ئەگەر مۇۋاپىق كۆرسىڭىز ، ئەتە جاۋاب بېرەرسىز .

* *

ھاجىم ئۆز سەپداشلىرى بىلەن يېرىم كېچىگىچە مەسلىھەتلەشتى .

— ئوتتۇز مىڭ قوينىڭ ئۆز ئايىغى بىلەن كەلگىنىغۇ ياخشى ئىش بولدى ، ئەمما شەرتى بەك ئېغىر ئىكەن . دوتەيلىك مەنسىپىغۇ كېيىنكى گەپ ، ھازىر سىدىق ھاجى تۇرماق ، ئۆزىمىزگە بەرگۈدەكمۇ مەنسەپ يوق . لېكىنزە ، مۇشۇنداق كۈنلەردە توي قىلىپ يۈرسەك قانداق بولۇر ؟ — دېيىشتى كۆپچىلىك .

— قوي غېمى ئۈستىگە ، توي غېمىنى بەرگەن خۇدايىمغا رەھمەت ، — دېدى نەمەت خەلپەت پىخىلداپ كۈلۈپ .

— ھاجىمنىزە ئاپىسى بەكلا تەلەيلىك تۇغۇپتىكەن ، قۇمۇلدىكى ئىككى خېنىمنىڭ ئۈستىگە ، كۈچا خېنىمنىڭ ئۆز ئايىغى بىلەن كەلگىنىنى قارىسىلا ، — «خى - خى - خى» دەپ كۈلدى موسۇلبايمۇ نەمەت خەلپەتكە قوشۇلۇپ .

— ئاكا ، بۇ چاقچاق قىلىشىدىغان گاخ ئەمەس ، — دېدى مەھمۇت مۇھتى موسۇلبايغا ھومىيىپ ، — ھاجى ئاكامنىڭ تەكلىكتە قويماي ، ياخشى مەسلىھەتكە بولسا بەرگىن .

— مەھە ، بۇ بايلارغا چىشمىزنىڭ ئېقىنى كۆرسىتىپ قويساق ، شىللىمىزگە مىنەي دەۋاتىدۇ ، — دېدى سالى دورغا قوشۇمىسىنى تۇرۇپ ، — ئۇلارنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قارىغۇچە ، قويى جىق بايلاردىن زورلۇق بىلەن تارتىۋالساقلا بولمىدىمۇ ؟

ئۆينىڭ ئىچىنى شۇنچىلىك جىمجىتلىق بېسىپ كەتتىكى ، يوغان كىرسىن لامپىنىڭ ئەتراپىدا ئۇچۇپ يۈرگەن پەرۋانىلەرنىڭ لامپا شىشىسىگە ئۇرۇلغان ئاۋازىمۇ ئاڭلىنىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى .

— ئۇنداق قىلساق بولماس ، شەرىئەتتە بۇنىڭغا يول يوقتۇ ، — دېدى ھاجىم نەمەت خەلپەتكە قاراپ .

— ئىسلام شەرىئىتىدە گۇناھسىز كىشىگە زورلۇق ئىشلىتىشكە يول يوق . خۇسۇسەن مۆمىنلەرگە ، — دېدى نەمەت خەلپەت كەسكىن جاۋاب بېرىپ .

— ئىسلام شەرىئىتىدە زورلۇق ئىشلىتىشكە يول يوق بولسا ، ئۇچ خوتۇنلۇق بولۇشقا يول بار ، — دېدى موسۇلباي ، — كۇچا خېنىم ئوتتۇز مىڭ قوينى بىللە ئېلىپ كەلسە ، بۇنىڭ نېمە يامىنى بار ؟

— ئاكا ، سېنى جىمغۇر دەپ يۈرسەك ، ئەمدى تىلىڭ كەسلەنچۇكنىڭ قۇيرۇقىدەك ئۇزىراپ كېتىۋاتىدىغۇ ! — دېدى مەھمۇت مۇھتى ، — گەپ دېگەننى ئويناپ قىلساڭمۇ ئويلاپ قىلىدىغان نېمە ! يېگىنە قايان ماڭسا ، يېمىمۇ شۇيان ماڭىدۇ دەپ ، پۇتۇن قوشۇننىڭ بېشى بولغان ھاجى ئاكام جەڭ ئۇستىدە خوتۇن ئالسا ، قالغانلار قانداق قىلىدۇ ؟ بىزنىڭ يېگىتلىرىمىز بىردىن خوتۇننىڭ قوينىغا كىرىپ ، كۇچادا قالغاي دەمسەن ؟

— توغرا ، توغرا ، — دېيىشتى كۆپچىلىك .

— بولدى ، — دېدى ھاجىم قولىنى پۇلاڭلىتىپ ، — كاللامۇ يېمەيمەن ، چىشمۇ چاقمايمەن . ئورۇسلار بىلەن تۇزۇلگەن سودا

پۈتۈمى جايـــدا قالسۇن . ئەتە تەۋەككۇل دەپ قەشقەر تەرەپكە ماڭمىز . قالغىنىغا ئاللا كېپىل .

ئۆيـىنىڭ ئىچىنى يەنە جىمـجىتلىق باسـتى . سورۇنـدىكىلەر بىر ـ بىرىگە يەر ئاستىدىن قارىشىپ ئولتۇراتتى . بىردىنلا قاسىم ئەپەندىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى .

— مېنىڭچە ، — دېدى ئۇ بۇرۇتىنى ئويناپ ئولتۇرۇپ ، — هاجى ئاكامنىڭ گېپىمۇ توغرا ، سىجاڭنىڭ گېپىمۇ توغرا . بىراق ، بىزنىڭ قازاقتا مۇنداق بىر ماقال بار :

ئاتنىڭ بېشىغا كۇن چۈشسە ، ئېغىزدۇرۇق بىلەن سۇ ئىچەر ،
ئەرنىڭ بېشىغا كۇن چۈشسە ، ئۆتۈك بىلەن سۇ كېچەر .

بۇگۇن بىزنىڭ بېشىمىزغا كۇن چۈشكەنكەن ، بۇ بايلارنىڭ شەرتىگە كۆنمەي ئىلاجىمىز يوق .

— سىزنىڭمۇ گېپىڭىز شۇمۇ ؟ — سوردى هاجىم .

— باشقا نېمە ئىلاج بار ، هاجى ئاكا ؟

— هاجىم ، — دېدى موسۇلباي قويۇن يانچۇقىدىن سائىتىنى چىقىرىپ ، — تۇن نىسپىدىن ئېشىپتۇ . ئەتىمۇ خۇدانىڭ كۇنى بار ئەمەسمۇ !

* *

ئۇلار ئەتىسىمۇ چۈش ۋاقتىغىچە تالاش ـ تارتىش قىلىپ ، ئاخىر هېلىقى شەرتلەرگە كۆنىدىغان بولۇشتى . پېشىن نامىزىدىن كېيىن ، ئەزەمخان تۆرە بىلەن ئىسلامباي هاجىمدىن «ماقۇل» جاۋابىنى ئېلىپ ئۇنى تەبرىكلەشتى ۋە سادىق هاجىمنىڭ ئۆيىگە هازىرلا ئەلچىلىككە بارىدىغانلىقىنى ئېيتتى .

توختىياز زور چوڭ ـ چوڭ قەدەملەر بىلەن هويلىغا كىرىپلا ، مېرۇل پۇگەن بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى ۋە ئۇنى بىر چەتكە تارتىپ نېمە ئىشلار بولغىنىنى سوردى . مېرۇل پۇگەن ئىككى كۇندىن

بۇيان بۇ يەردە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى يېپىدىن يېڭىسىغچە سۆزلەپ بەردى ـ دە ، بۇگۈن ئاخشام نىكاھ ئوقۇلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئېغىر تىنىپ قويدى . ئۇنىڭ گەپلىرى ئاياغلاشقۇچە ، توختىياز زور ئۆزىنىڭ شالاڭ كەكە ساقلىنى يۇلۇپ تاشلىغۇدەك دەرىجىدە تارتىشتۇرۇپ ، بىرقانچە قېتىم «ئەستاغپۇرۇللا» دەپ تاشلىدى ۋە ئاخىردا مۇنداق دېدى :

— بۇ گەپلىرىڭنى ئاڭلىمىغان بولسام ، بايىقى ئاچچىقىمدا ھاجىمغا دەيدىغىنىمنى دەپ تاشلاپ ، يۈرتقا كەتمەكچىدىم . ھەممىسى شۇ مېڭ تال مىلتىق ئۈچۈن بولدى دېگىنە ، ئۇكام ، شۇنداقمۇ ؟

— شۇنداق ، ھاجى ئاكامنىڭ ئورنىدا سەن بولساڭ قانداق قىلۇر ئىدىڭ ؟ — دېدى مېرۇل پۇگەن غەمكىن كۈلۈمسىرەپ .

* *

ئۇچ كۈندىن كېيىن ھاجىمنىڭ قېشىغا ئەنسارى كىرىپ كەلدى .

— ئولتۇر ، ئۇكام ، تاۋاڭ يوقمۇ نېمە ، چىرايىڭ بىر قىسمىلىغۇ ؟ — دېدى ھاجىم مۇلايىملىق بىلەن .

— ماڭا رۇخسەت بەرسىلە ، يۈرتقا كېتەي ، ھاجى ئاكا ، — دېدى ئەنسارى ئۆرە تۇرغان پېتى .

— نېمە بولدى ، سېنى بىرى خاپا قىلىپ قويدىمۇ ؟

— ياق .

— ئەمىسە ، نېمىشقا كەتمەكچى بولۇپ قالدىڭ ؟

— ئەل ـ يۇرتنى كۆرمىگىلى يىگىرمە يىلدىن ئاشتى . تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يەرلەرنى بەكلا سېغىنىپ كەتتىم .

— ئۇغۇ شۇنداق ، مېنى سېغىنمىدى دەمسەن ؟ كېيىن بىللە كېتىمىز .

— ياق ، ھاجى ئاكا ، ئۆزلىرىنىڭ يۈكلىرى ئېغىر . يۈرتقا ئوڭاي كېتەلمەيدىلا .

— تولا گەپ قىلما ، كېيىن بىللە كېتىمىز .
— ياق ، ھاجى ئاكا ، مەن بۇگۈنلا كېتىمەن .
— ھەي ، راست گېپىڭنى ئېيتساڭچۇ ، ئۇكام ، زادى نېمە بولدۇڭ ؟

ئەنسارى بىردەم جىم تۇردى ـ دە ، مۇنداق دېدى :

— تۆمۈر ئاكام تولا چۈشۈمگە كىرىپ بولمايدۇ ، ئاخشامۇ ئۇ رەھمەتلىكنى چۈشەپ قاپتىمەن . تۆمۈر ئاكامنىڭ ئۇرۇمچىدە ئالغان ھېلىقى خوتۇنىنىڭ ئۆيى دېگۈدەكمەن . تۆمۈر ئاكام شۇ ئۆيدىن بىر دۇتارنى ئاچقىپ ، ماڭا كۆرسىتىۋاتقۇدەك ، قارىسام دۇتارنىڭ قورسىقىدىن قىپقىزىل قان ئېقىۋاتقۇدەك ، چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتىم . مەن كېتەي ، ئاكا ، ماڭا رۇخسەت بەرسىلە .

ھاجىم ئەنسارىنىڭ كۆڭلىدىكىنى ئەمدى چۈشەندى چېغى ، نېمە دېيىشنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى ، بىر ھازادىن كېيىن چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ ، ئۇڭ قولىنى ئەنسارىنىڭ مۈرىسىگە تاشلىدى ۋە مۇنداق دېدى :

— قوي مۇنداق گەپلىرىڭنى ! چۈشكە نېمە كىرمەيدۇ ، دۇشمەن نېمە دېمەيدۇ دېگەن گەپ بار . خۇدا بىزنى موري دېگەن يۇرتنىڭ چۆللىرىدە قايتا ئۇچراشتۇرغاندا ، ماڭا دېگەن گەپلىرىڭنى ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ ؟ تېنىمدە جېنىم بار بولىدىكەن ، سەندىن ئايرىلمايمەن دېمىگەنمىدىڭ !

— ھاجى ئاكا !...

— ياق دېدىم ، ياق ! يەنە كېتىمەن دەپ جودا قىلىدىغان بولساڭ ، توكۇر پۇتۇڭغا كىشەن سالدۇرۇپ قويىمەن . سەن ئاقساقنىڭ ، — دەپ كۈلدى ھاجىم ئۇنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ .

* *

سادىق ھاجىدىن كېيىن ، كۇچا ، شايار ، توقسۇ ۋە باي ناھىيىلىرىدىكى چوڭ ـ كىچىك بايلار ، ھەتتا قول ئىلكىدە

بارلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئالدى بىر - ئىككى مىڭ ، ئاخىرى ئىككى - ئۈچ يۈز تۈياقتىن قوي ئىئانە قىلىشتى . قوي يىغىش ئىشىغا موسۇلباي مەسئۇل بولدى . ئۇ ئاقسۇ ، ئۇچتۇرپان ، كەلپىن ، ئاۋات تەرەپلەردىن قوي ئىئانىسىنى توپلاشقا مېڭىش ئالدىدا ، چوڭلارغا ھېساب كۆرسىتۈېتىپ ، كۈچا ئەتراپىدىن جەمئىي قىرىق سەككىز مىڭ تۈياق قوي يىغىلغانلىقىنى ئېيتتى .

* *

كۈزنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ، قوشۇن ئاقسۇ تەرەپكە ئاتلانماقچى بولدى . ھەر ئېھتىمالغا قارشى ، سالى دورغا تۆت - بەش يۈز يىگىت بىلەن كۈچادا قالىدىغان بولۇپ ، شەھەر ئىچىدىن چوڭ يول ئۈستىدىكى ساقساق دېگەن مەھەللىگە يۆتكىلىپ چىقتى ۋە نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئوغرىلىقچە ئۆيلىنىۋالغانلارنى تەكشۈرۈپ تېپىپ ھەممىسىنىڭ خوتۇنلىرىنى قويدۇرۇۋەتتى .

— شەھەر ئىچىدە يەنە بىرەر ئاي تۇرغان بولساق ، ئادەملىرىمىزنىڭ ھەممىسىنى يىتتۈرۈپ قويۇركەنمىز ، — دېدى ئۇ كىنايە بىلەن كۈلۈپ .

— بۇ تەرەپلەردە خوتۇن ئالماق ، تۇگمەنگە بېرىپ ئۇن تارتىپ كەلمەكتىنمۇ ئاسانكەن . بىر كىيىملىك رەخت ، ئىككى بولاق قەنت ، بەش نان ، ھە يەنە موللامغا بېرىم سەر تەڭگە ، ئىش تامام ۋەسسالام ، — دەپ ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ كۈلدى ئۇزۇنتۇرا ساماسق تۇەنجاڭ .

— ئەمدى مۇنداق ئىشلارغا ھەرگىز يول قويمىغۇلۇق ، بولمىسا ما جۇڭىيىڭنىڭ چېرىكلىرى كېلىپ قالسا...

— ھە ، ئۇلار كېلىپ قالسا ، بىزنى جەڭ مەيدانىدىن تاپالماي ، يوتقان ئىچىدىن سۆرەپ چىقىپ ، قوينى بوغۇزلىغاندەك بوغۇزلاۋېرىدۇ دېسىلە ، دورغام ، — دېدى ساماسق تۇەنجاڭ سالى دورغىنىڭ گېپىنى ئاغزىدىن يۇلۇۋېلىپ .

دەرۋەقە ، ما جۇڭيىڭنىڭ ۋەدىسىگە ئىشەنگىلى بولمايتتى . ئۇنىڭ قاچانلا بولسا بىر كۈنى قاراشەھەر پۇتۈمىنى بۇزۇپ ، بۇ تەرەپلەرگە باستۇرۇپ كېلىشى چوقۇم ئىدى . قوشۇن باشلىقلىرى ئەمەس ، خەلق كۆچمەنلىكىمۇ شۇنىڭدىن ئەندىشە قىلاتتى . ئىككى ئاي بۇرۇن پىدائىيلار قوشۇنى كۈچاغا كىرگەندە ، ئۇلارنى ئۆزىنىڭ «نىجاتچىسى ۋە باشپاناھى» دەپ بىلگەن كۈچا خەلقى ، ئەمدى ئۇلارنىڭ ئازراق ئادەم قالدۇرۇپ ئاقسۇغا كەتمەكچى بولغانلىقىنى ئاڭلىغاچ ، تېخىمۇ خەۋپسىرەپ قىلىشتى . شۇڭا ، ئۆز ۋاقتىدا بۇ قوشۇننى داقا ـ دۇمباق ، ناغرا ـ كاناي بىلەن خۇشال قارشى ئالغان بولسا ، ئەمدى ئۇلارنى غەمكىن ئۇزاتماقتا ئىدى . شەھەرنىڭ سىرتىغىچە چىقىپ يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدا ، قوللىرىغا نان ـ توقاچ ، پىشۇرۇلغان گۆش ۋە باشقا تۇغۇنچەكلەرنى تۇتۇپ تۇرغان كىشىلەرنىڭ چىرايلىرى مەيۇس ، كۆزلىرى ياشلىق كۆرۈنەتتى .

— بۇلار بىزنى تاشلاپ كەتتى ، ئەمدى تۇڭگانلار كەلسە ، بېشىمىزغا نېمە كۈنلەرنى سالاركىن ؟ ! — دېدى بىر بوۋاي يېنىدىكى ھەمراھىغا .

— بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشىغۇ تۇرغان گەپ . سەن كۈچالىقلار خوجىنىيازغا قوي بېرىپسىلەر دەپ ، قىرغىن قىلمىسىلا بولاتتىغۇ !

— قوي بەرسە بايلار بەردى ، سىلى بىلەن بىزگە نېمە ؟ — دېدى قاتاڭغۇر كەلگەن بۇرۇتلۇق كىشى .

— سىلى قوي بەرمىگەن بىلەن بىر ئوغۇللىرىنى پىدائىيلارغا قوشۇپ بەردىلىغۇ ، بۇنى ئۇنتۇپ قالدىلىمۇ ؟ — دېدى قىزىل يۈزلۈك سېمىز بىر ئادەم .

— بالىسىنى پىدائىيلىققا بەرگەن يالغۇز مەنمىدىم !

— ئانداق بولغاندىن كېيىن قوي بەرگەنلەرنى چىشلەپ تارتمىسىلا .

— مەن سىلىنى دېدىممۇ ؟

— ئەمىسچۇ !

— بولدى قىلىشسىلا ، ئەزىزلىرىم ، ھەممىلىرىنىڭ سەپراسى

ئۆرلەپ قاپتۇ ، — دېدى ھېلىقى بوۋاي ئارىغا كىرىپ ، — قەدىمدىن بۇيان ، يېغىلىق بولسا ، كەلگۈلۈك پۇقراغا كېلىدۇ . بىزمۇ بېشىمىزغا كەلگەننى كۆرەرمىز . ئەل بىلەن ئۆلۈم بەجايىكى توي دەپتىكەن .

ئۆز ئېتى ۋە ئۆزى ياسىۋالغان قىلىچ - نەيزىلىرى بىلەن يۇرت - يۇرتتىن قوشۇلغان پىدائىيلار ھېسابىغا زور بىر توپقا ئايلانغان قوشۇن ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ ، ئاسمان - پەلەك چاك توزۇتۇپ كېتىۋاتاتتى . شۇ قوشۇننىڭ قۇيرۇق تەرىپىدە پۇتلىرى ئۇزۇن بىر جەدە قاشقا پەردىسى قايرىپ قويۇلغان ئېگىز چاقلىق كۇچا مەپىسىنى سۆرەپ كېتىۋاتاتتى . ئۇنىڭ بوينىدىكى مىس قوڭغۇراقلار بىر خىلدا جىرىڭلايتتى . مەپىنىڭ شوتىسىغا خۇددى قارىچۇغىدەك ئەپلىك قونۇۋالغان كەكە ساقال مەپىكەش قولىدىكى قىسقا قامچىسىنى پات - پات پۇلاڭلىتىپ قويىاتتى ، گاھىدا شوتىدىن سەكرەپ چۈشۈپ يايىاق ماڭاتتى . مەپىنىڭ ئارقىسىدا بىر توپ قوراللىقلار كېتىۋاتاتتى . توپتىن بىر قەدەم ئالدىدا كېتىۋاتقان ھوشۇر پەيجاك ئېگەرگە قىڭغىر ئولتۇرۇۋېلىپ ، دىمىغىدا ناخشا ئېيتىپ ماڭاتتى .

مەپىنىڭ ئالدى تەرىپىدە قېلىن گۈللۈك شايى رومال ئوراپ ، يېشىل مەخمەل كەمزۇل كىيىۋالغان موداننخان پۇتلىرىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇراتتى . مەپىنىڭ ئىچىدە بولسا ، ئۇستىگە كەشتە بېسىلغان ئۆرە ياقىلىق زەرباپ تون ، بېشىغا ئالتۇن قاداقلىق كۇچا دوپپىسى كىيگەن بىر ئايال ئولتۇراتتى . بۇ سادىق ھاجىمنىڭ قىزى قەمبەرنىسا خېنىم ئىدى . بۇ قىز ھاجىمنىڭ نىكاھىغا ئۆتكەندىن كېيىن ، كۇچا خېنىم دەپ ئاتىلىدىغان بولدى .

كۇچا خېنىمنى كېيىنكى كۇنلەردە مۇئەللىپنىڭ ئۆزىمۇ كۆرگەن . بىراق ، بۇ بىرنەچچە يىل كېيىنكى ئىش بولغاچقا ، ئۇنىڭ ئۆز ۋاقتىدىكى قىياپىتىنى ئەينەن تەسۋىرلەپ بېرىشكە مۇئەللىپ ئاجىزلىق قىلىدۇ ، ئەلۋەتتە . ياخشىسى ، ئۇنىڭ بىلەن زامانداش ۋە سەپەرداش بولغان تۇرسۇن دولاننىڭ خاتىرە دەپتىرىگە

مۇراجىئەت قىلغان تۇزۇك :

«... مەن كۇچا خېنىمنى بىرنەچچە كۈنلەر بۇرۇن يىراقتىن بىر كۆرگەنىدىم . بۇگۈن يېقىنىدىن كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدۇم ، — دەپ يازىدۇ ئۇ ، — هاجى ئاتام ئاقسۇغا مېڭىش ئالدىدا ، خەت ـ چەكلىرىنى رەتلەپ يىغىشتۇرۇشقا مېنى ئۆز هۇجرىسىغا چاقىرتقانىكەن . بوسۇغىدىن ئاتلاپ كىرىشىم بىلەن كۇچا خېنىم يۇزىنى يېرىم يېپىپ ، ئۆزىنى چەتكە ئالدى . هاجى ئاتام ئۇنىڭغا :

‹بۇ بالىدىن قاچمىسلامۇ بولىدۇ ، ئۇ مېنىڭ ئوغلۇمغا ئوخشاش ، — دېدى ، ئاندىن ماڭا قاراپ ، — قۇمۇلچە ئېيتساق ، بۇ سېنىڭ ئايلا ئاپاڭ ، كۇچاچە ئېيتساق ، سېنىڭ خانئاچاڭ بولىدۇ › دېدى . مەن ئۇنىڭغا دەرهال سالام قىلدىم . ئۇ ماڭا كۇلۇمسىرەپ ، سىپايىلىك بىلەن ئازراق ئېگىلىپ قويدى . مەن ئۆمرۇمدە مۇنداق خۇش پېچىم ، مېهرى ئىسسىق گۈزەل قىزنى كۆرمىگەنىدىم . ئۇنىڭ ئىنچىكە ئەگمە قاشلىرى ، قايرىلما كىرپىكلىرى بىلەن شەهلا كۆزلىرى ، سەل سوزۇنچاق يۈزىگە ياراشقان چىمدىپ قويغاندەك بۇرنى ، ياقۇتتەك قىزىرىپ تۇرغان نېپىز لەۋلىرى ، كلاسسىك شائىرلىرىمىزنىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا ، ئېلىپتەك تۇز سەرۋى قامىتى ، سۇمبۇل چاچلىرى... ئۇنىڭ ئۇستىگە ، چىرايىدىكى مۇلايىملىق بىلەن ئۆزىگە ياراشقان بىر خىل سىپايىلىك... ئىگەم ئاللا ئايال زاتىدا بولۇشقا تېگىشلىك گۈزەللىكنىڭ هەممىسىنى مۇشۇ قىزغا بەرگەنمىكەن ـ هە ! ياكى قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز بولغان كۇسەن ئۇيغۇرلىرىدىكى ئىرسىي گۈزەللىكنىڭ بۇگۈنكى ئۇيغۇر قىزلىرى سېيماسىدا قايتا نامايان بولۇشمىكەن !

بىراق ، ئۇنىڭ شۇ غەمسىز كۆرۈنگەن گۈزەل جامالىدا خۇددى تولۇن ئايىنىڭ يۇزىدىكى داغلارغا ئوخشاش قانداقتۇر غەم ـ غۇسسە ۋە ئەلەم ـ هەسرەت داغلىرىنىڭ سايىسى بارەدەك تۇيۇلۇپ تۇراتتى ماڭا . دېمىسىمۇ ئەمدىلا ئون سەككىز يېشىنى بېشىدىن

كەچۇرۇڭانقان بۇ قىزنىڭ ياش يۈرىكىدە خۇددى ئەڭرىشىم چاچلىرىدەك نازۇك ھېس - تۇيغۇلىرى ، شەھلا كۆزلىرىنىڭ نىگاھىدەك خىيالچان ئىستەك - ئارزۇلىرى بولغاندۇ ؛ ئۇنىڭمۇ ياش يۈرىكى باشقا قىزلارنىڭكىگە ئوخشاش ئىختىراس بىلەن پىچىرلىغاندۇ . مانا ئەمدى شۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ ئۆز ئاتىسى سادىق ھاجىمنىڭ رايى بىلەن بىردەمدە يوققا چىقتى . ئۇ خۇددى سوۋغاتلىققا بېرىلمىغان قىممەت باھالىق بىر پارچە رەخت ياكى بىر يورغا ئات سۈپىتىدە ھاجى ئاتامغا تەقدىم قىلىندى . ھېچكىم ئۇنىڭ رايىنى سورىمىدى ، ئەلۋەتتە سورىمايدۇ ھەم . مېنىڭ بۇ ئون سەككىز ياشلىق ‹خانئاچام› نېمىدېگەن بەختلىك ھەم نېمىدېگەن بەختسىز !

ئاھ ، ئۇيغۇر قىزلىرى !

مۇشۇ قۇرلارنى يېزىۋېتىپ ، بىردىنلا ئۇرۇمچىدە قالغان سۆيۈملۈكۈم زۇبەيدە ئېسىمگە چۈشتى . ئاھ مېنىڭ قارا كۆز زۇبەيدەم . سېنىڭ تەقدىرىڭ ، ياق ، ياق ، سېنىڭكىلا ئەمەس ، بىز ئىككىمىزنىڭ تەقدىرى نېمە بولۇپ كېتەر ؟ مۇبادا دۆلەتمەن باي داداڭمۇ سېنىڭ رايىڭغا باقماي ، مېنى ھېچنېمىسى يوق يېتىم ئوغۇل دەپ قالسا... يا خۇدا ، ئۇنداق كۈنلەرنى ھارام قىلغايسەن ! »

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

ئون ئۇچىنچى باب

«مېنىڭ بۇ بېشىمغا تاج ياراشمايدۇ»

سۇزۇك بۇلاق ئۇستىگە يۇندى
سەپەسلىك كېرەك .

— سەيپىدىن ئەزىزى : «ئۆمۈر داستانى»

بۇ بابتىكى ۋەقەلەرنى تۇرسۇن دولاننىڭ ھېكايىگە ئوخشاپ كېتىدىغان خاتىرىسىدىن ئاڭلاشقا توغرا كېلىدۇ :

«ئاقسۇدىكى كۆنلىرىمىزدە تاسادىپەن ئىككى مۇھىم تارىخىي ۋەقەنىڭ شاھىتى بولۇپ قالدىم ، — دەپ يازىدۇ ئۇ ، — بۇنىڭ بىرى ، ستالىننىڭ ھاجى ئاتامغا سوۋغات ئەۋەتكەنلىكى ؛ يەنە بىرى ، ھاجى ئاتامنىڭ قەشقەردە قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نىڭ «رەئىس جۇمھۇرى» لىق مەنسىپىنى رەت قىلغانلىقى ئىدى .

بىز ئاقسۇغا كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا ، ھېلىقى سەكسەن مىڭ قوينىڭ بەدىلىگە ۋەدە قىلىنغان مىڭ تال مىلتىقنىڭ ئالدى ئۈچتۇرپان — قاراقول چېگرىسى ئارقىلىق ئاقسۇغا كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدۇق . بىز بۇنى سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ بىزگە قىلغان خەيرخاھلىقى دەپ چۈشىنىپ ناھايىتى خۇشال بولدۇق . چۈنكى ، بىزنىڭ قويلىرىمىز چېگرىدىن تېخى تولۇق ئۆتكۈزۈلۈپ بولمىغانىدى . ئۆكتەبىرنىڭ ئوتتۇرىدىن باشلاپ ، شتاب ھويلىسىغا ئىككىدىن ئۈزۈنچاق ساندۇق ئارتىلغان كارۋان ئاتلىرى كىرىشكە باشلىدى . بەزىلەر ساندۇقلارنى چۈشۈرۈپ ، ئامبۇر ـ قىسقۇچلار بىلەن ئېچىشقا ئالدىرىسا ، بەزىلەر ساندۇقتىن

چققان مىللەتلەرنىڭ مايىللىرىنى سۈرتۈپ ، تازىلايتتى . مېنىڭ ۋەزىپەم مىللەتلەرنى ئۆز نوموسلىرى بويىچە تەربىيلەش ئىدى . بەزىدە ھاجى ئاتام ئۆزىنىڭ سەپداشلىرى بىلەن (ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئاقسۇ پىدائىيلىرىنىڭ قوماندانى باي سىجاڭمۇ بار ئىدى) بىرنىڭ يېنىمىزغا كېلىپ ، مىللەتلەرنىڭ كۆزىدىن كەچۈرگەچ ، «پاھ ، ھەممىسىلا يېڭىكەن » ، دەيىشىپ تىللىرىنى چىكىلدىتىپ قوياتتى .

بىر كۈنى يۈك ئارتىلغان يەنە بىر تۈركۈم كارۋان ئاتلىرى ھويلىغا كىرىپ كەلدى . بىز دەرھال ئىشقا كىرىشتۇق . كارۋان بىلەن بىللە كەلگەن ئېگىز بويلۇق ، ئۆچكە ساقىلىنىڭ تەڭدىن تولىسى ئاقىرىپ كەتكەن سالاپەتلىك بىر كىشى كۆرۈنۈشىدىن بىر تاللا مىلتىق قاچىلانغان تار ۋە يېنىك ساندۇقنى كۆرسىتىپ ، ئۇنى ئاچماي تۇرۇشنى بۇيرۇدى . شۇ ئارىدا ، ھاجى ئاتاملار ئىچكىرىدىن چىقىپ ، ئۇنىڭ بىلەن قىزغىن كۆرۈشۈپ ، ھاردۇق سوراشتى . مەن ئۇلارنىڭ گەپلىرىدىن بۇ كىشىنىڭ قوي ئۆتكۈزۈش ۋە قورال ئۆتكۈزۈۋېلىش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولغان ئۇچتۇرپانلىق نۇرھاجىم ئىكەنلىكىنى ۋە مىڭ تال مىلتىقنىڭ تولۇق كېلىپ بولغانلىقىنى ئۇقتۇم . نۇرھاجىم گەپ ئارىسىدا ھېلىقى ساندۇقنى ئالدىغا ئەكەلدۈرۈپ ، «بۇ ستالىنىنىڭ ھاجىمغا ئەۋەتكەن سوۋغىتى ئىكەن ، چېگرىدىكى ناچالنىك بۇ ئامانەتنى خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئۆز قولىغا تاپشۇرىسىز دېگەنىدى » ، دېدى . ھاجى ئاتام بىزگە ساندۇقنى ئېچىشنى بۇيرۇدى . ساندۇقتىن بىر يېڭى بەشئاتار چىقتى ، ئۇنىڭ باشقا مىلتىقلاردىن ھېچقانداق پەرقى يوق ئىدى . پەقەت قوندىقىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە «ستالىندىن خوجىنىياز ھاجىغا ، 1933 ـ يىل » ، دېگەن ئۇقۇمنى بىلدۈرىدىغان باسما شەكىلدىكى رۇسچە خەتلەر پارقىراپ تۇراتتى . مەن مىلتىقنى سۈرتۈپ تازىلاپ ھاجى ئاتامغا ئىككى قوللاپ سۇندۇم . ئۇ مىلتىقنى ئۇيان ـ بۇيان ئۆرۈپ قاراپ چىققاندىن كېيىن ، «بۇ نېمە خەتلەر ئىكەن ؟ » ، دېدى . مەن تەرجىمە قىلىپ بەردىم . ھاجى ئاتام ناھايىتى خۇش بولۇپ كەتتى ۋە «مەن دېمىدىمۇ ، قەرىنداشلار ، رۇسلار بىزگە دوست ،

ياشسۇن ستالىن ، دەپ توۋلاپ تاشلىدى . مەيدانىكىلەرنىڭ ھەممىسى ھاياجانلىنىپ كەتتى . مىلتىق قولىدىن ـ قولىغا ئۆتۈشكە باشلىدى .

كۇلۇمسىرەپ تۇرغان قاسىم ئەپەندى ماڭا قاراپ كۆزىنى قىسىپ قويدى . مەن بۇنىڭ مەنىسىنى دەرھال چۈشەندىم . چۈنكى ، قاسىم ئەپەندى ھېلىقى جىرجىس ھاجى دېگەن كىشىنىڭ باشئەگمىدە قىلغان گەپلىرى ھاجى ئاتاملارنىڭ كۆڭلىدە ستالىنغا نىسبەتەن ئىشەنمەسلىك تۇغدۇرۇپ قويغان بولۇشى مۇمكىن دەپ ئەنسىرەپ يۇرگەنلىكىنى ماڭا بىرنەچچە قېتىم ئەسكەرتىپ ئۆتكەن ۋە ‹بۇ ئەھۋال تۇزەلمىسە ياماڭ بولىدۇ › دېگەنىدى . جىرجىس ھاجىنىڭ گەپلىرىنى ئۆز قۇلىقىم بىلەن ئاڭلىمىغان بولساممۇ ، ئۇ ئېيتقان گەپلەرنىڭ ھاجى ئاتاملارغا تەسىر قىلىشى چوقۇملۇقىغا مەنمۇ ئىشىنەتتىم . شۇڭا ، ھاجى ئاتامنىڭ ‹رۇسلار بىزگە دوست ، ياشسۇن ستالىن › دەپ شوئار توۋلىغانلىقى قاسىم ئەپەندىنىڭ ئەندىشىسىنى چوقۇم يېنىكلەتتى دەپ ئويلاپ ، مەنمۇ ئۇنىڭغا ھېسداشلىق نەزىرىم بىلەن قاراپ قويدۇم .

باي سىجاڭ قولىدىكى مىلتىقنى ھاجى ئاتامغا قايتۇرۇپ بېرىۋېتىپ :

ياخشى ئىرىم بولسۇن ئۇچۇن ، بىر پاي ئېتىپ كۆرسىلە ، ھاجىم › دېدى . ھەممەيلەن بۇ تەكلىپكە قوشۇلدى . ھاجى ئاتام مىلتىققا بەش تال ئوقنى بېسىپ :

‹نېمىگە ئاتاي ؟ › دەپ ئەتراپقا قارىدى .

‹ئەنە ، ئاۋۇ تېرەككە › دېدى باي سىجاڭ ، ھويلىدىن تەخمىنەن ئىككى يۈز قەدەم نېرىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان ئېگىز قېرى تېرەكنى كۆرسەتتى . دەرۋەقە ، يوپۇرماقلىرى شالاڭلىشىپ كەتكەن قېرى تېرەك بېشىدا بىر توپ قاغا ئولتۇراتتى . ھاجى ئاتام قاغىلارنى ئۇچۇرۇۋېتىش ئۈچۇن بولسا كېرەك ، ئاسمانغا قارىتىپ بىر پاي ئاتتى . چۆچۈپ كەتكەن قاغىلار ئەنسىزلىك بىلەن قاقىلداپ ھاۋاغا كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن ، ئارقا ـ ئارقىدىن ئىككى پاي

ئېتىپ ، ئەڭ ئالدىن ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ئىككى قاغىنى جېنىدىن جۇدا قىلدى ۋە «ياخشى تېگىدىغان مىلتىق ئىكەن ، دەپ كۈلۈپ قويدى .①

10 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى يەنە بىر مۇھىم ۋەقەنىڭ شاھىتى بولۇپ قالدىم . بۈگۈن ھاجى ئاتام باشلىق چوڭلار سابىت دامولىسىنىڭ ۋەكىللىرىنى رەسمىي قوبۇل قىلماقچى بولدى . بۇ ۋەكىللەر ئۇلۇشكۇن ئاقسۇغا يېتىپ كېلىپلا ، ئالدىراش ـ تېنەش پەتىگە كەلگەنىدى . ئۇلارنىڭ بىرى ، كۆزلىرى كۈلۈپ تۇرىدىغان ، چاققان ئوراڭلىغان سەللىسى بىلەن قاپقارا ساقال ـ بۇرۇتى ئۆزىگە خويمۇ ياراشقان ، تەخمىنەن ئەللىك ياشلاردىكى خۇش پېچىم ، چىرايلىق ئادەم ئىدى . تونۇيدىغانلارنىڭ ئېيتىشچە ، بۇ كىشى سوۋېت ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن ، ئۆزبېكىستاندىن قەشقەر تەرەپكە كېلىپ ، شۇ يەردە يەرلىشىپ قالغان زېرىپ قارى ھاجىم دېگەن ئۆلىما كىشى ئىكەن . يەنە بىرى ، پاكارراق كەلگەن ، چارساقال ، سودىگەر سىياقىدىكى ئادەم ئىدى . بۇ كىشى ھاجى ئاتام بىلەن كونا تونۇشلاردەك ، ھە دېگەندىلا قىزىق پاراڭغا چۈشۈپ ، قۇمۇلنىڭ گەپلىرىنى قىلىشىپ كەتتى . كېيىن مېرۇل ئاكامنىڭ ماڭا ئېيتىپ بېرىشچە ، بۇ ئادەم قۇمۇلدىكى مەشھۇر ئاتۇشلۇق بايلاردىن ھەسەن باللا ھاجىنىڭ بىر نەۋرە ئىنىسى ئىلاخۇنباي دېگەن كىشى بولۇپ ، قوزغىلاڭدىن سەل بۇرۇن سودا ئىشلىرى بىلەن

---

① ھاجىم سابىق ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە تەيىنلىنىپ ئۇرۇمچىدە تۇرغان كۈنلەردە ، ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچى قىسمىنىڭ باشلىقى بولغان ھامۇتخان لۇيجاڭ بىلەن ئالتۇن سوپاخۇنلارنىڭ ئېيتىشچە ، بۇ مىلتىق 1937 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ھاجىمنىڭ قولىدا ساقلانغان . شۇ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى شېڭ شىسەي ھاجىمنى قولغا ئالغاندا ، بۇ مىلتىقنىمۇ مۇسادىرە قىلىپ كەتكەن . ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مىللىي قىسىملىرىنىڭ ئوفىتسېرلىرىدىن سوپاخۇن تۆمۈرجاڭنىڭ گۇۋاھلىق بېرىشچە ، سوپاخۇن شېڭ شىسەي قوشۇنىدا لەينجاڭ بولۇپ تۇرغاندا ، بۇ مىلتىق ئايلىنىپ كېلىپ ئۇنىڭ قولىغا چۈشكەن . 1945 ـ يىلى سوپاخۇن گومىنداڭغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ ، ئۇچ ۋىلايەت تەرەپكە ئۆتكەندە ، بۇ مىلتىق سوپاخۇن بىلەن بىللە ، جىڭ ، شىخۇ ۋە ئاقسۇنى ئازاد قىلىش جەڭلىرىنىڭ ھەممىسىگە قاتناشقان . ئۆز ۋاقتىدا ئەخمەتجان قاسىمىمۇ بۇ مىلتىقنى كۆرگەن ۋە ئۇنىڭ تارىخىنى ئاڭلىغان . (ئا)

قەشقەرگە كەلگەنىكەن . شۇ كۈنى ئۇلار سابىت دامۇللانىڭ ھاجى ئاتامغا يازغان مەخسۇس مەكتۇپىنىمۇ تاپشۇرغانىدى . قۇمۇش قەلەمدە ناھايىتى چىرايلىق ۋە پاساھەتلىك قىلىپ يېزىلغان بۇ ئۇزۇن مەكتۇپتا قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى ۋە ھاجى ئاتانىڭ قەھرىمانلىقلىرى كۆپتىن ـ كۆپ مەدھىيىلىنىپ ، ‹بۇ قوزغىلاڭ بۈگۈنكى كۈندە غازى خوجىنىياز ھاجىم ئاتىمىز باشچىلىقىدا مىللىي ئازادلىق ۋە مۇستەقىللىق يولىدىكى بۈيۈك ئىنقىلابقا تەرەققىي قىلىپ يەتتى . ئەز جۈملە ، بۇ ئىنقىلاب شاراپىتىدىن يۇرتىمىزدا مۇستەقىل مىللىي دۆلەت ئەھيا قىلىماقتا شەرت ـ شارائىت ھازىر بولدى ، دېگەنگە ئوخشاش گەپلەردىن كېيىن ، پات ئارىدا قەشقەر شەھىرىدە «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۈمھۇرىيىتى» قۇرۇلماقچى بولغانلىقى ئېيتىلغان ۋە ھاجىم ئاتامنى دەرھال قەشقەرگە كېلىپ ، شۇ جۈمھۇرىيەتنىڭ ‹رەئىس جۈمھۇرى › بولۇشقا تەكلىپ قىلىنغان . ‹شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۈمھۇرىيىتى › ھۆكۈمەت ئەزالىرى نامزاتلىرىنىڭ ئىسىملىكىمۇ مەكتۇپقا قوشۇپ ئەۋەتىلگەنىكەن .

ھاجى ئاتاملار بىرنەچچە ئاي بۇرۇن ، قاراشەھەردىكى ۋاقتىمىزدا ، يۇنۇسبەگنىڭ شاتۇرلاردىن ئەۋەتكەن ھېلىقى خېتى ئارقىلىق قەشقەردە سابىت دامۇللىنىڭ ‹شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۈمھۇرىيىتى › قۇرۇشقا ھەرىكەت قىلىۋاتقانلىقىدىن ئاللىقاچان خەۋەردار بولغاچقىمىكىن ، بۇ گەپلەرگە ئانچە پەرۋا قىلىشىپ كەتمىدى . ئەلچىلەرنى بولسا ، ئوبدان مېھمان قىلىپ ، ‹بىرەر كۈن دەم ئېلىشسىلا ، ئەتە ـ ئۆگۈن پاراڭلىشايلى › دەپ يولغا سالغانىدى . ئەمما ، شۇنىڭدىن كېيىن ناھايىتى ئالدىراشلىق بىلەن ئىككى قېتىم جىددىي يىغىلىش ئۆتكۈزدى . بۇ يىغىلىشلاردا ئۇلارنىڭ نېمە دېيىشكەنلىكىنى بىلەلمىدىم . چۈنكى ، خاتىرە يېزىشنىڭ لازىمى يوق دەپ قارىغانلىقى ئۈچۈن بولسا كېرەك . مېنى بۇ يىغىلىشلارغا قاتناشتۇرمىغانىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن سابىت دامۇللىنىڭ تەكلىپىگە ھاجى ئاتاملار قانداق جاۋاب بېرىدىغان

بولغاندۇ ، دېگەن سوئال كېچە ـ كۈندۈز خىيالىمدىن كەتمەيتتى . ئاخىر تاقەت قىلالماي ، ئاخشام قاسىم ئەپەندىدىن سورىدىم . قاسىم ئەپەندى ئېنىق جاۋاب بەرمەي ، ئۆز ئادىتى بويىچە بۇرۇتىنى ئويناپ ئولتۇرۇپ ، ‹ئەتە ھاجىمنىڭ ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلايسەن › دەپ كۈلۈپ قويغانىدى .

مانا بۈگۈن بۇ سوئالىمغا جاۋاب ئاڭلايدىغان پۇرسەت كەلدى . مېھمانلار شەرىپىگە بېرىلگەن زىياپەت ئاياغلاشقاندىن كېيىن ، مېھمان ۋە ساھىبخانىلار سىنچاي ئىچكەچ گەپكە چۈشتى . مەن بۇ يىغىلىشنىڭ خاتىرىسىنى تولۇق يېزىشقا تىرىشىپ ، قۇلىقىمنى دىڭ تۈتۈپ ئولتۇراتتىم .

ھاجى ئاتام ‹شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى › ھۆكۈمەت ئەزالىرىنىڭ نامزاتلىرى يېزىلغان قەغەزگە دىققەت بىلەن قاراشقا باشلىدى . مەن ئالدىنقى كۈنى بۇ ھۆججەتلەرنى تىزىملاۋاتقىنىمدا ، بۇ نامزاتلار ئىسىملىكىنىمۇ تولۇق ئوقۇپ چىققانىدىم . ئۇنىڭدا ‹جۇمھۇر رەئىس — خوجىنىياز ھاجىم › دېيىلگەندىن كېيىن ، سابىت دامولا (ئاتۇش) — باش ۋەكىللىككە[1] ، جانىبەك قازى (قىرغىز) مۇئاۋىن باش ۋەكىللىكىگە ، زېرىپقارى ھاجى (ئۆزبېك) — ئەدلىيە ۋەكىللىكىگە ، قاسىمجان ھاجى (خوتەن) — خارجى ئىشلار ۋەكىللىكىگە ، ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم (قەشقەر) — مائارىپ ۋەكىللىكىگە ، ئابدۇللاخان (ئۆزبېك) — سەھىيە ۋەكىللىكىگە ، مەھمۇت مۇھىتى (تۇرپان) — ھەربىي ئىشلار ھەيئىتىنىڭ رەئىسلىكىگە ، ئورازبېك (قىرغىز) — دۆلەت مۇداپىئە ۋەكىللىكىگە ، يۇسۇپجان (ئۆزبېك) — باش شتاب باشلىقلىقىغا ، ئوبۇلھەسەن ھاجى (ئاتۇش) — سودا ـ دېھقانچىلىق ۋەكىللىكىگە ، شەمشىدىن دامولا (ئاتۇش) — ئاۋقاپ (ۋەخپە) ئىشلىرى ۋەكىللىكىگە ، مۇھەممەدىن ھاجى (قەشقەر) — ھۆكۈمەت باش كاتىپلىقىغا كۆرسىتىلگەنىكەن .

① ۋەكىل — مىنىستىر ، بۆلۈك دېگەن مەنىدە .

«بۇ ئادەملەرنىڭ تولىسى ئاتا ـ ئانام ئاڭلاپ باقمىغان يوچۇنلا ئادەملەر ئىكەنغۇ ! — دېدى ھاجىم ، زېرىپقارى ھاجىغا تىكىلىپ ، — بىزنىڭ ئۇقۇشمىزچە ، ماۋۇ جانىۋېرنىڭ قازى ، ئورازبېك دېگەنلەر بىزنىڭ يەرلىك قىرغىزلىرىمىزدىن بولماي ، ئورۇس يېرىدىن بۇ تەرەپكە قېچىپ ئۆتكەن بىرنەملەركەن ، شۇنداقمۇ ؟ »

«شۇنداق ، ھاجىم . »

«ماۋۇ سۇلتانبېك بىلەن يۈسۈپجان دېگەننىمۇ ئەنجان تەرەپتىن قېچىپ ئۆتكەن كەلگۈندىلەردىن دەيدۇ ، شۇنداقمۇ ؟ »

زېرىپقارى ھاجى مۇنداق سوئالنىڭ قويۇلۇپ كېلىشىنى كۈتمىگەن ياكى ‹كەلگۈندى› دېگەن سۆزنىڭ ئۆزىگىمۇ قارىتىلغانلىقىنى ھېس قىلغان چېغى ، ۋىللىدە قىزىرىپ كېتىپ ئارانلا ‹شۇنداق› دەپ باش لىڭشىتىپ قويدى ۋە دەرھال ئېلاخۇنبايغا قارىدى . ئېلاخۇنباي بىرنەمە دېمەكچى بولۇپ ئاغزىنى ئېچىشىغا يەنە ھاجى ئاتامنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى :

‹ماۋۇ پالانى دامۇللا ، پالانى ھاجى ، مەخسۇم دېگەنلەرچۇ تېخى ! قاچان ، قەيەردە قولىغا قورال ئېلىپ ئىنقىلاب قىپتىكەن ؟ ئۇلار مىلتىق تۇرماق ، كەتمەننىڭ سېپىنىمۇ ئوبدانراق تۇتمىغان ئاق نانچىلارغۇ دەيمەن . مۇشۇنداق قاچاق ، كەلگۈندى ، ئاق نانچىلارزە ھۆكۈمەت بولۇپ ، يۇرت سورىغۇدەكمىش تېخى ! ئۇنىڭ ئۇستىگە تولىسى ئاتۇشلۇققۇزە ! ›

‹ئاتۇشلۇق› دېگەن سۆزنىڭ چىقىشى بىلەن ئېلاخۇنبايىنىڭ چىرايىمۇ تامدەك تاتىرىپ كەتتى . سورۇندىكى كەيپىيات جىددىيلىشىپ ، ھەممەيلەن شۇك بولۇپ قالدى . مەھمۇت سىجاڭ بۇ ئەھۋالنى بايقاپ ، كەيپىياتنى يۇمشىتىش خىيالىدا بولسا كېرەك ، مۇنداق دېدى :

‹ھاجى ئاكام ئاتۇشلۇقنى بىرنەمە دېمەكچى ئەمەس ، ھاجىم ئاكام بۇ ھۆكۈمىتىڭلاردا خوتەن ئىنقىلابچىلىرىنىڭ باشلىقى مۇھەممەتئىمىن ھەزرەت نېمىشقا يوق دېمەكچى ، شۇنداق ئەمەسمۇ ،

هاجی ئاکا؟›

‹شۇنداق، — دېدی هاجی ئاتام، — ئۇ كىشى بۇ هۆكۈمەتكە نېمىشقا ئارىلاشمىدى؟ ئەسلىي قان كېچىپ ئىنقىلاب قىلغانلارنىڭ بىرى شۇ كىشى ئىكەنغۇ؟›

‹ئۇ كىشى مۇنداق هۆكۈمەتنىڭ تەسىس قىلىنىشىنى ئىختىيار ئەتمىسە كېرەك› دېدى زېرىپ قارى هاجى مۇلايىملىق بىلەن.

‹نېمىشقا؟ ئېنىقراق ئېيتىڭ، تەقسىر!›

‹كەمىنلىرىنىڭ پەرەز قىلىشچە، ئۇ كىشى پۈتۈن ئۆلكە مىقياسىدا ئومۇمىي بىر مەپكۇرە بىرلىكى تېخى مەيدانغا كەلمىگەن شارائىتتا، مۇنداق قىلىش بىھاجەتتۇر ۋە بەلكى زىيانلىقتۇر دەپ قارايدىكەن.›

‹ئۇنداقتا خوتەنلىكلەر بۇ هۆكۈمەتكە قارشىمىكەن؟›

‹يوقسۇ، ئۇلارنى قارشى دېگىلى بولماس، ئەمما ئانچە خەيرخاھ ئەمەس.›

‹ئەمىسە بۇ ئادەملەر ئارىسىدا بىر خوتەنلىكمۇ بار ئىكەنغۇزە!›

‹مېنىڭ پەرىزىمچە، مۇھەممەتئىمىن هەزرەت مادارا قىلماقنى جايىز دەپ بىلسە كېرەك.›

‹شۇنداق، — دەپ گەپكە قوشۇلدى ئېلاخۇنباي، — مەن يېقىندا سابىت دامۇللامنىڭ بۇيرۇقى بىلەن خوتەنگە بېرىپ، ئۇ كىشىنىڭ بىرگە بىرئاز ئالتۇن يارىدەم قىلىشنى ئىلتىماس قىلغانىدىم. ئۇ كىشى ئىككى يۈز سەر ئالتۇن بېرىپ، ئەگەر ئومۇمىي ئىتتىپاقلىقىمىزنى دېمەيدىغان بولسام، قەشقەر هۆكۈمىتىگە بىر تىينمۇ بەرمەيتتىم. هەتتا ئەسكەر باشلاپ بېرىپ، بۇزى ـ بۇزاڭ قىلىپ تاشلايتتىم، دېگەنىدى.›

‹ئۇ كىشى توغرا ئېيتىپتۇ، — دېدى هاجى ئاتام، — مۇشۇ تاپتا مەنمۇ ئىتتىپاقلىقنى دېمەيدىغان بولسام، قەشقەرگە بېرىپ، ئۇ لوموددىلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ قويماقچىدىم. بىزنىڭ قۇمۇللاردا

‹ئېشەك ئۆلۈۋاتسا ، قوڭى غېجەك تارتىپتۇ› دېگەن ماقال بار . ئەل ـ يۇرت نېمە كۈندە ، ئۇلار نېمە كويدا ! سائىت دامۇللىمۇ كەندىر يېغىغا سالغان چەلپەكنى تولا يەپ ، بېشى قېيىپ قالغان چەلپەكچى موللام ئوخشايدۇ . بولمىسىزە ، ئورۇق ئۇيغا يوغان مۈڭگۈز دەپ ، مۇنچىۋالا بېشى يوغانلىق قىلامدۇ ؟ ئۇ مېنىڭ بۇ ئىنقىلابنى قىلىشتىكى مەقسىتىمنى بىلمەمدىكەن ؟ شېئىر دۈبەندىن دەرھال ئايرىلىپ ، قەشقەرگە بېرىپ ‹رەئىس جۇمھۇر› بولغۇدەكمەن تېخى ! مەندە ئۆز ئالدىمغا پادىشاھلىق قۇرۇپ ، تاج كىيەيچۇ دەيدىغان نىيەت يوق . مېنىڭ بۇ بېشىمغا تاج ياراشمايدۇ . مەن دېگەن تاغدا پادا بېقىپ ، مەرگەنلىك قىلىپ ئۆتكەن چورۇقى يوغان تاغچى . مېنىڭ مەقسىتىم ئېزىلگەن خەلقىمىزنى زۇلۇمدىن قۇتقۇزۇش ، باراۋەر ھوقۇققا ئىگە قىلىش ، قان تۆكۈلۈشنى چاقماقتىراق تۈگىتىپ ، يۇرتقا تىنچلىق ئورنىتىش . ئەمدىزە ما جۇڭيېڭ بىلەن سوقۇشقىنىمىز يەتمەي شېئىر دۈبەن بىلەن يەنە سوقۇشسۇن دەمدىكەن بىزنى ئۇ دامۇللا ! ئىككىلىرى بېرىپ ، ئۇنىڭغا ئېيتسىلا ، تولا ھەددىدىن ئاشماي ، سىڭگەن زاغرىسىنى يېسۇن . ئاتا ـ ئانام ئاڭلىمىغان نەدىكى كەلگۈندىلەرنى چۆرىسىگە يىغىۋېلىپ ، پالانىستان ، پوكۇنستان قۇرىمەن دەپ ئىشنى بۇزمىسۇن . شۇنچە كۆپ قانلار تۆكۈلۈپ ، ئەل ـ يۇرت ۋەيران بولۇپ ، خوتۇنلار ئەرسىز ، نارەسىدىلەر ئاتىسىز قېلىۋاتقىنىمۇ يېتەر . راستىنلا ئەل ـ يۇرتنىڭ غېمىنى يەيدىغان ئادەم بولسا ، بىزگە ياردەم ئەۋەتسۇن . ما جۇڭيېڭ دېگەن قاراقچىنى قوغلاپ چىقىرىپ ، يۇرتتا تىنچلىق ئورنىتايلى ، مېنىڭ جاۋابىم شۇ . ›

بۇ گەپلەر بولۇپمۇ ‹نەدىكى كەلگۈندىلەرنى چۆرىسىگە يىغىۋېلىپ › دېگەن ئىبارىلەر زېرىپ قارى ھاجىمغا ناھايىتى قاتتىق تەگدى چېغى ، ئۇنىڭ ئېقى ئاق ، قىزىلى قىزىل سۈزۈك چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتتى ، نېپىز لەۋلىرىنىڭ تىترەۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى . ئېلاخۇنباي ئۆزىنى تېتىك تۇتۇشقا تىرىشىپ :

‹خوپ ، ھاجىم ، ئەلچىگە ئۆلۈم يوق دەپ ، بىزمۇ ھەممە

گەپنى داموللامغا يەتكۈزەرمىز . شۇنداقتىمۇ بىرەر پارچە مەكتۇپ يېزىپ بەرسىلە ئوبدان بولارمىكىن ، دېدى .

«بۇنىڭ ھاجىتى يوق ، دېدى ھاجى ئاتام قولىنى سىلكىپ . شۇنىڭ بىلەن گەپ تۈگىدى .

مېھمانلارنى ئۇزىتىپ ھويلىغا چىقىشىمىز كېرەم شاتۇرنىڭ دەرۋازىدىن ئالدىراش كىرىپ كېلىشىگە توغرا كەلدى . ھەممەيلەن قاتاڭغۇر كەلگەن بۇ ئۇزۇن پاچاق ئادەمنىڭ غەلىتە مېڭىشىغا قاراپ قېلىشتى . مېرۈل ئاكام ئۇنىڭ بىلەن بىر - ئىككى ئېغىز گەپلىشۋېلىپ ، دەرھال ھاجى ئاتامنىڭ يېنىغا كەلدى - دە ، ئۇنىڭ كۈچا تەرەپتىن ئىنتايىن مۇھىم خەۋەر ئەكەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى . ھاجى ئاتام باشلىق چوڭلار مېھمانلارغا خوش ئېيتقاچ ، كېرەم شاتۇرنى ئەگەشتۈرۈپ ، مېھمانخانىغا كىرىپ كەتتى . قالغانلىرىمىز مېھمانلارنى دەرۋازىغىچە ئۇزىتىپ قويدۇق .

كېرەم شاتۇر قانداق مۇھىم خەۋەر ئەكەلدىكىن - ھە ! »

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرگى تارقىسى
www.uyghurkitap.com

ئون تۆتىنچى باب

ئەجەل كۆلەڭگىسى

جەڭچىنىڭ كەمىرىدىكى شەمشەر
غىلىپىدا تۇرۇپمۇ ئۇنىڭغا كۈچ
بېغىشلايدۇ .

— «جالالىدىن رومى»دىن

1

— ھەي مېنىڭ شۇڭقارلىرىم ، ئۇچ ئايلىق مەشىق جەريانىدا ، قانات ـ قۇيرۇقۇڭلار يېتىلىپ ، قالتىس بولۇپ كېتىپسىلەر . ئەمدى ھېچقانداق ئۆۋ سىلەردىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ . سىلەرگە بۇيرۇق : جەنۇبىي شىنجاڭغا قاراپ ئالغا ! خوجىنىيازنى قوغلاپ تىرىك تۇتۇڭلار . ھېچبولمىسا ئۇنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىپ ، قەشقەر شەھەر سېپىلىنىڭ دەرۋازىسىغا ئېسىڭلار ! ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى سىلەرنىڭ ئالدىڭلاردا نېمە ؟ ھېچنېمە ئەمەس . ئۇلار خۇددى ئۇيەر ـ بۇيەردىن يىغىلىپ قالغان بىر توپ پادا . سىلەر چوقۇم غەلىبە قىلىسىلەر . مەن بىرنەچچە كۈن ئىچىدە ئۇرۇمچىگە تېگىپ ، شېڭ شىسەينى جەھەننەمگە ئۇزىتىمەن . پۈتۈن شىنجاڭ بىزنىڭ بولىدۇ . مەن شىنجاڭدا ئىسلام دۆلىتى قۇرىمەن ، بۇنىڭغا قەتئىي ئىشىنىڭلار . غەلىبە بىزنىڭ !

ما جۇڭىيىڭ تۇرپاندىن قاراشەھەرگە كېلىپ ، ئۇ يەردىكى ئىككى مىڭ بەش يۈز ئاتلىق چېرىكنى پاراتتىن ئۆتكۈزۈپ بولغاندىن كېيىن ، ئۇلارغا سۆزلىگەن نۇتقىنى ئەنە شۇنداق

جۇملىلەر بىلەن ئاياغلاشتۇردى . ئۇنىڭ سۆزى تۈگىگەن ھامان مۇنتىزىم سەپتە تۇرغان چېرىكلەر ئارىسىدىن «ياشىسۇن باش قوماندان ! ياشىسۇن ! » دېگەن سادالار ياڭراپ ، ئېگىز كۆتۈرۈلگەن كەڭ يۈزلۈك قىلىچلار كۈن نۇرىدا يالت ـ يۈلت قىلىپ ، دەھشەتلىك بىر مەنزىرە نامايان بولدى ، ئاتلار تېپىرلاپ كىشنەپ كەتتى .

بۇ چېرىكلەر ھەقىقەتەنمۇ ما جۇڭيىڭ ئېيتقاندەك مەخسۇس ھەربىي مەشىق جەريانىدا «قانات ـ قۇيرۇقى يېتىلگەن» ، قورال ـ يارىغى خىل ، ياش قۇرامى يىگىرمىدىن ئوتتۇز بەش ياشقىچە بولغان مۇنتىزىم ئاتلىق قوشۇن بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە تۇرپان ، توقسۇن ، قاراشەھەر تەرەپلەردىن ئەسكەرلىككە تۇتۇلغان ئۇيغۇرلارمۇ بار ئىدى . بۇ قوشۇننىڭ باشلىقى ما فۇيۇەن قارام ـ قەيسەر ۋە جەڭگە ماھىرلىقى بىلەن مەشھۇر ئىدى . ئۇ ، قەشقەرگە تېزرەك يېتىپ بېرىپ ، قەشقەر يېڭىشەھەردە قامىلىپ ياتقان ما جەنسالڭ (يەنى چولاق زىخۇي)نى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرۇپ ، ئۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە پىدائىيلارغا قارشى كەڭ كۆلەملىك جەڭ باشلاشقا ئالدىرايتتى . شۇنداق بولغاندا ، ئۇ ما جەنسالڭنى مۇھاسىرىدىن قۇتقۇزغان ھەم جەڭنى ھەل قىلغان ئاساسىي قەھرىمان دېگەن شۆھرەتكە ئىگە بولغان بولاتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن قاراشەھەردىن ئالدىراش يولغا چىقتى . قوشۇن ھاجىم بىلەن ما جۇڭيىڭ ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگەن ھېلىقى قاراشەھەر پۈتۈمى بويىچە ئىككى تەرەپنىڭ پاسىلى دەپ بەلگىلەنگەن باشئەگىم ئۆتكىلىگە تەخمىنەن بەش چاقىرىم قالغاندا ، ما فۇيۇەن بۇ كېچىنى شۇ يەردە ئۆتكۈزۈپ ، ئەتە تاڭ سەھەر بىلەن باشئەگىم ئۆتكىلىگە تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلماقچى بولدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، چېرىكلەرگە چىدىر تىكمەي ، ئوچاقمۇ ئاسماي ، قۇرۇق نان ، گۆش بىلەن ئوزۇقلىنىپ ، ئايدالىدا قونۇشقا بۇيرۇق بەردى .

بۇ قوشۇندىكى ئۇيغۇر چېرىكلىرىدىن توقسۇنلۇق ھەمدۇلغا تۇن نىسپىدىن ئاشقاندا كۆزەتچىلىك نۆۋىتى كەلدى . ئۇ بۇنىڭغا

نېمىشقىدۇ بەك خۇشال بولۇپ كەتتى ۋە ئىككى چىرىك بىلەن قارارگاھتىن تەخمىنەن يۈز ئەللىك قەدەم چەتتە پىيادە ئايلىنىپ يۈرۈشكە باشلىدى . ئەتراپ جىمجىت ، گويا پۈتۈن كائىنات ئۈيقۇغا كەتكەن . پەقەت جەڭ ئاتلىرىنىڭ توۋرىلاردىكى ئاخىرقى بوغۇزلىرىنى چاراسلىتىپ چاياشلىرىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى . ھەمدۇل بولسا ، پات ـ پات ئاسمانغا قاراپ قويياتتى . نېپىز بۇلۇتلار بىلەن قاپلانغان ئاسمان گۇمبىزى ئۇنىڭ كۆزىگە خۇددى كۆمتۇرۈپ قويۇلغان قازاندەك قاپقارا كۆرۈنەتتى . «بۇنىڭدىن ياخشى پەيت يوق ، ئەمەلىزە ، ماڭا دۆيۈزلەردىن قانداق قۇتۇلارمەن» دەپ ئويلايتتى ئۇ ئىككى ھەمراھىغا قاراپ .

ئۇنىڭ بەختىگە چېرىكلەرنىڭ بىرىنى قاتتىق ئەسنەك تۇتۇپ كەتتى . ئۇ باش بارمىقىنى ئېڭىكىگە تىرەپ تۇرۇپ :

— جىنىدەك كۆز يۇمۇڭالسام ، قانداق دەيسىلەر ، پەقەت جىنىدەك ، — دېدى . ھەمدۇل دەرھال ماقۇل بولدى . يەنە بىر چېرىك سەل ئىككىلىنىپ ، ئاخىر ماقۇلغا كەلدى . ھېلىقى چېرىك شۇ يەردىلا بىر تاشقا يۆلىنىپ ئۈيقۇغا كەتتى . ھەمدۇل يوغان بىر قورام تاشنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ ، غاڭزىسىغا تاماكا سېلىپ تارتىشقا باشلىدى . توقسۇن تاماكىسىنىڭ پۈرىقى نېرىراقتا ئايلىنىپ يۈرگەن ئىككىنچى چېرىكنىڭمۇ خۇمارىنى قوزغىدى بولغاي ، ئۇ ھەمدۇلنىڭ قېشىغا كېلىپ ، زوڭزىيىپ ئولتۇردى ـ دە ، غاڭزىغا قول ئۇزاتتى . بىراق ، كۆكسىگە مۇزدەك بىرنېمە سانجىلغاندەك بولۇپ تىن تارتماستىن يەرگە دۈم چۈشتى . قانلىق خەنجەر ھېلىقى ئۇخلاپ ياتقان چېرىكنىمۇ تۈيدۈرماستىن ئۇ ئالەمگە ئۇزاتتى . ھەمدۇل ئۇلارنىڭ مىلتىقلىرىنى ئېلىپ قاراڭغۇلۇقتا كۆزدىن غايىب بولدى .

2

— ئەھۋال شۇ ، ئاغىنىلەر ، — دېدى ھەمدۇل ، — ئۆز قېرىنداشلىرىمىزغا تىغ كۆتۈرگەن قولۇم قۇرۇسۇن ، ھېچنېمە

قىلالمىسام ، خەۋەر بولسىمۇ يەتكۈزۈپ قويماي دەپ قېشىڭلارغا قېچىپ كەلدىم . تاڭ ئاتقان هامان يېغا بېسىپ كېلىدۇ ، چاققان بىر گەپكە كېلەيلى . بۇ يەرنى تاشلاپ كېتىمىزمۇ ياكى سوقۇشۇپ كۆرىمىزمۇ ؟

— چوڭ ئىش قىلدىڭ ، دوستۇم ! سەن بولمىغان بولساڭ ، ئۇ دۆيۈزلەر بىزنى ئۇخلاپ ياتقان يېرىمىزدە قويىنى بوغۇزلىغاندەك بوغۇزلاپ تاشلار ئىكەندۇق . ساڭا رەھمەت ، — دېدى ئوغلاقچى مەنسۇر ، ئاندىن كۆپچىلىككە قاراپ ، — قېرىنداشلار ، مەردنى مەيداندا سىنايدىغان چاغ كەلدى . جەڭگە تەييار بولۇڭلار ! — دەپ ۋارقىرىدى ۋە ئىككى يېگىتنى دەرهال ئاتلىنىپ ، يول بويى ئات يەڭگۈشلەپ ، هېچ يەردە قونماستىن كۈچاغا بېرىپ ، سالى دورغىغا خەۋەر يەتكۈزۈشكە بۇيرۇدى .

تاڭ سۈزۈلۈش بىلەنلا چېرىكلەر هۇجۇمغا ئۆتتى . تاراسلاپ ئېتىلىۋاتقان مىلتىق ئاۋازلىرىغا ئات تۇياقلىرىنىڭ دۈكۈرلەشلىرى بىلەن چېرىكلەرنىڭ «شا ـ شا» (ئۇر ـ چاپ) دېگەن دەهشەتلىك هايقىرىقلىرى قوشۇلۇپ ، باشئەگمىم جىلغىسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى . ما فۇيۇەن ئۆز چېرىكلىرىنىڭ سان ۋە ساپا جەهەتتىن مۇتلەق ئۈستۈنلۈكىگە ئىشىنىپ ، باشئەگمىم ئۆتكىلىنى بىر هۇجۇم بىلەن يانجىپ تاشلىماقچى ئىدى . بىراق ، مەنسۇر بىلەن جاباباتۇ باشچىلىقىدىكى يېگىتلەرنىڭ قاتتىق قارشىلىقى كۆرسىتىشى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ، خۇددى قويۇنىڭ ئۈچىيىدەك ئەگرى ـ بۈگرى كەلگەن قىيا تاشلىق تار جىلغىدا زەمبىرەكنىڭ كارغا كەلمەسلىكى سەۋەبىدىن ئۇنىڭ بۇ پىلانى قۇرۇق خىيال بولۇپ قالدى . غەزەپلىك تىك قىيالار ، قورقۇنچلۇق قورام تاشلار ۋە تار جىلغىغا ئۈسۈپ كىرگەن جەينەكسىمان تاشلىق توقايلىقلاردىن چىقىۋاتقان ئەجەل ئوقلىرى ئۇنى ئۆتكەلنىڭ بوسۇغىسىغىمۇ يېقىن كەلتۈرمەي ، ئۇياق ـ بۇياققا ئۇرۇلۇپ ، تۈمشۇقىنى قانتىۋالغان تەلۈە قاۋانغا ئوخشىتىپ قويدى . يۈزدىن ئوشۇق چېرىكنى ئۆلۈمگە تۈتۈپ بېرىش بەدىلىگە بىر كۈن

ئېتىشىپمۇ بۇ كىچىككىنە ئۆتكەلدىن بۆسۈپ ئۆتەلمىگەن ما فۇيۇەن بۇ ئەلەمگە چىدىماي ، ئۆز گۆشىنى ئۆزى يېگۈدەك بولۇپ تۇرغاندا ، ئۇنىڭ مۇشاۋىرلىرى باشقا بىر يولنى كۆرسەتتى .

ئەتىسى چاشگاھ ۋاقتىدا ، ئاق بايراق كۆتۈرگەن ئىككى ئەلچى ما فۇيۇەننىڭ پىدائىيلارغا يازغان خېتىنى مەنسۇر پەيجاڭغا تاپشۇردى . بۇ خەتتە «مەن سىلەرنى سىناپ كۆردۇم ، سىلەر ياخشى ئۇرۇشىدىغان جەڭچىلەر ئىكەنسىلەر ، خوجىنىياز بەربىر يوقىتىلىدۇ . مېنىڭ قوشۇنۇمدىمۇ چەنتۇ چېرىكلەر خېلى بار ، ئەل بولساڭلار ، سىلەرنى ئۆز سېپىمگە قوشۇۋالىمەن ، يۇرتلىرىمىزغا قايتىمىز دېسەڭلار ، پۇل ۋە ئات ـ ئۇلاغ بېرىپ ، يولغا سېلىپ قويىمەن . ئەگەر يەنە تەرسالىق قىلساڭلار ، قانتىق پۇشايمان يەپ قالىسىلەر» دېيىلگەن .

— ھۇ ئاناڭنى... — دەپ ئاغزىنى بۇزدى مەنسۇر خەتنى يىرتىپ تاشلاپ ، — باشلىقىڭلارغا بېرىپ ئېيتىڭلار ، بىز ئۇنىڭ ئويلىغىنىدەك نوزىخۇڭ چەنتۇلاردىن ئەمەس ، قولىدىن كەلگىنىنى قىلسۇن .

ئەلچىلەر كەتكەندىن كېيىن ، مەنسۇر ھەممە يىگىتلەرنى يىغىپ :

— كۆرۈۋاتىسىلەر ، ئاغىنىلەر ، ئەھۋالىمىز ئېغىر . ئۆلۈمدىن قورقىدىغانلارغا رۇخسەت . مەن ھېچكىمنى زورلىمايمەن ، — دېدى . ئۇنىڭغا جاۋابەن ھەيۋەتلىك بىر سادا خۇددى بوراندەك گۈرۈلدەپ كەتتى .

— ئۆلسەك شېھىت ، قالساق غازى !

* *

كەچكە يېقىن قارشى تەرەپتە غەلىتە بىر مەنزىرە نامايان بولدى :

ما فۇيۇەن چېرىكلىرى ئۆز قىسمىدىكى ئۇيغۇر چېرىكلىرىدىن

يىگىرمىدەك يىگىتنى ھەيدەپ كېلىۋاتاتتى ، يېرىم يالىڭاچ ھالەتتە قوللىرى ئارقىغا باغلانغان بۇ يىگىتلەر ناله ـ پەريات بىلەن تىرەجەپ ماڭماسلىققا تىرىشاتتى . ھەربىرىنىڭ كەينىدە بىردىن چېرىك مىلتىقىنى گەجگىسىگە تىرەپ ، ئالدىغا مېڭىشقا زورلايتتى . توپقا سوڭدىشىپ كېلىۋاتقان ئاتلىق چېرىكلەر قىلىچلىرىنى پۇلاڭلىتىپ ، نېمىدۇر بىرنېمىلەر دەپ ۋارقىرايتتى . يېقىنلاشقانسېرى ، ھېلىقى قولى باغلاقلىق ئۇيغۇر چېرىكلىرىنىڭ قالايمىقان ۋارقىراشلىرى ئېنىق ئاڭلىنىشقا باشلىدى :

— قېرىنداشلار ، بىزنى قۇتقۇزۇڭلار !

— قۇتقۇزالمىساڭلار ، ئۇلارغا ئەل بولۇڭلار ، بولمىسا ، بۇ دۆيۇزلەر بىزنىڭ ھەممىمىزنى قىرىپ تاشلايدۇ .

— ياق ، ياق ، ئەل بولماڭلار ، بىزگە ھامىنى بىر ئۆلۈم ، بىزنىمۇ ئېتىۋېتىڭلار ، دۇشمەنىنىڭ قولىدا ئۆلگۈچە ، سىلەرنىڭ ئوقۇڭلاردا ئۆلەيلى .

— ياق ، مەن ئۆلۈشنى خالىمايمەن ، مېنى قۇتقۇزۇۋېلىڭلار ، قېرىنداشلار ! مېنىڭ ئۈچ بالام يېتىم قالمىسۇن !

چېرىكلەر ئالغا ماڭماي تىرەجەپ تۇرۇۋالغانلاردىن ئۈچىسىنى ئېتىپ تاشلىدى .

بۇ دەھشەتلىك مەنزىرىگە قاراپ ھاڭ ـ تاڭ قالغان پىدائىيلار نېمە قىلىشىنى بىلمەي ھودۇقۇپ قېلىشتى . باش بارمىقىنى چىشلەپ تۇرغان مەنسۇر بىردىنلا ۋارقىراپ تاشلىدى :

— ھەي نامەردلەر ، ئادەم قېلىپىدىن چىققان ھايۋانلار ! قىلمىغىنىڭلار شۇ قالدىمۇ ؟

— ۋاي ئىسىت ـ ھەي ! — دېدى ھەمدۇل ئۈھ تارتىپ ، — ئاۋۇ ئۆلگەنلەرنىڭ بىرى ، ئەنە ئاۋۇ ئېگىز بويلۇق يىگىت بىزنىڭ مەھەللىدىكى شاكىر مەزىننىڭ ئوغلى نەمەت داگازا ، بىچارىنىڭ خوتۇنى تۇل قالىدىغان بولدى ـ دە ! توي قىلغىلى تېخى يېرىم يىلمۇ بولمىغان .

— قانداق قىلىمىز ، مەنسۇر ئاكا ، گەپ قىلساڭچۇ ، قانداق قىلىمىز ؟ — توۋلاشقا باشلىدى يىگىتلەر .

— ئەستاغپۇرۇللا ، ئەستاغپۇرۇللا ، — دېدى مەنسۇر ئۇيان - بۇيان مېڭىپ . چېرىكلەر توپى تېخىمۇ يېقىنلاشماقتا . قولى باغلانغان يىگىتلەرنىڭ ناله - پەريادى پەلەككە يەتمەكتە .

— ئەمدى ئاتمىساق بولمىدى ! — ۋاقىرىدى كىمدۇر بىرى .

— ياق ، ئاتماڭلار ، بۇنىڭ ئامالىنى تاپتىم ، — دېدى جاباباتۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئاندىن ئۇ كۆڭلىكىنىڭ پېشىنى «جارت» قىلىپ يىرتتى - دە ، مىلتىقنىڭ ئوچىغا ئىلىپ ، پۇلاڭلىتىشقا باشلىدى .

مەنسۇر «نېمە قىلغىنىڭ بۇ ؟» دەپ ، ئۇنىڭ قولىدىن مىلتىقنى تارتىۋالماقچى بولدى . جاباباتۇ ئۇنىڭ قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى دېدى . مەنسۇرمۇ دەرھال چۈشىنىپ ، قولياغلىقنى پۇلاڭلىتىشقا باشلىدى .

كېلىۋاتقان چېرىكلەر توپى توختىدى . بىرئازدىن كېيىن ، چېرىكلەردىن ئىككىسى مەنسۇرلارنىڭ ئالدىغا ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ ، بىرەر يۇز قەدەم ئارىلىقتا توختىدى - دە :

— ئەل بولامسىلەر ؟ — دېدى .

— ئەل بولىمىز .

— ئەمىسە ، قورال تاپشۇرۇڭلار !

مەنسۇر ئېگىز تاغ چوققىلىرى ئارقىسىغا يوشۇرۇنۇپ كېتىۋاتقان قۇياشنى كۆرسىتىپ :

— كۆرۈۋاتامسىلەر ، كەچ كىرىپ قالدى . ئەتە ئەتىگەندە ، — دېدى .

— راستمۇ ؟

— ئەزىرايى خۇدا ، ئەتە ئەتىگەندە بۇ يەر چوقۇم سىلەرنىڭ قولۇڭلارغا ئۆتىدۇ .

* *

ئەلياتارغا يېقىن ، مەنسۇرلار جەڭدە قازا تاپقان ئون بەش يىگىتنىڭ تاش قەبرىلىرى بىلەن ۋىدالىشىپ ، جاباباتۇ باشلىغان

يول بىلەن كورلا تەرەپكە راۋان بولدى . ئېگىز قىيا تاغ بېشىدىكى «تاھىر - زۆھرە» مازىرى ئۈستىدە مۇڭلىنىپ تۇرغان كۈمۈش ئاي ئۇلارغا ئاقيول تىلەپ قاراپ قالدى .

3

ئەتىسى ما فۇيۇەن ئۆزىنىڭ ئالدانغانلىقىنى بىلىپ ، ئاچچىقىدىن مايمۇندەك چىرقىراپ تاشلىدى ۋە تاغقا قارىتىپ ماۋزىرىنىڭ ئون تال ئوقىنى بىراقلا ئېتىپ تۈگەتتى - دە ، مەنسۇر پەيجاڭلار تاشلاپ كەتكەن قارارگاھ تەرەپكە ئات سالدى . ئۇ ، قارارگاھنىڭ ئىزناسى سۈپىتىدە تۇرغان ئوپا ۋە تاش ئوچاقلارغا قاراپ ، ئۇنى ئىككى كۈن ئاۋارە قىلغان پىدائىيلار ساننىڭ يۈزگىمۇ يەتمەيدىغانلىقىنى تەخمىنلەپ ، «خوجىنىيازنىڭ ھەممە ئەسكىرى مۇشۇلاردەك بولىدىغان بولسا ، ئۇلارنى بىرنېمە قىلماق تەس ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپ قالدى . ئەمما ، ئۆز مەنتىقىسى بويىچە ، بۇ پىكىردىن دەرھال يېنىپ ، «ياق ، ھەممىسى ئۇنداق ئەمەس ھەم ئۇنداق بولماسلىقى كېرەك» دەپ ، ئېتىنىڭ بېشىنى كورلا تەرەپكە بۇرىدى .

ما فۇيۇەن مەنسۇر پەيجاڭلارنى بۇگۈر ئارقىلىق كۈچا تەرەپكە كەتتى دەپ ئويلاپ ، خاتىرجەم ھالدا كورلا شەھىرىگە كىرىپ ئورۇنلاشتى . ئۇنىڭ زاپاس ئوق - دورىلار يۈكلەنگەن بەش تارتىم تۆگىسى شەھەر سىرتىدىكى بىر لەڭگەرگە جايلاشقانىدى . تاڭ قاراڭغۇسىدا بىر توپ ئاتلىقلار خۇددى تۈيۇقسىز چىققان قارا قۇيۇندەك باستۇرۇپ كېلىپ ، چالا ئۇيقۇدا ياتقان چېرىكلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۇجۇقتۇرۇپ تاشلاپ ، ئوق - دورا ۋە قول بومبىلىرى قاچىلانغان ساندۇقلارنىڭ بىر قىسمىنى بۇلاپ كەتتى . يېرىم ھوشسىز ياتقان بىر يارىدار چېرىك ئۇزۇنچاق ساندۇقلارنى ئاتلارغا ئارتىپ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلار ئارىسىدا ھېلىقى توقسۇنلۇق ھەمدۇلنى كۆرۈپ قالدى .

دەل مۇشۇ ۋەقە بولۇۋاتقان چاغدا ، ما فۇيۇەن چۇشكۇن قىلغان گازارمىنىڭ سېپىلى ئۈستىدە كۆزەتچىلىك قىلىۋاتقان چېرىكلەرنىڭ ئىككىسى قاياقتىندۇر ئۇچۇپ كەلگەن ئوقيانىڭ ئوقى بىلەن يەر چىشلەپ قالدى . بىر ئوقنىڭ قۇيرۇقىدا ئالىقانچىلىك ئاق لاتا ئېسىقلىق تۇراتتى . ئۇنىڭغا : «بىز سېنىڭ ئارقاڭغا چۈشكەن ئەجەل كۆلەڭگىسى» دېگەن سۆزلەر يېزىلغانىدى .

شۇ ۋەقەلەردىن كېيىن ، ما فۇيۇەن بىر پاي ئوقتا ئۆلمەي قېلىپ ، رەقىبىدىن ئۆچ ئېلىشقا ئۇرۇنۇۋاتقان ياردار قاۋاندەك ئۆزىنى ھەر تەرەپكە ئۇرۇپ ، «بۇ ئەجەل كۆلەڭگىسى»نى تەلتۆكۈس يوقاتمىغۇچە كورلىدىن چىقماسلىققا قەسەم ئىچتى . شۇڭا ، بىر تەرەپتىن مەنسۇرنىڭ توپىغا قوشۇلغان كورلىلىق يىگىتلەرنى ئاتا ـ ئانا ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنى ھەيدەپ كېلىپ ، «بالىلىرىڭنى تېپىپ بېرىسەن» دەپ قىستىدى . بۇنىڭدىن نەتىجە چىقمىغاچ ، ئۇلاردىن بىرەر يۈز كىشىنى ئېتىپ تاشلىدى . يۇرت چوڭلىرىنىمۇ ، بۇ «ئەجەل كۆلەڭگىسى»نى تېپىشقا قىستاپ ، شۇ باھانىدە نۇرغۇن ئالتۇن ـ كۈمۈش يىغىۋالدى . يەنە بىر ياقتىن مىڭدىن ئوشۇق ئاتلىق چېرىك شەھەر ئىچىدىن تارتىپ شەھەر ئەتراپىدىكى يېزا ـ كەنتلەرنى ، جاڭگاللىق ۋە قومۇشلۇقلارنى ئالا قويماي ئۈچ كۈنگىچە تىمىسقىلاپ چىقتى . دېھقانلار ، ھۈنەرۋەن ، كاسىپلار ، مەدىكارلار ، بېلىقچىلار ھەمدە ئۇششاق سېتىقچىلار ئارىسىدا خۇددى شۇلارغا ئوخشاش كىيىنىۋالغان «ئەجەل كۆلەڭگىلىرى» ئاندا ـ ساندا كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى . ئەمما ، ئۇلارنى ھېچكىم ئاشكارىلاپ قويمايتتى . ھەتتا چېرىكلەر قاسساپقا گۆش سېتىشىپ بېرىۋاتقان مەنسۇرنىڭ ئۆزىدىن بىرەر گۈمانلىق ئادەمنى كۆردۈڭمۇ دەپ سوراپ باقتى . مەنسۇر بىلەن ھېلىقى قاسساپ ئۇنداق ئادەملەرنى ھېچ يەردە كۆرمىگەنلىكىنى ئېيتىپ ، چېرىكلەرنى يولغا سالدى . شۇ كۈنى كەچقۇرۇن مەنسۇر بىلەن جاباباتۇ ئۈستەڭ بويىدىكى چاتقاللىقلار ئارىسىدا يوشۇرۇنۇپ يېتىپ ، ئات سۇغىرىشقا چىققان سەككىز چېرىكنى قول بومبىسى

بىلەن پارچە - پارچە قىلىۋەتتى .

ما فۇيۇەن ئەسلىدە ، كورلىنى بىرەر كۈن بۇلاڭ - تالاڭ قىلغاندىن كېيىن ، دەرھال يولغا چىقىپ ، ھاجىم تەرەپ خەۋەر تېپىپ بولغۇچە ، ئۇلارنىڭ ئۇستىگە تۇيۇقسىز باستۇرۇپ بارماقچى ئىدى . «ئەجەل كۆلەڭگىسى»نىڭ توسقۇنلۇقى بىلەن كورلىدا تۆت كۈن توختاپ قالدى . ئۇ ئاخىر بۇ كۆلەڭگە بىلەن ئاۋارە بولۇۋەرسە ، تېخىمۇ كېچىكىدىغانلىقىنى چۈشىنىپ ، بايىقى قەسىمىنى بۇزدى - دە ، كورلىنى تويغۇچە بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ ، بۇگۇر تەرەپكە ئاتلاندى . بىراق ، بۇگۇر ، كۇچا ، باي ناھىيىلىرىدىن ئۆتۈپ تاكى ئاقسۇ كونىشەھەر تەۋەسىدە قارايۇلغۇن يېزىسىغا يېتىپ بارغۇچە ، بۇ «ئەجەل كۆلەڭگىسى»نىڭ دەھشىتىدىن بىرەر كۈنمۇ خالىي بولالمىدى .

بولۇپمۇ ، ھېلىقى كېچىسى بۇلاپ كېتىلگەن قول بومبىلىرى ما فۇيۇەن چېرىكلىرى ئۈچۈن ئاسماندىن تۇيۇقسىز ياغقان بالا - قازادەك بىر دەھشەت بولدىكى ، ئۇلار بۇ بالانىڭ ئالدىنى ئېلىشقا ئامالسىز قالدى . چۈنكى ، يىگىتلەر ئەمدى مىلتىق - قىلىچلىرىنى تىقىشتۇرۇپ قويۇپ ، قول بومبىسى بىلەن قوراللىنىۋالغانىدى . سېپى كاۋاك ياغاچ ، بېشى كاتەكچە شەكلىدە كېسىم - كېسىم قىلىپ بەرىتىپ قويۇلغان چويۇن پارچىسىدىن قۇراشتۇرۇلۇپ ، ئىچىگە مىلتىق دورىسى قاچىلانغان ۋە كۆرۈنۈشى خۇددى ھاۋانچا تېشىغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر يېرىم غېرىچ ئۇزۇنلۇقتىكى بۇ قورال قويۇنغىمۇ ، قولتۇققىمۇ ، ھەتتا يەڭنىڭ ئىچىگىمۇ سىغاتتى . يىگىتلەر بۇ قورالنى «ھاۋانچا تېشى» دەپ ئاتىۋالغانىدى . گاھ دېھقان ، گاھ ھۈنەرۋەن - كاسىپ ، گاھ ئېشەكچى ، گاھ يولۇچى قىياپىتىدە ، ئىككى - ئۈچتىن ، بەزىدە يالغۇز يۈرۈپ ، ئەل ئىچىگە سىڭىپ كەتكەن يىگىتلەردە مۇنداق قورال بار دەپ ھېچكىم گۇمان قىلمايتتى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، بۇ «ھاۋانچا تېشى»نىڭ قانداق ئېتىشنى ھەمدۇل يىگىتلەرگە بىردەمدىلا ئۆگىتىپ قويغانىدى .

مانا ، يول ياقىسىغا جايلاشقان پاكار سوقما تاملىق ئاددىي بىر

باغ ، مەي باغلاپ پىشقان بەزى ئالما شاخلىرى تامدىن ئارتىلىپ كەتكەن . ئالدىراش كېتىۋاتقان بىر توپ چېرىك ئات ئۈستىدە تۇرۇپلا ئالمىلارنى ئۈزۈپ قويۇنلىرىغا سېلىۋاتاتتى . دەل شۇ چاغدا ، سوقما تامنىڭ ئارقىسىدىن بىر «ھاۋانچا تېشى» چۈشۈپ ، ئون نەچچە چېرىكنى ئات ـ پاتلىرى بىلەن دومىلىتىۋەتتى .

كۈچادىن بايىغا باردىغان يولنىڭ خېلى بىر قىسمى پاكار ـ پاكار توپا تاغلاردىن تەركىب تاپقان قېلىن توقايلىق ئىدى . ياز كۈنلىرى يولنىڭ ئىككى قاسىنىدا ئاغزىنى كۈنگە قارىتىپ ئاچقان پېتى ئاپتاپ يەۋاتقان يوغان ـ يوغان كېلەرلەرنى كۆرگەن يولۇچىلارنىڭ بەدەنلىرى شۇركۈنۈپ كېتەتتى . بۇ قورقۇنچلۇق مەخلۇقلار بولسا ، ئادەملەردىن قىلچە ھېيىقماي ، چەكچىيىپ تۇرۇۋېرەتتى . چېرىكلەر ئاسمان ـ پەلەك چاڭ توزۇتۇپ يولدىن ئۆتۈۋاتقاندا ، ھېلىقى مەخلۇقلار خۇددى باش كۈز ئاپتېپىنىڭ نۇرىدىن قېيالمىغاندەك ، ئېرىنچەكلىك بىلەن ئۆزىنى دالدىغا ئېلىشقا باشلىدى .

ما فۇيۇەن ئات ئۈستىدە كېتىۋېتىپ ، يوغان بىر كېلەرنى كۆرۈپ قالدى ـ دە ، ماۋزېر بىلەن ئۇنى ئاتماقچى بولدى . بىراق ، توقايلىقتىن تۈيۇقسىز تاشلانغان بىرنەچچە «ھاۋانچا تېشى»نىڭ گۈمبۈرلىگەن دەھشىتىدىن يەرگە يېقىلىپ ئاتنىڭ ئاستىدا قالدى . كۆك بوز ئاتنىڭ يوغان گەۋدىسى ئۇنىڭ جېنىغا ئازا بولدى . گۆر ئاغزىدىن قايتقان ما فۇيۇەن كۆك بوز ئات بىلەن چېرىكلەرنىڭ قانغا مىلىنىپ يانقان گەۋدىسىگە بىردەم قاراپ تۇرۇپ :

— خەپ ، مەنسۇر ! سېنى تىرىك تۇتۇپ ، بىر قوشۇق قېنىڭنى ئىچمەيدىغان بولسام ، — دەپ ۋازقىراپ تاشلىدى .

4

«ئەجەل كۆلەڭگىسى»نىڭ ئەنە شۇنداق زەربىلىرى ما فۇيۇەننى خۇددى تىكەنگە دەسسەپ مېڭىۋاتقان يالاڭ ئاياغ كىشىگە

ئوخشىتىپ قويغاندى . شۇ ئارىلىقتا مەنسۇر باشقەگىمدىن ماڭدۇرغان ھېلىقى ئىككى يىگىت كۇچاغا كىرىپ سالى دورغىغا ، سالى دورغا بولسا ، كېرەم شاتۇر ئارقىلىق ھاجىمغا خەۋەر يەتكۈزۈپ بولغاچقا ، پىدائىيلار قوشۇنى قارايۇلغۇنغا توپلىنىپ ، ما فۇيۇەننى شۇ يەردە توسماقچى بولدى . باي سىجاڭ باشچىلىقىدىكى ئاقسۇ پىدائىيلىرى بىلەن ئەخمەت پەنساد باشچىلىقىدىكى خوتەن پىدائىيلىرى قوشۇلۇپ ، بۇ قوشۇندىكىلەرنىڭ سانى بەش مىڭدىن ئېشىپ كەتكەن بولسىمۇ ، تەڭدىن تولىسى قارا مىلتىق ، قىلىچ ـ نەيزە ، چوماق بىلەن قوراللانغان ۋە ھېچقانداق ھەربىي مەشىق كۆرمىگەن ئاددىي پۇقرالار ئىدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، تەشكىللەش ياخشى بولمىغاچقا ، بىر تۇتاش قوماندانلىققا بويسۇنۇشى يېتەرلىك بولماي ، ھەربىر توپ ئۆز ئالدىغا ھەرىكەت قىلاتتى .

— بۇ ھالىمىز بىلەن تۇڭگان چېرىكلىرىنى بىرنېمە قىلغىلى بولمايدۇ ، ھاجى ئاكا ، — دېدى نەمەت خەلپەت سەنمۇجاڭلىق سۇپىتى بىلەن ، — ئاگال ئۇلارنى گەپكە كىرگۈزۈش لازىم ئىدى .

— بىز ئۇلارغا يەتكۈدەك مىلتىق بېرەلمىگەن تۇرساق ، ئەمدىزە «ئۇيان تۇر ، بۇيان تۇر» دېگەنگە خەق ئۇنامدۇ ؟ «ھە ـ ھۇ» قىلىپ باراڭ كۆرسىتىشكە يارىسىمۇ بولۇر ، — دېدى ھاجى قاپىقىنى سېلىپ .

شۇنداقتىمۇ سالى دورغىنىڭ يىگىتلىرىنى ئاساس قىلىپ ، باي سىجاڭ بىلەن ئەخمەت پەنساد ئوڭ قاناتتا ، مەھمۇت مۇھىتى سول قاناتتا ، ھاجىنىڭ ئۆزى مەركەزدە تۇرىدىغان بولۇشتى .

ما فۇيۇەن چېرىكلىرى زەمبىرەك ئوقلىرىنىڭ ھمايىسىدە بىرقانچە قېتىم ھۇجۇمغا ئۆتتى . ئەمما ، كەچكىچە ھېچقانداق نەتىجە چىقىرالماي ئارقىغا چېكىندى . ئىككىنچى كۈنى پىدائىيلار تەرەپ ئۇستۇنلۇككە ئېرىشىپ ، پۈتۈن سەپ بويىچە ھۇجۇم باشلاش ئالدىدا تۇرغاندا ، باي سىجاڭغا ئوق تەگدى .

بۇ ئارقا تەرەپتىن ، ھېچبىر كۈتۈلمىگەن يەردىن ، نامەلۇم بىر كىشى ئاتقان غايىب ئوق ئىدى .

— ئارقىدىن ئاتتى ، ئارقىدىن !
— كىم ئاتتى ، كىم ؟
— خۇدا ، بۇ نېمە كەلگۈلۈك ! بۇ قايسى مەلئۇنىڭ ئىشى !
مىڭدەك ئادەم قېيا ـ چېيا بىلەن پۈتۈن چۆلنى بېشىغا كىيىپ ، باي سىجاڭنىڭ جەسىتىنى كۆتۈرگەن پېتى سەپتىن چېقىشقا باشلىدى .
سەپنىڭ ئوڭ قانىتى بۇزۇلدى . قاتتىق پاتپاراقچىلىق باشلىنىپ كەتتى .①
سالى دورغا ئات ئۈستىدە سېرىق ساقىلىنى تىترىتىپ ۋارقىرايدۇ :
— هاي توختاڭلار ، توختاڭلار ! بولمىسا ئېتىپ تاشلايمەن !
هاجىم ئاچچىقىغا پايلىماي ساقىلىنى يۇلۇپ كايىيدۇ :
— بۇ نېمە گەپ ؟ توختا ، هوي لومۇدىلار !
«ئادەم ئۇركۈسە ، مالدىنمۇ يامانراق ئۇركۈپ كېتىدۇ» دېگەن راست گەپ ئىكەن . ئاللا ـ چۈقان كۆتۈرۈپ ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە باقماي قېچىپ كېتىۋاتقانلار ئىچىدە ھېچكىم گەپ ئاڭلار ئەمەس . بۇ پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن ما فۇيۇەن چېرىكلىرى دەرھال ئۇلارنىڭ ئۈستىگە ئات سالدى . كالتە قۇيرۇقلۇق ئاتلار ئۈستىدە قىلىچ ئوينىتىپ ، شىددەت بىلەن قىيقاس ـ چۈقان سېلىپ كېلىۋاتقان بۇ چېرىكلەر بىرقانچە ئەسىرلەر بۇرۇن غەربكە يۈرۈش قىلغان چىڭگىز ئاتلىقلىرىنى ئەسلىتەتتى . مەركەز ۋە سول قاناتتىكى پىدائىيلارمۇ چېرىكلەرنى توسۇشقا ئاتلاندى . پۈتۈن سەپ

---

① پىدائىيلار قوشۇننىڭ قارايۇلغۇندىكى جەڭدە مەغلۇپ بولۇشىنىڭ مۇھىم سەۋەبلىرىنىڭ بىرى بولغان بۇ سىرلىق «غايىب ئوق» ۋەقەسى توغرىسىدا ھەر خىل رىۋايەتلەر بار : بەزىلەر باي سىجاڭغا بۇرۇن كۆيۈغۇل بولغان بىر كىشىدىن كۆرىدۇ (چۈنكى ئۇنىڭ باي سىجاڭغا قاتتىق ئاداۋەتى بولغانىكەن) ؛ بەزىلەر «ما فۇيۇەن تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن بىر سانقۇننىڭ ئىشى ئىكەن دەيدۇ» . يەنە بەزىلەر «باي سىجاڭنىڭ ئۆز يېقىنلىرىدىن بىرى ئۇنىڭ مەنسىپىنى كۆزلەپ شۇنداق قىلغان» دەيدۇ . مۇئەللىپ ئىنسان ۋۇجۇدىدىكى مەنىۋى ئاجىزلىقلار نۇقتىسىدىن بۇ ئۇچ ئېھتىمالنىڭ ھېچقايسىسىنى چەتتە قالدۇرغىلى بولمايدۇ ، دەپ قارايدۇ ۋە ماتېرىيالنىڭ قىسلىقى تۈپەيلى خۇلاسىلىك پىكىر ئېيتىشقا ئاجىزلىق قىلىدۇ (ئا) .

بۇزۇلدى . ئىككى تەرەپ گىرەلىشىپ كەتتى . ئۆزلىرى ياسىۋالغان ئاددىي قىلىچ ـ نەيزە ۋە تاياق ـ توقماقلار بىلەن قوراللانغان پىيادە قىسىملار ، بولۇپمۇ خوتەن پىدائىيلىرى كۆپ قىرىلىپ كەتتى .

ما فۇيۇەننىڭ غەلىبىسى بىلەن ئاخىرلاشقان بۇ جەڭ پىدائىيلار قوشۇننىڭ ۋۇجۇدىدىكى بىرمۇنچە ئاجىزلىقلارنى ئاشكارىلاپ قويدى . ھاجىدىن باشلاپ تۇرسۇن دولانغىچە چوڭ ـ كىچىك ھەممەيلەن ئۆزىدىن بىر ھەسسە ئاز بولغان چېرىكلەردىن يېڭىلىپ قېلىش سەۋەبلىرى ھەققىدە جىددىي ئويلىنىشقا باشلىدى . قورال ـ ياراغنىڭ قىسلىقى ۋە باي سىجاڭنىڭ سىرلىق ئۆلۈمىدىن باشقا ، يەنە قانداق سەۋەبلەر باركىن ـ ھە ؟ !

ئۇلار بۇ سوئالغا جاۋاب تېپىشقا ئۇلگۈرەلمەي ، چېرىكلەر بىلەن سوقۇشا ـ سوقۇشا تاغ تەرەپكە چېكىنمەكچى بولدى . مەنسۇر چوڭلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ :

— مەن يۇرت ئىچىدە قالاي ، ھاجى ئاكا ! يىگىتلىرىم بىلەن قالاي ! — دېدى .

— نېمىشقا ؟ — سورىدى ھاجىم چېچىلىپ .

مەنسۇر يەنە «ئەجەل كۆلەڭگىسى» بولۇپ ، دۇشمەننىڭ ئارقىسىغا چۇشمەكچى بولغانلىقىنى ئېيتتى .

چوڭلار بىر ـ بىرىگە قاراشتى .

— ئەمدى بولماسمىكىن ، ئۇكام ، — دېدى مەھمۇت مۇھتى غەمكىن بىر ئاھاڭدا .

— ياق ، بىز جاباباتۇ بىلەن ھەمدۇل باشلىق توققۇز يىگىت شۇنداق كېلىشتۇق . بىزگە ئىجازەت بەرسىلە . ئۇلارغا ئەگەشكىنىمىز ئەگەشكەن ، — دېدى مەنسۇر قەتئىي تۇرۇپ .

— نەگىچە ئەگىشىپ بارماقچى سىلەر ؟ — سورىدى ھاجىم ئۇنىڭغا جىددىي قاراپ .

— گۆرنىڭ ئاغزىغىچە ياكى بىرىمىز قالغۇچە ، بىرىمىز ! ھاجىم ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ، مەنسۇرنى مەھكەم قۇچاقلىدى .

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىگى نادىرسى
www.uyghurkitap.com

ئون بەشىنچى باب

ھاۋادا رادىئو دولقۇنلىرى

ھەقىقەت ئىككى كىشىگە موھتاج : بىرى ئۇنى سۆزلىگۈچى ، يەنە بىرى ئۇنى ئاڭلىغۇچى .

— جىبران خەلىل (ئەرەب)

1

ما جۇڭيىڭ ئۇرۇمچىگە شەرق تەرەپتىن بېسىپ كىرىش ئۈچۈن ، ئالدى بىلەن بۇ شەھەرنىڭ تەخمىنەن توقسان كىلومېتىر شەرقىي جەنۇبىغا جايلاشقان تاغلىق يېزا داۋانچىكنى ئىشغال قىلىش لازىملىقىنى ياخشى چۈشىنىپ يەتكەچكە ، بۇ يەرنى ئاللىقاچان ئىگىلىۋالغانىدى . شېڭ شىسەي داۋانچىكنىڭ ئىستراتېگىيىلىك ئورنىنىڭ مۇھىملىقىنى ما جۇڭيىڭدىن ياخشىراق چۈشىنىدىغان بولغاچقا ، بۇ يەرنى ئۇنىڭدىن تارتىۋېلىش ئۈچۈن ئاساسىي كۈچىنى شۇ تەرەپكە تاشلىغانىدى . شۇنداق قىلىپ ، بۇ كىچىككىنە تاغلىق يېزىغا ئىككى تەرەپتىن بولۇپ ، ئون نەچچە مىڭ چېرىك توپلاندى . ئۇلارنى بېقىش ئۈچۈن شەرقتە تۇرپان ، توقسۇن ، پىچان خەلقىنىڭ ، غەربتە ئۇرۇمچى ، سانجى ، فۇكاڭ ۋە گۈچۈڭ خەلقىنىڭ قاتارلىرى دەريادەك ئېقىپ ، يىلىكى قۇرۇماقتا ئىدى .

شېڭ شىسەي داۋانچىكنى تارتىۋېلىشقا بىرقانچە قېتىم

ئۇرۇنۇپ كۆرگەن بولسىمۇ ، ھېچقانداق نەتىجە چىقىرالمىدى . قىزىق يېرى شۇكى ، تاغ باغىرلىرى بىلەن قېلىن قارىياغاچلىقلارنى ئىگىلەپ ، ئەپلىك ئورۇندا تۇرغان ما جۇڭيىڭ قوشۇنى خۇددى ئويناشقاندەك قىلىپ ، قارشى تەرەپنىڭ ھۇجۇمىنى ئېرىنچەكلىك بىلەن قايتۇراتتى ـ دە ، قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتەي ، نېمىدۇر بىرنېمە كۈتۈپ ياتاتتى . بۇ ، قانداقتۇر بىر سىرلىق ھالەتتەك كۆرۈنەتتى .

ئەمما ، شېڭ شىسەي ئۇچۇن بۇ ھېچقانداق سىر ئەمەس ئىدى . يەنى ما جۇڭيىڭ ئۆزىنىڭ ئىتتىپاقدىشى ئىلىدىكى جاڭ پېيىۋەننىڭ غەرب تەرەپتىن ئۇرۇمچىگە يۈرۈش قىلىشىنى كۈتۈۋاتاتتى . بىرى شەرقتىن ، بىرى غەربتىن تېگىش قىلىپ ، ئۇرۇمچىنى ئىككى ياقتىن قىسىپ ، شۇ يول بىلەن شېڭ شىسەينى يوقاتماقچى .

شېڭ شىسەي ما جۇڭيىڭغا ئۆز كۈچى بىلەن تاقابىل تۇرالمايدىغانلىقىنى ئاللىقاچان چۈشىنىپ يەتكەچكە ، كىتابىمىزنىڭ يەتتىنچى بابى («جادۇگەرنىڭ ئەپسۇنى »)دا بايان قىلىنغىنىدەك ئۇرۇمچىدىكى سوۋېت كونسۇلى زىلاتكىنگە ئەپسۇن ئوقۇپ ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردەم بېرىشى خۇسۇسىدا ئۇنىڭدىن ۋەدە ئېلىپ بولغانىدى . زىلاتكىن شېڭ شىسەينىڭ كەتمىنىنى چېپىپ ، ئۇنى موسكۋاغا «ماركسىزمنىڭ سادىق مۇرىتى» دەپ تونۇشتۇرغان ۋە ئۇنىڭغا تېزرەك ياردەم بېرىلىشىنى ئىلتىماس قىلغانىدى . شېڭ شىسەي بىلەن زىلاتكىن موسكۋانىڭ جاۋابىغا تەقەززا بولۇپ تۇرغاندا ، سوۋېت كونسۇلخانىسىدىكى سىمسىز رادىئو ئاپپاراتىنىڭ سىگنالى جىددىي خەۋەر كەلگەنلىكىدىن بەلگە بەردى . قۇلاقلىرىغا ئاڭلىغۇچ تاقىغان رادىست ئايال بىر ـ ئىككى مىنۇتتىن كېيىن موسكۋادىن كەلگەن مەخپىي تېلېگراف شىفىرلىرىنىڭ ئاددىي تىلغا ئۆرۈلگەن نۇسخىسىنى زىلاتكىنىنىڭ ئالدىغا ئەكىردى :

«موسكۋا شېڭ دۇبەننىڭ سۆھبەت ۋەكىللىرىنى كۈتىدۇ» .

شېكى شىسەي بۇ خۇش خەۋەرنى ئاڭلاش بىلەن ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىن كىشىسى چېكى دېلىنى كۆز ئاغرىقىنى داۋالىتىدۇ دېگەن باھانە بىلەن ئاۋىئاتسىيە ئەترىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ياۋ شۇنىڭ ھەمراھلىقىدا دەرھال موسكۋاغا ماڭدۇرغانىدى . بۇ ، ئۆكتەبىرنىڭ باشلىرىدىكى ئىش بولۇپ ، شۇنىڭدىن بېرى شېكى شىسەي بىر ياقتىن ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىپ ، يەنە بىر ياقتىن چېكى دېلىدىن خەۋەر كۈتۈپ ، داۋانچىكى بىلەن سايئوپۇ ئارىلىقىدىكى تۈزلەڭلىككە جايلاشقان قوماندانلىق شتابىدا تەقەززا بولۇپ تۇراتتى .

يېڭى كالېندار بويىچە كۈز ئېيى ھېسابلانغان نويابىر كىرە ـ كىرمەيلا ئۇرۇمچىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى تاغلىق رايونلارغا قار يېغىشقا باشلاپ «شامال ماكانى» ئاتالغان سايئوپۇ تۈزلەڭلىكىدىن شەرققە قاراپ گۈركىرەپ سوقۇۋاتقان قارا بوران قار ئۇچقۇنلىرىغا قوشۇلۇپ ، ئالەمنى مالەم قىلماقتا ؛ يۇمران كۆچەت ۋاقتىدىن تارتىپ سايئوپۇ بوراننىڭ دەستىدىن شەرققە قاراپ خۇددى دوك ئادەملەرگە ئوخشاش ئېڭىشىپ قالغان قارىياغاچلارنىڭ شاخلىرىدىكى ئاخىرقى يوپۇرماقلىرى قار ئۇچقۇنلىرى بىلەن قوشۇلۇپ ، ئاكوپتا ياتقان ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرىنىڭ كۆزىگە تىقىلماقتا ئىدى . بۇ ھالدا ئۇلار باش كۆتۈرۈشكىمۇ جۈرئەت قىلالماي ، خۇددى كىرپىدەك تۆگۈلۈپ ياتاتتى . شېكى شىسەي چېرىكلىرىمۇ مۇنداق قاتتىق شۇنرغان پەيتىدە ھېچقانداق جەڭ ھەرىكىتى قىلىنمايدۇ دېگەن خىيال بىلەن ئاكوپلاردا خاتىرجەم يېتىشاتتى .

دەل شۇ چاغدا ، ئاق يېپىنچا يېپىنىپ ، ئاق بوز ئاتلارغا مىنگەن قىرىق چېرىك ما جۇڭيىڭنىڭ ئالدىنقى سېپىدىن بۆلۈنۈپ چىقىپ ، چەت ـ ياقىلاردىكى چىغىر يوللار بىلەن ھېچكىمگە تۇيدۇرماستىن ، شېكى شىسەينىڭ شتابى تەرەپكە ئىلگىرىلىدى . بىر ھازادىن كېيىن ئايدالدا چوقچىيىپ تۇرغان ھەربىي چېدىرلار كۆزگە چېلىقىشقا باشلىدى . شۇ چېدىرلارنىڭ بىرىدە تۇلكە

جۇڭسىغا ئورالغان شېكى شىسەي قۇترىغان شۇنىرغانلىقى خۇددى يىرتقۇچ بۆرىلەردەك ھۇۋلاشلىرىغا قۇلاق سېلىپ ، يېغما كارىۋاتتا جىم ياتاتتى . چېدىرلىقى ئوتتۇرىسىدا يېنىپ تۇرغان گۈلخاندىكى چوغلارلىقى شولىسىدا ئۇنىقى كۆزلىرىمۇ يىرتقۇچ بۆرىلەرنىڭ كۆزىدەك دەھشەتلىك پارقىرايتتى . چېدىر ئەتراپىدىكى مۇھاپىزەتچى چېرىكلەر شۇنىرغانلىغا ئارقىسىنى قىلغان ھالدا مىلتىقلىرىنى قۇچاقلاپ ، دۇگدىيىپ يۇرەتتى .

ھېلىقى ئاتلىقلار خۇددى يەردىن ئۇنگەندەك ئارقا تەرەپتىن تۇيۇقسىز باستۇرۇپ كېلىپ ، چېدىرلارنى ئوققا تۇتۇشقا باشلىدى . تاراسلاپ ئېتىلىۋاتقان مىلتىق ئاۋازلىرى ۋە قول بومبىلىرىنىڭ گۈمبۇرلەپ پارتلاشلىرى بىلەن گويا يەر يېرىلىپ ، ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشۈۋاتقاندەك ئەتراپ ـ جاھاننى دەھشەت قاپلاپ كەتتى . مۇھاپىزەتچى چېرىكلەرنىڭ تەڭدىن تولسى يەر چىشلەپ قالدى . تىرىك قالغانلىرى ئۆزىنى ئوڭشاپ بولغۇچە ، چېدىرلارنىڭ كۆپى يىقىلىپ ، ئىس ـ تۈتەك كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى . ئارقانلىرى ئۇزۇلۇپ ، تۈۋرۈكى ئۆرۈلگەن چېدىرلارنىڭ تىتىلىپ كەتكەن بوزبىنت پارچىلىرى بىر دۆۋە يىرتىق تاغارغا ئوخشاپ قالدى . شېكى شىسەي بولسا ئۆز چېدىرىدىكى بوزبىنت پارچىلىرى ئاستىدا دۈم ياتاتتى . قېلىن تۈلكە جۇۋا بىلەن پىششىق توقۇلغان ئاشۇ بوزبىنت پارچىلىرى ئۇنىقى جېنىغا ئارا بولغانىدى .

ئاق بوز ئاتلىقلار چاقماق تېزلىكىدە غايىب بولدى . شېكى شىسەينىقى شتابىدىن چىرقىراق كاناي ئاۋازلىرى ياڭراپ ، پۈتۈن دالىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى . پۈتۈن سەپ جەڭگە تەييارلاندى . بىراق ، كىمگە قارىتىپ ئېتىشنى ھېچكىم بىلمەيتتى .

شېكى شىسەي مۇنداق تۇيۇقسىز زەربىگە تۇنجى قېتىم ئۇچرىغان بولسا كېرەك ، قاتتىق ھودۇقۇپ كېتىپ ، بىر ھازاغىچە تېڭىرقاپ قالدى . مۇرىسىدىن يېنىقى يارىلانغان باش مۇھاپىزەتچى ئۇنىقى ئالدىدا تىزلىنىپ كەچۈرۈم سوراشقا باشلىغاندىلا ئۇ ھوشىغا

كەلدى چېغى ، دەردىنى ئۇنىڭدىن ئالماقچى بولغاندەك : «هوي نان قېپى لالما ، سەن نەدە قالغانسىڭ ! » دەپ ئۇنى شۇ يەردىلا ئېتىپ تاشلىدى ۋە تاڭ سۈزۈلۈپ ، شۇبرغان سەل پەسىيىش بىلەنلا ، ئەللىكتەك مۇھاپىزەتچىسى بىلەن شەھەر تەرەپكە قاراپ ئالدىراش ئاتلاندى . ھېلىقى قىرىق ئاتلىقتىن ئوتتۇز يەتتىسى شتابقا سالامەت قايتقانىدى . ما جۇڭيىڭ ئۇلارنى قوبۇل قىلىپ ، «باركالا ئەزىمەتلەر ، گا سىلىڭنىڭ چېرىكلىرى بولۇشقا مۇناسىپ ئىش قىلدىڭلار » دەپ كۈلۈپ قويدى .

2

شېڭ شىسەينىڭ شەھەرگە مۇنداق ئالدىراش كېلىشتىكى مەقسىتى يارەم مەسىلىسى توغرىسىدا موسكۋاغا ئەۋەتىلگەن چېڭ دېلىنىڭ خەۋىرىنى ئۇقۇش ئۈچۈن كونسۇل زىلاتكىن بىلەن كۆرۈشۈش ئىدى . شۇڭا ئۇ ، شەھەرگە يېتىپ كېلىش بىلەنلا ئۆيىگىمۇ بارماستىن ، كۆك بوز ئاتنىڭ بېشىنى سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ يېشىل سىرلانغان يوغان دەرۋازىسىغا بۇرىدى .

ئۇ دەرۋازىدىن كىرىپ كېلىۋاتقاندا ، زىلاتكىن ھېلىلا موسكۋادىن كەلگەن رادىئوگرامما شىفىرلىرىنىڭ ئاددىي تىلغا ئۆرۈلگەن نۇسخىسىنى دىققەت بىلەن ئوقۇۋاتاتتى .

— مۇنداقمۇ ئۇدۇل كەلگەن بارمۇ ، دۇبەن جانابلىرى ، مەرھەمەت ، مەرھەمەت ، قېنى ئولتۇرۇڭ ، — دېدى زىلاتكىن ، شېڭ شىسەينى قارشى ئېلىۋېتىپ ، — دەل ۋاقتىدا ، ھەممىمىزنى سۆيۈندۈرىدىغان خۇش خەۋەر ئوستىگە كەلدىڭىز . مەن سىزنى تەبرىكلەيمەن .

تەرجىمان بۇ سۆزلەرنى ئۆرۈپ بولغۇچە ، شېڭ شىسەي كونسۇل زىلاتكىننىڭ چىرايىدىكى تەبەسسۇم ، ئاۋازىدىكى جۇشقۇنلۇق ۋە قولىدىكى قەغەزگە قاراپ ، ئەھۋالنى چۈشىنىپ

بولغانىدى .

— مانا قۇلاق سىلىڭ ، — دېدى زىلاتكىن ، — قولىدىكى قەغەزدىن كۆزىنى ئۈزمەي ، — تىلىكىڭىز ئىجابەت بوپتۇ . موسكۋا سىزگە ياردەم بېرىش قارارىغا كېلىپ ، بەزى تەپسىلاتلار ھەققىدە ۋەكىلىڭىز بىلەن بىرنەچچە قېتىم سۆھبەت ئۆتكۈزۈپتۇ . ئەپسۇسكى ، سىزنىڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىڭىز بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ (ئەلۋەتتە موسكۋادىكى جاسۇسلىرى ئارقىلىق بولغان - دە !) ، جۇڭگونىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىسى ئارقىلىق بىزنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىمىزگە نارازىلىق بايانىتى بېرىپتۇ . شۇنىڭغا بىنائەن ، سىزنىڭ ۋەكىللىرىڭىز بىلەن بولۇۋاتقان سۆھبەتنى موسكۋادا ئەمەس ، ئۇرۇمچىدە داۋاملاشتۇرۇشقا توغرا كېلىدىكەن ، ھەمىدىن مۇھىمى بۇ سۆھبەتكە بىز تەرەپتىن مۇھىم بىر ئەرباب كېلىدۇ . بۇ كىم بىلەمسىز ؟ ھە ، ئەلۋەتتە بىلمەيسىز .

— شۇنداق ، — دېدى شېك شىسەي تېخىمۇ ھاياجانلىنىپ .

— بۇ ئەرباب ، — داۋاملاشتۇردى زىلاتكىن ، — يولداش ستالىننىڭ يېقىنلىرىدىن گارىگىن ئاپرىسوۋ بولىدۇ . ئاپرىسوۋنىڭ باش ۋەكىل سۈپىتىدە سۆھبەتكە كېلىدىغانلىقى يولداش ستالىننىڭ سىزگە تامامەن ئىشەنگەنلىكىنىڭ دەلىلى ، ئۇقتىڭىزمۇ !

— ئۇقتۇم ، ستالىن جانابلىرىدىن پەۋقۇلئاددە مىننەتدارمەن .

— شۇنداق ، ئاپرىسوۋ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى موسكۋانىڭ تاشكەنتتە تۇرۇشلۇق دىپلوماتىك ۋەكىلى ئىدى . ئۇ بىر زامانلاردا ئىرانىڭ شەرقىي شىمالىدىكى مەشھەد دېيارىدا ئىران كوممۇنىستلىرى ئارىسىدىمۇ ئىشلىگەن قابىل ئەرباب ، مۇشۇنداق كىشىنىڭ ئۇرۇمچىگە قەدەم تەشرىپى مۇناسىۋىتى بىلەن مەن سىزنى قىزغىن تەبرىكلەيمەن .

— سىزگە كۆپ رەھمەت ! ئاپرىسوۋ جانابلىرى قاچان يېتىپ كېلىدىكىن ؟

— رادىئوگرامما ۋاقتى ئېيتىلمىغان، ھەر ھالدا ئۇزۇنغا قالماس دەيمەن .

— ئۇنداق بولسا ، مەن دەرھال ئۇ زاتنى ئىستانسىيا قىلىشنىڭ تەييارلىقىنى كۆرەي .

* *

شېڭ شىسەي شەھەردە ئۇزۇن تۇرماي ، ئالاقىدار ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ ، يەنە فرونتقا قايتتى . فرونت تىنچ ئەمەس ئىدى . ما جۇڭيىڭ تەرەپ بۇرۇنقى ئادىتىگە خىلاپ ھالدا ، كەڭ دائىرىدە بولمىسىمۇ ، پات ـ پات ھۇجۇمغا ئۆتۈپ تۇراتتى . شېڭ شىسەي بۇنى ئىلىدىكى جاڭ پېيىۋەننىڭ ھەربىكەتلىنىپ قالغانلىقىنىڭ ئالامىتى دەپ چۈشەندى . ھەقىقەتەنمۇ ، جاڭ پېيىۋەن بىر قىسىم كۈچىنى ئۇرۇمچى تەرەپكە ماڭدۇرغانىدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، ما جۇڭيىڭنىڭ ئالتاي تەرەپتىكى كۈچلىرىمۇ ئۇرۇمچىگە قىستاپ كەلمەكتە ئىدى . بۇ ئەھۋاللار شېڭ شىسەينى قاتتىق ئەنسىرىتىپ قويدى .

* *

ئوننىچى نويابىر ئاخشىمى سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ سىمسىز رادىئو ئاپپاراتى يەنە بىر جىددىي سىگنال قوبۇل قىلدى . قەشقەردە تۇرۇشلۇق سوۋېت كونسۇلخانىسىدىن تۆۋەندىكى مەزمۇندا ئاخبارات كېلىۋاتاتتى :

«بۈگۈن كۈندۈز سائەت ئون بىرده ، تۇمەن دەرياسىنىڭ شىمالىدىكى تۈزلەڭلىكته چوڭ ئاممىۋى يىغىن ئۆتكۈزۈلۈپ ، ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نىڭ قۇرۇلغانلىقى رەسمىي جاكارلاندى . خوجىنىياز ھاجى جۇمھۇرىيەت

رەئىسى ، سابىت دامۇللا باش مىنىستىر دەپ ئېلان قىلىندى . بىراق ، خوجىنىيازنىڭ ئۆزى بۇ يەردە يوق . ئېنىق مەلۇماتلارغا قارىغاندا ، ئۇ ئاقسۇ ئەتراپىدا ما فۇيۈەن بىلەن سوقۇشۇۋاتىتۇ . يېغىن شەرىپىگە قىرىق بىر پاي سالیوت ئېتىلدى . ئەنگلىيە كونسۇلى ۋە بەزى ئافغان پۇقرالىرىمۇ يېغىنغا قاتناشتى . يېغىن قەشقەر شەھىرىنىڭ بازار كۈنى پەيشەنبىگە توغرىلانغاچقا ، ئادەم ناھايىتى كۆپ يىغىلغان . يېغىن مەيدانى ۋە كوچا - كويلاردا مەزكۇر «ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نىڭ ئاي يۇلتۇزلۇق كۆك بايرىقى ئېسىلغان . بۇلارنىڭ ھەيۋىسى بەك چوڭ» .

زىلاتكىن رادىست ئايالغا سىمسىز رادىئو ئاپپاراتىنىڭ سىگنالىنى دەرھال موسكۋاغا توغرىلاشنى بۇيرۇدى . ئۇرۇمچى ھاۋا بوشلۇقىدىن تارقالغان رادىئو دولقۇنى شۇ دەقىقىدە موسكۋاغا يېتىپ باردى .

ستالىن ھەيۋەتلىك كرېملى سارىيىدىكى ئىشخانىدا ئەگرى ساپلىق مۇشتەككە تاماكا بېسىۋېتىپ ، «قەشقەر ئۇيغۇرلىرى ئىچىدىمۇ بىر دونكىخوت چىققان ئوخشايدۇ» دەپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى .

زىلاتكىندىن ئۇچ سائەت بۇرۇن ، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىنىڭ سىمسىز رادىئو ئاپپاراتى يۇقىرىدىكى خەۋەرنى يېڭى دېھلىغا مەلۇم قىلدى ۋە شۇ كېچىسى ئەنگلىيىنىڭ كابۇل ، تېھران ، ئەنقەرە ، قاھىرە شەھەرلىرىدىكى ئەلچىخانىلىرىنىڭ ھەممىسى بۇ ۋەقەدىن خەۋەر تاپتى . ئۇلار ئارقىلىق ئافغانىستان ، ئىران ، تۇركىيە ، مىسىر ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكلىرىمۇ خەۋەر تېپىپ بولدى . ئەتىسىدىن باشلاپ شۇ ئەللەردىكى بەزى گېزىتلەردە بۇ توغرۇلۇق خەۋەر ھەم ماقالىلەر ئېلان قىلىنىشقا باشلىدى . بەزى ماقالىلەرنىڭ ئاپتورلىرى جۇڭگو زېمىنىدا قۇرۇلغان بۇ «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام

جۇمھۇرىيىتى»نى ئوچۇقتىن - ئوچۇق قوللاپ ، ئۆز ھۆكۈمەتلىرىدىن ئۇنى دەرھال ئېتىراپ قىلىشنى تەلەپ قىلىشنى .

جۇڭگو زېمىنىنىڭ غەربىي بۇرجىكىدە يۇز بەرگەن بۇ ۋەقە نەنجىڭ ، شاڭخەي ، گۇاڭجۇ ، تيەنجىن ، بېيجىڭ قاتارلىق شەھەرلەردە چىقىدىغان چوڭ گېزىتلەرنىڭ جىددي دىققىتىنى قوزغىۋەتتى . نەنجىڭدىكى مەركىزي ھۆكۈمەت بۇ ئىشنى سۈرۈشتە قىلىپ شېڭ شىسەيگە جىددي تېلېگراممىا ئەۋەتتى . شېڭ شىسەي ئالاقزادە بولۇپ ، بىر ياقتىن مەركىزي ھۆكۈمەتكە «بۇ گەپلەرنىڭ ھەممىسى ئىغۋا ، قەشقەر ھېلىمۇ بىزنىڭ قولىمىزدا» دېگەن مەزمۇندا جاۋاب قايتۇرغان بولسا ، يەنە بىر ياقتىن دەرھال زىلاتكىن بىلەن كۆرۈشۈپ ، قەشقەردىكى سوۋېت كونسۇلخانىسى ئارقىلىق خوجىنىياز ھاجى بىلەن ئالاقىلىشىشقا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدى .

— ئۇ ساقالغا نېمە دېمەكچىسىز ؟ — سورىدى زىلاتكىنمۇ جىددىيلىشىپ .

— ئۆز مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلسۇن ، يەنى ما فۇيۇەننىڭ قەشقەردىكى ما جەنسالىڭ بىلەن قوشۇلۇۋېلىشىغا يول قويمىسۇن ؛ ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» دېگەن بىرنېمىنى دەرھال يوقاتسۇن دېمەكچىمەن .

— ياخشى ، — دېدى زىلاتكىن ، — جىمسار پۈتۈمىنىڭ روھى بويىچە ، خوجىنىياز جەنۇبىي شىنجاڭ ئامانلىقىنى ساقلاش باش قوماندانى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئەلۋەتتە سىز ئېيتقاندەك قىلىشى لازىم . بىراق ، بۇ ئىشلار ئۇنىڭ قولىدىن كېلەمدۇ ، يوق ؟ قولىدىن كەلگەن تەقدىردە ، مەسىلەن ئېيتايلۇق ، سابىت دامۇللىنى يوقىتىشقا جۈرئەت قىلالامدۇ ، يوق ؟ — بۇ بىر مەسىلە .

— ئۇنىڭ جۈرئەت قىلىش - قىلماسلىقى بىلەن مېنىڭ كارىم يوق . ئەمما ، بۇيرۇقنا بويسۇنۇشى شەرت . شۇنداق ئەمەسمۇ ، كونسۇل جاناببىرى .

— بىر چالمىدا ئىككى پاختەك سوقمەن دەۋاتىسىز ـ ھە ، جانابىي دۇبەن ، سىز يېتۈك ھەربىي مۇتەخەسسىسلا ئەمەس ، بەلكى ھەقىقەتەنمۇ قابىل سىياسىئون ئىكەنسىز ھەم ، — دېدى زىلاتكىن مەمنۇنلۇق بىلەن كۈلۈپ .

* *

دېكابىر ئېيىنىڭ ئوتتۇرىلىرى چۈشكە يېقىن بىر چاغدا ، ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ شەرقىي دەرۋازىسى تەرەپتە قېلىن قارغا قاپلىنىپ يانتاق ئايرودرومغا كىچىك تىپتىكى بىر ئايروپىلان كېلىپ قوندى . چاقلىرى ئورنىغا چاڭغا بېكىتىلگەن بۇ ئايروپىلان خۇددى چانىغا ئوخشاش خېلى يەرگىچە تېيىلىپ كېلىپ توختىغان ھامان ، زىلاتكىن بىلەن شېڭ شىسەي باشلىق بىر توپ ھۆكۈمەت ئەربابلىرى چوڭ ـ چوڭ قەدەملەر بىلەن ئۇنىڭغا يېقىنلاشتى ۋە كەمچەت ياقىلىق قارا دراپ جۇۋا ، قاما قۇلاقچا ، ئاق كىگىز ئۆتۈك كىيگەن ، قەددى ـ قامەتلىك ، كۆكۈچ كۆزلىرى جىددىي قارايدىغان سالاپەتلىك بىر كىشىنى ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن قىزغىن كۈتۈۋالدى . بۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشقا يېڭىدىن تەيىنلەنگەن باش كونسۇلى گارېگىن ئايرېسوۋ ئىدى .

شېڭ شىسەينىڭ موسكۋاغا ئەۋەتكەن ۋەكىللىرى چېڭ دېلى بىلەن ياۋ شۇنمۇ شۇ ئايروپىلاندا قايتىپ كەلگەنىدى .

شۇ ئاخشىمى ئەلياتار چاغدا ، ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى ئارقا كوچىلارنىڭ بىرىگە جايلاشقان كاتولىك چېركاۋىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا جۇغى كىچىككىنە بىر دوك ئايال ئاستا كېلىپ ، يان ئىشىكنىڭ تۆمۈر ھالقىسىنى ئېھتىيات بىلەن ئۇچ قېتىم شاراقلاتتى . ئىشىك ئېچىلىپ ، ئورۇق بىر گەۋدە كۆرۈندى . ئاي يورۇقىدا ئۇنىڭ سېپتا كىيىنگەن ياغاق يۈز ، كوسا ساقال بوۋاي ئىكەنلىكى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئۇ گەپ ـ سۆز

قىلماي دوك ئايالنى يان ئىشىك يېنىدىكى غۇۋا يورۇپ تۇرغان بىر ئۆيگە باشلىدى . دوك ئايال قويىندىن بىر كىتابنى چىقىرىپ :

— خوجايىن خانىم بۇ كىتابنى ئوقۇپ بوپتۇ . پوپ جانابلىرىغا بېرىپ قويۇڭ ، — دېدى شاڭخەي تەلەپپۇزىدا .

— ياخشى . خوجايىن خانىم سورائقان ژۇرنال مانا . بۇنى ئالغاچ كېتىڭ ، — دېدى بوۋاي ، ئۇنىڭغا بىر رەسىملىك ژۇرنالنى بېرىۋېتىپ .

بوينىغا كرېست ئېسىۋالغان يوغان قورساق ، سېرىق بۇرۇغۇر ساقال ، تەخمىنەن ئاتمىش ياشلار چامىسىدىكى بىر كىشى ئىشىك ـ دېرىزىلىرى ھىم يېپىلىپ ئوبدان ئىسسىتىلغان خىلۋەت ھۇجرىدىكى ئونىچى لامپا يورۇقىدا بايىقى كىتابنى دىققەت بىلەن ژاراقلاشقا باشلىدى . بۇ ، «ئىنجىل» كىتابىنىڭ خەنزۇ تىلىدىكى يېڭى نەشرى بولۇپ ، ئۇنى ژاراقلاۋاتقان كىشى مۇشۇ چېركاۋدا ئۇزۇن يىللاردىن بېرى پوپلۇق قىلىۋاتقان چارلىز جورج ئىدى . ئۇ كىتابنى ژاراقلاۋېتىپ ، خۇددى خورازنىڭ تاجىسىدەك قىزىرىپ تۇرغان گۆشلۈك يۇزىنى قولياغلىقى بىلەن پات ـ پات سۈرتۈپ قويياتتى . ئاخىر ، كىتابنىڭ پۈكلەپ قويۇلغان بېتىگە كۆزى چۈشتى ـ دە ، كىچىككىنە شېشە قۇتىدىكى سارغۇچ سۇيۇقلۇققا يۇڭ قەلەمنى چىلاپ ئېلىپ ، شۇ بەتكە سۈرۈشكە باشلىدى . يۇڭ قەلەم ھەربىر سۈرتۈلگەندە ئۇنىڭ ئىزى بويلاپ خەت قۇرلىرى ئارىلىقىدا ئۇششاق شىفىرلار نامايان بولۇپ تۇراتتى .

پوپ سېرىق بۇدۇر چاچلىرى يېپىپ تۇرغان پېشانىسىنى يەنە بىر سۈرتۈۋېلىپ ، سىمسىز رادىئو ئاپپاراتىنى ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىغا توغرىلىدى . رادىئو دولقۇنى مۇنۇ مەزمۇندىكى مەخپىي شىفىرلارنى ھاۋا بوشلۇقىغا تارقىتىۋەتتى :

«ئاپرېسوۋ ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلدى . رۇسلارنىڭ شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىگە بېرىدىغان ھەربىي ياردەمنىڭ تەپسىلاتلىرى

ھەققىدە ئەتە رەسمىي سۆھبەت باشلىنىدۇ . ئۇزاققا قالماي شېكىش شىسەي قوشۇنلىرى سوۋېت رۇسىيىسىنىڭ ھەربىي تېخنىكىسىغا ئىگە بولىدۇ» .

ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىنىڭ سىمسىز رادىئوسى بۇ خەۋەرنى شۇ كېچىسىلا يېڭى دېھلىغا يوللىۋەتتى . تۇن نىسپىدىن ئاشقاندا ، لوندونمۇ بۇ گەپتىن خەۋەر تاپتى .

بۇ كۇنلەردە ئۇرۇمچى بىلەن موسكۋا ، ئۇرۇمچى بىلەن قەشقەر ، قەشقەر بىلەن يېڭى دېھلى ، يېڭى دېھلى بىلەن لوندون ھاۋا بوشلۇقىدا توختاۋسىز ئېقىۋاتقان رادىئو دولقۇنلىرى پۈتۈن دۇنيانىڭ دېگۈدەك دىققەت نەزىرىنى ئاسىيا قۇرۇقلۇقىنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان شىنجاڭ دېگەن زېمىنغا مەركەزلەشتۇرۇپ قويدى . بۇ رادىئو دولقۇنلىرى شۇ چەكسىز ھاۋا بوشلۇقىدا ئېقىپ يۇرگەندە ، ئېھتىمال ئاسمان جىسىملىرىغا ، ھېچبولمىغاندا ، غەمسىز ئۇزۇپ يۇرگەن بۇلۇت پارچىلىرىغا تېگىپ ئۆتكەندۇ ! ئۇلار بۇ رادىئو دولقۇنلىرى توشۇپ يۇرگەن گەپ ـ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ، ھەيران قېلىشقاندۇ ؟ ھەيرانۇھەسلىكتە «ئاھ ، بۇ قانداق زېمىن ؟ ئۇنىڭ غېمىنى يەيدىغانلار ، ياق ـ ياق ، غېمىنى يەيدىغانلار ئەمەس ، ئۇنىڭغا خىرىس قىلىدىغانلار نېمانداق كۆپ ؟» دېيىشكەندۇر .

ئاھ ، يىلىكى شورلۇق زېمىن !

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

ئون ئالتىنچى باب

ئۇرۇمچى قامال كۈنلىرىدە

«سەن ئۇرۇشنى خالىمايدىكەن ،
سەن ئۇنىڭغا ئېرىشىسەن» .

— چىڭگىزخاننىڭ مۇھەممەت خارەزم شاھقا يازغان خېتى

1

«خوجايىن خانىم»نىڭ دوك ئايالدىن پوپقا ئەۋەتكەن مەخپىي ئاخباراتى بوش يەردىن چىقمىغان ئوخشايدۇ . خۇددى شۇ ئاخباراتتا دېيىلگىنىدەك ، ئاپرېسوۋ ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئەتىسىدىن باشلاپلا سوۋېت ئىتتىپاقى تەرىپىدىن بېرىلىدىغان ھەربىي ياردەمنىڭ تەپسىلاتلىرى ھەققىدە شېكى شىسەي بىلەن سۆھبەتلىشىشكە كىرىشتى . زىلاتكىن بولسا ، ئاپرېسوۋنىڭ ئىتائەتمەن ھەمراھى سۈپىتىدە ئۇنىڭ بىلەن دائىم بىللە ئىدى . شېكى شىسەي تەرەپتىن چېكى دېلى بىلەن ياۋ شۇن سۆھبەتكە باشتىن - ئاياغ قاتنىشىپ تۇراتتى . ئۇلاردىن باشقا ، شېكى شىسەينىڭ ئەكى ئىشەنچلىك شەخسىي كاتىپى ۋاكى يىڭ دېگەن چىرايلىق يىگىتمۇ دائىم بىللە ئىدى . مەخپىيەتلىكنى ساقلاش يۈزىسىدىن سۆھبەت كۆپىنچە كېچىلىرى ئۆتكۈزۈلەتتى . سۆھبەتنىڭ ئورنىمۇ ئۆزگىرىپ تۇراتتى .

سۆھبەتنىڭ تۆتىنچى كۈنى ، ئەلياتار چاغدا پوپ چارلىز يەنە ئۆزىنىڭ خاس ھۇجرىسىدا دوك ئايال ئارقىلىق «خوجايىن خانىم»

نىڭ ئۆيىدىن قايتىپ كەلگەن ھېلىقى رەسىملىك ژۇرنالنى ئالدىراش ۋاراقلاشقا باشلىدى. بىردەمدىن كېيىن ژۇرنالنىڭ بېتىدە تۆۋەندىكى مەزمۇننى ئوقتۇرىدىغان ئۇششاق شىفىرلار نامايان بولدى:

«ھازىرچە مەلۇم بولغىنى: سوۋېت رۇسىيىسى شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىگە ئوچ مىليون رۇبلى قىممىتىدە ھەربىي ئەشيا يارىدەم بېرىدۇ. بۇ ئەشيالار ئىچىدە مىلتىق، پىلىموت، خەۋەرلىشىش ئاپپاراتلىرى ۋە يېتەرلىك ئوق - دورا ھەم باشقا ھەربىي لازىمەتلىكلەر بولغاندىن تاشقىرى، مۇھىمى ئۇرۇش ئايروپىلانلىرىمۇ بار. شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ بۇنىڭ بەدىلىگە نېمە بېرىدىغانلىقى ھەققىدىكى سۆھبەت يەنە داۋاملىشىدۇ.»

پوپ چارلىز ئاڭلىغۇچنى دەرھال قوللىقىغا تاقاپ، سىمسىز رادىئو كۇنۇپكىسىغا قولىنى ئۇزاتتى.

چېركاۋدىن ھاۋا بوشلۇقىغا يەنە رادىئو دولقۇنلىرى تارقىلىشقا باشلىدى.

* *

سۆھبەت داۋاملىشىۋاتقان كۇنلەرنىڭ بىرىدە، ما جۇڭيىڭنىڭ ئون مىڭغا يېقىن قوشۇنى پۈتۈن سەپ بويلاپ قانتىق ھۇجۇمغا ئۆتتى. شېڭ شىسەي قوشۇنى پۈتۈن كۈچى بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىپ باققان بولسىمۇ، بەرداشلىق بېرەلمەي چېكىنىشكە باشلىدى. ئۇرۇمچى شەھىرى خەۋپ ئاستىدا قالدى.

1934 - يىلى يانۋار ئېيىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ما جۇڭيىڭ قوشۇنى نۇرغۇن قۇربانلىقلار بەدىلىگە شەھەر سىپىلىنىڭ نەنىياڭ (جەنۇبىي دۆڭلۇك)نىڭ بىر قىسمى بىلەن شەرق تەرەپتىكى مەھەللىلەرنى، جۇملىدىن، شەرق دەرۋازا تەرەپتىكى رادىئو ئىستانسىسى بىلەن ئايرودرومنى ئىشغال قىلدى ۋە كىچىك تېپتىكى بىر ئايروپىلانىنى قولغا چۈشۈرۈۋالدى. ئارقىدىنلا، شەھەرنىڭ شىمال ۋە غەرب تەرەپلىرىمۇ ما جۇڭيىڭ قوشۇنىنىڭ قولىغا

ئۆتۈپ ، شەھەر قامالدا قالدى . ئەمما ، خەندەك ۋە سىپىل سىرتىدىكى كوچا - كويلار ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرىنىڭ توك تېزەكتەك قېتىپ قالغان جەسەتلىرى بىلەن تولۇپ كەتتى .

كالتە جۇڭا ۋە ھەربىي قۇلاقچا بىلەن تېخىمۇ چاققان بولۇپ قالغان ما جۇڭيىڭ شەھەرنىڭ غەربىدىكى يامالىق تاغنىڭ يانباغرىدا شەھەرگە دۇربۇن سالماقتا ئىدى . قارغا كۆمۈلۈپ يانقان شەھەر ئۇنىڭ كۆزىگە خۇددى بىر ئويمانلىقتا ئۇستىدىن قويۇق ئىس - تۈتەك ئۆرلەپ تۇرغان تىلسىماتقا ئوخشاش كۆرۈنۈپ كەتتى . شەھەر بىلەن يامالىق تاغ ئوتتۇرىسىدا ئاپئاق ھور ئۆرلىتىپ ، جەنۇبتىن شىمالغا ئاستا ئېقىۋاتقان ئۇرۇمچى دەرياسى بولسا ، ئۇنىڭغا خۇددى شۇ تىلسىماتنى ساقلاۋاتقان ئەجدىھادەك كۆرۈنەتتى .

«بۇ تىلسىمات ئىچىدە پۈتمەس - تۈگىمەس دۇنيا - دەپنە يوق . ئەمما ، بۇ پۈتمەس - تۈگىمەس دۇنيا - دەپنە ساقلىنىۋاتقان خەزىنىنىڭ ئاچقۇچى مۇشۇ شەھەردە ، — دەپ ئويلايتتى ئۇ ، — بۇ ئاچقۇچ ھاكىمىيەت دېمەكتۇر . بۇ ئاچقۇچنى قولغا كىرگۈزمىگۈچە جاھاندا كەمدىن - كەم ئۇچرايدىغان بايلىق خەزىنىسى بولغان شىنجاڭ دېگەن بۇ زېمىنىنىڭ ھۆكۈمرانى بولماق ۋە شۇ ئارقىلىق بارلىق مەقسەتلەرگە يېتمەك ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس ! »

كامال كازىمنىڭ ئاۋازى ئۇنىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ قويدى :

— ئاددىي مۇشاۋىرىڭىز بولۇش سۈپىتىم بىلەن بىر تەكلىپ بەرسەم ، سىلىڭ جانابلىرى قوبۇل كۆرەرمىكىن ؟

— نېمە دېمەكچىسىز ؟

كامال كازىم شەھەر مۇداپىئەسىنىڭ كۈچلۈكلۈكى ۋە قارشىلىقنىڭ قانتېقىلىقى سەۋەبىدىن ، چېرىكلەرنىڭ كۆپ قىسمى قىرىلىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ، ھازىرچە شەھەرنى ئېلىشقا قانتىق ئۇرۇنماي ، قامالنى مەلۇم زامان داۋاملاشتۇرسا ، مۇنداق قانتىق سوغۇقتا شەھەردىكىلەرنىڭ ئاشلىق ۋە يېقىلغۇدىن قىسىلىپ ، ئۆزۈنغا بەرداشلىق بېرەلمەيدىغانلىقىنى ئېيتىپ كېلىپ مۇنداق دېدى :

— رازۋېدكا قىلىشقا ئەۋەتىلگەن خادىمىڭىز زاكىر دولاتوۋنىڭ ماناستىن يوللىغان خەۋىرىگە قارىغاندا ، گېنېرال جاڭ پېيىۋەننىڭ ئالدىنقى قىسىملىرى شىخوغا يېتىپ كەلگەن ۋە ئۇرۇمچىگە قاراپ يۈرۈش باشلاش ئالدىدا ئىكەن . شۇنداق بولغاندىن كېيىن ، بىرئاز كۈتسەك ، جاڭ پېيىۋەن قىسىملىرى يېتىپ كېلىش بىلەن…

— بەس قىلىڭ ، مۇشاۋىر ئەپەندىم ! — دېدى ما جۇڭيىڭ ئۇنىڭ گېپىنى ئۈزۈپ ، — ھاكىمىيەت تامغىسىنىڭ سېپى بىر ، ئۇنى بىر ئادەم تۇتۇشى كېرەك . مەن ساراڭمەدىم ، ئۇنىڭ بىر ئۇچىنى جاڭ پېيىۋەنگە تۇتقۇزۇپ قويغىلى . ماڭا مەسلىھەت بېرىش ئورنىغا ، ئاۋۇ ئەسىر چۈشكەن لىيوتچىك بىلەن ھاۋاغا ئۆرلەڭ ـ ده ، شەھەر ئۈستىدە ئايلىنىپ يۈرۈپ ۋەرەقە تاشلاڭ . شەھەر خەلقى قوزغىلىپ شېڭ شىسەينى ئۆرۈۋەتسۇن ياكى شېڭ شىسەي تەسلىم بولۇپ ، شەھەرنى ماڭا تاپشۇرسۇن .

كامال كازىم يېنىدىكى ھەمراھلىرىنىڭ ئۆزىگە غەلىتە بىر كىنايىلىك نىگاھ بىلەن قاراۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ، ۋىللىدە قىزىرىپ كەتتى . ئەمما ، دەرھال ئۆزىنى ئوڭشۇۋلىپ ، «پەرمانىڭىزنى ھازىر بەجا كەلتۈرىمەن» دەپ مېڭىشقا تەلپۈندى .

— ياق ، مۇشاۋىر ئەپەندىم ! — قاقاقلاپ كۈلدى ما جۇڭيىڭ ، — چاقچاق قىلىپ قويدۇم ، ئايروپىلانغا باشقا بىرىنى چىقىرىڭ . مېڭ قاغىدىن بىر لاچىن ئەۋزەل .

شۇنىڭدىن بىرەر سائەت كېيىن ، قاناتلىرى يېڭىناغۇچقا ئوخشايدىغان بىر ئايروپىلان شەھەر ئۈستىدە ئۇچۇشقا باشلىدى . ئۇچقۇچىنىڭ ئارقىسىدىكى ئورۇندا ئولتۇرغان ئوفىتسېر بىر قولى بىلەن ئۇچقۇچىغا تاپانچا تەڭلەپ تۇرۇپ ، يەنە بىر قولى بىلەن تەشۋىقات ۋەرەقىلىرىنى تاشلايتتى . ۋەرەقىلەردىن كېيىن ، ئۇچ دانە كىچىك بومبىمۇ تاشلاندى . بۇ بومبىلار زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزەلمىگەن بولسىمۇ ، ئۇنىڭ ھەيۋىسى ئەل كۆڭلىنى پەرىشان قىلىۋەتتى .

بۇنىڭسىزمۇ شەھەر خەلقىنىڭ كۆڭلى يېتىپ ئاشقۇدەك پەرىشان ئىدى . چىللە كىرىش بىلەنلا ، سوغۇق شۇنداق قاتتىق

بولۇپ كەتتىكى ، كېچىلىرى تالادا قالغان ئىتلار يانغان يېرىدە قېتىپ قالاتتى . ئادەملەرنىڭ تۆكۈرۈكى يەرگە چۈشۈپ بولغۇچە ، مۆلدۈرگە ئايلىنىپ قالاتتى . تېخى تۇنۇگۈنلا ئاپئاق ھور ئۇرلىشىپ ئېغىزاتقان ئۇرۇمچى دەرياسى بىر كېچىدىلا شىنىدەك قېتىپ قالدى .

«قىشنىڭ گۈلى ئوت» دەپتىكەن قەدىمكىلەر . ئوتۇن - كۆمۈر بولمىسا ، نەدىكى ئوت ! بولۇپمۇ ئۇرۇمچى — ئەتراپتىكى خاڭلاردىن كىرىدىغان كۆمۈر بىلەنلا ئىسسىنىدىغان شەھەر ، مانا ئەمدى كۆمۈر توشۇيدىغان ھارۋىلارمۇ ، تۆگە ، ئېشەكلەرمۇ يوقىلىپ كەتكەن . ئۇلارسىز نە ئۆي ئىسسىغاي ، نە قازان قاينىغاي !

ئۇرۇمچى زامان - زامانلاردىن بۇيان ، ئەتراپ يېزا قىشلاقلاردىن تاشقىرى ، ئۇ يېنى جۇڭغار ، بۇ يېنىسى تۇرپان ئويمانلىقى بىلەن تويۇنىدىغان شەھەر ئىدى . مانا ئەمدى ئۇرۇش يالماۋۇزلىرى يوللارنى ئېتىپ ، كارۋانلارنى يۇتۇپ ، بۇ شەھەرنى گالدىن بوغۇپ «ئارپا - بۇغداي ئاش ئىكەن ، ئۇنچە - مارجان تاش ئىكەن» دەيدىغان كۇنلەرگە چۈشۈرۈپ قويدى . شەھەر — ئەمچەكسىز قالغان بوۋاقتەك يىغلاپ ، ھالسىزلىنىپ كېتىۋاتقان بىچارىدەك ئىڭرىماقتا ئىدى . خۇددى شائىرنىڭ ئېيتقىنىدەك :

مۇزلىدى شەھەر ، مۇزلىدى ھىسار ،
قوۋۇقلار سۇنۇق ، كونا بىر مازار .
شەھەر ئۈستىدە لالما بۇلۇتلار
ئوزۇق ئىزدىشىپ قىلىدۇ شىكار .

كۈننىڭ ئەسىرى يوق ، ھاۋا تۇمانلىق ،
يەرلەر تىترىشۇر ، مۇزلىغان جانلىق .
ھەر نە شادلىقتىن جۇدادۇر ھايات ،
ئاڭلىنۇر ھەر ئۇن مۇڭلۇق ، پىغانلىق .

تۇرخۇن تۇۋنده يىرتىق كۆن ئۆتۈك ،
چورۇق تىترەيدۇ تاپىنى تۆشۈك .
مەسۇم گۆدەكلەر چىرايى سېرىق ،
قوللار سۇنۇلغان ، بويۇنلار بۈكۈك .

* *

شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ، يەنە ئەلياتار چاغدا ، ھېلىقى دوك ئايال يەنە چېركاۋ دەرۋازىسى ئالدىدا پەيدا بولدى··· پوپ چارلىز ئالدىراش ئىشقا كىرىشتى . ئۇ ، ئالدىدا يېيىقلىق كىتاب قۇرلىرى ئارىلىقىدىكى مەخپىي شىفىرلارنى ئوقۇۋېتىپ ، ئىككى قېتىم «خۇداغا ئامانەت» دەپ ئوك قولى بىلەن چوقۇنۇۋالدى . بىردەمدىن كېيىن ئۇنىڭ ئالدىدىكى سىمسىز رادىئو ئاپپاراتىدىن ھاۋا بوشلۇقىغا يەنە رادىئو دولقۇنلىرى تارقىلىشقا باشلىدى :

«جەددىي خەۋەر ! ئاپرېسوۋ بىلەن شېك شەھىرىدىكى سوۋېت رۇسىيەسىدىن بېرىلىۋاتقان ھەربىي ئەشيالار يارىمى بىلەن ما جۇڭيىڭنى يېڭىشكە كۆزى يەتمەي ، بۇۋاستە ھەربىي يارەم تەلەپ قىلدى . شېك شەھىرىدىكى ھۆكۈمىتى شىنجاڭدا كومۇنىزمنى تەشۋىق قىلىدۇ ، ئىچكى ـ تاشقى سىياسەتلەردە موسكۋادىن يولىورۇق ئالىدۇ ، سوۋېت رۇسىيەسىگە شىنجاڭدا كان ئېچىش ، سودا ـ تىجارەت قىلىش ئىمتىيازى بېرىدۇ ، سوۋېت ھاكىمىيىتىگە قارشىلىق قىلىپ ، شىنجاڭغا قېچىپ ئۆتكەن قوراللىق ئاق ئورۇسلارنى تەقىب قىلىدۇ ۋە مۇھىم ئاتامانلىرىنى يوقىتىدۇ دېگەنگە ئوخشاش شەرتلەر بەدىلىگە سوۋېت رۇسىيەسى شېك شەھەرىنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلىپ ، ما جۇڭيىڭنى ۋە قەشقەردىكى ‹شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ›نى يوقىتىشقا بۇۋاستە قوشۇن ئەۋەتمەكچى بولدى» .

بۇ قېتىم «خوجايىن خانىم» پوپ چارلىزغا ئەۋەتكەن بۇ

ئاخباراتنى تېپىشتا قانداقتۇر سەۋەبلەر بىلەن سەل كېچىككەنىدى . چۈنكى ، بۇ كۈنلەردە بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى ئىككى قىسىمغا بۆلۈنۈپ ، شىنجاڭ چېگرىسى ئىچىگە كىرىپ بولغانىدى . بىرىنچى قىسمى «ئالتايىسكىلار» دېگەن نام بىلەن چۆچەك چېگرىسىدىن كىرىپ ، توپتوغرا ماناسقا يېتىپ كەلدى ؛ ئىككىنچى قىسمى قورغاس چېگرىسىدىن غۇلجا تەۋەسىگە كىرىپ ، كۈرە شەھىرىنى قورشاۋغا ئېلىپ بولغانىدى .

كۈرە — مىلادىيە 1763 ـ يىلى چېنلۇڭ خان دەۋرىدە ئىلىدىكى توققۇز شەھەرنىڭ بىرى سۈپىتىدە ئىلى دەرياسىنىڭ شىمالىي قىرغىقىغا بىنا قىلىنغان بولۇپ ، مەنچىڭ خانلىقىنىڭ شىنجاڭنى ئىدارە قىلىدىغان باش جاڭجۈڭى تۇرىدىغان شەھەر ئىدى . كېيىنچە بۇ شەھەر دەريا سۈيىنىڭ يالاپ كېتىش خەۋپى ئاستىدا قالغانلىقتىن ، 1882 ـ يىلى ئۇنىڭ ئون بەش چاقىرىم شىمالىغا يېڭى كۈرە شەھىرى بىنا قىلىنغان . يېڭى كۈرە شەھىرى شىنخەي ئىنقىلابىدىن كېيىنمۇ جاڭجۈڭ تۇرىدىغان جاي بولۇپ كەلگەن . ئىلى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش مەھكىمىسىنىڭ باش ۋالىيسى جاڭ پېيىۋەنمۇ ئەنە شۇ ئەنئەنە بويىچە كۈرە شەھىرىگە جايلىشىپ ، ئۇنى ئۆزىنىڭ باش شتابى قىلغانىدى .

ئۇنىڭ ئۇستىگە ، سوۋېت ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن ، قورغاس چېگرىسى ئارقىلىق بىرنەچچە مىڭ كازاك سولداتلىرى بىلەن جۈڭگو چېگرىسىغا قېچىپ ئۆتكەن چارروسىيە گېنېرالىرىدىن ئاتامان دۈتوۋ بىلەن ئاننېنكوۋلارنىڭ بارلىق قورال ـ ياراغلىرى جۈڭگو ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن مۇسادىرە قىلىنىپ ، كۈرە شەھىرىدىكى ھەربىي ئىسكىلاتلاردا ساقلانماقتا ئىدى . بۇ قورال ـ ياراغلار ئىچىدە يېنىك قوراللاردىن باشقا ، ئون نەچچە ئات سۈرەپ ماڭىدىغان چوڭ كالىبىرلىق زەمبىرەكلەر ، پارچىلاپ ئانتا ئارتىدىغان دالا زەمبىرەكلىرى ۋە ئات قوشۇپ سۈرەپ ماڭىدىغان چاقلىق پىلىموتلارمۇ بار ئىدى . شۇنداق قىلىپ ، كۈرە شەھىرى چوڭ بىر ھەربىي ئىسكىلانتا ئايلىنىپ

قالغاندى .

ئىلى ۋادىسىدەك كەڭ ۋە باي زېمىننىڭ ھۆكۈمرانىي ، بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن ئەنە شۇنداق ھەربىي ئەشيالار ئىسكىلاتىنىڭ ئىگىسى بولۇۋالغان جاڭ پېيىۋەن ئۆزىنى دۇنيادا بىرلا ھېسابلايتى . ئۇ ، شېڭ شىسەيگە قارشى ما جۇڭيىڭ بىلەن تۈزگەن ئىتتىپاقداشلىق شەرتنامىسى بويىچە ، 1934 ـ يىلى يانۋار ئېيى كىرىش بىلەنلا ، ياڭ جىڭجۇڭ دېگەن سەركەردىسىنىڭ باشچىلىقىدا بىر قىسىم كۈچنى ئۇرۇمچى تەرەپكە ماڭدۇرۇۋېتىپ ، ئارقىدىن زور بىر قوشۇن بىلەن ئۆزى يولغا چىقتى .

قارا ئېگەر ـ جابدۇقلۇق قارا ئاتلارغا مىنىپ ، قارا كالتە جۇۋا كىيگەن ۋە قىسقا مىلتىق ، ماۋزىرلار بىلەن قوراللانغان بىر توپ مۇھاپىزەتچىلەر ئارىسىدا بوز ئارغىماق ئۈستىدە غادىيىپ ئولتۇرغان جاڭ پېيىۋەن قۇياش نۇرىدا ئالماستەك پارقىراپ تۇرغان ھەيۋەتلىك تاغ چوققىلىرىغا ، قېلىن قارغا كۆمۈلۈپ يانقان يانباغىرلاردىكى قارىغايلارغا قاراپ خىيال سۈرەتتى : «يالغۇز بىرلا ئىلى ۋادىسى ئەمەس ، پۈتۈن شىنجاڭ مېنىڭ بولۇشى كېرەك . بۇ قوينى كەڭ ، بايلىقى مول ، خەلقى نادان زېمىننى ياڭ زېڭشىندەك قېرى تۈلكە ئون يەتتە يىل سورىغان يەردە ، ئەمدىلا قىرىق ئىككىنچى باھارىمنىڭ زەۋقىنى سۈرۈپ ، بۆرىدەك ئالغۇر ، يىلپىزدەك چاققان ، يولۋاستەك كۈچتۈڭگۇر بىر ئەزىمەت بولغانكەنمەن ، نېمىشقا يېگىرمە يەتتە يىل ، ياق ، بەلكى ئوتتۇز يەتتە يىل سورىيالمىغۇدەكمەن ! بەزىلەر مېنى ئۇچ خوتۇنلۇق بولۇۋالدى دەيمىش تېخى ، بەش خوتۇنلۇق بولسام نېمە بوپتۇ ! قەشقەر دىيارىنى سورىغان ما تىتەينىڭ قىرىق خوتۇنى بوپتىكەنغۇ ! مەندەك يىلىكى تولۇق ئەرگە بەش خوتۇنمۇ ئازلىق قىلىدۇ تېخى ! »

بىردىنلا ھاۋا بوشلۇقىنى يېرىپ كېلىۋاتقان ئايروپىلانىڭ دەھشەتلىك غارقىرىغان ئاۋازى ئۇنى چۆچۈتۈۋەتتى . كۆزىنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ھاۋادىن پىلىموت ئوقلىرى يېغىپ ،

مۇھاپىزەتچىلەردىن بىرنەچچىسى ئاتتىن غۇلاپ چۈشتى . ئارقىدىنلا ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشكەندەك گۈمبۈرلىگەن بىر دەھشەتلىك تاۋۇش ئاڭلىنىپ ، ئۇنىڭ ئۆزىمۇ ئاتتىن غۇلاپ كەتتى . ئات ۋە ئادەملەرنىڭ قانغا مىلەنگەن جەسەتلىرى قارغا كۆمۈلۈپ قالماقتا ئىدى . ئايروپىلان ھايات قالغانلارنىڭ باش ئۈستىدە ئۇچۇپ يۈرۈپ ، تىرىك تۇرغۇزۇپلا جېنىنى ئالغۇدەك دەھشەت سالاتتى .

جاڭ پېيپۇەن «بۇ نېمە ئىش» دەپ سوراشقىمۇ قۇربى يەتمەي ، تىرىك قالغان بىرنەچچە مۇھاپىزەتچىسىنىڭ ياردىمى بىلەن تىزىغچە قار كېچىپ يۈرۈپ ، قېلىن قارىغايلىق ئارىسىغا يوشۇرۇنۇشقا ئاران ئۈلگۈردى . بىراق ، كۇرە تەرەپتىن گۈمبۈرلەپ ئېتىلىۋاتقان زەمبىرەك ئاۋازلىرى ئۇنىڭ جېنىنى ئېلىپ ياندا قويماقتا ئىدى .

بىرەر سائەتتىن كېيىن ، ئۇنىڭ ئارقىدا كېلىۋاتقان قوشۇنىدىكى ئوفىتسېرلاردىن بىرنەچچىسى ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ ، قورغاس چېگرىسىدىن كىرگەن سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ كۇرەنى توپقا تۇتۇۋاتقانلىقىنى ، بايىقى ئايروپىلاننىڭ سوۋېت زېمىنى تەرەپكە ئۇچۇپ كەتكەنلىكىنى مەلۇم قىلدى .

— كۆك كۆزلەر ئارىلاشقان بولسا ، مېنىڭ ئىشىم تۈگەپتۇ ! — ۋارقىرىدى جاڭ پېيپۇەن ، يوغان كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كەتكۇدەك بولۇپ ، — مەن مۇنداق بولۇشنى نەدىن بىلەي ، ھەممىسى شېڭ شىسەينىڭ ئويۇنى . مەن بۇ ئىبلىس ئۈستىدىن مەركىزي ھۆكۈمەتكە ئەرز بېرىمەن .

— گېنېرال جانابلىرى ، — دېدى ئۇنىڭ بىر مۇشاۋىرى ، — ھازىرچە جېنىمىزنى يوشۇرغۇدەك بىر دالدا جاي تېپىپ ، ئۇرۇمچى تەرەپكە ئەۋەتىلگەن قوشۇنىمىز بىلەن ئالاقىلىشىشنىڭ ئىلاجىنى قىلساقمىكىن !

شۇنىڭدىن كېيىن ، ئۇلار يەنە ئالغا ئىلگىرىلەپ ، كەچ كىرگەندە ، ئۇدۇل كەلگەن بىر جاڭزىغا چۈشكۈن قىلماقچى بولدى . بىراق ، ئالدى تەرەپتىن ، ئىككى ئوفىتسېر ئات چاپتۇرۇپ

كېلىپ ، ئۇرۇمچى تەرەپكە ئەۋەتىلگەن قوشۇننىڭ شىخودا شېڭ شىسەي قوشۇنى بىلەن يېرىم كۈن جەڭ قىلىپلا تەسلىم بولغانلىقىنى ، قوشۇن باشلىقى ياڭ جىڭجۇڭنىڭ تاغ يولى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭغا قېچىپ كەتكەنلىكىنى ئېيتىپ ، «بىز گېنېرال جانابلىرىغا بولغان ساداقىتىمىزنى ئاخىرغىچە ساقلاپ ، ھېچبولمىسا ، بۇ ئىشلارنى سىزگە مەلۇم قىلىپ قويايلى دېگەن نىيەتتە نەچچە كۈن يول يۈرۈپ ، ئاران بۇ يەرگە يېتىپ كەلدۇق» دېدى .

جاڭ پېيىۋەننىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى . بىرھازادىن كېيىن ، «بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى ئاسمان خۇداسىنىڭ ئىرادىسى بولسا كېرەك» دېدى ۋە ئۆزىنىڭ زاپاس ئېتىنىسى ئالدىغا كەلتۈرۈشنى بۇيرۇدى .

جاڭ پېيىۋەن پۇتلىرى ئىنچىكە ، بېشى كىچىك ، كۆكرىكى كەڭ كەلگەن بوز ئارغىماقنىڭ كۆزلىرىنى سىلاپ تۇرۇپ ، ئۇنى تاپانچا بىلەن ئېتىۋەتتى ۋە ھەمراھلىرىغا قاراپ «مەندىن ئامەت يۇزىنى ئۆرىدى ، سىلەرگىمۇ خوش» دېدى ـ دە ، شۇ تاپانچا بىلەن ئۆزىنىمۇ ئېتىۋالدى .

2

كۈرەدىكى قىزىل ئارمىيە جاڭ پېيىۋەننىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، ھەممە قورال ۋە ئاشلىق ئىسكىلاتلىرىنى پاك ـ پاكىز قۇرۇقداپ بولۇپ ، كەلگەن يولى بىلەن ئۆز ئېلىگە قايتتى .

چۆچەك ئارقىلىق چېگرىدىن كىرىپ ، ماناستا توختىغان «ئالتايسكى»لار ئۇرۇمچىگە يۈرۈش باشلىدى . توپ ـ زەمبىرەك ، تانكا ۋە تۆمۈر كوڭكىلار بىلەن قوراللانغان بۇ ئاتلىق ۋە موتورلۇق قوشۇن جۇڭگو ئارمىيىسى سىياقىدا كىيىنىپ ، جۇڭگو بايرىقى ئاستىدا كېلىۋاتقاچقا ، قورال ـ ياراغ ۋە چىراي شەكلىنىڭ

ئۆزگىچىلىكىنى دېمىگەندە ، ھېچكىم ئۇلارنى ئاسان تونۇيالمايتتى .

قامالدا قالغان ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ مۇداپىئەسى ھەرقانچە چىڭ بولسىمۇ ، ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرىنىڭ سېپىل سىرتىدىكى مەھەللىلەرگە تەلۈلەرچە باستۇرۇپ كىرىش خەۋپى قاش يېلىن كىرپىك ئارىسىدا تۇراتتى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، ما جۇڭيىڭنىڭ خەلقئارالىق قانۇنلارغا رىئايە قىلماي ، سوۋېت كونسۇلخانىسىنى توپقا تۇتۇپ قېلىشىمۇ ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، شېڭ شىسەينىڭ تەكلىپىگە بىنائەن ، ئاپرېسوۋ كونسۇلخانىنىڭ مۇھىم خادىملىرى بىلەن رادىئو ئالاقە ئاپپاراتلىرىنى ئېلىپ ، سېپىل ئىچىگە كۆچۈپ كىرگەنىدى .

بىر كۈنى ئاپرېسوۋ چىڭ دېلىگە تېلېفون بېرىپ ، شېڭ شىسەي بىلەن دەرھال كۆرۈشمەكچى ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى . شېڭ شىسەي ئۇنى شۇ ھامان قوبۇل قىلدى . ئاپرېسوۋ شېڭ شىسەي بىلەن ئېسەنلىشىپ بولغاندىن كېيىن ، بىر پارچە قەغەزنى چىڭ دېلىگە بېرىۋېتىپ :

— موسكۋادىن جىددىي تېلېگرامما كەلدى . بۇنى دۇبەن جانابلىرىغا ئوقۇپ بېرىڭ ، — دېدى .

رادىئوگراممىدا سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرمەكچى بولغانلىقى توغرىسىدا ئەنگلىيە گېزىتلىرىدە خەۋەر ئېلان قىلىنغانلىقى ئېيتىلىپ كېلىپ ، ئاپرېسوۋغا مەخپىيەتلىكنى ئوبدان ساقلىيالمىغانلىقى ئۈچۈن تەنقىد بېرىلگەن .

— قىزىل ئارمىيىنىڭ شىنجاڭغا كىرىپ بولغانلىقىدىن ، خۇداغا شۈكۈر ، ئىنگلىزلار تېخى خەۋەرسىز ئىكەن ، شۇنداقتىمۇ ئۇلار ئىشنىڭ بىر چېتىنى بىلىپ قاپتۇ . بۇ كىچىك ئىش ئەمەس . بۇ ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ خەلقئارادىكى ئابرۇيىغا دەخلى يەتكۈزىدىغان ، ھەتتا خەلقئارالىق مەسىلە تۇغدۇرىدىغان زور مەسىلە ، — چېچىلىشقا باشلىدى ئاپرېسوۋ ، — ئۇلار بۇنى نەدىن بىلىدۇ ؟ دېمەك ، سىلەرنىڭ ئىچىڭلار پاكىز ئەمەس !

شېڭ شىسەي بىلەن چىڭ دېلى بىر ـ بىرىگە قارىغان پېتى

داڭقېتىپ قېلىشتى .

— ئىچىڭلاردا ئەنگلىيە جاسۇسلىرى بار ، بىلىۋاتامسىز ، چوقۇم بار .

شېڭ شىسەي تىترەپ كېتىۋاتقان بۇرۇتىنى ئىتتىك بىر سىلىۋېلىپ :

— مۇمكىن ، ئەنگلىيە ۋە باشقا جاھانگىرلارنىڭ ھەر نېمە قىلىشى مۇمكىن . ئۇرۇش ئىشلىرى بىلەن بولۇپ كېتىپ ، بۇ ئىشلارغا سەل قاراپ قاپتىمەن . ئەمدى مەن دەريانا شۇنداق بىر تور تاشلايكىسى ، چەت ئەل جاسۇسلىرى تۇرماق ، دۇشمەن ئۇنسۇرلارنىڭ ھەرقاندىقى قېچىپ قۇتۇلالمىغاي ، — دېدى .

— توغرا ، تورنىڭ كۆزنەكلىرى قانچە كىچىك بولسا ، بېلىق شۇنچە كۆپ تۇتۇلىدۇ ، — دېدى ئاپرېسوۋ تاماكىسىنى يەنە بىر شورىۋېلىپ .

— باش كونسۇل جانابلىرى خاتىرجەم بولغاي ، بۇ ئىش چوقۇم شۇنداق بولىدۇ ، — دېدى شېڭ شىسەي ، ئۆزىگە قاتتىق ئىشەنگەن بىر تەلەپپۇزدا .

شۇ كەمگىچە ئۆزىنىڭ سىياسىي رەقىبلىرىدىن بىرقانچىسىنى يوقاتقان بولسىمۇ ، يەنىلا خاتىرجەم بولالمايۋاتقان شېڭ شىسەي ئۇچۇن ، چەت ئەل جاسۇسلىرىنى تۇتۇش باھانىسىدە ئۆز تەسەۋۋۇرىدىكى سىياسىي رەقىبلىرىنىڭ ھەممىسىنى بىراقلا سۇپۇرۇپ تاشلاشقا ياخشى پۇرسەت كەلگەنىدى . ئۇ شۇ كۈنلا ئۆزىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك كىشىلىرىدىن ئۈچ كىشى بىلەن (بۇلارنىڭ بىرى لى يېڭچى[1] ئىدى) باش قوشۇپ ، يۈزدىن ئوشۇق كىشىنىڭ نامى يېزىلغان بىر قارا تىزىملىك تۈزۈپ چىقتى . مەركىزىي ھۆكۈمەت تەرىپىدىن تەيىنلەنگەن شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى لىيۇ ژېنلۇڭ شۇ تىزىملىكنىڭ بېشىدا ئىدى .

---

① لى يېڭچى — 1934 ـ يىلىدىن تاكى 1944 ـ يىلى شېڭ شىسەي تەختتىن چۈشكەنگە قەدەر ج خ باشقارمىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ ، نەچچە ئون مىڭلىغان كىشىنىڭ قېنىنى ئىچكەن جالىلات . 1951 ـ يىلى خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن باستۇرۇلغان .

شېكى شىسەينىڭ نەزىرىدە بۇ ئادەم ما جۇڭيىڭ ۋە جاڭ پېيپۇەنلەر بىلەن بىرلىكتە ئۇنىڭغا قارشى ئۇچ بۇرجەكلىك ئىتتىپاق تۈزگەنمىش . ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قېچىپ ئۆتكەن رۇسلارنىڭ مۇتەۋەللىرىدىن بىرقانچىسىنىڭ ، جۈملىدىن چەت ئەل تىللىرىنى بىلىدىغان ياكى تۈرلۈك سەۋەبلەر بىلەن بەزى چەت ئەللەرگە بېرىپ كەلگەن ۋەھەتتا ئىچكى ئۆلكىلەر بىلەن بېرىش ـ كېلىشى بولغان خەنزۇ ، ئۇيغۇر ، قازاق ، ئۆزبېك ، تاتار زىيالىيلىرىدىن بىرمۇنچە كىشىنىڭ ئىسىملىرىمۇ بۇ تىزىملىككە كىرگۈزۈلگەنىدى . ھېلىقى كاتولىك چېركاۋىنىڭ پوپى چارلىز جورج ئەلۋەتتە شۇ تىزىملىكنىڭ سىرتىدا قالالمايتتى .

قاراڭغۇ چۈشۈش بىلەنلا ، چېركاۋ دەرۋازىسى ئالدىغا بىر يۈك ماشىنىسى كېلىپ توختىدى . بىرئازدىن كېيىن ، ئون نەچچە چېرىك پوپنى ھويلىدىن سۆرەپ چىقتى . چېركىلەرنىڭ ئىككىسى رادىئو ئاپپاراتى بىلەن بىرمۇنچە كىتاب ـ ژۇرناللارنى قولتۇقلىۋالغانىدى .

ماشىنا قېلىن قار بىلەن قاپلانغان ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل يولدا چايقىلىپ ، شەھەر ئىچى تەرەپكە كېتىۋاتقاندا ، كوزۇپتىكى چېركىلەر ئارىسىدا شۇمشىيىپ ئولتۇرغان پوپ ھېچكىمگە تۇيدۇرماي ، قولىدىكى ئۇزۇكنىڭ كۆزىنى بىرلا چىشلەپ يۇتۇۋالدى ۋە بىرنەچچە دەقىقىدىن كېيىن ، كۆزلىرى چەكچىيىپ قېتىپ قالدى . چېركىلەر چۇرۇلدىشىپ ، ماشىنىنىڭ كابىنكىسىنى ئۇرۇشقا باشلىدى . ماشىنا توختىدى . چېركىلەرنىڭ باشلىقى ئەھۋالنى ئۇقماچ ، كابىنكىدىن چىقىپ ، دەرھال كوزۇپقا چىقتى ـ دە ، پوپنىڭ جەسىتىنى كۆرۈپ ، ئەسەبىيلىك بىلەن چېچىلىشقا باشلىدى :

— ھۇ ئاناڭنى··· بىزگە ئىش تېپىپ بەردىڭۇ بۇ قېرى ئىت ! سەن نان قېپىلار ئۇنىڭ قولىنى نېمىشقا باغلاپ قويمىغان ، ئەمدى دۇبەن جانابلىرىغا نېمىدەپ جاۋاب بەرگۈلۈك ؟

3

شۇ ئاخشىمى ما جۇڭيىڭ ھەربىي كېڭەش ئۆتكۈزدى . بۇ كېڭەش ئۇنىڭ قوماندانلىق شتابى — ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ غەربىگە جايلاشقان چوڭ كۆۋرۈك باغچىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئىككى قەۋەتلىك ياغاچ بىنانىڭ ئۈستۈنكى قەۋىتىدە ئۆتكۈزۈلۈۋاتاتتى . كېڭەشكە ئاتلىق قىسىملار سەركەردىسى ما خۇسەن ، ھەربىي تەمىنات باشلىقى ۋە تۇرپان گارنىزونىنىڭ سىلىڭى يولۋاس ، مۇشاۋىرلاردىن جاڭ ياشاۋ ، كامال كازىمى ، زاكىر دولاتوۋ ، ما جۇڭيىڭنىڭ ئىمامى ئاخۇن تۇەنجاڭ ۋە ياش سەركەردىلەردىن ئۈچ كىشى قاتناشقانىدى .

— رۇسلارنىڭ مۇنداق تۈيۇقسىز ، ئوچۇقتىن - ئوچۇق قوراللىق مۇداخىلە يۈرگۈزۈشى ئۇخلاپ چۈشۈمگىمۇ كىرمىگەنىدى . جاڭ پېيىۋەندىنمۇ ئۇمىد ئۈزۈلدى ، ئەمدى قانداق قىلىمىز ؟ قېنى ، مەسلىھەت بېرىڭلار . گەپ قىسقا بولسۇن ، ۋاقىت جىددىي ، — دېدى ما جۇڭيىڭ ھەممىگە تەكشى قاراپ چىقىپ . شۇ تاپتا ئۇ ئۆزىنى ئېغىر - بېسىق تۇتۇشقا تىرىشۋاتقانىدەك كۆرۈنسىمۇ ، ئۇنىڭ نېپىز لەۋلىرى بىلىنەر - بىلىنمەس تىترەپ ، ئاۋازى سەل بوغۇلغاندەك ئاڭلىناتتى . كېڭەش ئەھلىنىڭ ھېچقايسىسى بۇ قورقۇمىسىز ، تەۋەككۈلچى ياش سەركەردىنى بۈگۈنكىدەك جىددىيلەشكەن ھالەتتە كۆرمىگەنىدى . شۇنىڭ ئۆزىلا بۈگۈنكى كېڭەشكە قويۇلغان مەسىلىنىڭ نەقەدەر ئېغىر ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ تۇراتتى .

بىر دەملىك جىمجىتلىقتىن كېيىن ، بىرىنچى بولۇپ ، يولۋاس گەپ ئالدى :

— بۇ ئورۇس دېگەن دىنسىزلار بېشىمىزغا بالا بولدى . ئۇلار خوجىنىياز دېگەن چورۇقى يوغان تاغچىنى ئازدۇرۇپ ، شېڭ شىسەينىڭ قۇيرۇقىغا چېتىپ قويمىغان بولسا (خوجىنىيازنىڭ

ئۆزىمىغۇ تازا دۆت ئىمە) ، بۇ كەمگىچە شېكى شىسەي دېگەن مەلئۇننىڭ گۆشى تۇرماق سۆڭكىمۇ چىرىپ كېتۈردى . ئەمدى بۇ ئورۇسلار ھەددىدىن ئېشىپ ، بىزنىڭ ئىچكى ئىشىمىزغا قول تىقتى . بۇنىڭغا قانداق چىدىغىلى بولىدۇ . مەن زادى چىدىيالمىدىم . ئەنجىگدە تۇرۇشلۇق ۋەكىلىمىزگە ئەھۋالنى ئېنىق ئېيتىپ ، دەرھال دېيىنباۋ ئەۋەتەيلى ، ئۇ جىياڭ ۋېيىۋەنجاڭ جانابلىرىنىڭ ھۇزۇرىغا كىرگەي ، ئورۇس ئەسكەرلىرى جۇڭخۇا مىنگونىڭ زېمىنى بولغان شىنجاڭغا باستۇرۇپ كىردى دېگەي . بۇنىڭغا مەركەز ئارىلاشمىسا بولمايدۇ دېگەي . مەركەز ئارىلاشمىسا بۇ زېمىن شەرقىي شىمالدىكى ئۇچ ئۆلكىگە ئوخشاش قولدىن كېتىدۇ دېگەي…

— بۇ بولمىغان گەپ ، — دېدى ئاخۇن تۆرەنجاڭ ، يولۋاسنىڭ گېپىنى بۆلۈپ ، — بۇ گەپلەر مەركەزگە يەتكۈچە ئورۇسلار ماناستا ئۆخلاپ ياتامدۇ ! ھازىرقى كۈندە مەركەزنىڭ كۈچى نېمىگە يېتىدۇ ؟

— ئۇنداق ئەمەس ، — دېدى يولۋاس ئۇنىڭ گېپىگە ئېتىراز بىلدۈرۈپ ، — نېمىلا بولسا ، جۇڭگو دېگەن چوڭ دۆلەت . مەركەز ھېچبولمىغاندا ئورۇسلارنىڭ دۆلەت چوڭلىرىغا دېيىنباۋ ئەۋەتىپ ، بۇ ئىشنى سۈرۈشتە قىلىشقىغۇ يارار دەيمەن .

— ماشائاللا ، يولۋاس بېگىم دانىشمەنلەرچە گەپ قىلدى ، — دېدى كامال كازىمى ، — خەلقئارا قانۇندا بىر ئەلنىڭ زېمىنىگە ئىككىنچى بىر ئەلنىڭ ھەربىي كۈچ بىلەن بېسىپ كىرىشى تاجاۋۇز دەپ قارىلىپ ، قەتئىي مەنئى قىلىنغان ، ئەگەر بىر ئەلنىڭ زېمىن پۈتۈنلۈكى تاجاۋۇزغا ئۇچراپ ، شۇ ئەلنىڭ ھۆكۈمىتى بۇ تاجاۋۇزنى توسۇشقا ئاجىزلىق قىلغان شارائىتتا ، باشقا ئەللەردىن ھەربىي ياردەم سورىسا بۇ باشقا گەپ . ھالبۇكى شېكى شىسەي بىلەن بىزنىڭ سەركەردىمىز ما سىجاڭ جانابلىرىنىڭ ھەر ئىككىسى جۇڭگولۇق . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئۇرۇشمۇ جۇڭگونىڭ ئىچكى ئىشى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، يولۋاس بېگىم ئېيتقاندەك ، مەركىزىي

هۆكۈمەتنىڭ موسكۋاغا نارازىلىق بىلدۈرۈش ھەققى بار . ئەمما ، بۇنىڭ بىلەنلا چەكلەنمەي ، دۇنيا مىقياسىدا جامائەت پىكرى تەييارلاش ئۈچۈن مەركەز يەنە بارلىق رادىئو ۋە مەتبۇئات ۋاستىلىرىنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈش لازىم .

— ئاڭغىچە ، ئورۇسلار ماناستا ئۇخلاپ ياتامدۇ دەۋاتىمەن ئەپەندىم ، — ۋارقىرىدى ئاخۇن تۇەنجاڭ .

— ياق ، ئۇلار ئەلۋەتتە ئۇخلاپ ياتمايدۇ ، ئەزىزىم ، — دېدى كامال كازىمى ۋەزمىنلىك بىلەن ، — بىز ھۇجۇم قىلىش ئورنىغا مۇداپىئەلىنىپ تۇرىمىز .

— ھەممىسى قۇرۇق گەپ ! — دېدى ما خۇسەن ئەسەبىيلىك بىلەن ئورنىدىن قوپۇپ ، — مەركەز ـ مەركەز ئىمىش تېخى ! جياڭ ۋېيۋەنجاڭ دېگەن تازىنىڭ قولىدىن پوقمۇ كەلمەيدۇ ! ماڭا رۇخسەت بەر ، ئۇكام ، ھازىرلا ئاتلىنىمەن . بۇ ئورۇسلارغا قىلىچتىن باشقىسى بىكار ، قانداق دەيسەن ؟

سورۇننى جىمجىتلىق باستى .

ما خۇسەن ما جۇڭيىڭنى ئۆزىنىڭ قەيىنىسى دەپ قارىغانلىقتىن بولسا كېرەك ، ئادەتتە ئۇنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى تۇرگۈن تۇتۇپ ، ھەرقانداق گەپنى تەكەللۇپسىزلا ئېيتىۋېرەتتى ۋە مەنسىپىنى ئاتىماي ئۇنى «ئۇكام» دەۋېرەتتى .

— نېمىشقا گەپ قىلمايسەن ، ئۇكام ، — دېدى ما خۇسەن جىمجىتلىقنى بۇزۇپ ، — ئورۇسلاردىن قورقۇۋاتامسەن نېمە ؟ ئون يەتتە يېشىڭدا قوشۇنغا سەركەردە بولۇپ ، گەنسۇ ئۆلكىسىنى ئوڭتەي ـ توڭتەي قىلىۋەتكەن ئەزىمەت يېگىت سەن ئەمەسمىدىڭ ، ئەمدىزە رۇسلاردىن…

— تولا گەپ قىلما ، رۇسلاردىن قورقۇۋاتقىنىم يوق ، — دېدى ما جۇڭيىڭ ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈپ ، — مەسلىھەتلىك ئىش بۇزۇلماس ، دېگەن گەپ بار . كۆپچىلىكنىڭمۇ گېپىنى ئاڭلاپ باقايلى دەۋاتىمەن . مەركەز بىلەن ئالاقە باغلاش — بۇ ياخشى تەدبىر بولدى . ئەمدى مېنىڭ بۇيرۇقۇمغا قۇلاق سېلىڭلار .

سورۇندىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن قوپۇپ ، تىك تۇرۇشتى . ما جۇڭيىڭ بۇيرۇق جاكارلىدى :

— ئاتلىق قىسىملار سەركەردىسى ما خۇسەن رۇسلارنىڭ توسۇشقا ئۆز قىسىملىرى بىلەن دەرھال جەڭگە ئاتلانسۇن ! مەنمۇ شۇ قىسىمدا بولىمەن . شەھەر مۇھاسىرىسىنى باشقا قىسىملار داۋاملاشتۇرىدۇ . مۇشاۋىر جاڭ ياشاۋ بىلەن كامال ئەپەندى مەركەز بىلەن ئالاقە باغلاشقا دەرھال كىرىشسۇن !

— ھەببەللى ، — دېدى ما خۇسەن ، — بۇ گېپىڭ جايىدا بولدى ، ئەمما زاكىر سەنمۇنى ماڭا بەر ، ئۇكام ، ئۇ ئورۇسلارنىڭ زۇۋانىنى بىلىدۇ ئەمەسمۇ .

— خوپ ، سېنىڭ دېگىنىڭدەك بولسۇن !

* *

بۇ كۈنلەردە سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ بىر تۈمۈر كوڭكا ، بىرنەچچە موتسىكلىت ۋە ئىككى يۈزدەك ئاتلىقلاردىن تەركىب تاپقان ئالدىن ماڭار بىر ئەترىتى سانجى تەۋەسىگە كىرىپ بولغانىدى . ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرى سانجىنىڭ غەربىدىكى تۈدۈڭخې دەرياسىنىڭ شەرق قىرغاقلىرىنى ئىگىلەپ جەڭگە تەييارلاندى ۋە بىرىنچى بولۇپ دەريانىڭ ئەڭ كەڭ ۋە ئەڭ چوڭقۇر دەپ پەرەز قىلىنغان يېرىنى تېپىپ ، ئوتتۇز ـ قىرىق سانتىمېتىر قېلىنلىقتىكى مۇزنى پىيادە ۋە ئاز ساندىكى ئاتلىقلار ئۆتسە كار قىلمايدىغان دەرىجىدە بىرقانچە يېرىدىن چونەكلەپ چېپىپ چىقتى . ئاندىن چېپىلغان يەرلەرنى قار بىلەن كۆمۈپ تاشلىدى . ئۇلار ئۆزىنىڭ بۇ ھېيلىسىنى «مۇز تۇزاق» دەپ ئاتىشاتتى . ئاندىن ، ئازراق بىر قىسىم ئاتلىقلار كەڭ دالىدا كېلىۋاتقان قىزىل ئارمىيىگە ھۇجۇم باشلىدى . بىردەملىك جەڭدىن كېيىن ، ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرى پەرىشان ھالدا چېكىنگەن بولۇپ ، ھېلىقى «مۇز تۇزاق» تەرەپكە قاچتى ۋە ئۇ يەردىن ئاۋايلاپ ئۆتۈۋالدى .

ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن شىددەت بىلەن قوغلىغان بىر توپ قىزىل ئارمىيە ئاتلىقلىرى ئارقا - ئارقىدىن كېلىپ ، «مۇز تۇزاق»قا چۈشۈۋەردى . دەريانىڭ شەرق قىرغىقىدا مۆكۈنۈپ ياتقان ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرى پۈتۈن دالا بويلاپ ھۇجۇمغا ئۆتۈپ ھەممىسىنى قىرىۋەتتى . تۆمۈر كوچىكا ۋە موتسىكلىتلارغا بېنزىن چېچىپ ئوت قويۇۋەتتى .

ھېچ يەردە ھېچقانداق توسقۇنلۇققا ئۇچرىمايۋاتقان شىنجاڭ چېگرىسىغا شۇنچە ئىچكىرىلەپ كىرگەن قىزىل ئارمىيىگە بۇ تۇنجى ئۇچۇشسىزلىق ناھايىتى ئېغىر كەلدى چېغى ، قاتتىق غەزەپلەنگەن پولك كوماندىرى ۋورگىن پۈتۈن قوشۇنغا دەرھال ئومۇمىي ھۇجۇمغا ئۆتۈشنى جاكارلاۋېتىپ ، «بىرمۇ ئەسىر ئېلىنمىسۇن ، ھەممىسىنى قىرىپ تاشلاڭلار» دەپ بۇيرۇق بەردى . ھاۋادا ئايروپىلان ، يەردە تۆمۈر كوچىكا ۋە تانكىلارنىڭ يارىدىمى بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتكەن قىزىل ئارمىيە ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرىنى سۇرۇپ - توقاي قىلىپ ، ئۇرۇمچى تەرەپكە چېكىنىشكە مەجبۇر قىلدى .

تېخى ئىككى كۈن بۇرۇنلا ، مەيدىسىگە مۇشتلاپ يوغان گەپ قىلغان ما خۇسەن زەمبىرەك ئوقىنىڭ پارچىلىرىدا تىتىلىپ كەتكەن ئوڭ پاچىقىدىكى ئاغرىقنىڭ ئازابىغا چىدىماي ، چېرىكلەر كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان چىرىغىدا ۋاي - ۋايلاپ ياتاتتى .

چېرىكلەرنىڭ قۇيرۇق تەرىپىدە بولسا ، يەنىلا قاتتىق جەڭلەر داۋام قىلماقتا ئىدى . چۈنكى ، ئۇلار مەغلۇبىيەتكە تەن بەرمەي ، بىر ياقتىن چېكىنىپ ، بىر ياقتىن قارشىلىق كۆرسىتەتتى . ئىككى تەرەك بويى ئېگىزلىكتە ئۇچۇپ كەلگەن ئىككى ئايروپىلان ئۇلارنى ئوققا تۇتتى . ئاپئاق قار بىلەن قاپلانغان دالا قىزىل سىياھ چاچراپ كەتكەن بىر پارچە خەسىگە ئوخشاپ قالدى .

ئېتىغا ئوق تېگىپ پىيادە قالغان بىر چېرىك تىزىدا قار كېچىپ قېچىپ كېتىۋاتقاندا ، ئىككى ئاتلىق قىزىل ئەسكەر ئۇنىڭغا يېتىشىۋالدى ۋە پولك كوماندىرى ۋورگىنىڭ «بىرمۇ ئەسىر

ئېلىنمىسۇن» دېگەن بۇيرۇقى بويىچە ، ئۇنى چېپىپ تاشلاشقا قىلىچلىرىنى تەڭلا كۆتۈرگەندە ، ھېلىقى چېرىك ئىككى قولىنى ئېگىز قىلىپ يەرگە تىزلاندى ـ دە ، ساپ رۇس تىلىدا :

— مېنى چاپماڭلار ، مەن سىلەرگە لازىم ! — دەپ يالۇرۇشقا باشلىدى .

— ھۇ ئاناڭنى ، سەن تۇڭگانىنىڭ بىزگە نېمە كېرىكى ، — دېدى ئەسكەرلەرنىڭ بىرى ئۇنىڭ بېشىغا قىلىچ ئۇرماقچى بولۇپ .

— مەن تۇڭگان ئەمەس ، — دېدى چېرىك بېشىدىكى تېرە قۇلاقچىنى قولىغا ئېلىپ ، — مانا قاراڭلار مەن تۇڭگانغا ئوخشامدىمەن ؟

دەرۋەقە ، ئۇ ئۇزۇنىڭ ئاق سېرىق كەلگەن بۇدۇر چاچلىرى ، ھاۋا رەڭدىكى كۆكۈچ كۆزلىرى ۋە قاڭشارلىق بۇرنى ئاستىدىكى سېرىق بۇرۇتى بىلەن تۇڭگانلارغا زادى ئوخشمايتتى .

— سەن نېمە ئادەم ؟ — سورىدى ئەسكەرلەرنىڭ بىرى .

— مەن تاتار ، ئىسمىم زاكىر ، فامىلەم دولاتوۋ .

— بۇ يەردە نېمە قىلىپ يۈرىسەن ؟

— مەن ما جۇڭىيىڭنىڭ شتاب ئوفىتسېرى .

— ئانداقتا سېنى ئەلۋەتتە ئۆلتۈرۈش كېرەك .

— ياق ، ياق ! مېنى ئۆلتۈرمەڭلار . مەن ما جۇڭىيىڭنىڭ نۇرغۇن سىرلىرىنى بىلىمەن ، مېنى كوماندىر بىلەن كۆرۈشتۈرۈڭلار .

* *

چۆچەك تەرەپتىن ئۇچۇپ كېلىۋاتقان توپ ـ توپ ئايروپىلانلار سانجىدىن چىكىنىۋاتقان ۋە ئۇرۇمچى شەھىرىنى قامال قىلىپ تۇرغان ما جۇڭىيىڭ چېرىكلىرىنى شۇنداق بومبارداىمان قىلىشقا باشلىدىكى ، ئايروپىلان دەپ ئاڭلىغان ياكى بىرەرتە ئايروپىلانىنىڭ ھاۋادا ئۇچقىنىنى كۆرگەن بولسىمۇ ، بىر ياقتىن ئېتىپ ، بىر

ياقتىن بومبىلايدىغان مۇنداق ئايروپىلانلارنىڭ ئۆمرىدە كۆرۈپ باقمىغان چېرىكلەرگە راستتىنلا قىزىل قىيامەت باشلانغانىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، تانكا ۋە تۆمۇر كوچىلار ياردىمى بىلەن قۇرۇقلۇقتىن قىلىنىۋاتقان دەھشەتلىك ھۇجۇملار ئۇلارنى پۈتۈنلەي گاڭگىرىتىپ قويدى.①

شۇنداق قىلىپ، 12 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنىدىن باشلاپ ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرى ئۇرۇمچى شەھىرىنى تاشلاپ، داۋانچىڭغا چېكىنىشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ بەختىگە، شۇ كۈنلەردە ئۇرۇمچى ۋە داۋانچىڭ ئاسمىنىدا قويۇق تۇمان قاپلاپ كەتكەچكە، بومبارداىمان قىلىنماي قالدى. بىراق، ئۇچىنچى كۈنى ھاۋا ئېچىلىش بىلەن يەنە بومبارداىمان باشلاندى. قۇرۇقلۇقتا بولسا، قىزىل ئارمىيە بىلەن بىللە، شېڭ شىسەي چېرىكلىرىمۇ ھۇجۇمغا ئۆتتى.

ما جۇڭيىڭ مۇنداق زور كۈچكە تاقابىل تۇرالمايدىغانلىقىنى چۈشىنىپ، ئۆز سەپداشلىرىغا جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە چېكىنىش قارارىغا كەلگەنلىكىنى ئېيتتى. يولۇاس ئۇنىڭغا جەنۇبىي شىنجاڭغا بارماي، قۇمۇل ئارقىلىق گەنسۇ تەرەپكە كېتىشكە ۋە شۇ يەردە كۈچ توپلاپ، پۇرسەت بولغاندا، شىنجاڭغا قايتا كىرىشكە مەسلىھەت بەردى.

— يولۇاس سىلىڭنىڭ ياخشى كۆڭلىگە رەھمەت، — دېدى ما جۇڭيىڭ، — بىزدە «ياخشى ئات بىر دەسسەپ ئۆتكەن چۆپنى قايتا يېمەيدۇ» دېگەن ماقال بار. مەن گەنسۇغا قايتمايمەن. مېنىڭ تەلەي يۇلتۇزۇم جەنۇبىي شىنجاڭغا كۆچكەندەك قىلىدۇ، جەنۇبىي شىنجاڭ مۇسۇلمان يۇرتى، قەشقەردە مېنىڭ سادىق قوشۇنۇم بار. ئەمما، شۇنى ئۇنتۇماڭلاركى، مەن بۇ قېتىم شېڭ شىسەيدىن يېڭىلمىدىم. ئەگەر، رۇسلار ئارىلاشمىغان بولسا... خەير، مەن ئۆزۈمنى ئاقلاپ ئولتۇرماي، كەلگۈسى تارىخ بۇ ھەقتە توغرا

① يازما ماتېرىياللارغا قارىغاندا، شۇ قېتىم سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپتىن ئوتتۇز ئايروپىلان، يىگىرمە نەچچە تۆمۇر كوچا ۋە بەش تانكا جەڭگە قاتناشتۇرۇلغان.

www.uyghurkitap.com

هۆكۈم چىقىرىدۇ ، دەپ ئىشىنىمەن .

ئۇ شۇنداق دەپ تۇرۇپ قاتتىق يۆتىلىپ كەتتى ۋە دەرھال يانچۇقىدىن قوليا‌غلىقىنى چىقىرىپ ئاغزىغا تۇتقان ھامان ، ياغلىققا ئۈيۈپ قالغان بىر پارچە قان چۈشتى . ئۇ قورقۇمسىز ، قەيسەر تەۋەككۈلچىلەرگە خاس كۆزلىرى بىلەن ئەتراپتىكىلەرگە «يالت» قىلىپ قارىدى . ئۇنىڭ ئۇلۇغۋار ئارزۇ ـ ئارمانلىرى ئەكس ئېتىپ تۇرىدىغان مەغرۇر چىرايى بىردىنلا قەغەزدەك ئاقىرىپ كەتتى . يولۋاس دەرھاللا :

— تېڭىپىنى چاقىرىپ كەلسۇنمۇ ؟ — دېدى .

— ياق ، مېنىڭ ئاغرىقىم تېڭىپىنىڭ دورىسى بىلەن ساقىيىدىغان ئاغرىق ئەمەس . بۇ ئاغرىققا پەقەت ئۆزۈمنىڭ ئىرادىسىلا داۋا بولالايدۇ ، — دېدى ما جۇڭيىڭ غەمكىن كۈلۈپ .

* *

شۇنىڭدىن كېيىن ما جۇڭيىڭ ئەجەل بورانلىرىدىن ئېشىپ قالغان چېرىكلىرىنى تۇرپانغا توپلاپ ، شۇ يەردە جەنۇبىي شىنجاڭغا مېڭىشقا تەييارلىنىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ، يولۋاس غىپلا قىلىپ قۇمۇل تەرەپكە تىكىۋەتتى .

ما جۇڭيىڭ بىلەن تۇرپانغا كېتەلمەي داۋانچىڭ غولى بىلەن تاغ قاپتاللىرىدا قالغان ياردار چېرىكلەرنىڭ (ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئوفتىسېرلارمۇ بار ئىدى) خېلى كۆپ قىسمى سوغۇق ۋە ئاچلىقتىن قىرىلىپ كەتتى . تىرىك قالغانلىرىنى بولسا ، پولك كوماندىرى ژورگىننىڭ «بىرمۇ ئەسىر ئېلىنمىسۇن ، ھەممىسى قىرىپ تاشلانسۇن» دېگەن بۇيرۇقى بويىچە ، توپ ـ توپ قىلىپ ، بېنزىن بىلەن كۆيدۈرۈۋېتىش قارار قىلىنغانىدى . بۇ قارارنىڭ ئىجراسىغا بىر قىزىل ئەسكەر ئوفتىسېرى بىلەن شېڭ شىسەينىڭ بىر يېڭجاڭى مەسئۇل ئىدى . ئۇلار بىر توپ چېرىك بىلەن شۇ قارارنى ئىجرا قىلىۋاتقاندا ، ياردارلار ئارىسىدىن ياپونچە بۇرۇت

قويۇۋالغان يوغان بۇرۇن ، كۆك كۆز ، چېكە چاچلىرى ئاقىرىپ قالغان بىر ئادەم تاشپاقىدەك ئۆمىلەپ چىقىپ (ئۇنىڭ سول پۇتى ناكار بولغانىدى) ، رۇس تىلىدا قاتتىق ۋارقىرىدى :

— مەن تۇڭگان ئەمەس ، مېنى ئۆلتۈرمەكچىلار ، مەن سىلەرگە لازىم .

— سەن كىم بولىسەن؟ — سورىدى رۇس ئوفىتسېر ھەيرانلىق بىلەن ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ .

— مەن تۈرك ، يەنى تۈركىيىلىك كامال كازىمى .

— بۇ تۇڭگانلار ئارىسىدا نېمە قىلىپ يۈرىسەن؟

— مانجۇرىيىدىن ما جۇڭيىڭغا مۇشاۋىر بولۇپ كەلگەن .

— تۈركىيىلىك بولساڭ ، مانجۇرىيىدە نېمە قىلىپ يۈرىسەن؟

— ھۆرمەتلىك ئوفىتسېر ، بۇنى ئېيتىپ كەلسەم گەپ تولا . مېنى ياخشىسى ، باش شتابقا ئاپىرىڭ . سىلەرگە ناھايىتى نۇرغۇن سىرلارنى ئېيتىپ بېرىمەن .

ۋورگىن شتاب چېدىرىدا ئولتۇرۇپ ، كامال كازىمى بىلەن زاكىر دولاتوۋنىڭ غەلىتە ئەسىرلەر ئىكەنلىكى توغرىسىدىكى مەخسۇس دوكلاتنى ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن ، ئۇلارنى دەرھال سىياسىي باشقارمىغا تاپشۇرۇشنى بۇيرۇدى ۋە ئۆزىنىڭ «بىرمۇ ئەسىر ئېلىنمىسۇن» دېگەن بۇيرۇقىغا خىلاپ ھالدا بۇ ئىككىيلەننى كەچۈرۈم قىلىۋەتتى .

ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

ئون يەتتىنچى باب

يول قەشقەرگە

ئېشەكچى دېمەك بىزنىڭ ،
قەشقەر يولىدا كارۋان .
سارغايدى دېمەك بىزنى ،
يار دەردىدە سارغايغان .

— ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرىدىن

ئۇرۇمچى شەھىرى قامالدا قالغان كۈنلەرگىچە ما فۇيۈەن قەشقەرگە يۈرۈش قىلالماي ، ئاقسۇدا پىتىرلاپ يۈرەتتى . چۈنكى ، پىدائىيلار قوشۇنى قارايۇلغۇن جېڭىدىكى مەغلۇبىيەتتىن كېيىن ، ئۈنىڭغا يۈزتۇرا تاقابىل تۇرماي ، ئاقسۇ ـ ئۈچتۇرپان تاغلىرىنى ئاساسىي بازا قىلىپ ، ھازىرقى تىل بىلەن ئېيتقاندا ، «پارتىزانلىق» ئۇرۇشى بىلەن ئۈنىڭ پۈت ـ قولىنى چۈشەپ قويغانىدى . مەنسۇر ئىختىرا قىلغان ھېلىقى «ئەجەل كۆلەڭگىسى» ئەمدى بىرقانچە ئونغا كۆپىيىپ ، خۇددى تومۇز كۈنلىرىدىكى چاققاق ھەرىلەرگە ئوخشاش ئەپ تاپسىلا ئۈنىڭغا نەشتەر ئۇرىدىغان دەھشەتلىك بىر كۈچكە ئايلىنىپ قالغانىدى . ما فۇيۈەن ياكى ئالغا ماڭالماي ، ياكى بۇ «ئەجەل كۆلەڭگىلىرى» دەھشىتىدىن قۇتۇلالماي ، خۇددى بىر توپ ئالغۇر ئوۋ ئىتلىرى ئارىسىدا قالغان يالغۇز بۆرىگە ئوخشاپ قالدى .

شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە چارلىغۇچى قىسىملار باشلىقى ھېيىتەم ئىكىكى يولۇچىنى پىدائىيلار قوشۇنىنىڭ ۋاقتىلىق شتابى — ئۈچتۇرپان شېھەن يامۇل قورۇسىغا باشلاپ كېلىپ ،

ئۇلارنىڭ مۇھىم ئىش بىلەن قەشقەردىن كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى . بۇ ئىككى يولۇچىنىڭ بىرى سودىگەر قىياپىتىدىكى ئوتتۇرا ياشلىق كىشى ئىدى ؛ ئىككىنچىسى دېھقان كىيىمىدىكى چار ساقال ئادەم ئىدى . ئوتتۇرا ياشلىق كىشى يېرىم ئۇيغۇر ، يېرىم ئۆزبېك تەلەپپۇزىدا سۆزلەپ ، ئۆزىنى قەشقەردىكى سودىگەت كونسۇلخانىسىنىڭ مەسئۇل كاتىپى مەرئادىل قاسىموۋ ، ھەمراھىنى بولسا ، يول باشلىغۇچى كىشى دەپ تونۇشتۇردى ۋە چوڭلار بىلەن خالىي قالغاندا ، ئۆزىنىڭ ھاجىمىنىڭ ئالدىغا كېلىشتىكى سەۋەبىنى مۇنداق ئىزاھلىدى : ئۇرۇمچىدىكى باش كونسۇل زىلاتكىن قەشقەردىكى سودىگەت كونسۇلىغا جەددىي رادىئوگرامما يوللاپ ، شېڭ شىسەينىڭ مۇنۇ مەزمۇندىكى بۇيرۇقىنى ھاجىمغا يەتكۈزۈپ قويۇشنى تەلەپ قىلغان : خوجىنىياز ھاجى جەنۇبىي شىنجاڭ ئامانلىق قوغداش باش قوماندانى بولۇش سۈپىتى بىلەن جىمسار پۈتۈمى بويىچە ، ما فۇيۇەننى توسۇپ ، قەشقەرگە كىرگۈزمەسلىكى ۋە سابىت دامولا ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇشنىڭ ئامالىنى قىلىشى لازىم ئىكەن .

— قېنى ئۇ بۇيرۇق ؟ — سورىدى ھاجىم قاپىقىنى تۈرۈپ .

— مانا ، — دېدى مىرئادىل قاسىموۋ رۇسچە خەتلەر يېزىلغان بىر پارچە قەغەزنى كۆرسىتىپ .

ھاجىم قەغەزگە قارىماي تۇرۇپلا ، چېچىلىشقا باشلىدى :

— شېڭ دۇبەن دېگەن لومودى نېمە چاغلاپ يۈرىدۇ ؟ جىمسار پۈتۈمىمىش تېخى ! جىمسار پۈتۈمى بولسا ، ماڭا نېمىشقا قورال - ياراغ يەتكۈزۈپ بەرمەيدىكەن ؟ قورال - ياراغ بولمىسا ، مەن ئۇ تۈڭگاننى نېمە بىلەن توسغۇدەكمەن ، ئاشلەڭپۇڭ يەيدىغان چوكا بىلەنمۇ ؟ سابىت دامولىنى ئاغدۇرغۇدەكمەن تېخى ! تۈڭگان بىلەن سوقۇشقىنىم يەتمەي ، ئەمدىزە مېنى قەشقەرلىكلەر بىلەنمۇ سوقۇشسۇن دەمدىكەن ؟ ئۇ بىزنى نوزىخۇڭ چەنتۇ دەپ ، يەنە بىر مايمۇن ئويۇنى قىلماقچى ، شۇنداقمۇ ؟

مەھمۇت مۇھىتى ھاجىمنى تېخىمۇ قاينىتىپ كەتمىسۇن دەپ

گەپنى دەرھال باشقا ياققا بۇرىۋەتتى :

— قەشقەر ئەھۋالى قانداق ، قەشقەردىن چىققىنىڭلارغا نەچچە كۈن بولدى ؟

— ئون كۈندىن بېرى ، سىزلەرنى ئىزدەپ يۈردۇق ، — دېدى مىرئادىل قاسىموۋ ، — قەشقەر ئەھۋالى بەكمۇ مۇرەككەپ ، يېڭى شەھەر مۇھاسىرىسى داۋام ئەتمەكتە . ئەمما ، ھېچقانداق نەتىجە يوق . يۇرتتا قەبىلىۋازلىق ، قىممەتچىلىك ، پاراكەندىچىلىك ھۆكۈم سۈرمەكتە . سابىت دامۇللا بولسا ، خوجىنىياز ھاجىم جانابلىرىنىڭ نامىدىن تۇرلۇك ئەمر ـ پەرمانلار چىقىرىش ۋە قەغەز پۇل تارقىتىش بىلەن ئاۋارە .

— مېنىڭ نامىمدىن ؟ — سورىدى ھاجىم ئەجەبلىنىپ .

— شۇنداق ، جانابلىرىنىڭ نامىدىن ، يەنى «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نىڭ رەئىسى خوجىنىياز ھاجىم نامىدىن ، — دېدى مىرئادىل قاسىموۋ ، ھەربىر سۆزنى ئۇرغۇ بىلەن دانە ـ دانە ئېيتىپ .

— ئەستاغپۇرۇللا ، نېمە قىلىپ يۈرىدۇ ئۇ چەلىپەكچى موللا ! — دېدى ھاجىم ساقلىنى سىقىمداپ .

— چۆگۈن قايناپ تاشسا ، ئۆزىنىڭ بېشىغا تاشىدۇ ، ئوتقا نېمە زىيىنى ؟ — دېدى مەھمۇت مۇھتى ، — سابىت دامۇللىمۇ ئۆزىنىڭ بىلگىنىنى قىلىپ تۇرمامدۇ ، بىز بارغاندىن كېيىن…

— شۇنداق ، — دېدى مىرئادىل قاسىموۋ ، — ھازىرقى ۋەزىيەت ھەرقايسىڭىزلارنىڭ قەشقەرگە تېزرەك بېرىشىنى غايەت تەقەززا قىلىدۇ . باش كونسۇل زىلاتكىننىڭ رادىئوگراممىسىدا يەنە مۇنداق بىر مەسىلە ئالاھىدە تەكىتلەنگەن ، يەنى جىمسار پۇتۇمى سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىنىڭ ئارىچىلىقى ھەم كاپالىتى بىلەن مەيدانغا كەلگەن . بۇ پۇتۇم بويىچە ، شىمالىي شىنجاڭنى شېڭ دۇبەن ، جەنۇبىي شىنجاڭنى خوجىنىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت ئىدارە قىلىدۇ . مۇبادا شىنجاڭدا ئۇچىنچى بىر ھۆكۈمەت ، مەسىلەن ئېيتايلۇق ، سابىت دامۇللا ياكى ما جۇڭيىڭ

ھۆكۈمىتى مەيدانغا كېلىپ قالسا ، بۇنىڭدىن سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى مۇتلەق يول قويالمايدۇ . بۇ گەپنىڭ مەنىسى سىزلەرگە ھەم ئايان بولسا كېرەك . ما جۇڭيىڭغا كەلسەك ، ئۇنىڭ ساناقلىق كۈنلىرى قالدى دەپ ئېيتالايمەن . چۈنكى ، ئەڭ يېڭى خەۋەرلەرگە قارىغاندا ، شېڭ دۇبەنىڭ ئىلىتىماسى بويىچە ، ما جۇڭيىڭنى ئۇزۇل - كېسىل يوقىتىشقا بىزنىڭ ھۆكۈمىتىمىز بېۋاستە ئىشتىراك ئېتىشى مۇمكىن . بەلكى بۇ چاغقىچە ، بىزنىڭ قىزىل ئارمىيىمىز چېگرىدىن كىرىپ بولغاندۇ . بۇ ئون كۈن ئىچىدە تاغۇ دەشتىلەردە يۈرۈپ ، كۆپ ئىشلاردىن خەۋەرسىز قالدىم .

— سىز كونسۇلغا ئېيتىپ قويۇڭ ، مەندىن خاتىرجەم بولسۇن ، — دېدى ھاجىم ، — مەن جىمسار پۇتۇمىگە چوقۇم ئەمەل قىلىمەن . بۇنىڭ سەۋەبى مەن ستالىننىڭ ۋە ستالىن ئەۋەتكەن كونسۇلنىڭ ۋەدىسىگە ئىشىنىمەن . ئەمما ، شېڭ دۇبەنمۇ پۇتۇمگە چوقۇم ئەمەل قىلىشى كېرەككۇ ، شۇنداقمۇ ؟

— شۇنداق ، ھاجىم جانابلىرىنىڭ گەپلىرىنى باش كونسۇل زىلاتكىنگە چوقۇم يەتكۈزىمىز ، — دېدى مىرئادىل قاسىموۋ ، ھاجىم بىلەن خوشلىشۇېتىپ .

شۇنىڭدىن ئىككى كۈن كېيىن ، پىدائىيلار قوشۇنىنىڭ باش قوماندانلىق شتابى ما فۇيۈەن بىلەن ئاۋارە بولىۋەرمەي ، قەشقەر تەرەپكە ئاتلىنىشنى قارار قىلدى ، ھەرقايسى تەرەپلەردە تارقىلىپ يۈرگەن «ئەجەل كۆلەڭگىلىرى» يىغىلغاندىن كېيىن ، قوشۇننى رەتلەش ئىشى ئېلىپ بېرىلىپ ، قورال - ياراغ يېتىشمەسلىك ۋەجىدىن يىگىتلەرنىڭ خېلى بىر قىسمى ئۆيلىرىگە قايتۇرۇلدى ۋە ئاخىر بىر مىڭ ئۇچ يۈز كىشىلىك پىدائىيلار قوشۇنى 1934 - يىلى يانۋار ئېيىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئۇچتۇرپاندىن چىقىپ ، نېپىز قار بىلەن قاپلىنىپ يانقان تاغ - دالىلاردا ئەگرى - توقاي ئىزلارنى قالدۇرۇپ قاقشال يولى بىلەن ئاتۇشقا قاراپ ماڭدى .

قوشۇندىن ئىككى چاقىرىم ئالدىدا تورۇق دونەنگە مىنىپ يول باشلاپ كېتىۋاتقان روزى كارۋان تېرە قۇلاقچىسىنى ئارقىغا

سۈرۈپ قويۇپ ، يىراق ـ يىراقلارغا پات ـ پات قاراپ قوياتتى . ئۇنىڭغا سوئالىشىپ كېتىۋاتقان ھېيتەم بىردىنلا گەپ باشلاپ قالدى :

— روزى ئاكا ، — دېدى ئۇ ، — ئۇلۇشكۇن ھەممىنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلغان ئىشتا زادى كىم ئەيىبلىك ، ھاجى ئاتامۇ ياكى توخنىياز زورمۇ ؟

— نېمە دېسەم بولار ؟ ئۇ كۈنى مەنمۇ چۈشىن يەتمىگاندەك بولۇپ قالدىم ، — دېدى روزى كارۋان ، — مەن ھاجى ئاتىمىزنى ئەۋلىيادەك بىلەتتىم . تۇنجى قېتىم ئۇششاقتالدا ئۇنىڭ قولىغا سۆيمەكچى بولغىنىمدا شۇ سەۋەبتىن ئىدى دېگىنە ، ئۇكام . مەنلا ئەمەس ، كۆرۈپ تۇرۇپسەنغۇ پۈتكۈل ئالتەشەھەردە يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشارغىچە سان ـ ساناقسىز كىشىلەر ھاجى ئاتىمىزنى ئىمام مەھدى ئاخىر زامان[1] دەپ بىلىدۇ . ئېتىنىڭ تۈيىقىدىن توزۇغان چاڭنى كۆزىگە سۈرتكۈدەك بولىدۇ . لېكىنزە ، ئۇلۇغ ئادەملەرنىڭ ئېتىنى ئالغىلى ، ئۆزىنى يىراقتىن كۆرسە بولىدىكەن ، خۇددى ئالدىمىزدا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاۋۇ ھەيۋەتلىك تاغقا ئوخشاش ، ئۇنىڭ ئىچىگە كىرسەڭ كۆڭۈلنى ئاينىتىدىغان بىرنېمىلەر چىقىپ قالامدۇ تېخى ، ئۇنى خۇدا بىلىدۇ . مەنغۇ پۈتۈن ئۆمرۈم ئېشەكچىلىك بىلەن يۈرتتىن يۈرتقا قاتراپ ئۆتكەن بىر قارىتۇرۇك . ھاجى ئاتامغا ئوخشاش ئۇلۇغلارنى بىرنېمە دېيىشكە ھەددىم ئەمەس . ئەمەزە توخنىياز زورغا ئۇۋال بولدى جۇما !

روزى كارۋان بىلەن ھېيتەمنىڭ بۇ گەپلىرى ئۇلۇشكۇن يۈز بەرگەن مۇنداق بىر ۋەقە توغرىسىدا بولۇۋاتاتتى :

---

① ئىمام مەھدى — ئىسلام تارىخىدىكى ئون ئىككى ئىمامنىڭ ئاخىرقىسى بولۇپ ، ئەسلىي ئىسمى ئەبۇلقاسىم مۇھەممەد بىننى ھەسەن ئەسكىرى ، ھىجرىيە 259 ـ يىلى (مىلادىيە 875 ـ يىلى) باغدادتا تۇغۇلغان . رىۋايەت قىلىنىشچە ، مىلادىيە 892 ـ يىلى ئۇشتۇمتوت غايىب بولغان ۋە شىئە مەزھىپىنىڭ تەرەپدارلىرى تەرىپىدىن «مەھدى» (ئاخىرقى زامانىنى قۇتقۇزغۇچى) دەپ ئاتالغان . ئۇلارنىڭ قارىشىچە ، ئۇ قاچاندۇر بىر زامان پەيدا بولۇپ ، «دۇنيادىكى يامانلىقنى تۈگىتىپ ، ئادىللىق ئورنىتىپ ، تىنچ ۋە پاراۋان دۇنيا» قۇرىدىكەن ، شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇ «مەھدى ئاخىر زامان» دەپ ئاتالغان . («تارىخ ھەمىدى» ئىزاھاتلىرىدىن) .

شۇ كۈنى ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن ، چوڭلارنىڭ ھەممىسى شتابقا يىغىلىپ ، قەشقەرگە بارغاندا ، سابىت دامۇللا ھاكىمىيىتىنى قانداق قىلىش مەسىلىسى ئۈستىدە ئالدىن بىر پىكىرگە كېلىشۈالماقچى بولغانىدى .

— بىزنىڭ ئەھۋالىمىز خۇددى ئايغىر ئاتنىڭ ئۆمۈر بويى تارتىلىپ باقمىغان يالىغا ئوخشاش چىگىشلىشىپ كەتتى ، — دەپ گەپ باشلىدى مەھمۇت مۇھىتى ، — ئورۇس كونسۇلىنىڭ بىزگە ئېيتقۇزغان گېپىنىمۇ ئاڭلىدۇق ، شېڭ دۇبەننىڭ نىيىتىنىمۇ چۈشەندۇق . بىر ياقتىن تۆڭگان ، بىر ياقتىن سابىت دامۇللا ، خوتەندە مۇھەممەتئىمىن ھەزرەتمۇ بار تېخى . تۆڭگانلار بىلەنغۇ جەڭ مەيدانىدا كۆرۈشمىز . سابىت دامۇللا بىلەن نېمە دېيىشىمىز ؟ بۇ بېشى چوڭ دامۇللا ھاي دېگىنىمىزگە ئۇنماي ھۆكۈمەت قۇرۇۋاپتۇ تېخى . ھاجى ئاكامنى رەئىس دەپ جاكارلاپ ، بىزگە ئوشۇقچە ئاۋارىگەرچىلىك تېپىپ بەردى . ئۇيان تارتساق ھارۋا سۇنىدۇ ، بۇيان تارتساق ئۆكۈز ئۆلىدۇ . بىز زادى قانداق قىلىشىمىز كېرەك ؟

مۇزاكىرە قىزىپ كەتتى . بەزىلەر ئىتتىپاقلىقنى نەزەردە تۇتۇپ ، سابىت دامۇللا بىلەن يامانلاشماسلىق ، ئۇنى گەپ بىلەن قايىل قىلىپ ، ئاۋۋال ئۇنىڭ قولىدىكى قوراللىق كۈچلەرنى ھاجىمنىڭ قوماندانلىقىغا ئۆتكۈزۈۋېلىش ، ئاندىن ئۆزىنى ھەج تاۋاپ قىلىشقا ئەۋەتىۋېتىپ ، ئۇنىڭ ھۆكۈمىتىنىمۇ تارقىتىۋېتىش ، ئاندىن ، ھەممە كۈچنى ، جۈملىدىن خوتەنلىكلەرنىمۇ بىر قوماندانلىققا ئۇيۇشتۇرۇپ ، ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرىگە قارشى ئومۇميۈزلۈك جەڭ قىلىش دېگەن تەشەببۇسنى ئوتتۇرىغا قويدى . بۇ پىكىر دىكىلەرنىڭ ئاساسلىق ۋەكىلى نەمەت خەلپەت ئىدى .

— مانا شۇنداق قىلغاندا ، زىخمۇ كۆيمەيدۇ ، كاۋاپمۇ ، — دېدى ئۇ ئۆز پىكرىنى يەكۈنلەپ .

بۇ پىكىرگە بىرىنچى بولۇپ قاسىم ئەپەندى قارشى چىقتى .

— ئۇيغۇرلاردا «ئالدىماقتا بالا ياخشى ، خۇدا ئۇرسۇن

قاقباشنى» دېگەن ماقال بار ئىكەن ، — دېدى ئۇ ، — سابىت دامۇللا بالا ئەمەس ، بىزنىڭ گېپىمىزگە ماقۇل دەيدىغان ؛ ئۇ پۈتۈن باشلىق بىر جۇمھۇرىيەت قۇرۇپ ، ئۇنىڭ باشلىقى بولغان سىياسىي ئەرباب ، ئۇنىڭ بىرنەچچە مىڭ ئەسكىرى ۋە كەڭ ئىجتىمائىي ئاساسى بار ، ھاكىمىيەت دېگەننى زورلۇق يولى بىلەنلا تارتىۋالغىلى بولىدۇ .

— سىززە ، بىزنى سابىت دامۇللا بىلەن سوقۇشتۇرماقچىمۇ ؟ — دېدى نەمەت خەلپەت ئۇنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ قاراپ .

— مەن ئۇنىڭ بىلەن سوقۇشايلى دېدىممۇ ؟

— ئەمىسە نېمە دېمەكچىسىز ؟

— مەن دېمەكچىمەنكى ، — دېدى قاسىم ئەپەندى ئۆز پىكرىنى ئىزاھلاشقا تىرىشىپ ، — سابىت دامۇللا ئۆزىنى باش ۋەكىل ، ھاجى ئاكامنى رەئىس جۇمھۇر دەپ جاكارلىغانىكەن ، رەئىس جۇمھۇرنىڭ باش ۋەكىلىنى مەنسەپتىن قالدۇرۇش ھوقۇقى بولىدۇ . ئۇنداق بولغاندىن كېيىن ، ھاجى ئاكام رەئىس جۇمھۇرلۇق سالاھىيىتى بىلەن سابىت دامۇللىنى مەنسەپتىن قالدۇرۇپ ، بىرەر باھانە بىلەن قاماقتا ئېلىشى ، بارلىق قوراللىق كۈچلەرنى بىر قوماندانلىققا بويسۇنۇشقا پەرمان چۈشۈرۈشى ، قارشىلىق كۆرسەتكەنلەرنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ ، قوشۇندىن ھەيدەپ تاشلىشى ، ئاندىن «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى»نى قانۇنسىز دەپ جاكارلاپ ، ئۇنىڭ ئورنىغا جىمسار پۈتۈمى بويىچە ، جەنۇبىي شىنجاڭ ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىنى ھوقۇق يۈرگۈزىدىغان قىلىشى لازىم .

— بۇ ئەمەلىيەتتە ، سابىت دامۇللا بىلەن ئۇرۇشمىز دېگەنلىك بولماي نېمە ؟ سىززە ، مۇسۇلمان بىلەن مۇسۇلمان ، يەنە كېلىپ ئۇيغۇرلار بىلەن ئۇيغۇرلار ئۇرۇشۇپ ، قەشقەر دىيارىنى قانغا بويىسۇن دېمەكچى ، شۇنداقمۇ ؟ — دېدى نەمەت خەلپەت قاتتىق ئېتىراز بىلدۈرۈپ .

— سابىت دامۇللا قارشىلىق كۆرسەتسە ، شۇنداق قىلمايمۇ

بولمايدۇ ! — دېدى قاسىم ئەپەندى بۇرۇتىنى تولغاپ ئولتۇرۇپ .

سورۇندا ژاراڭ ـ چۇرۇڭ كۆتۈرۈلدى . پەقەت ھاجىم بىلەن مەھمۇت مۇھتى قاپاقلىرىنى تۇرۇپ جىم ئولتۇراتتى .

يەنە قاسىم ئەپەندىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى . بۇگۈن ئۇنىڭ ئاۋازى باشقا چاغلاردىكىدىن كۆتۈرەڭگۈرەك ئاڭلىناتتى .

— مىرئادىل قاسىموۋنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى شىنجاڭدا شېكى دۇبەن ۋە خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ژاقىتلىق ھۆكۈمەتلىرىدىن باشقا ، ئۇچىنچى بىر ھۆكۈمەتنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە مۇتلەق يول قويمايدۇ دېگەن گەپلىرىنى ئۇنتۇپ قالمايلى ، — دېدى ئۇ ، — ئەگەر سابىت دامۇللا ھۆكۈمىتىنى قايسى يول بىلەن بولمىسۇن ، دەرھال يوقاتمىساق ، چاتاقنىڭ يوغىنى چىقىدۇ ، مىرئادىل قاسىموۋ سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ چېگرىدىن كىرىپ بولغانلىقىنىمۇ ئەسكەرتىپ قويدىغۇ ، بەس ! مەن قازاق بولساممۇ ، ئۇيغۇر خەلقى بىلەن بولغان قانداش قېرىنداشلىقىم ئۈچۈن كۆڭلۈمدىكى گەپنى ئېيتتىم ، قېرىنداشلار !

سورۇننى جىمجىتلىق باستى . ھەممىنىڭ چىرايلىرى تۇتۇق ، كۆزلىرى غەزەپلىك كۆرۈنەتتى . ھاجىمنىڭ بۇرۇن تۆشۈكلىرى يوغىناپ ، ئېغىر ـ ئېغىر نەپەس ئېلىۋاتقانلىقى سېزىلىپ تۇراتتى . ئۇ ئۆزى بىلەن ئۆزى سۆزلەشكەندەك : «ھەي سابىت ، ئۆزۈڭگىمۇ قىلدىڭ ، ماڭىمۇ قىلدىڭ» دەپ ساقلىنى سىقىمداپ ئولتۇرۇپ ، كۆپچىلىككە بىرنېمە دېمەكچى بولۇۋاتقاندا ، ھويلىدا ئادەملەرنىڭ قاتتىق ژاراڭ ـ چۇرۇڭلىرى ئاڭلىنىپ قالدى . ئىككى ئادەم ئاغزىغا كەلگەننى دەپ ، قاتتىق تىللىشىۋاتاتتى . ئارىچىلارنىڭ ھاي بېرىپ ، ئاجرىتىشقا قارىماي ، جېدەل ئۇلغىيىپ ، بىر پاي ئوقمۇ ئېتىلدى .

ھاجىم باشلىق ھەممەيلەن ھويلىغا يۈگۈرۈشتى .

توخنىياز زور يەردە يانقان ھوشۇر كانتۇنىڭ تاپانچا تۇنقان قولىنى دەسسەپ تۇرۇپ بىرنېمىلەر دەپ ژارقىراۋاتاتتى . ئۇ چوڭلارنى كۆرۈپ ، ژارقىراشنى توختاتتى . ھوشۇر كانتۇمۇ

ئورنىدىن تۇردى . مەلۇم بولدىكى ، بۈگۈن ئەتىگەن روزى كارۋان كېلىپ ، قاقشال يولىدا هارۋا ياكى مەپە ماڭالمايدىغانلىقىنى ، كۇچا خېنىم بىلەن مودەنخاننىڭ ئەمدى ئاتقا مىنمىسە بولمايدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ . قېرىشقاندەك كۇچا خېنىم ئات مىنىپ باقمىغانىكەن ، شۇڭا ، سەپەر ئۈستىدە كۇچا خېنىمنىڭ مۇهاپىزىتىگە مەسئۇل بولغان هوشۇر كانتۇ كۇچا خېنىم بىلەن مودەنخانغا كاجۇۋا تەييارلاشقا كىرىشىپتۇ . بۇ ئىشتىن هاجىمنىڭمۇ خەۋىرى بارلىقىنى ئۇقمىغان توخنىياز زور هويلىدا هوشۇر كانتۇنىڭ كاجۇۋا تەييارلايمەن دەپ پايپاسلاپ يۈرگىنىنىڭ سەۋەبىنى ئۇققاچ ، «بۇ نېمە قىلىق ، كۇچا خېنىم ئاتقا مىنەلمەسە ، سەن بوينۇڭغا مىندۈرۈپ ماڭساڭ بولمامدۇ ؟ » دەپتۇ . هوشۇر كانتۇ بۇ گەپكە چىدىماي ئۇنىڭغا تىل ساپتۇ . توخنىياز زور ئۆزىنى تۇتالماي ، هوشۇر كانتۇنى بىر مۇشت بىلەن يىقىتىۋېتىپتۇ . هوشۇر يەردە يېتىپ ، تاپانچىسىنى چىقارغاندا ، توخنىياز زور ئۇنىڭ قولىغا دەسسىگەنىكەن ، بىر پاي ئوق ئېتىلىپ كېتىپتۇ .

سابىت دامۇللا هەققىدىكى بايىقى مۇزاكىرىدە راسا ئوغىسى قاياپاتى ، ئاچچىقىنى كىمدىن ئېلىشىنى بىلەلمەي تۇرغان هاجىم ، توخنىياز زورنىڭ هېچكىمدىن ئەيمەنمەيدىغان ، بولۇپمۇ هاجىمنىڭ ئۇروش ۋاقتىدا خوتۇن ئۇستىگە خوتۇن ئېلىشىغا قۇمۇلدىن تارتىپلا دادىل قارشى تۇرۇپ كېلىۋاتقان قورقۇمىسىز ، توغرا سۆزلۈك كىشى ئىكەنلىكىنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويدى چېغى :

— خوتۇنلارنىڭ ئىشى بىلەن سېنىڭ نېمە كارىڭ ، — دەپ تاشلىدى .

— نېمە كارىڭ دېگەنلىرى نېمىسى ؟ — دېدى توخنىياز زور ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ ، — بىز دۇشمەن بىلەن جەڭ قىلىمىزمۇ ياكى خېنىملارنى كاجۇۋاغا ئارتىپ تاغمۇ تاغ سۆرەپ يۈرىمىزمۇ ؟ خوتۇن دېگەن تېپىلماسنىڭ خورمىسى ئەمەسقۇ ؟

— توخنىياز ، — ۋارقىرىدى هاجىم ، — سەن كىم بىلەن گەپلىشىۋاتقىنىڭنى ئۇنتۇپ قالما !

— ئۇنتۇپ قالمىدىم . مەن سان ـ ساناقسىز مۇسۇلمانلار بىزنى زۇلۇمدىن قۇتقۇزغۇچى غازى ئاتىمىز دەپ ئەقىدە باغلاپ كېلىۋاتقان خوجىنىياز ھاجىم بىلەن گەپلىشىۋاتىمەن . ئۆزلىرىمۇ ئەل ـ يۇرتىمىڭ ئەقىدىسىنى ئۇنتۇپ قالمىسىلا !

— ھەددىڭدىن ئاشما ، خوتۇن تالاق !

— مېنىڭ تالاق قىلغۇدەك خوتۇنۇم يوق . بۇ گەپنى بىردىن ئېشىپ ، بىرنەچچە خوتۇن ئېلىۋالغانلارغا ئېيتسىلا ، — دېدى توخنىياز چەكچىيىپ تۇرۇپ .

ھاجىم ئاچچىقىغا پايلىماي ئۇنىڭغا قول كۆتۈردى ، سالى دورغا «ھاي» دەپ ، ھاجىمنىڭ قولىنى تۇتۇۋالدى . ئەمما ، ئىش بۇنىڭ بىلەن تۈگىمىدى . ھاجىم يەر تېپىپ :

— يوقال كۆزۈمدىن ، يوقال ! — دەپ ۋارقىراپ كەتتى .

— يوقالسام يوقىلاي ، ئىسىت ، ساڭا بولغان ئەقىدەمگە ! — دېدى توخنىياز زور چوڭ ـ چوڭ قەدەملەر بىلەن ھويلىدىن چىقىپ كېتىۋېتىپ .

ھەمىلەن ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ قاراپ قېلىشتى .

پېشىندىن كېيىن ھاجى ئاچچىقىدىن يېنىپ ، «مەندىن ئۆتتى» دېدى ـ دە ، توخنىياز زورنى چاقىرىپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتتى . بىراق ، ئۇنى ھېچكىم ھېچ يەردىن تاپالمىدى ، ھەتتا قوشۇن قەشقەر تەرەپكە ئاتلانغىچىمۇ ئۇنىڭ ئۆلۈك ـ تىرىكلىكىدىن ھېچقانداق ئىز ـ دېرەك بولمىدى .

توخنىياز زوردەك ئاق كۆڭۈل ، گاڭگۇك مىجەز ، توغرا سۆزلۈك ۋە جەڭ مەيدانىدىكى ئاجايىپ قەھرىمانلىقلىرى بىلەن ھەممىنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان كىشىنىڭ مۇنداق پاجىئەلىك ئاقىۋىتى كۆپچىلىككە شۇنداق تەسىر قىلدىكى ، ئوغلاقچى مەنسۇر بىلەن ھېيتەمدەك سۆزمەن ۋە خۇش چاقچاق يىگىتلەرنىڭمۇ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى . ھاجىم بولسا ، خۇددى توخنىياز زور ھازىرلا كېلىپ قالىدىغاندەك ، پات ـ پاتلا ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ ، ئارقىدا قېلىۋاتقان تاغ ـ دالىلارغا دىققەت بىلەن قاراپ

قويانتى ـ ده ، ئەستاغپۇرۇللا ئېيتىپ يەنە يولغا راۋان بولاتتى .

— هاجىمغا قارىسىلا ، خەلپىتىم ، — دېدى سالى دورغا ئۆزى بىلەن يانداش كېتىۋاتقان نەمەت خەلپەتكە ، — بۇ ئىش ئۇنىڭغىمۇ ئاسان چۈشمىدى .

— راست ئېيتىلا ، دورغام ، ئىككى كۈندىن بۇيان ، هاجى ئاكام خۇددى مۇھىم بىرنېمىسىنى يىتتۈرۈپ قويغان كىشىدەك ، ئىچىنى تىڭشاپلا يۈرىدىغان بولدى . ئەمما ، مەن باشقا بىرنېمىدىن ئەندىشە قىلىۋاتىمەن .

— نېمىدىن ئەندىشە قىلىۋاتىدىلا ؟

— هاجى ئاكامنىڭ مىجەزىدىن ئەندىشە قىلىۋاتىمەن . سابىت دامۇللا ئېغىر ـ بېسىق ، مۇلايىم مىجەزلىك ئادەم بولسىغۇ خوپ ، ئەگەر ئۇمۇ قاتتىق مىجەزلىك ئادەم بولسا ، ئىككىيلەننىڭ سۆھبىتى جاڭجالغا ئايلىنىپ ، ئىشنى گەپ بىلەن بىر تەرەپ قىلىمىز دېگەن ئۈمىدىمىز يوققا چىقمىغىيدى ، دەپ ئەندىشە قىلىۋاتىمەن . تاش يۈمشاق قۇمنىڭ ئۈستىگە چۈشسە ، ئاۋازىمۇ ئاڭلانماي قالىدۇ . مۇبادا ، تاش تاشقا تەگسە ئوت چىقىپ كېتىدۇ ئەمەسمۇ ؟

سالى دورغا هېچنېمە دېمەي ، ئاستىدىكى جىرەن قاشقىنىڭ سوغۇق شامالدا يەلپۇنۇپ تۇرغان يالىنى سىلاپ قويدى .

ئون سەككىزىنچى باب

قانغا بويالغان دىيار

ھەممە نېمىنىڭ رەڭگى ئۆڭىدۇ ،
قانىنىڭ رەڭگى ئۆچمەيدۇ .

— قەدىمكى ئۇيغۇر خەلق ماقالى

1

قەشقەر شەھىرىنىڭ تەخمىنەن بەش چاقىرىم شەرقىي شىمالىدىكى «غوجا چوڭنىڭ قۇملۇقى» دېگەن خىلۋەت مەنزىلگاھ بۇگۈن ئەتىگەندىن بۇيان ئادەم دېگىزىغا ئايلىنىپ قالدى . ئۇنىڭ كۈنىپېتىش تەرىپىدە ياغاچ ۋە بورا بىلەن قۇراشتۇرۇلۇپ ، زىلچا ـ گىلەم ، تاۋار ـ دۇردۇنلار بىلەن بېزەلگەن پەلەمپەيلىك كۆركەم بىر سەھنە قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى . سەھنىنىڭ ئالدىغا «مەرھابا ، قەھرىمان غازىلىرىمىز ، مەرھابا» دېگەن سۆزلەر يېزىلغان قىزىل تاۋار لوزۇنكا ئېسىلغان بولۇپ ، سەھنە ئەتراپىدا توپ ـ توپ ئادەملەر غۇۋزەكلىشىپ تۇراتتى . ئۇلارنىڭ تولىسى باشلىرىغا سەللە ئورىغان ياكى قاما ياقىلىق جۇۋىلار بىلەن كەمچەت تۇماقلارنى كىيگەن سۆلەتلىك كىشىلەر ئىدى . سەھنىنىڭ ئۇدۇلىدىكى قەبرىستانلىققا تۇتاش تۇزلەڭلىكتە بولسا ، قىزغۇچ چەكمەن تون ئۈستىدىن تاسما بەلباغ بىلەن بەللىرىنى چىڭ باغلاپ ، يېڭىسار تۇمىقى كىيگەن ئىككى يۈزچە قوراللىق ئۇيغۇر يىگىتلىرى سەپكە تىزىلىپ تۇراتتى .

شەھەرنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى تۆشۈك دەرۋازىدىن ئاشۇ مەنزىلگاھقىچە سوزۇلغان ئەگرى - توقاي ھارۋا يولىنىڭ ئىككى قاسىنىقىمۇ سانجاق - سانجاق ئادەملەر بىلەن تولغانىدى ، ئۇلارنىڭ تولىسى كىيىملىرى يېلىنىڭ - يۇپقا ھۇنەرۋەن - كاسىپلار ، دېھقانلار ، تالىپلار ، سېتىقچىلار ۋە ئەگىنى يىرتىق - ياماق مەدىكارلار بولۇپ ، ئاندا - ساندا پەرەنجىلىك ئاياللارمۇ كۆرۈنۈپ قالاتتى . ئۇلارنىڭ ئالدى تەرىپىدە رەتلىك كىيىنگەن مەكتەپ بالىلىرى ئۇزۇن سەپ تارتىپ تۇرۇشاتتى .

ۋاقىت ئۆتكەنسېرى يانۋار ئېيىنىڭ قارا سوغۇقى كىيىملىرى يېلىنىڭ - يۇپقا كىشىلەرنىڭ دۇمبىلىرىنى قورۇپ ، قۇلاق ، بۇرۇنلىرىنى چىمداپ ، ئۇلارنى تاقەتسىزلەندۈرۈشكە باشلىدى . ئالامان ئىچىدە غۇدۇر - غۇدۇر كۆپەيگىلى تۇردى .

دەل شۇ چاغدا ، ھېلىقى سەھنە تىكىلگەن مەيدان تەرەپتىن داقا - دۇمباق ، ناغرا - كاناي ئاۋازلىرى ياڭراشقا باشلاپ ، ھەممىنىڭ دىققىتى شۇ تەرەپكە بۇرۇلدى .

* *

ئاتۇش تەرەپتىن قېلىن چاڭ توزۇتۇپ كەلگەن پىدائىيلار قوشۇنى مەيدانغا يېقىنلاشتى . بېشىغا تۇلكە تۇماق ، ئۇستىگە ئەپچىل تىكىلگەن بۆرە جۇۋا كىيگەن بوز ئاتلىق كىشى قوشۇندىن يىگىرمە قەدەمچە ئۇزلىپ چىقىپ ، مەيدانغا كىرىش بىلەن «مەرھابا ، غازى خوجىنىياز ھاجى ئاتىمىز !» دېگەن ئۇنلۇك شوئارلار بوراندەك گۈرۈلدەپ كەتتى . ئۇستىگە مەللە چەكمەندىن پاختىلىق تون ، پۇتىغا مەسە - كالاچ كىيىپ ، سەللىسىنى ئەپلىك ئورىۋالغان ئوتتۇرا بوي ، يۇمىلاق يۈزلۈك ، كەكە ساقال ، ئۆزى دىققاق كەلگەن بىر كىشى توپ ئىچىدىن چىقىپ ، ھاجىم تەرەپكە ئىتتىك - ئىتتىك قەدەم تاشلىدى . بۇ ، سابىت دامۇللا ئىدى . ئۇنىڭغا «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نىڭ

ئەربابلىرىدىن بىرنەچچەيلەن ئەگەشتى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدا «ئەدلىيە ۋەكىلى» زېرىپقارى ھاجى ، «مالىيە ۋەكىلى» ئىلاخۇنبايلارمۇ بار ئىدى . ئۇلار ھاجىمغا يېقىنلاشقان ھامان چىپچىدە توختىدى ـ دە ، ئېگىلىپ سالام بېرىپ ، دەرھال ھاجىنى ئاتتىن چۈشۈرمەكچى بولۇشتى . بىراق ، ھاجى خۇددى چەبدەس چەۋەندازلاردەك ئاتتىن ئۆزى ئىرغىپ چۈشتى . ئۇ زېرىپ قارى ھاجى ۋە ئىلاخۇنبايلار بىلەن كۆرۈشۈۋېتىپ :

— بىز يەنە كۆرۈشتۇق ، ئاغىنىلەر ، — دېدى .

— خوش كەلدىلەر ، غازى ئاتىمىز ، — دېدى زېرىپقارى ھاجى ، ئاندىن سابىت دامولللىنى تونۇشتۇرماقچى بولۇپ ، «بۇ زاتى كېرەم» دەپ ئېغىز ئېچىشىغا ، ھاجىم ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈپ :

— ئۆزىنى كۆرمىگەن بولساممۇ ، كۆڭلۈم تونۇۋاتىدۇ . بۇ كىشى سابىت دامولللىغۇ دەيمەن ، — دېدى ، ئاندىن ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈۋېتىپ ، — دامولللام ، سىزنىڭ بېشىڭىز يوغان بولغان بىلەن ، مېنىڭ چورۇقۇم يوغان ، — دەپ كۈلدى .

مەيداندا يېنىك كۈلكە كۆتۈرۈلدى .

— مەرھابا ، غازى ئاتىمىز ! جانابلىرىنىڭ قەدەم تەشرىپى بىلەن كەمىنە خادىملىرىنىڭ ۋە پۈتكۈل كاشغەر ئەھلىنىڭ بېشى كۆككە ئۇلاشتى ، — دېدى سابىت دامولللىمۇ كۈلۈمسىرەپ . ئۇنىڭ سەل ئىچىگە ئولتۇرۇشقان قوڭۇر كۆزلىرى خۇددى مەدرىسە ھۇجرىسىنىڭ چىراغلىرىدەك پىلىلداپ ، ھاجىنىڭ بۇركۈتنىڭكىدەك ئۆتكۈر قارايدىغان قاپقارا كۆزلىرى بىلەن ئۇچراشتى . ھەر ئىككىيلەن قوللىرىنى تۇتۇشقان ھالدا ھېچنېمە دېمەستىن ، بىرنەچچە دەقىقە جىم تۇرۇپ قالدى .

كۆرۈشۈش نۆۋىتى باشقىلارغا كەلگەندە ، بەزىلەر ھاجىنىڭ قولىنى سۆيمەكچى بولدى . ھاجىم بۇنىڭغا يول قويمىدى . نۆۋەت يوغان سەللىلىك بىر كىشىگە كەلدى . ئۆزى جۈەكرەك كەلگەن بۇ قاقىر بويۇن كىشى بېشىدىكى قاسقاندەك سەللىسى بىلەن خۇددى يەردىن چىققان ئېشەك مەدىكىگە ئوخشاپ قالغانىدى .

— هوي ئاخۇنۇم ، — دېدى هاجىم ، — بازاردىكى داكىنىڭ ھەممىسىنى بېشىڭىزغا يۆگىۋالدىڭىزمۇ نېمە ؟ ھەممە ئاخۇنلىرىمىز شۇنداق قىلغىلى تۇرسا ، قەشقەر دېگەن شەھەردە ئۆلۈكلەرنى يۆگەيدىغانغا داكا تېپىلماي قالمامدۇ ؟

مەيداندا يەنە يېنىك كۇلكە كۆتۈرۈلدى .

شۇ ئارىدا ، بېشىغا ئافغانچە تۇماق ، ئۇستىگە قارىكۆل ياقىلىق جۇۋا كىيگەن بۇزغۇر ساقاللىق ، قۇش بۇرۇن بىر ئادەم بىلەن تۇركچە پاپاخ كىيىپ ، قىسقا بۇرۇت قويۇۋالغان ئېگىز بويلۇق ، كۆك كۆز كىشى ھاجىمغا تەڭلا قول ئۇزاتتى . سابىت دامۇللا ئۇلارنى تونۇشتۇردى . ئۇنىڭ ئېيتىشچە ، بۇزغۇر ساقاللىق كىشى ئافغانىستانلىق مۇھىبۇللاخان بولۇپ ، ھازىر قوشۇندا مەشقاۋۇللۇق قىلىدىكەن . ھېلىقى كۆك كۆز كىشى بولسا ، سەھىيە ئىشلىرىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن تۇركىيىدىن كەلگەن مەھمۇت نەدىم دېگەن دوختۇر ئىكەن .

— مىلتىق ئەكەلگەنمۇ ؟ — سورىدى ھاجىم مۇھىبۇللاخاندىن .

مۇھىبۇللاخان پەقەت ھەربىي مەشىق ئۆگىتىشكە كەلگەنلىكىنى ئېيتتى .

— مىلتىق بولمىسا ھەربىي مەشقىنى پاتمىخوتۇنمۇ قىلالايدۇ ، — دېدى ھاجىم ، ئاندىن مەھمۇت نەدىمدىن سورىدى ، — يارىدارلارغا داكا يېتەمدۇ ؟

مەھمۇت نەدىم دەرۋەقە داكا يېتىشمەيۋاتقانلىقىنى ئېيتتى .

— ئانداق بولسا ، — دېدى ھاجىم ، — قەشقەرلىك ئاخۇنلارنىڭ سەللىسى بەك يوغان بولىدىكەن ، يارىدارلارنىڭ يارىسىنى شۇلارنىڭ سەللىسى بىلەن تېڭىپ تۇرۇڭ .

مەيداندىكىلەرنىڭ كۆزلىرى ئالاق ـ جالاق بولۇپ كەتتى .

بىر چاغلاردا تۆمۇر سىجاڭ بىلەن ئوسمان ئېلىنىڭ ئارىسىدا سۆخەنچىلىك قىلىپ ، ئۇلارنى ئوت بىلەن سۇدەك قىلىۋەتكەن ھېلىقى شاپتۇل دامۇللىمۇ بىر چەتتە تۇراتتى . ئۇ بايىقى كۇلكىگە

ئۇلاپلا يېنىدىكى ھەمراھى بىلەن پىچىرلاشقىلى تۇردى :

— مانا ، بېگىم ، ئېتى ئۇلۇغ غازى خوجىنىياز ھاجىم ئاتىمىزنى كۆرۈپ قويسىلا ! بۇ قۇمۇللۇق تەلۈە ھېلىقى توقسۇنلۇق ھارۋىكەش تۆمۈردىنمۇ ئېشىپ چۈشىدىغان نادان بىرىنىمە ئوخشايدۇ . ئەلھەزەر ، ئەلھەزەر ! ئۇنىڭ گەپلىرىنىڭ سوغۇقلۇقىنى قارىمامدىغان ئادەمنىڭ قوۋۇرغىسىنى ئېگىپ .

— دەرۋەقە ، گېپى بەك سوغۇق بىرنېمىكەن ، — دېدى ئۇنىڭ ھەمراھى ، — ئەمما لېكىن ، ئۇنى نادان دېگىلى بولماس . ھەربىر گېپىنىڭ تېگىدە گەپ بارىدەك تۇرىدۇ . بايا ساۋبت دامۇللىنى بېشى يوغان دامۇللا دېگىنىنى قارىمامدىغان . مەن بۇنى غەرەزلىك سىياسىي ھەزىل دەپ چۈشىنىۋاتىمەن ، تەقسىر !

— ئەقىل ـ دانىشلىرىغا بارىكاللا ، بېگىم ، — دېدى شاپتۇل دامۇللا ، — جانابلىرىنىڭ سەمىگە سالماقچى بولغىنىمۇ دەل ئەنە شول مەنىدە ئىدىكىم ، بۇ ئەقىل ـ دانىشلىرىنىڭ دۇردانىلىرىنى ساۋبت دامۇللىنىڭ مۇبارەك قۇلاقلىرىغا ھەم ھالقا قىلىپ ئېسىپ قويغايلا . ئەلھەزەر ، ئەلھەزەر !

— خاتىرجەم بولغايلا ، دامۇللام .

— ئىنشائاللا ، ئىنشائاللا .

* *

مېھمان ۋە ساھىبخانىلاردىن ئون نەچچە كىشى سەھىندىن ئورۇن ئېلىشقاندىن كېيىن ، ساۋبت دامۇللا ، ھاجىم باشلىق ھەممە سەركەردە ۋە جەڭچىلەرنى پۈتكۈل قەشقەر خەلقى نامىدىن قىزغىن قارشى ئالىدىغانلىقىنى قىسقا ، ئەمما ناھايىتى جۇشقۇنلۇق ئىبارىلەر بىلەن ئېيتىپ ئۆتكەچ ، ئاخىردا :

— جانابىي ئاللاغا ھەددى ھېسابسىز ھەمدۇسانا ۋە شۈكرانىلەر بولسۇنكىم ، بۇگۈن شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىنىڭ رەھبىرى غازى خوجىنىياز ھاجىمنىڭ دىدارىنى

كۆرۈشكه مۇشەررەپ بولدۇق . ئەمدى بىزنىڭ ئىنقىلابىمىز ھاجىم جانابلىرىنىڭ دانا يولباشچىلىقىدا ئاخىرقى غەلىبىگە چوقۇم ئېرىشكۈسى . ئاللا بىزنىڭ ئىشىمىزغا نۇسرەت ئاتا قىلسۇن ، ئامىن ، — دەپ قولىنى ئېگىز كۆتۈردى .

يۇزلىگەن قوللار ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ ، «ئامىن ، ئامىن !» دېگەن ياڭراق سادالار مەيدانىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى .

تەكلىپ بويىچە ھاجىم سۆزگە چىقىپ مۇنداق دېدى :

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ، ئەزىز قېرىنداشلار ، شۇنداق سوغۇققا قارىماي ئالدىمىزغا چىقىپ ئاۋارە بوپسىلەر ، ھەممىڭلارغا رەھمەت ، پۈتكۈل قەشقەر خەلقىگە رەھمەت . مېنى سورىساڭلار مەن ئاددىي بىر جەڭچى . مېنىڭ مەقسىتىم خەلقنى جەبىر - زۇلۇمدىن قۇتقۇزۇپ ، ئەركىن - ئازادلىققا چىقىرىپ ، تىنچ - پاراۋان تۇرمۇشقا ئىگە قىلىش . ھازىر بىزنىڭ ئەڭ چوڭ دۇشمىنىمىز ما جۇڭىيىڭ . ھەممەيلەن چىڭ ئىتتىپاق بولۇپ ، يۇرتىمىزنى دۇشمەنلەردىن ئازاد قىلايلى . ئاللا بىزگە نۇسرەت بەرسۇن ، ئامىن !

قوللار يەنە ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ ، «ئامىن ، ئامىن !» دېگەن سۆزلەر بىلەن «ياشىسۇن غازى خوجىنىياز ھاجى ئاتىمىز ، ياشىسۇن !» «ياشىسۇن قەھرىمان پىدائىيلىرىمىز ، ياشىسۇن !» دېگەن ياڭراق شوئار سادالىرى كۆككە ئۇلاشتى .

ھاجىم باشلىق ھەممەيلەن شەھەر تەرەپكە ئاتلانغاندا ، يولنىڭ ئىككى قاسىنقىدىكى ئادەملەر توپى ئەزىم دەريادەك چايقىلىپ ، «ئامىن» ئۇستىگە «ئامىن» دېگەن ياڭراق سادالار تېخىمۇ ئۇلغىيىپ كەتتى .

ھاجىم ھەممىنىڭ ئالدىدا سالماق قەدەم تاشلاپ مېڭىۋاتقان بوز ئات ئۇستىدە مختەك ئولتۇرۇپ ، گاھ ئىككى يانىدىكى خەلق توپىغا سالام بېرەتتى ، گاھ قولىنى پۇلاڭلىتىپ ، خەلققە ھۆرمەت بىلدۈرەتتى . ئۇنىڭدىن ئۇچ - تۆت قەدەم ئارقىدا سابىت دامۇللا بىلەن مەھمۇت مۇھىتى ، ئۇلاردىن كېيىن باشقا چوڭلار ، ئاندىن

ئۇچ ـ ئۇچتىن تىزىلغان جەڭچىلەرمۇ ، ئىككى ياققا سالام بېرىپ ماڭاتتى . خەلق توپى خۇشاللىق ياشقا تولغان كۆزلىرىنى ئۇلاردىن ئۇزمەي قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، دۇئا ـ تەكبىر بىلەن نۇسرەت تىلەيتتى . بەزىلەر ئالغا ئىنتىلىپ چىقىپ ، ھاجىنىڭ ئاستىدىكى بوز ئاتنى تاۋاپ قىلماقچى بولۇشاتتى . تەرتىپ ساقلىغۇچى قوراللىق كىشىلەر ئۇلارنى «ھاي ـ ھوي» بىلەن ئاران توسۇۋېلىشاتتى .

— ماۋۇ خەققە ، قايلىسىلا ، بېگىم ، — دېدى شاپتۇل دامولا يېنىدا كېتىۋاتقان ھەمراھىغا پىچىرلاپ ، — ئۇلار بۇ قۇمۇللۇق تەلۇنى بېشىدا كۆتۈرەي دەۋاتامدۇ نېمە ؟ ! ئەلھەزەر ، ئەلھەزەر .

— بۇنىڭغا ھەيران قالمىغۇلۇق ، دامولام ، — دېدى ئۇنىڭ ھەمراھى ، — بۇ نادان خەق بۇگۈنى بىرىنى بېشىدا كۆتۈرسە ، ئەتىسى ئۇنى يەرگە ئۇرۇشتىنمۇ يانمايدۇ . ئەمما ، بىز ناھايىتى ھوشيار بولۇشىمىز كېرەك .

— ئېغىزلىرىغا قەنت ـ ناۋات ، بېگىم ، بۇ ئەقىل دانىشلىرىنى سابىت دامولامدىن دەرىخ تۇتمىغايلا ، ئۇ زاتى كېرەمگە تېخىمۇ ھوشيارلىق دەركار ، بېگىم .

* *

شۇ ئاخشىمى ، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلى ئۆزىنىڭ ياردەمچىسى دوكتور سىمىت بىلەن بۇگۈن بولغان ئىشلار توغرىسىدا پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ ، مۇنداق دېدى :

— دېمەك ، ئاخباراتچىلىرىمىز ئارقىلىق سىز ئېگىلىگەن مەلۇماتلارغا قارىغاندا ، «غوجا چوڭنىڭ قۇملۇقى»دا خوجىنىياز ھاجى شەرىپىگە ئۆتكۈزۈلگەن قارشى ئېلىش مۇراسىمىدا سابىت دامولا «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» دېگەن سۆزنى ئېغىزغا ئېلىنىشقىمۇ جۈرئەت قىلالمىغان . ھەتتا مۇراسىم مەيدانىغا «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نىڭ بايرىقىمۇ

ئېسىلمىغان ، شۇنداقمۇ ؟

— شۇنداق .

— بۇنىڭغا قانداق قارايسىز ؟

— بىز ئۇچۇن ئېيتقاندا ، بۇ ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى ئەمەس . بەلكى بىرەر تراگېدىيىنىڭ مۇقەددىمىسى بولسا كېرەك ، — دېدى دوكتور سىمىت غەمكىن ئاھاڭدا .

— تراگېدىيە دېگىنىڭىزنى قانداق ئىزاھلايسىز ؟

— مەن دېمەكچىمەنكى ، سابىت دامولالا خوجىنىياز ھاجىنىڭ جىمسار پۇتۇمى بويىچە ھەربىكەت قىلىشىدىن قورقۇۋاتسا كېرەك . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، قۇدرەتلىك رۇس ئارمىيىسىنىڭ بىۋاستە مۇداخىلىسى باشلىنىپ كەتتى .

— ياق ، — دېدى كونسۇل ، — يۇز بېرىش ئالدىدا تۇرغان بۇ تراگېدىيىنى كومېدىيىگە ئايلاندۇرۇش لازىم . بۇنىڭ ئۇچۇن ، سىزدىن پائالىيەتنى كۇچەيتىش ۋە كېڭەيتىش تەلەپ قىلىنىدۇ .

2

پىدائىيلار قوشۇنى شەھەرگە كىرگەن كۇننىڭ ئەتىسىلا ، ئاقسۇدىن ما فۇيۇەن چېرىكلىرى يېتىپ كەلگۇچە ، قەشقەر شەھىرىدىكى بارلىق قىسىملار بىر قوماندانلىق ئاستىدا ، يېڭىشەھەرنى چولاق زىخۇيدىن ئازاد قىلىش توغرىسىدا ھاجىم ئۆز نامىدىن جىددىي بۇيرۇق چىقاردى . بۇ بۇيرۇققا بىنائەن سابىت دامولالىنىڭ ھازىرغا قەدەر يېڭىشەھەر مۇھاسىرىسىنى داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان بارلىق قوراللىق كۇچلىرى ، جۇملىدىن خوتەندىن ياردەمگە كەلگەن پىدائىيلارنىڭ ھەممىسى شەرتسىز ھالدا مەھمۇت مۇھتىنىڭ قوماندانلىقىدا بولۇشى لازىم ئىدى . خوتەن پىدائىيلىرىنىڭ سەردارى شامەنسۇر بۇ بۇيرۇققا دەرھال بويسۇنىدىغانلىقىنى بىلدۇردى . سابىت دامولالمۇ بۇنىڭغا قارشىلىق قىلمىدى . ئەمما ، «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»

نىڭ «دۆلەت مۇداپىئە ۋەكىلى» ئورازبېك بىلەن «باش شتاب باشلىقى» يۈسۈپجان قۇربېشى بۇ بۇيرۇقتا قارشى چىقىپ ، سابىت دامولللىنىڭ ئىشخانىسىغا كىردى .

— بۇ قانداق گەپ بولدى ، دامولللام ؟ — دېدى ئورازبېك سوقۇشقاق خورازدەك ھۇرپىيىپ ، — بىز نېمىشقا خوجىنىيازنىڭ بۇيرۇقىغا بويسۇنمىز ؟ جۇمھۇرىيىتىمىزنى ئېتىراپ قىلمايۋاتقان كىشىنىڭ بىزگە بۇيرۇق چۈشۈرىدىغان نېمە ھەققى بار ؟

— ئۆزلىرى نېمە ئۈچۈن بۇ ئىشقا سۈكۈت قىلىپ قالدىلەر ؟ — دېدى يۈسۈپجان قۇربېشى سابىت دامولللىنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كېلىپ ، — مۇنداق قىلىش ھەربىي ھوقۇقنى ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويۇش ئەمەسمۇ ، تەقسىر ؟

سابىت دامولللا ئۆزىنى ئورۇندۇقىنىڭ يۆلەنچۈكىگە تاشلاپ ، ئۇلارنىڭ گېپىگە قۇلاق سېلىپ ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ جۈدەڭرەك كەلگەن چىرايىدا ھارغىنلىق ، ئىزتىراپ ۋە تەشۋىش ـ ئەندىشە ئارىلاش بىر خىل ھالەت ئەكس ئېتىپ تۇراتتى . پەقەت سەل ئىچىگە ئولتۇرۇشقان قوڭۇر كۆزلىرىدىلا تۇمانلىق بىر ئۇمىد ۋە ئىشەنچ شولىسى چاقناپ تۇرغاندەك كۆرۈنەتتى .

— گەپ قىلسىلا ، دامولللا ، — دەپ يەنە ھۇرپەيدى ئورازبېك ئۇستەلنىڭ گىرۋىكىنى تۇتۇپ .

سابىت دامولللا سەللە ئورالغان سەرپۇش تۇمىقىنى سەل ئارقىغا ئىتتىرىپ قويۇپ ، ئۆزىنى رۇسلىدى ۋە ئاستا سۆزلەشكە باشلىدى :

— ئەي ئەزىزلىرىم ، ھەرقايسىلىرىنىڭ ئاغزىدىن بۇ يەڭلىغ گەپلەرنىڭ چىقىشىنى مەن زىنھار خىيال ئەيلىمىگەنىكەنمەن . ھەر ئىككىلىرى پەلەكنىڭ رەپتارىنى ئوبدان چۈشىنىدىغان ئالىي مۇقاملىق سەركەردىلىرىمىز بولۇپ تۇرۇقلۇق ، ناھاتكى ، بۈگۈنكى ۋەزىيەتكە توغرا باھا بېرەلمىسىلەر ، مەن ھەرقايسىلىرىغا نېمە دېيىشىم كېرەك ؟ خوجىنىياز ھاجىغا كەلسەك ، ئۇ كىشى مىليونلىغان خەلقنىڭ ئىرادىسىگە ۋەكىللىك قىلىۋاتقان بىر

سېيما . هازىرقى كۈندە ئۇ زاتتىن يۇقىرىراق ئابرۇي ساھىبى يوقتۇر . بىزنىڭ ھېچقايسىمىز ئۇ زاتنىڭ ئورنىنى باسالمايمىز . بىزنىڭ مۇقەددەس ئىشىمىز ئۇ زاتنىڭ ئىشتىراكسىز رويابقا چىقالمايدۇ . دېمەك ، ئۇ زاتنىڭ بۇيرۇقىغا خىلاپلىق قىلماق — ئىتتىپاقلىقنى بۇزماق دېمەكتۇر ؛ ئىتتىپاقلىقنى بۇزماق — دۈشمەنلىكنى تۇغمىنىگە سۇ قۇيماق دېمەكتۇر...

— بىزنىڭ ھۆكۈمىتىمىزنى ئېتىراپ قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئۇنىڭغا قارشى كۈچ ئىشلىتىش مۇمكىنمۇ ؟ — دېدى يۈسۈپجان قۇربىشى سابىت دامۇللانىڭ گېپىنى بۆلۈپ .

— ئۇنداق ئەمەس ، — دەپ داۋام قىلدى سابىت دامۇللا ، — ئۇ كىشى بىزنىڭ ھۆكۈمىتىمىزنى ئېتىراپ قىلسۇن ، قىلمىسۇن ، بۇنىڭ كارى چاغلىق . بىزنىڭ مۇخالىپىمىزدە دۈشمەنانە ھەرىكەتتە بولمىسلا ، شۇنىڭ ئۈزى كۇپايە . تۈڭگانلار ئۇستىدىن تامام زەپەر قازانغىنىمىزدىن سوڭرە ، جانابىي ئاللانىڭ ئىرادىسى نېمە بولسا ، شۇنى كۆرەرمىز . ئەمما ، ھازىرقى كۈندە ، ھاجىمدەك يېگانە باش سەركەردە بولماي تۇرۇپ ، تۈڭگانلارنىڭ تەئەررۇزىدىن قۇتۇلمىغىمىز بەسى مۇشكۈلدۇر . شۇنىڭ ئۈچۈن ھاجىمنىڭ پەرمانىغا ئەمەل قىلىپ ، مەھمۇت مۇھتىنىڭ قوماندانلىقىغا ئىتائەت قىلىشلىرى شەرت ، ئەزىزىم ! مەن بۇنى باش ۋەكىللىك سالاھىيىتىم بىلەن ئېيتماقتىمەن .

ئورازبېك بىلەن يۈسۈپجان قۇربىشى بىر ـ بىرىگە قاراپ جىم بولۇشۇپ قالدى .

3

ھاجىم ئىككى كۈندىن بۇيان سابىت دامۇللا بىلەن ھەر خىل سورۇنلاردا ئۈچرىشىپ تۇرغان بولسىمۇ ، ئۇنىڭ ھۆكۈمىتى توغرىسىدا ئۇنىڭغا بىرنېمە دېيىشكە باھانە ـ سەۋەب تاپالماي تۇراتتى . بولۇپمۇ قوراللىق قىسىملارنىڭ ھەممىسىنى مەھمۇت

مۇھىتىنىڭ قوماندانلىقىغا ئۆتكۈزۈش توغرىسىدىكى بۇيرۇقنا سابىت دامۇللىنىڭ مۇلايىملىق بىلەن بويسۇنۇپ «ھاجىم قانداق بولسۇن دېسە ، شۇنداق بولسۇن» دەپ تۇرغانلىقى ھاجىمنى باشقا ئىشلاردا ئالدىراپ كەتمەسلىككە مەجبۇر قىلىپ قويغانىدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، بۇ كۈنلەردە «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نىڭ «ئىچكى ئىشلار ۋەكىلى» قوشۇمچە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيسى بولۇۋاتقان يۇنۇسبەگ ، ھاجىمنى سابىت دامۇللا ھۆكۈمىتى توغرىسىدا ھازىرچە گەپ قىلماسلىققا قاتتىق دەۋەت قىلاتتى . ئۇنىڭ ئېيتىشىچە ، خۇددى بۇلتۇر يازدا ھاجىمغا خەت ئارقىلىق مەلۇم قىلغىنىدەك ، سابىت دامۇللىنى ئۆز مەيدانىدىن ۋاز كەچتۈرۈش مۇمكىن ئەمەس . ئىش چىڭىغا چىققاندا ، قوراللىق توقۇنۇش يۈز بېرىشى ئېھتىمال . يېڭىشەھەردىكى چولاق زىخۇي بىلەن سابىق قەشقەر ۋالىيسى ما شاۋۇ دەل شۇنداق پۈرسەتنى كۈتمەكتە .

يۇنۇسبەگنىڭ بۇ گەپلىرىمۇ ھاجىمنى ئويلاندۇرۇپ قويغانىدى .

دەل شۇنداق پەيتتە ، نەمەت خەلپەت بىلەن تۇرسۇن دولان قەشقەر خەلقىنىڭ ھاجىمغا سۇنغان ئۇچ يۈز پارچىدىن ئوشۇق ئەرز ـ شىكايەتلىرىنى تۇرلەرگە ئايرىپ مەزمۇنىنى ھاجىمغا مەلۇم قىلدى . بۇ ئەرز ـ شىكايەتلەرنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى شەھەر كەمبەغەللىرى — ئۇششاق تىجارەتچىلەر ، ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلار ، تۇل خوتۇن ـ يېتىم ئوغۇللار ۋە ئەتراپ يېزا ـ كەنتلەردىكى نامرات دېھقانلارنىڭ قانلىق كۆز ياشلىرى ، قاينىاپ تۇرغان دادۇ پەريادلىرى بولۇپ ، ئۇلاردا باج ـ سېلىق ، ئالۋان ـ ياساقلارنىڭ ھەددىدىن تاشقىرى كۆپىيىپ كەتكەنلىكى ، بېسىمدار ، جازانىخور بايلارنىڭ تۇرلۇك ـ تۈمەن يوللار بىلەن خەلقنىڭ قان ـ يىلىكىنى شوراۋاتقانلىقى ، ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى بىلەن دىنىي مەھكىمىلەردە پارىخورلۇقنىڭ ئەۋج ئېلىپ ، دەۋا ـ دەستۇر ئىشلىرىدا نۇرغۇن ناھەقچىلىكلەر بولۇۋاتقانلىقى دەلىل ـ ئىسپاتلار

بىلەن ناھايىتى تەسىرلىك بايان قىلىنغان.

— بۇ لومودىلار ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇردۇق دېگەنىلەن ئۆز مۇسۇلمانلىرىمىز تېخىچىلا جەبىر - زۇلۇمدىن قۇتۇلالماپتۇ- غۇزە ! — دېدى ھاجىم بىرمۇنچە چېچىلىپ . ئاندىن خەلقنىڭ دادىسى ئەھۋالىغا يېتىشكە سالى دورغا بىلەن نەمەت خەلپەتنىي شۇ سورۇننىڭ ئۆزىدىلا مەسئۇل قىلىپ بەلگىلىدى ۋە بۇ ئىشقا ئەتىدىن باشلاپلا تۇتۇش قىلىشقا بۇيرۇق بەردى .

قاسىم ئەپەندى دەرھال گەپكە ئارىلاشتى :

— سابىت دامولىنى قىستاققا ئېلىشنىڭ پۇرستى كەلدى . ھاجى ئاكا ، — دېدى ئۇ ، — سابىت دامولىلا بىلەن بۇگۈنلا سۆزلىشىپ ، «سىزنىڭ ئىسلام ھۆكۈمىتىڭىز شۇنداق ھۆكۈمەتمۇ ؟ مۇنداق ھۆكۈمەتنىڭ كېرىكى يوق» دېيىش كېرەك .

— ئەپسۇسكى ، — دېدى نەمەت خەلپەت ، — بۇگۈن رامزان شېرىپنىڭ ئاخىرقى كۈنى ، ئاللا بۇيرۇسا ، ئەتە روزا ھېيىت نامىزىنى ئوقۇيمىز . كۈنلىرىمىز ناتىنچ بولسىمۇ ، يىلدا بىر كېلىدىغان بۇ مۇبارەك ھېيىت - ئايەم كۈنلىرىنى ھەممە بىرلىكتە خۇشال - خۇرام ئۆتكۈزۈۋالساقمىكىن ، ئاڭغىچە سابىت دامولىمۇ بىر يەرگە قېچىپ كېتەلمەس .

بۇ پىكىرگە قاسىم ئەپەندىدىن باشقىلار دەرھال قوشۇلدى ۋە يېڭىشەھەرنى قامال قىلىۋاتقان مەھمۇت مۇھتىي باشلىق سەركەردىلەرنىمۇ ھېيىت نامىزىنى ئوقۇشقا تەكلىپ قىلىش قارار قىلىندى .

* *

بىراق ، ھېيىت كۈنلىرىنى خۇشال - خۇرام ئۆتكۈزۈش ئۇياقتا تۇرسۇن ، ھېيىت نامىزىنى ئارامخۇدا ئوقۇشمۇ ھېچكىمگە نېسىپ بولمىدى .

بامدات نامىزىدىن كېيىن ، ھېيتگاھ جامەسىنىڭ ھەيۋەتلىك

پەشتاقلىرىدا قوش - قوش ناغرا - كاناي سادالىرى ياڭراش بىلەنلا پۈتۈن شەھەر گويا شۇنچە چاغلاردىن بۇيان جانغا تۆرەپ كەلگەن ئۇرۇش پاراكەندىچىلىكلىرىنىڭ ئازابلىرىنى ئۇنتۇپ قالغاندەك بىردىنلا جانلىنىپ كەتتى. بايراملىق كىيىملىرىنى كىيگەن كىشىلەر بىلەن ئۆسمۇر - بالىلار ھەمدە ھەربىي تەرتىپ بويىچە تىزىلىپ كېلىۋاتقان جەڭچىلەر خۇددى تاغ قاپتاللىرىدىن ئېتىلىپ چىقىپ، يوغان بىر كۆلگە قۇيۇلۇۋاتقان تاغ سۇلىرىدەك، تەرەپ - تەرەپتىن ھېيتگاھ مەيدانىغا ئاقماقتا ئىدى. قىش قۇياشى نەيزە بويى ئۆرلەپ بولغۇچە، كەڭ جامەنىڭ ئىچى - تېشى ئادەم بىلەن تولۇپ كەتتى. پاكىز سۈپۈرۈلگەن ھېيتگاھ مەيدانى ۋە ئەتراپ رەستىلەر سەپ - سەپ بولۇپ جايناماز ئۈستىدە ئولتۇرغان ئادەملەرنىڭ باشلىرىدىكى سەللىلىرى بىلەن خۇددى تومۇز كۈنلىرى ئاپئاق غوزىلار ئېچىلغان بېپايان كېۋەزلىككە ئوخشاپ قالغانىدى.

جامەنىڭ ئىچىدە بولسا ھاجىم، مەھمۇت مۇھتى، سابىت دامواللا باشلىق ھەربىي - مۇلكىي ئەربابلار ۋە يۇرت مۆتىۋەرلىرى بىرىنچى سەپتە باشلىرىنى ئېگىپ ئولتۇرۇپ، يوغان سەللىلىك قېرى ئىمامنىڭ خۇتبىسىگە ئىخلاس بىلەن قۇلاق سالماقتا ئىدى. خۇتبىدىن كېيىن، «ئاللاھۇ ئەكبەر» دېگەن ھەيۋەتلىك سادالار ئىچىدە نامازباشلىنىپ، پۈتۈن جامائەت «رۇكۇ»غا بارغاندا، بىردىنلا قويۇق زەمبىرەك ئاۋازلىرى گۈمبۇرلەپ قالدى. قېرى ئىمام يۈزىگە تۇيۇقسىزدىن سوغۇق سۇ سېپىلگەندەك ئەندىكىپ كەتتى، ئەمما دەرھال ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، ھېچنېمىنى ئاڭلىمىغاندەك، نامازنى خاتىرجەم داۋاملاشتۇردى. جامەنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى جامائەتنىڭ بەزىلىرى سەل چۆچۈگەندەك قىمىرلاپ قويغان بولسىمۇ، مۇتلەق كۆپچىلىكى نەچچە ئون يەردىكى مەزىن ئاخۇنلارنىڭ «ئاللاھۇ ئەكبەر» دېگەن ئۇنلۇك نىدالىرىغا ئەگىشىپ نامىزىنى ئوقۇۋەردى.

زەمبىرەك ئاۋازلىرى بارغانسېرى قويۇقلىشىپ ، دەھشەتلىك ئەجەل بورانلىرى باستۇرۇپ كېلىۋاتقاندەك تۇيۇلسىمۇ ، ئامازغا تۇرغان ئادەملەر گويا ھېچنېمىنى ئاڭلىمايۋاتقاندەك ، قوللىرىنى قوۋۇشتۇرۇپ ، باشلىرىنى سەل ئەگگەن پېتى چوڭقۇر سۈكۈنات ئىچىدە مىختەك تۇراتتى .

ئۇلارغا مۇنداق مەدەت بېرىۋاتقان ئاجايىپ سېھىرلىك كۈچ نېمىكىن - ھە !

بىراق ، نامازئوقۇلۇپ بولۇش بىلەنلا پاتىپاراقچىلىق باشلىنىپ ، ئادەملەر خۇددى ئۇۋىسى چۈۋۈلۈپ كەتكەن ھەرىلەردەك پېتىراپ كەتتى . ھاجىم باشلىق ئەربابلارمۇ ئالدىراپ - تېنەپ سىرتقا چىقىشتى .

شۇ ئاردا ، ئوغلاقچى مەنسۇر بىلەن ھېيتەم يېڭىشەھەر تەرەپتىن ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ ئەھۋالنى مەلۇم قىلدى : يېڭىشەھەر ئىچىدە قامىلىپ ياتقان ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرى مەھمۇت مۇھىتى باشلىق بىرمۇنچە سەركەردىلەرنىڭ روزا ھېيىت نامىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن كونىشەھەرگە كىرىپ كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقاچ ، پۈتۈن كۈچىنى ھەربكەتكە كەلتۈرۈپ ، ھەممە زەمبىرەكلىرىنى ئىشقا سېلىپ ، ھازىرغا قەدەر كۆرۈلۈپ باقمىغان دەرىجىدە كەڭ كۆلەملىك ھۇجۇمغا ئۆتكەن ۋە مۇھاسىرە چەمبىرىكىنىڭ بىر - ئىككى ئاجىز يېرىنى بۆسۈپ تاشلىغان ھەمدە شۇ يەردىن يەنە زەمبىرەك ئېتىپ كونىشەھەرگە تەھدىت سېلىشقا ئۇرۇنغان . ھازىر پىدائىيلار بىلەن چېرىكلەر ئارىسىدا گىرەلەشمە جەڭ بولماقتا .

— ھەممە مۇسۇلمانلار ئۈچۈن قۇتلۇق بولغان روزا ھېيىت نامىزىنىڭ خاتىرىسىنمۇ قىلماپتۇ بۇ نامەرد چوشقىلار ، — دەپ ئاغزىنى بۇزۇشقا باشلىدى ھاجىم ، — ئىتتىن بولغان قۇربانلىققا يارىماپتۇ دېگەن شۇ . ئۇلارنى قانداق مۇسۇلمان دېگىلى بولسۇن ! بۇ لوموددىلارنىڭ جازاسىنى ئۆزۈم بەرمىسەم ، قېنىم چاپسان ئاتلىنايلى .

* *

چېرىكلەرنىڭ بۇ قۇتلۇق بايرام كۈنىنى مۇنداق نامەردلىك بىلەن ئاياغ ئاستى قىلغانلىقى پىدائىيلار قوشۇنىنىڭلا ئەمەس ، ئادەتتىكى پۇقرالارنىڭمۇ جېنىغا قاتتىق تەگكەنلىكتىن ، نۇرغۇن يېڭى كۈچلەر سەپكە قوشۇلۇپ ، پىدائىيلار قوشۇنىنىڭ سانى ھەسسىلەپ ئېشىپ ، جەڭگىۋارلىق شىجائىتى تاغدەك ئۆسۈپ كەتتى . چېرىكلەر يېرىم كۈنلۈك جەڭگە بەرداشلىق بېرەلمەي ، پەرىشان ھالدا يېڭىشەھەر سېپىلى ئىچىگە قېچىشقا باشلىدى .

بىراق ، دەل شۇ چاغدا ئاقسۇدىن كېلىۋاتقان ما فۇيۈەن چېرىكلىرى ئاتوش تەرەپتىن شىددەت بىلەن باستۇرۇپ كەلدى . بۇ چېرىكلەر ئاقسۇدا بىر قۇر تولۇقلىنىپ ، ئۇچ مىڭ كىشىگە يەتكۈزۈلگەن ۋە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرى ئىچىدە ھەممىدىن مۇنتىزىم بىر قوشۇن ئىدى . ئۇلار يېڭىشەھەردىكى چېرىكلەر بىلەن قوشۇلۇپ ، بەش - ئالتە مىڭ كىشىلىك قوشۇنغا ئايلاندى ۋە پىدائىيلار قوشۇنىغا ئۇستۇن كېلىشكە باشلىدى . مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئۇرۇش ئوتىنىڭ قەشقەر شەھىرىگە تۇتىشىپ ، ئاھالىسى زىچ بولغان بۇ شەھەردە قاتتىق ۋەيرانچىلىق ۋە قىرغىنچىلىق بولۇشى ئېھتىمالغا بەك يېقىن ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن پىدائىيلار قوشۇنىنىڭ قوماندانلىق شتابى ئۇرۇشنى شەھەردە ئەمەس ، ئاسمىنى كەڭ دالا - قىرلاردا داۋاملاشتۇرماقچى بولدى . شۇنىڭدىن كېيىن ، سابىت دامۇللا بىلەن ئۇنىڭ بىر قىسىم سەپداشلىرى خوتەندىكى مۇھەممەتئىمىن ھەزرەتكە يېقىنراق يەردە تۇرۇش ، ۋاقتى كەلسە ، ئۇنىڭ بىلەن بىرلىشىپ ھەربىكەت قىلىش مەقسىتىدە يەكەن تەرەپكە كەتتى ؛ ئۇلارنىڭ بەزىلىرى باشقا يۇرتلارغا كېتىشتى ، بەزىلىرى قەشقەر شەھىرى ئەتراپىدا پاناھلىنىپ قالدى . شۇنداق قىلىپ ، «شەرقىي تۇركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى»نىڭ ئەزالىرى

تىرىپىرەن بولۇپ كەتتى .

چېرىكلەر مۇداپىئەسىز قالغان شەھەرگە قارشىلىقسىز بېسىپ كىردى .

— ئاللا مۇبارەك قىلسۇن ، زىخۇي جانابلىرى ! — دېدى شاپتۇل داموللا دوتەي يامۇلىنىڭ ئازادە مېھمانخانىسىدىكى يېشىل دۇخاۋا قاپلانغان كۇرسىدا غادىيىپ ئولتۇرغان چولاق زىخۇيغا يادەك ئېگىلىپ ، — بىز قەشقەر ئەھلى قەدەم تەشرىپلىرىگە مۇنتەزىر ئىدۇق . ئەلەلئاخىر ، خوجىنىياز ۋە سابىتقا ئوخشاش توپىلاڭچىلاردىن قۇتۇلۇپ ، بۇ كۈنلەرگە مۇيەسسەر بولدۇق . ئەمدى ئەزىز دىيارىمىزدا تىنچ ـ ئاسايىشلىق ئاپتىپى جەۋلان قىلغۇسى ، ئىنشائاللا !

چولاق زىخۇي بۇ گەپلەرنىڭ ھەممىسىگە بولمىسىمۇ ، ئاساسىي مەزمۇنىغا چۈشەندى چېغى ، «ئىنشائاللا ، ئىنشائاللا» دەپ قويۇپ ، شاپتۇل داموللىغا ئورۇن كۆرسەتتى .

شاپتۇل داموللا دۇئا ياندۇرۇپ بولغاچ يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ :

— مەن كەمىنىلىرى زىخۇي جانابلىرىنىڭ خىزمىتىگە ھەر زامان تەييارمەن ، — دېدى .

چولاق زىخۇي بۇگۈن شاپتۇل داموللىنىڭ تەنھا ئۆزىنىلا چاقىرتىشتىكى مەقسىتىنى ئېيتتى : نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان ، شەھەر ئاھالىسى ئىچىدە سابىت داموللا بىلەن خوجىنىيازغا كۆپرەك ھېسداشلىق بىلدۇرۇپ ، پۇل ۋە مال ـ مۈلۈك ئىئانە قىلغانلار كىملەر ؟ مەشھۇر بايلاردىن باشقا ، ئاھالە ئىچىدە يەنە كىملەرنىڭ قولىدا ئالتۇن ـ كۈمۈش بولۇشى مۇمكىن ؟ شاپتۇل داموللا مانا شۇلارنى ئېنىقلاپ ، تولۇق تىزىمنى ئۇچ كۈن ئىچىدە تاپشۇرۇشى كېرەك .

— سىز ئوبدان بىلىدۇ ، داموللا ، — دېدى چولاق زىخۇي تەكىتلەش ئاھاڭىدا ، — قەشقەردىكىلەردە تىللا ـ تەڭگە جىق ، ئەسكى چاپان ئىچىگە تىكىدۇ ، يەرگە كۆمىدۇ ، شۇنداق ئەمەسمۇ ؟

— شۇنداق ، شۇنداق ، زىخۇي جانابلىرى .

— سىز ياخشى قىلسا ، بىز ئۇنتۇمايدۇ . ما دوتەي[1] يەنە دوتەي بولىدۇ ، ئاندىن كېيىن سىز قەشقەرگە چوڭ ئاخۇن بولىدۇ .

— رەھمەت ، زىخوي جانابلىرى ، ئاللا ئۆمۈرلىرىنى ئۇزۇن ، دۆلەتلىرىنى پوزۇن قىلغاي ، ئامىن ! — دېدى شاپتۇل داموللا دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ . ئۇ شۇ تاپتا ئىگىسىنىڭ قولىدىكى بىر پارچە سۆڭەككە تەلمۈرۈپ ، قۇيرۇق شىپاڭلىتىپ تۇرغان مەخلۇققا ئوخشاپ كەتتى .

دەرۋەقە قەشقەرگە «چوڭ ئاخۇن» ، يەنى قازىكالان بولماق ئۇنىڭ ئۆمۈر بويى زارىقىپ كۆتكەن شېرىن ئارزۇسى ئىدى . چۈنكى ، ئۇ قاچاندۇر بىر زامانلار خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇغان بولسىمۇ ، بەختىگە قارشى ھازىرغا قەدەر ئاپئاق كۆمۈش تەڭگىلەر بەدىلىگە مۆھۈر بېسىش ياكى بىرەر مەدرىسىدە دەرس ئېيتىپ چارەك ـ چارەكلەپ بۇغداي ـ قوناق ئېلىش سالاھىيىتىگە ئىگە بولالماي كەلدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، نەزىر ـ چىراغ ، توي ـ تۆكۈن ۋە چاي ـ زىياپەتلەردە تۆردىن ئورۇن تەگمەي ، بوينى قىسىلىپ قالاتتى . ئەھلى ئىلىملەر يىغىلغان كىتابخانىلىق سورۇنلىرىدا بولسا ، ئۇنىڭغا گەپ تەگمەيتتى ياكى سۆھبەتداشلىرى ئۇنىڭ مۇلاھىزىلىرىگە ئېرەن قىلماي «داموللام ، ئۆزلىرى ئىسلام دۇنياسىدىكى ئۇلۇغ ئالىملارنىڭ بىرى ، مۇلاھىزىلىرىدىن مەھرۇم ئوخشايلا ، كۆپرەك كىتاب كۆرسىلە» دەپ مەسخىرە قىلىشاتتى . مۇنداق مەسخىرىلەر ئۇنىڭغا ھەممىدىن ئېغىر تۇيۇلاتتى . ئۇ مۇشۇنداق پەيتلەردە ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ ، «خەپ سىلەرنى ، ھەممىڭلار ھېلىقى ئابدۇقادىر داموللا دېگەن جەدىتىنىڭ ئەرۋاھىغا ئۇنسىۇل ئۇيناۋاتسىلەر . سىلەرنىڭ كۇنۇڭلارمۇ تۇگەيدىغان زامان كېلەر» دەپ ئۆز ئىچىدە غۇدۇڭشىپ قوياتتى . ئۇنىڭ مەنتىقىسى بويىچە بولغاندا ، زامان ئۆزگىرىپ ، قەشقەرگە يەرلىك ئەھۋالنى بىلمەيدىغان ياقا ـ يۇرتلۇق بىرەر يېڭى ھۆكۈمدار كەلسەيۇ ، شۇ

① ما دوتەي — قەشقەرنىڭ سابىق ۋالىيسى ما شاۋژۇنى دېمەكچى .

هۆكۈمدارنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتسا ، ئۇنىڭ بارلىق ئارزۇ - ئارمانلىرى ئەمەلگە ئاشقان بولاتتى .

شۇنداق كۈنلەردە تۆمۈر سىجاڭ بىلەن چولاق زىخۇي قەشقەرگە «ئىسلام ئېچىپ» كەلدى . شاپتۇل دامۇللا بۇلارنىڭ ھەر ئىككىسىنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ كۆرۈپ ، ئاخىر چولاق زىخۇيغا ئۈمىد باغلاپ ، ئۇنىڭ قوينىغا كىرىۋالدى . چولاق زىخۇيمۇ «بەگ يالاقچىغا ئامراق ، ئىت شاتراقچىغا» دېگەندەك ، شاپتۇل دامۇللىغا ئوخشاش بىر مەخلۇقنىڭ ئۆز ئايىغى بىلەن كېلىپ بوسۇغا يالىغىنىغا ناھايىتى خۇشال ئىدى .

— شۇنداق بولسۇن ، ئۇچ كۈندىن كېيىن سىز مەن بىلەن كۆرۈشسۇن ، — دېدى چولاق زىخۇي شاپتۇل دامۇللىنىڭ كېتىشىگە رۇخسەت بېرىپ .

4

كۈنلەر ئۆتمەكتە . يۇرت - يۇرتتا ئۇرۇش تۈتەكلىرى ئاسمانىنى قاپلاپ ، پامىر ئېتەكلىرى قانغا بويالماقتا . ئۆيلەر كۆيۈپ ، تۇرخۇنلار ئۆرۈلۈپ ، يۇرت ئىچى ۋەيران ، ئادەملەر سەرسان - ھەريان پەرىشان ، ھەتتا ، ئىت - مۈشۈكلەرگىمۇ تېپىلماي ئارام ، گويا «قىيامەت» دەھشىتىدە قالدى ھەممە ياق .

شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە دەرۋىش قىياپىتىدىكى بىر ئادەم ئۆزىگە ئوخشاش ياسانغان قاسىم ئەپەندىنى قەشقەردىكى سوۋېت كونسۇلخانىسىغا باشلاپ كەلدى . قاسىم ئەپەندى كونسۇل بىلەن كۆرۈشۈپ ، ئۆزىنىڭ خوجىنىياز ھاجى نامىدىن كەلگەنلىكىنى ، ئەمدى سوۋېت ھۆكۈمىتى ئارىلاشمىسا ، ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرىنىڭ ھوجۇمىدىن قۇتۇلۇش مۇمكىن بولماي قالغانلىقىنى ئېيتىپ ، سوۋېت تەرەپتىن دەرھال ياردەم بېرىلىشىنى تەلەپ قىلدى .

كونسۇل قىسقىچىلا جاۋاب بېرىپ :

— بۇ ئىش مېنىڭ قولۇمدىن كەلمەيدۇ ، خوجىنىياز ھاجى

ئەركەشتام چېگرىسغا بېرىپ ، يۇقىرى بىلەن بىرلىشىپ سۆزلەشسۇن . مەن پەقەت ئالاقە باغلاپ بېرىشكە يارايمەن ، — دېدى .

شۇنىڭدىن كېيىن ، ھاجىم يېڭىسارىدىن ئاتۇش ئارقىلىق ئەركەشتام تەرەپكە ئاتلاندى . قەشقەر شەھىرىدىكى ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرى بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ ، ئۇنىڭ ئىزىغا چۈشتى . ئاتۇش تاغلىرىدا قانلىق جەڭلەر باشلاندى .

شەھەرده بولسا ، ئازراق چېرىك قالغانىدى . ئوپالنى قارارگاھ قىلىپ تۇرغان يۈسۈپجان قۇربېشى ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن شەھەرگە باستۇرۇپ كىرىپ ، شەھەرنىڭ بىر قىسمىنى ئىگىلىۋالدى . چېرىكلەردىن بىزار بولۇپ تۇرغان خەلق ، ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ قوزغالدى . چولاق زىخۇي مۇشۇنداق باھانىسىنىڭ تېپىلىشىنى كۈتۈپ تۇراتتى . ئۇ ھاجىم بىلەن سوقۇشۇۋاتقان چېرىكلەرنى دەرھال قايتۇرۇپ كېلىپ ، يېڭىشەھەردىن يەنە بىر تۇركۈم چېرىك يۆتكەپ شەھەرگە ھۇجۇم قىلدى ۋە يۈسۈپجان قۇربېشىدىن شەھەرنى تارتىۋالدى ھەمدە شۇ ئاخشىمى ھېلىقى شاپتۇل داموللىغا مەخسۇس بەلگە سېلىنغان ئون پارچە ئاق لاتا بېرىپ ، بۇلارنى ئۆزىنىڭ ۋە ئۆزىگە ئوخشاش «سادىق» كىشىلەرنىڭ دەرۋازىسىغا ئېسىپ قويۇشنى بۇيرۇدى .

تاڭ قاراڭغۇسىدا ھەربىي ھالەت باشلىنىپ ، تاراسلاپ ئېتىلغان مىلتىق ئاۋازلىرىدىن شەھەر چۆچۈپ ئويغاندى . چېكەتكىدەك يامراپ كەتكەن چېرىكلەر پۈتۈن شەھەر بويىچە ، ئۆيمۇئۆي باستۇرۇپ بۇلاڭ ـ تالاڭ ، زورلۇق ـ باسقۇنچىلىق ۋە دەھشەتلىك قىرغىن باشلىۋەتتى . مىڭلىغان ئىشكىلەر ئۆرۈلۈپ ، پەنجىرىلەر چېقىلىپ ، تالاي ـ تالاي قىز ـ جۇۋانلارنىڭ كۆڭلەك ـ تامبالىرى يىرتىلدى ؛ تالاي ـ تالاي ئانىلارنىڭ چاچلىرى يۇلۇنۇپ ، ئاتىلارنىڭ پېشانىسى يېرىلدى ؛ تالاي ـ تالاي نازۇك قوللار بارماقلىرىدىكى ئۈزۈك ، بېغىشلىرىدىكى بىلەزۈكلەر بىلەن قوشۇپ ، شارتىلدىتىپ كېسىپ كېتىلدى ؛ نى ـ نى

نازىنىنلارنىڭ قۇلاقلىرى ھالقا - زىرىلەر بىلەن قوشۇپ يۇلۇۋېلىندى . كۆكرەك كېرىپ چىققان يىگىتلەرگە نەيزە سانجىلىپ ، باشلىرى كېسىلدى ؛ ھەتتا ئۇرۇغلۇق بوۋاقلار بۆشۈكلىرى بىلەن كوچىلارغا تاشلاندى .

پەقەت ئىككى خىل كىشىنىڭ جېنى بۇ دەھشەتتىن ئامان قالدى . ئۇلارنىڭ بىرى پەلەكنىڭ تاسادىپىي «كەڭچىلىكى»گە ئېرىشكەنلەر ئىدىكى ، ئۇلار سوغۇقتىن شىنىدەك قېتىپ قالغان جەسەتلەرنى ئۆزلىرى تۇرۇشلۇق خالتا كوچا ئېغىزلىرى ياكى قورۇلارنىڭ ئالدىغا سۆرەشتۇرۇپ كېلىپ ، بىر ساختا مەنزىرە پەيدا قىلغانىدى . چېرىكلەر مۇنداق يەرلەرگە كەلگەندە ، بۇلاڭ - تالاڭ ۋە قىرغىن قىلىنىپ بولغانىكەن دەپ ئارقىغا يانىتتى ؛ ئىككىنچى خىلى شاپتۇل داموللا ئارقىلىق چولاق زىخوي تارقاتقان ھېلىقى ئاق لاتىلار ئېسىقلىق ھويلىلاردىكى كىشىلەر ئىدى .

ئوچ كېچە - كۈندۈزلۈك ھەربىي ھالەت داۋاملىدا ، شەھەر ۋە ئەتراپ مەھەللىلەردە ، تەخمىنەن تۆت مىڭدىن ئارتۇق ئادەم جېنىدىن ئايرىلىپ ، بۇ ئاۋات قەدىمىي شەھەر خۇددى بىر توپ ياۋا چوشقىلار دەسسەپ ، يانجىپ ، مىجىپ تاشلىغان گۈلزارلىق خارابىسىدەك چۆلدەرەپ قالدى . ئۇي - ئۆيدىن كۆتۈرۈلگەن ماتەم يىغىلىرى بىلەن دادۇ پەريات ۋە ناله - ئەفغانلار كىشىنىڭ يۈرىكىنى پارە - پارە قىلىپ تاشلايتتى .

چولاق زىخوي بىلەن ما فۇيۈەن بولسا ، دەستە - دەستە زىخ ئالتۇن ، دۆۋە - دۆۋە تىللا ، تەڭگە ۋە يامبۇلارغا ، قان داغلىرى ئۈيۈپ قالغان ئۇزۇك ، بىلەزۈك ، ھالقا - زىرىلەرگە ، خالتا - خالتىلاردىكى ياقۇت ، پىرۈزە ، زۈمرەت ، مەرۋايىتلارغا ئاچ كۆزلۈك بىلەن قاراپ ئولتۇراتتى .

5

كۈنلەر ئۆتكەنسېرى ، پامىر ئاسمىنىدا ئۇرۇش تۈتەكلىرى تېخىمۇ قويۇقلىشىپ ، قانلىق جەڭ مەيدانلىرى كۆپىيىۋەردى .

شۇلارنىڭ بىرى چوڭ يول ئۈستىگە جايلاشقان يېڭىسار شەھىرى ئىدى .

چولاق زىخۇي بىلەن ما فۇيۈەن بۇ شەھەرنى ئىشغال قىلمىغۇچە يەكەن تەرەپكە ئۆتۈپ ، پۈتۈن زەرەپشان ۋادىسىنى قولغا كىرگۈزۈش مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ئوبدان چۈشىنەتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، يېڭىسارنى ئېلىشقا ئىككى مىڭدەك چېرىك ماڭدۇرغانىدى . مۇھەممەتئىمىن ھەزرەتنىڭ كىچىك ئىنىسى ئىمىر ساھىب[1] باشچىلىقىدىكى بەش يۈزچە خوتەن پىدائىيلىرى شەھەر ئەتراپىدا چېرىكلەر بىلەن بىرقانچە قېتىم ئېلىشىپ ، ئاخىر بولالمىغاندىن كېيىن ، سېپىل دەرۋازىلىرىنى يېكىتىپ مۇداپىئەلىنىشكە باشلىدى .

چېرىكلەر بىرقانچە كۈنلەرگىچە شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىپمۇ سېپىلگە كىرەلمىگەندىن كېيىن ، ئاھالىگە شوتا ئالۇنىنى سېلىپ ، ئىككى كۈن ئىچىدە بىرەر يۈز شوتا تەييارلاتقۇزدى ۋە توپ ـ توپ ئاھالىنى ھەيدەپ كېلىپ ، شوتىلارنى سېپىلغا قويۇشقا ۋە ئالدىدا مېڭىپ يول ئېچىشقا زورلايتتى . قارشىلىق قىلغان ياكى قاچقانلارنى شۇ يەردىلا ئېتىپ تاشلايتتى . پەقەت ئىلاجىنىڭ يوقلۇقىدىن بۇيرۇقتا بويسۇنغانلار بولسا ، سېپىلدىكىلەرنىڭ زەربىسىدىن ئۆرۈپ تاشلانغان شوتا بىلەن تەڭلا يىقىلىپ چۈشەتتى ؛ بەزىلەر باش ـ كۆزىگە تۆكۈلگەن قاينىق سۇ ، ئېرىتىلگەن موم ، قىزىتىلغان ياغدا كۆيۈپ ، ئارقىسىدىن چىقىۋاتقان چېرىكلەر بىلەن بىللە ئۆزىنى خەندەككە تاشلايتتى . شۇنداق قىلىپ ، يېڭىسار سېپىلىنىڭ تاملىرى قانغا بويىلىپ ، خەندەكلەر جەسەتلەر بىلەن تولۇپ كەتتى .

بۇ باش ئەگمەس شەھەر چولاق زىخۇي بىلەن ما فۇيۈەننى گاڭگىرىتىپ قويدى . ئۇلار باشقىچە يول تۇتۇشقا مەجبۇر بولدى .

---

① ئۇنىڭ ئۆز ئىسمى نۇرئەھمەت بولۇپ ، ئىمىر ساھىب «قوماندان» دېگەن مەنىدىكى ھەربىي ئۇنۋانى ئىدى .

www.uyghurkitap.com

* *

بىر كۈنى شاپتۇل دامۇللا ئۆزىگە ئوخشاش سالاپەتلىك كەلگەن ئىككى ئاتلىق بىلەن سېپىلىنىڭ شەرقىي دەرۋازىسى ئالدىدا پەيدا بولدى. ئۇلارنىڭ بىرى سەللىسىنى باشقىچىرەك قىلىپ (خۇيزۇ موللىلار شەكلىدە) ئورغان قىزىل يۈزلۈك كىشى ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ چولاق زىخۈي ناممدىن ئەلچىلىككە كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى. بىر ھازادىن كېيىن، دەرۋازىنىڭ بىر قانىتى يېرىم ئېچىلدى. قوراللىق قاراۋۇللار ئۇلارنى ئاتتىن چۈشۈرۈپ، ئىچكىرىگە كىرگۈزدى. تەخمىنەن يىگىرمە قەدەم نېرىسىدىكى مەيداندا، قىزىل كۇلاھ ئۇستىدىن يېشىل سەللە ئوراپ، قىزىل تون كىيگەن بىر كىشى ئوتتەك چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ئۇلارغا قاراپ تۇراتتى. ئۇنىڭ چاچ - ساقاللىرى ناھايىتى ئۆسكىلەڭ بولسىمۇ، چىرايىدىن يىگىرمە بەش - يىگىرمە ئالتە ياشلاردىكى يىگىت ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. بۇ ئەمىر ساھىب ئىدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدا توپ - توپ قوراللىق كىشىلەر تىك تۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭمۇ چاچ - ساقاللىرى ئۆسكىلەڭ بولۇپ، ھەممىسى قىزىل سەللە ئورىۋالغانىدى.

— بىزنىڭ ساھىبقىرانىمىز سىزلەرنى قوبۇل قىلماقچى، گەپ بولسا ئېيتقايسىزلەر، — دېدى يېشىل سەللىلىك بىر مويسىپىت كىشى ئەلچىلەرگە قاراپ.

ئەلچىلەر ئەمىر ساھىبقا ھۆرمەت بىلەن سالام بەجا كەلتۈرۈپ بولغاچ، شاپتۇل دامۇللا بىرنەچچە قەدەم ئالدىغا مېڭىپ، ئۇنىڭغا ئەلچىلىك خېتىنى تاپشۇردى. چولاق زىخۈينىڭ ئەمىر ساھىبقا يازغان بۇ خېتىنىڭ مەزمۇنى: «يەنە قان تۆكۈلمىسۇن دېسىڭىز، دەرھال تەسلىم بولۇڭ، تەسلىم بولسىڭىز سىزنىڭ ۋە بارلىق كىشىلىرىڭىزنىڭ ھاياتىغا كاپالەتلىك بېرىمەن. بۇ مېنىڭ

مۇسۇلمانلىق ۋەدەم . ئەلۋەدۇن دەينۇن[1] . بۇ ۋەدەمنىڭ چىنلىقىغا شاھىتلىق ئۇچۇن مېنىڭ نامىمدىن ‹قۇرئان› تۇتۇپ بېرىشكە ئۆزۈمنىڭ ئىمامى ياڭ ئاخۇننى ئەۋەتتىم . ئەگەر تەسلىم بولمىسىڭىز ، ئۆزىڭىزنىڭمۇ ۋە بارلىق كىشىلىرىڭىزنىڭ جېنىغا زامىن بولىسىز . ياش جېنىڭىزغا ئىچىڭىز ئاغرىسۇن» دېگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى .

ئەمىر ساھىب خەتنى ئۇنلۇك ئوقۇدى . خەت ئوقۇلۇپ بولۇش بىلەن توپ ئىچىدىن : «ئۆلسەك شېھىت ، قالساق غازى ! ئەلچىلىككە كەلگەن بۇ سەللىلىك مۇناپىقلارغا ئۆلۈم ! » دېگەن سادالار ياڭراپ ، قىلىچلار جاراڭلاپ كەتتى . شۇ تاپتا ئالامانغا قويۇپ بەرسە ، ئۇلارنى پارچە ـ پارچە قىلىپ تاشلايتتى .

— مانا سىلەرگە جاۋاب ، — دېدى ئەمىر ساھىب ھېلىقى خەتنى يىرتىپ تاشلاپ .

— ئەمىر جانابلىرى ، — دېدى شاپتۇل دامۇللا ، — ھەر ھالدا ئەقىل ـ دانىشلىرى بىلەن تەپەككۇر ئەيلەپ كۆرمەكلىرى جايىزدۇركىم ، زىخۇي جانابلىرىنىڭ مۇددىئاسى يۇرتتا تىنچ ـ ئاسايىشلىق ئەھيا قىلماقتۇر . تىنچ ـ ئاسايىشلىق ئەھيا قىلماق ھەممىمىزگە ۋاجىپتۇر .

— باركاللا ، ۋاجىپ دېگەن گېپىڭىزنى خوجىلىرىڭىزغا بېرىپ ئېيتىڭ . بىز شۇلار تەرىپىدىن بۇزۇلغان تىنچ ـ ئاسايىشلىقنى تەكرار ئەھيا قىلماق ئۇچۇن جەڭ قىلماقتىمىز . ئۇلارنىڭ شۇم قەدەملىرى بۇ يەرلەرگە يەتمىسە ، تىنچلىق بۇزۇلماس ئىدى . تىنچلىق بولسۇن دېسە ، ئۇلار دەرھال ئۆز ماكانلىرىغا كەتسۇن .

— ئەمىر جانابلىرى ياشلىق قىلمىغايلا ، ئېگىلگەن بويۇننى قىلىچ كەسمەس دېگەن ھېكمەت بار ، — دېدى شاپتۇل دامۇللا سىپايىلىك بىلەن .

---

① «ۋەدە بەرمەك — قەرزدار بولماقلىقتۇر» (ئەرەبچە ئىبارە) .

— رىزالەت بىلەن باش ئېگىپ ياشىغاندىن ، ئۆلۈك تۇرۇپ ئۆلگەن ياخشى دېگەن ھېكمەتمۇ بار ! ئەلچى دېگەن ئاتاق بىلەن كەلمىگەن بولسىڭىز ، بېشىڭىزنى كېسىپ ، قولتۇقىڭىزغا قىستۇرۇپ قويغان بولۇر ئىدىم .

* *

شۇنىڭدىن كېيىن چېرىكلەر تېخىمۇ شىددەت بىلەن ھۇجۇم باشلىدى . جەڭ راسا قىزىۋاتقان پەيتتە ، چېرىكلەرنىڭ ئارقا تەرىپىدە قىيقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈلدى . مەھمۇت مۇھتى بەش ـ ئالتە يۈزدەك ئاتلىقلار بىلەن ئېتىپ ـ چېپىپ دەھشەت بىلەن سەپنى يېرىپ كىردى . ئۇلارغا ياندىشىپلا ئازراقى مىلتىق ، كۆپ قىسمى قىلىچ ، نەيزە ۋە مىخ قېقىلغان چوماقلار بىلەن قوراللانغان ئاتلىق ۋە پىدائىيلار توپى «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ ئۇنلۇك تەكبىر ئېيتىپ ، غەزەپ بىلەن باستۇرۇپ كەلدى . بۇ خوتەن پىدائىيلىرى قىزىل ـ يېشىل تون ۋە سەللىلىرى ، ئۆسكىلەڭ چاچ ـ ساقاللىرى بىلەن ناھايىتى ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى . قىزىل سەللە ئوراپ ، يېشىل تون كىيگەن ۋە قاپقارا چاچلىرى گەجگىسىگە چۈشۈپ تۇرغان بوز ئاتلىق كىشى ھەممىنىڭ ئالدىدا قىلىچ ئوينىتىپ ، چېرىكلەرگە ئۆزىنى پەرۋانىدەك ئۇراتتى . بۇ مۇھەممەتئىمىن ھەزرەتنىڭ چوڭ ئىنىسى شامەنسۇر ئىدى[1] .

تۇيۇقسىز ھۇجۇمدىن گاڭگىراپ قالغان چېرىكلەرنىڭ سېپى بۇزۇلدى . بەزىلەر قېچىشقا باشلىدى . مەھمۇت مۇھتىنىڭ يىگىتلىرى سېپىلگە يېقىنلىشىپ قالغاندا ، شامەنسۇرغا ئوق تېگىپ ئاتتىن يىقىلدى . خوتەن پىدائىيلىرى سەركىسىز قالغان پادىدەك تەمتىرەپ قېلىشتى . چېرىكلەر ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىپ ، ئۇلارنىڭ ئۇستىگە بۆرىدەك يوپۇرۇلدى . شۇ پاراكەندىچىلىك ئىچىدە ئىككى

① ئۆز ئىسمى ئابدۇللا .

چېرىك شامەنسۇرنىڭ بېشىنى كېسىۋالدى . خوتەن پىدائىيلىرى بىرمۇنچە قۇربانلىقلار بەدىلىگە ئۇنىڭ باشسىز جەسىتىنى ئاران قۇنقۇزۇپ ، جەڭ مەيدانىدىن چىقىپ كەتتى . خوتەن پىدائىيلىرىنىڭ جەڭ مەيدانىدىن تۇيۇقسىز چېقىپ كېتىشى بىلەن مەھمۇت مۇھتىنىڭ بىر قانىتى سۇندى . ئاخىر ، ئۇمۇ ئۆز يىگىتلىرى بىلەن چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى .

ئەمىر ساھىب پەقەت ئۇچ يۈز ئادەمى بىلەن سېپىل ئىچىدە يارەمسىز قالدى .

* *

شۇ كۈنى ئاپئاق ئايدىڭ كېچىدە سېپىلنىڭ غەرب تەرىپىدىكى دوقمۇشتا تۇتاش بىر ئىگىسىز ئۆينىڭ ئۆگزىسىدە ئوغلاقچى مەنسۇر باشلىق بەش يىگىتنىڭ قارىسى پەيدا بولدى . ئوغلاقچى مەنسۇر سېپىل ئۈستىدىكىلەرگە ئاستا بەلگە بېرىپ ، ئۆزلىرىنىڭ مەھمۇت مۇھتى تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەنلىكىنى ، ئەمىر ساھىبقا يەتكۈزىدىغان مۇھىم گېپى بارلىقىنى ئېيتتى . بىرئازدىن كېيىن سېپىل ئۈستىدە ئەمىر ساھىب پەيدا بولدى . ئوغلاقچى مەنسۇر ئۆزىنىڭ مەھمۇت مۇھتى نامىدىن ئۇنىڭ قامالدىن قۇنقۇزۇپ كېتىشكە كەلگەنلىكىنى ئېيتىپ ، سېپىل ئۈستىگە بىر ئارغامچا تاشلىدى .

— قېنى چاپسان بولسىلا ، ئەمىر ! — دېدى ئوغلاقچى مەنسۇر ئاۋازىنى پەسەيتىپ .

— يالغۇز مېنىلا قۇنقۇزغۇلۇقمۇ ؟ — دېدى ئەمىر ساھىبمۇ مۇمكىنقەدەر ئاۋازىنى تۆۋەنلىتىپ .

ئوغلاقچى مەنسۇر ئۆزىنىڭ يوشۇرۇن يوللار بىلەن بۇ يەرگە تەستە كەلگەنلىكىنى ، ئادەم كۆپ بولۇپ كەتسە ، چېرىكلەرنىڭ تۇيۇپ قېلىشى ئېھتىماللىقىنى ئېيتتى .

ئەمىر ساھىبنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى . ئۇ خوتەن شېۋىسى بويىچە

«ر» تاۋۇشىنى «ي» تەلەپپۇز قىلىپ مۇنداق دېدى :

— ھەممەتلەرنىگە رەھمەت ، بۇرادەر ! قەھرىمان سەركەردىمىز مەھمۇت سىجائىغا رەھمەت . مەن كەتمەيمەن .

— نېمىشقا ؟

— قەدىردان سەپداشلىرىمنى تاشلاپ يالغۇز كېتەلمەيمەن .

سېپىل ئۈستىدىكىلەرنىڭ گەپلىرى ئاڭلانغىلى تۇردى .

ئۇلارمۇ خوتەن شېۋىسى بويىچە مۇنداق دېيىشىۋاتاتتى :

— ھەزرەت ئەمىرىمىز ماقۇل دېسىلىيا ، سىلى بولسىلىمۇ ئامان قالسىلا .

— بىز ھەزرىتىمدىن رازىمىز . مىڭ ـ مىڭ رازىمىز .

— قېنى ، پاتراق بولسىلا !

ئوغلاقچى مەنسۇرمۇ :

— شۇنداق بولسۇن ، ئەمىر ، پاتراق بولسىلا ، — دېدى . ئەمىر ساھىب كۆزىگە لىق ياش ئېلىپ ، ھەمراھلىرىغا رەھمەت ئېيتقاچ ئوغلاقچى مەنسۇرغا مۇنداق دېدى :

— مەن يەنە بىر تەكرارلاي ، قەدىردان سەپداشلىرىمنى تاشلاپ يالغۇز كېتەلمەيمەن . مېنىڭ جېنىم ئۇلارنىڭ جېنىدىن ئەزىز ئەمەس . ئۆلسەك بىللە ئۆلىمىز ، قالساق بىللە قالىمىز . سەپداشلىرىمنى دۇشمەن قولىدا قويۇپ ، تىرىك ياشاشتىن ماڭا ئۆلۈم ئەۋزەل !

ئوغلاقچى مەنسۇرنىڭ كۆڭلى بۇزۇلدى . ئۇ قوڭۇر كۆزلىرىدىكى ياش تامچىلىرىنى سۈرتۈپ ، ئۆگزىدىن ئاستا چۈشۈپ كەتتى .

شۇنىڭدىن ئىككى كۈن كېيىن چېرىكلەر سېپىلنى دورا بىلەن پارتلىتىپ ، شەھەرگە باستۇرۇپ كىردى . سېپىل ئىچىدە گىرەلەشمە جەڭ باشلىنىپ كەتتى . قوزغىلاڭ باشلانغاندىن بۇيان ، ھېچقاچان ۋە ھېچ يەردە مۇنداق شىددەتلىك جەڭ بولۇپ باقمىغانىدى . بىرەر سائەت داۋاملاشقا قەھرىمان خوتەن پىدائىيلىرىدىن بىرمۇ ئادەم تىرىك قالمىدى . ئۇچ يېرىدىن

يارىلانغان ئەمىر ساھىب ئاخىرقى كۈچىنى يىغىپ ، دۈشمەنگە ئاخىرقى قېتىم قىلىچ كۆتۈرۈۋاتقاندا ، كۆكرىكىگە سانجىلغان مىلتىق نەيزىسى بىلەن ئوڭدىسىغا يىقىلدى . بىر چېرىك ئۇنىڭ ئۆسكىلەڭ چېچىدىن تارتىپ بېشىنى كېسىۋالدى .

سېپىلىنىڭ ئىچى جەسەتكە توشۇپ كەتتى . ھەربىر پىدائىينىڭ جەستى يېنىدا بىر - ئىككىدىن چېرىك ياتاتتى . بۇ مەنزىرىنى كۆرگەن چولاق زىخۇي :

— مەن بۇ خوتەنلىك ئوغرىلارنىڭ مۇنداق قەيسەر دەپ ئويلىمىغانىكەنمەن . ئۇلارنىڭ ئۆلۈكىگە ئوت قويۇۋېتىڭلار ، — دېدى .

* *

ئىككى كۈندىن بۇيان ، قەشقەردىكى ھېيتگاھ مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تىكىلگەن ئۆگزە بويى ياغاچ مومىدا قان داغلىرى ئۇيۇپ قالغان ئىككى كاللا ئېسىقلىق تۇراتتى . ئۇلارنىڭ بىرى شامەنسۇرنىڭ ، يەنە بىرى ئەمىر ساھىبنىڭ بېشى ئىدى . يولۇچىلار ياقىلىرىنى تۇتۇشۇپ ، يەردىن ئۈستۈن قارىماي ، قەدەملىرىنى تېزلىتىپ ماڭاتتى . ياغاچ مومىنىڭ تۆۋىدە قىلىچلىرىنى يالىڭاچلىغان ئۇچ چېرىك خۇددى بۇ قانلىق كاللىلارنى بىراۋ ئەپقېچىپ كېتىدىغاندەك سەگەكلىك بىلەن قاراۋۇللۇق قىلاتتى .

ئاسمان گۈمبىزىنىڭ شەرق گىرۋىكى سەل - پەل سۈزۈلۈشكە باشلىغان چاغدا ، ھېيتگاھ جامەسىنىڭ ئۈدۈلىدىكى ئۈستى يېپىق تار كوچىدا ئىككى ئادەمنىڭ قارىسى پەيدا بولدى . ئۇلار تام ياقىلاپ كېلىپ ، مەيدانغا يېقىنلاشتى ۋە ھېلىقى ياغاچ مومىنى كۆزلەپ يوغان بىر تېرەكنىڭ ئارقىسىغا يوشۇرۇندى . ئۇلارنىڭ بىرى موڭغۇل مەرگەن جاباباتۇ ، ئىككىنچىسى تۇرسۇن دولان ئىدى .

بۇ يىل قىش سوزۇلۇپ ، ئەتىياز كېچىكىپ كەلگەچكە ، مارت ئايلىرى بولۇشىغا قارىماي ، ھاۋا خېلىلا سوغۇق ئىدى . شۇنىڭ

ئۇچۇن بولسا كېرەك ، ھېلىقى ئۇچ چېرىك قىلىچلىرىنى قولتۇقلىرىغا قىسىپ قوللىرىنى يەڭلىرى ئىچىگە تىقىپ ، ياغاچ موما ئەتراپىدا خۇددى جۇۋازغا قېتىلغان قېچىردەك تىنماي چۆرگىلەپ يۈرەتتى . ئاسمان گۈمبىزىنىڭ غەرب گىرۋىكىدە مىس قالقاندەك ئېسىلىق تۇرغان تولۇن ئاي مەيدانىنى كۈندۈزدىكىدەك يورۇتۇپ تۇراتتى .

جاباباتۇ تېرەك ئارقىسىدا تۇرۇپ ، ئوقيايىنى چېرىكلەرگە توغرىلىدى . كۆز يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ، ئۇچ چېرىك ئارقا ـ ئارقىدىن يەر چىشلەپ قالدى . تۇرسۇن دولان يۈگۈرۈپ بېرىپ ياغاچ مومىغا مايمۇندەك چاققانلىق بىلەن يامىشىپ چىقتى ـ دە ، ھەر ئىككى كاللىنى پەسكە ئەچۇشتى ۋە جاباباتۇ بىلەن بىللە ھېلىقى ئۇستى يېپىق تار كوچىدا كۆزدىن غايىب بولدى .

قىزىق ئىش ، بىر ھەپتىدىن كېيىن خوتەن تاغلىرىنىڭ بىر يۈزىگە قارا نىقاب تارتىۋالغان قارا ئاتلىق بىر ئادەم پەيدا بولۇپ ، ئۆزىنى «مەن شامەنسۇر» دەپ ئېلان قىلدى . خەلق ئارىسىدا «شامەنسۇرنىڭ بېشى بىلەن تېنى قوشۇلۇپ ، ئۇ قايتا تىرىلىپتۇ» دېگەن گەپلەر تارقىلىشقا باشلىدى . بىرمۇنچە كىشىلەر ئۇنىڭغا ئىشىنىپ ، ئۇنىڭ توپىغا قوشۇلۇش ئۈچۈن ئۆزىنى ئىزدەپ تېپىشقا كىرىشىپ كەتتى .

ئون توققۇزىنچى باب

غەلىتە مەھبۇسلار

ئۆز ئۆلۈمىڭىز ھەققىدىكى ھۆكۈمگە ، مەرھەمەت قىلىپ ، ئۆزىڭىز قول قويۇپ بېرىڭ . مەن قول قويماي دېسەم ، كۆڭلۈم يۇمشاقلىق قىلىۋاتىدۇ .

— «كۆكۈيۇن» رومانىدىن

1

ئاپىرىل ئېيى ئەمدىلا كىرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە ، ھاجىم ئۆز ھەمراھلىرى بىلەن ئەركەشتام چېگرىسىدىن يەكەنگە قايتتى . ئۇنىڭ روھى چۈشكۈن ، قاپاقلىرى تۈرۈك ئىدى .

— ھاجى ئاكام خاپا كۆرۈنىدۇغۇ ، ئەركەشتام سەپىرى سوغۇق كەلدىمۇ نېمە ؟ — پىچىرلاپ سورىدى نەمەت خەلپەت ھاجىمنىڭ كەينىدىن ئۆيگە كىرىپ كېتىۋاتقان قاسىم ئەپەندىنىڭ يېڭىنى تارتىپ .

— خېلىلا سوغۇق كەلدى ، كېيىن ھەممىنى سۆزلەپ بېرىمەن ، خەلپىتىم .

— ئالدىراش يوق ، ئەپەندىم . ھاردۇقىڭىز چىقسۇن . يول ئازابى — گۆر ئازابى ئەمەسمۇ ، — دېدى نەمەت خەلپەت مۇلايىملىق بىلەن كۈلۈمسىرەپ .

كەچقۇرۇن قاسىم ئەپەندى نەمەت خەلپەتنىڭ قېشىغا كىردى . ئىككىيلەن چاي ئىچىشكەچ پاراڭغا چۈشتى . قاسىم ئەپەندىنىڭ ئېيتىشىچە ، ئۇلار ئەركەشتام چېگرىسى يېنىدىكى سىمخانا دېگەن

يۈرتقا بارغان هامان ، قاسسم ئەپەندى سوۋېت چېگرا قاراۋۇلخانىسىغا بېرىپ ، هاجىمنىڭ كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلىپتۇ . قاراۋۇلخانا ناچالنىكى بۇ ئىشتىن خەۋەردار ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ ، هاجىم بىلەن كۆرۈشكىلى كەپتۇ . هاجىم سوۋېت هۆكۈمىتىدىن يارەدەم سوراپ يازغان خەتنى ئۇنىڭغا بېرىپتۇ . ناچالنىك بۇ خەتنى يۇقىرىغا يەتكۈزۈپ بېرىشكە ۋەدە بېرىپ ، «جاۋاب كەلگۈچە مۇشۇ يەردە كۈتۈپ تۇرۇڭلار» دەپ قايتىپ كېتىپتۇ .

— شۇنىڭ بىلەن ، — دېدى قاسىم ئەپەندى گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ ، — بىز سىمخانىدا ئون نەچچە كۈن جاۋاب كۈتۈپ ياتتۇق . سىمخانا تاغ ئىچىگە جايلاشقان چۆل يۇرت بولسىمۇ ، ناهايىتى هاۋالىق يەر ئىكەن . ئەمما ، قىلىدىغان ئىش يوق تازىمۇ زېرىكتۇق . بولۇپمۇ هاجى ئاكامنىڭ ئىچى بەك پۇشۇپ كەتتى بولغاي ، كۈن ئارىلاپ دېگۈدەك ئوۋغا چىقاتتى ، مەنمۇ بىللە باراتتىم . ئەمما ، هەر قېتىم قۇرۇق قول قايتىتۇق .

— نېمە ؟ ئانقۇدەك بىرنېمە تېپىلمايمۇ ؟ — سورىدى نەمەت خەلپەت ئەجەبلىنىپ .

— يوقسۇ ، ئاتىدىغان نېمىغۇ كۆپ . ئەمما ، ئاتقىلى بولمايدۇ ـ دە !

— هە ، چۈشەندىم ، چۈشەندىم . ئەتىياز هەممە جان ـ جانىگەرلەرنىڭ تۇغىدىغان مەۋسۈمى . شۇنداق ئەمەسمۇ ؟

— توغرا ، راستىنى ئېيتقاندا ، بىز بىرنېمە ئېتىپ كېلىشكە ئەمەس ، پەقەت ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرىشقىلا چىقاتتۇق ، — دېدى قاسىم ئەپەندى ، — بىر كۈنى قىزىق بىر ئىش بولدى . بۇنىمۇ سىزگە ئېيتىپ بېرەي . مەن هاجى ئاكامدىن بەش ـ ئون قەدەم ئارقىدا كېتىۋېتىپ ، ئوڭ قول تەرەپتە بىرنېمىنىڭ شەپىسىنى تۇيۇپ قالدىم . قارىسام ، يۇز قەدەمچە كېلىدىغان يەردىكى قورام تاشنىڭ تۈۋىدە بىر بۆرە ئاپتاپقا قاقلىنىپ يېتىپتۇ . دەرھال يەرگە يېتىپ ، ئۇنى قارىغا ئالدىم . هاجى ئاكام ئارقىغا بۇرۇلۇپ ، «ئاتماڭ ئۇنى» دەپ ۋارقىرىدى . مەن ئالدىراپ ـ تېنەپ «بۆرە ،

هاجى ئاكا ، بۆره ! » دېدىم . ئۇ ماڭا قارىماي تۇرۇپ ، «بۆرىلىكىنى مەنمۇ بىلدىم» دېدى . مەن يەنە ئالدىراپ «ئەمسە نېمىشقا ئاتمايمىز ؟ » دېۋىدىم ، ئۇ ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ ، «بوغازلىقىنى كۆرمىدىڭىزمۇ ؟ » دېدى ـ دە ، خۇددى مېنىڭ ئېتىپ قويۇشۇمدىن ئەنسىرىگەندەك ھاۋاغا قارىتىپ بىر پاي ئوق ئېتىۋەتتى . بۆره قورسىقىنى سۆرەپ قېچىپ كەتتى .

«ۋاي ئىسىت ، ئۇنى ئېتىۋەتكەن بولساق ، بىر ئەمەس ، ئىككى يىرتقۇچ يوقالغان بولاتتى» دېدىم مەن ھاجى ئاكامنىڭ قېشىغا كېلىپ ، ئۇ ھېچنېمە دېمىدى . مەن ئۇنىڭ بۇ ئىشىغا ھەيران قالدىم .

— دەرۋەقە قىزىق ئىش بوپتۇ ، — دېدى نەمەت خەلپەت ، — مەن مەدرىسىدىكى چېغىمدا ، بىر مۇدەررىسنىڭ ئاغزىدىن :

«شەرىئەت ئىستىسەڭ ئۆلتۇر يىلاننى ،
تەرىقەت ئىستىسەڭ ئاغرىتما جاننى»

دېگەن گەپنى ئاڭلىغانىدىم . ھاجى ئاكامغۇ مەدرىسە كۆرمىگەن ئادەم . ئەمما ، ئۆزى تەقۋادار بولغاچقا ، تەرىقەتكە ئانچە ـ مۇنچە مايىللىقىمۇ بار ئوخشايدۇ . خەير ، بۇ گەپنى قويۇپ تۇرايلى . شۇنداق قىلىپ ، ئاخىر ئۇ تەرەپتىن نېمە جاۋاب بولدى ، ئەپەندىم . شۇنى ئېيتىسىڭىزچۇ !

— نېمە جاۋاب بولماقچى ، دەل مېنىڭ ئويلىغىنىم بولۇپ چىقتى ، — دېدى قاسىم ئەپەندى ، — بىر كۈنى ناچالنىك كېلىپ ، ھاجى ئاكامنى ئۈياقتا تەكلىپ قىلدى . مەن تىلماچلىققا باردىم . تاشكەنتتىن بىر چوڭ ئەرباب كەلگەنكەن ، ئۇ كىشى ھاجى ئاكام بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ ، «بىز سىزنى زادى چۈشىنەلمەي قالدۇق ، سىز بىر ياقتىن بىزنىڭ تەۋسىيىمىز بويىچە ، شېئىر دۇبەن بىلەن ئىتتىپاق بولۇپ ، شىنجاڭنى بىرلىكتە سوراش ئۈچۈن جىمسار پۈتۈمىگە قول قويدىڭىز ؛ يەنە بىر ياقتىن ، ئەنگلىيە

جاھانگىرلىكىنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولغان «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نىڭ رەئىس جۇمھۇرلۇقى سوۋېتىنىڭ بىلەن بۇ جۇمھۇرىيەتنى ئېتىراپ قىلىشىمىزنى تەلەپ قىلىپ، ۋەكىللەر ئۆمىكى ئەۋەتىپسىز. بۇ نېمە قىلغىنىڭىز؟» دېدى.

ھاجى ئاكام ھەيران بولۇپ، «بۇ نېمە گەپ» دەپ مەندىن سورىدى. مەن بۇلتۇر، يەنى 1933 - يىلى 12 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى سابىت داموللىنىڭ «سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن سودا كېلىشىمى تۈزۈش ۋە قورال - ياراغ سېتىۋېلىش ئۈچۈن، موسكۋاباي باشچىلىقىدا تاشكەنتكە بېرىپ ئۆمەك ئەۋەتمەكچى بولغانلىقى توغرىسىدا» ھاجى ئاكامغا خەت يازغانلىقىنى ئەسكەرتتىم. ھاجى ئاكام: «ھەئە، شۇنداق ئىش بولغان. ئەمما، ئۇ خەتتە شەرقىي تۈركىستان توغرۇلۇق ھېچقانداق گەپ يوق ئىدىغۇ! موسكۋابايىنى تاشكەنتكە مەن ئەۋەتمىگەن تۇرسام، سابىت داموللا نېمىشقا مېنىڭ نامىمنى يېزىپ قويىدۇ، — دەپ كايىپ كەتتى ۋە، — بۇ گەپلەرنى ماڭۇ كىشىگە ئېيتىڭ» دېدى. مەن ھېلىقى ئەرباباقا ئەھۋالنى چۈشەندۈردۈم. ھېلىقى ئەرباب بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن: «دېمەك، سوۋېت ئىتتىپاقى «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نى ئېتىراپ قىلسۇن دېگەن تەلەپنى سىز قويمىغانمۇ؟» دېدى. ھاجى ئاكام ئورنىدىن چاچراپ قوپۇپ: «مەن شەرقىي تۈركىستان دېگەن بىرنېمىگە قوشۇلمايدىغان تۇرسام، يەنە كېلىپ شېكى دۇبەن بىلەن بىزنىڭ ئارىمىزدا پۈتۈم بار تۇرسا، مەن قانداقسىگە مۇنداق تەلەپنى قويىمەن؟ — دەپ ۋارقىراپ كەتتى. ئارقىدىنلا، — شەرقىي تۈركىستان قۇرغان بولسا، سابىت داموللا قۇرۇپتۇ. مېنى رەئىسلىككە تەكلىپ قىلغاندا، مەن ئۇنىڭغا تولا پوق يېمىسۇن، مېنىڭ مەقسىتىم ئۆز ئالدىمغا پادىشاھلىق قۇرۇش ئەمەس. مېنىڭ بۇ بېشىمغا تاج يارىشايدۇ دەپ ئېيتقۇزغان. ئەمدىزە، يېمىگەن مانتىنىڭ پۇلىنى تۆلىگۈدەكمەنمۇ! ھوي بېشى يوغان لومودى» دەپ ئاغزىنى بۇزدى.

ئەرباب بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ كۈلۈپ تاشلىدى. ئاندىن: «سىز سابىت داموللا ھۆكۈمىتىگە قارشى بولسىڭىز، ئۇنى نېمىشقا

ۋاقتىدا يوقاتمىدىڭىز ؟» دېدى . «قىزىق گەپ قىلىدىغان ئادەم ئىكەنسىز ، — دېدى هاجى ئاكام ، — ماڭا مۇنداق دېگۈچە نېمىشقا ئىككى ئوت ئارىسىدا كۆيۈپ كۈل بولمىدىڭ دېسىڭىز بولمامدۇ ؟ سىز مېنىڭ ئورنۇمدا بولسىڭىز قانداق قىلالايتتىڭىز ؟»

هېلىقى ئەرباب يەنە كۈلۈپ تاشلاپ مۇنداق دېدى : «بىز رۇسلاردا بولمىغاندىن كېچىكىپ بولسىمۇ بولغىنى ياخشى دېگەن مەقال بار . سىز سابىت دامۇللا هۆكۈمىتىگە قارشى بولسىڭىز ، سابىت دامۇللا بىلەن ئۇنىڭ مۇهىم كىشىلىرىنى دەرهال تۇتقۇن قىلىپ ، ئاقسۇغا قايتىڭ . بىز شۇ چاغدىلا سىزگە قايتا ئىشەنچ باغلايمىز . سىزگە بېرىلىدىغان ياردەمنىمۇ ئاقسۇدىن ئالىسىز» .

هاجى ئاكام هېچنېمە دېمەي ، بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى . كەچقۇرۇن موسۇلمانلار ئەركەشتامدىن سىمخانىغا يېتىپ كەلدى . مەن ئەمدى قارا بوران چىقىپ كېتىدىغان بولدى دەپ ئەنسىرىدىم . بىراق ، ئۇنداق بولمىدى . موسۇلمانلار سالامغا كىرگەندە ، هاجى ئاكام گەپنى چاقچاققا ئايلاندۇرۇپ ، «هە ، تۇرپانلىق سودىگەر ، مېنىڭ نامىمنى قانچە پۇلغا ساتماقچى بولغان ؟ ئاڭلىسام بىر شىڭ كىپەككىمۇ ئالماپتۇغۇزە !» دەپ مەسخىرە بىلەن كۈلۈپ قويدى ، خالاس .

— بۇ گەپلەرگە قارىغاندا ، — دېدى نەمەت خەلپەت ، — ئەمدى هاجى ئاكام سابىت دامۇللىنى گۇناهكارلار قاتارىدا هەبىس قىلىدىكەن ، شۇنداقمۇ ؟

— شۇنداق ، چوقۇم شۇنداق قىلىدۇ ، ئۇنى دەرهال تۇتمىسا بولمايدۇ ، — دېدى قاسىم ئەپەندى كەسكىن جاۋاب بېرىپ .

2

نەمەت خەلپەت بىلەن قاسىم ئەپەندىلەر شۇ پاراڭلارنى قىلىۋاتقاندا ، هاجىمۇ مەهمۇت مۇهتى بىلەن خاس بىر ئۆيدە جىددىي سۆزلىشىپ ئولتۇراتتى . ئۇلارنىڭ نېمە دېيىشكەنلىكىنى هېچكىم ئۇقمىدى . گۇگۇم چۈشكەندە مەهمۇت مۇهتى ئۆزىنىڭ

ئەڭ ئىشەنچلىك ئادەملىرىدىن غوپۇر تۇەنجاڭنى چاقىرتىپ كېلىپ ، ئۇنىڭغا سابىت دامۇللا قاتارلىق «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» باشلىقلىرىنى دەرھال تۇتقۇن قىلىشنى قاغىلىقتىكى مۇھەممەتئىمىن ھەزرەتنىمۇ تۇتۇشقا ئادەم ئەۋەتىشنى بۇيرۇدى .

غوپۇر تۇەنجاڭ ئىككى يۈزدەك ئادەم بىلەن دەرھال يەكەن كونىشەھەر سىرتىدىكى ياڭاقلىق باغقا ئات سالدى . بۇ ، يەكەن بويىچە مەشھۇر باغلارنىڭ بىرى بولۇپ ، تۆر تەرەپتە كۆتۈرمە قىلىپ سېلىنغان پىشايۋانلىق ئۆيلەر بار ئىدى . سابىت دامۇللا بىلەن زېرىپ قارى ھاجى شۇ ئۆيلەردە ئولتۇراتتى . ئۇلار نامازخۇپتەننى ئەمدىلا ئوقۇپ بولۇشىغا ئات تۇياقلىرى دۇكۇرلەپ ، باغ دەرۋازىسى قاتتىق قېقىلدى . ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە ئاتلىقلار دەرۋازىنىڭ بىر قانىتىنى سۇندۇرۇپ ھويلىغا باستۇرۇپ كىرىشكە باشلىدى . سابىت دامۇللىنىڭ باش مۇھاپىزەتچىسى ئوسمان چوڭ دېگەن گەۋرى ئادەم ئۆز يىگىتلىرىنى جەڭگە تەييار تۇرۇشقا بۇيرۇپ قويۇپ ، سابىت دامۇللىنىڭ ھۇجرىسىغا يۈگۈردى . سابىت دامۇللا ئەھۋالنى ئاللىقاچان چۈشىنىپ يەتكەن چېغى ، ئوسمان چوڭنىڭ گەپ قىلىشىنى كۈتمەيلا :

— دەرھال چىقىپ يىگىتلىرىڭىزگە ئېيتىڭ ، قارشىلىق قىلمىسۇن ! — دېدى .

— مېنىڭ يىگىرمە نەچچە يىگىتىم قولىغا خېنە يېقىۋالغىنى يوق ، دامۇللام ، — دېدى ئوسمان چوڭ ماۋزىر تاپانچىسىنى بەتلەۋېتىپ .

— مەندىن بۇيرۇق ، ھەممەيلەن قورال تاشلىسۇن ! — دېدى سابىت دامۇللا ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ .

* *

قولىغا تاپانچا تۇتقان غوپۇر تۇەنجاڭ ئىشىكتىن بوراندەك كىرىپ كەلگەندە ، سابىت دامۇللا بىلەن زېرىپقارى ھاجى خۇددى

سەپەرگە تەييارلانغان كىشىلەردەك تون ـ سەرپايىلىرىنى كىيىپ ، ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۆرە تۇرۇشاتتى . ئويۇقتىكى كىرسىن لامپا ئۇلارنىڭ چىرايىنىمۇ ئوچۇق كۆرسىتىپ تۇراتتى . غوپۇر تۇەنجاڭ بوسۇغىدا توختاپ :

— مەن بۇيرۇقتا بىنائەن ، — دېدى ـ دە ، نېمىشقىدۇر گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالماي توختاپ قالدى .

سابىت دامولللا ئىستىھزا ئارىلاش كۈلۈمسىرەپ :

— ئۇقتۇم ، ئۇقتۇم ، ھامىنى شۇنداق بولماقچى . مانا مەن تەييار ، — دېدى .

— مەنمۇ تەييار ، — دېدى زېرىپقارى ھاجى ، — ھاجىم جانابلىرى سىزنى ئاۋارە قىلماي ، ئاددىي نۆكەرنىڭ ئەۋەتكەن بولسىمۇ ئۆز ئايىغىمىز بىلەن بېرىۋېرەر ئىدۇق .

غوپۇر تۇەنجاڭ گەپ ـ سۆز قىلماي ئىشىكنى كەڭ ئېچىپ قويدى .

* *

ئەل يېتىپ ، يەكەن شەھىرى قاتتىق ئۇيقۇغا كېتىۋاتقاندا ، شەھەرنىڭ شىمال تەرىپىگە جايلاشقان ئالتۇنلۇق تەرەپتىن مىلتىق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ قالدى . غوپۇر تۇەنجاڭ ئاھالە زىچ جايلاشقان كوچىنىڭ ئاغزىدىكى ھەشەمەتلىك ھويلىنىڭ پېشايۋانىدا تۇرۇپ ، «تىرىك تۇتۇڭلار ، تىرىك ! » دەپ ۋارقىرايتتى . يىگىتلەر غۇۋا ئاي يورۇقىدا تۆر تەرەپتىكى بىر ئۆيگە كىرىشكە ئۇرۇنىاتتى . ئۇ ئۆينىڭ يېرىم ئوچۇق تۇرغان دېرىزىسىدىن توختىماي مىلتىق ئېتىلىپ بىر يىگىت يىقىلدى . يەنە بىر يىگىتنىڭ قولىغا ئوق تەگدى . ئۆينىڭ ئىچىدىن كىمدۇر بىرى «ھەي بەچچىغەرلەر ، ئۆلگۈڭ كەلگەن بولسا ، يېقىن كېلىۋېرىش» دەپ ۋارقىراپ يەنە ئوق ئۇزدى .

ھويلىدىكى باشقا ئۆيلەردىن ئاڭلىنىۋاتقان خوتۇن ـ بالىلارنىڭ قىيا ـ چىيالىرى مىلتىق ئاۋازلىرىغا قوشۇلۇپ ، پۈتۈن مەھەللىنى

چۆچۈتۈۋەتتى . ئىتلار قاۋاپ ، مۇشۇكلەر مىياڭلاپ ، توخۇلار قاقىلداپ ، پۈتۈن ئەتراپنى دەھشەت باستى .

غوپۇر تۇەنجاڭ بىر نېمىنى ئېسىگە ئالغاندەك ، لاپاس تەرەپكە يۈگۈردى ـ دە ، سامان توشقۇزۇلغان بىر تاغارنى سۆرەپ كېلىپ ، ئۇنى قولى بىلەن قۇچاقلىۋالغان پېتى ئۆزىنى ھېلىقى دېرىزىگە ئۇردى . يىگىتلەر نەقىشلىك ئىشىكنى سۇندۇرۇپ ئۆيگە باستۇرۇپ كىردى . غوپۇر تۇەنجاڭ دېرىزىدىن چۈشتى . تۆت چاسا كەلگەن ، قويۇق بۇرۇتلۇق بىر ئادەم ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرۇپ : «مانا بۇ ئىشىكلار ماختاشقا ئەرزىيدۇ» دەپ چىشىنىڭ ئېقىنى كۆرسەتتى . بۇ ، «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نىڭ «ھەربىي تەمىنات ۋەكىلى» سۈلتانبېك ئىدى .

— تىرىك تۇتۇڭلار دېگەن بۇيرۇق بولمىغان بولسا ، سەن ئەنجانلىقنىڭ ھارام تېنىنى پارچە ـ پارچە قىلىپ ئىتقا تاشلاپ بېرۈر ئىدىم ، — دېدى غوپۇر تۇەنجاڭ ئۇنىڭ قولىنى باغلاۋېتىپ .

— سىز مېنىڭ تېنىمنى پارچە ـ پارچە قىلىپ تاشلىيالمىغىنىڭىز بىلەن سىزنىڭ سەردارىڭىز خوجىنىياز ھاجى ئۆز ۋەتىنىدە دۇنياغا كەلگەن تۇنجى ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنى پارچە ـ پارچە قىلىپ ، شېڭ دۇبەن بىلەن ستالىننىڭ ئالدىغا تاشلاپ بېرىدىغان بولدى ، شۇنداقمۇ ؟ — دېدى سۈلتانبېك زەھەرخەندىلىك بىلەن كۈلۈپ .

— مەن مۇنداق گەپلەرنى ئۇقمايمەن . تولا گەپ قىلماي ئالدىمغا چۈشۈپ ماڭ ! — دېدى غوپۇر تۇەنجاڭ ئۇنىڭ مۇرىسىنى ئىتتىرىپ .

بۇ 1934 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى بولغان ئىشلار ئىدى . «شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا ‹لاپ › قىلىپ يېنىپ ئۆچكەن پاجىئە — ‹شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى › شۇنىڭ بىلەن ئاياغلاشتى .»[1]

---

① بۇ جۇملە سەيپىدىن ئەزىزنىڭ «ئۇيغۇر داستانى»دىن ئېلىندى .

مۇھەتئىمىن ھەزرەتىنى تۇتۇش ئۈچۈن قاغىلىقىقا كەتكەنلەر 4 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى قۇرۇق قول قايتىپ كەلدى . ئۇلارنىڭ ئېيتىشچە ، مۇھەممەتئىمىن ھەزرەت بۇ ئىشنى تۈيۈپ قېلىپ ، خوتەن تەرەپكە قېچىپ كەتكەنىكەن . 4 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى چولاق زىخۇي بىلەن ما فۇيۇەن پۇتۇن كۈچىنى توپلاپ يەكەنگە ئاتلاندى .

بۇ كۈنلەردە سابىت دامواللىنىڭ قوراللىق كۈچلىرى پۇتۇنلەي دېگۈدەك توزۇپ كەتكەن ، خوتەن پىدائىيلىرى بولسا ئۆز يۇرتلىرىغا كېتىشكەنىدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، خەلق كۆپچىلىكى جىن شۇرېن ئىستىبداد ھۆكۈمىتىنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلۇپ ، ئەمدىلا «ئۇھ» دەپ تۇرغاندا ، ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرىنىڭ خۇددى شۇمبۇيىدەك ئۈنۈپ چىقىشى بىلەن باشلىنىپ كەتكەن ئىچكى ئۇرۇش پاراكەندىچىلىكلىرى خەلقنى بىزار قىلىۋەتكەنلىكتىن ، قوزغىلاڭنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدىكىدەك توپ ـ توپ كېلىپ ، پىدائىيلار سېپىگە قوشۇلىدىغانلارمۇ ئازلاپ كەتتى . شۇنداق قىلىپ ، ھاجىمنىڭ قوشۇنىدا پەقەت مىڭغا يېتەر ـ يەتمەس كىشى قالغانىدى . بۇ ئەھۋالدا يەكەنگە باستۇرۇپ كېلىۋاتقان بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرىگە تاقابىل تۇرۇش تەس ئىدى . يەنە بىر تەرەپتىن ، ئەركەشتام چېگرىسىدا ھاجىم بىلەن ئۇچراشقان ھېلىقى ئەرباب : «ئاقسۇغا قايتىپ ، يارەمنى شۇ يەردىن ئېلىڭلار» دېگەنىدى . شۇ سەۋەبلەر تۈپەيلى ، پىدائىيلار قوشۇننىڭ قوماندانلىقى شتابى چېرىكلەر بىلەن يەكەندە ئۇرۇشماي ، مەكىت ئارقىلىق ئاقسۇغا كېتىش قارارىغا كەلدى ۋە يولغا چىقىشتىن بىر كۈن بۇرۇن ، ئېغىر يۈك ـ تاقالار بىسىلغان ، يارىدارلار ئولتۇرغان ھارۋىلارنى يولغا سېلىۋەتتى .

قىرغاقلىرىدا يۈمران ئوت ـ چۆپ ۋە دەل ـ دەرەخلەر ياشىرىپ تۇرغان ھەيۋەتلىك يەكەن دەرياسىنىڭ غەربىي ساھىلىنى بويلاپ ، شىمالغا مېڭىۋاتقان ئۇچ ھارۋىنىڭ ئالدىدا سېمىز تورۇق ئات قېتىلغان ئېگىز چاقلىق يەكەن مەپىسى كېتىۋاتاتتى . كۈچا خېنىم شۇ مەپىدە ئىدى . ئۇ ئوچۇقچىلىقنى كۆرۈپ مېڭىش

نىيىتىدە بولسا كېرەك ، مەپىنىڭ ئالدىدا ئولتۇرۇپ ، پىپايان دالىلارغا ، قوم بارخانلىرى ئارىسىدىكى يولغۇنلۇقلارغا ، ئوڭ قولدا ئېرىنچەكلىك بىلەن ئېقىۋاتقان يەكەن دەرياسىغا قاراپ خىيال سۈرەتتى . مودەنخانمۇ مەپىنىڭ ئىچىدىن ھويلىنىڭ سۇرۇپ ، چەكسىز دالىلاردىن كۆزىنى ئۈزمەيتتى . شادا پاچاق كەلگەن ئورۇق مەپىكەش قامچىسىنى ئويناتىپ ، بىر خىلدا قاتراپ ماڭاتتى . يەتتە ـ سەككىز قەدەم ئالدىدا روزى كارۋان بىلەن يانمۇيان كېتىۋاتقان سادىق ھاجى ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ ، كۈچا خېنىمغا پات ـ پات قاراپ قويىاتتى . ئۇنىڭ كۆزىگە بۇ ئەتىۋارلىق نازۇك قىزى گويا بوران ـ چاپقۇندا قالغان گۈلگە ئوخشاش ۋاقىتتىن بۇرۇن سولىشىپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . مەپىگە سوڭدىشىپ كېتىۋاتقان ھوشۇر كانتۇ ئېگەرگە سىڭارىيان ئولتۇرۇۋېلىپ ، دىمىغىدا ناخشا ئېيتىپ ماڭاتتى . ئوندەك قورالىلىق يىگىت ئۇنىڭغا سوڭدىشىپ كېتىۋاتاتتى .

ئۇلاردىن ئوتتۇز ـ قىرىق ئادەم ئارقىدىكى ھارۋىنى ئون نەچچە قورالىلىق كىشى ئارىغا ئېلىپ كېتىۋاتاتتى . سابىت دامولىلا ، زېرىپقارى ھاجى ۋە سۇلتانبېكلەر شۇ ھارۋىدا ئىدى . ئۇچىلىسىنىڭ پۇتىغا كىشەن سېلىنغانىدى . ئۇستىبېشىنى قېلىن چاڭ ـ توزان باسقىنىغا قارىماي ، سابىت دامولىلىنىڭ قويۇق كىرپىكلىرى ئارىسىدىكى قوڭۇر كۆزلىرى يەنىلا چىراغدەك پىلىلداپ تۇراتتى . زېرىپقارى ھاجى يىراقلارغا قاراپ ، بىر خىلدا تەسۋى سىيرىپ ئولتۇراتتى . يوغان يورپا كەلگەن سۇلتانبېك بولسا ، بېشىنى ئالىقانلىرىغا قويۇپ ئوڭدىسىغا ياتاتتى . ئۇنىڭ يوغان ئېچىلغان پۇلتاي كۆزلىرى قاراڭغۇ كېچىدىكى مۇشۇكنىڭ كۆزلىرىدەك يېنىپ تۇراتتى . ئاخىرقى ئىككى ھارۋىدا باش ـ كۆزلىرى تېڭىقلىق ياردارلار ئولتۇراتتى .

بىردىنلا ئارقا تەرەپتىن مىلتىق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ قالدى . يىگىتلەر مىلتىقلىرىنى قولىغا ئېلىپ جەڭگە تەييارلاندى .

هارۋىكەشلەر ئاتلىرىغا قاتتىق - قاتتىق قامچا ئۇرۇشقا باشلىدى . شۇ ئەسنادا ، بىر ئاتلىق چاپتۇرۇپ كېلىپ ، ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرىنىڭ قوشۇنغا ھۇجۇم قىلغانلىقىنى خەۋەر قىلدى ۋە ھاجىمنىڭ «ھارۋىلار دەريادىن تېزرەك ئۆتۈپ كەتسۇن» دېگەن بۇيرۇقىنى يەتكۈزدى .

روزى كارۋان ھەرقانچە قىلىپمۇ تېيىزراق كېچىك تاپالمىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ھەممەيلەن روزى كارۋان باشلىغان يول بىلەن قەدەملىرىنى تېخىمۇ تېزلىتىپ ، دەريانىڭ كېمە سالىدىغان يېرىگە يېتىپ كەلدى - دە ، كېمىچىلەرنى ئالدىراڭقىلى تۇردى . قورقۇپ كەتكەن كېمىچىلەر دەريا سۈيى تېخى ئاز بولغاچقا ، ئۇنىڭغا كېمە سېلىش مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ، پەقەت ئات - ئۇلاغلار بىلەنلا ئۆتكىلى بولىدىغانلىقىنى ئېيتىشتى . ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق ؟ يارىدارلارنى ئات - ئۇلاغلار بىلەن دەريادىن قانداق ئۆتكۈزگىلى بولسۇن ؟ ئۇنىڭ ئۇستىگە ، كۈچا خېنىمنىچۇ ، ئۇ ئات مىنەلمەيدىغان تۇرسا !

شۇ ئارىدا ئۇلار توپلىشىپ تۇرغان يەرگە ئىككى زەمبىرەك ئوقى چۈشۈپ ، كېمىچى ۋە يارىدارلاردىن بىرنەچچە كىشى قازا تاپتى . چېرىكلەرنىڭ «شا - شا» دەپ ۋارقىراشلىرى بىلەن مىلتىق ئاۋازلىرىمۇ ئېنىق ئاڭلىنىشقا باشلىدى . ئاخىر ، يىگىتلەر ھارۋا - مەپلەردىكىلەرنى ئات - ئۇلاغلارغا ئارتىشتۇرۇپ ، دەريادىن كېچىپ ئۆتۈشكە مەجبۇر بولدى .

ھاجىمنىڭ قوشۇنى ئېتىشا - ئېتىشا چېكىنمەكتە ئىدى . ئۇلار بايىقى يەرگە كەلگەندە ، چېكىنىشنى توختىتىپ ، بىر ياقتىن چېرىكلەرنىڭ ئالدىنى توسۇشقا ، يەنە بىر ياقتىن دەريادىن ئاتلىق ئۆتۈشكە باشلىدى . ئوغلاقچى مەنسۇر ، جاباباتۇ ، ئەنسارى ۋە ھېيتەمنىڭ يىگىتلىرى چېرىكلەرنى يېقىن كەلتۈرمەي قاتتىق توسۇپ تۇرۇشتى . قوشۇننىڭ ئاساسىي قىسمى دەريادىن ئۆتۈپ بولغاندىن كېيىنلا ئوغلاقچى مەنسۇرلار گۈگۈم قاراڭغۇسىدا ئاتلىرىنىڭ قۇيرۇقلىرىنى تۇتۇۋېلىپ ، دەريادىن ئۆتۈۋالدى .

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

3

قوشۇن باشلىقلىرى «تاڭ يورۇغاندا چېرىكلەرمۇ ، مۇشۇ يەردىن دەريادىن ئۆتۈشكە باشلايدۇ» دېگەن پەرەز بىلەن نېرىقى قىرغاقتا جەڭگە تەييارلىنىپ تۇرۇشتى . بىراق ، چېرىكلەر ئۇ يەردىن ئەمەس ، ئىككى ـ ئۈچ چاقىرىم تۆۋەن تەرەپتىن ئۆتۈپ ، كۈتۈلمىگەن يەردىن ھۇجۇم قىلدى . بۇ قېتىمقى چېرىكلەرنىڭ قولى ئۇستۈن كېلىشكە باشلىغاندىن كېيىن ، قوشۇن قېچىلىن توغراقلىقلار ئىچىگە چېكىندى . چېرىكلەر بۇ قېتىمقى جاڭگاللىقلارغا كىرىشكە جۈرئەت قىلالماي ئارقىغا ياندى . شۇنىڭ بىلەن بۇ قېتىمقى جەڭ ئاياغلىشىپ ، قوشۇن مەكىت ئارقىلىق ئاقسۇ تەرەپكە ئاتلاندى .

شۇ قالايمىقانچىلىق ئىچىدە ، سابىت دامۇللا باشلىق مەھبۇسلار بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولماي قالدى . چۈنكى ، ئۇلارنى قوروقداپ كېتىۋاتقان يىگىتلەرنىڭ بەزىلىرى ئۆلۈپ ، بەزىلىرى ئۆز ھالاكەتچىلىكىدە قالغانىدى .

كۈن قايرىلغاندا ، جەمجىتلىققا چۆمگەن قۇم بارخانلىرى ئارىسىدىكى يوغان بىر تۆپ يۇلغۇن تۆۋىدە ئۈچ كىشى پۈتلىرىنى ئاران سۆرەپ ، كىشەنلىرىنى شاراقلىتىپ ئوچۇقچىلىققا چىقتى . ئاچلىق ، ئۇسسۇزلۇق ۋە تەشۋىش ، ھارغىنلىقتىن چىرايلىرى تاتىرىپ ، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ ، تونۇغۇسىز ھالەتكە كېلىپ قالغان بۇ ئادەملەر ، ئېيتمىساقمۇ كىتابخانلارغا تونۇش ھېلىقى ئۈچ مەھبۇس ئىدى . ئۇلار ئەتراپقا سىنچىلاپ قارىۋېلىپ ، بۇ ئەتراپتا ئادەمزاتنىڭ سايىسىمۇ يوقلۇقىغا كۆزى يەتكەندىن كېيىن ، ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ دەريا بويىغا چۈشتى ـ دە ، دەريا سۈيىدىن قانغۇچە ئىچىۋېلىشتى .

— ئەمدى قانداق قىلىمىز ، دامۇللام ؟ — دېدى سۇلتانبېك ، ئەسەبىيلىك بىلەن ئەتراپقا قاراپ ، — بۇ جاڭگاللىقتا يا ئاچتىن

ئۆلىدىغان ، ياكى بۆرە - يولۋاسلارغا يەم بولۇپ كېتىدىغان بولدۇق ، ئىسىت ، ئىسىت !

— ئۇمىدسىز شەيتان ، — دېدى سابىت دامۇللا ئۈستىبېشىنى ئاستا قېقىشتۇرۇپ ، — تەڭرىتائالاغا مىڭ قەتلە شۈكۈركىم ، ھەرھالدا تىرىك قاپتىمىز . جان بولسا جاھان ، ئاش بولسا قازان ، دەپتىكەن قەدىمكىلەر ، تىرىك جان بولغاندىن كېيىن ، بىرنېمە قىلارمىز .

— قويۇڭ مۇنداق گەپلىرىڭىزنى ، پۈتلىرىمىزدىكى تۆمۈر كىشەن بىلەن نېمىمۇ قىلالايتتۇق ؟ ھەممىنى قىلغان سىز ، جانابى باش ۋەكىل ! سىزنىڭ بوشاڭلىقىڭىز بولمىسا ، مۇنداق كۈنلەرگە قالماس ئىدۇق .

زېرىپقارى ھاجى گەپكە ئارىلاشتى :

— سۇلتانبېك جانابلىرى ، — دېدى ئۇ يېرىلىپ كەتكەن لەۋلىرىنى تەستە قىمىرلىتىپ ، — ھازىر بۇ گەپلەرنى تەرگەيدىغان چاغ ئەمەس . ئاۋۋال ئەل - يۇرت بار بىرەر مەنزىلنى تېپىشنىڭ تادارىكىنى قىلايلى ، قانداق دەيدىلا ، دامۇللام ؟

سابىت دامۇللا ئۇنىڭ گېپىگە قوشۇلدى ۋە تەۋەككۈل دەپ دەريا ياقىلاپ مېڭىشنى تەكلىپ قىلدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇلار قۇرۇپ قالغان توغراق شاخلىرىنى ھاسا قىلىپ يولغا چىقتى .

گۈگۈم چۈشۈپ ، جاھان قاراڭغۇلىشىشقا باشلىدى . ھەممىنىڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان سابىت دامۇللا بىردىنلا «خۇداغا شۈكۈر» دەپ ۋارقىراپ تاشلىدى ۋە ئالدى تەرەپتىن ئۇرۇلۇۋاتقان شامال بىلەن توغراق ئوتۇنىنىڭ ئىسى كېلىۋاتقانلىقىنى ئېيتتى :

— «توتۇن بار يەردە قۇشقاچ ئۆلمەپتۇ» دېگەن گەپ بار ، بىز قوتۇلدۇق ، بۇرادەرلەر ، — دېدى . ھەممەيلەن قەدەملىرىنى تېزلەتتى . ئۇزاق ئۆتمەي ئوچ - تۆت يەردە چىراغ يورۇقى كۆرۈندى . كىشەنلەرنىڭ شاراق - شۇرۇقىنى ئاڭلاپ ، ئىتلار ئەنسىزلىك بىلەن قاۋاشقىلىي تۇردى . ئۇلار مەھەللىگە يېقىنلاشقاندا ، ئىتلارنىڭ قاۋاشلىرى تېخىمۇ ئەدەپ كەتتى . ھەتتا

يامانراق ئىتلار ئېتىلىپ كېلىشكە باشلىدى.

— ئادەم بارمۇ، ئادەم بارمۇ؟ — قاتتىق ۋارقىراشتى مەھبۇسلار پۈتۈن ئاۋازى بىلەن.

شۇ ئەسنادا بىرنەچچە ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈندى. ئۇلار ئىتلارنى توسۇپ جىمىتتى. كىمدۇر بىرى:

— نېمە ئادەمسىلەر، بۇ يەردە نېمە قىلىپ يۈرىسىلەر؟ — دەپ ۋارقىرىدى.

— بىز يولۇچى، مۇساپىر، يولدىن ئېزىپ قالدۇق، — دەپ جاۋاب بېرىشتى مەھبۇسلارمۇ ئارقا - ئارقىدىن ۋارقىراپ. شۇنىڭدىن كېيىن ھېلىقى ئادەملەر مەھبۇسلارنىڭ قېشىغا كېلىشتى.

پۈتۈن مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ئورتاق بولغان «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» بىلەن «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دېگەن خاسىيەتلىك ئىبارىلەر خۇددى يۇز كۆرۈشمىگەن كىشىلەرنى بىر - بىرىگە تونۇتىدىغان پارولغا ئوخشاش ئۇلارنى بىردەمدە يېقىنلاشتۇرۇپ قويدى. بىراق، ئۆزلىرى سالاپەتلىك، قوللىرى پاختەدەك يۇمشاق، ئۇستباشلىرى خېلىلا تۈزۈك بۇ «يولۇچى»لارنىڭ پۈتلىرىدا تۆمۈر كىشەنلەرنىڭ شاراقلاپ تۇرۇشى ھېلىقى كىشىلەرنىڭ كۆڭلىدە گۇمان تۇغدۇرۇپ قويدى بولغاي، ئۇلار نېمە قىلىشىنى بىلمەي سەل تېڭىرقاپ قېلىشتى. سابىت دامۇللا بۇنى سېزىپ مۇلايىملىق بىلەن:

— ئەزىز قېرىنداشلار، خۇدا ھەققى بىزدىن خاتىرجەم بولۇڭلار، بىز يامۇلدىن قاچقان قۇلاق كەستى ئۇيغۇر - بۇلاڭچى ئەمەس، تەقدىر - قازا بىلەن بۇ تۆمۈر چېتىقلارغا گىرىپتار بولۇپ قالدۇق. بىرئاز ماغدۇرىمىزغا كەلگەندىن كېيىن، بۇ كىشەنلەرنىڭ سىرىنى ھېكايە قىلىپ بېرىمىز، — دېدى.

مەھەللە ئاقساقىلى مەھمۇت قويچى بۇ گەپلەرگە دەرھال ئىشىنىپ، ئۇلارنى ئۆيگە باشلىدى. ئۇلار ئوبدان تويۇنۇپ ماغدۇرىغا كەلگەندىن كېيىن، سابىت دامۇللا كىشەننىڭ سىرىنى

راستی بىلەن قىسقىچە ھېكايە قىلىشقا باشلىدى . مەھمۇت قويچىنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىدىغان بۇ كىچىككىنە قويچىلار مەھەللىسى جاھاندا بولۇۋاتقان قالايمىقانچىلىقلاردىن خالىي بولسىمۇ ، قوي سودىسى بىلەن كېلىپ ـ كېتىپ تۇرىدىغان سودىگەرلەر بەزى ئەھۋاللارنى يەتكۈزۈپ تۇراتتى . بولۇپمۇ خوجىنىياز ھاجى ، سابىت دامۇللا دېگەن ئىسىملار بۇ يەرنىڭ ئاھالىسىگە خېلىلا تونۇش ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ھېكايە باشلىنىش بىلەن ، مەھمۇت قويچى ئەھۋالنى چۈشىنىپ ، ئۇغلىنى سەندەل بىلەن بولقا ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇدى .

— بىزنىڭ ئەھۋالىمىز مانا شۇلاردىن ئىبارەت ، — دېدى سابىت دامۇللا كىشەنىدىن بوشىغان پۈتلىرىنى سىلاپ ئولتۇرۇپ ، — تەقدىرنىڭ بورىنى بىزنى بۇ خىلۋەت ماكانغا ئۈچۈرۈپ كەلدى . خۇدادىن قالسا ، سىز قېرىنداشلاردىن ئۆزگە باشپاناھىمىز يوق . كەت دېسەڭلار كېتىمىز . بىرنەچچە كۈن ئارام ئېلىشقا ئىجازەت قىلساڭلار ، ھەققىڭلارغا دۇئا قىلىمىز .

— يۈرتىمىز كىچىك ، زامان تار بولغان بىلەن ، قوينىمىز كەڭ ، دامۇللام ، — دېدى مەھمۇت قويچى ، ئاندىن ، — قانداق دەيسىلەر ، — دەپ قولۇم ـ قوشنىلىرىغا قارىدى ، ھەممەيلەن ئۈنىڭ گېپىگە قوشۇلدى .

ئەتىسى جۈمە كۈنىگە توغرا كەلدى . بۇ مەھەللىدە ئاھالە ئاز ۋە تۇزۈكرەك مەسچىتمۇ بولمىغاچقا ، جۈمە نامىزى ئوقۇشنى خالىغانلار گاھ ئۇلاغلىق ، گاھ ياياق مېڭىپ ، «يەتتىتوغراق»[1] دېگەن يەرگە بېرىشاتتى . بۇگۈن بۇ مەھەللىدە تۇنجى قېتىم جۈمە نامىزى ئوقۇلماقچى بولغانلىقى چوڭ يېڭىلىق بولدى . سابىت دامۇللىنىڭ ئىمامەتچىلىكىدە ئوچۇق دالىدىكى يۈمشاق قۇم ئۈستىدە جۈمە نامىزى ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ، زېرىپقارى ھاجى مىسىر ئاھاڭدا شۇنداق بىر قىرائەت قىلدىكى ، ئۆمىردە

① يەتتىتوغراق — مەكىت چېگرىسىغا جايلاشقان بىر يېزا .

مۇنداق مۇڭلۇق قىرائەتنى ئاڭلاپ باقمىغان سەھرا خەلقىنىڭ كۆڭچىلىكى ئۆزىنى تۇتالماي يىغلىۋەتتى . شۇ جۈمە نامىزىدىن كېيىن مەھبۇسلار تېخىمۇ ئەتىۋارلىق مېھمانلارغا ئايلىنىپ قالدى .

بىر كۈنى سۇلتانبېك بىر چېكىم ناسنى ئاغزىغا تاشلاپ تۇرۇپ ، سابىت دامۇللىغا مۇنداق دېدى :

— خوش ، دامۇللام ، بۇ يەردە مېھماندارچىلىق ئويناپ يېتىۋېرىمىزمۇ ؟

— يوقسۇ ، بېگىم ، بۇ يەردىن ئەلۋەتتە كېتىشىمىز كېرەك .

— نەگە كېتىمىز ؟

— خوجىنىياز ھاجىم نەدە بولسا ، شۇ يەرگە .

— نېمە ؟ سىز نېمە دەۋاتىسىز ؟ ئەقلىڭىزدىن ئازدىڭىزمۇ ؟

— يوقسۇ ، ئەقلى ـ ھوشۇم جايىدا .

— ئەقلى ـ ھوشىڭىز جايىدا بولسا ، شۇنداق گەپنىمۇ قىلامسىز ؟

— بۇ مېنىڭ قارارىم .

— قويۇڭ مۇنداق گەپلىرىڭىزنى ، راستىنلا سارىڭ بوپسىز !

— يوقسۇ ، مەن سارىڭ بولمىدىم .

— ئەمىسە ، سىز شۇ ساقالىڭىڭ ئالدىغا ئۆز ئايىغىڭىز بىلەن بېرىپ ، بېشىڭىزنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرمەكچىمۇ سىز ـ ھە ! — سۇلتانبېك ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئەسەبىيلىك بىلەن ئۇيان ـ بۇيان ماڭغىلى تۇردى . زېرىپقارى ھاجى سابىت دامۇللىنىڭ قارارىدىن خەۋەردار بولغاچقا ، بىپەرۋا كۈلۈپ ئولتۇراتتى .

— دۇنيادا سىزدەك ھاماقەت كىشى بولماس دەيمەن ، — داۋام قىلدى سۇلتانبېك ، — كەكلىك چېغىدا پۇتىنى قىلتاقتىن بوشانقان ھامان جېنىنى دالىدىغا ئاللىدۇ . سىز بولسىڭىز بېشىڭىزنى...

— ھە شۇنداق ، — دېدى سابىت دامۇللا ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈپ ، — مەن خوجىنىياز ھاجىنىڭ قېشىغا بېشىمنى قولتۇقۇمغا قىسىپ بارىمەن . ئۇ مېنى بېشى چوڭ دامۇللا ، ئۆزىنى بولسا ،

چورۇقى چوڭ تاغچى دەيتتى . بۇ گەپنىڭ سىزمۇ ئاڭلىغان . ئەلھال بۇگۈنكى ۋەزىيەتتە مەن بۇ بېشىمنى ئۇنىڭغا تاپشۇرمىسام ، ئۇنىڭ ئىككى پۇتى بىر ئۆتۈككە تىقىلىدۇ . چۈشەندىڭىزمۇ ، بېگىم ؟

— دېمەك ، سىز ئاشۇ ساقال ئۇچۇن ئۆزىڭىزنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرمەكچىمۇ ؟

— يوقسۇ ، ئۇنىڭ ئۆزى ئۇچۇن ئەمەس ، ئۇ باشلىغان مۇقەددەس ئىشنىڭ شان ـ شۆھرىتى ۋە ئابرۇيى ئۇچۇن ئۆلۈمگە رازىمەن .

— بۇ قانداق مەنتىق ؟ مەن زادى چۈشەنمىدىم .

— مەن چۈشەندىم ، مەن چۈشەندىم ، — دېدى زېرىپقارى هاجى ، — دامولللامنىڭ ۋە بىزنىڭ بېشىمىز كېسىلمىسە ، خوجىنىياز هاجىنىڭ تىلى كېسىلىدۇ . يەنى ئۇ كىشىى ئۆز خوجايىنلىرى ئالدىدا هېساب بېرەلمەي قالىدۇ ، بەس ، شۇ ۋەجدىن مەنمۇ دامولللام بىلەن بىللە كېتىش قارارىغا كەلدىم .

سۇلتانبېك «هەر ئىككىڭىزگە جىن تېگىپتۇ» دەپ ۋارقىرىغان پېتى ئۆيدىن چىقىپ كەتتى ۋە شۇ كۈنىلا بىر ئات سېتىۋالدى . ئاندىن بىر كىشىنى يول باشلاشقا ياللىۋالدى ـ دە ، «خوتەنگە بېرىپ مۇھەممەتئىمىن هەزرەتكە قوشۇلىمەن» دەپ يولغا چىقىپ كەتتى .

سابىت دامولللا بىلەن زېرىپقارى هاجىلار خوجىنىياز هاجىنى مەكىت ياكى مارالبېشىدا بولۇشى مۇمكىن دېگەن پەرەز بىلەن شۇ تەرەپكە كەتمەكچى بولدى . مەھمۇت قويچى ئۇلارنى توسۇپ قېلىشقا كۆزى يەتمىگەندىن كېيىن ، ئوغلىنى هەمراه قىلىپ ، ئۇچ ئېشەك بىلەن يولغا سېلىپ قويدى .

خوجىنىياز هاجى مەكىتتىن مارالبېشىغا كېتىۋاتقاندا ، سابىت دامولللا باشلىق مەھبۇسلارنىڭ ئىزسىز يوقالغانلىقىنى ئاڭلاپ ، ئاچچىقىدىن ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالدى ، ئەمما كىمگە كايىشنى بىلمەيتتى . چۈنكىى ، ئۇلارنىى قورۇقداپ ماڭغان يىگىتلەرمۇ غايىب بولغانىدى . شۇنىڭ ئۈچۇن ، غوپۇر تۇەنجاڭنى

ئارقىغا يېنىپ مەھبۇسلارنى قەيەردىن بولمىسۇن تېپىپ كېلىشكە بۇيرۇدى . غوپۇر تۇەنجاڭ بىر توپ يىگىتلىرى بىلەن يېزا - كەنتلەرنى ئارىلاپ يۈرۈپ ، مەكتىنىڭ ئېغىز دېگەن كەنتىدە مەھبۇسلار بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى ۋە ئۇلارنى باشقىدىن كىشەنلەپ ، كۆتەك ھارۋا بىلەن ھاجىنىڭ قېشىغا ئېلىپ ماڭدى .

— كېيىنكىلەر بىزدىن كۈلمەس - ھە ، دامواللام ، — دېدى زېرىپقارى ھاجى ئوڭغۇل - دوڭغۇل يولدا كېتىۋاتقان كۆتەك ھارۋىدا چايقىلىپ ئولتۇرۇپ .

— «ئىزا ئەنزەلەل قەدەر ، بەتەلەل ھەزەر »[1] دېگەن ھېكمەت يادىلىرىدا بولسا كېرەك ، ئەزىزىم ، — دېدى سابىت دامواللا غەمكىن كۈلۈمسىرەپ .

---

① قاچانكى تەقدىر نازىل بولسا (كېلىپ قادالسا) ئۇنىڭدىن قېچىپ قۇتۇلماق يوق (ئەرەبچە ئىبارە) .

يىگىرمىنچى باب

سىرلىق قاچقۇن

تېخى بايىلا ئۇۇجۇدىدىن قان پۇراپ تۇرىدىغان ما جۇڭيىڭ ئەمدىلىكتە شۇنچە جىمغۇر ۋە سىرلىق بولۇپ قالدى .

— سۆزىن ھىدىن : «قاچقۇن ما جۇڭيىڭ»

1

ئۇرۇمچى بوسۇغىسىدىن قوغلىنىپ ، داۋانچىڭدا ئەجەللىك زەربىگە ئۇچرىغان ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرى تۇرپان ئويمانلىقىدىمۇ تۇرالماي فېۋرال ئېيىنىڭ ئاخىرلىرىدا جەنۇبىي شىنجاڭغا قېچىشقا باشلىدى . ئۇلارنى توپ ـ زەمبىرەك ، تۆمۇر كوڭكا ۋە ئايروپىلانلار بىلەن قوراللانغان قۇدرەتلىك بىر قوشۇن قوغلاپ كېتىۋاتاتتى . بۇ قوشۇننىڭ ئاساسىي گەۋدىسى گېنېرال ۋورگىن قوماندانلىقىدا «ئالتايىسكىلەر» نامى بىلەن شىنجاڭغا كىرگەن سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى ۋە گېنېرال بېكتىيېۋ قوماندانلىقىدىكى ئاق ئورۇس پولكلىرى بولۇپ ، ئۇنىڭ تەركىبىدە بىر قىسىم موڭغۇل ، خەنزۇ ۋە ئۇيغۇر چېرىكلىرىمۇ بار ئىدى ، بۇ قوشۇن ئادەتتە «ئۆلكە ئارمىيىسى» دەپ ئاتىلاتتى .

پارتلاۋاتقان بومبا ، ئېتىلىۋاتقان توپ ـ زەمبىرەك ۋە پىلىموت ئوقلىرى ئاستىدا قېچىۋاتقان ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرى خۇددى تاغ باغرىدىن ئېتىلىپ چۈشۈۋاتقان دەھشەتلىك قىيامدا دومىلىنىپ

كېتىۋاتقان تاشلارغا ، يىلتىزىدىن قومۇرۇلۇپ ئېقىپ كېتىۋاتقان ئوت ـ گىياھلارغا ياكى ئۇۋىسى چۈۋۈلۈپ ، گۈمۈرۈلۈپ كېتىپ ، ھالاكەت دەشتىدە پىتىراپ جان تالىشىپ يۈرگەن باشپاناھسىز جاندارلارغا ئوخشاپ قالغانىدى . بىرنەچچە كۈن ئىچىدە توقسۇندىن كورلىغىچە بولغان چوڭ ـ كىچىك يوللار ئادەم ۋە ئات ـ ئۇلاغلارنىڭ جەسەتلىرى بىلەن تولۇپ كەتتى . نېپىز قار ئۈستىدە ئىگىراپ ياتقان ئېغىر ياردارلارمۇ ئاچلىق ، ئۇسسۇزلۇقتىن يەر تاتىلاۋېتىپ جان بېرەتتى .

ھەر ئىككى پۇتىدىن ئايرىلغان ئوتتۇز ياشلار چامىسىدىكى بىر قارا چوقۇر چېرىك بەش قەدەمچە يەردە ئاق بوز ئاتنى ئوينىتىپ كېلىۋاتقان ما جۈڭيىنگنى كۆرۈپ قالدى ـ دە ، ئىككى قولى بىلەن يەر تاينىپ بېشىنى كۆتۈردى .

— مېنى تاشلاپ كەتمەڭ ، ھۆرمەتلىك سەردارىم ! — دېدى ئۇ يالۋۇرۇپ ، — مەن سىزنىڭ يەتتە يىللىق ئەسكىرىڭىز ، ئۆزىڭىز قارا يىلپىز دەپ لەقەم قويغان ھېلىقى خىمازا مەن ئەمەسمۇ ! ماڭا ئىچىڭىز ئاغرىسۇن .

ما جۈڭيىڭ ئۇنىڭغا بىر قارىۋېلىپ :

— ھە خىمازىمۇ سەن ، ياخشى ، پۇتۇڭ ساقايغاندا ، قەشقەرگە بار ، مەن سېنى يىگجاڭلىققا ئۆستۈرىمەن ، — دەپ ئېتىغا قامچا ئۇردى .

— ھۇ ئاناڭنى... تاش يۈرەك ئىبلىس ، ماڭا بېرىدىغان يىگجاڭلىقىڭنى چېكەڭگە تېڭىۋال ! — دەپ ۋارقىرىدى خىمازا يەرنى تاتىلاپ .

ما جۈڭيىڭ ئاق بوز ئاتنى يۈرۈتۈپ كېتىۋېتىپ ، باش ـ كۆزلىرى بىلەن قول ـ پۇتلىرى تېڭىقلىق ياردارلار ئولتۇرغان بىر ھارۋىغا كۆزى چۈشۈپ قالدى .

— پۇتۇڭلار جايىدىمۇ ياكى ئۈزۈلۈپ كەتكەنمۇ ؟ — سورىدى ئۇ يېقىن كېلىپ .

— پۇتلىرىمىز ئۇزۇلۇپ كەتمىگەن بىلەن ئۆزىمىز ، — دېدى قېرىراق بىر چېرىك جەينىكىدىن ئۇزۇلگەن قولىنى كۆرسىتىپ .

— خۇداغا شۈكۈر ، ھەر ھالدا پۇتۇكلار جايىدا ئىكەن . ياراكلار تۈزەلگەندىن كېيىن مېنىڭ قېشىمغا بېرىكلار ، مەن سىلەرنى ئۇنتۇمايمەن . ھازىرچە بۇ ھارۋىنىڭ باشقا ئىشى بار ، — دېدى ما جۇكيېڭ ، ئاندىن ھارۋىكەش چېرىككە يارىدارلارنى چۈشۈرۈۋېتىپ ، يولدا چېچىلىپ يانقان قورال ـ ياراغلارنى يىغىشتۇرۇپ ، مۈشۈ ھارۋىدا كورلىغا ئاپىرىشنى بۇيرۇدى .

— شۇ تۆمۈر كۆسەيلەرچىلىك ئېتىبارىمىز يوقمۇ ؟ — دېدى بىر يارىدار كۆز ياشلىرىنى ئېقىتىپ .

— شۇنداق ، بۇرادەر ! ھازىر ماكا سىلەردىنمۇ ئاشۇ تۆمۈر كۆسەيلەر مۇھىمراق ، — دېدى ما جۇكيېڭ بېپەرۋالىق بىلەن .

ئارقا تەرەپتىن ئايروپىلانلارنىڭ غوكۇلدىغان ئاۋازى ئاكلىنىپ قالدى . ھەش ـ پەش دېگۈچە بومبىلار پارتلاپ يەر ـ جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى . ھېلىقى يارىدارلار ئولتۇرغان ھارۋىمۇ پاچاقلىنىپ كەتتى . ئاللىقاچان ئاتتىن چۈشۈۋېلىشقا ئۇلگۈرگەن ما جۇكيېڭ قورقۇپ كەتكىنىدىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك چاپلىشىۋالغان بىر مۇھاپىزەتچىسىنىڭ قولىدىكى پىلىموتنى تارتىۋالدى ـ دە ، ئوكدىسىغا يېتىۋېلىپ ، بىر ئايروپىلانىنى ئوققا تۇتتى . ئايروپىلان قۇيرۇقىدىن ئىس چىقىرىپ قاچتى . بىراق ، ئارقىدىنلا يەنە ئىككى ئايروپىلان كېلىپ ئۇنى ئوققا تۇتتى ۋە بىردىن ئىككى بومبىنى تاشلىۋېتىپ ، شالاڭ بۇلۇتلار ئارىسىغا كىرىپ كەتتى .

بىر ھازادىن كېيىن ، ما جۇكيېڭ ئون بەشتەك مۇھاپىزەتچىسىنىڭ قانغا مىلەنگەن جەسەتلىرى ئارىسىدىن ئۆمىلەپ چىقىپ ، ئېتىنى ئىزدەپ ماكىدى . بايىقى پاتىپاراقچىلىقتا جېنىنى دالدىغا ئالغان ئاق بوز ئاتمۇ بىر دۆڭنىڭ ئارقىسىدىن چىقىپ ، ئىگىسى تەرەپكە كىشنەپ كېلىۋاتاتتى .

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

2

شۇ يىلنىڭ بېشىدا ئون مىڭدەك چېرىك بىلەن ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلغان ما جۇڭيىڭ كورلىغا ئاران بىر مىڭ بەش يۈزچە ئادىمى بىلەن قېچىپ كېلەلىدى. بىراق، ھەر كۈنى دېگۈدەك شىمال تەرەپتىن ئۇچۇپ كېلىدىغان ئايروپىلانلاردىن تاشلىنىۋاتقان بومبىلار ئۈنى كورلىدىن تېزرەك كېتىشكە ئالدىرىتاتتى ۋە ئۇنىڭ ئۆزىمۇ ناھايىتى ئالدىراپ تۇراتتى.

شۇ ئەسنادا، ئۇنىڭ شتاب باشلىقى بىر يېڭى گەپ تېپىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تۆمۈرىيول مىنىستىرلىكىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە سۈيىيۈەن (ئىچكى موڭغۇل) — شىنجاڭ تاشيول لىنىيىسىنى تەكشۈرۈش ئۈچۈن ئىچكىرىدىن كەلگەن بىر ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى ھازىر كورلىدا ئىكەن ۋە بۇ ئەترەتنىڭ بىرنەچچە ئاپتوموبىلى بار ئىكەن. بۇ ئاپتوموبىللارنى ئەلۋەتتە تارتىۋېلىش لازىم.

— بۇنىڭدىن خەۋىرىم بار، — دېدى ما جۇڭيىڭ، — ئەپسۇسكى، بۇ ئەترەتتە چەت ئەللىكلەر بار. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئەترەت باشلىقى شۆبېتسىيىلىك مەشھۇر ئالىم سۈۋىن ھىدىن، ئەگەر ئۇلارنىڭ ئاپتوموبىللىرىنى تارتىۋالساق، كېيىن مېنى جاھاندا قاراقچى دەپ جاكارلاشتىن يانمايدۇ. مەن چەت ئەل مەتبۇئاتىدا يامان ئاتاقلىق بولۇشنى خالىمايمەن.

— ئۇنداق بولسا، — دېدى شتاب باشلىقى، — مەن سىزنىڭ نامىڭىزدىن سۈۋىن ھىدىنگە ئىلتىماس قىلىپ، يارىدارلارنى توشۇشقا دەپ ئاپتوموبىل سوراي، قەشقەرگە بارغۇچە ئارىيەت بېرىپ تۇرسۇن.

— بۇ ياخشى تەكلىپ بولدى. بىراق، قەشقەرگىچە ئەمەس، ئەڭ يىراق بولغاندا ئاقسۇغىچە، بولمىسا، كۇچاغىچە ئاپىرىپ

قويسىلا بولىدۇ ، — دېدى ما جۇڭيىڭ . ئاندىن ھەرگىز قوپاللىق قىلىپ قويماسلىقنى ، لازىم تېپىلسا ، ھەققىنى تۆلەيمىز دېيىش كېرەكلىكىنى جېكىلىدى .

سۆزىن ھىدىن ماجۇڭيىڭنىڭ تەلىپىنى رەت قىلالماي ، بار - يوقى تۆت يۈك ئاپتوموبىلنىڭ ھەممىسىنى ئارىيەت بېرىشكە مەجبۇر بولدى ۋە بۇ ئاپتوموبىللارغا قىزىل كرېىست بەلگىسى تاقاتتى . بىراق ، يولغا چىقىدىغان چاغدا ، بىرلا ئاپتوموبىلغا كېسەل كارىۋىتى ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ ، ئۇنىڭغا سانجىدىكى جەڭدە يوتىسىدىن يارىلانغان ئاتلىق قىسىملار قوماندانى ما خۇسەن يانقۇزۇلىغاندىن باشقا ، قالغان ئاپتوموبىللارنىڭ ھەممىسگە قورال - ياراغ بېسىپ ، ما جۇڭيىڭنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى ئولتۇرۇۋالدى . ما جۇڭيىڭنىڭ ئۆزى شۆبتسىيىلىك شوپۇر ئىف ھەيدىگەن ماشىنىنىڭ كابىنكىسىغا چىقىۋالدى . ئىفىنىڭ ماشىنىسى بىرىنچى بولۇپ قوزغالدى .

ئاق سېرىق كەلگەن قەددى - قامەتلىك ئىف ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان شىمالىي جۇڭگودا دىن تارقىتىپ يۈرگەن بىر شۆبتسىيىلىك پوپنىڭ ئوغلى بولۇپ ، خەنزۇ تىلىنى سۈزەك بىلەتتى ۋە خۇش چاقچاق ، شوخ يىگىتلەرگە خاس جازىبەكارلىقى بىلەن ئۆز ھەمراھلىرىدىن ئالاھىدە پەرقلىنەتتى . ئەمدىلا يىگىرمىگە كىرگەن بۇ يىگىت ئۆزىدىن ئۇچ - تۆت ياشلار چوڭ كۆرۈنىدىغان ۋە ئاددىي سۇر رەختتىن ھەربىي فورما ھەم ئاتلىق ئەسكەرلەر ئۆتۈكىنى كىيىپ ، ئۆزى بىلەن يانمۇيان ئولتۇرغان يولۇچىنىڭ ما جۇڭيىڭ ئىكەنلىكىگە ئىشەنمىگەندەك ئۇنىڭغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقى بىلەن قاراپ قويىاتتى . بىرنەچچە يىلدىن بۇيان ، تەڭرىتاغ ئېتەكلىرىنى قانغا بويىاپ ، ئالەمنى مالەم قىلىپ ، جاھانغا داڭقى كەتكەن تەۋەككۇلچى سەركەردە راستىنىلا مۇشۇ ئادەممىدۇر دېگەن خىيال ئۇنىڭ كاللىسىدىن كەتمەيتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۆزى ھەرقانچە خۇش چاقچاق ۋە ئوچۇق كۆڭۈل بولسىمۇ ، ھازىرەنلىككە

قىلىدىغان گەپ تاپالمايۋاتقاندەك جىم ئولتۇرۇپ ماشىنىسىنى ھەيدەيتتى .

بۇ جىمجىتلىقنى ما جۇڭيىڭ بۇزدى .

— ھۇنەرىڭىز جايىدا ئىكەن . ماشىنا ھەيدىگىلى خېلى ئۇزۇن بولغان ئوخشايدۇ ، — دېدى ما جۇڭيىڭ ئۇنىڭغا كۇلۇمسىرەپ .

— ئۇزۇن بولمىدى . ئەمما ، شوپۇرلۇقنى بەك ياخشى كۆرىمەن . ئۇنىڭغا قاتتىق باغلانغانمەن . خۇددى ئاشىق يىگىت ئۆز مەشۇقىغا رىشتە باغلىغاندەك ، — دېدى ئىفمۇ ئۇنىڭ كۆزىگە تەبەسسۇم بىلەن قاراپ .

— بۇ ئوخشىتىشىڭىز شائىرانە بىر ئوخشىتىش بولدى ، — دېدى ما جۇڭيىڭ سەبىي بالىلاردەك قاقاقلاپ كۇلۇپ ، — شائىرلىقتىنمۇ خەۋىرىڭىز بار ئوخشىمامدۇ ؟

ئاق بوز ئات ئۇستىدە قان كېچىپ ، تالاي ـ تالاي يۇرتلارنى ۋەيران قىلىپ ، رەھىمسىز قىرغىنچىلىق بىلەن داڭقى چىققان بۇ ئادەمخور جاللاتنىڭ ئاددىي بىر گەپتىن تەسىرلىنىپ ، ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن ئېچىلىپ كۇلۇشى ئىفنى ھەيران قالدۇردى ۋە ئۇ ئۆزىنى يېنىك ھېس قىلىشقا باشلاپ :

— شائىرلىقتىنمۇ خەۋىرىم يوق . ئەمما ، جۇڭگونىڭ كلاسسىك شېئىرلىرىنى ، بولۇپمۇ شىمالىي جۇڭگولۇقلارنىڭ يۇمۇرلۇق خەلق ناخشا ـ قوشاقلىرىنى بەك سۆيىمەن ، — دېدى .

— ئۇنداق ناخشىلارغا مەنمۇ ئامراق ، قېنى شۇلاردىن بىرنەچچىسىنى ئېيتىڭچۇ ، دوستۇم ، — دېدى ما جۇڭيىڭ ئىفنىڭ مۇرىسىگە بىر قولىنى تاشلاپ .

ئىفى ئاران تۇرغاندەك ئاغزىنى قويۇۋەتتى . يۇمۇرلۇقى جەھەتتىن خۇددى ئۇيغۇرلارنىڭ «ئالمىخان» ياكى «داۋانچىڭ» دېگەن خەلق ناخشىلىرىغا سەل ئوخشاپ كېتىدىغان ناخشىلارنى ئاڭلىغانسېرى ما جۇڭيىڭ ئۇچىيى ئۇزۇلۇپ كەتكۇدەك كۇلۇپ ، ئۆزىنى تۇتالماي قالدى . ھەتتا ئىفنى بىرنەچچە قېتىم مۇرىسىدىن

قۇچاقلاپ قويدى . شۇنداق قىلىپ ، «ئۇلار خۇددى بىر پارتىدا ئولتۇرغان ساۋاقداشلاردەك»[1] بىر - بىرىگە ئېچىل بولۇشۇپ قالدى .

ئىش ئۆزىنىڭ بۇ مۇۋەپپەقىيىتىدىن ناھايىتى خۇشال ئىدى . چۈنكى ، ئۇ ئالۋانغا تۇتۇلغان كۈندىن بۇيان ، ئۆزىنى ۋە قالغان ئۇچ ماشىنىنى ھەيدەپ كېلىۋاتقان شۆبىتسىيىلىك ھەمراھلىرىنى خۇددى يىرتقۇچ يولۋاس بىلەن يانمۇيان ئولتۇرغان ئۆلۈم كىشىلىرى دەپ بىلەتتى . قازارەن ئۇ يولۋاسنىڭ ئاچچىقى كېلىپ قالسا ، بىر ھەملە بىلەن ھەممىسىنى پارە - پارە قىلىپ تاشلايتتى . ئۇ چاغدا دوكتور سۆبن ھىدىن تۆت ئاپتوموبىلدىنلا ئەمەس ، ئۆزىنىڭ ئەڭ ياراملىق سەپداشلىرىدىنمۇ ئايرىلىپ قېلىپ پۈتۈن ئىشى سۇغا چىلاشقان بولاتتى .

ئىش ئەنە شۇلارنى ئويلاپ ، يېنىدا ئولتۇرغان يولۋاسنىڭ كۆڭلىنى تېخىمۇ ئوۋلاش نىيىتىدە يېڭى بىر ماۋزۇدىن گەپ ئاچتى .

— سىز گېنېرال جانابلىرىنى ئىزادە ۋە غايە جەھەتتىن بەزىلەر تۆمۈرلەڭگە ئوخشىتىدىكەن ، — دېدى ئىش ، — مېنىڭچە بۇ مۇبالىغە بولمىسا كېرەك .

— ئەپسۇسكى ، — دېدى ما جۇڭىيىڭ ، — بەخت - ئامەت دېگەن نېمە بەزىدە ئارقىسىنى قىلىۋالىدىكەن . تۆمۈرلەڭمۇ تاسادىپىي بىر كېسەللىك تۈپەيلى ئاخىرقى مەقسىتىگە يېتەلمەپتىكەن . بۇ قېتىم رۇسلار ئارىلاشمىغان بولسا ، شېڭ شىسەي مېنى ئۇرۇمچى ، داۋانچىڭ ۋە تۇرپان ئويمانلىقىدىن ھەرگىز قوغلاپ چىقىرالمايتتى . بىراق ، جۇڭغارىيە بىلەن تۇرپان ئويمانلىقىدىن چېكىنىپ چىقىشمىنىڭ كارايىتى چاغلىق . تارىم ئويمانلىقى قولۇمدىلا بولىدىكەن ، مەن ئۆز پىلانلىرىمنى چوقۇم ئەملگە ئاشۇرۇپ بىر مۇسۇلمان دۆلىتى قۇرىمەن .

---

① بۇ ئوخشىتىش سۆبن ھىدىننىڭ «قاچقۇن ما جۇڭىيىڭ» دېگەن كىتابىدىن ئېلىندى .

تۇيۇقسىزدىن ھاۋا بوشلۇقىدا غوڭۇلدىغان ئاۋازلار ئاڭلىنىپ قالدى . ئاپتوموبىللار يول ياقىسىدىكى سۆگەتلىكلەر ئارىسىغا يوشۇرۇنۇشقا ئاران ئۈلگۈردى . ئۇچ ئايروپىلاندىن تەڭلا تاشلانغان بومبىلار ئەتراپ جاھاننى قېلىن چاڭ ـ توزانغا كۆمۈۋەتتى . ئۇزۇندىن ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ كېتىۋاتقان پىيادە ۋە ئۇلاغلىق چېرىكلەر چاڭ ـ توزانغا كۆمۈلۈپ قالدى . ئەمما ، ھېچقانچە چىقىم بولمىدى . ھېلىقى ئايروپىلانلار بولسا ، خۇددى ھەيۋە قىلغاندەك چېرىكلەرنىڭ باش ئۈستىدە بىرقانچە قېتىم ئايلىنىپ قويۇپ ، كەلگەن يولى بىلەن ئۇچۇپ كەتتى .

— مانا كۆردىڭىزمۇ ، رۇسلار ھەربىي تېخنىكىسى بىلەن مېنى قورقۇتۇپ ، باش ئەگدۈرمەكچى . مەن باش ئەگمەيمەن . چوقۇم ئىنتىقام ئالىمەن ، — دەپ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى ما جۇڭيىڭ يولنى داۋاملاشتۇرۇۋېتىپ .

ئىش ھېچنېمە دېمىدى .

شۇنىسى ئېنىقكى ، داۋانچىڭدىن باشلاپ ، ما جۇڭيىڭنى قوغلاپ ، خۇددى دەھشەتلىك سەلدەك باستۇرۇپ كېلىۋاتقان قۇدرەتلىك قوشۇن كورلىدىن غەربكە ماڭغاندا نېمىشقىدۇر قەدىمىنى ئاستىلىتىپ قويدى . ئۇ ھەرگىز ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرىگە تەڭ كېلەلمىگەنلىكتىن بولۇۋاتقان ئىش ئەمەس ئىدى . چۈنكى ، بۇ كۈنلەردە شېڭ شىسەينىڭ ئىلىدىكى بىر تۈركۈم چېرىكلىرىمۇ داۋان ئېشىپ بايغا چۈشكەنىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، ما جۇڭيىڭنىڭ قالدۇق قاچاق چېرىكلىرىگە نىسبەتەن مۇتلەق ئۈستۈنلۈككە ئىگە بۇ قوشۇن دەسلەپكى ئەلپازى بىلەن بولسا ، ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرىنى بۇگۈر بىلەن كۈچا ئارىلىقىدا پاك ـ پاكىز يوقىتىۋېتىشكە تامامەن قادىر ئىدى . ئەمەلىيەتتە ئۇنداق قىلماي يۇرۇش سۈرئىتىنى ئاستىلىتىپ ۋە پەقەت ئانچە ـ مۇنچە بومبىلاپ قويۇش بىلەنلا چەكلىنىپ ، ئۇلارنىڭ يول بويى چوڭ ـ كىچىك يۇرتلارنى بۇلاپ ـ تالاپ ، خانىۋەيران قىلىپ ، كۆزلىگەن مەنزىلگە يېتىۋېلىشىغا ئەتەي يول قويۇۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى .

3

ئاز كەم ئىككى يىلدىن بۇيان داۋاملىشىۋاتقان ئۇرۇش پاراكەندىچىلىكلىرى ، كۆيۈۋاتقان ئۆيلەر ، تۆكۈلۈۋاتقان قانلار ، بىرى كەتسە بىرى كېلىپ ، ئۆز ھۆكمىنى جارى قىلدۇرۇۋاتقان يېڭى ـ يېڭى ھۆكۈمدارلارنىڭ ئۇستى ـ ئۈستىگە سېلىۋاتقان باج ـ سېلىق ، ئالۋان ـ ياساقلىرى قەشقەر دىيارىنى ھالىدىن كەتكۈزۈپ خۇددى يىلىكى قۇرۇپ بېلى پۈكۈلگەن ، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ رەڭگى سارغايغان ، چاچلىرى چۈۋۈلۈپ ، ياقىسى يىرتىلغان بىر ناتۋان ئانىغا ئوخشىتىپ قويغانىدى . ھەر يىلى ئاجايىپ زور داغدۇغا بىلەن ئۆتكۈزۈلىدىغان ئەنئەنىۋى مىللىي بايرام — نورۇز شادلىقىمۇ بۇ يىل گويا ئەلنىڭ ئېسىدىن چىقىپ قالغاندەك جىم ـ جىملا ئۆتۈپ كەتتى . يىلدا بىر كېلىدىغان قۇربان ھېيتىمۇ شۇنداق بولدى . ناغرا ـ سۇنايلار چېلىنىپ ، مىڭلىغان كىشى ساماغا چۈشىدىغان ھېيتگاھ مەيدانى چوڭقۇر سۇكۇنانقا چۆمگەن گۈرىستانلىققا ئوخشاپ قالغانىدى . كۆكلەم ئۆتۈپ ياز كىرىش بىلەن تۇمەن دەريا سىنىڭ قانغا ئوخشايدىغان قىزغۇچ لاي سۇيى تېخىمۇ ئۇلغىيىپ چوقچىيىپ تۇرغان يارداڭلىقلارنى يالاپ ـ ئۇرۇپ ، كۆڭۈلگە غەشلىك سېلىپ ئېقىشقا باشلىدى .

شەھەر ئىچىدە بولسا ، كالتە قۇيرۇق ئاتلارغا مىنىپ ، كەڭ يۇزلۇك قىسقا قىلىچلىرىنى يالىڭاچلىشىۋالغان چېرىكلەر كوچا ـ كويلاردا چاپتۇرۇپ يۈرەتتى . بىر توپ چېرىك ھېيتگاھ مەيدانىنى كېسىپ ئۆتۈۋاتقاندا ، دوقمۇشتىكى ساماۋارخانىدا چاي ئىچىشىپ ئولتۇرغانلاردىن سودىگەر سۈپەت بىر كىشى ئورۇقراق كەلگەن كوسا ساقال ھەمراھىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى :

— بۇ يەر يۇنقۇرلار يەنە نېمە شۇملۇقنى تىلەۋاتىدىكىن ؟

— خەۋەرلىرى يوقمۇ ، — دېدى كوسا ساقال ، — بۇلارنىڭ چوڭى ما جۇڭىيىڭ بۇگۈن يېڭىشەھەردىن دوتەي يامۇلىغا كۆچۈپ

كىرەرمىش .

— خۇدانىڭ ئۆزىگە ئامانەت ، — دېدى سودىگەر پىيالىسىدىكى ئاخىرقى بىر يۇتۇم چاينى ئىچىۋېتىپ ، — بۇ ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى ئەمەس جۇمۇسىلا .

— شۇنداق ، ئەمما مەن ئاڭلىغان گەپلەرگە قارىغاندا ، ئەھۋال باشقىچە بولامدۇ نېمە ؟

— قانداقسىگە ، سىلى نېمە گەپ ئاڭلىدىلا ؟

بۇ كوسا ساقال ئەمەس كاسكاس دېگەن كىشى بولۇپ ، شاپتۇل دامولللىنىڭ يېقىنلىرىدىن ئىدى . قەشقەر دىيارى چولاق زىخۇيغا ئوخشىسىغا قالغاندىن كېيىن ، يۇنۇسبەگنىڭ ئورنىغا سابىق قەشقەر ۋالىيسى ما شاۋۇ يەنە دوتەي بولدى . چولاق زىخۇي بىلەن ما دوتەي ئۆزئارا ئۆەدىسى بويىچە شاپتۇل دامولللىنىڭ قەشقەرگە قازىكالان قىلدى . ئەمەت كاسكاس شۇ كۈندىن باشلاپ ، شاپتۇل دامولللىنىڭ بوسۇغىسىدىن بىر غېرىچمۇ دالجىماي ئۇنىڭغا تېخىمۇ يېقىنلاشتى . شۇنىڭ ئۈچۈن شاپتۇل دامولللىنىڭ ئۆيىدە بولغان گەپ ـ سۆزلەرنىڭ خېلى كۆپ قىسمىدىن خەۋەردار بولۇپ تۇراتتى ۋە ئۆزىنى ما دوتەي بىلەن شاپتۇل دامولللىدەك كاتتا ئەربابلارنىڭ سۆھبىتىدىن ۋاقىپ كىشى سۈپىتىدە كۆرسىتىپ ، شۇنىڭ بىلەن ماختىنىشقا ئامراق ئىدى . شۇ ۋەجىدىن بولسا كېرەك ، سودىگەر ھەمراھىنىڭ «سىلى نېمە گەپ ئاڭلىدىلا ؟» دېگەن سوئالىغا دەرھال جاۋاب بەرمەي ، «ئاڭلىغانلىرىمغۇ كۆپ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەممىسى يوغان يەرلەردىن چىققان گەپلەر دېسىلە ، بايۋەچچە» دەپ نازلىنىشقا باشلىدى .

— قېنى چاپسانراق ئېيتسىلىچۇ ، ئادەمنى جىلە قىلماي ، — دېدى سودىگەر ئۇنىڭ قېشىغا يېقىنراق سۈرۈلۈپ ، ئاندىن ئۇنى چۈشلۈك غىزا ئۈچۈن ئەنجان پولۇسىغىمۇ تەكلىپ قىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى .

ئەمەت كاسكاس ئېڭىكىنى سىلاپ قويۇپ گەپكە كىرىشتى . ئۇنىڭ ئېيتىشىچە ، تۇنۇگۈن شاپتۇل دامولللا دوتەي يامۇلىدا

بوپتىمىش ، گەپتىن گەپ چىقىپ ، ما دوتەي ئۇنىڭغا «ما جۇڭيىڭ ئورۇس يېرىگە كەتمەكچى . مەن ئارقىلىق رۇس كونسۇلى بىلەن كۆرۈشۈپ تۇرۇش ئۈچۈن دوتەي يامۇلىغا كۆچۈپ كىرىدۇ ، ئەمدى ئۇرۇش بولمايدۇ . سىز قەشقەرگە ئۆمۈرۋايەت قازىكالان بولىسىز » دەپتۇمىش .

— قانداق ، بايۇەچچە ، مېنىڭ ئاڭلىغانلىرىم قالتىس گەپلەرمىكەن ؟ — دېدى ئەمەت كاسكاس مەيدىسىنى كۆتۈرۈپ .

— توۋا ، غەلىتە گەپ بوپتۇغۇ بۇ ! — دېدى سودىگەر ياقىسىنى تۈتۈپ ، — ئەگەرچەندە بىر ئادەم پالانى يۇرتتا بىر خوراز تۇخۇم كاكلىدى دېسە ، بۇنىڭغا ئىشەنسەم ئىشىنمەنكى ، ما جۇڭيىڭ ئورۇس يېرىگە كېتىدىكەن دېگەن گەپكە زادى ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ جۇما ، ئەمەتئاخۇن ! ئۇنى ئورۇس ئەسكەرلىرى قوغلاپ كېلىۋاتقان تۇرسا ، ئۇزە ، مېنى قوغلىمىساڭلارمۇ بولىدۇ . مانا ئۆزۈم ئالدىڭلاردا ئورۇس يېرىگە بېرىپ تۇراي دەمتى !

— راست دېدىلە ، بايۇەچچە ، بۇ ئىشقا مېنىڭمۇ ئەقلىم يەتمەيدۇ . ئەمما ، بۇ گەپنى دامولالمىنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغىنىم راست .

* *

شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئەنگلىيە كونسۇلىمۇ خاس بىر ھۇجرىدا ئۆزىنىڭ ياردەمچىسى دوكتور سىمىت بىلەن دەل مۇشۇ مەسىلە ئۈستىدە جىددىي پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى .

— ما جۇڭيىڭ مەسلىسىدە بىزگە قارىغاندا رۇسلار چاققان چىقىپ كەتتى . بىز ئۇنتۇرۇپ قويدۇق ، — دېدى دوكتور سىمىت غەمكىنلىك بىلەن ، — بۇ ئىشتا مەن ئەيىبلىك . مەن جانابىي كونسۇلنىڭ ، ئۇلۇغ بىرتانىيە كورۇللۇقىنىڭ ئالدىدا ئەيىبلىك . ۋەزىپەمنى ئادا قىلالمىغىنىم ئۈچۈن ماڭا تېگىشلىك جازا بېرىلىشىنى ئىلتىماس قىلىمەن .

— ياق ، ياق ، دوستۇم ، سىز ئەيىبلىك ئەمەس ، — ئالدىراپ سۆزلىدى كونسۇل ، — سىز ئۆز ۋەزىپىڭىزنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ئوبدان ئادا قىلىشقا تىرىشتىڭىز . ما جۇڭيىڭنىڭ ئالدىغا تولا قاتراپ ، تاپىنىڭىز تېشىلەي دەپ قالدى . بۇنىڭغا مەن گۇۋاھ . ئەپسۇسكى ئۇ ئاخىر بىزنىڭ گېپىمىزگە كىرمىدى . بۇنىڭغا نېمە ئامال !

— ئىلتىپاتىڭىزدىن مىننەتدارمەن ، — دېدى سىمىت ، — لېكىن ئۇنىڭ بىزگە مايىل بولمىغانلىقىدىن قاتتىق ئەپسۇسلىنىمەن ھەم ناھايىتى ھەيرانمەن . ئۇ زادى نېمىشقا بىزنىڭ تەكلىپىمىز بويىچە ھىندىستانغا بېرىپ ، ئۆزى بىلەن ھېچقانداق ئاداۋەتنى بولمىغان ، بەلكى دوستلۇق قولىنى سوزۇپ تۇرغان ئۇلۇغ كورۇللۇقىمىزنىڭ ھامىيلىقىنى قوبۇل قىلماي ، قانلىق جەڭ مەيدانلىرىدا قىلىچلاشقان دۇشمىنى سوۋېت رۇسىيىسىگە كېتىشنى خالايدۇ ؟

— مېنىڭچە ، ئۇ شۇنداق قىلىشقا مەجبۇر ، — دېدى كونسۇل ھۆكۈم قىلغان تەلەپپۇزدا .

— مەجبۇر ؟

— ھە شۇنداق ، مەجبۇر !

— بۇنى قانداق چۈشەندۇرۇش كېرەك ؟

— بۇ بىر قاراشتا ناھايىتى مۇرەككەپ ، يەنە بىر قاراشتا تولىمۇ ئاددىي مەسىلە ، — دېدى كونسۇل گويياكى دوكتور سىمىتنىڭ ئالدىدا ئۆزىنىڭ دانالىقىنى نامايىش قىلىۋاتقان بىر تەلەپپۇزدا ، — ئاخىراتچىلىرىمىزنىڭ بەرگەن ئەڭ يېڭى ۋە ئىشەنچلىك مەلۇماتىغا قارىغاندا ، ما جۇڭيىڭ بىلەن رۇس كونسۇلى (توغرىسى سوۋېت رۇسىيىسى) ئوتتۇرىسىدا بىر كېلىشىم ھاسىل قىلىنغان . بۇ كېلىشىمگە بىنائەن ، ما جۇڭيىڭ ئۆزىگە تەۋە بارلىق قوشۇنلىرىنىڭ ساق ـ سالامەت ساقلىنىپ قېلىشى شەرتى بىلەن سوۋېت رۇسىيىسىگە ئوقۇشقا باردۇ . ئۇنىڭ ھاياتى ۋە مال ـ مۇلكىگە رۇسلار تولۇق كاپالەتلىك قىلىدۇ . ئۇنىڭ قوشۇنى بولسا ،

ئاتلىق قىسىملار باشلىقى ما خۇسەن قوماندانلىقىدا خوتەن ۋىلايىتىنى ئىگىلەپ تۇرىدۇ . پوسكام ناھايىتى چېگرا قىلىنىدۇ . ئۇرۇمچى ھۆكۈمىتى ئۇنىڭغا دەخلى ـ تەرۇز قىلمايدۇ . دېمەك ، پۈتۈن خوتەن دىيارىنى ما خۇسەن سورايدۇ . بۇنىڭدىن كېيىن چاتاق چىقارمايدۇ . ئەگەر ما جۇڭيىڭ بۇنىڭغا رازى بولمايدىغان بولسا ، ئۆزىنىڭ ۋە بارلىق قوشۇنىنىڭ تەقدىرى باشقىچە ھەل قىلىنىدۇ ، يەنى…

— كەچۈرۈڭ ، كونسۇل جانابلىرى ، — دېدى سىمىت ، ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈپ ، — مەن ھەيرانمەنكى ، ما جۇڭيىڭ بىلەن ئۇنىڭ قوشۇنىنى ساقلاپ قېلىش رۇسلارغا نېمىشقا مۇناسىق زۆرۈر بولۇپ قالدى ؟

— سىز مەسىلىنىڭ ئەڭ نازۇك تەرىپىنى سوراۋاتىسىز ، — دېدى كونسۇل ، — بۇ سىرلىق تېپىشماققا جاۋاب تاپالماي ، مەنمۇ ھازىرچە ھەيرانمەن . بىراق ، تۇرمۇشتا جاۋابسىز تېپىشماق يوق . مەن ئويلايمەنكى ، رۇسلار شېڭ شىسەيدىن تېخى ئەمىن بولالمايۋاتسا كېرەك ، خۇددى يېڭى كېلىنىنىڭ مەجەز ـ خۇلقىنى تولۇق چۈشىنىپ يېتەلمىگەن قېينانىغا ئوخشاش . دېمەكچىمەنكى ، كۈنلەردە بىر كۈن شېڭ شىسەي قۇيرۇق كۆتۈرۈپ شىلتىڭ ئېتىپ قالسا ، ھە مانا شۇ چاغدا رۇسلار ئۇچۇن ئۇنىڭغا تېتىغۇدەك بىر كوزىر كېرەكقۇ ، ئەلۋەتتە . ما جۇڭيىڭ رۇسلارغا ئەنە شۇنىڭ ئۈچۈن لازىم بولۇپ قالدى . قانداق دېدىم ؟

دوكتور سىمىت خۇددى مۇدەررىستىن دەرس ئاڭلاۋاتقان تالىپتەك بېشىنى لىڭشىتتى .

* *

دەرۋەقە ئۇزۇن ئۆتمەي ، يەنى ئاۋغۇستنىڭ باشلىرىدا ما جۇڭيىڭ قەشقەردىكى سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ كاتىپى كونىستانتىنوۋ بىلەن سودا ۋاكالەتخانىسىنىڭ بىرقانچە

خادىملىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئەركەشتام چېگرىسىغا قاراپ يولغا چىقتى . ئۇنىڭ ئۆز مۇھاپىزەتچىلىرى بەكلا ئاز ، پەقەت بىرنەچچىلا كىشى ئىدى . ئەمما ، قېلىن كۆندىن ئالاھىدە قىلىپ تىكىلگەن تېرە تۇلۇملار ۋە ئۇزۇنچاق تۆمۈر ساندۇقلار ئارتىلغان ئات ـ ئۇلاغلار بىرەر يۈزدىن كۆپ ئىدى . بەزى ئاتلار ئۇستىدىكى يۈكنىڭ ئېغىرلىقىدىن ئاران ماڭاتتى .

ئون يەتتە يېشىدا «بالا سەركەردە» ئاتىلىپ ، خۇاڭخې دەريياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىدىن پامىر ئېتىكىگىچە سوزۇلغان كەڭ زېمىندا گاھ بورانىدەك گۈركىرەپ ، گاھ چاقماقتەك يالتىراپ ، «قەدىمى يەتكەنلىكى يېرىدىن ئوت ۋە قان چاچرىتىپ جاھانغا پاتمىغان بۇ بوز ئاتلىق ئادەم» ئەمدى يولغا چىداملىق دەپ تاللىۋالغان پۈتلىرى قىسقا ، دىققاق جەدە قاشقا ئۇستىدە خىيال سۈرۈپ كېتىۋاتاتتى . ئۇ خىيال دېڭىزىغا شۇنچىلىك قاتتىق چۆمگەنىدىكى ، يېنىدا كېتىۋاتقان كونىستانتىنوۋنىڭ «ئوھوي ، بۇ يەرلەردە جەرەن نېمىدېگەن كۆپ !» دەپ ۋارقىرىغىنىمۇ ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرمىدى .

غايىبتىن بىر ئاۋاز ئاڭلانغاندەك تۇيۇلدى :

«ئۇ نېمىلەرنى ئويلاۋاتىدىكىن ـ ھە ! جەڭگى ـ جېدەل ، ئۇر ـ چاپ بىلەن ئۆتكەن بوران ـ چاپقۇنلۇق ئۆتمۈشنىمۇ ياكى گۈگۈم ئالدىدىكى ئۇپۇقتەك قارىيىپ كېتىۋاتقان تۇمانلىق كېلەچىكىنىمۇ ؟ ۋە ياكى ئۆزى باش رولغا چىقىپ ئوينىلىۋاتقان بۇ قىزىق ئويۇنىنىڭ سىرى ـ ئەسرارىنى ئۆزىمۇ بىلەلمەي ھەيرانمىدۇ ـ يا ! ؟ »

ما جۇڭيېگدىن كېيىن ، ئۇنىڭ ئورنىدا بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك قوشۇنغا باش بولۇپ قالغان ما خۇسەن قەشقەرنى بوشىتىپ ، خوتەن دىيارىغا باستۇرۇپ كىردى . مۇھەممەتئىمىن ھەزرەت باشچىلىقىدىكى خوتەن قوزغىلاڭچىلىرى ما خۇسەن چېرىكلىرىنى گۈما ئەتراپىدا توسۇپ ، بىر كۈن ئېلىشقاندىن كېيىن ، زاۋاغا چېكىنىدى ۋە ئۇ يەردە ئىككى كۈنگىچە قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتتى . بىراق ، قورال ـ ياراغ جەھەتتە مۇتلەق

ئۇستۈنلۈككە ئىگە ما خۇسەن چېرىكلىرىگە تەڭ كېلەلمىدى . شۇنىڭدىن كېيىن ، مۇھەممەتئىمىن ھەزرەت ئۆزىنىڭ ئائىلە تەۋەسى بىلەن ھىندىستانغا قېچىپ كەتتى .

ما خۇسەن چېرىكلىرى مۇداپىئەسىز قالغان خوتەن شەھىرىگە يېقىنلاپ قالغاندا ، خوتەن ۋالىيسى مۇھەممەت نىياز ئەلەم يۈرت چوڭلىرىنى يىغىپ :

— قازاغا رىزا ، بالاغا سەۋر قىلماق ۋاجىپتۇر ، بۇنىڭدىن ئۆزگە چارىمىز يوق ، قېنى يۈرۈشسىلە ، مېھمانلارنىڭ ئالدىغا چىقايلى ، — دېدى .

ما خۇسەن شەھەر سىرتىدىكى بارگاھ ئالدىدا قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرغان يوغان سەللىلىك ۋە ئۇزۇن ساقاللىق ئادەملەر توپىنى كۆرۈپ ، ئاتتىن چۈشتى . مۇھەممەت نىياز ئەلەم بىر تىلماچ بىلەن ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى ـ دە :

— مەرھابا ، خوتەن دىيارىنىڭ يېڭى ھۆكۈمدارى مەرھابا ! بىزدە «ئېگىلگەن بويۇننى قىلىچ كەسمەس» دېگەن سۆز بار ، — دېدى .

— بۇ ھېكمەتلىك سۆز ئىكەن ، ماڭا قارشى مۇشت كۆتۈرمىسەڭلار مېنىڭ قىلىچىمۇ قىنىدىن چىقمايدۇ . ماڭمۇ پۇقرا كېرەك ، دا ئاخۇن !

شۇنىڭدىن باشلاپ ، پوسكامدىن چاقىلىققىچە سوزۇلغان كەڭ بىر پارچە زېمىن يەنىلا ما جۇڭيىڭ چېرىكلىرىنىڭ قانلىق تاپىنى ئاستىدا قالدى . ما خۇسەننىڭ قىلىچى قىنىدىن چىقمىغان بىلەن قولىدىكى قامچىسى خۇددى تىلىنى چىقىرىپ كۈشۈلداۋاتقان زەھەرلىك قارا يىلاندەك ، كېچەيۈكۈندۈز خەلق بېشىدا ئويناشقا باشلىدى . بۇ قارا كۈنلەرنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن خوتەن شائىرى ھەزىنىي[1] تۆۋەندىكى مىسرالارنى يازدى :

---

① شائىرنىڭ ئۆز ئىسىم ـ فامىلىسى مۇھەممەت تۇردى قاسىمقارى بولۇپ ، بۇ مىسرالار ئۇنىڭ 1937 ـ يىلى ئېلان قىلىنغان «خوتەن ئاھالىسىنىڭ ئۈچ يىللىق پىغانى» ناملىق شېئىرىدىن ئېلىنغان .

دەرىخ ، ئۇچ يىل داۋامىدا خوتەندە بار غېرىب مىللەت ،
ئەجنەپ زالىم ، بۇلاڭچى قوللىرىدا خارۇزار ئولدى .
نە باي يۇ كەمبەغەل بولسۇن ، نە ئالىم ، نە شەرەپزادە ،
تامامۇ قۇل خوتەن ئاجىز ، يېتىملەر ناله ـ زار ئولدى .
ھەمە مىسكىن قېرىنداشلار ، ھەممە ئۇششاق ئوغۇل ـ قىزلار ،
ئۇلار تىرناقى زەخمىدىن ئۆلۈمگە ئانچە زار ئولدى .
دېمەسلەر «بۇ قېرى مەھزۇن» قولىنى ئارقىغا باغلاپ ،
ئېسىپ ئاسماققا سەيسى دەپ ئۇنى ئانداق ئۇرار ئولدى .
يالىڭاچ ، ئاچ دېمەي ياكى كېچەسى سەيسى دەپ ھەيدەپ ،
سوغۇقتا مۇزلىبان ئۆلگەن ، تولا يوللار مازار ئولدى .
تاۋار ، مەخمەل جىلىتكە تارلىقىدىن رەنجىگەن قىزلار ،
ھەمىشە ئوت ـ سامان پۇتمەك ، تاياقتىن زەخمدار ئولدى .
دۇردۇن كۆڭلەك ئېغىرلىق ئەيلىگەن نازۇك بەدەنلەر ھەم ،
ياغاچۇ شال كۆتۈرمەك رەنجىدىن قەددى دۇتار ئولدى .

يىگىرمە بىرىنچى باب

تۇمانلىق قىسمەت

قايغۇلۇق ۋە چاپسان ئۇنتۇلار ئەل بولۇپ ،
ئۇنسىز ھەم ئىزسىز دۇنيادىن ئۆتتۇق .
نە ئەسىرلەرگە مېڭىلىك پىكىر قالدۇرماي ،
نە دانىشمەنلىك ئىش باشلىمىدۇق .

— لېرمونتوۋ

1

— سىز باش كونسۇلغا ئېيتىڭ ، ئەپەندىم ! مەن ئۇنىڭ گەپلىرىگە راستىنلا چۈشەنمەيۋاتىمەن . باش كونسۇلنىڭ گېپىچە بولغاندا ، ما جۈڭيىڭ شۇرالار ھۆكۈمىتىدىن باشپاناھلىق تىلەپتىمىش . بوپتۇ ، شۇنداقمۇ بولسۇن دەيلى ، ئەمما ئۇنىڭ بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك قۇلاق كەستى چېرىكلىرى نېمىشقا ئامان ساقلىنىپ قالىدۇ ؟ ئۇ چېرىكلەرمۇ باشپاناھلىق تىلەپتۇمۇيا ؟ باشپاناھلىق تىلىگەن بولسا ، ئورۇس يېرىگە كەتمەي ، نېمىشقا خوتەنده تۇرۇپ قالىدۇ ؟ ئۇلارزە ، خوتەنده تىنچ ياتامدۇ ؟ بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى يەنە باش كۆتۈرۈپ چىقمامدۇ ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە ، خوتەن خەلقى ئۇ لومودىلارنىڭ چاڭگىلىدا قالسا بۇ قانداق بولغىنى ؟ ئازادلىق ئۈچۈن تۆكۈلگەن شۇنچە قانلار بىكارغا كېتەمدۇزە ؟

ئاقسۇ دوتەي يامۇلىنىڭ ئازاده مېھمانخانىسىدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان سۆھبەتتە ھاجىم قاپىقىنى سېلىپ ئولتۇرۇپ

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق بېيجىڭ باش كونسۇلى گارېگىن ئاپرېسوۋغا ئەنە شۇ گەپلەرنى قىلىۋاتاتتى . قاسىم ئەپەندى بۇ گەپلەرنى تەرجىمە قىلىۋاتاتتى ، سالقىن دوراغا مەھمۇت مۇھتىنىڭ قۇلىقىغا بىرنېمە دەپ پىچىرلىدى . مەھمۇت مۇھتى بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى . قالغانلار جىم ئولتۇرۇشاتتى .

ئەسلىدە ھاجىم ئۆز قوشۇنى بىلەن يەكەندىن ئاقسۇغا كېلىپ ، ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئۇرۇمچىدىن كەلگەن مەخسۇس بىر ئۆمەك تەنتەنىلىك مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ ، ھاجىمنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە ، مەھمۇت مۇھتىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ ئامانلىق قوغداش قوماندانلىق شتابىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى ۋە قوشۇمچە ئالتىنچى دۈنيە كوماندىرلىقىغا تەينىلەنگەنلىكىنى رەسمىي جاكارلىغان ھەمدە ھاجىمنى ئۇرۇمچىگە بېرىپ مۇئاۋىن رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋېلىشقا تەكلىپ قىلغانىدى . ئۆمەك يەنە بۇ ئىككىيلەنگە ماش رەڭ سارجىدىن تىكىلگەن ھەربىي فورما ، قاسقانلىق شەپكە ، ياقىغا قادايدىغان گېنېرالىق ئالتۇن چەن ۋە پارقىراپ تۇرىدىغان تاسما بەلباغنى تەقدىم قىلغانىدى . بىراق ، ھاجىم ئۇرۇمچىگە بېرىشقا ئۇنىماي ، ھەتتا شېڭ شىسەينىڭ ئارقا ـ ئارقىدىن يوللىغان تېلېگراممىلىرىغىمۇ پەرۋا قىلماي ، جىم يېتىۋالغانىدى . شۇ ۋەجىدىن ئاپرېسوۋ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ رەسمىي ۋەكىلى سۈپىتىدە ئۇنى ئۇرۇمچىگە بېرىشقا كۆندۈرمەكچى ۋە مۇمكىنقەدەر ئۆزى بىلەن بىللە ئەكەتمەكچى بولۇپ ، ئايروپىلان بىلەن ئاقسۇغا كەلگەنىدى . بۇ گەپلەر تېخى بىر باشقا چىقماي تۇرۇپلا ، ھاجىم ما جۇڭيىڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قىلغان سىرلىق سەپىرى ئۇستىدە گەپ باشلاپ ، ئاپرېسوۋدىن بۇ سىرنى ئېچىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى ۋە ئاپرېسوۋنىڭ بىرمۇنچە ئىزاھاتلىرىغا قانائەتلەنمەي يەنە سوئال قويدى :

— لېنىن ئىنقىلاب قىلغاندا ، ئاق پادىشاھنىڭ سولداتلىرىنى ئاشۇ تۆڭگان چېرىكلىرىگە ئوخشاش قورالسىزلاندۇرماي ، بىر

بۇلۇڭدا ساقلاپ قويغان ئىشلارمۇ بولغانمۇ؟ — دېدى هاجىم يەنە ئاپپەسوۋۇنىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇپ.

— ياق.

— ئانداق بولسا، سىلەر نېمىشقا مۇنداق قىلىسىلەر؟

دىپلوماتىيە ساهەسىدە ئۇزۇن يىل ئىشلىگەن ۋە دۇنيانىڭ هەر خىل ئادەملىرى بىلەن ئۇچراشقاندا، دىپلوماتىيىگە خاس تىلدا سۆزلىشىشكە ئادەتلەنگەن ئاپپەسوۋۇغا ئۇدۇلدا ئولتۇرغان بۇ چالا ساۋات كىشىنىڭ تومتاق ۋە يالىڭاچ سوئاللىرى ئېغىر كەلدى چېغى، ئۇ خىلىلا تەرلەپ كەتتى ۋە ئاپئاق ياغلىقى بىلەن پېشانىسىنى سۈرتۈپ ئولتۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— هاجىم جانابلىرىنىڭ بايانىنى بېرى قويغان سوئاللىرىغا تولۇق جاۋاب بېرىش مېنىڭ ۋەزىپەم دائىرىسىگە كىرمەيدۇ. ياخشىسى، بۇ سوئاللارغا ئۈرۈمچىگە بارغاندا، شېئ دۇبەن جانابلىرى بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ جاۋاب بەرگىنىمىز تۈزۈك.

— بۇ ئىشلارنىڭ سىرىنى شېئ دۇبەن بىلەمدۇ؟

هاجىمنىڭ بۇ سوئالى ئاپپەسوۋۇنى قىيىن ئەهۋالدىن قۇتقۇزدى ۋە ئۇنىڭغا هاجىنى ئۈرۈمچىگە بېرىشقا دەۋەت قىلىشقا قولاي پەيت يارىتىپ بەردى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاپپەسوۋ شېئ دۇبەنىنىڭ بۇ ئىشلارنىڭ سىرىنى بىلىدىغانلىقىنى، شېئ دۇبەن بىلەن كۆرۈشكەندە بۇ سىرلارنىڭ هەممىسىنىڭ تېگىگە يېتىش مۇمكىنلىكىنى، بولۇپمۇ مۇئاۋىن رەئىسلىك مەنسىپىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن شىنجاڭنىڭ هەممە ئىشلىرىنى سۈرۈشتۈرۈش، بىر ياقلىق قىلىش هوقۇقىغا ئىگە بولىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، «شۇ ۋەجىدىن بولسىمۇ، هاجىم جانابلىرى ئۈرۈمچىگە تېزرەك بېرىشى لازىم» دېدى.

— جىمسار پۈتۈمى هازىرمۇ هېسابقا ئېلىنامدۇ؟ — تۇيۇقسىز سوئال قويدى مەهمۇت مۇهتى.

— ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە كۆچكە ئىگە. هاجىم جانابلىرىنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك هۆكۈمەت مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە

بەلگىلەنگەنلىكى ، سىز گېنېرال جانابلىرىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ ئامانلىق ساقلاش شتابىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانلىقى ۋە قوشۇمچە ئالتىنچى ئاتلىق دىۋىزىيە كوماندىرلىقىغا بەلگىلەنگەنلىكىڭىز ھەققىدە شۇنىڭ دەلىلى .

— ئانداق بولسا ، جىمسار پۈتۈمى بويىچە ئىش قىلغىنىمىز تۈزۈك ، — دېدى مەھمۇت مۇھىتى ، — ئۇ پۈتۈمدە ھاجىي ئاكامنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدا تۇرىدىغانلىقى ئېنىق بەلگىلەنگەن . ئۇ پۈتۈمگە شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ سابىق باش كونسۇلى زىلاتكىن شاھىت بولۇپ قول قويغان .

— بۇنىڭدىن مېنىڭمۇ خەۋرىم بار ، — دېدى ئاپپەسوۋ مۇلايىملىق بىلەن .

— ئانداق بولغاندىن كېيىن ، ھاجىي ئاكام ئۇرۇمچىگە بارمىسىمۇ بولىۋەرمەمدۇ ؟

— ھاجىم جانابلىرى ئۇرۇمچىگە بېرىپ ، مۇئاۋىن رەئىسلىك ئورنىدا ئولتۇرسا ، يالغۇز جەنۇبىي شىنجاڭغىلا ئەمەس ، شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىگە ئۆز ھۆكمىنى يۈرگۈزەلەيدۇ . بۇنى ئويلاپ كۆردىڭىزمۇ ؟ شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ تەسىس قىلىنغاندىن بۇيان ، قايسىبىر ئۇيغۇرغا مۇنداق ئالىي ماقام ، ئالىي ھوقۇق نېسىپ بولغان ؟ ھېچكىمگە ، شۇنداق ئەمەسمۇ ! شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا ئۇيغۇرلارغا ئۆلكە رەئىسى ياكى ۋىلايەت ۋالىيسى تۇرماق ، ناھىيە ھاكىملىقى ، ھەتتا ئەڭ تۆۋەن دەرىجىلىك ھاكىمىيەت ئورنىنىڭ باشلىقلىقىمۇ تەگكەن ئەمەس . سىز گېنېرال جانابلىرىغا ئوخشاش بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك رەسمىي قوشۇنغا قوماندان بولۇش ھېچكىمنىڭ چۈشىگىمۇ كىرىپ باقمىغاندۇ ! بۇنى مۇشۇ دەۋرنىڭ بىر مۆجىزىسى دېمەي مۇمكىنمۇ ؟ مەن ئۇيغۇرلارنى ياخشى چۈشىنىمەن . سىلەر ئۇيغۇرلار ئۇزۇن تارىخقا ، پارلاق مەدەنىيەتكە ئىگە ، ھەر ئىشقا قابىل ، ئەقىللىق ۋە زېرەك مىللەت . سىلەر شۇ مىللەتنى خىتايلار بىلەن تەڭ ھوقۇقلۇق قىلىش ، ئەركىن ، ئازاد ۋە پاراۋان ياشاش

ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتۇرۇش ئۈچۈن قان كېچىپ ، جان بېرىپ كۈرەش قىلدىڭلار . ئەمدى سىلەرنىڭمۇ يۈرت سورايدىغان ۋاقىتىڭلار كەلدى . بۇ پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلىڭلار . بۇنىڭ ئۈچۈن ، ھاجىم جانابلىرى شىنجاڭنىڭ مەركىزىي شەھىرى ئۈرۈمچىگە بېرىپ ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىك ئورنىدا مەھكەم ئولتۇرۇپ ئۆز ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈشى كېرەك .

— ياق ، مەن ئۈرۈمچىگە بارمايمەن ، — دېدى ھاجىم ، — ياڭ جاڭجۇن دېگەن قېرى تۈلكىمۇ شۇنداق گەپلەر بىلەن تۆمۈر ئاكامنى ئۈرۈمچىگە ئاپىرىۋېلىپ بېشىنى يېگەن . بىز خەق قوي گۆشى يېگەنلىكىمىز ئۈچۈنمىكىن ، قويغا ئوخشاش ياۋاش ۋە گول كېلىدىكەنمىز . قوينىڭ بۆرىدىن يىراقراق تۇرغىنى ياخشى .

— شېڭ دۇبەن ياڭ جاڭجۇن ئەمەس . سىز ياشاۋاتقان زامانمۇ تۆمۈر خەلپىنىڭ زامانى ئەمەس . گېنېرال مەھمۇت مۇھىتى بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك مىللىي قوشۇن بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭنى ئۆز قولىدا تۇتۇپ تۇرىدۇ . جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ مەمۇرىي ئەمەلدارلىرىنىمۇ ئۆزۈڭلار تەيىنلەيسىلەر . شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ شاھىتلىقى بىلەن تۇزۇلگەن جىمسار پۈتۈمىدە شۇنداق بەلگىلەنگەن ئەمەسمۇ ؟ بۇ پۈتۈمنىڭ ئىجراسىغا ھېلىمۇ بىز كېپىل . ھاجىمنىڭ ھاياتى ۋە مال ـ مۈلكىگىمۇ بىز كېپىل . ھەممىڭلارغا بىز كېپىل .

سورۇندىكىلەر ئەمدى باشقا گەپكە ئورۇن قالمىغانلىقىنى سېزىپ جىم بولۇشۇپ قالدى .

يەنە ئاپىرىسوۋۇنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى :

— گېنېرال مەھمۇت مۇھىتى مىللىي قوشۇننى تولۇقلاپ مۇنتىزىملاشتۇرۇشقا ھازىردىن باشلاپ كىرىشسە بولىدۇ . جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ مەمۇرىي ئەمەلدارلىرىنىمۇ ھاجىم ئۆزىنىڭ ھوقۇقى بويىچە ھازىردىن باشلاپ تەيىنلىشى مۇمكىن . مەن بۇ گەپلەرنى شېڭ دۇبەننىڭ نامىدىن ئېيتىۋاتىمەن .

شۇ گەپلەردىن كېيىن ، ھاجىم بىردىنلا بوشاپ قالدى . باشقىلارنىڭ چىرايلىرىدىمۇ رازىلىق ئالامەتلىرى جىلۋىلىنىشكە

باشلىدى . قاسىم ئەپەندى خوددى ئاپرىسوۋىتىڭ گەپلىرىنى ئىزاھلاپ چۈشەندۈرۈشكە تىرىشىۋاتقاندەك قىيىشىدىكىلەرگە بىر نېمىلەر دېمەكتە ئىدى . پەقەت مەھمۇت مۇھتى بىلەن نەمەت خەلىپەت يەتتە قاپقىنى سېلىپ ئولتۇراتتى .

2

ھاجىم مەھمۇت مۇھتى بىلەن نەمەت خەلىپەتنىڭ ئانچە رازى ئەمەسلىكىنى سېزىپ ، سۆھبەتتىن كېيىن ئۇلار بىلەن ئايرىم پاراڭلاشتى . مەھمۇت مۇھتى شېڭ شىسەيگە ئىشەنمەيدىغانلىقىنى ئېيتىپ ، ھاجىمنى ئۈرۈمچىگە بارماسلىققا دەۋەت قىلدى . نۆۋەت نەمەت خەلىپەتكە كەلگەندە ئۇ خوددى بوم ناغرىدەك بوڭۇلداپ چىقىدىغان ئاۋازى بىلەن گەپ باشلاپ :

— ھاجى ئاكام رۇخسەت قىلسا ، مەن ئاۋۋال بىر ھېكايە ئېيتىپ بېرەي ، — دېدى .

— ھەي ، سىز خەلپىتىمىز ، قىزىق ئادەم جۇمۇ ! مەدرىسىنىڭ نېنىنى بىكار يېمەپتىكەنسىز ، — دەپ كۈلدى ھاجى ، — ھېلىمۇ يادىمدا تۇرۇپتۇ ، بۇلتۇر ياز جىمساردىكى چېغىمىزدىمۇ بىر ھېكايە ئېيتىپ ، مېنى قايىل قىلغانىدىڭىز . ئەمدى ھېكايە بىلەن مېنى يەنە قايىل قىلاي دەۋاتامسىز ؟

— دەرۋەقە ، مەدرىسىدىكى چېغىمدا بىر كىتابتىن مۇناق بىر ھېكايە ئوقۇغانىدىم ، — دېدى نەمەت خەلپەت ، — بۇرۇنىڭ بۇرۇنىسىدا مايمۇنلار مەملىكىتىدە كاردان دېگەن مايمۇن پادىشاھ ئىكەن . يىللار ئۆتكەنسېرى كاردان قېرىپ ، مەملىكەتنى ئىدارە قىلالمايدىغان بولۇپ قاپتۇ ۋە پادىشاھلىق تەختىنى ئوغلىغا بېرىپ ، ئۆزى خىلۋەت بىر ئارامگاھتا يالغۇز ياشاشقا باشلاپتۇ . بۇ ئارامگاھ بىر ئەزىم دەريانىڭ ياقىسىغا جايلاشقان مېۋىزارلىق باغ بولۇپ ، ئۇنىڭدا پىستە ـ بادام ، ئەنجۈر ، شاپتۇلدىن تارتىپ جاھاندا بارلىكى

مېۋىلەرنىڭ ھەممىسى مۇھەييا ئىكەن . كاردان شاختىن شاختا سەكرەپ مېۋىلەرنى خالىغىنىچە يەپ ، ھۇزۇر قىلىدىكەن . بىر كۈنى ئۇ يوغان بىر تۈپ ئەنجۈر دەرىخىنىڭ ئۈستىدە ئارام ئېلىپ ئولتۇرغاندا ، دەريادىن بىر تاشپاقا چىقىپ ، شۇ ئەنجۈر دەرىخىنىڭ تۈۋىگە ئۆمىلەپ كەپتۇ . كاردان ئىچ پۈشۈقىنى چىقىرىش ئۈچۈن ، ئىككى تال ئەنجۈرنى ئۈنىڭ ئالدىغا تاشلاپتۇ . تاشپاقا ئۈنى ھاپىلا ـ شاپىلا يەپ بولۇپ ، يەنە بارمىكىن دەپ يېنىغا قاراپتۇ . كاردان ئەنجۈرنىڭ سۈغا چولتۇقلاپ چۈشكەن ئاۋازىغا قىزىقىپ يەنە بىرنەچچە تال تاشلاپتۇ . تاشپاقا بۇ ئەنجۈرلەرنى ئاسماندىن چۈشتى دەپ ئويلاپ ، «توۋا ، نەچچە يىللاردىن بۇيان ئەجەب بىلمەپتىمەن ، بۇ يەردە ئاسماندىن ئەنجۈر چۈشىدىكەن ئەمەسمۇ» دەپتۇ . كاردان بۇ گەپنى ئاڭلاپ قاقاقلاپ كۈلۈپ تاشلاپتۇ . شۇ چاغدىلا تاشپاقا بۇ ئەنجۈرلەرنى شۇ مايمۇننىڭ تاشلاپ بەرگەنلىكىنى بىلىپ ، ئۈنىڭغا سەممىي رەھمەت ئېيتىپتۇ . كاردان بۇ تاشپاقىنىڭ ساددا مەخلۇق ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ، دەرەختىن چۈشۈپتۇ ۋە ئۈنىڭ بىلەن ھال ـ مۇڭ قىلىشقا باشلاپتۇ . تاشپاقا مۇنداق داستىخىنى كەڭ ، سېخىي بىر دوست تاپقىنىدىن ؛ كاردان بولسا ، مۇنداق يالغۇزچىلىقتا بىر مۇڭداش تېپىلغىنىدىن ناھايىتى خۇشال بوپتۇ . شۇنىڭدىن كېيىن ، تاشپاقا ھەر كۈنى ئۇ يەرگە كېلىدىغان ، كاردانمۇ ئۈنى شېرىن مېۋىلەر بىلەن مېھمان قىلىپ ، پادىشاھلىق تەختىدە ئولتۇرغان يىللاردا ئاڭلىغان ـ بىلگەن ئاجايىپ ـ غارايىب ئىشلارنى ئۈنىڭغا ھېكايە قىلىپ بېرىدىغان بوپتۇ . شۇنداق قىلىپ ئۇلارنىڭ ئارىسىدا دوستلۇق رىشتىسى باغلىنىپ ، بىر ـ بىرىنى كۆرمىسە تۇرالمايدىغان ھالەتكە يېتىپتۇ . تاشپاقىنىڭ ئۆيى دەريانىڭ ئۇ قېتىدا ئىكەن . ئۇ ھەر كۈنى تاڭ سەھەردىلا ئۈنى كۆرگىلى كېلىدىكەن ۋە ئۈنىڭ بىلەن كەچكىچە مۇڭدىشىدىكەن .

— بۇ كېلىشمەسلىكنى قارىمامدىغان ، — دەپ داۋام قىلدى نەمەت خەلپەت ، — تاشپاقىنىڭ خوتۇنى تولىمۇ كۈنچى ئىكەن .

ئۇ ئېرىنى «نەگە باردىڭ ، نەدە تۇردۇڭ» دەپ سوئال ـ سوراق قىلغىلى ، ھەتتا بارا ـ بارا «سەن ئاشنا تېپىۋاپسەن» دەپ ئۇنىڭ بىلەن سوقۇشقىلى باشلاپتۇ . تاشپاقا ئۆزىنىڭ ھېلىقى مايمۇن بىلەن دوستلىشىپ قالغانلىقىنى ، ئۇنى بىر كۈن كۆرمىسە زادى تۇرالمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ ، يەنە ھەر كۈنى كارداننىڭ يېنىغا بېرىۋېرىپتۇ . خوتۇنى مۇنداق بولىۋەرسە ، ئېرىنىڭ ئۆيدىن كۆڭلى سوۋۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ ، بۇنىڭغا چارە تاپماق مەقسىتىدە ئۆزىنىڭ دەردىنى شۇ مەھەللىدىكى بىر قېرى دەللىگە ئېيتىپتۇ .

«بۇنىڭ چارىسى ئاسان ، — دەپتۇ دەللە ، — سېرىق ھېلىلىنى سۇدا ئېزىپ ، يۇزىڭىزگە سۈرتسىڭىز ، ئۇزۇن يىل ئاغرىق تارتقان بىمارەك سارغىيىپ كېتىسىز . ئاندىن ،ئۆلدۇم ـ ئۆچتۇم ، دەپ يېتىۋېلىڭ . ئېرىڭىز ئەلۋەتتە تېۋىپ ئىزدەيدۇ ۋە چوقۇم مېنى تاپىدۇ . قالغان ئىشنى ئۆزۈم توغرىلايمەن .»

تاشپاقىنىڭ خوتۇنى دەللىنىڭ دېگەنلىرىنى قىلىپ ، ھازىرلا ئۆلۈپ قالىدىغاندەك ئىنجىقلاپ يېتىۋاپتۇ . تاشپاقا ھېلىقى دەللىنى چىللاپ كېلىپ تومۇر تۇتقۇزۇپتۇ .

«خوتۇنىڭىزنىڭ ئاغرىقى جانغا قادالغان ئاغرىق ئىكەن . دەرھال دورا قىلمىساق ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ قالىسىز» دەپتۇ دەللە ۋە بۇ ئاغرىققا مايمۇننىڭ يۈرىكىدىن باشقا دورا يوقلۇقىنى ئېيتىپتۇ .

تاشپاقا «مايمۇننىڭ يۈرىكىنى نەدىن تاپۇرمەن» دەپ قايغۇرۇشقا باشلىغاندا ، ھېلىقى دەللە : «مايمۇندىن بىر دوستىڭىز بارلىقىنى ھەممىمىز ئاڭلىغان . ئەجەبكى ، ئۇ دوستىڭىز سىزدىن بىرەر يۇرەكنى ئايىسا !» دەپتۇ . بېشىنىڭ ئىچىمۇ تېشىمۇ قاتقان تاشپاقا : «ۋاي جېنىم چوڭ ئانا ، ئۇ ھەرقانچە دوستۇم بولغان بىلەن ، مەن سورىغانغا يۈرىكىنى بېرەمتىمۇ ؟» دەپتۇ . دەللە ئاچچىقلىنىپ : «ئۇنىڭدىن يۇرەكنى سوراپ ئالامسىز ، سۇغۇرۇپ ئالامسىز ، بۇ ئۆزىڭىزنىڭ ئىشى . يا خوتۇنىڭىزغا تۇرۇڭ ، يا

مايمۇن دوستىڭىزغا ، ئىككىنىڭ بىرى» دەپ ئۆيدىن چىقىپ كېتىپتۇ .

ئەخمەق تاشپاقا ئاخىر نىيىتىنى بۇزۇپ ، كاردانىنىڭ قېشىغا كەپتۇ . كاردان ئۇنىڭ نەچچە كۈنلەپ كەلمىگىنىنى ۋە چىرايىدا غەم ـ قايغۇ بۇلۇتلىرىنى كۆرۈپ : «سىزگە نېمە خاپىلىق يەتتى ، دوستۇم» دەپ ئەھۋال سوراپتۇ . تاشپاقا خوتۇنىنىڭ ئاغرىپ قالغانلىقىنى ، شۇنىڭ ئۈچۈن كېلەلمىگەنلىكىنى ئېيتىپ : «مۇشۇنداق كۈنلەردە دوستلۇق ھۆرمىتى ئۈچۈن ، مېنىڭ غېرىب كۆلبەمگە قەدەم تەشرىپ قىلىپ ئايالىمدىن بىرەر ئېغىز ئەھۋال سوراپ قويسىڭىز ، سىزنىڭ مۇبارەك قەدىمىڭىز شاراپىتىدىن ئۈ بىچارە بىمار تەسەللى تېپىپ ، ساقىيىپ كەتسە ئەجەب ئەمەس . مېنىڭمۇ بېشىم كۆككە تاقىشۇر ئىدى» دەپتۇ .

كاردان ئۇنىڭغا ئىچىنى ئاغرىتىپتۇ . ئەمما ، ئۆزىنىڭ دەريادىن ئۇزۇپ ئۆتەلمەيدىغانلىقىنى ئۆزىرە قىلىپ ، ئۇنىڭ خوتۇنىغا تۈرلۈك مېۋىلەردىن سوۋغات ئەۋەتمەكچى بوپتۇ . تاشپاقا : «سۇ ئۇزەلمەسلىكىڭىز ئۆزىرە ئەمەس . مېنىڭ ئۇستۇمگە مىنسىڭىز ، دەريادىن بەھۇزۇر ئۆتۈۋېرىسىز ئەمەسمۇ» دەپ قاتتىق تۇرۇۋاپتۇ . كاردان ئۇنىڭغا يۇز كېلەلمەي ، تاشپاقىغا مىنىپ يولغا چىقىپتۇ . ئەمما ، دەريانىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە ، كۆڭلى بىرنېمىنى تۇيۇپ قاپتۇ . قارىغۇدەك بولسا ، تاشپاقا پەيلىنى بۇزۇۋاتقۇدەك ، «ئاپلا ، قىلتاققا ئىلىنىپتىمەن» دەپ ئويلاپتۇ كاردان ۋە دەرھال ھوشىنى يىغىپ : «ئەي ئەزىز دوستۇم ، نېمە قىلىۋاتىسىز ، ھەرىكىتىڭىز باشقىچىغۇ ؟» دەپتۇ . تاشپاقا بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ئېيتىپ : «مانا شۇ ۋەجىدىن ماڭا سىزنىڭ يۈرىكىڭىز لازىم بولۇپ قالدى . ئەمدى مەن سىزنى دەرياغا غەرق قىلىپ يۈرىكىڭىزنى سۇغۇرۇۋالىمەن . مەندىن رەنجىمەڭ» دەپتۇ .

كاردان ناھايىتى ئاقىل ۋە چېچەن مايمۇن ئىكەن . ئۇ دەرھال يوتىسىغا ئۇرۇپ ، قاقاقلاپ كۈلۈپتۇ ۋە : «ھەي دوستۇم ، سىزدىن

بىرەر يۇرەك ئايلانسۇن . ئەمما ، بۇ گەپنى نېمىشقا بىز يولغا چىقىشتىن بۇرۇن ئېيتمىدىڭىز ؟ بىز مايمۇنلارنىڭ سەپىرگە چىققاندا يۇرىكىمىزنى ئۆيدە قويۇپ ماڭىدىغان ئادىتىمىز بار ئىدى . مېنىڭمۇ يۇرىكىم ئۆيدە قالغان ئەمەسمۇ ! » دەپتۇ .

«ئەمدى قانداق قىلىمىز ؟ » دەپتۇ تاشپاقا .

«دەرھال ئۆيگە قايتىپ ، يۇرەكنى ئېلىۋېلىپ ، يەنە يولغا چىقايلى » دەپتۇ مايمۇن .

شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئارقىغا يېنىپ ، دەريانىڭ بۇ قېتىغا كەلگەندە ، مايمۇن بىرلا سەكرەپ ھېلىقى ئەنجۇر دەرىخىگە چىقىۋاپتۇ . بىر ھازادىن كېيىن ، تاشپاقا : «قېنى ، دوستۇم ، يۇرىكىڭنى تاپقان بولسىڭ ، تېزرەك يولغا چىقايلى » دەپتۇ مايمۇنغا خىتاب قىلىپ .

مايمۇن دەرەخ بېشىدا ئولتۇرۇپ : «ئاۋۋال مەن بىر ھېكايە ئېيتىپ بېرەي ، ئاندىن يولغا چىقساقمۇ ئۇلگۈرىمىز » دەپتۇ ۋە ھېكايىسىنى باشلاپتۇ :

يىرتقۇچلارنىڭ پادىشاھى بولغان شىر قوتۇر كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ ، تۆكلىرى چۇشۇپ كېتىپتۇ . تېۋىپلار كۆرۈپ ، بۇ كېسىلنىڭ يۇرىكى بىلەن قۇلىقى دورا بولغاي دەپتۇ . شىر تۆلكىنى بىر ئېشەك تېپىپ كېلىشكە بۇيرۇپتۇ . شىر ماكان تۇتقان غارغا يېقىن بىر يەردە بىر دەريا بار ئىكەن . شەھەردە بوياقچىلىق قىلىدىغان بىر ئادەم بويىغان ماتا ـ چەكمەنلىرىنى ئېشىكىگە ئارتىپ كېلىپ ، شۇ دەريانىڭ سۈيىدە چايقايدىكەن ، بوياقچى ماتا ـ چەكمەنلىرىنى قۇرۇتۇپ بولغۇچە ، ئۇنىڭ ئېشىكى شۇ ئەتراپتا ئوتلاپ يۇرىدىكەن . تۆلكە بۇنىڭدىن خەۋەردار بولغاچقا ، دەرھال ئېشەكنىڭ يېنىغا كەپتۇ ـ دە ، «ھەي بىچارە مۇنداق سېسىق ئوتلارنى يېگۈچە ، ئاۋۇ غاردىكى زۇمرەتتەك يېشىل ، سۇمبۇلدەك يۇمران مايسىلارنى يېسەڭ بولماسمىدى » دەپتۇ . ئېشەك تۆلكىنىڭ گېپىگە كىرىپ ، غار تەرەپكە مېڭىپتۇ . تۆلكە

ئۇنىڭدىن بۇرۇنراق غارغا كىرىپ ، شىرغا خەۋەر قىپتۇ ۋە ئېشەككە ئالدىرىماي تېگىشىنى تەۋسىيە قىپتۇ . ئارقىدىنلا ئېشەكنىڭ ئالدىغا چىقىپ ، «بۇ بىر تىلسىم غار ، ئۇنىڭ ئىچىدە دەل شىرغا ئوخشايدىغان تاش بۇت بار ، ئۇنىڭدىن قورقۇپ كەتمە ، بۇرادەر» دەپ قويۇپتۇ . ئېشەك غارغا كىرىپ قارىغۇدەك بولسا ، راستتىنلا ياپيېشىل يۇمران ئوت ـ چۆپلەر يەلپۇنۇپ تۇرغۇدەك . بىراق ، ئۇ ئەمدىلا ئوتلاشقا باشلىغاندا ، نەپىسى تاقىلداپ كەتكەن شىر مىدىرلاپ تاشلاپتۇ . ئېشەك بۇنى تۇيۇپ قېلىپ بەدەر قېچىپتۇ . تۈلكە ئارقىدىن قوغلاپ كېلىپ ، نېمىشقا قاچقانلىقىنى سورىغاندا ، ئېشەك بايىقى ئەھۋالنى ئېيتىپ ، «سەن مېنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرمەكچىمۇ ؟» دەپ تۈلكىگە كايىپتۇ . تۈلكە بىرمۇنچە گەپلەر بىلەن ئېشەكنى ئىشەندۈرۈپ ، يەنە غارغا باشلاپ كىرىپتۇ . بۇ قېتىم شىرمۇ نەپسىنى يېغىپ تاكى ئېشەك خاتىرجەم ئوتلاپ ، قارنىنى تويدۇرۇپ ، بەخىرامان ئېغىناپ ياتقۇچە جىم تۇرۇپتۇ . ئاندىن تۈلكىنىڭ ئىشارىتى بىلەن ئېتىلىپ بېرىپ ئېشەكنى جېنىدىن جۇدا قىپتۇ . تېۋىپ ئۇنىڭغا ئېشەكنىڭ يۇرىكى بىلەن قۇلىقىنى يېيىشتىن بۇرۇن ، غۇسلى ـ تاھارەت قىلىشنى تەۋسىيە قىلغانىكەن . شۇنىڭغا بىنائەن ، شىر غارنىڭ ئىچكىرىسىگە غۇسلى قىلىشقا كىرىپ كېتىپتۇ . شۇ ئارىدا تۈلكە ئېشەكنىڭ يۇرىكى بىلەن قۇلىقىنى يەۋاپتۇ . شىر كېلىپ ئېشەكنىڭ يۇرىكى بىلەن قۇلىقىنى ئاختۇرۇپ تاپالماي : «تۈلكەجان ، بۇ ئېشەكنىڭ يۇرىكى بىلەن قۇلىقى يوق ئىكەنغۇ ؟» دەپ سوراپتۇ . «ۋاي تەقسىر ، بۇ ئېشەكنىڭ يۇرىكى بولغان بولسا ، مېنىڭ ھېيلە ـ مىكىرلىرىمگە ئالدانماس ئىدى ، ئەگەر ئۇنىڭدا قۇلاق بولسا ، سىزنىڭ يىرتقۇچلۇقىڭىزنى ئاڭلاپ تۇرۇقلۇق ئالدىڭىزغا ئۆز ئايىغى بىلەن كەلمەس ئىدى» دەپتۇ تۈلكە . مايمۇن بۇ ھېكايىسىنى تۈگىتىپ ، تاشپاقىغا مۇنداق دەپتۇ : «شۇنى بىلىپ قويۇڭكى ، مەن ئۇ ئېشەككە ئوخشاش يۇرىكىمۇ يوق ، قۇلىقىمۇ يوق مەخلۇقلاردىن ئەمەس .

بۇنىڭدىن كېيىن مېنىڭ بوسۇغامغا قەدەم قويغۇچى بولمايسىز . بىزنىڭ دوستلۇقىمىز شۇنىڭ بىلەن تامام . »

— ھازىرقى ئەھۋالىمىزدا مايمۇن بىلەن تاشپاقا ھەققىدىكى بۇ ھېكايىنىڭ بىزگە ئازراق پايدىسى تېگىپ قالسا ئەجەب ئەمەس ، ھاجى ئاكا ، — دېدى نەمەت خەلپەت گېپىنى ئاياغلاشتۇرۇپ .

— بۇ قالتىس ھېكايە ئىكەن . بۇ ھېكايىنى ئېيتىشتىكى مەقسىتىڭىز مېنى ئۇرۇمچىگە بارما دېمەكچىغۇ . شۇنداقمۇ ؟

— يوقسۇ ، يوقسۇ ، مەن ئۇنداق دېمەكچى ئەمەس ، — ئالدىراپ جاۋاب بەردى نەمەت خەلپەت ، — ئۇرۇمچىگە بارمىسىلا بولمايدۇ ، جەزمەن بارسىلا ، ھاجى ئاكا . ئەمما ، ئاشۇ مايمۇنلارنىڭ پادىشاھى كاردانغا ئوخشاش ناھايىتى ھوشيار بولسىلا دېمەكچىمەن . قازارا ، شېكىڭ دۇبەن يۇرەكلىرىنى سۇغۇرۇۋالماقچى بولۇپ قالسا ، يۇرىكىم قەشقەردە ، يەنى مەھمۇت سىجاڭنىڭ قېشىدا قالغان ، مەن سىزگە ئەكېلىپ بېرەي ، دەپ دەرھال قەشقەرگە يېنىپ كەلسىلە دېمەكچىمەن .

نەمەت خەلپەتنىڭ بۇ گېپىنى ئاڭلاپ ، ھاجىم بىلەن مەھمۇت مۇھتى تەڭلا كۈلۈپ تاشلىدى . نەمەت خەلپەت ھېچنېمە بولمىغاندەك غېمىدىمۇ يوق تاۋۇز يېيىشكە باشلىدى .

— مۇنداق گاختىمۇ چاقچاق قىلامدۇ كىشى ! — دېدى مەھمۇت مۇھتى كۈلكىسىنى توختىتىپ ، ئەمما ئۇنىڭ چىرايىدا چوڭقۇر خىيال ئىزنالىرى جىلۋىلىنىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى .

نەمەت خەلپەت : «بۇ چاقچاق ئەمەس ، سىجاڭ » دەپ يەنە بىرنېمە دېمەكچى بولۇپ تۇرغاندا ، مېرۇل پۇگەن كىرىپ ، ئاپرېسوۋنىڭ كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى .

ئاپرېسوۋ قاسىم ئەپەندىنى ئەگەشتۈرۈپ ئۆيگە كىرىش بىلەنلا قولىدىكى تېلېگراف قەغىزىنى كۆرسىتىپ :

— شېكىڭ دۇبەندىن جاۋاب كەلدى . ھاجىم جانابلىرىنىڭ ئۇرۇمچىگە مېڭىش ئالدىدا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ دوتەي ، شىيەنجاڭلىرىنى ئۆزى خىزمەتكە تەيىنلىشىگە شېكىڭ دۇبەن تامامەن

قوشۇلدى . مەن سىلەرنى تەبرىكلەيمەن ، — دېدى .

بۇ گەپلەر ھاجىمنى تېخىمۇ خاتىرجەم قىلدى . دېمەك ، ئاشۇ كۆنى خۇددى مۇشۇ ئاپپرىسوۋۇنىڭ ئۆزى ئېيتقاندەك ئۇيغۇرلارنىڭ يۇقىرىسى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ، تۆۋۈنى ناھىيە ھاكىملىرى بولۇپ يۇرت سورايدىغان ، ھەتتا بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك مىللىي قوشۇننى ئۆز قولىدا تۇتىدىغان كۈنلىرى كەپتۇ . بولۇپمۇ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەربىي ـ مەمۇرىي ھوقۇقىغا ھېچكىم تەئەررۇز قىلالمايدىكەن . سوۋېت ئىتتىپاقىدەك بۇيۇك دۆلەتنىڭ كاپالىتىدىن باشقا ، جەنۇبىي شىنجاڭ زېمىنىدىكى بىرنەچچە مىليون ئاھالە ئارقا تايانچ بولۇپ تۇرغاندا ، يەنە نېمىدىن ئەنسىرەپ يۈرگۈلۈك ! ئۇنداق بولغاندىن كېيىن ، ئۇرۇمچىگە خاتىرجەم بېرىۋېرىش كېرەك . بىرەر كۈتۈلمىگەن ئىش يۈز بېرىپ قالسا ، نەمەت خەلپەت ئېيتقاندەك ، قەشقەر تەرەپكە يېنىپ كەلسە بولىۋېرىدىغۇ !

ھاجى ئەنە شۇنداق خىياللار بىلەن ئۇرۇمچىگە بېرىشنى ئاخىر قارارلاشتۇردى ۋە يولغا چىقىش ئالدىدا تۇنجى بولۇپ ۋىلايەت ۋالىيلىرى بىلەن بىرمۇنچە ناھىيىلەرنىڭ ھاكىملىرىنى تەيىنلەپ بۇيرۇق چۈشۈردى . شۇ كۈنلا تۇرپان ياڭغلىق ئىبراھىم تۆەنجاڭ ئۇچتۇرپانغا ، قۇمۇللۇق قادىر ھاجى كۇچاغا ، ھاجىمنىڭ قېينىناتىسى سادىق ھاجى بايغا ، توقسۇنلۇق ھەمدۇللا يىڭجاڭ قەشقەر پەيزىۋاتقان ھاكىم بولۇپ ماڭدى . تۇرپان ئاستانىلىق نىياز شېرىپ ئاقسۇ ۋالىيلىقىغا ، سالى دورغا بىلەن پازىل دورغىلار ئالتىنچى دۆنزىيە قارىمىقىدىكى مىللىي قىسىملارنىڭ لۇيجاڭلىقىغا ، نەمەت خەلپەت ئالتىنچى دۆنزىيىنىڭ سەنمۇجاڭلىقىغا رەسمىي تەيىنلەندى . ئوغلاقچى مەنسۇر ، ھېيتەم ، جاباباتۇ باشلىق بىرمۇنچە كىشىلەرنىڭ مەنسىپى ئۆستۇرۇلدى . پەقەت ھوشۇر كانتۇنىڭ مەنسىپى ئۆستۇرۇلمىدى . كىشىلەر ئۇنى ھازىرىدا «ھوشۇر پەيجاڭ» دېسىمۇ ، غايىبىدا يەنىلا «ھوشۇر كانتۇ» دېيىشەتتى . مېرۇل پۇگەن : «ماڭا مەنسەپنىڭ كېرىكى يوق ، بىرتامچە قېنىم

قالغۇچە هاجى ئاكامنىڭ خىزمىتىنى قىلىمەن . رەھمەتلىك دادامنىڭ ۋەسىيىتى شۇنداق» دەپ ھېچقانداق مەنسەپ ئالمىدى .

3

تۇرسۇن دولان لاپاسنىڭ سايىسىدە ئولتۇرۇپ ، ئېگەر ـ جابدۇق ئوڭشاۋاتقان ئەنسارىنى كۆرۈپ ، ئۇنىڭ قېشىغا ئاستا كېلىپ ئولتۇردى .

— بىر گەپ سورىسام خاپا بولماسسىز ـ ھە ، ئەنسارى ئاكا . ھاجى ئاتام بەرگەن مەنسەپنى نېمىشقا ئالمايسىز ؟ — دېدى ئۇ مۇلايىملىق بىلەن ئۇنىڭغا قاراپ .

— ماڭا مەنسەپنىڭ كېرىكى يوق !

— نېمىشقا ؟

— قۇمۇلغا بېرىپ پادامنى باقىمەن .

— بۇ نېمە دېگىنىڭىز ، ئۇرۇمچىگە بارمامسىز ؟

— بارمايمەن .

— نېمىشقا بارمايسىز ؟

— ھەي ئۇكام ، سەن تېخى ياش ، كېيىن بىلىپ قالىسەن .

— مۇنداق قىلسىڭىز ھاجى ئاتام خاپا بولۇپ قالمامدۇ ؟

— خاپا بولۇپ بولدى . يەنە خاپا بولسىمۇ مەيلى . ئۇرۇمچىنى كۆرەر كۆزۈم يوق . تۆمۈر ئاكام بىلەن ئامانقۇلنىڭ قانلىق كۆز ياشلىرى بىلەن زەيلىشىپ ياتقان قەبرىسىنى كۆرگىلى بارامدىمەن ، بارمايمەن .

تۇرسۇن دولان ئادەتتە ناھايىتى كەم سۆز ۋە مۇلايىم يۈرىدىغان بۇ ئادەمنىڭ چىرايىغا ئەجەبسىنىپ قارىدى . ئېگەكلىرىنى ساقال ، پېشانىسىنى قورۇق باسقان بۇ پېشقەدەم جەڭچىنىڭ كۆزلىرىدىن غەزەپ ۋە ئۆكۈنۈش ئۇچقۇنلىرى چاچراۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . تۇرسۇن دولاننىڭ كۆڭلى بىر قىسما بولۇپ ئىچى سىرىلىپ كەتتى .

«دېمىسىمۇ راست ئەمەسمۇ ، — دەپ ئويلايتتى ئۇ ، —

يىگىرمە بىر يىل بۇرۇن يۇز بەرگەن تۆمۇر خەلپە پاجىئەسىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ، ئولانئوسۇ جىلغىسىدىكى دەھشەتلىك قىرغىنىنىڭ بىردىنبىر تىرىك قالغان شاھىتى ئەنسارى ئۇچۇن ئىيتقاندا ، بۇ قېتىمقى ئۇرۇمچى سەپىرى گويا يەنە بىرقانلىق ۋەقەنىڭ مۇقەددىمىسىدەك تۇيۇلىدىغانلىقى تەبىئىي . ئەجەبا ، بۇ قانلىق تارىخ يەنە تەكرارلىنىپ قالسا ! ئەجەبا ، ئۇچ ـ تۆت يىلدىن بۇيان قۇمۇل تاغلىرىدىن پامىر ئېتەكلىرىگىچە ، ئالتاي يايلاقلىرىدىن خوتەن بوستانلىقىغچە سوزۇلغان كەڭ زېمىندا تەڭلىك ، ئازادلىق ئۇچۇن تۆكۈلگەن دەريا ـ دەريا قانلار قۇمغا سىڭگەن سۇدەك بىكارغا كەتسە ! »

«ياق ، ئۇنداقمۇ بولۇپ كەتمەس» دەپ بىردىنلا باشقىچە ئويلاشقا باشلىدى ئۇ ، خۇددى گارىگېن ئاپرېسوۋ ئېيتقاندەك ، شېڭ دۇبەن ياڭ زېڭشىن ئەمەس . ھازىرقى دەۋرمۇ ، تۆمۇر خەلپە ياشىغان دەۋر ئەمەس . قۇمۇلدىن باشلانغان دېھقانلار قوزغىلىڭى ئۇلۇغ ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن ئىلھاملانغان . سوۋېت ئىتتىپاقى بۇ قوزغىلاڭغا بېۋاستە مەدەت بېرىپ كەلگەن . ھېلىمۇ قوزغىلاڭ مېۋىسىنىڭ ئۆز ھەقدارلىرى قولىدا بولۇشىغا سوۋېت ئىتتىپاقى كېپىل بولۇۋاتىدىغۇ ! ئانداق بولغاندىن كېيىن تۆمۇر خەلپە پاجىئەسىنىڭ تەكرارلىنىپ قېلىشىدىن ئەندىشە قىلىشنىڭ نېمە ھاجىتى ؟ «سۆتتە ئاغزى كۆيگەن قېتىقنىمۇ پۈۋلەپ ئىچىدۇ» دېگەندەك ، ئەنسارى ئاكامغا ئوخشاش كونا ئادەملەر كونىچە ئويلاشقا ئادەتلىنىپ قالغان . مېنىڭچە بولسا ، ئۇرۇمچىگە ئەتىلا ماڭساق ، قانداق ياخشى بولاتتى ! ئاھ زۇبەيدە ، گۈزەل جامالىڭنى قاچان كۆرەرمەن !

ئاپرېسوۋنى ئۇزىتىپ مېھمانخانىدىن ھويلىغا چىققان چوڭلارنىڭ ئاياغ تىۋىشى تۇرسۇن دولاننىڭ خىيالىنى ئۇزۇپ قويدى . ھاجىم ئاپرېسوۋ بىلەن خوشلىشىپ بولۇپ ، ئەنسارىنىڭ قېشىغا كەلدى ـ دە :

— يەنە ئېگەر ـ جابدۇق بىلەن ئېيتىشىپ قاپسەنغۇ ، قوي

www.uyghurkitap.com

بۇ ئىشىڭنى ! مەن بىلەن بىللە كوچىدا ماڭسىمەن ، — دېدى .
— ئېتىمدىن ئايرىلالمايمەن ، هاجى ئاكا ، — دېدى ئەنسىرەپ تۇرغان ئىزىدا كۆزىنى ئېگەر ـ جابدۇقتىن ئۇزمەي
— ئۇرۇمچىدە ساقا ئات كەممۇ ؟
— ياق ، ئۇرۇمچىگە بارمايمەن دېدىمغۇ ، بارمايمەن !
— قېنى بارمىغىنىڭنى كۆرەي ، پۇت ـ قولۇڭنى باغلاپ بولسىمۇ ئەكېتەرمەن سەن توكۇر يىلپىزنى ، — دەپ كۈلدى هاجىم ، ئاندىن بىردىنلا قانداقتۇر بىر كۆڭۈلسىز هادىسە يادىغا يەتكەندەك قوشۇمىسىنى تۇرۇپ ، — زادى نېمە بولدۇڭلار سىلەر ؟ توخنىياز زورمۇ مېنى تاشلاپ كەتتى . ئەمدى سەنمۇ··· — دېدىيۇ ، گېلىغا بىرنېمە تىقىلىپ قالغاندەك گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالمىدى .

دېمىسىمۇ پۇتۇن قوشۇن ئىچىدە ، هەتتا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ بۇ پايانسىز زېمىنىدا هاجىمغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ئەنسىرىدىن كۈنىراق دوست ، كۈنىراق سەپداش يوق ئىدى . ئەنسىرى مۇندىن بىر يېرىم يىل بۇرۇن موري دالاسىدىكى تاسادىپىي ئۇچرىشىشتا قايتىدىن سەپكە قوشۇلغاندىن بۇيان جەڭ مەيدانلىرىدا گەرچە تىلغا ئالغۇدەك بىرەر چوڭ خىزمەت كۆرسەتمىگەن بولسىمۇ ، هاجى ئۇنى هەر كۆرگەندە ، تۆمۈر خەلپىنى كۆرگەندەك بولۇپ ، ئۆزىنىڭ ياشلىق دەۋرى ، شۇ ياشلىق دەۋرىدىكى جەڭگىۋار هاياتى ئېسىگە چۈشەتتى . ئەنسارى ئۇنىڭغا تۆمۈر خەلپىدىن قالغان بىردىنبىر قىممەتلىك يادنامىدەك بىلىنىپ ، ئارىدىن چارەك ئەسىر ئۆتكەن بۇگۈنكى كۈندە مىڭلىغان ـ تۈمەنلىگەن ئەنسارىلار كۆتۈرگەن ئازادلىق بايرىقىدا تۆمۈر خەلپىنىڭ سۈرىتى باشقىلاتىن نۇر چېچىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك ، ئەنسارىدىن ئايرىلىپ قېلىشقا كۆڭلى قىيماي ، ئۇنى ئۆزى بىلەن بىللە ئۇرۇمچىگە ئەكەتمەكچى بولدى ۋە شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا ، ئوغلاقچى مەنسۇرنى چاقىرتىپ كېلىپ ، «بۇ توكۇر يىلپىزنى ساقا تاپشۇرىدۇم . ئىككىڭلار بىر كوچىدا ئولتۇرۇڭلار ، قاچۇرۇپ

قويىدىغان بولساڭ ، تېرەڭنى تەتۇر سويمەن » دەپ كۈلۈپ كۆزىنى قىسىپ قويدى .

سەپەر كۈنلىرى يېقىنلاشماقتا . ھاجىمنىڭ ئۇرۇمچىگە ئەكېتىشكە كەلگەن «Зис»[1] ماركىلىق سەككىز يۈك ماشىنىسى دوتەي يامۇلىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدىكى مەيداندا قاتار تۇرۇشماقتا . بۇ ماشىنىلار شەھەرگە كىرگەن كۈندىن باشلاپ ، دوتەي يامۇلىنىڭ ئالدى ئادەم ئايىغى ئۈزۈلمەيدىغان كۆرگەزمە مەيدانىغا ئايلىنىپ قالغانىدى ، «كوڭكا» دەپ ئاتىلىغان بولسىمۇ ، ئۆزىنى كۆرۈپ باقمىغان ئادەملەر توپى ئككى كۆزى خۇددى چۆچەكلەردىكى يۇھا پاقىنىڭ كۆزلىرىدەك كېچە - كۈندۈز پارقىراپ تۇرىدىغان ، ئات - ئۇلاغ قاتمىسىمۇ ئۆزى ماڭىدىغان بۇ ئاجايىپ «مەخلۇق» لارغا قاراپ ، ھەيرانۇھەس بولۇشاتتى .

بىر كۈنى گۈگۈم ۋاقتىدا سېرىق چاچلىق بىر كۆك كۆز شوپۇر قىزىقچىلىق قىلاي دېگەن چېغى ، ماشىنىنىڭ چىرىغىنى ياندۇرۇپ ، ئارقا - ئارقىدىن قاتتىق سىگنال بېرىۋەتتى . تاماشا كۆرۈپ تۇرغان ئالامان خۇددى يولۋاستىن قاچقاندەك ، تەرەپ - تەرەپكە قېچىپ كەتتى ، ھېلىقى شوپۇر كابىنكىدىن چىقىپ ، ھەمراھلىرىنىڭ قېشىغا كەلدى - دە :

— بۇ يەردىمۇ ئافرىقىدىكى ياۋايى نېگىرلارنى كۆرىدىكەن كىشى ، — دەپ قاقاقلاپ كۈلدى .

بىر چەتتە قاراپ تۇرغان تۇرسۇن دولان ئۇنىڭغا رۇس تىلىدا مۇنداق دېدى :

— سىزنىڭ كۆرگەنلىرىڭىز نېگىرلار ئەمەس ، ئۇيغۇرلار ! بىزمۇ ئۇزۇنغا قالماي مەدەنىي مىللەت بولۇپ قالىمىز . ئەمما ، بىز شۇ چاغدىمۇ كىشىلەر ئۈستىدىن كۈلۈشنى ئەيىب كۆرىمىز .

ھېلىقى شوپۇر ئۆپكىدەك قىزىرىپ كېتىپ ، ئەپۇ سورىدى . تۇرسۇن دولاننىڭ شۇ كۈندىكى خاتىرىسى مۇنداق سۆزلەر بىلەن

---

① «ستالىن نامىدىكى ئاپتوموبىل زاۋۇتىدا ياسالغان» دېگەن مەنىدە .

ئاياغلاشتى :

«... دەرۋەقە ، مىللىتىمىزنىڭ ھازىرقى ھالىدىن باشقىلار ھەرقانچە كۆلسە بۇنىڭغا ھەقلىق . بىزنىڭ مىللىتىمىز تېمانداق ئارقىدا قالغان ـ ھە ! ئۇستىبېشىمىزغا ئىگىسىن كىيىپ يۈرگەنلىكىمىزنى دېمىسە ، بەزى جەھەتلەردە خۇددى شۇ بىچارە نېگىرلارغا ئوخشاپ قاپتىمىز . تارىختا باشقىلارغا مەدەنىيەت تارقاتقان مىللەتنىڭ بۇگۈنكى كۈندە ‹ياۋايى ، بولۇپ ، باشقىلارنىڭ كۆلكىسىگە قېلىشىدىكى سەۋەب نېمە ؟ ھەي بىچارە مىللەت !»

4

ئاۋغۇست ئېيىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ھاجىم ئۆزىنى ئۇزىتىپ شەھەر سىرتىغا چىققان ھەربىي ۋە مۇلكىي ئەمەلدارلار ، يۇرت چوڭلىرى ، مىللىي قوشۇن جەڭچىلىرى ۋە شەھەر ئاھالىسى بىلەن خوشلىشىپ بولۇپ ، ئەڭ ئالدىنقى ماشىنىنىڭ كابىنكىسىغا چىقتى . ئاپرىسوۋ ئۇنىڭ ئارقىسىدىكى ماشىنىنىڭ كابىنكىسىغا ئولتۇردى . ماشىنىلار ئەمدى قوزغىلاي دەپ تۇرغاندا ، مەھمۇت مۇھتى ھاجىم ئولتۇرغان ماشىنىنىڭ قېشىغا ئوقتەك ئېتىلىپ كەلدى . ھاجىممۇ كابىنكىدىن دەرھال چۈشتى . ئۇلار خۇددى تېخى خوشلاشمىغاندەك باشقىلاتىن قۇچاقلاشتى .

— ئەمدى قاچان كۆرۈشۈرمىز ؟ — دېدى مەھمۇت مۇھتى يوغان قولى بىلەن كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈپ .

— ئاللا ئىگەم بىزنى نائۇمىد قويماس ، — دېدى ھاجىممۇ كۆزىگە ياش ئېلىپ .

— يەنە بىر قېتىم ئېيتاي ، ھاجى ئاكا ! ئۇ كۈنى نەمەت خەلپەت ئېيتقان ھېكايىنى پات ـ پات ئەسلەپ تۇرغايلا .

— خوپ ، شۇنداق قىلاي ، ئۇكام .

ماشىنىلار قوزغالدى . ئۇچىنچى ماشىنىنىڭ كابىنكىسىدا كۆچا خېنىم بىلەن مودەنخان ئولتۇراتتى . ھەر ئىككىسىنىڭ يۈزى

يېپىقلىق ئىدى . قالغان ماشىنىلارنىڭ كابىنكا ۋە كوزۇپلىرى يېڭىدىن تەشكىل قىلىنغان مۇھاپىزەتچىلەر ئەترىتىنىڭ باشلىقى هامۇتخان لۇيجاڭ[1] ۋە ئوغلاقچى مەنسۇر باشلىق ئىككى يۈزدىن ئوشۇق مۇھاپىزەتچىلەر بىلەن تولغانىدى . پۈتلىرى كىشەنلەنگەن سابىت دامواللا بىلەن زېرىپقارى هاجى ئەڭ ئاخىرقى ماشىنىنىڭ كوزۇپىدىكى قوراللىق مۇھاپىزەتچىلەر ئارىسىدا ئولتۇراتتى . بۇ ئىككىيلەن خۇددى ئاياغلىرى باغلىنىپ ، قۇربانلىق قىلىشقا ئەكېتىلىۋاتقان بىر جۈپ سەركىگە ئوخشايتتى .

هېيتەم شۇ ماشىنىدا ئىدى . ماشىنىلار جامدىن ئۆتكەندە ، ئۇ كابىنكىدىكى دىمىقچىلىققا چىدىماي ، كوزۇپقا چىقىۋالدى ۋە بېپايان دالىلارغا قاراپ ئولتۇرۇپ ، سادىر پالۋان ناخشىلىرىنى ئېيتىشقا باشلىدى . ناخشا ئەۋجىگە چىقىپ :

«مېنىڭ ئىككى ئوغلۇم بار ،
بىرى پەندنامە ئوقۇيدۇ .
مېنى مويتوڭزىدا چاپسا ،
تېنىمنى قاغا چوقۇيدۇ .»

دېگەن قوشاق ئېيتىلغاندا ، سابىت دامواللىنىڭ كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش تۆكۈلۈپ كەتتى .

— ئەتتەڭەي ، بۇ ناخشىنى ئېيتمىسام بوپتىكەن ، دامواللام . كۆڭۈللىرى بۇزۇلۇپ قالدى ، — دېدى هېيتەم ناخشىنى توختىتىپ .

— ياقەي ، ئوغلۇم ! — دېدى سابىت دامولا ، — ناهايىتى ئوبدان ناخشىنى ئېيتتىڭىز . سادىرنى چاپسا ياتلار چاپقان . مەن ئۆز قېرىنداشلىرىمىز قولىدا چېپىلىپ كېتىۋاتقىنىمىزغا

---

① بۇ ئادەم قوزغىلاڭ باشلىنىشتىن بۇرۇن قۇمۇلدىن كۆچاغا كۆچۈپ بېرىپ ، شۇ يەردە موزدۇزلۇق قىلغان . كېيىن تۆمۈر سىجاڭنىڭ سېپىگە قوشۇلۇپ قەشقەرگە بارغان ۋە شۇ چاغلاردا «لۇيجاڭ» دەپ ئاتالغان .

يىغلايمەن .

— نەدىكى گەپلەرنى قىلىۋاتىدىلا ، كىم سىلەرنى چاپىمەن دەۋاتىدۇ ؟

— ھەي ئوغلۇم ، بىزنىڭ تېنىمىز تىرىك بولغان يەردە جېنىمىزغا ئاللىقاچان ئۆز قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قىلمىچى تېگىپ بولدى . «ياتنىڭ ياندىن ئۆتىدۇ ، ئۆزنىڭ جاندىن» دېگەن ماقالنى ئاڭلىمىغانمۇ ؟ خالىساڭلار بۇ ماقالنىڭ قانداق كېلىپ چىققانلىقىنى مەن ھېكايە قىلىپ بېرەي .

ھېيتەممۇ ۋە باشقا يىگىتلەرمۇ قېنى ، قېنى دېيىشىپ قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇشتى .

— قاچاندۇر بىر زامانلاردا ، — دەپ باشلىدى ئۇ ، — بىر زەرگەر بىلەن تۆمۈرچى تام قوشنا ئىكەن . زەرگەر ئالتۇن جابدۇق ؛ تۆمۈرچى كەتمەن ـ گۈرجەك سوقۇپ كۈن كەچۈرىدىكەن . بىر جۈمە كۈنى ئىككىسى تەڭلا دۇكانلىرىنى تاقاپ مەسچىتكە كېتىپتۇ . زەرگەر چالا سوقۇپ تاشلاپ قويغان ئالتۇن بىلەزۈك ، تۆمۈرچى سەندىلى يېنىدا ياتقان كەتمەنگە تامنىڭ يوچۇقىدىن قاراپ : «ھەي بۇرادەر ، سەن تولىمۇ چىدىماس نېمىكەنسەن ، ئۇستاڭ سېنى بازغان بىلەن ھەربىر ئۇرغاندا ۋايجان ، ۋايتوۋا دەپ ، جاھاننى بېشىڭغا كىيىپ ، قۇلاق ـ مېڭەمنى يەپ كېتىسەن . ئۇستام مېنىمۇ بولىقا بىلەن سوقىدۇغۇ . مەن ساڭا ئوخشاش ئاللا ـ توۋا دەپ قاقشاپ كەتمەيمەن . ئېيتقىنا ، سەن نېمانچە قىلىسەن ؟» دەپتۇ . كەتمەن زۇۋانغا كېلىپ : «توغرا ، سېنىڭ ئۇستۇڭگە بولقا چۈشكەندە ، سەن ئانچە ۋايجان ، ۋايتوۋا دەپ كەتمەي ، جېرىك ـ جېرىڭلا قىلىپ قويىسەن . چۈنكى ، ئاستىڭدىكى سەندەل بىلەن ئۇستۇڭدىكى بولقا سېنىڭ ئۆز جىنسىڭ ئەمەس . ئۇلاردىن يەتكەن ئاغرىق زەخمىتى سېنىڭ يېنىڭدىن ئۆتىدۇ . ئەمما ، مېنىڭ ئاستىمدىكى سەندەلمۇ تۆمۈر ، بېشىمغا تېگىدىغان بازغانمۇ تۆمۈر ، ئۆزۈممۇ تۆمۈر بولغىنىم ئۈچۈن ، ئاغرىق زەخمىتى جېنىمدىن ئۆتۈپ كېتىدۇ . مەن يىغلىماي كىم

يىغلىسۇن !» دەپ جاۋاب بېرىپتىكەن . «ياتنىڭ ياندىن ئۆتىدۇ ، ئۆزىنىڭ جاندىن» دېگەن ماقال ئەنە شۇنداق كېلىپ چىققان .

ھەممەيلەن شۇك بولۇپ قالدى . ئېغىر يۇك ماشىنىسى ھارۋا چاقلىرى ئويۇۋاتقان ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل توپا يولدا كوداڭدىن ـ كوداڭغا چۈشۈپ چاڭ ـ توزان ئىچىدە ئۇ يانغا بىر ، بۇ يانغا بىر چايقىلىپ ماڭاتتى .

ھاجىم كۇچادا بىر كۇن دەم ئېلىپ يەنە يولغا چىقتى . كۇچا خېنىم بىلەن مودەنخان ئاي ـ كۇنى يېقىنلاپ قالغانلىقتىن كۇچادا قالدى . ئۇلارنىڭ خىزمىتىنى قىلىش ئۇچۇن ھوشۇر كانتۇمۇ ئۇچ يىگىت بىلەن كۇچادا قالدى .

ماشىنىلار توقسۇندا توختىغان كۇنى ئەنسارى پىشانە تەرلىرىنى سۇرتە ـ سۇرتە ھاجىمنىڭ قېشىغا ئاقسىقلاپ كىردى .

— كەل ، توكۇر يىلپىز ، توقسۇننىڭ ئىسسىقى جېنىڭدىن ئۆتۈپ كېتىپتۇ ـ ھە ! ئاگال ئۇسسۇزلۇق ئىچىۋال ، — دېدى ھاجىم مۇلايىملىق بىلەن ئۇسسۇزلۇق قاپىقىنى ئۇنىڭ ئالدىغا ئىتتىرىپ .

— رەھمەت ، ئاكا ، مەن ئۆزلە بىلەن خوشلاشقىلى كىردىم . ئۆزلەنى خۇدايىمغا ئامانەت .

— قارا سېنى ! نەگە كەتمەكچىسەن ؟

— يۇرتقا كېتىۋالاي ، ماڭا رۇخسەت قىلسىلا ، ئاكا !

— ئۇرۇمچىگە نېمىشقا بارمايسەن ؟

— بارمايمەن ، ئۇرۇمچىنى تولا كۆرگەن .

— قوي بۇ گەپنىڭنى . مەن بىلەن بىللە بارسەن دېدىم ، بارسەن .

— ياق ، بارمايمەن . تۆمۇر ئاكام بىلەن ئامانقۇلنىڭ قان ئارىلاش كۆز ياشلىرى بىلەن زەيلىشىپ يانقان قەبرىسىنى كۆرمىگىنىم تۇزۇك .

ھاجىمنىڭ يۇرىكى «جىغغىدە» قىلىپ كەتتى . ئۇنىڭ كەڭ قاسقانلىق ھەربىي شەپكە بىلەن تېخىمۇ سالاپەتلىك كۆرۈنگەن

چىرايىنى چۈشىنىكسىز بىر ئىپادە قاپلىدى . ئۇ ياقىسىدا گېنېرال مايورلۇق ئالتۇن چەن پارقىراپ تۇرغان ماش رەڭ نېپىز شېرىس ھەربىي فورمىسى ئۈستىدىن باغلۇۋالغان يالتىراق تاسما كەمىرىنى تۇتقان پېتى جىم ئولتۇرۇپ قالدى ۋە بىردەملىك جىمجىتلىقتىن كېيىن مۇنداق دېدى :

— ئۇنداق بولمىغۇر خىياللارنى قىلما ! ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆتۈپ كەتكەن ئىشلار . شېڭ دۇبەن بىلەن ئارىمىزدا توختام پۈتۈلگەنلىكىنى بىلىسەنغۇ ، بۇ توختامغا چوڭ بىر دۆلەت كېپىل بولغان .

— ھاجى ئاكا ، مەن ئاقسۇدىكى چېغىمدىلا ئېيتتىمغۇ ، بۇ توختام ئاللانىڭ كالامى بولغان «قۇرئان كەرىم»دىنمۇ ئۇلۇغمۇ ؟ لى شۇفۇ دېگەن مەلئۇن تۆمۈر ئاكامغا «قۇرئان» تۇتۇپ بېرىپ ، ئاخىر نېمىلەرنى قىلمىغان ؟ بارمەن دېسىلە ، ئۆزلە بېرىۋەرسىلە .

ھاجىم «ئەستاغپۇرۇللا» دەپ ئىچىنى تىكشاپ جىم ئولتۇرۇپ قالدى . شۇ ئارىدا ، ئاپرېسوۋ بىلەن قاسىم ئەپەندى كىرىپ ، ماشىنىلارنىڭ تەييار بولۇپ قالغانلىقىنى ئېيتتى .

ئەنسارى قېلىن چاڭ ـ توزانلار ئىچىدە ئۇرۇمچى تەرەپكە كېتىۋاتقان ماشىنىلارنىڭ ئارقىسىدىن ئۇزاققىچە قاراپ تۇردى .

«ھاجى ئاكامنى قانداق قىسمەت ئۇرۇمچىگە سۆرەپ كېتىۋاتىدىكىن ـ ھە !» دەپ ئويلايتتى ئۇ .

يىگىرمە ئىككىنچى باب

«ئۇرۇمچى سىزنى كۈتىدۇ»

1

توقسۇندىن يولغا چىققان ماشىنىلار ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل توپا يولدا قويۇق چاڭ توزۇتۇپ ، توپتوغرا شىمالغا قاراپ ماڭماقتا ئىدى . ھەممىنىڭ ئالدىدىكى ماشىنىنى ھەيدەپ كېتىۋاتقان قارىقۇمچاق يىگىت ئورازبېك يېنىدا ئولتۇرغان قارا ساقال كىشىگە كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا بىلىندۇرمەي قاراپ قويياتتى . ئۇ كىشى يەنى خوجىنىياز ھاجى بولسا ، كابىنكىنىڭ ئەينىكى چۈشۈرۈۋېتىلگەن ئىشىكىگە جەينىكى بىلەن تايىنىپ جىم ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ بۇركۇتىنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدىغان دۈگىلەك كۆزلىرى يىراقلارغا تىكىلگەن پېتى قېتىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى . شىكارغا چىققان كۈنلىرى بىرەر ئۈۋنى قارىغا ئالغاندا ياكى بىرەر جىددىي مەسىلە ئۈستىدە خىيال سۈرۈپ ، بىئارام بولغاندا ئۇنىڭ كۆزلىرى ئەنە شۇنداق بولاتتى .

ئۇ ئەمدى شۇ تاپتا نېمىلەرنى ئويلاۋاتىدىكىن ؟ ئەنسارىنىڭ بايىقى گەپلىرىنىمۇ ؟ ياكى تەۋەككۈل قىلىپ ئۇرۇمچىگە بارغاندا ، ئۆزىنىڭ ئۇزۇن يىللىق ئەشەددىي رەقىبى ، ئەمدىلىكتە بولسا ، ئىتتىپاقداش دوستى بولۇپ قالغان شېڭ شىسەي بىلەن قانداق كۆرۈشۈشنى ، نېمىلەر دېيىشىنىمۇ ؟ ياكى ھازىرچە بىزگە نامەلۇم بولغان ئاللىقانداق ئىشلارنىمۇ ؟ بىراق ، ئۇنىڭ بۇلۇتلۇق ئاسمانەك تۇتۇلۇپ كەتكەن چىرايى بىلىنەر ـ بىلىنمەس تىترەپ

تۇرغان بارماقلىرى بىلەن قويۇق ساقىلىنى يات ـ يات قاشلاپ قويۇشى ئەنسارى ئىيتقان بايىقى گەپلەرنىڭ ئۇنىڭ يۈرىكىنى قانچىلىك قاتتىق مۇجۇۋاتقانلىقىدىن دېرەك بېرىپ تۇراتتى . چۈنكى ، ئەنسارى بايىقى گەپلىرىنى جانلىق شاھىت سۈپىتىدە ئىيتقان ئەمەسمىدى !

بىر ھازادىن كېيىن ئوڭ قول تەرەپتە توقسۇندىن تۇرپانغا بارىدىغان ئاچا يول كۆرۈنۈپ قالدى . ماشىنا يول ئاغزىغا كەلگەندە :

— ئوڭغا بۇرۇل ! — دېدى ھاجى شوپۇرغا بۇيرۇق بېرىپ . شوپۇر ئورازبېك ماشىنىنى سەل ئاستىلىتىپ ، ھېچنېمىنى چۈشەنمىگەندەك ھاجىغا سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى .

— ئوڭغا بۇرۇل دەۋاتىمەن ، ئۇقتۇڭمۇ ؟ — دېدى ھاجى شوپۇرنىڭ كۆزىگە قاراپ .

شوپۇر نېمە قىلارىنى بىلمەي يەنە ئىككىلىنىپ تۇرغاندا ھاجىم «تۇرپانغا بارىمەن ، خوتۇن تالاق ، ئۇقتۇڭمۇ !» دەپ ۋارقىراپ رولغا ئېسىلدى .

ئورازبېك رولنى ئوڭغا بۇرىدى . ماشىنا تۇرپان تەرەپكە راۋان بولدى .

ئىككىنچى ماشىنىنىڭ كابىنكىسىدا ئولتۇرغان ئاپرېسوۋ بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى ، ھەتتا ئۆزىنىڭ كۆزىگە ئىشەنمىگەندەك قىلىپ ، كابىنكىدىن بېشىنى چىقىرىپ قارىدى . ھاجى ئولتۇرغان ماشىنا تەخمىنەن ئۈچ يۈز مېتىر ئۇزاپ كەتكەندى . ئاپرېسوۋ شوپۇرغا ئۇنى قوغلاپ يېتىشنى بۇيرۇدى . شوپۇر يولنىڭ يامانلىقىغا قارىماي ، ماشىنىنى ئەڭ يۇقىرى سۈرئەت بىلەن ھەيدەپ ، ئاخىر ئالدىدىكى ماشىنىغا يېتىشىۋالدى ـ دە ، يانداپ ئۆتۈپ يولنى توسۇۋالدى .

— ھاي ئوراز ، ئەقلىڭدىن ئازدىڭمۇ ؟ تۇرپان تەرەپكە كېتىۋاتقىنىڭنى بىلمىدىڭمۇ ؟ — رۇسچە ۋارقىرىدى ئاپرېسوۋ ماشىنىدىن چۈشۈۋېتىپ .

ئورازبېك كابىنكىدىن سەكرەپ چۈشۈپ ، «ئاۋۇ چوڭ

كىشىنىڭ بۇيرۇقى شۇنداق» دەپ دولىسىنى چىقاردى .
ئاپرىسوۋ يەنە بىرنېمىلەرنى دەپ شوپۇرغا كايىشقا باشلىدى .
ھاجىم ئۇلارنىڭ نېمە دېيىشۋاتقانلىقىنى ئۇقمىسامۇ ، گەپنىڭ نېمە توغرىسىدا بولۇۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ ، ئۆزىنىڭ ئورنىدا جىم ئولتۇراتتى . ئاڭغىچە قاسىم ئەپەندى ئولتۇرغان ماشىنىمۇ يېتىپ كەلدى .
— ھاجىم جانابلىرى نېمىشقا تۇرپانغا بارىدىغان بولۇپ قالدىكىن ؟ — سورىدى ئاپرىسوۋ ھاجىمنىڭ ئالدىغا كېلىپ .
— باش كونسۇل جانابلىرىغا ئېيتىڭ ، — دېدى ھاجىم قاسىم ئەپەندىگە قاراپ ، — تۇرپانغا بېرىپ ، مەخسۇتباي بىلەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر باشلىق شېھىتلەرنىڭ قەبرىسىنى يوقلايمەن .
— ئاڭلىشىمچە ، ئاۋغۇست ئايلىرىدا تۇرپان شەھىرى ئوتتەك قىزىپ كېتىدىكەن ، ھاجىم جانابلىرى بولسا تاغدا ئۆسكەن . مۇنداق چاغلاردا تۇرپاننىڭ ئىسسىقى ھەرەج قىلۇرمىكىن ، — دېدى ئاپرىسوۋ چىرايىغا كۇلكە يۈگۈرتۈپ .
— ئىسسىق بولسىمۇ ، سوغۇق بولسىمۇ ئۆز ۋەتىنىمىزنىڭ ھاۋاسى بىزگە يېقىملىق . باش كونسۇل جانابلىرى مەندىن غەم يېمىگەي .
— ھاجىم جانابلىرىنىڭ مۇنداق نىيىتى بولسا ، بىزنى بۇرۇنراق ۋاقىپلاندۇرۇپ قويسا بوپتىكەن ، — دېدى ئاپرىسوۋ چىرايىنى سەل ئۆزگەرتىپ .
— شۇمۇ گەپ بولدىمۇزە ، مەن شور پېشانە كېلىنمىدىم ، ھەر قەدىمىنى قېيىنىندىن سوراپ باسقىلى !
«كېلىن» ، «قېينانا» دېگەن سۆزلەر ئاپرىسوۋغا قاتتىق تەسىر بىلىندى چېغى ، ئۇنىڭ چىرايى تاتىرىپ ، دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى . شۇنداقتىمۇ يېتىلگەن دىپلوماتلارغا خاس تەمكىنلىك بىلەن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ ، ھاجىمدىن تەبەسسۇم بىلەن كەچۈرۈم سورىدى . بىراق ، شۇ تاپتا بىرەر سىنچى ئادەم بولسا ،

ئۇنىڭ شۇ تەبەسسۇم ئويناپ تۇرغان لەۋلىرىدە: «خەپ توختاپ تۇر، سەن ساقاللىق يىلپىزنى» دېگەن مەنىدىكى ئىستىھزا ئالامەتلىرى بىلىنىپ تۇرغانلىقىنى كۆرمەي قالمايتتى.

2

ھاجىم تۇرپانغا كېلىپ ئەتىسى بامدات نامىزىنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دەپنە قىلىنغان قەبرىستانلىققا يېقىن باغرى مەھەللىسىدىكى چوڭ جامەدە ئوقۇدى ۋە نامازدىن كېيىن، جامائەت بىلەن قەبرىستانلىققا ماڭدى.

ئايھاي، تۇرپان خەلقى نېمىدېگەن ئاجايىپ، نېمىدېگەن جۇشقۇن خەلق! ھاجىمنىڭ بۇ يەرگە كېلىشىنى نەلەردىندۇر ئۇقۇپ، شەھەر خەلقىنىڭ يېرىمى قوزغىلىپ چىققانىدەك قەبرىستانلىق ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغانىدى. ھاجىم ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ قەبرىسى ئالدىدا قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ بولغاچ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بۇ ئوت يۈرەك ئىنقىلابىي شائىرىنى يادلاپ، بىرنەچچە ئېغىز سۆز قىلىش بىلەن «ئامىن، ئامىن» دېگەن ھەيۋەتلىك سادا بوراندەك گۈرۈلدەپ، پۈتۈن ئەتراپنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. بوۋايلارنىڭ ئاپئاق ساقاللىرى بىلەن مومايلارنىڭ قورۇق باسقان مەڭزىلىرىدە ياش تامچىلىرى پارقىرايتتى. مىڭلىغان كۆزلەر بۇ قارا ساقال كىشىنى تۇنجى قېتىم كۆرگەندەك ئۇنىڭغا زوق ـ شوق بىلەن قاراپ تويمايتتى.

شۇ ئارىدا كۆرۈنۈشىدىن يىراق سەپەردىن يېڭىلا كەلگەنلىكى بىلىنىپ تۇرغان ئوتتۇرا بوي، قىزىل يۈزلۈك، قاڭشارلىق بىر يىگىت ھاجىمغا سالام بەجا كەلتۈرۈپ، ئۆزىنىڭ قۇمۇلدىن مۇھىم خەت ئەكەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى ۋە قېلىن بىر لىپاپىنى ئىككى قوللاپ سۇندى.

ھاجىم ئادەتتە خەت ـ چەكلەرنى نەمەت خەلپەت ياكى تۇرسۇن دولانغا ئوقۇتۇپ ئاڭلايتتى. بۈگۈن بولسا ئۆزى ئوقۇماقچى بولۇپ،

لېپاپىنى ئالدىراپ ـ تېنەپ ئېچىۋىدى ، ئىچىدىن ئايرىم ـ ئايرىم پۈكلەنگەن ئىككى پارچە خەت چىقتى . بىرىنچى خەت ھاجىمنىڭ ئىنىسى باقىنىياز ناممدىن ناھايىتى قىسقا يېزىلغان بولۇپ ، ئۇنىڭدا ھاجىمنىڭ چوڭ خوتۇنى قەمەرخان ئايلانىڭ قاتتىق ئاغرىپ ، سەكرات ھالىتىدە ياتقانلىقى ، ھاجىمنىڭ دەرھال قۇمۇلغا كېلىپ رازىلىق ئېلىۋېلىشى زۆرۈرلۈكى يېزىلغان ؛ ئىككىنچى خەت قۇمۇل مۆتىۋەرلىرى ۋە يۇرت چوڭلىرىدىن سەدەنشا ئاخۇنۇم ، يۈسۈپ تەيجى ، يولۋاس ، ھەسەن بالاھاجى باشلىق ئون نەچچە كىشى ناممدىن يېزىلغانىدى .

بۇ خەتنى ئوقۇۋېتىپ ھاجىمنىڭ چىرايى بىر قىسمىلا بولۇپ كەتتى ، قەغەز تۇتقان بارماقلىرى بىلىنەر ـ بىلىنمەس تىترەيتتى . ئۇنىڭغا دىققەت بىلەن قاراپ تۇرغان قاسىم ئەپەندى بۇنىڭ پەۋقۇلئاددە خەت ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ ، تۇرسۇن دولانغا مەنىلىك قاراپ قويدى ۋە بۇ ھەرىكىتى بىلەن «ھاجىم بۇ خەتنى ساڭا بېرىشى مۇمكىن ، سەن يېقىنراق بار» دېمەكچى بولدى . بىراق ، ھاجىم خەتنى ئوقۇپ بولۇپلا يانچۇقىغا سالدى ـ دە ، خەت ئېلىپ كەلگەن ھېلىقى يىگىتنى ئۆزى بىلەن بىللە مېڭىشقا بۇيرۇپ چۈشكۈن قىلغان جايغا قايتتى ۋە ئۇنى خاس بىر ھۇجرىغا باشلاپ كىرىپ پاراڭلىشىشقا باشلىدى . مەلۇم بولدىكى ، بۇ يىگىت قۇمۇلدىكى مەشھۇر باي سودىگەر ھەسەن بالاھاجىنىڭ ئىش باشقۇرغۇچىسى ئەزىز ئەپەندى[1] دېگەن كىشى بولۇپ ، تېخى تۇنۇگۈن ئاخشاملا تۇرپانغا يېتىپ كەلگەنكەن . ئۇنىڭ ۋەزىپىسى توقسۇندا ، ئۇ يەردە بولمىسا ، ئۇرۇمچىدە بولسىمۇ ھاجىم بىلەن كۆرۈشۈپ ، بۇ خەتنى ئۇنىڭ ئۆز قولىغا تاپشۇرۇش ئىكەن .

— ئاللاغا شۈكۈركىم ، — دېدى ئەزىز نىيازى ، — تەقدىرنىڭ بۇ تاسادىپىيلىقى بىلەن جانابلىرىنىڭ دىدارىنى تۇرپاندا كۆرۈشكە

---

① بۇ كىشى ھازىرقى كۇنده پىشقەدەم زىيالىي ۋە مەشھۇر خەتتات سۈپىتىدە جەمئىيەتكە تونۇلغان ئەزىز نىيازى ئىدى .

مۇشەررەپ بولدۇم ، هاجى ئاكا .

— چوڭ ئىش قىپسىز ، ئۇكام ، — دېدى هاجىم ، — قېنى ئېيتىڭا ، قەمەرخان ئاچىڭىزنىڭ ئاغرىقى راستىنلا شۇنداق ئېغىرمۇ ؟

ئەزىز نىيازى كۈلۈپ تاشلاپ مۇنداق دېدى :

— يوقسۇ ، ئەندىشە قىلمىسىلا ، هاجى ئاكا ، قەمەرخان ئايلام ساق ـ سالامەت ، پەقەت هەر ئېهتىمالغا قارشى ، ئىككىنچى خەتكە دالدا قىلىش ئۈچۈنلا ئۇ خەت شۇنداق يېزىلغان .

شۇ گەپلەردىن كېيىن هاجىم ئىككىنچى خەتنى يەنە ئوقۇشقا كىرىشتى . بۇ خەت ئۇنى ئۇرۇمچىگە بارماسلىققا ، ئەگەر ياخشىسى قۇمۇلغا قايتىپ كېلىشكە قىلىنغان دەۋەتنامە بولۇپ ، ئۇنىڭدا تۆمۇر خەلپىنىڭ پاجىئەلىك ئاقىۋىتى تەكرار ـ تەكرار تىلغا ئېلىنغان . ئۇنىڭدىكى سۆز ـ ئىبارىلەر شۇنداق كۈچلۈك ۋە تەسىرلىك ئىدىكى ، هاجىم قوللىرىنى ئارقىسىغا تۇتقان هالدا ئۆينىڭ ئۇ بېشىدىن بۇ بېشىغا تىنماي مېڭىشقا باشلىدى . ئۇ بىردىنلا ئىزىدا توختاپ ، «... يولۋاس بېگىم بەركامال سەمىمىيەت بىلەن هاجىمدىن ئەپۇ سورايدۇ . جانابىي ئاللانىڭ مۇقەددەس كالامىنى شاهىت قىلىپ تۇرۇپ ، چىن ئىخلاس بىلەن قەسەمياد قىلىدۇركى ، مۇبادا هاجىم قۇمۇلغا قايتىپ كەلسە ، هەتتاكى ئۇرۇمچىدىن باشقا بىر دىياردا تۇرسىمۇ ، ئەبەدىلئەبەد ساداقەتمەنلىكىدە مەهكەم تۇرغۇسىدۇر» دېگەن جۈملىلەرگە يەنە بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاچ :

— يۇرت مۆتىۋەرلىرى مېنى يولۋاسقا ئىشەنسە بولىدۇ دېمەكچىمۇ ؟ — دېدى .

— شۇنداق ، كېمىگە چۈشكەنلەرنىڭ ئۈمىدى بىر دېگەن ماقال بار ، هاجى ئاكا ، — دېدى ئەزىز نىيازى ، — يولۋاس بېگىمنىڭ جانابلىرىغا ساداقەتمەنلىك بىلدۈرگىنىگە مەنمۇ گۇۋاهمەن .

— خەير ، مەن ئۆزۈمنى توختىتىپ بىرقارارغا كەلگۈچە ، سىز تۇرپاندىن كېتىپ قالماڭ ، — دېدى هاجىم گەپنى تۈگىتىپ .

3

— راستىنى ئېيت ، ئۇ خەتتە زادى نېمىلەر يېزىلغان ؟ سەن هاجىم بىلەن مەخپىي كۆرۈشكەندە ، نېمە قۇتراتقۇلۇقلارنىڭ قىلدىڭ ؟

تۇرپان ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ، يادائۇغۇ كەلگەن ، ئېگىز بويلۇق ، چېكىملىكتىن قاربداپ كەتكەن كالپۇكلىرى ئارىسىدا ئىككى تال ئالتۇن چىشى پارقىراپ تۇرغان سەمەت جۇيجاڭ كېچىدىن بېرى سولاقتا ياتقان ئەزىز نىيازنى ئىشخانىسىغا ئالدۇرۇپ چىقىپ ، ئەنە شۇنداق سوراق قىلىۋاتاتتى . ئاپرېسوۋ بىلەن قاسىم ئەپەندى ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا تارتىلغان پەردىنىڭ ئارقىسىدا سوراق ئەھۋالىنى تىڭشاپ تۇراتتى .

— مەندەك بىر ئاددىي پۇقرانىڭ هاجى ئاكامغا ئوخشاش بۇيۇك ئەربابقا قۇتراتقۇلۇق قىلىشى ئەقىلغا سىغامدۇ ؟ — دېدى ئەزىز نىيازى ، — سىز مېنى يەنە قانداقسىگە هاجىم بىلەن مەخپىي كۆرۈشتۇڭ دەيسىز ، ئۇ كىشى مېنى ئۆزىنىڭ هۇجرىسىغا ئوچۇق ـ ئاشكارا باشلاپ كىرگەن تۇرسا !

— هە ئەمىسە ئېيتە ، هېلىقى خەتتە زادى نېمە گەپ بار ؟

— ئەرەبلەردە «ئەتتەكرارۇن قەبھۇن» يەنى بىر گەپنى تەكرارلاۋېرىش يامان ئادەت دېگەن گەپ بار ، — مەسخىرە بىلەن كۇلۇمسىرىدى مەھبۇس ، — هېلىلا سىزگە ئېيتتىمغۇ ، هاجى ئاكامنىڭ چوڭ خوتۇنى قەمەرخان ئايلا سەكرات هالىتىدە يېتىپتۇ . ئۇ خەتتە هاجىم قەدىناس ئايالىنىڭ يۇزىنى ئاخىرقى قېتىم كۆرۈۋالسۇن دېگەندىن بۆلەك گەپ يوق .

— ياق··· ياق··· هەي گەپدان يىگىت ، سىز بىزنى ئالداۋاتسىز ، — دېدى ئاپرېسوۋ پەردىنىڭ ئارقىسىدىن چىقىپ ، — بىز ئاۋۋال باشقا بىر مەسىلىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋالساق بولغۇدەك ، سىز ياش بولغىنىڭىز بىلەن خېلى قاقباش

كۆرۈنسىز. قېنى ئېيتىڭا، سىز زادى نېمە كەسىپ قىلىدىغان ئادەم؟

— بىر باي سودىگەرنىڭ كونتورىدا ئىشلەيمەن. بەزىدە مال سانقۇچىلىق قىلىمەن.

— مانا ـ مانا، رۇسچىدىنمۇ خەۋىرىڭىز بار ئوخشايدۇ. ئەرەبچە، پارسچىدىن ھە، شۇنداقمۇ؟

— ... ...

— قېنى ئېيتىڭا، سىز نەدە ئوقۇغان؟

— ماناستىكى دىنىي مەكتەپتە.

— رۇسچىنى قايسى مەكتەپتە ئۆگەنگەن؟

— مەكتەپتە ئەمەس، ئۆزلۈكۈمدىن ئوقۇپ، ئانچە ـ مۇنچە بىلىۋالغان.

— كىتاب ئوقۇپ تۇرامسىز؟

— چىشىم پانقۇدەك كىتاب بولسىلا، قىزىقىپ ئوقۇيمەن.

— بەللى، بەللى، دېمەك، سىز ئاددىي ئادەمىلەردىن ئەمەس، — دېدى ئاپرېسوۋ ئۆزىنى سالاپەتلىك تۇتۇپ، — قۇمۇلدىكىلەرنىڭ ھاجىمغا ئۇ خەتنى نېمىشقا سىزدىن چىقارغانلىقىمۇ ئەمدى چۈشىنىشلىك بولدى. قېنى ئېيتىڭ، سىز ھاجىمغا نېمىلەرنى دېدىڭىز؟

— ئامانەت خەتنى تاپشۇرغاندىن باشقا ھېچنېمە دېمىدىم.

— ھېچنېمە دېمىسىڭىز، ھاجىم سىز بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، نېمىشقا بىردىنلا ئاينىپ قۇمۇلغا بارىمەن دەپ تۇرۇۋالدۇ؟

— بۇ گەپلەردىن خەۋىرىم يوق، مېنىڭ بۇ ئىشلارغا ئارىلاشقۇدەك سالاھىيىتىمۇ يوق.

— ماقۇلە، شۇنداقمۇ دەپ تۇرايلى، سىز زادى قانچە پارچە خەت ئېلىپ كەلدىڭىز؟

— بىر پارچە.

— يالغان، — دېدى قاسىم ئەپەندى، — مەن ئۆز كۆزۈم

بىلەن كۆردۈم ، بىر پارچە ئەمەس ، ئىككى پارچە .

— مەن ھاجى ئاكامغا پەقەت بىر كونۇبرت بەردىم .

— دېمەك ، سىزنى ئۇچۇقداپ قويمىساق ، — دېدى ئاپرېسوۋ ، — راستىڭىزنى ئېيتمايدىغان ئوخشايسىز ، قېنى ، ساقچى ناچالنىك ، بۇ يىگىتنىكە ھۇنىرىڭىزنى كۆرسىتىپ قويۇڭ .

سەمەت جۇيجاڭنىڭ ئىشارىتى بىلەن يەڭلىرىنى جەينەكلىرىگىچە تۇرۇۋالغان ئۇچ جاللات ئەزىز نىيازغا يېپىشتى .

دەل شۇ چاغدا ھويلىدا دۇكۇرلىگەن ئاياغ تاۋۇشلىرى ئاڭلىنىپ قالدى . ئوغلاقچى مەنسۇر بىر توپ قوراللىق يىگىتلىرى بىلەن ئۆيگە باستۇرۇپ كىرگۈچە ، ئاپرېسوۋ بىلەن قاسىم ئەپەندى پەردە ئارقىسىدىكى ئىشىكتىن باشقا ئۆيگە چىقىۋالدى .

ئوغلاقچى مەنسۇر ئۇن ـ تىنسىز كېلىپ ، ئەزىز نىيازنىڭ پۇت ـ قولىنى بوشاتتى ، ئاندىن تۇرغان يېرىدە تامدەك قېتىپ قالغان سەمەت جۇيجاڭغا قاتتىق ھومىيىپ :

— بىز بىلەن ماڭ ، ھاجى ئاكام سېنى چاقىرىۋاتىدۇ ، — دېدى .

* *

ھاجىم چۈشكۈن قىلغان باغۋارانلىق ئازادە ئىمارەتنىڭ ھويلىسىدا باش ـ كۆزى يېرىلغان سەمەت جۇيجاڭ داق يەرگە تىزلىنىپ :

— بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە ، — دەپ يالۋۇراتتى .

— ماڭا خەت ئېلىپ كەلگەن ئادەمنى تۇتۇپ سوراق قىلىدىغان ھوقۇقنى ساڭا كىم بەردى ؟ ئېيىت ، بولمىسا كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسەن !

— مەن ئېزىپتىمەن ، ھاجى ئاتا .

— قېنى ئېيتە ، سېنى كىم ئېزىقتۇردى ؟

— ... ...

— ئېيت دەيمەن ، — دېدى هاجىم يان قورالىنى چىقىرىپ .

— راستىمنى ئېيتسام ، هاجى ئاتا ، ماڭمۇ ئىلاج يوق . مەن ۋەزىپە كىشىسى . شېڭ دۇبەن جانابلىرىدىن بۇيرۇق بار . قۇمۇل تەرەپتىن كەلگەن هەرقانداق ئادەمنى ، خۇسۇسەن خوجىنىياز هاجى بىلەن باردى ـ كەلدىسى بار ئادەملەرنى تۇتۇپ ، سوراق قىلىپ نەتىجىسىنى مەلۇم قىلىسەن دېگەن .

— بۇ گېپىڭ راستمۇ ؟

— راست ، مېڭ مەرتىۋە راست ، — دېدى سەمەت جۇيجاڭ خۇددى ئۆزىگە قۇتۇلۇش يولى تېپىلغاندەك سەل يېنىكلەپ .

هاجىم قۇمۇلدىن كەلگەن خەتلەرنىڭ ئىككىنچىسىنى ئوقۇپ ، بىر هازا ئارىسالدى بولغاندىن كېيىن ، ئۇرۇمچىگە بارماسلىق خىيالىغا كېلىپ تۇرغاندا ، سەمەت جۇيجاڭ ۋەقەسىنىڭ يۈز بېرىشى ، بولۇپمۇ ئۇنىڭ يۇقىرىدىكى ئىقرارى هاجىمغا چوڭ دەستەك بولۇپ بەردى . شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك ، ئاپرېسوۋۇنى قىچقىرىپ كېلىش ئۈچۈن «قاسىم ئەپەندى قېنى» دەپ توۋلىدى . كىمدۇر بىرى ئۇنىڭ بۇ يەردە يوقلۇقىنى ئېيتتى .

— قېنى سەن ، تۇرسۇن ، هە ، چاپسان بېرىپ ئاپرېسوۋ بىلەن قاسىم ئەپەندىنى قىچقىرىپ كەل ، — دېدى هاجىم ، ئاندىن سەمەت جۇيجاڭغا ئەزىز نىيازىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ بۇيرۇق بەردى ، — هازىردىن باشلاپ بۇ كىشىگە سەن كېپىل ، مۇبادا ئۇنىڭ بىر تال تۈكىگە چېقىلىدىغان بولساڭ ، جېنىڭدىن جۇدا بولىسەن . ئاڭلىدىڭمۇ !

* *

— قېنى ئېيتە ، شېڭ دۇبەن ساڭا نېمىدەپ بۇيرۇق بەرگەن ؟ باش كونسۇل جانابلىرىمۇ ئاڭلىسۇن ، — دېدى هاجىم پەگاھتا قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرغان سەمەت جۇيجاڭغا .

سەمەت جۇيجاڭ ئاستىرتىن ئاپرېسوۋغا قاردى ، ئاپرېسوۋ

ئۇنى كۆرمەسكە سېلىپ جىم ئولتۇراتتى .

— ھەي لومودى ، ئېيت دەۋاتمەن سېنى ، — ۋارقىرىدى ھاجىم . سەمەت جۇيجاڭ تىترەپ كەتتى ۋە ئاخىر دۇدۇقلاپ تۇرۇپ شېڭ دۇبەننىڭ ھېلىقى بۇيرۇقىنى تەكرارلىدى .

— ماڭ ، ئەمدى يوقال كۆزۈمدىن ، — دېدى ھاجىم ، ئاندىن ئاپرېسوۋۇدىن سورىدى ، — ئاڭلىدىڭىزمۇ باش كونسۇل جانابلىرى ، بۇ قانداق گەپ ؟

قاسىم ئەپەندى تەرجىمانلىق قىلىۋاتقىنىدا تەرگە چۆمۈلۈپ كەتتى .

— مۇشۇنداق ئەھۋالدا مەن شېڭ دۇبەنگە قانداق ئىشىنەلەيمەن ، — داۋام قىلدى ھاجىم ، — يەنە قان تۆكۈلۈۋېرىپ ، ئەل ـ يۇرت تېخىمۇ خانۇۋەيران بولمىسۇن ، پۇقرالار تىنچ ـ ئامان تىرىكچىلىك قىلسۇن ، ھەممىمىز ئىناق ـ ئىتتىپاق ئۆتەيلى دەپ ، سىزنىڭ شۇرالار ھۆكۈمىتى نامىدىن بەرگەن كاپالىتىڭىزگە ئىشىنىپ ، ئۇرۇمچىگە بارساممۇ باراي دەۋاتسام ، ئۇ نېمە قىلىپ يۈرىدۇ ! مۇنداق گاختا مەن ئۇرۇمچىگە پوق بار دەپ بارامدىمەن ؟ بولدى مېنى توسماڭ . ماڭا ئەمەل ـ مەنسەپىڭىمۇ كېرىكى يوق . يۇرتقا كېتىپ ئۆز تىرىكچىلىكىمنى قىلىمەن .

بۇنىڭسىزمۇ ئىككى كۈندىن بېرى ھاجىمنى قۇمۇل سەپىرىدىن توسۇش ئۈچۈن ئۇنىڭ بىلەن سائەت ـ سائەتلەپ پاراڭلىشىش ، ئۇرۇمچىگە تېلېگرامما بېرىش ، خەت يېزىش ، ھەتتا كونسۇلخانا ئارقىلىق شېڭ شىسەي بىلەن تېلېفوندا بىۋاستە سۆزلىشىش قاتارلىق ئىشلار بىلەن ھېرىپ ـ ئېچىپ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە تۇرپاننىڭ پىژغىرىم ئىسسىقىغا چىدىمای ھالىدىن كېتەي دەپ قالغان ئاپرېسوۋ ئۇيقۇسىزلىقتىن قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىنى ئاپئاق قولياغلىقى بىلەن سۈرتۈۋېلىپ ، ئاستا گەپكە كىرىشتى . ئۇ ئۆز سۆزىدە ئەزىز نىيازى ۋەقەسى ئۇقۇشماسلىقتىن كېلىپ چىققان ، شېڭ دۇبەننىڭ ھېلىقىدەك بۇيرۇق بەرگىنى يالغان . بۇنى سەمەت جۇيجاڭ ئۆزى ئويدۇرۇپ چىقارغان دەپ چۈشەندۈرۈشكە

تىرىشتى ۋە ھازىرلا شېكى دۇبەنگە تېلېفون بېرىپ ، بۇ بۇيرۇقنىڭ يالغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغانلىقىنى ئېيتىپ ، ھاجىمنىڭ شېكى دۇبەندىن ھەرگىز گۇمانلانماسلىقىغا دەۋەت قىلدى .

— بۇ ئۆزىنىزنىڭ ئىشى . قانداق قىلسىڭىز شۇنداق قىلىڭ ، — دېدى ھاجىم قوشۇمىسىنى تۇرۇپ ، — مەن ئەتە قۇمۇلغا ماڭمىسام بولمايدۇ . خوتۇنۇمنىڭ سەكرات ھالىتىدە ياتقانلىقىنى ئاڭلىدىڭىز . ھەتتا ئۇ خەتنىمۇ كۆردىڭىزغۇ .

ئاپرېسوۋ شېكى دۇبەندىن جاۋاب كەلگۈچە ، ئۇنىڭ بىرەر كۈن سەۋر قىلىپ تۇرۇشىنى ئۆتۈنۈپ :

— ھېچبولمىغاندا ، مېنىڭ يۈزۈمنى قىلىڭ ، — دېدى .

4

ئەتىسى كۈن پاتارغا يېقىن ، ئۇرۇمچىدىن تاھىربەگ باشچىلىقىدا بىر ھال سوراش ئۆمىكى تۇرپانغا يېتىپ كەلدى . بۇ ئۆمەك ئۇرۇمچىدىكى ئۇيغۇر بايلىرىدىن گۆش يۈزلۈك ، قارا ساقال ، ئوتتۇرا بوي كەلگەن روزى ھاجىم ، بېشىغا سەللە ئورىۋالغان قىزىل بۇرۇن ، چارساقال نەزەر قازى ، ئاتاقلىق خۇيزۇ ئۆلىماسى ئېگىز بويلۇق ، يادائىغۇ كەلگەن ، كوسا ساقال ما لياڭجۇن ئاخۇن ، قارا مەخمەل تەقىيە ، ناۋات رەڭ چۈچۈنچە يەكتەك ، سېرىق خۇرۇم ئاياغ كىيىپ ، چىرايلىق بۇرۇت قويۇۋالغان ئېگىز بويلۇق خۇسەيىن چانشېۋ ، قويۇق بۇرۇتى بىلەن تېخىمۇ سالاپەتلىك كۆرۈنىدىغان تۇرسۇنباباي ، كۆرۈنۈشىدىن ئوقۇمۇشلۇق كىشى ئىكەنلىكى نامايان بولۇپ تۇرىدىغان قازاق زىيالىيسى ۋە جامائەت ئەربابى بايموللا قاتارلىق مەشھۇر كىشىلەردىن تەركىب تاپقان . ئۆمەك تەركىبىدە يەنە يۇقىرى دەرىجىلىك ئىككى ھەربىي ئەمەلدارمۇ بار ئىدى .

شىنخەي ئىنقىلابى نەتىجىسىدە ، جۇڭگو تارىخىدا دۇنياغا كەلگەن تۇنجى جۇمھۇرىيەتكە سۇن جۇڭشەن ئەپەندىنى داز ۇڭتۇڭ (بۇيۇك رەئىس جۇمھۇر)لىققا سايلاش ئۈچۈن 1912 ـ يىلى 1 ـ

ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئەنجىگدە چقىرىلغان قۇرۇلتايغا شىنجاڭ ئۇيغۇرلىرىنىڭ ۋەكىلى بولۇپ بارغان تاھىربەگ بۇ كۈنلەردە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەزاسى ، قوشۇمچە مىللەتلەر بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى ئىدى . شېڭ شىسەي تاھىربەگنىڭ بىرقانچە تىلنى بىلىدىغان چوڭ زىيالىي ، ھەممە ئېتىراپ قىلىدىغان جامائەت ئەربابى ۋە خوجىنىياز ھاجىنىڭ سىرداش دوستى ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلگەچكە ، ئۇنى شۇ مەنسەپلەرگە قويغان ، ئەمدىلىكتە بولسا ھال سوراش ئۆمىكىنىڭ باشلىقى قىلىپ ھاجىمنىڭ ئالدىغا ئەۋەتكەنىدى .

تۇرسۇن دولان تاھىربەگنى كۆرۈپ خۇشاللىقىدىن تېرىسىگە پاتماي ، ئۇنىڭ بوينىغا ئېسىلغۇدەك بولۇپ كەتتى . تاھىربەگمۇ ئۇنى باغرىغا بېسىپ :

— يارايسەن ، ئوغلۇم ، مانا ئەمدى بوي ـ بەستىڭ تولۇپ ، يۈزۈڭمۇ ئاپتاپتا كۆيۈپ ھەقىقىي جەڭچىگە ئوخشاپسەن ، — دېدى .

— رەھمەت ، بەگ ئاتا ، مۇبارەك دىدارلىرىنى كۆرۈپ ئانا شەھىرىم ئۈرۈمچىنى كۆرگەندەك بولۇۋاتىمەن ، — دېدى تۇرسۇن ، ئاندىن ، — ئۈرۈمچىدىكى يېقىنلىرىمىزنىڭ ھەممىسى تىنچلىقتۇ ؟ — دەپ سوراپ تاشلاپ «ۋاللىدە» قىزىرىپ كەتتى .

تاھىربەگ بۇ قىزىرىشنىڭ سەۋەبىنى دەرھال چۈشىنىپ :

— ھەممەيلەن تىنچلىق ، سېنىڭ ياخشى كۆرىدىغان كىشىڭمۇ تىنچلىق ، — دەپ مەنىلىك كۈلۈپ قويدى . تۇرسۇن دولان يەرگە قاراپ تۇرغاچقا تاھىربەگنىڭ كۈلۈمسىرەپ تۇرغان كۆزلىرىدە ياش ئەگىپ تۇرغىنىنى كۆرمەي قالدى .

تۇرسۇننىڭ سۆيگىنى زۇۋەيدە بىرنېمە بولدىمۇ ، نېمە !

* *

ئۆمەك يېتىپ كېلىش بىلەنلا دوقمۇش ـ دوقمۇشتا تۆت بۇرجەكلىك يوغان تامغا بېسىلغان ئېلانلار چاپلاندى . بۇ ئېلانلاردا تۇرپان ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى سەمەت دېگەن «بۇزغۇنچى

ئۇنسۇر»نىڭ خىزمەت ھوقۇقىنى سۈيىئىستېمال قىلىپ ، شېڭ دۇبەن نامىدىن يالغان بۇيرۇق ئويدۇرۇپ چىقىپ شېڭ دۇبەن بىلەن ھاجىمنىڭ ئارىسىنى بۇزۇشقا ئۇرۇنغانلىقى ، بۇ ئېغىر جىنايىتى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغانلىقى ۋە بۇ ھۆكۈمنىڭ دەرھال ئىجرا قىلىنىدىغانلىقى جاكارلانغان .

دەرۋەقە شۇ ئاخشىمى بەش چېرىك سەمەت جۈيجاڭنى ئۆيىدىن سۆرەپ چىقىپ ، تۆت كوچا ئاغزىدا ئېتىپ تاشلىدى . بۇ ئىش ئەلياتار چاغقىچە پۈتۈن شەھەرگە پۇر كەتتى .

ئىككىنچى كۈنى چاشگاھ ۋاقتىدا تاھىرېگ ئۆز ھەمراھلىرى بىلەن ھاجىمنىڭ قېشىغا پەتنگە كەلدى . سالام ـ سەھەتتىن كېيىن ، تۇرلۇك ـ تۇمەن گۈللەر خۇش پۇراق چېچىپ تۇرغان ئۇزۇم بارىگى ئاستىدا ، تۇرپان دىيارىنىڭ يازلىق نازۇنېمەتلىرى بىلەن تولغان مول داستىخان ئۈستىدە گەپ باشلاندى . تاھىرېگ ئۆز ھەمراھلىرىنى بىر قۇر تونۇشتۇرۇپ ئۆتكەچ ، بۇ ئۆمەكنىڭ بۇ يەرگە كېلىشتىكى مەقسىتى يازنىڭ پىژغىرىم ئىسسىقىدا ئۇزۇن يول بېسىپ كەلگەن ھاجىمدىن ھاردۇق سوراش ، سەمەت جۈيجاڭنىڭ باشباشتاقلىق قىلىپ قويغىنى ئۈچۈن شېڭ دۇبەنگە ۋاكالىتەن كۆڭۈل ئېيتىش ۋە ئۇرۇمچىدىكى ھەر مىللەت ، ھەر ساھە خەلقلىرى نامىدىن ، شەخسەن شېڭ دۇبەن نامىدىن ھاجىمنى قارشى ئېلىش ئىكەنلىكىنى بايان قىلدى ۋە ئەسلىدە «دۇبەن جانابلىرى ئۆزى كەلمەكچى بولغان» بولسىمۇ ، ھۆكۈمەتنىڭ جىددىي ئىشلىرى بىلەن بەند بولۇپ قالغانلىقتىن كېلەلمىگەنلىكىنى ئېيتىپ ئۆزرىخاھلىق سورىدى .

— رەھمەت ، ھەرقايسىلىرى كۆپ جۇڭاپلا ، — دېدى ھاجىم ھەممىگە تەكشى قاراپ .

ئارقىدىنلا ھېلىقى ئىككى ھەربىي ئەمەلدار ئورۇنلىرىدىن دەس قوپۇپ ھاجىغا ھەربىيچە سالام بەجا كەلتۈرگەچ ، ئۇلارنىڭ بىرى «بۇزغۇنچى ئۇنسۇر» سەمەتنىڭ سۈيىقەستلىك ھەرىكىتى ئۈچۈن شېڭ دۇبەننىڭ ھاجىمدىن قاتتىق خىجالەتچىلىك بىلەن

كەچۈرۈم سوراپ ، ئالاھىدە مەكتۇپ يازغانلىقىنى ئېيتىپ ، يوغان بىر لېپاپنى ئۇنىڭغا سۇندى ۋە ئۇ «بۇزغۇنچى ئۇنسۇر تېگىشلىك جازاسىنى تارتتى» دېدى .

— ئۇقتۇم ، — دېدى ھاجىم قاپىقىنى سېلىپ ئولتۇرۇپ .

شۇنىڭدىن كېيىن ئۆمەكنىڭ باشقا ئەزالىرىمۇ ھاجىمنى ئۇرۇمچىگە تەكلىپ قىلىپ ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەپ كەتتى .

ھاجىم ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە يارىشا ئىككى ـ ئۈچ ئېغىز گەپنى سىلىق قىلدىيۇ يەنە بىردىنلا چېچىلىشقا باشلىدى :

— گەپ چىرايلىق بولغان بىلەن ئىشەنگەن تاغدا كېيىك ياتمىغان تۇرسا ، مەن ئۆلەيمۇ ، ئۆچەيمۇ ؟ ھەممىلىرىگە مەلۇم ، مەن يۇرت ۋە مىللەتنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن ، پۇقرانى زۇلۇمدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ، ئۇزاق يىللار قان كېچىپ كۈرەش قىلدىم . كېيىن شېڭ دۇبەنمۇ ھەق يولغا كىرىپ ، يارىشايلى دېدى ، ياراشتۇق . توغرىسى بىزنى شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى ياراشتۇردى ، ئىككىمىز يەنە شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ ياردىمى بىلەن ما جۇڭگىنىڭ دېگەن لوموددىنى يۇرتتىن قوغلاپ چىقاردۇق . بەزىلەر ئۆزى مۇسۇلمان تۇرۇپ كاپىرلار بىلەن بىرلەشتى دەپ مېنى تىللاپ قارغاشتى . سابىت دامۇللىنىڭ «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن بىر نېمىسىنى ئۆرۈپ تاشلاپ ، ئۆزىنى تۇتقۇن قىلسام بەزىلەر ئۆز مىللىتىنى خىتايلارغا تۇتۇپ بەردى دەپ مېنى ھېلىمۇ قارغاۋاتىدۇ . مەن خاتا قىپتىمەنمۇ ؟ ياق ، مەن خاتا قىلمىدىم .

ئۇزۇم بارىڭنىڭ سايىسىدە بولۇشىغا قارىماي تىنچىق ئىسسىقتا تەرلەپ ـ پىشىپ كەتكەن كىشىلەر يۇز ـ كۆزلىرىدىكى تەرلىرىنى ئېرىتىشنىمۇ ئۇنتۇپ ، چوڭقۇر سۈكۈتكە چۆمۈپ ئولتۇراتتى . پەقەت قاسىم ئەپەندىنىڭ ياردىمى بىلەن بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان ئاپرېسوۋۇنىڭلا پات ـ پات سەرەڭگە چېقىۋاتقىنى ئاڭلىنىپ قالاتتى .

— ئەگەر مەن شۇ ئىشلارنى قىلمىسام ، — داۋام قىلدى

هاجىم ، — قان تۆكۈلۈش توختىمايتتى ، يۈرت پارچىلىنىپ كېتەتتى ، تىنچلىق بولمايتتى ، پۇقرالار تېخىمۇ خانىۋەيران بولۇپ كېتەتتى . مانا باش كونسۇل جانابلىرىمۇ بۇ يەردە ئولتۇرۇپتۇ ، شېڭ دۇبەن مىللەتلەر باراۋەرلىكىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ ، خەلقنى جەبىر - زۇلۇمدىن قۇتقۇزىدىغان ئادىل سىياسەتنى ئەمەلگە قويۇپ ، يۈرتنى بىللە سورايمىز دەپ ۋەدە بەرگەندىن كېيىن بۇ ۋەدىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا شۇرالار ھۆكۈمىتى كېپىل بولغاندىن كېيىن ، مەن شېڭ دۇبەنگە ، شۇرالار ھۆكۈمىتىگە ئىشىنىپ ئۇرۇمچىگە كېلىشكىمۇ رازى بولدۇم . شۇنداقمۇ ، باش كونسۇل جانابلىرى ؟

— شۇنداق ، شۇنداق ، — تەستىقلىدى ئاپرېسوۋ .

— شۇنداق تۇرۇقلۇق ، سەمەت دېگەن مۇرتەت ھېلىقىدەك ئىشلارنى قىلسا مېنىڭ ئوغام قايىنىمامدۇزە ! سەمەتنىڭ يۆلەنچۈكى بولمىسىزە شۇنداق قىلالامدۇ ! ئۇنىڭ بۇ ئىشنى دۇبەننىڭ بۇيرۇقى بىلەن قىلدىم دېگىنى مەيلى راست ، مەيلى يالغان بولسۇن ، مېنىڭ ئۇيقۇمنى ئېچىپ قويدى . كېيىنكى پۇشايمان ئۆزۈڭگە دۇشمەن دەپ ، مەنمۇ جاھاننىڭ شۇنچىلىكلىكىدە يولۇمنى تېپىۋالاي ! كېيىنلىكته ، ئايرىلغانغا ئۆلمەيمەن ، ئەقىدەمگە يىغلايمەن دەپ لېۋىمنى چىشلەپ يۈرمەي !

ئاپرېسوۋ بىرنېمە دېمەكچى بولۇپ تەمشىلۈندى ، ھاجىم ئۇنى كۆرمىدىمۇ ياكى كۆرمەسلىككە سالدىمۇ :

— گەپ شۇ ، ئاغىنىلەر . جۇمە ۋاقتىغا ئاز قاپتۇ ، — دەپ ئورنىدىن تۇردى .

شۇنىڭ بىلەن گەپ تۈگىدى .

سورۇندىكىلەر قوزغىلىشقاندا ، ئاپرېسوۋ دەرھال تاھىرىگنى قولتۇقلاۋلىپ :

— ئۇنىڭغا ئۆزىڭىز بىرنېمە دېمىسىڭىز بولمىدى . ئاڭلىشىمچە ، ئۇ سىزنىڭ گېپىڭىزنى يىرالمايدىكەن ، — دېدى .

تاھىرىگ ماقۇل بولدى .

5

هاجىم خاس بىر ئۆيده تاھىربەگ بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ ، ئەسلىده ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ، ئاندىن ئاستانىگە بېرىپ مەخسۇتباينىڭ قەبرىسىنى يوقلاپ ئۆتۈش ئۈچۈنلا تۇرپانغا كەلگەنلىكىنى ، تاسادىپەن قۇمۇل مۇتىۋەرلىرىنىڭ دەۋەتنامىسىنى ئوقۇپ ، تازا ئارىسالدى بولۇپ تۇرغانىنىڭ ئۈستىگە ، سەمەت جۇيجاڭ ۋەقەسىنىڭ يۈز بەرگەنلىكىنى ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە بارماسلىق قارارىغا كەلگەنلىكىنى ئېيتىپ ئۆتكەچ مۇنداق دېدى :

— بېگىم ، ئۆزلە تازىمۇ گاختىدا كەپتىلا . مېنى مەخسۇتبايدىن ئايرىغان خۇدايىم ئۆزلەدىن ئايرىمىغاي . سەمەت دېگەن مۇرتەتنىڭ قىلغانلىرىدىن دۇبەننىڭ نىيىتىنى چۈشەنگەنلا . ئۆزلەنى باش قىلىپ مېنىڭدىن ھال سوراشقا ئۆمەك ئەۋەتكىنىمۇ بىر ياڭزا . قۇمۇلدىن كەلگەن خەتلەرنىمۇ ئوقۇپ چىقتىلا ، ئېيتسىلاچۇ ، ئۇرۇمچىگە بېرىش نىيىتىدىن يانغىنىم خاتا بوپتۇمۇ ؟

تاھىربەگ قۇمۇلدىن كەلگەن خەتلەرنىڭ ئىككىنچىسى ئۈستىگە ئېڭىشكەن پېتى ئەگرى ساپلىق غاڭزىسىنى شوراپ جىم ئولتۇراتتى . ئالدى تەرىپىدىن قارىغاندا قوڭۇر چاچلىرى ئارقىسىغا تارالغان كەڭ پېشانىلىك ، ئاق سېرىق كەلگەن بۇ ئادەم ئەللىك ياشلاردىن ئاشقاندەك كۆرۈنسىمۇ ، ئارقا تەرەپتىن قارىغاندا ، مۇكچىيىپ قالغان بوۋايدەك كۆرۈنەتتى .

— ھاجىم ، — دېدى ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ ، — ئۆزلىرىنىڭ ئالدىلىرىدا گەپدانلىق قىلماسلىقىم لازىم ئىدى ، ئەمما بىز ئىككىمىز قىيامەتلىك دوستلاردىن بولغىنىمىز ئۈچۈن ھەرقانداق گەپنى قىلسام ، خاپا بولمايدىغانلىرىغا ئىمانىم كامىل . قەدىمكىلەر دوست يىغلىتىپ ئېيتار ، دۇشمەن كۈلدۈرۈپ ، دەپتىكەن . مەن گەپنىڭ ئوچۇقىنى ئېيتاي ، ئالتەشەھەردىن بۇ يەرگىچە كېلىپ ئەمدى ئۇرۇمچىگە بارمايمەن دېيىشلىرى خاتا .

— خاتا ؟

— هه ، شۇنداق ، هەتتا خەتەرلىك .

— نېمە دەۋاتىسىز ؟ مەن سىزدىن مۇنداق گەپ چىقۇر دەپ ئويلىماپتىمەن ، — دېدى هاجىم بوينىنى تولغاپ .

— خاپا بولسىلامۇ مەيلى . مەن ئېيتىشقا تېگىشلىك بولغان گەپلىرىمنى ئېيتىمسام بولمايدۇ . بۇ مېنىڭ دوستلۇق قەرزىم . هازىرقى كۈندە پۈتۈن يۇرت ۋە مىللىتىمىزنىڭ تەقدىرى خوجىنىياز هاجىم دېگەن نام بىلەن مەھكەم باغلانغان . ئۆزلىرى خۇددى بىر پۈتۈن پادىنىڭ سەركىسىگە ئوخشايدىلا . مۇبادا خاتا يول باشلاپ قويسىلا ، پۈتۈن پادا دەھشەتلىك ئاقىۋەتكە ئۇچرايدۇ . يەنى خۇددى بۇگۈن ئەتىگەن ئۆزلىرى ئېيتقاندەك يۇرتىمىزدا هەرگىز تىنچلىق ، ئەمىنلىك بولمايدۇ ، قان تۆكۈلۈش توختىمايدۇ ، يۇرت پارچىلىنىدۇ . تەڭلىك ، ئەركىنلىك ئۇچۇن قۇربان بولغان سان ـ ساناقسىز شېهىتلەرنىڭ قېنى بىكار ئاققان بولىدۇ . تاڭلا مەھشەر كۈنى خۇدانىڭ ئالدىدا نېمىدەپ جاۋاب بېرىدىلا ؟

— يوچۇنلا گەپلەرنى قىلىۋاتىسىزغۇ ! مەنزە شۇرالار هۆكۈمىتىنىڭ گېپىگە ئىشىنىپ ، شېڭ دۇبەن بىلەن ياراشقىنىم ئۇچۇن ، سابىت دامولا هۆكۈمىتىنى ئۆرۈپ تاشلىغىنىم ئۇچۇن مەھشەر كۈنى جاۋاب بېرەمدىمەن ؟

— يوقسۇ ، مەن ئۇنداق دەۋاتقىنىم يوق . ئۇ چاغدا ئۆزلىرى توغرا قىلغان ، ئەمدى ئۇرۇمچىگە بارمايمەن دېسىلە ، شۇ توغرا قىلغان ئىشلىرىنىڭ هەممىسىنى بەربات قىلىدىلا ، — دېدى تاهىربەگ ، ئاندىن مەسىلىنى تەمكىنلىك بىلەن چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى ۋە خېلى ئۇزاق سۆزلەشكەندىن كېيىن ، ئۆز گېپىنى مۇنداق خۇلاسىلىدى :

— بىرىنچىدىن ، جىمسار پۈتۈمى بۇزۇلىدۇ . ئۇنى بىز ئاشكارا بۇزغان بولىمىز . شېڭ دۇبەن بىلەن باشقىلاتىن دۈشمەنلىشىشكە توغرا كېلىدۇ . يولۋاس بېگىمگە كەلسەك ، ئۇ بىزنىڭ شېڭ دۇبەن بىلەن ياراشتىمىزغا بۇرۇنلا قارشى ئىدى .

قۇمۇلغا بارسىلا ئۇ ۋە ئۇنىڭغا ئوخشاش كىشىلەر ئۆزلىرىنى دەيدەيگە سېلىپ ، نەتىجىدە يەنە ئۇرۇش باشلىنىپ كېتىشى تۇرغان گەپ . مەھمۇت سىجاڭ باشچىلىقىدىكى نەچچە مىڭ كىشىلىك قوشۇنچۇ ، ئۇلارمۇ ئالتەشەھەر تەرەپتە شېڭ دۇبەننىڭ چېرىكلىرى بىلەن باشقىدىن ئۇرۇشسا ، پۈتۈن تارىم ۋادىسى قانغا بويالمامدۇ ؟ ئۇ ھالدا پۇقرانىڭ ھالى نېمە بولىدۇ ؟ ئىككىنچىدىن ، قازارا شېڭ دۇبەن بىلەن ئۇرۇشۇپ قالساق شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ ئىشەنچ ۋە كاپالىتىدىن تامامەن مەھرۇم قالىمىز . ئۇ ھالدا شۇرالار ھۆكۈمىتى بىزگە يەنە ياردەم بېرەمتى ! شۇنىڭ ئۈچۈن شېڭ دۇبەن بىلەن يامانلىشىپ قالمىغان ئىشنى ھەرگىز قىلماسلىقىمىز كېرەك . سەمەت جۇيجاڭ ۋەقەسىگە كەلسەك ، بۇنىڭدىن ئارتۇقچە خاپا بولۇشنىڭ ھاجىتى يوق . ھاكىمىيەت دېگەن شۇنداق نېمە . بۇرۇنقى زامانلاردىمۇ پادىشاھلار ھەتتا ئۆز پۇشتىدىن تۆرەلگەن شاھزادىلىرىنىڭمۇ ئىش ـ ھەرىكىتىنى مەخپىي تەپتىش قىلىپ تۇرۇشقا خاس خۇپىيەلەرنى (ئىشپىيونلارنى دېمەكچى — ئا) قويغان...

— بېگىم ، — دېدى ھاجىم ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈپ ، — سىز شېڭ دۇبەنگە بۆلەكچىلا ئىشىنىپ كەتكەن ئوخشىمامسىز ؟

— ئۇنىڭ ئۆزىگە ئەمەس ، شۇرالار ھۆكۈمىتى شاھىتلىقىدا تۇزۇلگەن جىمسار پۇتۇمىگە ئىشىنىمەن .

— ئەگەر ئۇ كۇنلەرنىڭ بىرىدە جىمسار پۇتۇمىنى سېسىق پايتىما ئورنىدا چۆرۈۋەتسىچۇ ؟

— ياق ، ئۇنىڭ ھەددى ئەمەس . شۇرالار ھۆكۈمىتى بۇنىڭغا ھەرگىز يول قويمايدۇ ، — دېدى تاھىر بەگ ئاندىن ئاۋازىنى بىرئاز پەسەيتىپ داۋام قىلدى ، — شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ ما جۇڭيىڭنى ئۆز پاناھىغا ئېلىپ ، ئۇنىڭ چېرىكلىرىنى خوتەندە سالامەت ساقلاپ قېلىشىدا بىر سىر بار دەپ ئويلايمەن . يەنى مۇبادا ، شېڭ دۇبەن شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ ئىرادىسىگە قارشى ئىش قىلسا ، مەسىلەن ، ئۇ جىمسار پۇتۇمىنى ئاياغ ئاستى قىلىپ ، شۇرالار ھۆكۈمىتىنى

تەڭلىكتە قويىدىغان بولسا ، شۇرالار ھۆكۈمىتىنى ئۇنى ما جۇڭيىڭنىڭ قولى بىلەن بوغۇپ تاشلىماقچى بولسا كېرەك .

— شۇرالار ھۆكۈمىتى شېڭ دۇبەنگمۇ تارا ئىشىنىپ كېتەلمەيدۇ دېمەكچىمۇسىز ، بېگىم ؟

— مەن شۇنداق ئويلايمەن . چۈنكى ، شېڭ دۇبەن ياپونىيىدە ئەسكىرىي تەلىم ئالغان . شۇرالار ھۆكۈمىتى ياپونلاردىن بەك ئېھتىيات قىلىدۇ .

— سىلەر ئوقۇغان ئادەملەر بۆلەكچىلا گەپدان بولىدىكەنسىلەر ، — دېدى ھاجىم سەل بوشىشىپ ، — سىزنىڭ بۇ گەپلىرىڭىزنى ئاڭلاپ ، مېنىڭ بېشىم قېتىپ قالدى . مەن ئويلىنىپ كۆرۈپ ، ئەتە جاۋاب بېرەي .

تاھىربەگ ئۆز گەپلىرىنىڭ ھاجىغا شۇنچىلىك تەسىر قىلغانلىقىدىن خۇشال بولۇپ ، ئاپرېسوۋۇنىڭ قېشىغا كەتتى .

* *

شېڭ شىسەي ھاجىنىڭ تۇرپاندىن قۇمۇلغا كەتمەكچى بولغانلىقىنى ئۇققان ھامان ، گۇچۇڭدىكى بىر ئاتلىق تۇەن (پولك) بىلەن پىچاندىكى بىر ئاتلىق يېڭ (باتالىيون)نى قۇمۇل بىلەن تۇرپان ئارىلىقىدىكى يەتتەقۇدۇق دېگەن يەردە ئۇنى توسۇشقا ئەۋەتكەنىدى . ئاپرېسوۋ ھاجىنىڭ قۇمۇلغا كېتىش نىيىتىدىن يانغانلىقىنى ئۇققان ھامان ، شېڭ شىسەيگە خۇش خەۋەر يەتكۈزدى . شېڭ شىسەي يەنە بىرەر گۇمان تۇغدۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن ، يەتتەقۇدۇقتىكى ئەسكەرلىرىگە دەرھال ئۆز جايلىرىغا قايتىشقا بۇيرۇق بەردى .

ھاجىم ئۇرۇمچىگە مېڭىشتىن بۇرۇن ئاستانىگە بېرىپ ، مەخسۇت مۇھتىنىڭ قەبرىسىنى يوقلىدى ۋە ئەزىز نىيازىنى قۇمۇلغا ساق ـ سالامەت يەتكۈزۈپ قويۇشنى تۇرپان ھاكىمىغا تاپشۇردى .

تۇرسۇن دولاننىڭ تۇرپاندا يازغان كۈندىلىك خاتىرىسىنىڭ ئاخىرقى بېتى مۇنۇ قۇرلار بىلەن ئاياغلاشتى :

«ھەر نېمە بولسا بۇ ئىشلار چىرايلىقچە تۈگىدى . ئەگەر ھاجى ئاتام ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇۋېلىپ ، قۇمۇلغا ماڭغان بولسا (مېنىڭمۇ ئايرىلىپ قېلىشىم ئەلۋەتتە تەس بولاتتى) ، ئۇ چاغدا يەنە قانداق تراگېدىيە باشلىناتتىكىن ! يېشىم يېگىرمە بىردىن ئاشقان بىلەن مەن تېخى بەكلا گۆدەك ئىكەنمەن . تەقدىرنىڭ ئويۇنلىرى نېمىدېگەن كۆپ ! بۇ دۇنيا بىر سەھنىگە ئوخشايدىكەن . بىز ئادەم بالىلىرى خۇددى سەھنىگە چىققان ئارتىسلاردەك ئۆزىمىزگە بۆلۈنگەن رولنى بەجا كەلتۈرىدىكەنمىز . ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن يەنە قانداق ئويۇنلار باشلىنىدىكىن ؟ قىزىق ، مەن بۇ كۈنلەردە غەلىتە ـ غەلىتە خىياللارغا چۆكىدىغان بولۇپ قالدىمغۇ . قانداقتۇر بىر تېپىشماقنىڭ جاۋابىنى تاپالمايۋاتقاندەك ئىچىم تىت ـ تىت بولۇپ كېتىۋاتىدۇ . ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن تۇزىلىپ قالارمەنمىكىن ـ يا ! ئاھ ئۇرۇمچى ، ئاھ زۇبەيدە !»

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

يىگىرمە. ئۇچىنچى باب

سەرلەۋھىسىز پاراڭلار

1

ئەنسىرىگەك ئەنسارى بىكارغىلا ئەنسىرەپ يۈرگەن ئوخشايدۇ. قۇمۇلدىكى ئاقساقال مۆتىۋەرلەرمۇ بىھۇدە غەم ـ ئەندىشە قىلىپ، ھېلىقى ئەزىز ئەپەندى دېگەن كىشىدىن مەخپىي خەت يازغان بولسا كېرەك، مانا توپتوغرا بىر يىل ئۆتۈپ كەتتى، ھېچ ئىش بولمىدى. ئەكسىچە بۇلتۇر ياز كۈنلىرى ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ جەنۇبىدىكى ئۇلانباي ئورمانلىقىدا ئىككى مىڭدىن ئوشۇق كىشىنىڭ قاتنىشىشى بىلەن داقا ـ دۇمباق، ناغرا ـ كاناي سادالىرى ئىچىدە ئۆتكۈزۈلگەن داغدۇغىلىق قارشى ئېلىش مۇراسىمىدا شېڭ شىسەي ھاجى بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەندىن بۇيان، بىرنەچچە يىللىق قانلىق جەڭلەردە بىر ـ بىرىنى يەپ تاشلىغۇدەك ئەلپازدا ئېلىشىپ كەلگەن بۇ ئىككى رەقىب ئەمدى قەدىناس دوستلاردەك ئىرمىاش ـ چىرمىاش بولۇشۇپ كەتكەنىدى. شۇ كۈندىكى مۇراسىمدا شېڭ شىسەينىڭ ئېغىزىدىن چىققان تەنتەنىلىك سۆزلەر ھېلىمۇ ھاجىنىڭ قۇلاق تۈۋىدە جاراڭلاپ تۇرغاندەك سېزىلەتتى:

— ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ نىجاتچىسى خوجىنىياز ھاجىغا شان ـ شەرەپلەر بولسۇن! ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي قەھرىمانى بولۇشقا مۇناسىپ بۇ زاتنىڭ ئۈرۈمچىگە قەدەم تەشرىپ قىلىپ، مەن بىلەن بىرلىكتە يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغانلىقى شاراپىتىدىن شىنجاڭ تارىخىدا يېڭى بىر سەھىپە

ئېچىلدى .

شېكۇ شىسەينىكۇ سۆزى ئاياغلىشىش بىلەن : «مەن سىزنى ۋە ئۇيغۇر خەلقىنى يەنە بىر قېتىم تەبرىكلەيمەن . بۇگۈندىن باشلاپ سىزنىكۇ نامىڭىز يېقىنقى زامان شىنجاڭ تارىخىدا ھاكىمىيەتنىكۇ ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋىسىگە ئېرىشكەن تۇنجى ئۇيغۇر دەپ يېزىلىدۇ » دېگەندى ئاپىرىسوۋ ، ھاجىنىكۇ قولىنى مەھكەم سىقىپ تۇرۇپ .

شۇنىڭدىن باشلاپ ، ھاجىم مۇئاۋىن رەئىسكە خاس ھەشەمەتلىك ئىشخانىدىكى يېشىل موۋۇت قاپلانغان يوغان ئىش ئۈستىلىنىكۇ يېنىدا يۇمشاق كرېسلوغا يۆلىنىپ ئولتۇرىدىغان ، ھەپتىدە بىر قېتىم ئېچىلىدىغان شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەزالىرىنىكۇ يىغىنىغا ئىزچىل قاتنىشىپ ، پىكىر بايان قىلىدىغان بولدى . شېكۇ شىسەي ئۇنىكۇ پىكىرلىرىگە ئەستايىدىل قۇلاق سېلىپ ، ھەربىر مەسىلە ئۈستىدە ئۇنىكۇ رايى بويىچە قارار چىقىرىلىشىنى تەلەپ قىلاتتى . ھۆكۈمەت رەئىسى لى يۇڭ دېگەن ئۆچكە ساقال مويسىپىت كىشىمۇ ئۆزىنىكۇ مۇئاۋىنى بولغان ھاجىنى ھۆرمەتلەپ : «بۇ يۇرت سىلەرنىكۇ ، سىز دېگەن مۇشۇ يۇرتنىكۇ ئاتىسى ، سىز نېمە دېسىڭىز شۇ» دەپ مۇلايىم كۈلۈمسىرەپ تۇراتتى . ھاكىمىيەت ئورگانلىرىغا ئەمەلدار تەينىلەشتە ھاجىنىكۇ پىكىر - تەلەپلىرى ئېتىبارغا ئېلىنىپ ، ئۇيغۇر ۋە باشقا مۇسۇلمان مىللەتلەردىن نۇرغۇن كىشى نازىر ، مۇئاۋىن نازىر ، ۋالىي ۋە ھاكىم قاتارلىق مەنسەپلەرگە تەينىلىنىپ كەتتى .

بولۇپمۇ ، شېكۇ شىسەينىكۇ چوڭ - كىچىك يىغىنلاردا ۋە مەتبۇئاتتا ئۇزلۇكسىز ئېلان قىلىنىپ تۇرغان ئاجايىپ نۇتۇقلىرى — مىللىي زۇلۇم ۋە تەڭسىزلىكنى تۇگىتىپ ، مىللەتلەر باراۋەرلىكىنى قەتئىي ئەمەلگە قويۇش ، دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكنى قوغداش ، پارىخورلۇقنى تۇگىتىپ ، ئەدلىيە ئىشلىرىدا ئادالەتنى يولغا قويۇش ، دېھقان - چارۋىچىلارنى قىينىچىلىقتىن قۇتقۇزۇش ، مىللىي مەدەنىيەت ۋە مائارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇش تەدبىرلىرى ۋە ناھايەت ھۆكۈمەتنىكۇ سىياسىي

پروگراممسی بولغان «ئالته بۇيۇك سياسەت»[1] نى ئوتتۇرىغا قويغانلىقى ، ھەقىقەتەن شىنجاڭدا يېڭى بىر دەۋرنىڭ باشلانغانلىقىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى .

2

«شېڭ دۇبەن — ياڭ جاڭجۇن ئەمەس ، ھازىرقى دەۋرمۇ تۆمۇر خەلىپە ياشىغان دەۋر ئەمەس» دەپ ، ئاپرېسوۋ توغرا ئېيتىپتىكەن . ھاجىم ئاپرېسوۋنىڭ شۇ گەپلىرىنى ئويلاپ ئولتۇرغاندا ، بۇلتۇر بولغان بىر ئىش ئېسىگە چۈشۈپ قالدى :

كۇز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ھاجىمنىڭ گۇڭگۇەڭنگە[2] قوراللىق مۇھاپىزەتچىلەر ئولتۇرغان بىر يۇك ماشىنىسى بىلەن ئىككى قارا پىكاپ كىرىپ كەلدى . پىكاپلارنىڭ بىرىدە شوپۇردىن باشقا كىشى كۆرۈنمەيتتى ، ئىككىنچىسىدە شېڭ شىسەي ئولتۇراتتى . ھاجىم دەرھال ئالدىغا چىقىپ ئوچۇق چىراي قارشى ئالدى .

— مەن فۇجۇشى جانابلىرى بىلەن ئىككىنچىزگە ئاتاپ يېقىندا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن مۇشۇ بىر جۈپ پىكاپنى ئالدۇرغانىدىم ، — دېدى شېڭ شىسەي قۇياش نۇرىدا پارقىراپ تۇرغان پىكاپلارنى كۆزى بىلەن ئىما قىلغاچ ، ھاجىمنىڭ قولىنى مەھكەم سىقىپ تۇرۇپ ، — بۇ ئاددىي سوۋغام فۇجۇشى جانابلىرىغا مەقبۇل بولسا ، ئۆزۈمنى بەختىيار ھېسابلار ئىدىم .

ھاجىم تاھىر بەگنىڭ تەرجىمانلىقىدا رەھمەت ـ ھەشقاللا ئېيتىپ ، ئۆزىگە تەقدىم قىلىنغان پىكاپنى كۆزدىن كەچۈرۈپ

---

① ئالته بۇيۇك سياسەت — «جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوستلىشىش ، مىللەتلەر باراۋەرلىكىنى ئەمەلگە قويۇش ، پارىخورلۇقنى يوقىتىش ، تىنچلىقنى ساقلاش ، قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىش» دېگەنلەردىن ئىبارەت .

② گۇڭگۇەن — قەدىمكى زامانلاردا «مەشھۇر بەگ ـ خوجىلارنىڭ قەسىر ئوردىسى» دېگەن مەنىدە بولۇپ ، كېيىنچە ھەشەمەتلىك قورۇ ـ جايلارمۇ شۇنداق ئاتىلىدىغان بولغان . ھاجىمنىڭ گۇڭگۇەنى ھازىرقى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق دوختۇرخانىسىنىڭ قارشىسىدىكى شەھەرلىك سودا ئىدارىسىنىڭ ئائىلىلىكلەر قورۇسىنىڭ ئورنىدا ئىدى .

بولغاچ ، شېڭ شىسەينى ئۆيگە باشلىدى .

داستىخان ئۈستىدىكى ئۈزۈن ـ قىسقا پاراڭلاردىن كېيىن ، شېڭ شىسەي كۈلۈپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى :

— مەن فۇجۇشى جانابلىرىنى تەبرىكلەيمەن ، ئىككىمىزنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇغۇچى چىقىرىش دېگەن ئارزۇيىمىز ئەمەلگە ئاشىدىغان بولدى . باش كونسۇل ئاپرېسوۋ جانابلىرى موسكۋا بىلەن سۆزلىشىپ بوپتۇ ، ئەمدى سوۋېت تەرەپ بىلەن رەسمىي كېلىشىم تۈزسەكلا بولىدۇ[1] .

— دۇبەن جانابلىرىنىڭ مېنىڭ ئارزۇيۇمنىمۇ يەردە قويمىغانلىقىغا كۆپتىن ـ كۆپ رەھمەت ، — دېدى هاجى ناهايىتى خۇشال بولۇپ ۋە شېڭ شىسەي ئۈزاپ چىققان هامان تۇرسۇن دولاننى ئالدىغا چاقىردى .

— بولىدى قىل ، بالام ، ئوغۇل بالا دېگەن سەۋرلىك بولىدىغان ، — دېدى هاجىم چاچلىرى ئۆسۈپ ، چىرايى زەپىرانەك سارغىيىپ كەتكەن تۇرسۇن دولانغا ، — سېنى ئورۇس يېرىگە ئوقۇشقا ئەۋەتىمەن . خۇش بولامسەن ؟

تۇرسۇن دولاننىڭ غەمكىن كۆزلىرىدە خۇددى بۇلۇتلار ئارىسىدىن «پاللىدە» قىلىپ كۆرۈنگەن يۇلتۇزلارغا ئوخشاش ياش تامچىلىرى پارقىراپ كەتتى .

— رەھمەت ، هاجى ئاتا ، — دېدى ئۇ كۆز ياشلىرىنى

---

① ئۈزۈن ئۆتمەي ، شىنجاڭ ئۆلكىلىك هۆكۈمەت بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ۋەكىلى ئوتتۇرىسىدا كېلىشىم تۈزۈلدى . بۇ كېلىشىم بويىچە 1934 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ ، ئوتتۇرا مەكتەپ سەۋىيىسىدىكى ياشلاردىن هەر يىلى يۈز نەپەردىن ئۈچ يىلغىچە ئۈچ يۈز ئوقۇغۇچى سوۋېت ئۆزبېكىستانىنىڭ پايتەختى تاشكەنتكە ئوقۇشقا ئەۋەتىلىدىغان بولدى . ئۇلارنىڭ قىرىق نەپىرى ئۇيغۇر ، قىرىق نەپىرى خەنزۇ ، خۇيزۇ ، مانجۇ ، شىبە ، سۇلۇن (ئۇ چاغلاردا هازىرقى داغۇر مىللىتى «سۇلۇن» دەپ ئاتىلاتتى) قاتارلىق خەنزۇ تىلى سىستېمىسىدىكىلەر ، قالغان يىگىرمە نەپىرى موڭغۇل ، قازاق ، قىرغىز ، تاتار ، ئۆزبېك ۋە تاجىك ياشلىرىدىن ئىبارەت ئىدى . شىنجاڭنىڭ 30 ـ يىللار تارىخىدا مۇنداق بىر پارلاق سەھىپىنىڭ ئېچىلىش سەۋەبلىرى ، جەريانى ۋە نەتىجىسى ئابلىمىت هاجىيوفنىڭ «شىنجاڭ تارىخىي ماتېرىياللىرى» 27 ـ سانىغا بېسىلغان ئەسلىمىسىدە تەپسىلىي بايان قىلىنغان .

يوشۇرۇشقا تىرىشىپ .

— شۇنداق ، سېنى ئورۇس يېرىگە ئوقۇشقا ئەۋەتىمەن . يېگىتلەرنىڭ ئارىسىدا ئۆزۈڭگە ئوخشاش خەت ـ ساۋاتى بارلارنىڭ ئېتىنى بىر قەغەزگە پۈتۈپ چىق .

تۇرسۇن دولان «خوپ» دېگەن پېتى ئالدىراپ ئىشىك تەرەپكە بۇرۇلغاندا ، يەنە هاجىمنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى :

— توختاپ تۇر ، گېپىمنىڭ ئايىغىنى ئاڭلا . سەن مېنىڭ نامىمدىن بۇگۈنلا قۇمۇلغا ئىككى پارچە خەت يازىسەن . بىرىنى باقىنىياز[1] ياز ، بىزنىڭ جەمەت ئىچىدىن ئوقۇشقا بارالايدىغان بالىلارنى ، هە راست ، مېنىڭ ئوغلۇم سەئدۇللانىمۇ ئۇرۇمچىگە جابدۇپ چىقارسۇن ، ئورۇس يېرىگە ئوقۇشقا بارىدۇ ، دەپ ياز . يەنە بىر پارچىنى يۈسۈپ تەيجى بىلەن يولۇاس بەگلەرگە ياز . قۇمۇلدىن يارىملىق بالىلار بولسا تېپىپ چىقارسۇن . ئاندىن مەھمۇت سىجاڭغىمۇ شۇ گەپلەرنى دەپ بىر پارچە خەت ياز ، كېيىن ئۇ خەتلەرنى ماڭا كۆرسەت ، ئۇقتۇڭمۇ ؟

— ئۇقتۇم ، هاجى ئاتا .

— مەن سېنى تەبرىكلەيمەن ، ئوغلۇم ، — دېدى تاھىرېەگ تۇرسۇن دولاننىڭ قوللىرىنى ئالىقىنىغا ئېلىپ ، — مۇنداق خۇشاللىقلار بولۇۋاتقاندا قارىلىق تۇتۇشنى ئەمدى توختاتساڭمۇ بولار . ئاۋۋال بازارغا بېرىپ ساتىراشخانىغا كىرىپ چىق .

تۇرسۇن دولان هاجىمنىڭ گۈڭگۈەنىدىن چىقىپ بازار تەرەپكە ئەمەس ، خاڭچېڭ قەبرىستانلىقىغا قاراپ ماڭدى . ئۇ قەبرىستانلىقنىڭ بىر چېتىدە قوپۇرۇلغىنىغا ئانچە ئۇزاق بولمىغانلىقى بىلىنىپ تۇرغان بىر ئايالچە قەبرىنىڭ ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ مۇڭلۇق قىرائەت باشلىدى . قەبرە تېشىدا ئىمان ئىسلام كەلىملىرىدىن كېيىن «زۇبەيدە ياقۇپ هاجى قىزى . ما جۇڭىيىڭ چېرىكلىرىنىڭ زەمبىرەك ئوقى بىلەن هىجرىيە

---

① باقىنىياز — هاجىنىڭ چوڭ ئىنىسى .

1353 ـ يىلى رامزاننىڭ 20 ـ كۈنى ئون سەككىز يېشىدا شېھىت بولغان» دېگەن جۈملىلەر ئويۇقلۇق تۇراتتى . تۇرسۇن كۆزلىرىدىن تارام ـ تارام ياش تـۆكـۈپ ، قەبـرە تېشىغـا ئۇزاقـقىچە قاراپ تۇردى ـ دە ، شەيخىنىڭ قولىغا بىر كۈمۈش تەڭگىنى تۇتقۇزۇپ ، چوڭقۇر سۈكۈناتقا چۆمگەن قەبرىستانلىقتىن ئېغىر قەدەملەر بىلەن چىقىپ كەتتى .

شۇ يىلى كەچ كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ، تاشكەنتكە ئوقۇشقا بارىدىغان ئوقۇغۇچىلارنى ئۇزىتىش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن تەنتەنىلىك چاي زىياپىتىدە ، شېئىر شىسەيدىن كېيىن ھاجى سۆزگە چىقتى . ئۇ ئىلىم ـ پەن ئۆگىنىشنىڭ مۇھىملىقى ھەققىدە ئۆزىگە خاس ساددا تەلەپپۇزدا ئاندىن ـ مۇندىن سۆزلەپ كېلىپ بىردىنلا قاياپاپ كەتتى :

— مەن نېمىشقا قوزغىلاڭ قىلىپ ئۇرۇشقان ، بىلەمسىلەر ؟ مانا مۇشۇنداق ياخشى كۈنلەرنىڭ كېلىشى ئۈچۈن ، مىللىتىمىزنىڭ ئەركىن ـ ئازادلىقى ، تەڭ ـ باراۋەرلىكى ئۈچۈن ئۇرۇشقان . بۈگۈن ئۇيغۇر ۋە باشقا ئېزىلگەن مىللەتلەرنىڭ بالىلىرىمۇ خىتايلارغا ئوخشاش ھوقۇققا ئىگە بولۇپ ، چەت ئەلگە ئوقۇشقا بارىدىغان بولدۇڭلار . سىلەر ئوقۇپ كەلگەندىن كېيىن ، يۇرتىنى ئۇزۇڭلار سورايسىلەر . بىز خەق بۇرۇن نادان ئۆتكەن . شۇ سەۋەبتىن باشقىلار بىزنى ئاناي ئەتكەن . سىلەر ئورۇس يېرىگە بارغاندا ئوبدان ئوقۇڭلار . ئورۇسلار ناھايىتى تىرىشچان ، ئوبدان خەق . ئۇلار ھۈنەر ـ سانائەتتە بىزدىن جىقلا ئېشىپ كەتكەن ، ئۇلارنىڭ بىلىمىنى ، تىلىنى ئوبدان ئۆگىنىپ كېلىڭلار . ئەمما زە ، ئۇلارنىڭ تۇتقان يولىنى ئۆگەنمەڭلار ، مۇبادا ئۇلارنىڭ يولىغا كىرىپ دىنسىز بولۇپ كەلسەڭلار ، سىلەرگە شىنجاڭدا ئورۇن يوق !

يېڭىلا ئۇستىرا تەگكەن بېشىغا يېشىل مانچېستېر بۆك ، ئۇستىگە قارا كۆك سارجىدىن كۆزلۈك پەلتو ، پۇتىغا خۇرۇم ئۆتۈك كىيىۋالغان بۇرنى قاڭشارلىق ، ئۆڭى سەل قاراراق كەلگەن قىرىق

نەچچە ياشلار چامىسىدىكى بىر ئادەم ئاپرېسوۋ بىلەن يانمۇيان ئولتۇرۇپ هاجىنىڭ گەپلىرىنى ئۇنىڭغا تەرجىمە قىلىپ بېرىۋاتاتتى . هاجىنىڭ گېپى ئاياغلاشقاندا ، ئاپرېسوۋ هېلىقى ئادەمنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى :

— بۇ ساقاللىق يىلپىزنى مەن ئۇرۇمچىگە ئاران ئەكەلدىم . ئەمدى ئۇنى قولغا ئۆگىتىپ ياۋاشلىتىۋېلىش سىزنىڭ ئىشىڭىز .

— بۇ ئىش ماڭىمۇ ئاسانغا چۈشمەيدىغان ئوخشايدۇ ، — دېدى هېلىقى ئادەم ئاپرېسوۋغا غەمكىن قاراپ . بۇ موسكۋادىن كەلگەن يۇقىرى دەرىجىلىك مەسلىھەتچى مەتنۇر ئەپەندى ئىدى .

مەتنۇر ئەپەندى شېڭ شىسەي بىلەن هاجىنىڭ هەر ئىككىسىگە مەسلىھەتچى بولسىمۇ ، كۆپرەك ۋاقىتنى هاجىنىڭ قېشىدا ئۆتكۈزەتتى ، ئۇنىڭ بىلەن شاهمات ئوينايتتى ، پات ـ پات مۇڭدىشاتتى ، گېزى كەلگەندە ئىچكى ـ تاشقى ۋەزىيەت ، مىللەت ۋە مىللىي مەسىلە ، بولۇپمۇ شېڭ شىسەينىڭ «ئالتە بۇيۇك سىياسىتى» هەققىدە ئاددىي تىل بىلەن چۈشەنچىلەر بېرەتتى . بېشىغا چاچ قويماي ، ئاددىي كىشىلەر قىيىناپتىدە يۇرىدىغان ، گەپ ـ سۆزلىرى يۇمشاق ، ئۆزى مۇلايىم ، هەتتا ناماز ئوقۇيدىغان بۇ ئادەم هاجىغا خېلىلا يېقىپ قالغانىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ ئېيتقانلىرىغا ئىشىنەتتى .

3

بىر يىل شۇنداق ئۆتۈپ كەتتى . هەپتىدە بىر قېتىم هۆكۈمەت ئەزالىرىنىڭ يىغىنىغا قاتنىشىش ، ئادەتتىكى كۈنلەردە ئۆزىنىڭ ئىشخانىسىدا ئولتۇرۇپ ، كاتىپلار ئەكىرىپ بېرىدىغان هۆكۈمەت هۆججەتلىرىنى ئانچە ـ مۇنچە كۆرۈپ قول قويۇشتىن باشقا ، هاجىنىڭ هېچقانداق ئالدىراش ئىشى يوق ئىدى . ئۇنىڭ كۆپرەك ۋاقتى ئايىغى ئۇزۇلمەيدىغان مېهماندارچىلىقتا ئۆتەتتى . كۈز ۋە قىش كۈنلىرى بولسا ، ئوۋغا چىقىش ، يورغا سېلىش ، بەيگە ۋە

ئوغلاق تارتىشلارنى كۆرۈشكىمۇ خېلى كۆپ ۋاقتى كېتەتتى . ئۇز ۇنغا قالماي بالا ـ چاقىلىرىنىمۇ ئۇرۇمچىگە كۆچۈرۈپ كەلدى . چوڭ خوتۇنى قەمەرخان ئايلاغا ئۆزىنىڭ گۈڭگۈەنىدىن ، كۈچا خېنىمغا روزى ھاجىمنىڭ شىخابادىكى باغچىسىدىن ئۆي تۈتۈپ بەردى . قۇمۇلدا قالغان ئىككىنچى خوتۇنى خەلىچە خېنىمنىمۇ تۇرپانغا ئالدۇرۇپ چىقىپ ، ئۇنىڭغا شۇ يەردىن قورۇ ـ جاي ئېلىپ بەردى . خەلىچە خېنىم شۇ كۈندىن باشلاپ «تۇرپان خېنىم» دەپ ئاتىلىدىغان بولدى .

ئۆز ۋاقتىدا ، تۆمۈر خەلپە ئۇرۇمچىدە قەمبەرنىساخان دېگەن سەتەڭنىڭ دۇتارنى چېكىپ ئولتۇرۇپ ، ئاپئاق بارماقلىرى بىلەن چالىدىغان ئاجايىپ شوخ پەدىلىرىگە مەستۇ غەرق بولۇپ ئۆتكەن بولسا ، شۇنىڭدىن يىگىرمە ئىككى يىل كېيىنكى بۇ كۈنلەردە ، خوجىنىياز ھاجىم «شېكىڭ دۇبەن جانابلىرى» سوۋغا قىلغان ھېلىقى چىرايلىق قارا پىكاپتا ئولتۇرۇپ ، قۇمۇل خېنىم بىلەن كۈچا خېنىمنىڭ ئۆيلىرى ئارىسىدا ، ھەپتە ئاخىرىدا بولسا ، ئۇرۇمچى بىلەن تۇرپان ئارىسىدا ياپكارنىڭ موكىسىدەك قاتناپ ، كۆڭلى توق ، ھېچنېمىدىن غېمى يوق كىشىدەك بەخىرامان ئۆمۇر ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى . ئۇ پات ـ پاتلا ئەنسارىنى ئېسىگە ئالاتتى ـ دە : «ھەي ئەنسىرىگەك گۈزال ، خۇدا سېنى خويمۇ ئەمگەكلىك قىلىپ يارىتىپتىكەن ، ئۇكام ، يوقلاڭ ئەندىشىلەر بىلەن ئۇرۇمچىگە كەلمەي قويدۇڭ . مۇشۇ كۈنلەردە يېنىمدا بولغان بولساڭ كاشكى . . . » دەپ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قوياتتى .

* *

ھاجىنىڭ ئۇرۇمچىگە كەلگىنىگە بىر يىلدىن ئاشقان بولسىمۇ پەتىچىلەرنىڭ ئايىغى ئۇزۇلەر ئەمەس . ئۇنىڭ ئازادە مېھمانخانىسىدا ئەتىدىن ـ كەچكىچە دېگۈدەك داستىخان سېلىقلىق

ئىدى . ھەر كۈنى ئىككى - ئۈچ قوي سويۇلۇپ تۇراتتى . ھاجىم ئۆيدە بولمىغان چاغلاردىمۇ ، مېھمانخانا كەلدى - كەتتىلەر بىلەن لىق تولۇپ تۇراتتى . يىرىقى چەت ۋىلايەت - ناھىيىلەردىن ، يېقىنى ئۇرۇمچىنىڭ ئۆزىدىن ھاجىنى يوقلاپ كېلىدىغانلار قۇرۇق كەلمەيتتى ، ئەلۋەتتە . ھاجى دەسلەپكى كۈنلەردە ئۇلارنىڭ سوۋغا - سالاملىرىنى ئالماسلىققا تىرىشقان بولسىمۇ ، بارا - بارا كۆنۈپ قالدى چېغى ، ھەمىنى قوبۇل قىلۋېرىدىغان بولدى . چۈنكى ، ئىسلام ئۆلىمالىرى «سوۋغا - سالام قوبۇل قىلماقلىق سۈننەتتۇر» دېگەن پەتۋانى ئۇنىڭ قۇلىقىغا قۇيۇپ تۇراتتى . ھەتتا پادىشاھلىق مەرتىۋىسىگە يەتكەن سۇلايمان پەيغەمبەر چېغىدا ، ئاغزىدا چېكەتكىنىڭ بىر پۈتىنى چىشلەپ ، سالامغا كىرگەن چۈمۈلىنىڭ كۆڭلىنى يەردە قويمىغان دېگەن رىۋايەتمۇ بار ئەمەسمۇ تېخى !

بۇ سوۋغاتلار ئىچىدە قۇلاقلىرى قىيغان قەلەمگە ئوخشايدىغان ، تەڭگە گۈللىرى بىلىق قاسىرىقىدەك پارقىراپ تۇرىدىغان بىر جۈپ بوز ئارغىماق بىلەن چاقلىرىغا رېزىنكە قاپلانغان بىر يېڭى پەيتۇنمۇ بار ئىدى . بۇلار شېكى شىسەينىڭ سوۋغاتلىرى بولۇپ ، ھاجىم يىغىن ۋە زىياپەتلەرگە گاھىدا ھېلىقى قارا پىكاپتا ، گاھىدا شۇ پەيتۇندا باراتتى .

بىر كۈنى ھاجىنىڭ كىچىك ئىنىسى يارىقارى ئامباردا بېسىلىپ يانقان بۆرە ، تۈلكە ، سۇلەيسۇن ۋە بۇلغۇن تېرىلىرىنى ، تاي - تاي زىلچا - گىلەمىلەر بىلەن ئېسىل گەزلىمىلەرنى كۆرۈپ :

— مۇنچىۋالا مال - دۇنيانى بېسىپ قويغۇچە مىدىرلىتىپ تۇرساق بولماسمۇ ، ئاكا ؟ — دېدى .

— ئۇنداق قىلساق بولامدۇزە ! بۇ نەرسىلەر ئەل - يۇرتنىڭ سوۋغا - سالاملىرى تۇرسا ! — دېدى ھاجى ساقلىنى قولى بىلەن تاراپ ئولتۇرۇپ .

— سودا - تىجارەت ئىمام ئەزەمدىن مىراس قالغان ھالال

كەسىپ ، پۇل پۇلنى تاپىدۇ ، ئارتۇق دۆلەت باشنى يارماپتۇ ، دېگەن گەپ بار ، ئاكا ، — دېدى يارىقارى ئۆز پىكرىنى قۇۋۋەتلەپ .

هاجى هېچنېمە دېمىدى .

4

سېنتەبىر ئاخشاملىرىنىڭ بىرىدە ، شېڭ شىسەي يۇمشاق دىۋاندا ئولتۇرۇپ ، ئوتتۇرا بوي ، پاناق بۇرۇن ، ياپما قاپاق بىر ئادەمنىڭ گېپىگە دىققەت بىلەن قۇلاق سېلىۋاتاتتى . ئۇ ئادەم تۇرغان ئورنىدا سەل ئېگىلىپ بىر دەستە قەغەزنى قولىدا تۇتقان هالدا ، جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمال رايونىغا خاس تەلەپپۇزدا هەربىر سۆزنى ئېنىق سۆزلەشكە تىرىشاتتى . بۇ شېڭ شىسەينىڭ يېقىن يۇرتدىشى ۋە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ج خ باشقارمىسىنىڭ باشلىقى لى يىڭچى ئىدى .

لى يىڭچى ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى ئىشپىيونلىرىدىن «قارچىغا» لەقەملىك بىرى تەرىپىدىن يېزىلىپ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىنغان ئاخباراتلارنى تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا يىغىندىلىدى : بىرىنچى ، ئۇلۇشكۇن قۇمۇلدىن يولۇاسنىڭ بىر ۋەكىلى نۇرغۇن سوۋغا ـ سالاملار بىلەن كېلىپ ، خوجىنىياز بىلەن ئىككى سائەت سۆھبەتلەشكەن ؛ ئىككىنچى ، مەھمۇتنىڭ چاپارمىنى تۇنۇگۇن قەشقەردىن خوجىنىيازغا يەنە خەت ئېلىپ كەلگەن ؛ ئۈچىنچى ، خوجىنىيازنىڭ كىچىك ئىنىسى يارىقارى ئارقىلىق قىلۇاتقان سودا ـ تىجارىتى ئۇزلۇكسىز كېڭەيمەكتە .

— يەنىچۇ ؟ — سورىدى شېڭ شىسەي قاپىقىنى سېلىپ .

— «قارا قۇشقاچ»نىڭ بەرگەن ئاخباراتىغا قارىغاندا ، تۇنۇگۇن ئاخشام تاهىربەگ ، هەيدەر ئەپەندى ، يۇنۇسبەگ قاتارلىقلار مەتنۇر ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە يىغىلىپ ، بىرەر سائەت پاراڭلىشىپتۇمىش .

— ئۇلار نېمە دېيىشىپتۇ؟

لى يىڭجى بۇ سوئالغا جاۋابەن «قارا قۇشقاچ»نىڭ بوسۇغا تۈۋىدە خېلى ئۇزاققىچە گەپ تىڭشاپ تۇرغان بولسىمۇ، پاراڭنىڭ مەزمۇنىنى ئۇقالمىغانلىقىنى ئېيتتى.

— دېمەك، سىزنىڭ ئۇ نېمىلىرىڭىزنىڭ ھەممىسى نان قېپىلار، ئاڭلاپ تۇرۇڭ، ئۇلارنىڭ نېمە دېيىشكەنلىكىنى مەن ئېيتىپ بېرەي، — دېدى شېڭ شىسەي مەسخىرە ئاھاڭىدا، — ئۇلار خوجىنىيازنىڭ نامىدىن مەتنۇر ئەپەندىگە مېنى ئەرز قىلىپ بېرىپتۇ. ھەربىي ئوفىتسېرلار مەكتىپىگە مۇسۇلمانلاردىن ئوقۇغۇچى ئالمىغانلىقىمنى مىللەتلەر ھوقۇقىتا باراۋەر دېگەن سىياسەتكە خىلاپ دەپتۇمىش. كۆردىڭىزمۇ، خوجىنىيازنى دۆت دېگىلى بولامدىكەن! ئۇ ئەمدى ھەربىي مەكتەپكىمۇ قول تىقماقچى. مەن سىزگە ئېيتىپ قويايى، ھېلىقى نان قېپىلىرىڭىز ئۇيقۇسىنى ئېچىپ يۈرسۇن. ماڭا پالانى ـ پالانى بىلەن كۆرۈشتى، پالانىدىن پالانىغا خەت كەلدى، دەيدىغان قۇرۇق گەپلەرنىڭ كېرىكى يوق، ماڭا كونكرېت مەزمۇن كېرەك.

— خوپ، دۇبەن جانابلىرى.

— يەنە بىر گەپ، — دېدى شېڭ شىسەي ئورنىدىن تۇرۇپ، — خوجىنىياز نېمىشقا تۇرپاندىن يەر ـ زېمىن ئالىدۇ؟ قۇمۇلدىكى ئىككىنچى خوتۇنىنى نېمىشقا تۇرپانغا كۆچۈرۈپ چىقىدۇ، بۇنىڭ ھەممىسى بىر ھېيلە. ئۇ تۇرپاننى ۋاستە قىلىپ تۇرۇپ، لازىم تاپقاندا، جەنۇبىي شىنجاڭغا، يەنى مەھمۇتنىڭ قېشىغا تىكىۋەتمەكچى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھازىردىن باشلاپ تۇرپانغا بولغان دىققەتنى كۈچەيتىڭ. ئەمما، خوجىنىيازنىڭ تىجارەت ئىشلىرىغا قىلچە توسقۇنلۇق قىلىنمىسۇن. بۇ «مىللىي قەھرىمان» سودىگەرچىلىككە قانچە بېرىلسە، بىز ئۈچۈن شۇنچە ياخشى.

— دۇبەن جانابلىرىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىگە قايىلمەن، — دېدى لى يىڭجى بېشىنى ئېگىپ.

5

بىر سائەتتىن بېرى ، ئاپرېسوۋ ئۆزىنىڭ مېھمانخانىسىدا شېكې شىسەي بىلەن قىزغىن سۆھبەت ئۆتكۈزمەكتە ئىدى ، شەخسەن چېكې دېلىنىڭ تەرجىمانلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەۋاتقانلىقى بۇ سۆھبەتنىڭ نە قاتارلىق مۇھىم ۋە مەخپىيلىكىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى .

شېكې شىسەي مەھمۇت بىلەن يولۋاسنى كۆزىتىپ ، ئەھۋال ئىگىلەشكە ئەۋەتىلگەن پايلاقچىلارنىڭ ھېچقانداق نەتىجە قازىنالمايۋاتقانلىقىنى ئېيتىپ :

— مەھمۇت بىلەن يولۋاسنى ئۇرۇمچىگە نەچچە قېتىم چاقىرساممۇ ، ھېلىغىچە قارىسىنى كۆرسەتمىدى . بۇ ئىككىسى خوجىنىيازنىڭ ئىككى قانىتى . خوجىنىياز بىلەن يولۋاس ئوتتۇرىسىدا كونا ئاداۋەتلەر بولسىمۇ ، بەزى ئەھۋاللار ئۇلارنىڭ يارىشىپ قېلىۋاتقانلىقىدىن دېرەك بەرمەكتە . ئۇلارنىڭ قولىدا ھەربىي كۈچ ساقلىنىپ تۇرىدىكەن ، خوجىنىيازدىن خاتىرجەم بولغىلى بولمايدۇ ، — دېدى .

ئاپرېسوۋ تاماكىسىنى قاتتىق شورۇپلىپ مۇنداق دېدى :

— دۇبەن جانابلىرىنىڭ مۇلاھىزىلىرىگە تامامەن قوشۇلىمەن . دەرۋەقە ، خوجىنىيازنى يېتىم قالدۇرۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۇنىڭ شۇ ئىككى قانىتىنى قايرىۋېتىش كېرەك . بىراق ، بۇنىڭ ئۈچۈن قورغاننى ئىچىدىن بۇزۇش لازىم . بىز بۇنىڭ چارىسىنى ئويلىشىپ قويغانمىز .

ئاپرېسوۋ شۇ گەپلەرنى قىلىۋېتىپ ، سومكىسىدىن ئۈچ ئادەمنىڭ ئايرىم - ئايرىم قىلىپ يېرىم چۈشكەن ئۈچ پارچە فوتو سۈرىتىنى شېكې شىسەينىڭ ئالدىغا قويدى . بىرىنچى سۈرەتتە قويۇق بۇرۇت قويۇۋالغان ، قىرىق ياشلار چامىسىدىكى گۈش يۈزلۈك ، يالاڭباش بىر ئادەم پۇلتاي كۆزلىرى بىلەن چەكچىيىپ

تۇراتتى ؛ ئىككىنچى سۇرەتتە كۆزلىرىدىن قۇۋلۇق ـ شۇملۇق يېغىپ تۇرىدىغان تاز چىراي بىر ئادەم بادامدوپپىسىنى چۆكۈرۈپ كىيىپ ، سەل مۈكچىيىپ ئولتۇراتتى ؛ ئۈچىنچى سۇرەتتە ئوتتۇز بەش ـ ئوتتۇز ئالتە ياشلاردىكى بۇدۇر چاچلىق سۆرۈن چىراي ئادەم كىبىر ۋە غۇرۇر تەلۋىلىكى تولغان كۆزلىرى بىلەن قاراپ تۇراتتى .

ئاپرېسوۋ بىرىنچى سۇرەتتىكى پۇلتاي كۆز ئادەمنىڭ ئىسمىنى سېيىت ھاجى ، ئىككىنچى سۇرەتتىكى بادامدوپپىلىقنىڭ ئىسمىنى ھاشىم ھاجى ، ئۈچىنچى سۇرەتتىكى بۇدۇر چاچلىق ئادەمنى قادىر ھاجى دەپ ئىزاھات بەردى ۋە :

— بۇ ئۇچەيلەننىڭ ھەممىسى مەخسۇس تەربىيە كۆرگەن ، ئەملي كۇرەش تەجرىبىلىرىگە باي قابىل خادىملار . ئۇلارغا قەتئىي ئىشىنىش مۇمكىن . ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەممىسى شىنجاڭدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئۇيغۇرلار ، ئۇلار يەرلىك خەلقنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتى ۋە مىجەز ـ خۇلقىنى ئوبدان چۈشىنىدۇ ، — دېدى . ئۇ يەنە تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ ، سېيىت ھاجى ئۇرۇمچىدىكى ، ھاشىم ھاجى قۇمۇلدىكى ، قادىر ھاجى قەشقەردىكى ج خ ئورگانلىرىدا ئىشلىسە ، ناھايىتى مۇۋاپىق كېلىدۇ ، دەپ ئەسكەرتتى .

— بۇ ئەپەندىلەر قاچان يېتىپ كېلىدۇ ؟ — دېدى شېك شىسەي سۇرەتلەرگە يەنە بىر قۇر كۆز تاشلاپ .

— دۇبەن جانابلىرى رازىلىق بىلدۇرسە ، پات ئارىدا چېگرىدىن ئۆتىدۇ .

— باش كونسۇلغا ۋە باش كونسۇل ئارقىلىق ستالىن جانابلىرىغا كۆپ رەھمەت ، — دېدى شېك شىسەي بېشىنى ئېگىپ . ئاندىن خەلق ئىچىدە ، بولۇپمۇ ئۇيغۇرلار ئارىسىدا شېك شىسەي ھۆكۈمىتىگە ئىشەنمەسلىك ، ھەتتا قارشىلىق كەيپىياتىنىڭ ئېغىر دەرىجىدە مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى ، بۇنىڭ ئۈچۈن ھاجىنىڭ مەيدانغا چىقىپ بىرنەمە دېيىشى ناھايىتى لازىم بولۇۋاتقانلىقىنى ، ئەمما بۇ توغرۇلۇق ھاجىغا ئۆزىنىڭ گەپ قىلىشى ئانچە مۇۋاپىق

ئەمەسلىكىنى ئېيتىپ كېلىپ مۇنداق دېدى :

— هازىرقى ۋەزىيەت شۇنى تەقەززا قىلماقتىكى ، ئەگەر خوجىنىياز ئۆزى ئېغىز ئېچىپ ، يېگۈى ھۆكۈمەتنى ھمايە قىلىش توغرۇلۇق ئۇيغۇرلارغا بۇيرۇسته بىرنېمە دېسە بۇنىڭ رولى چوڭ بولار ئىدى .

— چۈشەندىم ، — دېدى ئاپرېسوۋ ، — ياۋايى ئىنىدىئانلار ئۆز خۇدالىرىغا قارىغاندا ، ئۆز ئاقساقاللىرىنىڭ گېپىنىــــى كۆپرەك ئاڭلايدۇ ، بەزى جەھەتلەردە ئۇيغۇرلارمۇ ئىــندىئانلارغا ئوخشاپ كېتىدۇ .

سورۇندا يېنىك كۈلكە كۆتۈرۈلدى .

— بىراق ، — دېدى شېكڭ شىسەي ، — ئۇ ساقال ، ھە ياق ، باش كونسۇل جانابلىرىنىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا ، بۇ ساقاللىق يىلپىز ئېغىز ئېچىشنى خالامدىكىن ؟

— بېلىق قارماقتا ئۆزى خالاپ ئەمەس ، يەمچۈكنى يەيمەن دەپ ئىلىنىدۇ ، — دېدى ئاپرېسوۋ جىددىي قىياپەتته .

— يەمچۈك ؟ — قىزىقىپ سورىدى شېكڭ شىسەي .

— ھە شۇنداق ، مەسىلەن ، ھازىرقى پەيتته ھېلىقى ھەربىي ئوفىتسېرلار مەكتىپىدىن ياخشىراق يەمچۈك يوق ، چۈنكى ئۇ ساقاللىق يىلپىزنىڭ ئىشتىھاسى شۇنى تارتىۋاتىدۇ . ئەگەر ھەربىي ئوفىتسېرلار مەكتىپىــگە مۇسۇلمانلاردىن ئوقۇغۇچـــى قوبۇل قىلسىڭىز ، ئۇنىڭ بەزى گۇمانلىرى تۈگەپ ، سىزگە تېخـــمۇ ئىشىنىدۇ ۋە نېمە دېسىڭىز شۇنى قىلىدۇ .

شېكڭ شىسەي رەھمەت ئېيتىپ ئورنىدىن تۇردى .

6

شېكڭ شىسەي ئەتىسىلا ئۆزىنىڭ تەرجىمانىنى ئەگەشتۇرۇپ ، ھاجىمىنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ كەلدى ـ دە ، ھەربىي ئوفىتسېرلار مەكتىپىگە مۇسۇلمان ئوقۇغۇچىلارنىمۇ قوبۇل قىلىش مەسىلىسى

توغرۇلۇق ئۇنىڭ بىلەن مەسلىھەتلەشمەكچى بولغانلىقىنى ئېيتىپ مۇنداق دېدى :

— ئەسلىدە بۇ مەكتەپكىمۇ مۇسۇلمان ياشلىرىدىن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش نىيىتىم بار ئىدى ، ئەپسۇسكى ، مۇسۇلمانچە ئاشخانا ۋە مۇسۇلمان ئاشپەز مەسىلىسىدىن ھەل بولماي ، بۇ كەمگە سۆرىلىپ كەتتى . ئەمدى شەرت ـ شارائىت يېتىلدى . فۇجۇشى جانابلىرى بۇ پىكرىمگە قوشۇلسا ، ھەربىي ئوفىتسېرلار مەكتىپىدە ئوقۇشقا ئۇيغۇر ۋە باشقا مۇسۇلمان ياشلىرىدىن مۇۋاپىق ساندا نامزات كۆرسىتىشىنى سورايمەن .

پاھ ، ئۇيغۇر ۋە باشقا مۇسۇلمان مىللەتلەرنىڭ ياشلىرىمۇ ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇيالايدىغان بولسا ، بۇ ھەقىقەتەنمۇ كارامەت ئىش بوپتۇغۇ ! شېڭ دۇبەن جانابلىرى نېمىدېگەن ئادىل ، نېمىدېگەن كەڭ قورساق ئادەم ! ھاجى ئۇنىڭ نىيىتىنىڭ ياخشىلىقىنى ئۇقماي ، بىكارغىلا ئاغرىنىپ يۈرگەنكەن . شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك ، قول باغلاپ تۇرغان پاكىنەك تەرجىمان گەپتىن توختىغان ھامان ، ھاجى جۇشقۇن بىر ھاياجان بىلەن شېڭ شىسەينىڭ قولىنى مەھكەم سىقىپ :

— دۇبەن جانابلىرى ، راستتىنلا شىنجاڭدىكى ئون ئۈچ مىللەتنىڭ بۈيۈك داھىيسى بولۇشقا مۇناسىپ . مەن بۇگۈن باشقىلاتىن ئىشەندىم ۋە قايىل بولدۇم . بۇنىڭ بارلىق مۇسۇلمانلارغا ، خۇسۇسەن ئۇيغۇرلارغا ئوبدان چۈشەندۈرمەسەم بولمايدۇ ، — دېدى .

بۇگۈن شېڭ شىسەي كۈتكىنىدىن ئارتۇقراق نەتىجىگە ئېرىشتى . چۈنكى ، ھاجى ئۇنىڭغا باشقىلاتىن ئىشىنىپ ، قايىل بولۇپلا قالماي ، بۇنى ھەتتا كەڭ جامائەتچىلىككە چۈشەندۈرمەكچى بولغانلىقىنى ئۆز ئاغزى بىلەن ئېيتتى . مۇسۇلمانلاردا ، بولۇپمۇ ئۇيغۇرلاردا شېڭ شىسەيگە ئىشەنمەسلىك كەيپىياتى ھېلىمۇ خېلى دەرىجىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ، ئۇنىڭ سىياسەتلىرى توغرىسىدا ھەر خىل سۆز ـ چۆچەكلەر بولۇۋاتقان شارائىتتا ، ھاجى ئۆز

نامىدىن بىرەر بايانات ئېلان قىلسا ، بۇنىڭ سىياسىي ئۇنۇمى نەقەدەر زور بولاتتى ـ ھە ! شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك ، شېڭ شىسەيمۇ ھاجىنىڭ قولىنى مەھكەم سىقىپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى :

— فۇجۇشى جانابلىرىنىڭ ئاغزىدىن چىققان ھەربىر كەلىمە سۆزىنىڭ تەكرىتبغدەك ئېغىرلىقى بولىدۇ . ئەگەر فۇجۇشى جانابلىرى ئىككىمىزنىڭ ئىناق ـ ئىتتىپاقلىقىمىز ۋە يېڭى ھۆكۈمىتىمىزنىڭ سىياسەتلىرى خۇسۇسىدا ، گېزىت يۈزىدە ھەممىگە ، خۇسۇسەن ئۇيغۇر خەلقىگە قارىتىپ بىرەر خىتابنامە ئېلان قىلسا ، ناھايىتى چوڭ ئىش بولار ئىدى .

ھاجى بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلدى .

شېڭ شىسەي شۇ ئاخشىمى ئۆزىنىڭ كۈندىلىك خاتىرىسىنى مۇنۇ قۇرلار بىلەن ئاياغلاشتۇردى :

«ئەگەر مەھمۇت بىلەن يولۋاسمۇ ، خوجىنىيازغا ئوخشاش ساددا مەخلۇقلاردىن بولغان بولسا ، مەن ئۆزۈمنىڭ پىلانلىرىمنى بۇرۇنراق ئەمەلگە ئاشۇرغان بولار ئىدىم» .

* *

شۇنداق قىلىپ 1935 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى «يېڭى شىنجاڭ»[1] ناملىق ھەپتىلىك گېزىتىنىڭ 25 ـ سانىدا ھاجىنىڭ بىر خىتابنامىسى ئېلان قىلىندى . «شىنجاڭدىكى بارلىق دوتەي ، شىيەنجاڭلارغا ، دوپپىگى ، شاڭيو ، مەدەنىيەت ـ مائارىپ خادىملىرى ، ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى ، مىللەتلەر كومىتېتلىرى ۋە

① «يېڭى شىنجاڭ» — شىنجاڭ تارىخىدا تۇنجى قېتىم نەشر قىلىنغان ئۇيغۇرچە گېزىت بولۇپ ، 1934 ـ يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ شاپىگراف بىلەن ، كېيىنچە تاش مەتبەئىدە بېسىلىشقا باشلىغان . گېزىتنىڭ نامى ئۇيغۇرچە ، لاتىنچە ۋە خەنزۇچە يېزىلىپ ، ئۇنىڭ يېنىغا «مەركىزىي ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ نەشرى ئەپكارى» دېگەن سۆزلەر ئەسكەرتىپ قويۇلغان . بۇ گېزىت 1935 ـ يىلى 12 ـ ئايدىن باشلاپ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتى بىلەن مەركىزىي ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ نەشر ئەپكارىغا ئۆزگەرتىلگەن .

بارلىق يۇرت چوڭلىرىغا ، بۇلار ئارقىلىق ھەممە ئۇيغۇر خەلقىغە خىتابنامە » دەپ سەرلەۋھە قويۇلغان بۇ خىتابنامىنىڭ ئاساسىي قىسمىدا مۇنداق دېيىلگەن :

«... مەن خەلقنى جەبىر - زۇلۇمدىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ، زالىملار بىلەن رەھىمسىز ئۇرۇشتۇم ، ئادالەتپەرۋەر ، ھەقىقەتچى بۇيۇك داھىيمىز شېڭ دۇبەن جانابلىرىمۇ زالىم خۇنخورلارغا قارشى چىقىپ ، مېنىڭ بىلەن دوستلاشتى . نەتىجىدە زالىملارنىڭ توپىسى كۆككە سورۇلدى . . . ھازىر خەلقىمىز تىنچلاندى ، تەپرىقلەر بېسىلدى . خەلق ئىقتىسادىي تۇرمۇشنى ياخشىلاپ ، باي بولۇشقا جان - دىلى بىلەن كىرىشتى . شىنجاڭدىكى ئون ئۈچ مىللەت سىياسىي ، ئىقتىسادىي ، مەدەنىي ، دىنىي جەھەتلەردە باراۋەر ھوقۇقلۇق بولدى . مانا بۇ ئەھۋاللارنى كۆزگۈسى كەلمىگەن ، ھەقىقەتتىن كۆز يۇمغان بەزى ئادەملەر ، ئۆزىنى داھىي ھېسابلاپ يۈرگەن بەزى كىشىلەر چەتئەلدە ۋە بەلكى يوشۇرۇن ھالدا ئۆز ئىچىمىزدە ، تۇرلۇك پىتنە - ئىغۋالارنى تارقاتماقتا . كېيىنكى ۋاقىتلاردا ، بەزىبىر ئېلىمىزغا خەۋەرلەرگە قارىغاندا ، يۇرت ئىچىدە تۇرلۇك ئالدى - قاچتى ، نېرى - بېرى سۆزلەر تارقالغانغا ئوخشايدۇ ، (خوجىنىياز ھاجىم خىتايلارغا سېتىلدى ، ئۇيغۇرلار ئالاھىدە مۇستەقىل بولۇشى كېرەك ئىدى . شۇرالار ھۆكۈمىتى شىنجاڭنى تارتىۋالماقچى . ئىنقىلاب نەتىجىسىز بولدى . بىزنى خىتايلار ئەزمەكتە ، دېگەنگە ئوخشاش تۆھمەت - ئىغۋالارنى تارقاتقۇچىلارمۇ بارغا ئوخشايدۇ .

بۇ خىيالپەرەس ، پىتنىخور خائىنلار ئويلىمامدۇ ؟ شىنجاڭدىكى ئون ئۈچ مىللەت ئون ئۈچ بۆلەك بولۇپ تۇرسا ، نېمە مەقسەتكە يەتمەكچى ؟ بۆلەك - بۆلەك بولۇش دېگەن سۆز بىرياقتىن ئۆز ئىچىدە دۇشمەنلىكنى كۈچەيتىش ؛ ئىككىنچى ياقتىن جاھانگىرلارنىڭ قاپقىنىغا چۈشۈش دېگەن سۆز ئەمەسمۇ ؟ بۇ خائىنلار كۆرمەمدۇ ؟ خىتايدىن ئايرىلىپ مۇستەقىل بولۇڭلار دەپ ، ياپونىيە مانجۇرىيىنى مۇستەملىكە قىلىۋالدى . مۇنداق

دەللەر جىق .»

«ھەممىگلار ۋە ھەممە خەلقلىرىمىز ياخشى بىلسۇنلەركىم ، مەن سوقۇشقان ۋاقىتتا ئۇيغۇرلارنى ئالاھىدە ھۆكۈمەت قىلاي ، ئۆزۈم ئۇلارغا پادىشاھ بولاي ، باشقا مىللەتلەرگە تامام قارشى تۇراي دەپ سوقۇشقان ئەمەس ، مەن خەلقنىڭ ھايۋان ئورنىدا دەسسىلىپ كېتىپ بارغانلىقىنى كۆرۈپ ، زالىملارنى يوقىتىپ ، باشقىلار بىلەن بىرلىكتە ھەممە مىللەت ھوقۇقىنى ھىمايە قىلغۇچى ئادالەتلىك ھۆكۈمەت قۇرۇلسۇن دەپ سوقۇشقان ، مەن ھازىر شۇ مەقسىتىمگە يەتتىم» .

بۇ خىتابنامە مۇنداق سۆزلەر بىلەن ئاياغلاشقان :

«ئەي ئەزىز ئۇيغۇر مىللىتىم ، كېلىڭلار ، شىنجاڭدىكى ئون ئۈچ مىللەت بىرلىكتە ، بىر سەپكە تىزىلىپ ، ھەممىمىز بىر كىشىدەك جاھانگىرلارغا قارشى تۇرۇپ خاقان مەملىكىتىنىڭ[1] بىرلىكى ۋە بۆلۈنمەسلىكى ئۈچۈن ، شىنجاڭنى بۇيۇك خاقان جۇمھۇرىيىتىنىڭ بۆلۈنمەس بىر ئۆلكىسى قىلىش ئۈچۈن تىرىشايلى . خەلقىمىزنىڭ ئىقتىسادىنى ، مەدەنىي تۇرمۇشىنى ئالغا چامدىتايلى ، خەلقىمىزنى ئىلىم - بىلىملىك ، ھۇنەرلىك ، ھەر ئىشقا ماھىر قىلىپ ، مەدەنىي مىللەتلەرنى قوغلاپ يېتەيلى . دوستلىرىمىزنى كۆلدۇرۇپ ، دۈشمەنلىرىمىزنى زار - زار يىغلىتايلى» .

7

يەنە بىر يىل ئۆتتى . پەلەكنىڭ چاقى ھامان ئوڭ چۆرگىلەۋاتقاندەك قىلاتتى . خۇددى ئاشۇ كۈنى ھاجىم ئىبىتقاندەك «شېڭ دۇبەن جانابلىرى راستىنلا شىنجاڭدىكى ئون ئۈچ

---

① ئۇ چاغلاردا بەزى كىشىلەر جۇڭگونى «خاقانى چىن» ياكى «خاقان مەملىكىتى» دەپ ئاتايتتى .

مىللەتنىڭ بۇيۇك داھىيسى بولۇشقا مۇناسىپ» كىشىسى بولسا كېرەك ، ئۇ ھاكىمىيەت ئۈستىگە چىققاندىن بۇيان ، يەرلىك مىللەتلەرنىڭ تەڭ ھوقۇقلۇق بولۇپ ، نادانلىق ۋە قالاقلىقنىڭ قۇتۇلۇشى ئۈچۈن مەدەنىيەت ـ مائارىپنى گۈللەندۈرۈشكە ئىزچىل كۆڭۈل بۆلمەكتە ئىدى . بولۇپمۇ ، ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيەت ـ مائارىپ ئىشلىرىغا ئالاھىدە كۆيۈنۈپ ، بۇ يىل ئۈچىنچى تۈركۈمدە سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا ئەۋەتىلىدىغان يۈز نەپەر ئوقۇغۇچىنىڭ ئەسلىي قارار بويىچە قىرىق نەپىرىنىڭ يەنىلا ئۇيغۇرلاردىن ئېلىنىشىنى قاتتىق تەكىتلىگەندىن تاشقىرى ، شىنجاڭ بويىچە پەقەت ئۇرۇمچىدىلا بولغان ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىن بىلەن ئۆلكىلىك بىرىنچى ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانىنى تېزلىكتە كۆپەيتىش توغرۇلۇق ئالاھىدە بۇيرۇق چۈشۈردى . ھەتتا مەھمۇت مۇھىتى بىلەن ئاقسۇ ۋالىيسى نىياز شېرىپنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدا مائارىپ بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىۋاتقانلىقىغا مەدەت بېرىپ مەخسۇس تېلېگراممىا ئەۋەتتى .

تاشكەنتكە تۇنجى تۈركۈمدە ئوقۇشقا كەتكەنلەر شۇ كۈنلەردە ئوقۇشنى تامامىلاپ ئۇرۇمچىگە قايتىشقانىدى : شىنجاڭ تارىخىدا تۇنجى قېتىم مەيدانغا كەلگەن بۇ يېڭى زىيالىيلار توپىنى خەلق ئاممىسى «تاشكەنتچىلەر» دەپ ئاتاپ ، ئۇلارغا زور قىزىقىش ۋە ھۆرمەت بىلەن قارايتتى . بىراق ، ئۇلارنىڭ ئۈچىسىدىكى كاستۇم ـ بۇرۇلكا ، بوينىدىكى گالىستۇك ۋە بېشىغا قويۇۋالغان چاچلىرى ئاۋام خەلقە يوچۇنراق تۇيۇلاتتى . ھەتتا ھاجىممۇ تۇرسۇن دولاننى شۇ قىياپەتتە كۆرۈپ :

— مەھەم ، چاچ قويۇۋالغىنىڭ نېمىسى ، ئورۇسلارنىڭ ئۆزىگىلا ئوخشاپ قاپسەنغۇ ، ئوغلۇم ، — دەپ سوغۇق كۈلۈپ قويدى .

— ئوقۇغان كىشىلەرنىڭ بېشىغا چاچ قويۇۋېلىشى شەرتمۇ ، سىز شۇنچە ئوقۇغان تۇرۇپ ، چاچ قويمايدىكەنسىزغۇ ، ئەپەندىم ، — سورىدى ھاجىم مەتنۇر ئەپەندىدىن .

— بۇنى شەرت دېگىلى بولمايدۇ ، ئەمما ئەتە - ئۆگۈن جانابلىرىنىڭ پەرزەنتلىرى سەدەنشا ئوغلىمىزمۇ تاشكەنتتىن بېشىغا چاچ قويۇپ كېلۇرمىكىن ، — دەپ كۈلدى مەتنۇر ئەپەندى .

ھاجىم ھېچنېمە دېمىدى .

ئۇزۇن ئۆتمەي ، بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆپچىلىكى ئۆلكە ، ۋىلايەت دەرىجىلىك مەدەنىيەت - مائارىپ ئورگانلىرى ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەرگە ، بىر قىسمى بولسا ، مەمۇرىي ئىدارىلەرگە تەقسىم قىلىنىپ ، ئىشقا كىرىشىپ كەتتى .

تۇرسۇن دولان ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىندە تەل - ئەدەبىياتتىن دەرس بېرىشكە باشلىدى . تاشكەنتتە ئوقۇۋاتقان كۈنلىرىدىن باشلاپ ئۇنىڭ ئىسىم - فامىلىسى تۇرسۇن ھەسەنوف بولۇپ قالغانىدى . ئۇنىڭ ساۋاقداشلىرىنىڭمۇ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئاشۇ خىلدا رۇسچە فامىلە قوللانغانىدى ، بۇمۇ ھاجىغا ياقمىدى .

— بۇ نېمە قىلىق ؟ ! — كايىشقا باشلىدى ئۇ تۇرسۇن دولانغا ، — ئېتىكلارنىمۇ ئورۇسچە قىلىۋاپسىلەرغۇ ! مەن سىلەرگە ئورۇسلارنىڭ تىلىنى ئۆگىنىڭلار ، بىلىمىنى ئۆگىنىڭلار ، ئەمما زە ئۆزىنى دورىماڭلار دېمىگەنمىدىم - ھە !

تۇرسۇن دولان شۇ كۈندىكى خاتىرىسىگە مۇنۇ قۇرلارنى يازدى :

«ھاجى ئاتام قىزىق ئادەم - دە ! ئۆزى بىز ياشلارنى ئوقۇڭلار ، ئوقۇڭلار ، يۇرت ۋە مىللەتكە مائارىپ كېرەك دەيدۇ ، ئەمدى بولسا ئەڭ ئاددىي يېڭىلىقلارنىمۇ قوبۇل قىلالمايدۇ . بۇ كونا ئادەملەرنى قانداق قىلىشارمىزكىن - تاڭ ؟ تارىخنى ۋاراقلىسام كۆڭلۈم بۇزۇلۇپ ، كۆزۈمگە ياش ئولىشىدۇ . بىزدىن ئات ئۈستىدە قىلىچ ئوينىتىپ ، يۇرت ئالغان قەھرىمانلار چىققانغا ئوخشاش ، قاچانمۇ مىللەتنىڭ قەلب ساداسىنى ئاڭلاپ ، ئەقىل - دانىشى بىلەن يېراق كېلەچەكنى كۆرەلەيدىغان ھەقىقىي داھىي چىقارکىن ! مىللىي قەھرىمان باشقا گەپ ، مىللەت داھىيسى يەنە باشقا گەپ دېگەن ھۆكۈم توغرا ئوخشايدۇ .»

تۇرسۇن دولان شۇ قۇرلارنى يېزىپ بولۇپ ، ئۆزىنى كارىۋاتقا تاشلىدى . بىردەم خىيال سۈرۈپ ياتقاندىن كېيىن ، ئورنىدىن دەس قوپۇپ مۇنۇلارنى يازدى :

«ئەستاغپۇرۇللا ، هاجى ئاتام هەققىدە ئېگىز ـ پەس جۆيلۈپ سالدىمۇ ، نېمە ؟ شورۇم قۇرۇسۇن مېنىڭ ، مەن يەنىلا بالىلىق قىلىۋاتىمەن . ئۇنىڭ يۈرت ۋە مىللەتكە مائارىپ كېرەكلىكىنى چۈشىنىپ ، بۇ ئىشقا ئەستايىدىل كۆڭۈل بۆلگىنىمۇ چوڭ گەپ . نېمىلا بولسا بىزدە بىر يېڭى دەۋر باشلاندى ، ئەمدى يېڭى بىر ئەۋلاد دۇنياغا كېلىدۇ . بۇ يېڭى ئەۋلادنى مەرىپەت ئانىسى تۇغىدۇ . شېئىر دۇبەن بىلەن هاجى ئاتام باشچىلىقىدىكى يېڭى هۆكۈمەتنىڭ مائارىپچىلىرى شۇ مەرىپەت ئانىسىنىڭ تۇغۇت ئانىسى بولىدۇ . مېنىڭ مىللىتىمۇ نادانلىق ۋە قالاقلىقتىن قۇتۇلىدۇ . مەن ئوقۇتقۇچى بولغانلىقىم بىلەن پەخىرلىنىمەن . هەي هەسەن دولاننىڭ ئوغلى ، سەن نېمىدېگەن بەختلىك ! »

8

تۇرسۇن دولان شۇ قۇرلارنى يېزىۋاتقاندا ، شېئىر شىسەينىڭ گازۇاي لامپا بىلەن يورۇتۇلغان ئازادە مېهمانخانىسىدا غەلىتە بىر ئىش بولۇۋاتاتتى . چېكە چاچلىرى تەكشى ئاقارغان ، ئېگىز بويلۇق ، قاتاڭغۇر ، سۆرۈن چىراي بىر قېرى هەربىي كىشى بايىاتىن بېرى ، شېئىر شىسەيگە قوللىرىنى شىلتىپ ـ شىلتىپ ئاچچىق بىلەن بىرنېمىلەرنى دەۋاتاتتى . ئادەتتە ئۆزى تۇرماق ، سايىسى بىلەنمۇ كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە ۋەهىمە سالىدىغان شېئىر شىسەي بولسا خۇددى ئۇستاز ئالدىدا قول قوۋۇشتۇرۇپ «خوش» دەپ تۇرىدىغان شاگىرتقا ئوخشاش يەرگە قارىغان پېتى يۇمشاق دىۋاندا جىم ئولتۇراتتى .

— قېنى ئېيتىڭچۇ ، — دېدى هېلىقى قېرى هەربىي ئاۋازىنى تېخىمۇ كۆتۈرۈپ ، — مېنىڭ هاكىمىيەت تەقدىرىگە دائىر ئىشلارغا

ئارىلىشىشىغا ھەققىم بارمۇ ، يوق ؟ ئەلۋەتتە ، يوق دېيەلمەيسىز ، شۇنداقمۇ ؟

بۇ كىشى شېكاگ شىسەينىڭ قېينىتىسى چۈ زۇڭجىڭ بولۇپ ، ئۆزىنىڭ تەرسا ۋە ئۆكتەملىكى ، بولۇپمۇ ئاچچىقى يامانلىقى بىلەن داڭقى چىققان قېرى مىلىتارىست ئىدى . چۈ يۈفاڭ دادىسىنىڭ مەجەزىنى بىلگەچكە ، بىرەر كۆڭۈلسىزلىك يۈز بەرمىگىيدى دېگەندەك قىلىپ ، گاھ دادىسىغا ، گاھ ئېرىگە خاۋاتىرلىنىپ قارايتتى . شېكاگ شىسەينىڭ ئىشپىيون باشلىقى لى يىڭچى بىلەن باش مەسلىھەتچىسى پېكاگ ئەپەندىمۇ بىر چەتتە ئەندىكىپ ئولتۇراتتى .

— مەن سىزگە قېينىاتا بولۇشتىن كۆرە ، — داۋام قىلدى چۈ زۇڭجىڭ ، — بۇ ھاكىمىيەتنى قۇرغۇچىلارنىڭ بىرى ۋە ئۇنىڭ تۇۋرۇكى بولۇش سۈپىتىم بىلەن شۇنى قەتئىي تەلەپ قىلىمەنكى ، ئاتالمىش مائارىپىپەرۋەرلىكىڭىزنى دەرھال يېغىشتۇرۇڭ ! بولمىسا يامان ئاقىۋەت يۈز بېرىدۇ .

شېكاگ شىسەي بۆرە كۆزلىرى بىلەن خوتۇنغا «يالت» قىلىپ بىر قارىۋالدى ـ دە ، تاماكىسىنى قاتتىق ـ قاتتىق شوراشقا باشلىدى . ئادەتتە ئۇ قېينىاتىسىنىڭ ھېچقانداق سۆزىنى پىرالمايتتى . ئۇنىڭ رايىغا باقماسلىق خوتۇننى رەنجىتىپ قويۇش ، ھەتتا قارشىلىقىنى قوزغاش دېگەن گەپ ئىدى . ئەگەر خوتۇنى بىلەن قارشىلىشىپ قالسا ، ئىشنىڭ تۈگىگىنى شۇ ، چۈنكى خوتۇنى ئۇنىڭ ئەڭ مەخپىي سىرلىرىدىنمۇ تولۇق خەۋەردار ئىدى . ھەر زامان دادىسى تەرەپتە تۇرۇپ كېلىۋاتقان چۈ يۈفاڭنىڭ بۈگۈنمۇ بۇ قېرى تەرسانىڭ تەرىپىنى ئېلىشى چوقۇم . ئۇ ھالدا شېكاگ شىسەينىڭ پۈتۈن يۇرۇشلۇك پىلانى قاتتىق توسقۇنلۇققا ئۇچرايدۇ .

شېكاگ شىسەي ئەنە شۇنداق خىياللار بىلەن نېمە دېيىشىنى بىلمەي تۇرغاندا ، چۈ يۈفاڭ كۈتۈلمىگەن يەردىن چىقىپ :

— دادا ، بۈگۈنكى گېپىڭىز بەك چەكتىن ئېشىپ كەتتى . ئۇنى مەرىپەتپەرۋەرلىك سىياسىتىدىن دەرھال ۋاز كەچ

دېگىنىڭىزگە مەن قوشۇلالمايمەن ، — دېدى.

— مەن ۋاز كەچ دېمىدىم ، يېغىشتۇر دەۋاتىمەن ، — دېدى چۇ زۇڭجىڭ ئەسەبىيلىك بىلەن قولىنى شىلتىپ .

چۇ يۈفاڭنىڭ دادىسىغا قارشى مەيدانغا ئۆتكەنلىكى شېڭ شىسەينى مۇشكۇل ھالەتتىن قۇتۇلدۇردى بولغاي ، ئۇ دەرھال زۇۋانغا كېلىپ مۇنداق دېدى :

— توغرا ، پەدەر بۇزرۇكۋارىمىز مېنى مەرىپەتپەرۋەرلىكتىن ۋاز كەچ دېگىنى يوق ، پەقەت ئۇنى يېغىشتۇر دەۋاتىدۇ . مۇمكىن بولسا ئېنىقراق ئېيتسىلا مەن زادى قانداق قىلسام بولىدۇ ؟

— مانا قىزىق ، — دەپ مەسخىرە ئارىلاش كۈلدى چۇ زۇڭجىڭ ، — سىز شۇنچە ئاقىل ۋە چېچەن ئادەم تۇرۇقلۇق مېنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىمنى چۈشەنمىسىڭىز ، كاشكى ! ياڭ ھەزرەتنىڭ (ياڭ زېڭشىننى دېمەكچى) ئەرۋاھى سىزنى قوللىسۇن دەۋاتىمەن . مەرىپەتپەرۋەرلىكىڭىزنى قويۇپ ، ياڭ ھەزرەتنى ئۇستاز تۇتۇڭ دەۋاتىمەن ، ئۇقتىڭىزمۇ ؟

شېڭ شىسەي ئۆز قېينىتىسىنىڭ تەرسالىقىنى ئوبدان چۈشىنىدىغان بولغاچقا ، ئۇنىڭ بىلەن ئېيتىشماسلىققا تىرىشىپ ، يۇمشاق تەلەپپۇزدا مۇنداق دېدى :

— پەدەر بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ ياڭ جاڭجۇڭغا بولغان ئىخلاسىغا قايىلمەن . بىراق ، زامان ئۆزگەردى . ياڭ جاڭجۇڭنىڭ بۇ چېغرا يۇرتىنى ئىدارە قىلىش ھەققىدىكى تەلىماتلىرىنىڭمۇ ۋاقتى ئۆتتى .

— ياق ! — قولىنى شىلتىدى چۇ زۇڭجىڭ ، — ياڭ ھەزرەت ئۆلگەن بولسىمۇ ، ئۇنىڭ ئەرۋاھى سىزنىڭ يامۇلىشىڭىزدىن كەتمەسلىكى كېرەك ، ئۇ ھەزرىتىم شىنجاڭنى قانداق قىلىپ ئون يەتتە يىل سورىغان ، بۇنى بىلىسىزغۇ ! دانىشمەنلەرگە خاس پاراسەت بىلەن ئاۋامنى شېرىن ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىۋەتمەسلىك سەنئىتى بىلەن سورىغان . ئەگەر پەن ياۋنيەنچىلەر خائىنلىق قىلمىغان بولسا ، ئۇ زاتى كەرەمنىڭ تەختى ـ بەختى تېخىمۇ ئۇزۇن يىللار بەرقارار تۇرغان بولاتتى . سىز بولسىڭىز ئاۋامنى مائارىپ

بىلەن ئويغىتىپ ، ئۆزىگىزگە دۇشمەن تەييارلاۋاتىسىز ، ئۇقتىڭىزمۇ ؟ ھەش - پەش دېگۈچە ئورۇس يېرىگە ئۇچ يۈز ئوقۇغۇچى چىقىرىپ بولدىڭىز . يەنە كېلىپ ، ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى يەرلىك مىللەتلەر . ئۇلار كوممۇنىزم مەپكۇرىسىدىن تاشقىرى ، ئورۇس يېرىدىكى مىللەتلەرنىڭ قوشما جۇمھۇرىيەتلىك تۈزۈمىنىڭ تەسىرىنى يۇقتۇرۇپ كېلىدۇ . ئۇزۇن ئۆتمەي ، ئۇلارنىڭ بىرى ئون ، ئونى يۈز ، يۈزى مىڭ بولىدۇ . ئۇنىڭ ئۇستىگە جەنۇبىي شىنجاڭدا مەھمۇتنىڭ تۇركىيىدە ئوقۇغان ئەپەندىلەر ئارقىلىق مەكتەپ مائارىپىنى يولغا قويۇپ ، ھەدەپ ئادەم تەييارلاۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدىم . ھەتتا ئۇ شىنجاڭنىڭ شەرقىي دەرۋازىسى قۇمۇلغىمۇ قولىنى سوزغان . شۇنداقمۇ ، لى چۇجاڭ ؟

— شۇنداق ، — دەرھال جاۋاب بەردى لى يىڭچى ، — ھاشىم ھاجىنىڭ بەرگەن مەلۇماتىغا قارىغاندا ، ئابدۇراخمان قارى ھاجى دېگەن ئادەم مەھمۇتنىڭ بۇيرۇقى بويىچە قۇمۇلغا كېلىپ ، يېڭىچە مائارىپ بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىۋېتىپتۇ .

— مۇشۇنداق ماڭسا ، — داۋام قىلدى چۇ زۇڭجىڭ ، — ئاسمان خۇداسىغا ئامانەت ، ئۇچ يىلغا قالماي سىز تەختىڭىزدىنمۇ ، شىنجاڭدىنمۇ ئايرىلىپ قالىسىز ، ئۇقتىڭىزمۇ ؟

— غەمخورلۇقلىرىغا كۆپتىن - كۆپ رەھمەت ، — دېدى شېڭ شىسەي ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئاندىن چۇ زۇڭجىڭنى ئاستا يۆلەپ ، دېۋانغا ئولتۇرغۇزدى ۋە ئۆزى ئونىڭغا يېقىنراق ئولتۇرۇپ سۆزگە كىرىشتى ، — پەدەر بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ دانىشمەنلەرچە پاراسىتىگە قايىلمەن . ئېيتقانلىرىنىڭ ھەممىسى راست ، ئەمما كەمىنلىرىنىڭ ئىككى كەلىمە گېپىنىمۇ ئاڭلاپ قويسىلا . بىرىنچىدىن ، بۇگۈنكى زامانىدا ياڭ جاڭجۇڭنىڭ ئەلنى غەپلەتتە تۇتۇش سىياسىتىنى يۈرگۈزۈشكە قەتئىي بولمايدۇ . چۈنكى ، جاھان ئۆزگەردى ، زامان ئۆزگەردى . جۇڭگودا بولۇپ ئۆتكەن «تۆتىنچى ماي» ھەرىكىتى ۋە رۇسىيە ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسى تەسىرىدە خوجىنىياز باشلىغان توپىلاڭ بۇ زېمىنىنى ، بۇ زېمىندىكى

مىللەتلەرنى ئاللىقاچان ئويغىتىۋەتتى. ئەمدى ئۇنىڭ سۇن ژۇكۇڭنىڭ ئەپسۇنى بىلەنمۇ ئۇخلاتقىلى بولمايدۇ. ئويغانغان مىللەت تەرەققىياتنى تەلەپ قىلىدۇ. تەرەققىيات مائارىپنى تەقەززا قىلىدۇ. بۇ قانۇنىيەتنى ئۇلار چۈشىنىپ قالدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا، مەن شارائىتقا ماسلىشىپ مەرىپەتپەرۋەرلىك سىياسىتىنى ئەمەلگە قويمىسام، بۇ يۇرتنىڭ قانداق ئىدارە قىلالايمەن. ھاكىمىيەتنى قانداق قىلىپ قولدا تۇتالايمەن! شۇنداق ئەمەسمۇ، پېكى ئەپەندى؟

— شۇنداق، شۇنداق، — دەرھال تەستىقلىدى باش مەسلىھەتچى پېكى ئەپەندى، — دۇبەن جانابلىرىنىڭ ئېيتقانلىرى تامامەن توغرا، ئاۋام ئويغانماستا خۇددى بىر توپ پادىغا ئوخشايدۇ، ئۇنى تاياق بىلەن خالىغان تەرەپكە ھەيدەش مۇمكىن. ئويغانغان ئاۋام يولۋاسقا ئوخشاپ قالىدۇ. ئۇنى ئىدارە قىلماق بەسىي مۇشكۇل. يولۋاسنى تۆمۈر قەپەستە ساقلىغىلى بولغان بىلەن ئويغىنىپ قالغان ئاۋامنى تۆمۈر قەپەستە ساقلىغىلى بولمايدۇ. ئۇنى پەقەت دىنىي ئېتىقاد ياكى پالانى «ئىزم» دېگەنگە ئوخشاش مەنىۋى قەپەسلا تۇتۇپ تۇرالايدۇ. دۇبەن جانابلىرىنىڭ ياكى ھەزرەتتىن ئېشىپ چۈشىدىغان دانىشمەنلىكى شۇكى، دۇبەن جانابلىرى ئەنە شۇنداق مەنىۋى قەپەسنى ئىختىرا قىلدى. بۇ قەپەسنىڭ ئېتى ئىلغارلىق، ئۇنى تېخىمۇ كونكرېت قىلىپ ئېيتقاندا مەرىپەتپەرۋەرلىك!

— بۇنىڭ ھەممىسى قۇرۇق گەپ، — دېدى چۇ زۇڭجىڭ قولىنى پۇلاڭلىتىپ، — سىلەر بۇ ياۋايى مىللەتلەر ئارىسىدا مەرىپەتپەرۋەرلىكنىڭ ئاخىرى يامان ئاقىۋەت بېرىدىغانلىقىنى ئويلىماپسىلەر. مەن شۇنىڭدىن خاۋاتىرلىنىمەن.

— پەدەر بۇزرۇكۋارىمىز خاتىرجەم بولغاي، — دېدى شېكى شىسەي ئىشەنچ بىلەن، — ئېيتايلۇق، مەيلى تاشكەنتتە، مەيلى شىنجاڭدا بولسۇن، يېڭىچە پەننىي مەكتەپلەردە ئوقۇپ كۆزى ئېچىلغان ياشلار ئاتا ـ بوۋىلىرى چوقۇنۇپ كېلىۋاتقان دىنىي

خۇراپاتلارغا ، كونا قائىدە - يوسۇن ۋە ئۆرپ - ئادەتلەرگە سەلبىي نەزەردە قارايدىغان بولۇۋاتىدۇ . ئۇلار ئۆزىنى يېڭى ئادەملەر ، ئاتا - بوۋىلىرىنى بولسا ، يېڭىلىققا قارشى كونا ئادەملەر دەپ چۈشىنىدۇ . شۇنداق قىلىپ ، ھەربىر مۇسۇلمان ئائىلە ئىككىگە بۆلۈنۈۋاتىدۇ . شۇ ئائىلە مەنسۇپ بولغان مىللەتمۇ پارچىلىنىۋاتىدۇ ، مەن شۇنىڭدىن خۇشالمەنكى ، مۇسۇلمان مىللەتلەرنىڭ ، بولۇپمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ پەرزەنتلىرى مىللىي ئەنئەنە بىلەن ھېسابلىشىپ ئولتۇرماي ، يېڭىلىقنى تېز قوبۇل قىلىدىكەن . ھەتتا مىللىي زىيالىيلاردا دىنسىزلىك خاھىشلىرى بىخ يېرىپ چىقماقتا . مەن بىر تەرەپتىن ، دىنىي ئېتىقادنى ، ۋاقىت ، گۈڭ ، ئاخۇنلارنىڭ ھوقۇق ۋە ئورنىنى قوغداش سىياسىتىنى يۇرگۈزۈۋاتىمەن . بۇ ھال جەمئىيەت ۋە مىللەتلەرنىڭ ئىچكى زىددىيەتلىرىنى كۈچەيتىپ ، ئۆز ئىچىدىن پارچىلىنىشنى تېزلەتمەكتە . مەن بۇنىڭدىن ياخشى پايدىلىنىشنى بىلمەن . بۇ بىر ؛ ئىككىنچىدىن ، بۇ سورۇندا ھېچقانداق سىرنى يوشۇرۇشنىڭ ھاجىتى بولمىغانلىقتىن ، مەن شۇنى ئوچۇق ئېيتايكى ، يەنە شۇ مەرىپەتپەرۋەرلىك يولى بىلەن بەزى دۇشمەن كۈچلەرنىمۇ پارچىلاشقا مۇۋاپىق بولماقتىمىز . مەسىلەن ، مەھمۇتنىڭ ئەتراپىدىكى ئىخلاسمەنلىرىدىن ، جۈملىدىن يېقىن تۇغقانلىرىدىن بىر قىسىم ياشلارنى ئۇرۇمچىگە كەلتۈرۈپ ، بىرنەچچە ئايلىق كۇرستا ئوقۇتۇش جەريانىدا ئۇلار : «يېقىن كېلەچەكتە ھەممە ھوقۇق بىزنىڭ بولىدىكەن . ھازىر مەنسەپ ئۈستىدە تۇرغانلار بىزنىڭ ئۆسۈشىمىزگە توسالغۇ ئىكەن ، بىز شۇنىڭغا مۇناسىپ ئىش كۆرسەك بولغۇدەك» دېگەن تونۇشقا كەلدى . مېنىڭچە ، ئەڭ جاھىل دۇشمەن مەھمۇتنىڭ مۇستەھكەم قورغىنىمۇ ئۆز ئىچىدىن پارتلايدۇ . دېمەك ، ماۋارىپەرۋەرلىك بايرىقى ئاستىدا ، بىر چالما بىلەن ئىككى پاختەك سوقمىز . بىرىنچىدىن ، يېڭىلىق تەرەپدارلىرى ماڭا ئىشىنىپ ، ئەتراپىمغا ئۇيۇشىدۇ ، ماڭا ئەگىشىدۇ . ئۇلارنىڭ كونا كۈچلەر بىلەن بولغان زىددىيىتى

كۈنسايىن كۈچىيىپ باردۇ . بۇ بىزنىڭ ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈشىمىزگە پايدىلىق ؛ ئىككىنچىدىن ، يېڭىلىق تەرەپدارلىرى بىلەن كونا كۈچلەر ئارىسىدىكى كۈرەش جەريانىدا ، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ سەردارلىرى ، يەنى ئەڭ خەتەرلىك شەخسلەر ئۆزىنى چوقۇم ئاشكارا قىلىدۇ . بۇ بىزنىڭ ئۇلارنى تونۇۋالىشىمىزغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىدۇ ـ دە ، ۋاقتى كەلگەندە ئۇلارنى يىغىشتۇرۇشىمىزغا ئاسان بولىدۇ .

— مانا بۇ جەھەتتىن ياڭ ھەزرەتكە بىرئاز ئوخشايدىكەنسىز ، — دېدى چۇ زۇڭجىڭ سەل ئېچىلىپ ، — ئەمما ۋاقتى كەلگەندە ئۇلارنى قانداق يىغىشتۇرارىكەنسىز دەپ خاۋاتىرلىنىۋاتىمەن .

— شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىگە يايغان مەخسۇس تورلىرىمىزنىڭ بارلىقى سىزگىمۇ مەلۇم ، — دېدى شېڭ شىسەي ، — بۇ تورلار ئۇرۇمچىدە لى چۇجاڭ بىلەن سىيىت ھاجى ، قۇمۇلدا ھاشىم ھاجى ، قەشقەردە قادىر ھاجى باشچىلىقىدىكى مەخسۇس خادىملىرىمىز ئارقىلىق بىزنىڭ قولىمىزغا مەركەزلەشكەن . خۇسۇسەن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن بۇ ئۇچ مۇتەخەسسىس دەريانا تاشلانغان تورنىڭ يېپىنى تارتىشقا كېچە ـ كۈندۈز تەييار تۇرغان ئۇستا بېلىقچىلاردەك ئۆز ئىشىغا مۇئەككەل . ۋاقتى ـ سائىتى يەتكەندە ھەممە ئىش جايىدا بولىدۇ . دېمەك ، مېنىڭ مائارىپچىرۇھرلىكىم پەقەت بىر ۋاستە ، ئەسلىي مۇددىئا ھاكىمىيەتنى قوغداش ۋە مۇستەھكەملەش .

— بۇ گەپلىرىڭىزگە قايىلمەن ، — دېدى چۇ زۇڭجىڭ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ ، — ئەمما مەن يەنىلا شۇنى جېكىلەيمەنكى ، ياڭ ھەزرەتنىڭ بىزگە قالدۇرغان قىممەتلىك مىراسى — «ئىستىغپار ھۇجرىسىدىكى خاتىرىلەر» دېگەن كىتابنى پات ـ پات ئوقۇپ تۇرۇڭ ، چېگرا رايونىنى ئىدارە قىلىش سەنئىتىدە ئۇ زاتقا ئوخشاش پاراسەتلىك كىشى تېخى دۇنياغا كېلىپ باقمىدى . ئۇ كىشى ئاتىنىڭ چۈلۇۋرنى ھېچقاچان ئورۇسلارنىڭ قولىغا

تۇنقۇزۇپ قويمىغان .

— دادام قېرىپ قاپتۇ ، — دېدى چۇ يۇفاڭ چۇ زۇڭجىڭ ئۇزاپ چىققاندىن كېيىن ، — ئۇ ئۇرۇمچىدىن يىراقراق يەردە تۇرسا بولغۇدەك .

— توغرا ئېيتتىڭىز ، سۆيۈملۈكۈم ، — دېدى شېڭ شىسەي ئۇنىڭ قىرقىم چاچلىرىنى سىلاپ ئولتۇرۇپ .

9

تۇرسۇن دولان ھەر ئىككى - ئۈچ كۈندە دېگۈدەك ھاجىمىنىڭ ھۇزۇرىغا سالامغا كېلىپ كۆرۈنۈش بېرىپ تۇراتتى . بىر كۈنى مېرۇل پۇگەن ئۇنى ھويلىدا ئۇچرىتىپ :

— تازىمۇ ئوبدان گاڭتا كەپسەن ، ئۇكام ، بۇگۈن ئارمانبەگنى كۆرىدىغان بولدۇڭ ، — دېدى .

— ئارمانبەگ ! ؟ — دېدى تۇرسۇن دولان سەل تېڭىرقاپ قېلىپ .

— قارا سېنى ! رەھمەتلىك تۆمۈر خەلپەم بىلەن بىللە شېھىت بولغان ئامانقۇلنىڭ ئوغلى ئارمانبەگچۇ ، ساڭا نەچچە قېتىم گەپىنى قىلىپ بەرگەنىدىمغۇ ! ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ نېمە ؟

— يوقسۇ ، ئۇنتۇپ قالمىدىم ، ئاكا ، ھەيران قېلىۋاتىمەن .

مېرۇل پۇگەن بۇگۈن ئالتايدىن قازاق خەلقىنىڭ ئاتاقلىق قەھرىمانى شەرىپقان تۆرىنىڭ ھاجىمنى يوقلاپ كەلگەنلىكىنى ، ئۇ كىشى ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچىسى بولۇپ كەلگەن بىر يىگىتنىڭ ئامانقۇلنىڭ ئوغلى ئارمانبەگ دەپ تونۇشتۇرغاندا ، ھاجىمنىڭ ئۇ يىگىتنى باغرىغا بېسىپ يىغلاپ كەتكىنىنى ، ھاجىمنىڭ يىغلىغىنىنى كۆرۈپ ، شەرىپقان تۆرە ۋە باشقا مېھمانلارنىڭمۇ كۆزىگە ياش ئالغانلىقىنى ناھايىتى تەسىرلىك قىلىپ سۆزلەپ بەردى ۋە ئاخىردا مۇنداق دېدى :

— مەنغۇ ئامانقۇلنى كۆرمىگەن ، ھاجىنىڭ ئاكامنىڭ

ئېيتىشچە ، ئارمانبەگ دادىسىغا قۇيۇپ قويغانىدەك ئوخشايدىكەن . بۇ يىگىتنىڭ بوي ـ بەستى سەنچىلىكلا بار ، ئەممازە شەرىپقان تۆرىنى كۆرسەڭ ھەيران قالىسەن ، بۆلەكچىلا يوغان ئادەم ئىكەن .

— ئارمانبەگ ھازىر نەدە ، مېھمانخانىدىمۇ ؟ — ئالدىراپ سورىدى تۇرسۇن دولان .

— دالاندا ، يۈر بولمىسا ، مەن سىلەرنى تونۇشتۇرۇپ قويای .

يېرىم سائەتتىن بۇيان ، مېھمانخانىنىڭ دالىنىدا تۇرسۇن دولان بىلەن ئارمانبەگ خۇددى كونا دوستلاردەك مۇڭدىشىپ ئولتۇراتتى . ئۇلار مېھمانلارنىڭ سۆھبىتىگە دەخلى يەتكۈزۈپ قويماسلىق ئۈچۈن بولسا كېرەك ، مۇمكىنقەدەر پەسرەك ئاۋازدا سۆزلىشەتتى . ئارمانبەگ تولىراق قازاقچىنى ئارىلاشتۇرۇپ سۆزلەيتتى . بۇ ئىككى يىگىتنىڭ بوي ـ بەستى ۋە ياش قۇرامى تەڭدەك كۆرۈنسىمۇ ، تۇرسۇنغا قارىغاندا ئارمانبەگ سەل ئەتلىكرەك ۋە غوللۇقراق كۆرۈنەتتى . مۇرىسىدىن ئارتىلدۇرۇپ ئېسىۋالغان ماۋزىرى بىلەن بېلىگە باغلىۋالغان پارقىراق چەم ئوق خالتىسى ئۇنى ھەيۋەتلىك كۆرسىتىپ تۇراتتى .

مېھمانخانىنىڭ ئىشىك پەردىسى قايرىلىش بىلەن تەڭلا ھەر ئىككىيلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى . تۇرسۇن دولان شەرىپقان تۆرىنى كۆرۈپ راستتىنلا ھەيران قالدى . ئادەم بالىسى شۇنداقمۇ يوغان ۋە ئېگىز بولىدىكەن ـ ھە ؟ ئۇ خۇددى قوش قاناتلىق ئىشىككە ئارانلا سىغىۋانقاندەك كۆرۈنەتتى . ھاجىمىنىڭ شۇ سورۇندىكى مېھمانلىرى ئارىسىدا ھەممىدىن ئېگىزرەك كۆرۈنگەن مەتنۇر ئەپەندىنىڭ بېشى ئارانلا ئۇنىڭ مۇرىسىگە كېلەتتى . كەڭ قاسقانلىق شەپكە ، ماش رەڭ شېرىستىن تىكىلگەن ھەربىي فورما ، بېلىدىكى پارقىراق چەم تاسما ، پۇتىدىكى سېرىق خۇرۇم ئۆتۈك ئۇنىڭ جاسامىتىگە يەنە ھەيۋەت قوشۇپ تۇراتتى .

— مانا ـ مانا ، مەن سىلەرنى تونۇشتۇرۇپ قويغۇچە ، ئۆزۈڭلار تونۇشۇپ قاپسىلەر ـ ھە ، شەيتانلار ، — دەپ كۈلدى ھاجىم ئەدەپ بىلەن تۇرغان يىگىتلەرنىڭ ئۇدۇلىدا توختاپ ،

ئاندىن ، شەرىپقان تۆرىگە تۇرسۇن دولاننى كۆرسىتىپ ، — ئورۇس يىرىدە ئوقۇپ كەلگەن يېگىتلىرىمىزنىڭ بىرى شۇ . بۇ ئوغلىمىزمۇ بىز بىلەن بىللە جەڭدە بولغان . ئەمدى بىر چوڭ مەكتەپتە ئەپەندىچىلىك قىلىۋاتىدۇ ، — دېدى .

شەرىپقان تۆرە :

— بەك ياخشى ئىش بوپتۇ ، — دەپ تۇرسۇن دولانىڭ پېشانىسىگە بىرنى سۆيۈپ قويدى ۋە ئارمانبەگكە قاراپ ، — مەن سېنى قۇتلۇقلايمەن ، ئىنىم ، مۇرادىڭغا يېتىدىغان بولدۇڭ ، هاجى ئاتىمىز سېنى هەربىي مەكتەپكە كىرگۈزۈپ قويىدىغان بولدى ، — دېدى .

— رەهمەت ، هاجى ئاتا !

— رەهمىتىڭنى قوي . جەڭ هۇنەرلىرىنى ئوبدان ئۆگىنىپ ، دادائىنىڭ ئىزىنى باس ، ئوغلۇم ، — دېدى هاجىم ، ئاندىن خۇددى نۇتۇق سۆزلەۋاتقاندەك ، — بىزنىڭ ياشلىرىمىزنىڭ هەممىسى بىرى ئەلەمدە ، بىرى قەلەمدە يېتىشىپ چىقسا ، ئەل رازى . بىز رازى شۇنداق ئەمەسمۇ ؟ — دەپ ئەتراپىدىكىلەرگە قارىدى .

— ئېيتقىنىڭىز كەلسۇن ، — دېدى شەرىپقان تۆرە هەممىدىن بۇرۇن .

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ئارمانبەگ هەربىي ئوقۇتقۇچىلار يېتىشتۇرۇش مەكتىپىگە قوبۇل قىلىندى . ئۇ هەر يەكشەنبە كۈنى هاجىمنىڭ ئالدىغا سالامغا كەلگەندە تۇرسۇن دولان بىلەن ئۇچرىشىپ تۇراتتى . بۇ يىگىتلەرنىڭ بىر تۇغقان ئاكا ـ ئۇكىلاردەك مېهىر ـ مۇهەببىتى ۋە ئىناقلىقىدىن هەممەيلەن ، بولۇپمۇ هاجىم ناهايىتى خۇشال ئىدى . ئۇ خۇددى ئۆزى قويغان كۆچەتنىڭ يىلتىز تارتىپ ، كۆكلەپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرگەن باغۋەندەك ، ئۇلارغا زوقلىنىپ قارايتتى .

بىراق ، هاجىمنىڭ بەزى ئىشلىرى ، مەسىلەن ، ئايىغى ئۇزۇلمەيدىغان مېهماندارچىلىقلار ، سائەت ـ سائەتلەپ شاهمات ئويناشلار ، كۈن ئارىلاپ دېگۈدەك ئۇلانباي ياكى نەنسەن تەرەپتە ئوۋ

ئوۋلاپ يۈرۈشلەر ، بەزى كۈنلىرىنى تۇرپاندا قۇرغان پاختا زاۋۇتىدا ياكى ئۈرۈمچىدىكى سوۋىنتورگ[1] ھويلىسىدا يا بولمىسا كىراكەشلىك قىلىدىغان يۈك ماشىنىلىرى گاراژىدا ئۆتكۈزۈۋېتىشلىرى — مانا بۇلارنى ئاڭلاپ ياكى كۆرۈپ ، ئارمانبەگنىڭ كۆڭلى غەش بولاتتى .

— ھاجى ئاتام ئەل - يۇرتنىڭ غېمىنى ئۇنتۇپ قالغانمۇ نېمە ؟ — دېدى ئارمانبەگ ، بىر كۈنى تۇرسۇن دولاننىڭ ياتقىدا ئولتۇرۇپ .

— دەرۋەقە ، بەزى ئەھۋاللارغا قاراپ . شۇنداق دېگۈسى كېلىدۇ كىشىنىڭ ، — دەپ ئۇلۇغ - كىچىك تىندى تۇرسۇن دولان ، — ئەمما سەندىن يوشۇرىدىغان سىرىم يوق . ھاجى ئاتامنىڭمۇ بىر تاغار دەردى بار ئىكەن .

— قانداق دەيسەن ؟ — سورىدى ئارمانبەگ بۇ گەپكە قىزىقىپ .

— ھاجى ئاتامنىڭ مېنى ئۆز ئوغلىدەك كۆرىدىغانلىقىنى بىلىسەن ، ئۇنىڭ ئۈستىگە مېنىڭ قەلبىمگە بەك خۇشتار ، — دېدى تۇرسۇن دولان ، — شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك ، يېقىندا ھاجى ئاتام مەھمۇت سىجاڭغا چاپارمەن ئارقىلىق ئەۋەتىدىغان بىر خەتنى ماڭا كۆچۈرگۈزدى . بۇ مەھمۇت سىجاڭنىڭ خېتىگە يېزىلغان جاۋاب ئىكەن . خەتتە مۇنداق مەزمۇندىكى گەپلەر بار : «ھەرقايسىلىرى مېنى سودىگەرچىلىك ، بەزمە - مەشرەپ ، ئوۋ - شىكار بىلەن كۈن ئۆتكۈزىدىغان بولۇپ قاپتىلا ، ئەل - يۇرتنىڭ غېمىنى ئۇنتۇپ قاپتىلا ، بۇ قانداق بولغىنى دەپ ئەيىبلەپتىلا ، راست ، مېنىڭ كۈنۈم شۇنداق ئۆتۈۋاتىدۇ ، ئاتاقتا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولغىنىم بىلەن ، ساناقتا يوق ئادەم بولۇپ قالدىم . بۇ ۋىلاردا مەجلىسلەرگە بېرىپ بىرنېمە دېسەم ، گېپىمنى ئاڭلايدىغان قۇلاق ، بۇيرۇقۇمغا ماڭىدىغان ئاياغ

---

① سوۋىنتورگ — سوۋېت شىنجاڭ سودا شىركىتىنىڭ قىسقارتىپ ئاتىلىشى . بۇ شىركەتنىڭ باش ئاپپاراتى ھازىرقى نەنلياڭ شىنخۇا كىتابخانىسى جايلاشقان ئورۇندا ئىدى .

بار ئىدى . ئەمدى بولسا مەجلىسلەرگىمۇ تولا قىچقارمايدىغان ، گەپىمگىمۇ قۇلاق سالمايدىغان بولۇپ قالدى . لازىم بولسا ، قولغا ئېلىپ كۆز ـ كۆز قىلىدىغان ، لازىم بولمىسا بىر بۇلۇڭدا تاشلاپ قويىدىغان لاتا قورچاققا ئوخشاپ قالدىم . ئىچىم پۇشۇپ بۇرۇقتۇرما بولۇپ كېتىۋاتىمەن ، دەردىم ئىچىمگە پاتمايۋاتىدۇ . شۇ ۋەجىدىن ، كۆڭلۈم نېمە بىلەن ئارام تاپسا ، شۇنى ئەرمەك قىلىدىغان بولۇپ قالدىم . بىرلا ئۇمىد ئاپرېسوۋدا قالدى . ئەھۋاللارنى ستالىن جانابلىرىغا مەلۇم قىلماقچى . ئەسلىدە ئۇرۇمچىگە كەلمەي ، ئالتەشەھەردە سىلەر بىلەن بىللە تۇرسام بوپتىكەن . ئامال قانچە ، پۇشايمانىنى ئالمىدىغان قاچا يوق ، ئەمدى ئاللانىڭ تەقدىرى نېمە بولسا شۇنى كۆرەرمىز . »

تۇرسۇن دولان شۇ گەپلەرنى قىلىۋېتىپ «ئاشۇ خەتنى كۆرگەندىن بۇيان ، ھاجى ئاتامغا ئىچىم ئاغرىيدىغان بولۇپ قالدى» دېدى .

ئارمانبەگ تۇرسۇن دولانغا خەيرخاھلىق بىلەن قاراپ ، ئۇلۇغ كىچىك تىنىپ قويدى .

10

ھەش ـ پەش دېگۈچە 1937 ـ يىلى باشلىنىپ قالدى . بۇ يىل ئۇرۇمچىدە سوغۇقنىڭ ئاچچىقى بەكلا يامان كۆرۈنەتتى . ئادەتتە قىرىق كۈن داۋام قىلىدىغان چىللە زىمىستان چىقىپ ، ھوت[1] باشلانغان بولسىمۇ ، كېچە ـ ئەتىلىرى كوچا ـ كويلاردا توڭلاپ ئۆلگەن ئىتلارنىڭ ئۆلۈكى تېپىلىپ تۇراتتى . ئارىلىقتىكى چاغان كۈنلىرىمۇ سوغۇقنىڭ چاياندەك چېقىپ تۇرۇشى بىلەن ئۆتتى . شۇنىڭغا قارىماي پۈتۈن ئىدارە ـ جەمئىيەت ، مەكتەپلەرگە ۋە چەت ۋىلايەت ، ناھىيىلەرگە ھۆكۈمەتنىڭ جىددىي بۇيرۇقى

① ھوت — شەمسىيە ھىسابىدا 12 ـ ئاينىڭ ئەرەبچە نامى (2 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنىدىن 3 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنلىرىگە توغرا كېلىدۇ — ئا)

جاكارلاندى . ئۇنىڭدا شېكى شىسەي تەختىكە چىقىقان كۈن — «ئون ئىككىنچى ئاپرېل» نىڭ تۆت يىللىقىنى ئۆتكەن يىللاردىكىگە قارىغاندا تېخىمۇ تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈشكە ھازىردىن باشلاپ تەييارلىق كۆرۈش تەلەپ قىلىنغانىدى .

شېكى شىسەي ئۆلۈش يىلدىن باشلاپ ، مەھمۇت مۇھىتى بىلەن يولۇاسنى ئۇرۇمچىگە كېلىپ دىدارلىشىپ كېتىشكە بىرنەچچە قېتىم تەكلىپ قىلغان بولسىمۇ ، ئۇلار تۇرلۇك باھانە ـ سەۋەبلەر بىلەن ئۆزىنىڭ قارىسىنىمۇ كۆرسەتمىگەنىدى . بۇ قېتىم شېكى شىسەي «ئون ئىككىنچى ئاپرېل» بايرىمى باھانىسىدە ئۇلارنى قانداقلا بولمىسۇن ئۇرۇمچىگە كەلتۈرۈشكە قاتتىق بەل باغلىدى چېغى ، ھەر ئىككىسىگە ئۆزىنىڭ نامىدىن ناھايىتى چىرايلىق سۆزلەر بىلەن ئايرىم ـ ئايرىم دەۋەتنامىلەر ئەۋەتىشتىن تاشقىرى ، ھاجىمدىن پايدىلىنىش قارارىغا كەلدى .

— بۇ ئىككى ئەبلەخنىڭ بۇرۇنقىدەكلا ئاللىقانداق باھانە ـ سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ ، ئۇرۇمچىگە كەلمەسلىكىنى كۆڭلۈمگە ئايان ، — دېدى شېكى شىسەي ، ئۆزىنىڭ مېھمانخانىسىغا تەكلىپ قىلىنغان مېھمانلارغا جىددىي قاراپ ، — دېمەك ، مېنىڭ دەۋىتىم ھېچقانچە رول ئوينىيالماپتۇ . ئەمدى خوجىنىيازنىڭ ئۆزى مەيدانغا چىقمىسا بولمايدۇ .

— دۇبەن جانابلىرىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىگە قايىلمەن . ئەمما ، مېنىڭچە ، خوجىنىيازنى ئىندەككە كەلتۈرۈش پەقەت باش كونسۇل جانابلىرى ياكى مەتنۇر ئەپەندىنىڭلا قولىدىن كېلىدۇ . مەمەدانلىق قىلىپ قويغان بولسام ، مېنى كەچۈرگەيلا ، — دېدى باش مەسلىھەتچى پېكى ئەپەندى ئاپرېسۇغا خۇشامەتگۈيلۇق بىلەن ھىجىيىپ .

— پېكى ئەپەندىنىڭ پىكرىگە قوشۇلمەن ، ئەمما بۇ كۈنلەردە ، ئۇ ساقاللىق يىلپىز مەتنۇر ئەپەندىگە كۆپرەك مايىل ، — دېدى ئاپرېسۇ ئاندىن مەتنۇر ئەپەندىگە قاراپ ، — بۇ ۋەزىپىنى سىز زىممىڭىزگە ئالسىڭىز قانداق ؟ — دېدى .

— خوپ ، — دېدى مەتنۇر ئەپەندى بېشىنى ئېگىپ .

* *

ئۇچ كۈندىن كېيىن ، ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ شەرقىي دەرۋازىسى يېنىدىكى ئايرودرومدىن قاناتلىرى يېڭىلاغۇچىنىڭكىگە ئوخشايدىغان ئىككى ئايروپىلان شېكىل شىسەي بىلەن ھاجىمنىڭ مەھمۇت مۇھىتى بىلەن يولۇاسقا ئەۋەتىدىغان مەخسۇس خەت ۋە سوۋغاتلىرىنى ئېلىپ ، بىرى قەشقەر تەرەپكە ، يەنە بىرى قۇمۇل تەرەپكە ئۇچتى ۋە ئۇلارنىڭ جاۋابىنى ئېلىپ ، شۇ ھەپتە ئىچىدە كەينى ـ كەينىدىن دېگۈدەك يېنىپ كېلىشتى . بۇ قېتىم مەھمۇت مۇھىتى بىلەن يولۇاسنىڭ ھەر ئىككىسى بۇ يىلقى «ئون ئىككىنچى ئاپرېل» بايرىمىغا ئۇلگۈرۈپ ئۇرۇمچىگە چوقۇم كېلىشكە ۋەدە بېرىشكەنىدى .

شېكىل شىسەي ئۇلارنىڭ جاۋابىدىن مەمنۇن بولۇپ ، ھاجىمنىڭ بۇ ئىشتا ئويىنىغان رولى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئالدىغا كىرىپ ئالاھىدە تەشەككۈر ئېيتتى . يەنە بىر تەرەپتىن ، مەھمۇت مۇھىتى بىلەن يولۇاسنى بايرامدىن كېيىن قانداق قىلىپ ئۇرۇمچىدىن كەتكۈزمەسلىكنىڭ تەپسىلىي پىلانى ئۇستىدە لى يېڭچى باشلىق يېقىنلىرى بىلەن مەخپىي ھالدا دەرھال مۇزاكىرىلىشىشكە كىرىشتى . بىراق ، شېكىل شىسەي بۇ قېتىم مەقسىتىگە يېتىشكە ئىشەنسىمۇ ، يەنىلا خاتىرجەم بولالماي ، ئاپرېسوۋ بىلەن يەنە بىر قېتىم ئۇچراشتى ۋە مەھمۇت مۇھىتىنىڭ سوۋېتلىك سىياسىي كومىسسارى گېنېرال رېبالكىنگە مەخسۇس مەكتۇپ ئەۋەتىش نىيىتىنى ئىزھار قىلدى .

— گېنېرال رېبالكىن بىز ئويلىغاندىنمۇ ھوشيار ۋە تەدبىرچان كىشى ، — دېدى ئاپرېسوۋ ، — ئەگەر دۇبەن جانابلىرى مەخسۇس مەكتۇپ ئەۋەتىش نىيىتىدە بولسا مەن بۇنىڭغا قارشى ئەمەسمەن .

شۇنىڭدىن كېيىن شېكىل شىسەي مەھمۇت مۇھىتىغا بولغان

نازارەتنى كۆچەيتىش ، قادىر ھاجىدىن تېخىمۇ ئوبدان پايدىلىنىش توغرىسىدا گېنېرال رېبالكىنگە ئالاھىدە مەكتۇپ ئەۋەتتى . قۇمۇلدىكى ھاشىم ھاجىغا بولسا ، «يولۇاسىنىڭ ناھايىتى قۇۋۇ ئادەم ئىكەنلىكى سىزگە ئايان . ھوشيارلىقنى تېخىمۇ ئاشۇرۇڭ» دېگەن مەزمۇندا ئۇچىنچى قېتىم بۇيرۇق بەردى .

كۇنلەر ۋە تۇنلەر تەبىئەت قانۇنىيىتى بويىچە ئۆز يولى بىلەن ئۆتۈۋاتقان بولسىمۇ ، شېڭ شىسەي ئۇچۇن ناھايىتى ئاستا ئۆتۈۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى . ئۇ ھەر كۇنى كالېندار ۋاراقلاپ ، ئاپرېل ئېيىنىڭ تېزرەك يېتىپ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۇتەتتى . ئاخىر ئاپرېل ئېيىمۇ كىردى . چەت ۋىلايەتلەردىن بايرامغا كېلىدىغان ئەمەلدارلارنىڭ ئالدى كېلىشكە باشلىدى . 4 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۇنى ھېلىقى ئىككى ئايروپىلان مەھمۇت مۇھتى بىلەن يولۋاسىنى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كېلىش ئۇچۇن يەنە ھاۋاغا كۆتۇرۇلدى .

بىراق ، قۇمۇلغا ئۇچقان ئايروپىلان نىشانغا يەتمەي تۇرۇپلا ، ھاشىم ھاجىدىن يولۋاسىنىڭ گەنسۇ تەرەپكە قاچقانلىقى توغرىسىدا شېڭ شىسەيگە جىددىي تېلېگراممىا كېلىپ قالدى . شېڭ شىسەي ئاچچىقىغا پايلىماي ، تېلېگراممىا قەغەزنى يىرتىپ تاشلىدى . 4 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۇنى ئاخشىمى قەشقەر گارنىزون قوماندانى گېنېرال لىيۇ بىڭ مەھمۇت مۇھتىنىڭ ئۆز يېنىغا قويۇلغان ئايغاقچىلارنى ئېتىپ تاشلاپ ، تۇنۇگۇن ئازغىنە ئادەم بىلەن ھىندىستان تەرەپكە قېچىپ كەتكەنلىكىنى تېلېفون ئارقىلىق شېڭ شىسەيگە مەلۇم قىلدى . شېڭ شىسەي «ئاغزىڭغا پوق ، نان قېپى !» دەپ كايىپ تېلېفون تۇرۇپكىسىنى زەردە بىلەن ئۇستەلگە تاشلىدى ـ دە ، ئەپيۇن چىرىغىنىڭ يېنىغا ياتتى[1] .

---

① شېڭ شىسەي ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن ، جەمئىيەت مىقياسىدا ئەپيۇننى قاتتىق مەنئى قىلغان ، ھەتتا ئۇنى تېرىغان ، ساتقان ۋە چەككەنلەرنى قاتتىق جازالىغان . ئەمما ، يازما ماتېرىياللارغا قارىغاندا ، ئۇنىڭ ئۆزى ۋە بەزى يېقىنلىرى مەخپىي ھالدا چېكىپ تۇرغان .

— ئۆزىڭىزنى بېسىۋېلىڭ سۆيۈملۈكۈم ، — دېدى ئۇنىڭ قېشىدا ياتقان چۇ يۈفاڭ ئىككىنچى غاڭزىنى ئۇزىتىپ تۇرۇپ ، — ھەر ئىككى رەقىبىڭىز ئۆز ئايىغىدىن يوقالدى ، بۇمۇ سىزنىڭ غەلىبىڭىز ئەمەسمۇ !

— ئەپسۇس ، ئەپسۇس ، بىر قوشۇق قېنىنى ئىچەلمىدىم ، مەن ھەرقانداق دۇشمىنىمنىڭ دۇنيادا تىرىك يۈرۈشىنى خالىمايمەن ، — دېدى ئۇ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ ، ئاندىن ، — لى چۇجاڭنى تېلېفونغا چاقىرىڭ ! — دېدى .

ئىككى كۈندىن كېيىن مەھمۇت مۇھىتى بىلەن يولۇاسنىڭ ھۆكۈمەتكە ئاسىيلىق قىلىپ چەتكە قېچىش بىلەن يۈرتىنىڭ تىنچلىقىنى بۇزغانلىقى ، شۇ سەۋەبتىن بۇ يىلقى «ئون ئىككىنچى ئاپرېل» بايرىمىنىڭ ئۆتكۈزۈلمەيدىغانلىقى ، پۇقرالارنىڭ تۇرلۇك پىتنە ـ پاساتلارغا قۇلاق سالماي ئۆز تىرىكچىلىكى بىلەن بولۇپ ، پىتنە ـ ئىغۇا تارقاتقان بۇزۇق ئۇنسۇرلارنى ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلىشى لازىملىقى خۇسۇسىدا كوچا ـ كويلارغا ئېلانلار چاپلاندى ۋە چەت ۋىلايەت ، ناھىيىلەرگىمۇ جىددىي ئۇقتۇرۇش قىلىندى .

بىراق ، ئىش بۇنىڭ بىلەن تۈگىمىدى . قەشقەر دېيارىدا قادىرھاجى ، قۇمۇلدا ھاشىم ھاجىلار ئالدىنئالا تەييارلاپ قويۇلغان تىزىملىك بويىچە تۇتقۇن قىلىشنى باشلىدى . دەل شۇ كۈنلەردە ئالتىنچى دۇنيىنىڭ لىيەنجاڭ دەرىجىلىك ئوفىتسېرى ئابدۇنىياز دېگەن بىر يىگىت مەھمۇت مۇھىتىدىن قالغان مىللىي قوشۇنغا سەركەردە بولۇپ ، خوتەندىكى ما خۇسەن بىلەن بىرلىكتە ھۆكۈمەتكە قارشى قوراللىق ئىسيان كۆتۈردى . بىرنەچچە ئاي ئىچىدە بۇ ئىسيانىنىڭ ئوت يالقۇنى كۈچاغنچە يامراپ كەلدى . تارىم ۋادىسى يەنە ئوت ئىچىدە قالدى . شېڭ ھۆكۈمىتى ئاجىزلىق قىلىپ ، يەنە سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىدىن ھەربىي ياردەم سورىدى ۋە ئاخىر بۇ ئىسيان تانكا ، زەمبىرەك ۋە ئايروپىلانلار بىلەن قوراللانغان قىزىل ئارمىيىنىڭ قولى بىلەن باستۇرۇلدى .

مەھمۇت مۇھتى بىلەن يولۇاس ۋەقەسىنى ۋە ئابدۇنىياز ئىسيانىنى ئەيىبلەش يۇزىسىدىن ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ شىمالىي دەرۋازىسى سىرتىدىكى مەيداندا ئۆتكۈزۈلگەن ئاممىۋى يىغىندا ھاجىممۇ سۆزگە چىقىپ ، ئۇلارنى «ۋەتەن خائىنلىرى» ، «ئىسيانچى ئوغرىلار» دەپ قاتتىق سۆكتى . مەھمۇت مۇھتىنىڭ تاشكەنتتە ئوقۇپ كەلگەن ئوغلى ئابلىمىت مۇھتىمۇ دادىسىغا قارشى ئۇزۇن نۇتۇق سۆزلەپ ، «مېنىڭ ئۇنداق ئاتام يوق ، ئۇ خائىن !» دەپ قاتتىق توۋلىدى ھەمدە ئۇنىڭ بۇ نۇتقى «شىنجاڭ گېزىتى»دە ئېلان قىلىندى .

بىر ئاخشىمى ئەلياتار چاغدا ، يېلىڭ چەكمەن كەمزۇل كىيىپ ، پۇتىغا كەش سېپىۋالغان شادا پاچاق ، ئورۇق بىر ئادەم ھاجىمنىڭ گۈڭگۈەنى ئالدىغا ئاقساقلاپ كېلىپ ، ھاجىم بىلەن كۆرۈشىدىغان مۇھىم ئىشى بارلىقىنى پوستتىكىلەرگە ئېيتتى . پوستتىكىلەر :

— ئىشىڭ بولسا كۈندۈزدە كەل ، ھاجى ئاتىمىز يېتىپ قالدى ، — دەپ ئۇنى ئىچكىرى كىرگىلى قويمىدى . ئۇ ئادەممۇ گېپىدىن يانماي ئۇلار بىلەن گەپ تالىشىۋەردى . شۇ ئەسنادا ، ئىچكىرىدىن ئوغلاقچى مەنسۇر چىقىپ قالدى ـ دە ، ھېلىقى ئادەمنى دەرھال تونۇپ ، ئۇنىڭ بىلەن كونا دوستلاردەك ئەھۋاللىشىپ كەتتى . بۇ رومانىمىزنىڭ «قەشقەردىن خەت» دېگەن بابىدا بايان قىلىنغىنىدەك ، يۇنۇسبەگنىڭ ھاجىمغا يازغان مۇھىم بىر خېتىنى قاراشھەرگە يەتكۈزۈپ كېلىپ ئوغلاقچى مەنسۇرغا تاپشۇرغان كېرەم شاتۇر ئىدى .

— مەن مامۇت سىجاڭدىن ھاجى ئاتىمىزغا خەت ئېلىپ كەلدىم ، غوجام ، بۇ خەتنى ئۆز قولىغا بەرمىسەم بولمايدۇ ، — دېدى ئۇ ئوغلاقچى مەنسۇرنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ .

ئوغلاقچى مەنسۇر ئەھۋالنى مەلۇم قىلغىلى كىرگەندە ، ھاجىم نامازخۇپتەننى ئوقۇماقچى بولۇپ تۇراتتى .

— چاپسان كىرسۇن ، — دېدى ھاجىم نامازنى ئوقۇشنىمۇ

ئۇنتۇپ .

سالام ـ سەھەتتىن كېيىن كېرەم شاتۇر قوينىدىن ئالىقانچىلىك كىلىدىغان كىچىككىنە چەم خالتىنى چىقاردى ۋە ئۇنىڭ ئاغزىنى پىچاق بىلەن سۆكۈپ ، تۇمارچە شەكىلدە پۈكلەنگەن بىر پارچە خەتنى ھاجىمغا ئىككى قوللاپ سۇنۇۋېتىپ :

— بۇ ئامانەتنى ۋاقتىدا تاپشۇرالمىدىم . گۇناھىمدىن ئۆتسىلە ، ھاجى ئاتا ، — دېدى .

— سىجاڭ بۇ خەتنى قاچان بەرگەن ؟ — دېدى ھاجىم قەغەزنى ئېچىۋېتىپ .

— ئالاھازەلقىياس ، بۇ يىل 4 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنىغۇ دەيمەن .

— نېمىشقا مۇنداق كېچىكتىش ؟

— سىجاڭ كەتكەندىن كېيىن جاھان بۇزۇلۇپ ، پاتىپاراقچىلىق بولۇپ كەتتى ، يوللار ئېتىلىپ قالدى ، غوجام ! بىر ئامالالاپ ئاقسۇغا كەلگىنىمدە ، ئۇرۇش بولۇۋاتقىنىدىكەن ، غايىب ئوق تېگىپ پاچىقىمنى چېقىۋەتتى ، غوجام ! مېنى ئەپۇ قىلسىلا !

ھاجىم چاقماق قەغەزگە سۆسۈن قېرىنداشتا يېزىلغان خەتكە بىر قاراپلا ، مەھمۇت مۇھتىنىڭ ئۆز قەلىمى ئىكەنلىكىنى تونۇدى . ئەمما ، بۇ خەتنىڭ بەك قىسقا يېزىلغىنىغا ھەيران بولۇپ ، گازۇاي لامپىنىڭ يورۇقىدا ئۇنى ئوقۇشقا باشلىدى . داستىخان سېلىپ ، چاي قۇيۇپ يۈرگەن يىگىرمە ياشلار چامىسىدىكى مەھرەم يىگىت مېھمانخانىدىن دالان ئۆيگە چىقىپ ، ئىشكىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتتى ـ دە ، قۇلىقىنى دىڭ تۇتۇپ ، گەپ تىڭشاشقا باشلىدى ، ئۆينىڭ ئىچى جىمجىت ، پەقەت ھاجىمنىڭ ھېلىقى خەتنى تەكرار ـ تەكرار ئوقۇۋېتىپ ، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنغىنى ۋە كېرەم شاتۇرنىڭ غورتۇلدىتىپ چاي ئىچىۋاتقىنى ئاڭلىنىپ تۇراتتى .

«خەير ـ خوش ، ھاجى ئاكا ! ئۆزلىرىنى ئاللاغا تاپشۇردۇم ، مېنىڭدىن رازى بولسىلا ، بۇ ئالەمدە كۆرۈشەلمىسەك ، ئۇ ئالەمدە كۆرۈشەرمىز . بىز بەك ئۇلۇغ ۋە مۇقەددەس ئىشنى باشلىغانىدۇق ، بۇ ئىشقا پۈتكۈل بارلىقىمىزنى ئاتىغانىدۇق ، نىيىتىمىز خالىس

بولغانلىقى ئۈچۈن پۈتكۈل ئەل - يۇرت بىزگە ئەگەشكەن . ئاللا بىزگە نۇسرەت ئاتا قىلغانىدى . ۋاي ئىسىت ، ئاخىر يېڭىلىپ قالدۇق ، يېڭىلىشىمىزغا نادانلىقىمىز سەۋەب بولدى . نادانلىقىمىز ۋەجىدىن ئالداندۇق ، ئالداندۇق ، بەكلا ئالداندۇق ، دۈشمەنلىرىمىز بۆكىمىزگە جىگدە سالسا ئۇنى تۈيمىدۇق . ھېچكىم بىزدەك ھاماقەت بولماس ! تاڭلا مەھشەر كۈنى مىڭ - مىڭلىغان شېھىتلىرىمىزنىڭ يۈزىگە قانداق قارارمىز ؟ ئاللاغا نېمىدەپ جاۋاب ئېيتۇرمىز ؟ گېپىم قانتىق كەتتى ، مېنى ئەپۇ قىلسىلا ! »

ھاجىم ھوشىدىن كەتكەن كىشىدەك جىم ئولتۇرۇپ قالدى .

— خوش ، ھاجى ئاتا ، ماڭا ئىجازەت ، — دېدى كېرىم شاتۇر ئورنىدىن تۇرۇپ .

— ئۇرۇمچىدە قالامسىز ياكى . . .

— خۇدا خالىسا ، ئەتىلا يۇرتقا قاراپ يولغا چىقىمەن ، غوجام .

— بۇنى يول خىراجىتى قىلىڭ ، — دېدى ھاجىم يانچۇقىدىن ئىككى دانە تىللا چىقىرىپ ، ئاندىن ئوغلاقچى مەنسۇرغا ئۇنى ئەتە يولغا سېلىپ قويۇشنى جېكىلىدى .

ئەتىسى كۈن پاتار چاغدا ، كېرىم شاتىر توقسۇن بازىرىدىكى بىر ئاشپۇزۇلغا كىرىپ ، ئەمدىلا غىزا - تاماق بۇيرۇپ تۇرغاندا ساقچى ئەمەلدارلىق فورمىسىنى كىيگەن ھوشۇر كانتۇ ئىككى ساقچىنى ئەگەشتۈرۈپ كىردى - دە ، كېرىم شاتۇرغا سىنچىلاپ قاراشقا باشلىدى .

— شۇمىكەن ، جۇيجاڭ جانابلىرى[1] ؟ — سورىدى ساقچىلارنىڭ بىرى .

— دەل ئۆزى شۇ ، كېرىم شاتۇر دېگەن سەنغۇ - ھە ! يۇر بىز بىلەن ، — دېدى ھوشۇر كانتۇ غادىيىپ تۇرۇپ .

ئىككىنچى كۈنى گۈگۈم ۋاقتىدا ، كېرىم شاتۇر ئۇرۇمچى

---

① شېڭ ھۆكۈمىتىنىڭ مىللىي سىياسىتى شاراپىتىدىن ، ھوشۇر كانتۇغا توقسۇن ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىقى تەگكەنىدى .

شەھىرىنىڭ غەربىي دەرۋازىسى يېنىدىكى تۇرمىنىڭ بىر قاراڭغۇ كامېرىغا تاشلاندى. ھوشۇر كانتۇ لى يىگىچىنىڭ بىر پارچە تەقدىرنامىسىگە ئېرىشتى.

11

ھاجىم بۇ كۈنلەردە خۇددى مۇھىم بىرنېمىسىنى يىتتۈرۈپ قويغان كىشىدەك ئىچىنى تىڭشاپ جىم يۈرىدىغان، تۇرۇپ - تۇرۇپلا سەپراسى ئۆرلەپ، يوقىلاڭ ئىشلارغا چېچىلىدىغان، ھەتتا دوست - يارەنلىرى بىلەن شاھمات ئويناۋاتىپ ئۇتتۈرۈپ قويسا، راستىنلا تېرىكىپ كېتىدىغان، يىغىن ۋە زىياپەتلەرگە «مەجەزىم يوق» دەپ بارمايدىغان، خېنىملىرىنىڭ ئۆيلىرىگىمۇ بارماي، مېھمانخانىسىغا يانداش ھوجرىسىدا قونۇپ، كېچە - كېچىلەرنى قۇرئان تىلاۋەت قىلىش بىلەن ئۆتكۈزىدىغان، كەلدى - كەتتىلەر بىلەن پاراڭلىشىشنىمۇ ئانچە خالىمايدىغان بولۇپ قالدى. مەتنۇر ئەپەندىنىمۇ «ئەتە كەلگەي» دەپ بىرنەچچە قېتىم ئىشكىتىن قايتۇرۇۋەتتى. پات - پاتلا ئۇلانباي، سايئۇپۇ تەرەپلەرگە ئوۋغا چىقاتتى، بىراق مىلتىقىنى نىشانغا قارىتىپ ئاتمايتتى.

بىر كۈنى ئۇلانبايىنىڭ قېشىدىكى «سېسىقكۆل» بويىدا بىر توپ ياۋا ئۆردەك كۆرۈنۈپ قالدى. مېرۇل پۈگەن بەشئاتارنى بەتلەپ ھاجىغا ئۇزاتتى. ھاجىم خۇددى ئۆردەكلەر ئۇچۇپ كەتسۇن دېگەندەك، بەش تال ئوقنىڭ ھەممىسىنى ئاسمانغا قارىتىپ ئېتىۋەتتى.

— ھاجى ئاكا، بۇ نېمە قىلغانلىرىدۇ؟ — دېدى مېرۇل پۈگەن ئەجەبسىنىپ.

— ئەمدى قان تۆككۈم يوق. ئۇكام ئۆتكەنكىلەرنى ئاللا كەچۈرسىلا بولاتتىغۇ، — دېدى ئۇ مەيۈس بىر ئاھاڭدا.

تۆت يىل بۇرۇن، ئاقسۇدا ھاجىمدىن كۆڭلى قېلىپ، ئىشكىتىن چىقىپ كەتكەن پېتى قۇدۇققا چۈشكەن تاشتەك غايىب

بولۇپ كەتكەن توخنىياز زور دەل شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئاسماندىن چۈشكەندەك تۇيۇقسىز پەيدا بولۇپ قالدى . جەڭدە دۈشمەنگە ئۆزىنى ئارسلاندەك ئۇرىدىغان ، ھەمراھلىرىغا قېرىندىشىدىنمۇ كۆيۈمچان كۆيۈنىدىغان ، ئەمما ھېچكىمدىن ، ھەتتا ھاجىمدىنمۇ ئەيمەنمەيدىغان ھەرقانداق گەپنى يۈزىدىن يۈزىگىلا قىلالايدىغان بۇ توغرا سۆزلۈك ئېگىز بوي ، قاتمال ئادەمنىڭ پەيدا بولۇشى بىلەن ھاجىمنىڭ گۈڭگۈەنى باشقىلاتىن جانلىنىپ كەتتى . نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ، ئۈيقۇسى قانمىغان كىشىدەك خاموش يۈرگەن يىگىتلەر ئۈنى ئورىتۇپلىپ ، تۆت يىللىق سەرگۈزەشتلىرىنى ئاڭلىماقچى بولۇشاتتى . ئۇ بولسا ، توختاپ تۇرۇڭلار ، مەن ئاگال ھاجى ئاتام بىلەن كۆرۈشۈپ چىقاي ، دەپ ئۇلاردىن يۇلقۇنۇپ چىقىشقا تىرىشاتتى .

ھاجىم ۋاراڭ ـ چۇرۇڭنى ئاڭلاپ ، پېشايۋانغا چىقتى ـ دە ، ئۈنى كۆرۈپ پەلەمپەيدىن چۈشمەكچى بولدى ، توخنىياز زور چوڭ ـ چوڭ قەدەملەر بىلەن ھاجىمنىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام بەردى . ھاجىم كۆزلىرىگە ياش ئالغان ھالدا ئۈنى مەھكەم قۇچاقلىدى .

— نەلەردە يۈردۈڭ ، قاچقۇن بۇغرا ؟ سېنى ئىزدىمىگەن يەر قالمىدى .

— مەن قاچمىدىم ، ئۆزلىرى قوغلىۋەتتىلە ، ھاجى ئاكا !

— ئۆزۈڭ پىلدەك بولغىنىڭ بىلەن كۆڭلۈڭ قىلدەك ئىنچىكە بىرنېمە ئىكەنسەن ، دوستۇم . بولدى ، ئۇ گەپلەرنى قوي . ئۆيگە كىرىپ گەپلىشەيلى .

توخنىياز زور داستىخان ئۈستىدىكى پاراڭ ئەسناسىدا تۆت يىلدىن بۇيان ، جەنۇبىي شىنجاڭ ۋە قۇمۇل دىيارىنىڭ ھەممە يەرلىرىنى دېگۈدەك ئايلىنىپ چىققانلىقىنى ، ئاخىر پۇقرالارنىڭ ھال ـ ئەھۋالى ۋە سالامىنى يەتكۈزۈپ قويۇش مەقسىتىدە ھاجىمنىڭ قېشىغا كەلگەنلىكىنى ئېيتىپ ئۆتكەچ مۇنداق دېدى :

— دەريا ـ دەريا ئاققان قانلار بىكارغا كېتىپتۇ ، يامۇل ـ

يامۇللاردا خىتاي ئەمەلدارلىرىنىڭ ئورنىغا بىز ئۇيغۇرلار ئولتۇرۇق دېگەنبىلەن يەنە ئاتام ئېيتقانى بايىقى ، قوپ توختىمەت ئورنۇڭغا بار ، بوپتۇ . پۇقرانى جەبىر - زۇلۇمدىن قۇتقۇزىمىز دەپ مەيدىسىگە مۇشتلىغان ئەرلەر مەنسەپكە چىقماق بىلەن پۇقرانىڭ قېنىنى شوراپ ، چوشقىدەك سەمرىگىلى تۇرۇپتۇ . نەگىلا بارسام قازانىنىڭ قۇلىقى تۆت . ھوشۇر كانتۇدەك بىرنېمە چېغىدا توقسۇن خەلقىنىڭ شىللىسىگە مىنىۋاپتۇ .

— مەن ئۇنى جۇيجاڭلىقتىن ئېلىپ تاشلاڭلار دېگەنىدىمغۇ ؟

— ئۆزلىرىنىڭ بۇيرۇقلىرى داۋانچىڭدىن ئۆتەلمەيدىغان ئوخشايدۇ . بىزنىڭ قان كېچىپ ، جان بېرىپ قىلغان ئىشلىرىمىزنىڭ نەتىجىسى نېمە بولدى ، ھاجى ئاكا !

— خەلق مېنى نېمە دەۋاتىدۇ ، تىللاپ - قارغاۋاتامدۇ ؟ — سورىدى ھاجىم ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈپ .

— خەلق نېمە دەيتتى ! خاپا بولسىلامۇ مەيلى . ھەممىنى ئېيتاي ، خوجىنىياز ھاجىم جۇشى بولغىلى ، سودىگەرچىلىك قىلىپ پۇل تاپقىلى ئىنقىلاب قىپتىكەن دەۋاتىدۇ . قوش - قوشلاپ خوتۇن ئالغىلى ئىنقىلاب قىپتىكەن دەۋاتىدۇ . جۇشى بولۇۋېلىپ بىز بىلەن كارى بولمىدى ، بىزنى ئۇنتۇپ قالدى دەۋاتىدۇ . مامۇت سىجاڭنىمۇ تىللاۋاتىدۇ . ئىنقىلاب قىلدۇق دەپ ، بىزنى قان دەرياسىغا سۆرەپ كىردى . ئىش چىڭغا چىققاندا ، ئۆزىنىڭ بېشىنى ئېلىپ قاچتى . مامۇت سىجاڭنىڭ پېشىنى تېگىپ كەتكەن ئادەملەرنىڭ بېشى كېتىۋاتىدۇ .

— بولدى قىل ! — ۋارقىراپ تاشلىدى ھاجىم ، ئاندىن ئورنىدىن دەس قوپتى ۋە يۇزىنى قولياغلىقى بىلەن توسۇۋېلىپ ، ئۆكسۇپ - ئۆكسۇپ يىغلاشقا باشلىدى . ئۇنىڭ كەڭ يەلكىسى بىر كۆتۇرۇلۇپ ، بىر پەسكە چۈشۈپ ، قاتتىق سىلكىنىپ تۇراتتى .

— مېنى نېمە قىل دەيسەن ؟ — دېدى ئۇ بىر ھازادىن كېيىن توخنىياز زورنىڭ مۇرىسىگە بىر قولىنى تاشلاپ ، — قېنى ئېيتچۇ ، مەن ئەمدى قانداق قىلسام بولىدۇ ؟

— ئۆزلىرىگە ئەقىل كۆرسىتىش مېنىڭ قولۇمدىن كېلەمتى ! مەن ئاشۇ گەپلەرنى ئۆزلىرىگە دەپ قويغىلى كەلدىم . خۇدايىم بۇيرۇسا ، ئەتىلا يۇرتقا يانىمەن .

— نېمە دەۋاتىسەن ، دوستۇم ؟ — دېدى ھاجىم ئۇنىڭ يېنىدىكى ئورۇندۇققا ئۆزىنى تاشلاپ ، — سەن كەتمە ، مېنىڭ يېنىمدىن كەتمە . ھېچبولمىسا ماڭا پات ـ پات گەپ قىلىپ تۇر . باشقىلار مەندىن ئەيمىنەمدىكىنىتاڭ . ساڭا ئوخشاش ئۇدۇل گەپ قىلمايدۇ . مەن ساڭا موھتاج !

— ياق ، ئەمدى گاخ ئۆتتى ، خىش قېلىپتىن چىقتى . مېنىڭ گەپلىرىمنىڭمۇ لازىمى يوق ، خوش ، ئۆزلىرىنى خۇدايىمغا ئامانەت ھاجى ئاكا !

ھاجىم قوش قاناتلىق ئىشىككە بېشى تاقىشىپ دېگۈدەك چىقىپ كېتىۋاتقان توخنىياز زورنىڭ كەڭ يەلكىسىگە قارىغان پېتى «ئەستاغپۇرۇللا» دەپ ئۆيدە يالغۇز قالدى .

12

شېڭ شىسەي شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئاپرېسوۋ بىلەن بولغان ئايرىم ئۇچرىشىشتا ، «قارا قۇشقاچ» دەمدۇ ، «قارچىغا» دەمدۇ ، ئىشقىلىپ ، ئاشۇنداق مەخپىي لەقەملەر بىلەن ئاتىلىدىغان يەتتە كىشىنىڭ ھاجىم ۋە ئۇنىڭ يېقىنلىرى توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتلىرىنى يىغىندىلاپ ئۆتكەچ :

— ئەمدى تورنى يىغساق بولارمىكىن ، بولمىسا ئۇلار بىرەر چاتاق چىقىرىشى مۇمكىن . بىزدە «ئىت تېرىكسە ، تامدىن سەكرەيدۇ» دېگەن ماقال بار ، — دېدى .

— دۇبەن جانابلىرىغا ئېيتىڭ ، — دېدى ئاپرېسوۋ تەرجىمانلىق قىلىۋاتقان پېڭ ئەپەندىگە ، — ئۇ ساقاللىق يىلپىزنىڭ ھازىرقى روھىي ھالىتى ماڭىمۇ ئايان . ھەتتا ئۇنىڭ ئۆزى ماڭا ئىككى قېتىم ھال ئېيتتى . دەرۋەقە ئۇ بۇ كۈنلەردە تازىمۇ

ئەسەبىيلىشىپ كېتىپتۇ . بۇنى ئىستېرىيە كېسەللىكى دەپ ئاتاشقا بولىدۇ . ئەمما ، تورنى يېغىشقا سەل بالدۇرلۇق قىلىدۇ . ھازىرچە ئۇنىڭغا تىنچلاندۇرۇش ئوكۇلىسى ئۇرۇپ قويۇش كۇپايە دەپ ئويلايمەن .

— باش كونسۇل جانابلىرىنىڭ دانىشمەنلىكىگە قايىلمەن ، — دېدى شېڭ شىسەي مەمنۇنىيەت بىلەن بېشىنى ئېگىپ .

ئۇزاق ئۆتمەي ، سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى نامىدىن ھاجىمغا بىر تېلېگراممىا كەلدى . ئۇنىڭدا ئۇلۇغ ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ يېگىرمە يىللىقىنى نىشانلاش مۇراسىمىغا قىممەتلىك مېھمانلار قاتارىدا داخىل بولۇش ئۈچۈن ھاجىم موسكۋاغا تەكلىپ قىلىنغانىدى .

— سىزنى چىن كۆڭلۈمدىن تەبرىكلەيمەن ، — دېدى ئاپرېسوۋ تېلېگراممىنى ھاجىمغا ئوقۇپ بېرىۋېتىپ ، — شىنجاڭدىكى ئون ئۈچ مىللەت خەلقلىرىدىن ھېچكىم تېخى مۇنداق شانۇ شەۋكەتكە مۇيەسسەر بولغان ئەمەس . بۇ يولداش ستالىنىڭ ھاجىم جانابلىرىغا ، جۇملىدىن ئۇيغۇر خەلقىگە بولغان پەۋقۇلئاددە ھۆرمەت ۋە ئېتىقادىنىڭ بەلگىسى .

— شۇنداق ، — دەپ ئۇنىڭغا قوشۇلدى مەتنۇر ئەپەندى ، — بۇ بىز ئۇيغۇرلارنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا تۇنجى قېتىم بولۇۋاتقان ئىش . بۇ قېتىم يولداش ستالىنىڭ دىدارىنى كۆرۈش شەرىپىگىمۇ سازاۋەر بولۇپ قالىدىلا ، ئاللا مۇبارەك قىلغاي !

ستالىنىڭ نامى تىلغا ئېلىنىش بىلەن ھاجىمنىڭ چىرايى گۈلدەك ئېچىلىپ كەتتى ۋە :

— ستالىن جانابلىرىغا رەھمەت ، مېنى ئۇنتۇپ قالمىغىنىغا رەھمەت ، مېنىڭ ستالىنغا ئېيتىدىغان ئەرزىمۇ بار تېخى ، — دەپ سەمىمىي كۈلۈمسىرىدى .

ئاپرېسوۋنىڭ تىنچلاندۇرۇش ئوكۇلى ھاجىمنىڭ نېرۋىلىرىغا خىلى ئارام بەردى چېغى ، ئۇ گويا ھېچ ئىش بولمىغاندەك موسكۋا سەپىرىگە خاتىرجەم تەييارلىنىشقا باشلىدى . شېڭ دۇبەن

تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن كىيىملىك يۇك رەختلەرنى كۆزدىن كەچۈردى ۋە قول باغلاپ تۇرغان ھاپىز ئۇستىغا قاراپ:

— سىز موسكۇادا تۇرۇپتىكەنسىزغۇ، ھۇنەرنىمۇ شۇ يەردە ئۆگەنگەنمۇ؟ — دېدى.

— شۇنداق، ھاجى ئاتا.

— ئەمىسە، موسكۇادا كىيىشكە قايسى رەخت باب كەلسە، ئۆزىڭىز بىلىپ تىكتۈرىسىڭ، ئەمما ئىشتاننى تاھارەت ئېلىش ۋە مەسە ـ كالاچ كىيىشكە لايىق قىلىپ تىكىسىڭ.

— خوپ.

13

بۇ كۈنلەردە ھاجىمنىڭ ھويلىسىمۇ ھېيت كۈنلىرىدەك قىزىپ كەتتى. موسكۇا سەپىرى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇنىڭ تەبرىكلەپ كەلگۈچىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. ھاجىمنىڭ يىگىتلىرىمۇ ناھايىتى خۇشال ئىدى. «يىگىتلەردىن بىرەرى ھەمراھ بولۇپ بارغۇدەك» دېگەن گەپ تارقالغاندىن بۇيان، «كىمنىڭ تەلىيى كېلەركىن» دېگەن خىيال بىلەن بەزىلەر كېچىلىرى ئۇخلىيالمايدىغان بولۇپ قالدى. بولۇپمۇ، ئۆزىنىڭ تەرجىمان بولۇپ باردىغانلىقىنى ئاڭلىغان تۇرسۇن دولان خۇشاللىقىدىن تېرىسىگە پاتماي قالدى ـ ده، يېقىن ئاردا قىلماقچى بولغان توينىمۇ ئارقىغا سۈرۈۋېتىپ، سەپەر كۈنلىرىنى تۆت كۆز بىلەن كۈتۈپ تۇراتتى.

— سەن نېمىدېگەن تەلەيلىك، — دېدى ئۇنىڭ ئورنىدا ۋاقتىنچە دەرس بېرىپ تۇرماقچى بولغان ھەمدۇللايوۋ، — موسكۇانى يەنە بىر قېتىم كۆرىدىغان بولدۇڭ.

10 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى ئەتىگەندە، دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ شاڭشياۋ دەرىجىلىك بىر ئەمەلدارى چۈشتىن كېيىن سائەت

ئىككىده ناھايىتى مۇھىم يېغىن بولىدىغانلىقى توغرۇلۇق ھاجىمغا جىددىي ئۇقتۇرۇش ئېلىپ كەلدى . ئارقىدىنلا شېكى شىسەينىكى ئۆزى تېلېفون بېرىپ ، ئۇنىڭ بۇ يىغىنغا چوقۇم كېلىشىنى ئىلتىماس قىلدى . ھاجىم ئۆزىنىڭ ياش مەھرىمى سىپتا كىيىنىپ يۇرىدىغان قىزىل يۇزلۇك يىگىت تەييارلىغان ئاپتوۇا - چىلاپچىدا تاھارەت ئېلىپ ، ناماز پېشىننى ئوقۇپ بولغاچ ، شېكى دۇبەن ھەدىيە قىلغان پىكاپ بىلەن ھويلىدىن چىقتى . شوپۇرنىڭ قېشىدا پەقەت مېرۇل پۇگەنلا ئولتۇراتتى ، مۇھاپىزەتچىلەر ئەترىتىنىكى باشلىقى يوغان - يورپا كەلگەن ئالتۇن سوپاخۇن يىگىرمە بەش نەپەر مۇھاپىزەتچى ئولتۇرغان يۈك ماشىنىسى بىلەن پىكاپقا سوگدىشىپ ماڭدى .

بەزىلەرنىڭ بىردەم ئېچىلىپ ، بىردەم تۇتۇلۇپ قالىدىغان كىشىلەرنىڭ مىجەزىنى ئۇرۇمچى ھاۋاسىغا ئوخشىتىشى ئاساسسىز بولمىسا كېرەك . ھاجىملار دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ دەرۋازىسىدىن كىرە - كىرمەيلا قاتتىق بوران چىقىپ كەتتى . ئۇلار ئۆزىنى دالدىلاپ ئېلىپ بولغۇچە شەھەرنىڭ شىمال ئاسمىنىدا پەيدا بولغان تاغدەك يوغان قارا بۇلۇت ئەتراپقا يېيىلىپ ، پۈتۈن ئاسمان قاراڭغۇلاشتى . ھاۋا گۈلدۈرلەپ ، چاقماق چېقىشقا ، ئارقىدىنلا يامغۇر تامچىلاشقا باشلىدى . ھويلىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە چوقچىيىپ تۇرغان ئىككى قەۋەتلىك بىنانىڭ پەلەمپىيىدە شېكى شىسەي پەيدا بولدى . ئۇ ھاجىنى ئۆزى قارشى ئېلىپ ، ئىچكىرىگە ئەكىرىپ كەتتى . ئىككى ھەربىي ئەمەلدار كېلىپ ئالتۇن سوپاخۇن باشلىق ھەممە مۇھاپىزەتچىلەرنى ھېلىقى بىنانىڭ قارشىسىدىكى بىر كىچىك زالغا باشلىماقچى بولدى . ئۇلار بۇ تەكلىپنى رەت قىلىپ ، سىرتتا تۇرىۋەردى ؛ بىراق ، خۇددى ئاسمان گۈمبىزى تېشىلىپ كەتكەندەك چېلەك - چېلەكلەپ يامغۇر قۇيۇلۇشقا باشلىغاندىن كېيىن ، ئىلاجىنىڭ يوقىدىن ھەممىسى ھېلىقى زالغا كىرىپ پاناھلاندى . ئىشىك - دېرىزىلەر ھاڭغىرقاي ئوچۇق

تۇرسىمۇ زالنىڭ ئىچى دىمىق سېزىلىپ ، ھەممەيلەننىڭ نەپىسى بوغۇلۇپ تۇراتتى . قانداقتۇر بىر شۇملۇق يۇز بېرىدىغاندەك كۆڭۈللەر غەش ، چىرايلار مەھزۇن ، كۆزلەر غەمكىن ئىدى . ئالتۇن سوپاخۇن بىلەن مېرۇل پۇگەن ، ئارقىدىنلا ئوغلاقچى مەنسۇر خۇددى مەسلىھەتلىشىۋالغاندەك ، كەينى ـ كەينىدىن دېرىزە ئالدىغا كېلىپ ، ھاجىم كىرىپ كەتكەن ھېلىقى بىنانىڭ ئىشىكىگە پەرىشان قارىشىپ تۇراتتى . زالنىڭ ئىچى جىمجىت ، ھېچكىم ھېچنېمە دېمەي مىلتىق ـ تاپانچىلىرىنى چىڭ تۇتقان پېتى شۇك ئولتۇراتتى . شۇ ئارىدا ئىشىكتە بىر ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈندى .

— سوپاخۇن دادۇيجاڭنى ھاجىم قىچقىرىدۇ ، — دېدى ئۇ ، ئاغزىدىكى ئالتۇن چىشلىرىنى كۆرسەتمەكچى بولغاندەك غەلىتە ھىجىيىپ ، بۇ دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ تەرجىمانى چاشقان بۇرۇت مەمەتبەگ ئىدى .

ئالتۇن سوپاخۇن ھەمراھلىرىغا پەرىشان بىر قارىۋېلىپ ، زالدىن چىقتى . ئۆتكۈنچى يامغۇر قانداق تېز باشلانغان بولسا ، شۇنداق تېز توختاپ ، ئاستا سىمىلداپ يېغىشقا باشلىدى .

تەخمىنەن ئون مىنۇتلاردىن كېيىن ئالتۇن سوپاخۇن ئۆڭۈچىكەن ھالدا قايتىپ چىقىپ ، بوسۇغا تۇۋىدە جىم تۇرۇپ قالدى . ئۇ قورالسىزلاندۇرۇلغانىدى .

قول پىلىموتلىرى بىلەن قوراللانغان يۈزدىن ئوشۇق چېرىك خۇددى تامنىڭ تۈۋىدىن ئۇنۇپ چىققاندەك زالنى قورشۇۋېلىپ ، پىلىموتلارنىڭ ئاغزىنى ئىشىك ـ دېرىزىلەردىن زالنىڭ ئىچىگە قارىتتى . ھەممەيلەن ھاڭ ـ تاڭ قالدى .

— ھاجى ئاكام ئۆز قولى بىلەن يازغان خەت ، — دېدى سوپاخۇن يانچۇقىدىن بىر پارچە قەغەزنى چىقىرىپ ، ئۇنىڭ ئاغزى ئاران گەپكە كېلىپ ، قەغەز تۇتقان يوغان بارماقلىرى تىترەپ تۇراتتى .

كىمدۇر بىرى : «چاپسان ئوقۇسلاچۇ ، بۇ زادى نېمە گەپ»

دەپ ۋارقىراپ تاشلىدى .

سوپاخۇن ئوقۇشقا باشلىدى :

«قەدىردانلىرىم ، مېنىڭ رازى بولسۇن دېسەڭلار ، قان تۆكۈلمىسۇن ، قورال - يارىغىڭلارنى تاپشۇرۇپ بېرىڭلار !»

خەتنىڭ ئاخىرىغا «هاجى خوجىنىياز» دېگەن سۆزلەر ئويۇلغان كىچىككىنە تامغا بېسىلغانىدى .

زالدا قاتتىق ۋاراڭ - چۇرۇڭ كۆتۈرۈلدى .

— بۇ نېمە گەپ ؟

— هاجى ئاتام ساراڭ بولۇپ قاپتۇمۇ نېمە ؟

— قورال - يارىغنى نېمىدەپ بەرگۈدەكمىز ؟ بەرمەيمىز !

— بىزنى ئاتا - ئانىمىز ئوغۇل دەپ تاپقان . بۇ لومودىلار بىزنى شۇنداق ئاناي ئېتەمدۇ ؟

سوپاخۇنىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى :

— ئاغا - ئىنىلەر ، هاجى ئاكامنى ئايىساڭلار ، ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلاڭلار . بولمىسا جىق قان تۆكۈلۈپ كېتىدۇ .

— هېلىمۇ ئاز قان تۆكۈلدىمۇ ؟ يەنە تۆكۈلسە ، شۇنچىلىك تۆكۈلەر ! — ۋارقىرىدى ئوغلاقچى مەنسۇر .

— ياق ، سەن ئۇنداق دېسەڭ قانداق بولىدۇ ؟ ئۇنداق قىلما ، ئۇكام ، — يالۋۇردى ئالتۇن سوپاخۇن ، يوغان ئالقىنىنى ئۇنىڭ مۇرىسىگە قويۇپ .

شۇ ئاردا ئىشىك سىرتىدا بىر هەربىي ئەمەلدار قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ بىرنېمىلەر دېدى . مەمەتبەگ ئۇنىڭ گېپىنى ئۇيغۇرچىغا ئۆرىدى :

— ۋاڭ تۇمەنجاڭ بۇيرۇق قىلىۋاتىدۇ . بىردىن ئۇچكىچە سانايمەن دەيدۇ ، قورالنى تاپشۇرمىساڭلار ، هەممىڭلارنى قىرىپ تاشلايمەن دەيدۇ .

ئەمدى قارشىلىشىشنىڭ پايدىسى يوقلۇقىنى چۈشىنىپ ، هەممەيلەن قورال - يارىغلىرىنى بىرلەپ - ئىككىلەپ ئىشىك -

دەرىزىلەردىن سىرتقا تاشلاشقا باشلىدى .

— سوپى دادۇيجاڭدىن باشقىلار ماشىنىغا چىقىشىلار ، گۇڭگۇەنگە قايتىسىلەر ، — بۇيرۇق قىلدى ۋاڭ تۇەنجاڭ ، ھەممىسى قورالسىزلىنىپ بولغاندىن كېيىن .

ئادەتتە قارا يەرنى ئويۇپ تاشلىغۇدەك ئەلپازدا قاپلاندەك قەدەم تاشلاپ ماڭىدىغان يىگىتلەر قولىدىكى قورالدىن ئايرىلىپ قېلىش بىلەن سۇغا چۈشكەن مۇشۇكتەك دۇگدىيىشىپ ، ھېچقانداق قارشىلىقسىز ماشىنىغا چىقىپ جىم ئولتۇرۇشتى . تاپانچىسىنى يالىڭاچلىۋالغان بىر ھەربىي ئەمەلدار كابىنكىغا سەكرەپ چىقتى . ماشىنا ئۇنىڭ بۇيرۇقى بويىچە ھاجىمنىڭ گۇڭگۇەنگە ئەمەس ، كىشىلەر كۆڭلىگە دەھشەت سېلىشقا باشلىغان ج خ باشقارمىسى تەرەپكە ئۇچقاندەك يۇرۇپ كەتتى .

ۋاڭ تۇەنجاڭ سوپاخۇن دادۇيجاڭنى پىكاپقا سېلىپ ، ھاجىمنىڭ گۇڭگۇەنى تەرەپكە ماڭدى .

پۈتۈن شەھەردە ھەربىي ھالەت ئېلان قىلىنىپ ، كوچا ـ كويلاردا قىلىچلىرىنى يالىڭاچلىۋالغان ئاتلىقلار ۋە نەيزىلىك مىلتىقلىرىنى ئېسىۋالغان پىيادە چېرىكلەردىن باشقا ھېچكىم كۆرۈنمەيتتى . پۈتۈن قاتناش توختاپ ، دۇكانلار تاقىلىپ ، ئىشىك ـ قوۋۇقلار ئېتىلىپ ، پۈتۈن شەھەر ئۇرۇش ۋاقتىدىكىگە ئوخشاش قورقۇنچلۇق بىر ھالەتكە كىرىپ قالغانىدى . ھاجىمنىڭ گۇڭگۇەنى بىرەر مىڭ چېرىكنىڭ قورشاۋىدا تۇراتتى . چېرىكلەر گۇڭگۇەنگە ، قوشنا ھويلىلارنىڭ ئۆگزىلىرىگىمۇ قارا قاغىدەك چىقىشىۋالغانىدى . ئىككى تۆمۈر كوڭكىنىڭ پىلىموتلىرى گۇڭگۇەننىڭ تاقاقلىق تۇرغان يوغان دەرۋازىسىغا قارىتىپ قويۇلغانىدى .

ۋاڭ تۇەنجاڭ پىكاپ بىلەن كېلىپ دەرۋازا ئالدىدا توختىدى . چېرىكلەر ئۇنىڭ بۇيرۇقى بىلەن قەيەردىندۇر بىر شوتا تېپىپ كېلىشتى . سوپاخۇن دادۇيجاڭ ۋاڭ تۇەنجاڭنىڭ ئىشارىتى بىلەن

شوتىغا چىقتى . هويلىدا ئىككى يۈزدىن ئوشۇق كىشى مىللىتىقلىرىنى بەتلەپ ، غەزەپلەنگەن ھالدا جەڭگە تەييار بولۇپ تۇراتتى . سوپاخۇن دادۇيجاڭ ھاجىمىنىڭ ئۆز قولى بىلەن بۇيرۇق يېزىپ ئەۋەتكەنلىكىنى ئېيتىپ ، بايىقى خەتنى ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن ئوقۇشقا باشلىدى :

«قەدىردانلىرىم ، مېنىڭ رازى بولسۇن دېسەڭلار ، قان تۆكۈلمىسۇن ، قورال ـ يارىغىڭلارنى تاپشۇرۇپ بېرىڭلار !»

ھويلىدىن قىيقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈلدى .

سوپاخۇن خەتنى يەنە بىر قېتىم ئوقۇپ : «ئاغا ـ ئىنىلەر ، بولار ئىش بولدى ، ھاجى ئاكامنى ئايايلى . ئۆزىمىزنى ئايايلى . ئەل ـ يۇرتنى ئايايلى ، قورال ـ يارىغىڭلارنى تاپشۇرۇڭلار !» دەپ ۋارقىرىدى .

سوپاخۇن دادۇيجاڭنىڭ گېپىنى تۇگە ـ تۇگىمەيلا ، تۆمۈر كوڭكىلاردىكى پىلىموتلار تاراسلاپ ئېتىلىپ ، دەرۋازىنى ئۆتمىتۆشۈك قىلىۋەتتى .

دەرۋازا ئېچىلدى . چېرىكلەر يەردە يانقان مىللىتىقلارنى خۇددى تەمەچ تەرگەندەك پاك ـ پاكىز تېرىپ بولۇپ ، بىر قىسمى يىگىتلەرنىڭ يانلىرىنى ئاختۇرۇشقا ، بىر قىسمى ياتاق ئۆيلەرنى تىنتىشقا كىرىشىپ كەتتى .

كەچقۇرۇن ۋاڭ تۇەنجاڭ تىزىملىك بويىچە يىگىتلەر ئارىسىدىن ئون بەش كىشىنى ئايرىپ چىقىپ ، بىر يۇك ماشىنىسىغا ئولتۇرغۇزدى . كىتابخانلارغا تونۇش بولغان غۇلجىلىق ھېيتەمۇ شۇلارنىڭ ئارىسىدا ئىدى .

— ئاقىۋەت شۇ بولدىمۇ ، سوپاخۇن ئاكا ؟ — دېدى ئۇ زەردە بىلەن شەپكىسىنى ئارقىغا سۈرۈپ قويۇپ .

— ئالىلانىڭ تەقدىرى شۇ ئوخشايدۇ ، ئۇكام ، بىزدە نېمە ئىلاج ! — دېدى سوپاخۇن دادۇيجاڭ كۆزىگە ياش ئېلىپ .

— قۇرۇپ كەتسۇن ئۇنداق تەقدىر !

ۋاڭ تۇەنجاڭنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى :

— سوپاخۇن دادۇيجاڭمۇ مۇشۇ ماشىنىغا چىقسۇن !

سوپاخۇن دادۇيجاڭ ئېغىر گەۋدىسى بىلەن ماشىنىغا ئېسىلىۋېتىپ ، ئاخىرقى قېتىم كۆرۈۋالاي دېگەندەك ھاجىمنىڭ ھۇجرا ۋە مېھمانخانىسى جايلاشقان پېشايۋانلىق ئۆيلەر تەرەپكە قارىدى . ھېلىقى سېپتا كىيىنىپ يۈرىدىغان قىزىل يۈزلۈك ياش مەھرەم مېھمانخانا ئالدىدا گويا ھېچقانداق ئىش بولمىغاندەك پەرۋاسىز قاراپ تۇراتتى .

14

ھەربىي ھالەت ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز ھۆكۈم سۈردى . بۇ كۈنلەردە ج خ باشقارمىسىنىڭ ماشىنىلىرى خۇددى قوتاندىن بوشىنىپ كەتكەن تەلۈە بۇقىلارغا ئوخشاش دەھشەت بىلەن ھۆركىرەپ پۈتۈن شەھەرنى بېشىغا كىيىۋالغانىدى . بولۇپمۇ ، كېچىلىرى بۇ ماشىنىلارنىڭ كۆرسەتكۈچ چىراغلىرى يىرتقۇچ ئەجدىھانىڭ كۆزلىرىدەك ۋال ـ ۋۇل يېنىپ ، ئەلنىڭ كۆڭلىگە قاتتىق ۋەھىمە سالاتتى . بۇ ماشىنىلارنىڭ ئۆزىمۇ ، يان ئەينەكلىرىمۇ قارا بولغاچقا ، خەلق ئۇلارنى «قارا بۇقا» دەپ ئاتىشاتتى ۋە بۇ ھەقتە

«قارا بۇقا ھۆركىرسە ئاپەت كېلىدۇ ،

ئاپەت بىلەن تەڭ قىيامەت كېلىدۇ»

دەيدىغان گەپلەرمۇ پەيدا بولغانىدى .

دەرۋەقە ، «قارا بۇقا» قايسى ھويلىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا توختىسا ، شۇ ھويلىدا قىيامەت دەھشىتى باشلىناتتى .

ھاجىم تۇنۇن قىلىنغان كۈنى يېرىم كېچىدە ، يوغان بىر «قارا بۇقا» ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ دەرۋازىسىدىن ھۆركىرەپ كىرىپ ، تۇرسۇن ھەسەنوۋ (دولان)نىڭ ياتقى ئالدىدا توختىدى ـ دە ، بېشىدىن تاپىنىغچە قارا كىيىنگەن ئىككى ساقچى

ئەمەلدار تاپانچا دەستىسى بىلەن ئىشكىنى قاتتىق تاقىلداتتى . ئۇيقۇدىن چۆچۈپ ئويغانغان تۇرسۇن دولانناڭ : «كىم بۇ ، يېرىم كېچىدە ئىشىك قاققان ؟ » دېگەن سوئالىغا جاۋابەن ئىشىك يەنە قاتتىق تاقىلداپ قويال ئاۋاز ئاڭلاندى :

— چاپسان بولۇڭ ، دۇبەن ،جانابلىرى سىزنى چىللاۋاتىدۇ !

تۇرسۇن دولان دەرھال لامپىنى ياقتى ۋە ئالدىراش ـ تېنەش كىيىنىۋېتىپ ، شېڭ شىسەينىڭ ئەينەك رامكىدا تۇرغان فوتو سۈرىتىگە كۆزى چۈشۈپ قالدى . سۈرەتنىڭ بىر چېتىدە شېڭ شىسەينىڭ ئۆزى قولى بىلەن يازغان خاتىرىسى — « . . . مېنىڭ ئەڭ مۇنەۋۋەر شاگىرتىم تۇرسۇن ھەسەنوۋغا ئەستىلىك » دېگەن سۆزلەر ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى . تۇرسۇن دولانناڭ خىيال قۇشلىرى قاناتلاندى :

تۇنجى قارار «تاشكەنتچىلەر » ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىش بىلەنلا قىرىق كۇنلۇك سىياسىي نەزەرىيە كۇرسى ئېچىلىپ ، شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ «ئالتە بۇيۇك سىياسىتى » توغرىسىدا ، ئۇنىڭغا يانداشتۇرۇپ مىللەت ۋە جەمئىيەت تەرەققىياتى ، ئىچكى ـ تاشقى ۋەزىيەت ، «يېڭى شىنجاڭ » قۇرۇشتا زىيالىيلارنىڭ رولى قاتارلىق مەسىلىلەرنى ماركسىزم ـ لېنىنىزم نۇقتىئىنەزىرى بويىچە ، ناتىقلارغا خاس مەنتىق ۋە پاساھەت بىلەن شەرھلەپ بەرگەنىدى ؛ كۇرس داۋامىدا ، كۇرسانتلارنى بىرنەچچە قېتىم قوبۇل قىلىپ ، ئۇلار بىلەن ئايرىم ـ ئايرىم سۆھبەتلەشكەن ۋە شۇ سۆھبەتلەرنىڭ بىرىدە تۇرسۇن دولانناڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ، «سىز ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەنتى ۋە مېنىڭ يارىملىق شاگىرتىم بولۇشقا مۇناسىپ » دېگەنىدى . ئوقۇش پۈتتۈرۇش مۇراسىمىدا باشقا كۇرسانتلار قاتارىدا ئۇنىڭغا بايىقى سۆزلەر يېزىلغان فوتو سۈرەتنى خاتىرە قىلىپ بەرگەنىدى . باشقىلارغا بېرىلگەن سۈرەتلەرگە بولسا ، «مېنىڭ ئەڭ مۇنەۋۋەر شاگىرتىم » دېگەن سۆزلەر يېزىلمايا ، پەقەت ھەركىمنىڭ ئىسىم ـ فامىلىسىلا يېزىلغانىدى . مانا شۇنداق بىر قاتار ئىشلاردىن كېيىن تۇرسۇن دولانناڭ قەلبىدە

شېكى شىسەيگە نىسبەتەن چوڭقۇر ھۆرمەت، ھەتتا بىر خىل چوقۇنۇش تۇيغۇسى ئويغىنىشقا باشلىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن شېكى شىسەينى «ئۇلۇغ داھىي» دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ، ماقالە ۋە شېئىرلار يازدى. دەرسخانىدىمۇ ئوقۇغۇچىلارغا ئۇنى ئالاھىدە مەدھىيىلەپ، «شېكى دۇبەن ۋە ئالتە بۇيۇك سىياسەت»كە مەگگۇ سادىق بولۇش توغرىسىدا تەربىيە بېرەتتى. ھەتتا ھاجىم ۋە ئۇنىڭ يېقىنلىرىغىمۇ تەسىرىنى ئۆتكۈزۈش غەرىزىدە ئۇلارنىڭ ئالدىدا شېكى دۇبەن ۋە «ئالتە بۇيۇك سىياسەت»نى ماختاپ، ياش يىگىتلەرگە خاس قىزغىنلىق بىلەن بەزى گەپلەرنى قىلاتتى.

ئىشىك يەنە قاتتىق تاقىلداپ، تىل ـ ھاقارەت يېغىشقا باشلىدى:

— ھۇ ئاناڭنى... ئىشىكنى ئاچامسەن، يوق؟!

— قېشىڭغا ئوسما قويۇۋاتامسەن نېمە؟

— ... ...

تۇرسۇن دولان نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى چۈشەنمەي تېڭىرقاپ قالدى ۋە تىترەپ كېتىۋاتقان بارماقلىرى بىلەن ئىشىكنىڭ ئىلغۇچىنى كۆتۈرۈۋېتىشكە ئارانلا ئۇلگۈردى. ئىككى جاللات قۇيۇندەك باستۇرۇپ كىرىپ، ئۇنىڭ قولىغا كويزا سالدى ـ دە، سىرتقا سۆرەپ ماڭدى. تۇرسۇن دولان ئۇلارنى خاتا قىلىۋاتقىدۇ دەپ ئويلاپ، ۋارقىراشقا باشلىدى.

— بۇ ئىشىكلار ئۇچۇن ئۇلۇغ داھىيمىز دۇبەن جانابلىرىغا قانداق جاۋاب بېرىسىلەر؟

— مانا مۇنداق جاۋاب بېرىمىز، — دېدى جاللاتلارنىڭ بىرى تاپانچىسىنىڭ سېپى بىلەن ئۇنىڭ گەجگىسىگە بىرنى سېلىپ.

تۇرسۇن دولان ماشىنىغا قانداق چىقىپ قالغىنىنى تۇيماي قالدى، بىر ھازادىن كېيىن ھوشىغا كېلىپ، يېنى ـ ۋېيىنىغا قارىدى ۋە باش ئۇستىدە غۇۋا يورۇپ تۇرغان كىچىككىنە لامپۇچكا يورۇقىدا غەلىتە بىر مەنزىرىنى كۆرۈپ، پۈتۈن بەدىنى شۇرۇكۇنۇپ كەتتى: بېشىغا قارا خالتا كىيدۈرۈلۈپ، قوللىرىغا كويزا

سېلىنغان بەش ئادەم خۇددى قېتىپ قالغان مۇردىدەك جىم ئولتۇراتتى . تۇرسۇن دولان ئىشىنىڭ تەكتىنى ئەمدى چۈشەندى چېغى ، تەقدىرگە تەن بېرىپ جىم ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى . «بىر - بىرىنى تونۇپ قالمىسۇن ئۇچۇن تۇتقۇن قىلىنغان سىياسىي مەھبۇسلارنىڭ بېشىغا خالتا كىيدۈرەرمىش دېگەن گەپلەر راست ئىكەن . بىراق ، مېنىڭ بېشىمغا نېمىشقا كىيدۈرمىدىكىن - ھە ! » دەپ ئويلايتتى ئۇ .

تاڭغا يېقىن ھەربىي ئوفىتسېرلار مەكتىپىنىڭ ھويلىسىغىمۇ بىر «قارا بۇقا» كىرىپ ، ئۇچىنچى ياتاقتىن بىر يىگىتنى ئېلىپ ماڭدى . بۇ ، تۆمۈر خەلپىنىڭ سەپدىشى مەرھۇم ئامانقۇلنىڭ ئوغلى ئارمانبەگ ئىدى .

شۇ كېچىدىن باشلاپ ئۇچ كۈن ئىچىدە ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ ئۆزىدىنلا بەش يۈز نەچچە ئادەم تۇتقۇن قىلىنغانىدى . بۇلار بۇنىڭدىن تۆت يېرىم يىل بۇرۇن شېڭ شىسەينى يۆلەپ تەختكە چىقارغان ۋە ئۇنىڭ ئۆز يۇرتداشلىرىدىن بولغان شەرقىي شىماللىق پىدائىيلار قوشۇننىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئوفىتسېرلىرى ، شېڭ شىسەي تەختكە چىققاندىن كېيىن مەنسەپكە ئولتۇرغان مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى جاڭ شاڭ ، ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى ما شاۋۇ قاتارلىق ئالىي ماقام ئەربابلار ، ۋاڭ زىخۇ ، ھۆسۈيۇن چانشېۋ ، تۇرسۇن بابا قاتارلىق چوڭ بايلار ، خوجىنىياز ھاجىم مۇئاۋىن رەئىس بولغاندىن كېيىن يۇقىرى مەنسەپلەرگە تەينىلەنگەن مىللىي ئەمەلدارلار — يېزا ئىگىلىك ، كان ئىشلىرى نازارىتىنىڭ نازىرى يۇنۇسبەگ ، مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتىنىڭ رەئىسى تاھىربەگ ، ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى بايمۇللا ، ئۆلكىلىك بانكىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئاقمۇللا ، مەشھۇر زىيالىيلاردىن سوپىزادە ، مەرۇپ سەئىدى ، ھەيدەر ئەپەندى ، بۇرھان شەھىدى ، ھاجىمنىڭ يېقىن تۇغقانلىرى ۋە ئۇنىڭ خىزمىتىدە بولغان قاسىم ئەپەندى قاتارلىق جامائەتچىلىككە تونۇلغان كىشىلەر ئىدى . شۇنىڭ ئۇچۇن بولسا كېرەك ، بۇ

قېتىمقى تۇنقۇن ئۇرۇمچى شەھىرىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى . پۈتۈن شەھەر ئاھالىسى قاتتىق يەر تەۋرەشتىن كېيىن يىر ھازاغىچە ھوشىغا كېلەلمىگەن ئادەمدەك تېڭىرقاپ قېلىشتى . «دوستلار كۆرۈشكەندە سۆزلەشمەيدىغان ، بازارلار جىمجىت ، ئات ـ ئۇلاغلار شالاڭ ، بالىلار يىغلاشقا پېتىنالمايدىغان ، بېشىم خوتۇنلارمۇ ئۇنلۇك جېدەل قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايدىغان ، ئىتلار قاۋىماي ، توخۇلار چىللىمايدىغان بولۇپ قالدى» .①

ئۇرۇمچى بىلەن تەڭلا باشقا ۋىلايەت ، ناھىيىلەردىمۇ تۇنقۇن باشلىنىپ كەتتى . شىمالدا پۇلتاي كۆز سېيىت ھاجى ، شەرقتە تاز چىراي ھاشىم ھاجى ، جەنۇبتا قاۋان تەلەت قادىر ھاجى بىلەن قارا كۆتەككە ئوخشاپ كېتىدىغان ۋە شىنجاڭغا نەدىن كېلىپ قالغانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيدىغان مەۋلانوۋ دېگەن مەخلۇقلار قوناقلىقىغا كىرگەن غالجىر قاۋانداەك ئۆز خۇدىنى بىلمەي ، مىڭ ـ مىڭلىغان ئادەملەرنىڭ ھايات ئۆلۈمىنى ئۆزمەككە كىرىشتى . ئۇلارنىڭ چۆچەكلەردىكى جىن ـ ئالۋاستىلارغا ئوخشاش مەشئۇم كۆلەڭگىسى چۈشكەن يەرلەر خۇددى كۆكلەم كۈنلىرى تۈيۈقسىز مۆلدۈر زەربىسىگە ئۇچرىغان باغ ۋە ئېتىزلاردەك ۋەيرانۇ ۋەيران بولماقتا ئىدى . مەھبۇسلارنى سولاشقا تۇرمە يېتىشمەي ، تاملىرى ئېگىزرەك ، ئىشىك ـ قوۋۇقلىرى پۇختىراق كەلگەن ئىدارە ـ جەمئىيەتلەرنىڭ ھويلىلىرىمۇ سولاقخانىغا ئايلاندۇرۇلدى . پەقەت تۇرپان ناھىيىسىنىڭ ئاستانە يېزىسىدىكى ساقچىخانىدىلا ئىككى يۈزدىن ئوشۇق مەھبۇس تىقىلىپ ياتاتتى .

قوزغىلاڭنىڭ مېۋىسى سۈپىتىدە شىنجاڭ تارىخىدا تۇنجى قېتىم ۋالىيلىق مەنسىپىگە ئولتۇرغان سالى دورغىدىن تارتىپ ، ھوشۇر كانتۇغىچە مىللىي ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى تۇنقۇن قىلىنىپ كەتتى . ھەتتا ھېچقانداق مەنسەپنى خالىماي ، قۇمۇلنىڭ ئېدىر دېگەن تېغىدىكى غېرىبانە كەپسىگە قايتىپ بېرىپ پۇقراچىلىق بىلەن ئۆز تىرىكچىلىكىنى قىلىشقا كىرىشكەن

① «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» ، 7 ـ كىتاب ، 15 ـ بەت .

ئەنسارىغىمۇ ھاشىم ھاجى دەرھال قانلىق چاڭگىلىنى ئۈزاتتى. ھاشىم ھاجى تەرىپىدىن قارا تىزمىلىككە كىرگۈزۈلگەن يۈرت چوڭلىرى، دۆلەتمەن بايلار، قوزغىلاڭ ئىشتىراكچىلىرىدىن بولۇپ، ئىككى يۈز ئەللىك بەش كىشىدىن پەقەت بىرلا ئادەم — غەلىتە مىجەزلىك توخنىياز زور قاياققىدۇر قېچىپ قۇتۇلغانىدى.

شېڭ شىسەيگە بولغان ساداقىتى ئۈچۈن ئۈنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشىپ، ئىلى ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيلىقىغا تەينىلەنگەن چىڭ دېلى ۋە ئۆز ۋاقتىدا شېڭ شىسەينىڭ ئەڭ ئەشەددىي رەقىبلىرى بولغان جاڭ پېيىۋەن بىلەن ما جۈڭيىڭغا قارشى يۈرۈشلەردە زور خىزمەت كۆرسەتكەن ۋە ئەلھال قەشقەر گارنىزون قوماندانى بولۇپ تۇرغان گېنېرال لىيۇ بىڭمۇ ئامان قالمىدى.

ھەممىدىن قىزىقى شۈكى، ھاجىم تۇتقۇن قىلىنىپ، ئىككى ھەپتە ئۆتكەندە، شېڭ شىسەينىڭ بۇۋاستە رىياسەتچىلىكىدە چوڭ ئاممىۋى يىغىن چاقىرىلىپ، بۇ قېتىم ئۆلكە بويىچە تۇتقۇن قىلىنغانلارنىڭ ھەممىسى «ياپون جاھانگىرلىكىگە سېتىلغان خائىنلار، ئۇلار ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ تاجاۋۇزچىلىق پىلانىغا ماسلىشىپ، شىنجاڭدىكى يېڭى ھۆكۈمەتكە قارشى توپىلاڭ كۆتۈرمەكچى، جۇڭگو خەلقىنىڭ ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى ئېلىپ بېرىۋاتقان ئازادلىق كۈرىشىگە بۇزغۇنچىلىق قىلماقچى، خوجىنىياز ئەنە شۇ سۈيىقەستنى پىلانلىغۇچى باش جىنايەتچى، بۇنى خوجىنىيازنىڭ ئۆزى ۋە ئۈنىڭ شېرىكلىرى سوراق ئۇستىدە ئىقرار قىلدى» دەپ جاكارلىدى.

يىغىندىن كېيىن، كوچا - كويلارغا ئېلانلار چاپلاندى. تەشۋىق - ۋەرەقلىرى تارقالدى. گېزىتلەردە ماقالە ۋە مۇراجىئەتنامىلەر ئېلان قىلىندى.

بۇ شۇنداق پەيت ئىدىكى، پۈتۈن مەملىكەت، جۈملىدىن شىنجاڭدا «ياپون» دېگەن سۆزنى ئاڭلىغان ھەربىر ۋىجدانلىق كىشىنىڭ قۇيقا چاچلىرى تىك بولۇپ، چىشلىرى غۇچۇرلاپ كېتەتتى. چۈنكى، ياپون جاھانگىرلىكى 1931 - يىلى 9 - ئاينىڭ

18 ـ كۈنىده جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمالىدىكى ئۇچ ئۆلكىسىنى بىسىۋالغانلىقىدىن كېيىن ، تاجاۋۇزچىلىق پىلانىنى تېخىمۇ كېڭەيتىپ ، 1937 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى بېيجىڭ شەھىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى لۇگۇچياۋ كۆۋرۈكىگە ھۇجۇم قىلدى . شۇ كۈندىن باشلاپ ، پۈتۈن مەملىكەت خەلقى ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى ئازادلىق ئۇرۇشىغا ئاتلاندى . شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىمۇ ، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىگە ئوخشاشلا ، ياپون تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ ئەڭ نومۇسسىز ، ياۋۇز مەخلۇقلار ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ ، ئۇلارغا قاتتىق نەپرەت ۋە غەزەپ بىلدۈرمەكتە ئىدى . شېڭ شىسەي بۇ قېتىمقى ئاتالمىش «سۈيقەستلىك توپىلاڭ» دېلوسىنى دەل شۇ پەيتكە توغرىلاپ ياساپ چىققانىدى . ۋاقتىنى تېپىپ جايىدا ئېيتىلغان يالغان سۆز خۇدانمۇ قايىل قىلمىدۇ دېگەندەك ، شېڭ شىسەينىڭ بۇ يالغانلىرىغا بىر قىسىم كىشىلەر ئىشىنىپ قالدى .

بىراق ، ھەرقانچە قىلغان بىلەن يالغانىنىڭ ئۆمرى قىسقا بولىدىكەن ، ئەپسانىلەردە ئېيتىلىشىچە ، ئالۋاستىنىڭ ئارقىسى كاۋاك بولغاچقا ، ئۇ كىشىلەرگە ھەمىشە ئالدى تەرىپى بىلەن كۆرۈنمەكچى بولىدىكەنۇ ، ئۇيان ـ بۇيانغا بىرلا ئۆرۈلسە ، سىرى ئاشكارا بولۇپ قالىدىكەن . شېڭ شىسەيمۇ خۇددى شۇنداق بولدى . چۈنكى ، ئۇستا سېھىرگەرلەر تۆرلۈك سېھرىي ئەپسۇنلىرى بىلەن تاماشىبىنلارنىڭ كۆزىنى بويىشقا مۇۋەپپەق بولالىسىمۇ ، ئۇلارنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىنى ، سېزىش ، ھېس قىلىش ئىقتىدارىنى ، قىسقىسى ، ھېسسىي ۋە ئەقلىي تەپەككۇرىنى بەرىبىر بوغۇپ تاشلىيالمايدۇ . ئەكسىچە خۇددى ئاسمان گۈمبىزى قانچىكى قارايسا ، يۇلتۇزلار شۇنچە پارقىراپ كۆرۈنگىنىگە ئوخشاش ، جاھاننى زۇلمەت قاپلىغانسېرى ئادەملەر باشقىچىلا سەگەكلىشىپ ، ئاددىي كۆز بىلەن كۆرگىلى بولمايدىغان نەرسىلەرنى ئەقىل كۆزى بىلەن كۆرۈپ ، يۈرەك بىلەن سېزىپ ، تېخىمۇ چوڭقۇر ئويلاشقا باشلايدىكەن . ئۇرۇمچى ئاھالىسىنىڭ ئىچىدە بۇ خىلدىكى ئادەملەر ئاز ئەمەس ئىدى . دىن ، مىللەت ، جىنس ، ئورۇن ـ مەرتىۋە ۋە

سەۋىيىلىرىنىڭ قانداقلىقىدىن قەتئىينەزەر ، ئىنسانلىق تۇيغۇسى ئۇلمىگەن كىشىلەرنىڭ يۇرىكىدە تۇرلۇك - تۇمەن گۇمان ۋە سوئاللار تۇغۇلماقتا ئىدى . گەرچە شائىر ئىپتقاندەك :

«قۇرتتەك يامرىدى جاي - جايدا جاسۇس ،
ئاياغ ئاستى قىلىندى ، بىتتى ناموس .
نەچىن دوستلۇق ، ۋاپادىن قالدى زەررە ،
قارا ئىتلار ئۇچۇن مول كەلدى مەررە .»

بولۇۋاتقان بولسىمۇ ، بىر - بىرىگە قاتتىق ئىشىنىپ ، يۇرەك سىرىنى ئېيتىشالايدىغان دىلكەش دوستلار پۇرسەت تاپقاندا ، كۇندۇزلىرى ئەتراپقا بېقىپ ، كېچىلىرى قۇلاقنى قۇلاققا يېقىپ ، پىچىرلىشىۋالاتتى . مۇنداق پىچىرلاشلار زامانىنىڭ پىچىرلىشى ، ۋىجدانىنىڭ پىچىرلىشى ، ھەق - ئادالەتنىڭ پىچىرلىشى ئىدى :

«1931 - يىلىدىكى ‹ئون سەككىزىنچى سېنتەبىر› ۋەقەسىدە ، ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى شىددەتلىك جەڭلەردە نۇرغۇن قۇربان بېرىپ ، ئاخىر بولالمىغاندىن كېيىن سىبىرىيە ئارقىلىق شىنجاڭغا پاناھلىنىپ كەلگەن شەرق - شىمال پىدائىيلىرىنى ئەمدى ياپونلارغا سېتىلدى دېسە ، بۇنىڭغا كىم ئىشىنىدۇ ؟»

«1933 - يىلى ‹ئون ئىككىنچى ئاپرىل› ئۆزگىرىشىدە شېڭ دۇبەننى تەختكە يۆلەپ چىقارغانلار شۇلار ئەمەسمىدى ؟ ئەمدى ئۇلار قانداقسىگە شېڭ دۇبەنگە قەست قىلماقچى بولۇپ قالغانكەن - ھە ؟»

«گېنېرال لیۇ بىلەن ئەزەلدىن شېڭ دۇبەننىڭ سادىق دوستى ئىدى . ئۇ ھېلىقى مەنمەنچى جاڭ پېيىۋەننى يوقتىشتا زور خىزمەت كۆرسەتكەن كىشى ، ئەمدىزە خوجىنىياز بىلەن بىرلىشىپ ، شېڭ دۇبەننى ئۆلتۈرمەكچى بوپتۇمىش ، نېمىدېگەن كۇلكىلىك گەپ !»

«خوجىنىياز نەلەردە يۈرۈپ ياپونلارغا سېتىلغان بولغىيدى؟ ئۇ ئەگەر ياپونپەرەس بولسا، ياپون مۇشاۋىرلىرىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ئىش قىلمىدىغان ما جۇڭىيڭ بىلەن بىللە بولمايزە، ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ، شېڭ دۇبەن بىلەن بىرلىشەمتى؟ قەشقەردە قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نى ئاغدۇرۇپ، سابىت دامۇللىنى شېڭ دۇبەنگە تۈتۈپ بېرەمتى؟ شېڭ دۇبەن ئۇنى ياپونغا سېتىلدى دېسە، بەزىلەر ئۇنى شېڭ دۇبەنگە سېتىلغان دەيدىكەن. بۇ ئادەمگە بەك ئۇۋال بولدى. يالغۇز خوجىنىيازغىلا ئەمەس، نۇرغۇن ئادەمگە ئۇۋال بولدى، جۇمۇ! مۇنداقمۇ قارا كۆڭۈللۈك قىلغان بارمۇ؟»

«گەپ ئۇنىڭدا ئەمەس، جىنىڭ قەستى شاپتۇلدا دەپ، شېڭ دۇبەن بىر چالمىدا ئىككى پاختەك سوقماقچى. بىرىنچىدىن، قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى نەتىجىسىدە ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىپ قالغان مىللىي ئەربابلارنى ئۇزۇل ـ كېسىل يوقىتىپ، يەرلىك مىللەتلەرنى قايتا باش كۆتۈرەلمەيدىغان قىلىۋېتىش ۋە خەنزۇ مىللىتىدىن كىم بولسا بولسۇن ئۇنىڭ بىلەن تۆر تالىشىش ئېھتىمالى بولغان ھەممە كۈشەندىلىرىنى كۆزدىن يوقىتىش ئارقىلىق ئىستىبداتلىق تەختىدە خاتىرجەم ئولتۇرماقچى؛ ئىككىنچىدىن، ئىستىبداتلىق تەختىنى مۇستەھكەملەش ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىغا قەرز تۆلەش ئۈچۈن شېڭ دۇبەنگە نۇرغۇن پۇل كېرەك ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن قايسى مىللەتتىن بولسا بولسۇن، چوڭ بايلارنى بىرەر باھانە بىلەن قولغا ئېلىپ، مال ـ مۈلكىنى مۇسادىرە قىلمىسا، بۇ پۇلنى نەدىن تاپقىلى بولىدۇ. مېنىڭ ئاڭلىشىمچە، ھۆسۈيۇن چانشېۋنىڭ مال ـ مۈلكى مۇسادىرە قىلىنغاندا، پەقەت ئالتۇن ـ يامبۇسىنىلا بەش ماشىنا ئۈدا بىر ھەپتە توشۇپتۇ. ئۇنىڭ ئامبىرىدىن چىققان يۈڭ رەخت، تاۋار ـ دۇردۇن، يىپ ـ گەزلىمە، مۆڭگۈز ۋە ئېسىل موي ـ تېرە دېگەنلەرنىڭ ھەددى ـ ھېسابى يوق دەيدۇ.»

«چانشېۋزە، مال ـ دۇنياسىنى شېڭ دۇبەن ئۈچۈنلا يىغىپ

قويۇپتىكەن ـ دە !»

«ئۇلا ئەمەس ، نادان مىللەتنىڭ بايلىرىمۇ كۆپىنچە نادان بولىدىكەن . ئۇلار خەير ـ ساخاۋەت دېسە ، بىر تىيىننىڭ ئۈستىدە تىك تۇرۇپ ، توخۇ تۇخۇم باسقاندەك مال ـ دۇنياسىنى باغرىغا بېسىپ ياتىدۇ . ۋاقتى كەلگەندە ئوغرىنى قاراقچى ئۇرۇپتۇ بولىدۇ ، خالاس !»

«مەن ھەيرانمەن ، شېئىر دۇبەن زىيالىيلارنىمۇ ئامان قويمايۋاتىدۇ . ھەتتا ئۆزى تاشكەنتتە ئوقۇتۇپ كەلگەنلەردىنمۇ بىرمۇنچىسىنى تۇتقۇن قىپتۇ . بۇ نېمە ئۇچۇن ؟»

«ئەزەلدىن بۇيان زالىم پادىشاھلار ئىلىم ئەھلىدىن ئۆلگۈدەك قورقىدۇ . چۇنكى ، ئىلىم ئەھلىسى قارىغۇلارچە ئەگەشمەيدۇ . ئۇلارنىڭ كۆزى روشەن ، كۆڭلى ئويغاق بولىدۇ . ئۇلاردىن بىر ئىشنى يوشۇرغىلى بولمايدۇ . زالىم پادىشاھلار بولسا ، ئەل ـ يۇرتنىڭ كۆزى تېڭىلغان جۇۋاز ئېتىدەك بولۇشنى خالايدۇ . ياڭ زېڭشىن ئەنە شۇنداقلارنىڭ ۋەكىلى ئىدى . شېئىر دۇبەنمۇ ئۇنىڭدىن قېلىشمايدۇ . شائىرنىڭ مۇنۇ مىسرالىرىدا ئۇلارنىڭ خاراكتېرى ئوبدان ئېچىپ بېرىلگەن :

زالىم ئۇچۇن ئالىم ، كىتاب ئەجەلدۇر ،
ئەدىب ، شائىر دېمەك كۆزگە سۆگەلدۇر .
ئاڭا لازىم پەقەتلا روھى مەستلەر ،
«لەبەي» دەپ تۇرغۇچى ئاپتاپپەرەسلەر .
يېتىشمەس ئەل ئاڭا بولسا كېكەچ ، گاس ،
يەنە بولسۇن تېخى قارىغۇ ئاۋام ، خاس .»

«ئانداقتا بىزنىڭ كۆرىدىغىنىمىز بار ئوخشايدۇ !»

«بۇ تېخى ئىشنىڭ باشلىنىشى ، ھەرھالدا غاپىل يۇرمىگەن ياخشى . مانا قاراڭ ، ‹قارا بۇقا› كېلىپ قالسا ، ئالدىراپ قالماي دەپ ، ئىچىمگە ئۇچ قات كۆڭلەك ـ تامبال كىيىپ يۇرىدىغان

بولدۇم . زاماندا ئىشەنچ يوق . شېكى دۇبەتكە تېخىمۇ ئىشەنگىلى بولمايدۇ . ھاكىمىيەتكە ھېرىسلىق سەۋداسى ئۇنى چايان تەبىئەت ، تۈلكە مىجەز قىلىپ قويغان . »

«بۇ نېمە دېگىنىڭىز ؟ »

«بىر ئادەمنىڭ تارىخى ئۇنىڭ مىجەز ـ خۇلقىنىڭ يېتىلىش جەريانى ؛ مىجەز ـ خۇلقى بولسا ئۇنىڭ تارىخىنىڭ داۋامى . شېكى دۇبەننىڭ تارىخى بىزگە مەلۇم . ئۇ ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىش ئۈچۈن نېمىلەرنى قىلمىدى . ئەمدى ئىستىبدادتلىق تەختىنى چىڭىتىش يولىدا ھەرقانداق رەزىللىكنى قىلىشتىن يانمايدۇ . ئۇ ، چايانغا ئوخشاش ھەممىدىن گۈمانلىنىپ ، ھەممىنى دۈشمەن ساناپ ، نەشتىرىنى ئۇرۇۋېرىدۇ . لازىم تاپسا ، بىرلا يۈملىنىپ ، تۈلكە بولۇۋالىدۇ ـ دە ، ھىيلە ـ مىكىر بىلەن ئالدامچىلىق قىلىدۇ . ئۇنىڭ بۇ قېتىم تۇنقۇن قىلغانلارنى ياپونغا سېتىلغانلار دەپ جار سېلىپ ، ياپونغا قارشى بايراقنى ئېگىز كۆتۈرۈپ چىقىشتىكى مەقسىتى جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ ئىشەنچىسىنى قازىنىش ۋە ئۇنىڭ ئارقىلىق ئۆزىنى ۋەتەنپەرۋەر كۆرسىتىپ ، مەملىكەت خەلقىنىڭ ھمايىسىگە ئېرىشىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس . ئۇ ، ئەنە شۇ مەقسەتتە شىنجاڭدىكى جۇڭگو كومپارتىيىسىنى ئەزالىرىنى بوشاپ قالغان مۇھىم ئورۇنلارغا خىزمەتكە قويۇشقا باشلىدى . بېشىمىز ئامان بولسا تېخى كۆرىمىز ، بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى ئۇ جۇڭگو كومپارتىيىسىدىنمۇ ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىنمۇ چوقۇم يۈز ئۆرۈيدۇ . »

«بەك ئاشۇرۇۋەتتىڭىزمۇ ، قانداق ؟ »

«بۇنىڭدىن قىلچە گۇمانلانمايمەن . ئۇنىڭ تەبىئىتى شۇ . »

يىگىرمە تۆتىنچى باب

ھەسرەتلىك نىدا

تاريخ — خاتالىقلارنىڭ يىغىندىسى ئەمەس ، ئۇرۇنۇشلار جەريانىدۇر .

— رادىي فىش[1]

1

ئالدىنقى بابتا بايان قىلغىنىمىزدەك ، خوجىنىياز ھاجىم ئاشۇ كۈنى دۇبەن مەھكىمىسىگە يىغىنغا كىرىپ ، تۈيۈقسىز تۈنۈگۈن قىلىنغان سائەتتىن باشلاپ ، تۆمۈر قەپەستىكى شىرغا ئوخشاپ قالدى . ئۇ بىردەم غەزەپ بىلەن ھۆركىرەپ ، قاڭالتىر قاپلانغان قېلىن ئىشىكنى يوغان مۇشتۇملىرى بىلەن تۇراتتى ، كۈچلۈك ئاياغلىرى بىلەن تېپەتتى ، كەڭ مۇرىسى بىلەن ئىتتىرەتتى ؛ بىردەم ئىشىكنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تۆشۈكنىڭ قاپقىغىنىى ئېچىپ ۋارقىرايتتى !

— شېڭ دۇبەن دېگەن لومۇدىنى قىچقار ، ئۇنىڭغا دەيدىغان گېپىم بار !

بىراق ، سۆرۈن چىراي گۈندىپايلار ھېچنېمىنى ئاڭلىمىغاندەك قۇلىقىنى يوپۇرۇپ يۇرۇۋېرەتتى .

---

① رادىي فىش — «جالالىدىن رۇمى» ناملىق تارىخىي بىئوگرافىك رومانىنىڭ ئاپتورى .

هېلىقى كۈنى ھاجىمنىڭ تۇنقۇن قىلىنىشىمۇ ناھايىتى غەلىتە بولغانىدى : شېڭ شىسەي ئۈنى ئىككى قەۋەت بىنانىڭ ئىشىكى ئالدىدىكى پەلەمپەيدە قىزغىن قارشى ئېلىپ ، ئىچكىرىگە باشلاپ كىردى ـ دە ، ئۆزى «غىپلا» قىلىپ باشقا بىر ئۆيگە كىرىپ كەتتى . كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ، ھاجىنى ئالتە چېرىك ئارىغا ئېلىۋالدى . پارقىراپ تۇرغان مىلتىق نەيزىلىرى ئۈنىڭغا قادىلىپ تۇراتتى . شۇنداقتىمۇ ، ئۇ يانچۇقىدىن كىچىككىنە تاپانچىسىنى چىقاردى . بىراق ، تاپانچىنىڭ تەپكىسى بېسىلمىدى . مەلۇم بولدىكى ، تاپانچىغا قانداقتۇر بىر سوغۇق قول تېگىپتۇ .

— نېمە قىلىشماقچىسەن ، لومودىلار ؟ — ۋارقىردى ھاجىم ، تاپانچىنى ئاچچىق بىلەن چۆرۈپ تاشلاپ .

چېرىكلەر بۇنى كۆرۈپ ، مىلتىقلىرىنى يىغىشتۇردى .

يان ئىشىكتىن ۋاڭ تۆەنجاڭ مەمەتبەگنى ئەگەشتۈرۈپ چىقىپ بىرنېمىلەر دېيىشكە باشلىدى . مەمەتبەگ ئۈنىڭ گېپىنى مۇنداق ئۆزىدى :

— ۋاڭ تۆەنجاڭ دۇبەن جانابلىرىنىڭ گېپىنى ئېيتىمەن دەيدۇ ، ھازىر تالادا مالىماتاڭچىلىق كۆپ ، ياپون جاھانگىرلىرىنىڭ ئىتلىرى غالجىرلاشتى دەيدۇ ، دۇبەن جانابلىرى ھاجىمغا كۆيۈنىدۇ . ھاجىمنى مۇشۇ يەردە بىرنەچچە كۈن تۇرسا ئامان بولىدۇ ، كېيىن يەنە ئۆيگە قايتىپ كېتىدۇ دەيدۇ .

— دۇبەن دېگەن لومودى مېنى زادى نېمە قىلماقچى ؟ قىچقار ئۈنى ، گېپى بولسا ئېيتسۇن ! — يەنە ۋارقىردى ھاجىم .

ۋاڭ تۆەنجاڭ ئىزاھات بەردى . ئۈنىڭ ئېيتىشىچە ، شېڭ دۇبەننىڭ ھازىر ۋاقتى يوق . ھاجىم بۇيرۇققا ئىتائەت قىلىپ ، دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ مېھمانخانىسىدا بىرنەچچە كۈن دەم ئېلىپ تۇرۇشى كېرەك . قوراللىرىنى تاپشۇرۇش توغرىسىدا ئۆزىنىڭ ئادەملىرىگە ھازىرلا بۇيرۇق بېرىشى لازىم . ئۇنداق قىلمايدىغان بولسا ، ئۇرۇمچى شەھىرى قانغا بويىلىدۇ ، بۇنىڭغا ھاجىم جاۋابكار

بولىدۇ .

شۇنىڭ بىلەن گەپ تۈگىدى .

بىراق ، ھاجىمنىڭ دەم ئالىدىغان ئورنى دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ مېھمانخانىسى ئەمەس ، تۇرمىنىڭ قاراڭغۇ كامېرى بولۇپ قالدى . ئۇ ھېچنېمىنى چۈشەنمەيتتى . ئۆزىنىڭ نېمىشقا «مەھبۇس» بولۇپ قالغانلىقىنى بىلىش نىيىتىدە بولسا كېرەك ، كامېرىنىڭ ئىشىكىنى كۈندە نەچچە ئۈرۈپ ، بىرلا سۆزنى تەكرارلايتتى :

«شېڭ دۇبەن دېگەن لومودىنى قىچقار ، ئۇنىڭغا دەيدىغان گېپىم بار !»

كۈنلەر ، تۈنلەر شۇنداق ئۆتىۋەردى . بىر ھەپتىدىن كېيىن ھاجىمنىڭ مەھرەمبېشى بەزى لازىمەتلىكلەرنى ئېلىپ كۆرۈشكىلى كەلدى . گەپ ئارىسىدا گۈڭگۈەننىڭ پېچەتلەنگەنلىكى ، مۇھاپىزەتچىلەردىن بىر قىسمىنىڭ تۇتقۇن قىلىنىپ ، قالغانلىرىنىڭ تارقىتىپ تاشلانغانلىقى ، ھاجىمنىڭ پۈتۈن مال ـ مۈلكى مۇسادىرە قىلىنىپ ، بالا ـ چاقىلىرىنىڭ نازارەت ئاستىغا ئېلىنغانلىقى مەلۇم بولدى . ھاجىم بىر ھازاغىچە كايىپ ـ چېچىلىپ ، ئاخىردا ئۇنىڭغا مۇنداق دېدى :

— سىز قانداقلا قىلىپ بولمىسۇن ، دۇبەن بىلەن كۆرۈشۈڭ ، مېنى دۇبەنگە دەيدىغان يوجۇڭ گەپلىرى بار ئىكەن دەڭ . ئاندىن باش كونسۇل ئاپىرىسوۋنىڭ يېنىغا بېرىڭ . مەن كونسۇل جانابلىرىنىڭ سۆزى بىلەن كاپالىتىگە ئىشىنىپ ئۇرۇمچىگە كەلگەنىدىم ، ئەمدى بۇ نېمە بولغىنى ؟ مۇشۇ گەپلىرىمنى ئۇنىڭغا ئېيتىڭ ، جاۋابىنى ماڭا يەتكۈزۈڭ ، كېيىنكى قېتىم كېلىشىڭىزدە مېنىڭ «قۇرئان»نى ئالغاچ كېلىڭ .

مەھرەمبېشى ئۇ «قۇرئان»نىڭمۇ باشقا مال ـ مۈلۈكلەر قاتارىدا مۇسادىرە قىلىنىپ كەتكەنلىكىنى ئېيتتى . ھاجىم تېخىمۇ چېچىلىپ كەتتى ۋە نەدىن بولمىسۇن بىر «قۇرئان» تېپىپ

كىرگۈزۈشنى جېكلىدى .

مەھرەمبېشى شۇنچە قىلسىمۇ شېڭ شىسەي ئۇنى بوسۇغىسىغا يولاتمىدى . ئاپرېسوۋ بولسا : «بۇ ئىشتىن خەۋىرىمىز يوق ئىكەن ! سۈرۈشتۈرۈپ كۆرەيلى» دېگەن جاۋابنى بەردى . ئەمما ، ئىككى كۈندىن كېيىن ئاپرېسوۋنىڭ ئۆزى ئۇرۇمچىدىن قايتىپ كېتىپ غايىب بولدى .

بىر - بىرىگە تۇتاش جايلاشقان پاكار ، زەي ، قاراڭغۇ كامېرلارنىڭ قاتالتىر قاپلانغان ئېغىر ئىشىكلىرى ھەر كۈنى ئەتىگەن - ئاخشىمى نۆۋەت بىلەن پەقەت ئىككىلا قېتىم ئېچىلاتتى . خالا جايغا ئاران ئولگۈرگەن مەھبۇسلار گۈندىپايلارنىڭ ۋار - ۋۇر جارقىراشلىرى بىلەن دۆشكەلەشلىرى ئاستىدا ئالدىراپ - تېنەپ ئىشىنى تۈگىتىپ ، ئۆز كامېرلىرىغا كىرىپ كېتىشەتتى . بىرنەچچە مىڭ قوشۇننىڭ سەردارى بولۇپ جاھاننى تىترەتكەن «غازى خوجىنىياز ھاجى»مۇ ئەمدى سۈيدۈك تۈڭىنى كامېردىن ئۆزى كۆتۈرۈپ چىقىپ ، ئېگىز سېپىل تاملىرى ئارىسىدىن ئاسمانىنىڭ بىر پارچىسىنى كۆندە ئاران ئىككىلا قېتىم كۆرەلەيدىغان بولۇپ قالدى . ئۇ قالغان چاغلىرىنى خۇددى ھايۋانات باغچىسىدىكى تۆمۈر قەپەستە يېتىپ ئەسەبىيلەشكەن شىرغا ئوخشاش ئۆزىنى ھەر تەرەپكە ئۇرۇپ ، تۆتلا قەدەم كېلىدىغان يەردە توختىماي مېڭىش بىلەن ئۆتكۈزەتتى ، مېڭىپ ھارغاندا تورۇسقا تاقاشقان كىچىككىنە تۆمۈر روجەككە ؛ كېچىلىرى بولسا مەھكۇملارنىڭ نەملەشكەن كىرپىكلىرىگە ئوخشاش چىمىلداپ تۇرىدىغان يۇلتۇزلارغا قاراپ خىيال سۈرەتتى . كامېرنىڭ ئىچى بىرەر نەرسىنى ئىلغا قىلالمىغۇدەك بولغان چاغلاردا «قۇرئان»نى قولىغا ئالاتتى - دە ، گويا شۇنىڭ بىلەن كۆڭلىگە تەسكىن بەرمەكچى بولۇپ ، ئۇنلۇك قىرائەت باشلايتتى . باش - ئايىغى يوق خىياللار بىلەن شۇ «قۇرئان كەرىم» تىكەندەك يالغۇز قالغان بۇ شورلۇق مەھبۇسنىڭ يېگانە ۋە دىلكەش ھەمراھى بولۇپ

قالغانىدى .

يولۇاستەك قورقۇمسىز ، بۆرىدەك ئالغۇر ، سېغىزغاندەك سەزگۈر يىگىتلىك چاغلىرى — قاتاڭغۇر كەلگەن كەكە ساقال ، كۆزلىرىدە ئەقىل ـ دانىش نۇرلىرى چاقناپ تۇرىدىغان غەيرەتلىك ، ئەمما ئۆزى سەبىي بالىدەك ئاق كۆڭۈل يولباشچى تۆمۈر خەلپە بىلەن ئۆتكەن ئۇنتۇلماس چاغلار . . . ھەي شۇ ياغاق يۈز تەقۋادار لى شۇفۇنىڭ شېرىن سۆخەنسازلىق بىلەن «قۇرئان» تۇتۇپ بېرىشلىرى . . . يەنە نېمىلەر ، نېمىلەر . . . لى شۇفۇدەك «قۇرئان» تۇتۇپ بەرمىسىمۇ ، سۆخەنسازلىقتا ئۇنىڭدىن ئۇستىراق بولغان ئاپرېسوۋ جانابلىرى نەگە يوقالدىكىن ـ ھە ! قېنى ئۇ تەنتەنىلىك ۋەدىلەر ، قېنى ! قېنى ئۇ ھەيۋەتلىك تاغلاردەك ئۇلۇغۋار كاپالەت ؟ ھەممىسى ئۇنتۇلدىمۇ شۇنچە تېز ، گويا كى بىر دەملىك چۈشتە كۆرگەندەك . . .

ھە ئېيتماقچى ، كونسۇل زېلاتكىن شاھىت بولغان ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئاپرېسوۋمۇ ئېتىراپ قىلىپ ئىمزا قويغان ھېلىقى جىمسار پۇتۇمىنىڭ بىر نۇسخىسى ھاجىمدا ئەمەسمىدى ! ھاجىم ئۇنى مۇھىم خەت ـ چەكلەر ساقلىنىدىغان كىچىككىنە ساندۇققا سېلىپ قويغان ئەمەسمىدى ، ئاپلا مەھرەمبېشى كۆرۈشكىلى كەلگەندە نېمىشقا ئۇنى سۆرۈشتۇرمىگەندۇ ، نېمىشقا ئۇنىڭدىن ئالدۇرۇپ كىرمىگەندۇ ؟ ھەيتاڭەي ، «قۇرئان»نى مۇسادىرە قىلغان يەردە ئۇنى ئاللىقاچان ئەكېتىشكەنمىكىن ـ يا ! ئۇ بولغاندىمۇ بۇ ئەھۋالدا قۇرۇق قەغەزنىڭ نېمە ئەھمىيىتى بولار ؟

شۇنداق قىلىپ بىر يىل ئۆتۈپ كەتتى ، ھېچكىم ھېچنېمە دەپ گەپ سوراپ باقمىدى . بايىقى ۋەدىلەرگە ئوخشاش بۇ شورلۇق مەھبۇسمۇ ئۇنتۇلۇپ قالدىمۇ ، نېمە ؟

ياق ، ئۇنتۇلۇپ قالماپتۇ .

بىر كۈنى ئەتىگىنى گۈندىپايلار ئۇنى بېشىغا قارا خالتا كىيدۈرۈپ قاياققىدۇر ئېلىپ مېڭىشتى . بىر ھازادىن كېيىن

ئېگىز تۇرمە سېپىلىنىڭ بۇلۇڭىدىكى بىر ھويلىغا ئەكىرىپ ، بېشىدىن قارا خالتىنى ئېلىشتى . قەدىناس ئايالى قەمەرخان ئايلا غەمكىن تەبەسسۇم بىلەن ئۇنىڭغا قاراپ تۇراتتى . بۇ چوشۇمۇ نېمە ؟ ! ياق چۈش ئەمەسكەن .

شېڭ شىسەينىڭ باش مەسلىھەتچىسى پېڭ ئەپەندى پەيدا بولدى . ئۇ يېنىدىكى تەرجىمان ئارقىلىق ئەھۋالنى چۈشەندۈردى . ئۆتكەنگە سالاۋات ، دۈبەن جانابلىرى ئۇنى ھېلىمۇ دوست دەپ بىلىدۇ ، بىر زامان ئوبدان كۈتۈلۈپ ئەسلىگە كەلسۇن ئۈچۈن مۇشۇ ھويلىنى خاس ئۇنىڭغا ئاجراتتى ، قەدىناس ئايالى ئۇنىڭغا ھەمراھ بولىدۇ . كېيىنكى ئىشلاردا ، مەسلەن ، سوراق ئۇستىدە دۈبەن جانابلىرىغا سەممىي ھەمكارلاشسا ، پات ئارىدا ئەركىنلىككە ئېرىشىپ ، بۇرۇنقىدەك دەۋران سۈرىدۇ .

توپتوغرا ئۈچ ئاي ئۆتكەندە سوراق باشلاندى . بەش سوراقچى ئىچىدە پۇلتاي كۆز سېيىت ھاجى بىلەن ياپما قاپاق لى يىڭچىدىن بۆلەكلىرى ئۇنىڭغا ناتونۇش كىشىلەر ئىدى .

غەلىتە سوراقلار : مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى جاڭ شىڭ ، ئىچكى ئىشلار نازىرى ماشاۋۇ ، يېزا ئىگىلىك ، كانچىلىق نازارىتىنىڭ نازىرى يۈنۈسبەگ ، مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتىنىڭ رەئىسى تاھىر بەگ باشلىق نەچچە ئونلىغان شېرىكلىرى بىلەن قۇرغان تەشكىلات ، يەنى شېڭ دۈبەننى ئۆلتۈرۈپ ، ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرماقچى بولغان سۈيىقەستلىك توپىلاڭ تەشكىلاتىنىڭ تەپسىلىي پىلانى نېمە ؟ بۇ ئىشتا ياپون جاھانگىرلىكى قانداق يولىيورۇق بەرگەن ؟ شېرىپقان تۆرە بىلەن نېمە دېيىشكەن ؟ قازاقلار قاچان قوزغىلاڭ قىلماقچى ؟ — بۇ ئىشلارنى ھاجىنىڭ شېرىكلىرى ئاللىقاچان ئىقرار قىلىپ بولدى . ئەمدى ئۇنىڭ ئۆز ئىقرارى كېرەك . بۇنى ئېيتماي قۇتۇلالمايدۇ ۋەھاكازالار...

مۇشۇ تەرىقىدىكى سوئاللار بىلەن سوراق ئىشى ئۈدا ئون كۈن

داۋام قىلدى . مەھبۇس ئاچچىق بىلەن قول شىلتىپ ، بىرلا گەپنى تەكرارلايدۇ :

— تۆھمەت ، ھەممىسى تۆھمەت ! ئېشىمدا يوق پۇرچاق پوقۇمدا نېمە قىلىدۇ ؟ شېكى دۇبەن بىلەن كۆرۈشمەن ، ئۇنىڭغا دەيدىغان گېپىم بار .

— سەن تۆھمەت دېگىنىڭ بىلەن شېرىكلىرىڭ ئىقرار قىلدى .

— يۇزلەشتۇر مېنى ئۇلار بىلەن .

— پۇشايمانىنى ئالمىغان قاچا تاپالماي قالما يەنە ؟

— ئورۇسلارنىڭ گېپىگە كىرىپ ، شېكى دۇبەننى دوست تۇتقىنىمغا پۇشايمان قىلمىسام ، باشقا پۇشايمىنىم يوق مېنىڭ !

بىر كۈنى پېكى ئەپەندى يەنە پەيدا بولدى . ئۇنىڭ ئېيتىشچە ، دۇبەن جانابلىرى ئون كۈنلۈك سوراق ئەھۋالىنى ئاڭلاپ ھاجىمدىن خاپا بوپتۇ . مېنىڭ ئۈمىدىمنى ئاقلىيالمىدى دەپتۇ . ئەگەر مۇشۇنداق بولىۋەرسە ، ئاقىۋەت يامان بولىدۇ .

— ياخشىلىق بولۇشقا مېنىڭمۇ كۆزۈم يەتمەيدۇ ، — دېدى ھاجى چېچىلىپ ئولتۇرۇپ ، — شېكى دۇبەنگە ئېيتىڭ ، مەستۇرە خوتۇنلاردەك قېچىپ يۈرمەي ، مېنى ئۆزى بىلەن كۆرۈشتۇرگەي . ئۇنىڭ ئۆزىگە دەيدىغان گېپىم بار .

ئەتىسىدىن باشلاپ ئەھۋال ئۆزگەردى . چېرىكلەر قەمەرخان ئايلانى كەتكۈزۈۋېتىپ ، ئۇنى باشقا تۇرمىگە يۆتكىدى .

بۇ كۈنلەردە ئۇرۇمچىدىكى تۇرمىلەرنىڭ سانى كۈنسايىن كۆپەيمەكتە ئىدى . كىتابىمىزنىڭ ئون بەشىنچى بابىدا بايان قىلىنغان ھېلىقى كاتولىك چېركاۋىسىمۇ تۇرمە بولۇپ قالدى . تۇرمە بولغاندىمۇ ئۇنداق ـ مۇنداق ئەمەس ، جېنى تۆمۈردىن پۈتكەن مەھبۇسمۇ بەرداشلىق بېرەلمەيدىغان ، نى ـ نى ئەزىمەتلەرنىڭ ئۇستىخىنى گۆشىدىن ئاجراپ ، ئۆزى خېمىرەك چەيلەپ تاشلىنىدىغان ئازاب زىندانى ، قىيىن ـ قىستاق ئوچقى ، قىسقىسى

ئۆلۈم مەنزىلى ئىدى .

تارىخىي ماتېرىياللاردا خاتىرىلىنىشىچە ، بۇ تۇرمىدىكى قېيناش ئۇسۇللىرى باشقا تۇرمىكىدىلەردىن نەچچە ھەسسە كۆپ ۋە دەھشەتلىك بولۇپ ، تىرناق ئاستىغا جۇۋالدۇرۇز سانجىش ، تىرناقنى يۇلۇپ ئېلىش ، ئادەمنى تىك تۇرغۇزۇپ ئالىقىنىدىن تامغا مىخلاپ قويۇش ، يالىڭاچ بەدەنگە قاينىغان ياغنى چېچىش ، دەزمالنى قىزدۇرۇپ يېقىش ، جان يېرىگە بامبۇك يېرىندىسىنى تىقىشتىن تارتىپ ئىتقا تالىتىشقىچە تەخمىنەن بىر يۈز ئەللىك خىلغا يېتىدىكەن . شۇنىڭ ئۈچۈن «تېيەنجوتاڭ» (يەنى كاتولىك چېركاۋىسى) دېگەن گەپنى ئاڭلىغان مەھبۇسنىڭ جېنى سىرقىرايدىكەن .

ھاجىم ئەنە شۇ تۇرمىگە يۆتكەپ كېلىندى .

سوراقچىلار ئۇستىلىدە سېيىت ھاجىمۇ ، لى يىڭچىمۇ كۆرۈنمەيتتى . ئۇلارنىڭ ئورنىدا كۆك كۆز ، سېرىق چاچ كەلگەن گەۋدىلىك ئادەملەر سوراق قىلىشقا باشلىدى . ئۇلارنىڭ سۆز - ھەرىكەتلىرىمۇ ئېيىقىنىڭكىدەك قوپال بولۇپ ، بىر گەپنىڭ ئىككىسى بولسىلا «ياپتۇۋايمات»[1] دەپ ئاغزىنى بۇزاتتى . سوراق سوئاللىرىغىمۇ يېڭى مەزمۇنلار قوشۇلۇپ ، باشقىچىلا مۇرەككەپلىشىپ كەتكەنىدى .

— ياپون ئىمپېرىيالىستلىرىنىڭ پىلانلىشى بىلەن شېڭ دۇبەننى ئۆلتۈرۈپ ، ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرماقچى ، ئاندىن شىنجاڭدا ، يەنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يېنىدا سوۋېتكە قارشى ، كوممۇنىزمغا قارشى ياپون ھەربىي بازىسىنى قۇرماقچى ! شۇنداقمۇ ؟ ياپون ئىمپېرىيالىزمى بىلەن بىرلىكتە سوۋېت ئىتتىپاقىغا بۇزغۇنچىلىق ۋە ئىغۋاگەرچىلىك قىلماقچى ! شۇنداقمۇ ؟

يارەببىم ، «چورۇقى يوغان» ، چالا ساۋات بىر تاغچى ئۇچۇن

---

① «ھۇ ئاناڭنى··· »

بۇ نېمىدېگەن يوغان گەپلەر !

— ھەممىسى يالغان ، ھەممىسى تۆھمەت ! — پۇتىدىكى يىگىرمە جىڭلىق ئېغىر كىشەننى شاراقلىتىپ ، ئورنىدىن دەس قوپتى مەھبۇس ، — سەنلەر زادى نېمە قىلماقچى ؟ مەن سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ يارىدىمى بىلەن ، ستالىن جانابلىرىنىڭ مەدەتكارلىقى بىلەن قوزغىلاڭ قىلغان . مەن يۇرتتا ئۇرۇش تۈگەپ تىنچلىق بولۇشىنى ئۆزۈم خالاپ ، يەنە شۇ ستالىن جانابلىرىنىڭ كونسۇلىدىن ئېيتقۇزغان گېپىنى قۇلىقىمدا چىڭ تۇتۇپ ، شېڭ دۇبەن بىلەن ياراشتىم ، ئۇرۇمچىگىمۇ كەلدىم ، مەن سوۋېت ھۆكۈمىتىگە ، ستالىن جانابلىرىغا خۇداغا ئىشەنگەندەك ئىشەنگەن . ئەمدىزە ، سوۋېتكە قارشى ئادەم بولۇپ قالدىممۇ ؟ ياپون دېگەننى مەن نەدىن بىلەي ! ئۇنىڭ يۇرتىغا بارمىسام ، ئۆزىنى تۇرماق سايىسىنىمۇ كۆرمىسەم ، قانداقسىگە . . .

— يۇم ئاغزىڭنى ، ياپتۇۋايمات ! تولا بىلجىرلىماي مۇنۇ قەغەزگە قول قوي !

بۇ ئۇنىڭ نامىدىن يېزىلغان ئىقرارنامە بولۇپ ، قەغەزگە ئۇنىڭ يۇقىرىدىكى «جىنايەت»لىرى يېزىلغانىدى .

مەھبۇس قەغەزنى ئاچچىق بىلەن يىرتىپ تاشلىدى . بىراق ، شۇئان باش ـ كۆزىگە تېگىشكە باشلىغان ئېغىر سىم قامچا زەربىدىن مەھبۇسنىڭ بەدىنى تىتىلىپ كەتتى ، مەھبۇس ھوشىدىن كەتتى ، بىر ھازادىن كېيىن يۈز ـ كۆزىگە سېپىلگەن مۇزدەك سۇ بىلەن ھوشىغا كەلگەندە ئىككى ئالىقىنىدىن تامغا مىخلاقلىق تۇراتتى . يەنە سوراق ، يەنە قىيناش ، يەنە ھوشىدىن كېتىش ... كۈنلەر ، ئايلار شۇنداق ئۆتۈپ كەتتى . ھەتتا بىر يىل توشتى . قىيىن ـ قىستاق تۇرلىرىنىڭ قانچىگە يەتكەنلىكىنى مەھبۇسنىڭ ئۆزىمۇ بارا ـ بارا ئەسلىيەلمەيدىغان بولدى . پەقەت كىمدۇر بىرىنىڭ ئۇنىڭ باش بارمىقىنى تارتىشتۇرۇپ قەغەزگە باستۇرۇۋالغانلىقىلا ئېسىدە قالدى . چۈنكى ، ئۇ ئۆلۈك دېسە تىنىقى

بار ، تىرىك دېسە تېنىدە جېنى يوق بولۇپ قالغانىدى .

يەنە قانچە ئاي ، قانچە يىل ئۆتكىنىنمۇ مەھبۇس ئەسلىيەلمەي قالدى . يەنە سوراق باشلاندى . بىراق ، نېمىشقىدۇر سوراقلار ئالمىشىپ ، سوئاللارمۇ ئازىيىپ ، ھەتتا ئاددىيلىشىپ ، بىرلا مەسىلە تەكرارلىناتتى — شېڭ دۇبەننى ئۆلتۈرۈپ ، ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرماقچى ، باشقا ھۆكۈمەت قۇرماقچى ! قىزىق ئىش ، ئۆتكەن سوراقلاردىكى گەپلەر — سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى ، كوممۇنىزمغا قارشى دېگەن ئىبارىلەر نېمىشقا يوقلىپ كەتكەندۇ ! ؟

مەھبۇس ھېچنېمىنى چۈشەنمەي بىرئاز تېڭىرقاپ تۇردى - دە ، «پالتا كۆتۈرگۈچە كۆتەك دەم ئاپتۇ» دېگەندەك ، بىر كۈن بولسىمۇ ئازابتىن قۇتۇلۇش نىيىتىگە كېلىپ :

— مەن ئىقرار قىلاي ، — دېدى . سوراقچىلار قەغەز ، قەلەم بېرىپ ئىقرارنامىنى ئۆزىنىڭ ئۆز قولى بىلەن يېزىشىنى بۇيرۇدى . قىزىق ! نېمىشقا ئۆتكەنكىدەك ئالدىن تەييارلاپ قويۇلغان ئىقرارنامىگە زورلاپ بارماق باستۇرماي ، ئۆزۈڭ ياز دەيدىغاندۇ ؟

— نېمىگە قاراپ تۇرىسەن ؟ — ۋارقىرىدى سوراقچىلارنىڭ بىرى ، ئۇنى يېزىشقا ئالدىرىتىپ .

«شېڭ دۇبەننى باشتىراق ئۆلتۈرۈۋەتمىگىنىمگە تاغدەك پۇشايمىنىم بار» دەپ يازدى مەھبۇس ۋە ئاخىرىغا ئۆزىنىڭ ئىمزاسىنى قويۇپ ، بارماق باستى .

سوراقچىلار بۇ ئىقرارنامىگە قاراپ ، مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇشتى .

مەھبۇس شۇ كۈنلا باشقا بىر تۈرمىگە يۆتكەپ كېتىلدى ، ئۇنىڭ پۈتىدىكى ئېغىر كىشەنمۇ ئېلىپ تاشلاندى .

شېڭ شىسەي شۇ ئاخشىمى لى يېڭچى بىلەن ھاشىم ھاجىغا بۇيرۇق قىلدى . ئۇلار شۇ بۇيرۇق بويىچە ھاجىنىڭ «جىنايىتى» توغرىسىدا موسكۋاغا يوللىنىدىغان ماتېرىيالنى تەييارلاپ چىقتى . بۇ ماتېرىيالدا ئۇنىڭ «ياپون جاھانگىرلىكى بىلەن تىل

بىرىكتۇرۇپ ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ، كوممۇنىزمغا قارشى جىنايەتلىرى» تەپسىلىي بايان قىلىنىپ ، ئاخىرىغا ھېلىقى كۈنى مەجبۇرىي بارماق باستۇرۇۋالغان ئىقرارنامە ئىلاۋە قىلىنغانىدى . ئۇلار يەنە شۇ بۇيرۇق بويىچە : «خوجىنىياز باشچىلىقىدىكى يەرلىك فېئودال كۈچلەرنىڭ يېڭى ھۆكۈمەتكە قارشى سۇيىقەستلىك ھەرىكەتلىرى» دېگەن تېمىدا ئايرىم بىر ماتېرىيال تەييارلاپ چىقتى . ھاجىمنىڭ ئۆز قەلىمى بىلەن يېزىلغان بايىقى ئىقرارنامىنى شۇ ماتېرىيال بىلەن ئايرىم بىر قەغەز خالتىغا سېلىپ پېچەتلەپ قويدى .

2

مېرۇل پۇگەن بىلەن ئوغلاقچى مەنسۇر ھاجىم يۆتكەپ كېلىنگەن تۇرمىدە ئىدى . ئۇلار كامېردىن چىقىرىلىپ «ئىشچى گۇناھكارلار» قاتاردا مۇشۇ تۇرمىنىڭ مەھبۇسلار ئاشخانىسىدا ھەر كۈنى كامېرلارغا ئىككى قېتىم غىزا ـ تاماق توشۇيتتى . شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ھاجىم بىلەنمۇ كۇندە ئىككى قېتىم — گەرچە ئىشىكنىڭ كىچىككىنە تۆشۈكى ئارقىلىق بولسىمۇ — يۈز كۆرۈشەلەيدىغان بولدى . بۇنىڭدىن بولۇپمۇ ھاجىم بەك خۇشال ئىدى . چۈنكى ، ھېلىقى كىچىككىنە تۆشۈكتىن چىنە ـ قاچىلارغا غىزا ـ تاماق ياكى قايناق سۇ قۇيۇپ بېرىش ئارىلىقىدا ئازراق گەپلىشىۋالغىلى بولاتتى .

ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە ، بۇ ناھايىتى پۇختا ۋە چوڭ تۇرمە بولۇپ ، بۇ تۇرمىدە مىڭدىن ئوشۇق مەھبۇس بار ئىكەن . ئۇرۇمچىدە تۇنۇگۈن قىلىنغانلارنىڭ خېلى كۆپ قىسمى مۇشۇ تۇرمىدە ئىكەن . ھازىر ئۇرۇمچىدە تۇرمىلەرنىڭ سانى سەككىزگە يېتىپتۇ . چەت ۋىلايەت ـ ناھىيىلەردە قولغا ئېلىنغان مۇھىم مەھبۇسلار ، مەسىلەن ، سالىي دورغا ، پازىل دورغا ، نەمەت

خەلپەت ؛ تاشكەنتتە جۇڭگو كونسۇلى بولۇپ تۇرغان نىياز شېرىپى قاتارلىقلارمۇ مۇشۇ تۇرمىگە يۆتكەپ كېلىنىپتۇ . ئاقسەت ھاجى ، شېرىپقان تۆرە قاتارلىق قازاق چوڭلىرىمۇ مۇشۇ تۇرمىدە ئىكەن .

ھاجىم ئۇلاردىن تۇرسۇن دولان بىلەن ئارمانبەگنىڭمۇ مۇشۇ تۇرمىدە ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ : «ھەي گوۋاللار ، ئون گۇلىنىڭ بىرىمۇ ئېچىلمىغان ياش بالىلار ئىدى » دەپ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويدى .

ئادەتتە ھاۋا ئوچۇق كۈنلىرى گۈندىپايلار ئۇنى ھويلىغا چىقىرىپ ، بىرەر سائەت ئاپتاپسىنىۋېلىشقا رۇخسەت قىلاتتى ، شۇنداق چاغلاردا كامېرلارنىڭ ئارقا تامليرىدىكى تۆمۇر روجەكلىرىدىن يامىشىپ تۇرغان مەھبۇسلار ئۇنىڭ ئوڭ پۇتىنى سۆرەپ ئاقساپ ماڭغانلىقىنى ، سول قولىنىڭمۇ جەينىكىدىن قىڭغىر تۈتۈپ قالغانلىقىنى بايقاپ قالدى . ئۇ بولسا ، چۆل ـ باياۋاندا كۆمۈكسىز قالغان مۇساپىرنىڭ باش سۆڭىكىدىكى كۆز چاناقلىرى ياكى بۇرۇن تۆشۈكلىرىگە ئوخشاپ كېتىدىغان ئاشۇ تۆمۇر روجەكلەرگە قاراشقا پېتىنالمىغاندەك ، ھەمىشە يەرگە قاراپ ماڭاتتى . دەرۋەقە بۇ تۇرمىگە يۆتكىلىپ كەلگەندىن بۇيان ، ئۇنىڭ تېنى ئازابتىن قۇتۇلۇپ قالغان بولسىمۇ ، شۇ تەندە ئامانەت تۇرغان يۈرىكى تولىدىن تولا سىرقىراپ ئاغرىيدىغان بولۇپ قالغانىدى . گاھى ـ گاھىدا ئاشۇ تۆمۇر روجەكلەرگە يامىشىۋاتقان نەچچە يۈزلىگەن مەھبۇسلارنىڭ كۆزلىرى ئۇنىڭغا قاراپ گويا كى : «ھەي ھاجىم ، بۇ قانلىق ئاقسۆەتكە كىم جاۋابكار ؟ تەقدىرمۇ ياكى سەنمۇ ؟ » دەۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى .

مېرۇل پۇگەن بىلەن ئوغلاقچى مەنسۇرنىڭ ئېيتقىشچە ، مۇشۇ تۇرمىنىڭ ئۆزىدىلا كېسەللىك ، ئاچلىق ۋە قىيىن ـ قىستاق ئازابىدىن نەچچە يۈزلىگەن مەھبۇسلار جېنىدىن ئايرىلىپتۇ . ئۇلارمۇ ، يەنە باشقا تۇرمىلەردە ئۆلگەن مىڭلىغان كىشىلەرمۇ ، جان بېرىدىغان چاغدا شۇنداق دېيىشكەنمىدۇ ؟

«ئەستاغپۇرۇللا ، مەن نېمانداق تولا خاتالىشىمەن ، ئېشەك چېغىدا پۇتى بىر قېتىم تىقىلىپ قالغان تۆشۈككە ئىككىنچى يېقىن كەلمەسمىش . رەھمەتلىك تۆمۈر ئاكامنىڭ ئاقىۋىتىدىن نېمىشقا ئىبارەت ئالمىغاندىمەن ! مېنى ئەجەبمۇ قارا بېسىپتۇ . بولمىسىزە ، نەمەت خەلپەت ئېيتىپ بەرگەن ھېكايىدىكى يىرتقۇچ شىرنىڭ ئالدىغا ئۆز ئايىغى بىلەن بارغان ئېشەككە ئوخشاپ قالامدىمەن . تۈلكە ھېلىقى شىرغا توغرا ئېيتقان : ‹ھەي تەقسىرىم ، بۇ ئېشەكنىڭ قۇلىقى بىلەن يۇرىكى بولسا ، سىزنىڭ ئالدىڭىزغا ئۆز ئايىغى بىلەن كېلەرمىدى › دەپ ! ئۇ ئېشەككۇ ئۆزى ئۆلۈش بىلەن قۇتۇلۇپتىكەن . مەنچۇ ، ئۇرۇق ـ ئەۋلادىم ، دوست ـ بۇرادەرلىرىم تۇرماق چاپىنىمنىڭ پېشى تېگىپ كەتكەن كىشىلەرنىڭ ھەممىسى مېنىڭ كاساپىتىمگە كېتىۋاتىدۇ . ئاھ خۇدا ، مېنىڭ ئېتىكىم نېمانچە شورلۇقتۇ ؟ مېنى نېمانچە شور پېشانە يارالقانسەن ؟ »

شۇ خىيال ، شۇ ھەسرەت ، شۇ ئىزتىراپ ئۇنى قىينايدۇ ، ئۇنىڭ يۇرىكىگە تىكەندەك سانجىلىپ ئارام بەرمەيدۇ . تاڭ ـ تاڭلار ئېتىپ كېتىدۇ ، كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمەيدۇ . ھەربىر قوشۇق ئۇماچ ، ھەربىر چىشلەم نان ئۇنىڭ گېلىنى جىراپ ، مەيدىسىگە زەھەر بولىدۇ .

«يارەببىم ! — دەپ ئورنىدىن چاچراپ تۇردى بىر كېچىسى ئۇ ، — كېيىنكى ئەۋلادلار مېنى نېمىلەر دەپ قارغىشىپ كېتەر ! نەچچە مىڭلىغان شېھىتلارنىڭ قىزىل قانلىرى ئۈچۈن تاڭلا مەھشەر كۈنى سېنىڭ ئالدىڭدا نېمىدەپ جاۋاب بېرۈرمەن ؟ ئەستاغپۇرۇللا ! »

غايىبتىن بىر سادا كەلگەندەك تۇيۇلدى :

«ياق ، سەن ئاللانىڭ ئالدىدا ، ئەل ـ يۇرتىڭ ئالدىدا ، مىللەتنىڭ ئالدىدا گۇناھكار ئەمەس ! سەن ئۆزۈڭنىڭ ئىنسانىي ـ ۋىجدانىي بۇرچۇڭنى ، تارىخىي بۇرچۇڭنى ئادا قىلدىڭ . بۇ ھەسرەتلىك ئاقىۋەت ، بۇ قانلىق پاجىئە زاماندىن كەلدى ،

مۇھىتتىن كەلدى ، نادانلىقتىن كەلدى . سەن ياشىغان زېمىن شۇنداق زېمىن ، بۇ يەردە جەننەتتەك باغۇ بوستانلىقلار بىلەن بىپايان ۋادىلارمۇ ، تاشلىق داۋانلار بىلەن قاراڭغۇ توقايلىقلارمۇ كۆپ ، بىپايان چۆللەردە بولسا ، دائىم ئېزىنتقۇغا ئۇچرايدۇ كىشى . ئۇن قاراڭغۇلاشقانسېرى ، يۇلتۇزلارغا قاراپ يول تېپىشنى سەنمۇ بىلەتتىڭغۇ . ئەپسۇس ! تۆت ئاياغلىق ئاتمۇ گاھىدا مۇدۇرۇلۇپ كېتىدۇ ، ئات مۇدۇرۇلۇپ كەتسىمۇ ، ئەر غاپىل بولماسلىقى ، گول بولماسلىقى لازىم ئىدى . ئاق كۆڭۈللۈك — ئىنسانىڭ ئېسىل خىسلىتى ، ئەمما بۆرە ـ تۈلكىلەرگە ئاق كۆڭۈللۈك قىلغان كىشى چوقۇم نادامەت چېكىدۇ . خەير ، سېنىڭ خاتالىرىڭ كېيىنكىلەرگە ئىبرەت بولۇپ قالىدۇ . ‹تارىخ — خاتالىقلارنىڭ يىغىندىسى ئەمەس ، ئۇرۇنۇشلار جەريانى . › قۇمۇل تاغلىرىدا ، سېنىڭ باشچىلىقىڭدا باشلانغان گۈلدۈرماما بۇ كەڭ زېمىننى ، ئۇنىڭ ھەممە بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىنى ئويغىتىۋەتتى . ئويغانغان زېمىننى ئەمدى ھېچكىم ئۇخلىتالمايدۇ . چۈنكى ، ئويغانغان زېمىننىڭ ئىگىلىرى — مىليونلىغان خەلق ئامىسى — ئۆزىنى ۋە دوست ـ دۈشمەننى تونۇۋالدى ، ئۆزىنىڭ كەلگۈسىنى كۆرۈۋالدى . سان ـ ساناقسىز قۇربانلارنىڭ ئىسسىق قانلىرى بەدىلىگە پارلاق كېلەچەكنىڭ چوقۇم كېلىدىغانلىقىغا ئىشەنچ باغلىدى . كەلگۈسى ئەۋلاد سېنى ۋە سىلەرنى ئۇنتۇمايدۇ . تارىخ چوقۇم بىر كۈنى ئادىل ھۆكمىنى تەنتەنە بىلەن جاكارلايدۇ . »

يىگىرمە بەشىنچى باب

قىسسىنىڭ ئاخىرى

دۇنيادا باش ـ ئاخىرى يوق نەرسە بولمايدۇ .
— ماكسىم گوركي

كىتابخانىلارنىڭ ۋاقتىنى ئاياش ئۇچۇن ئەمدى بۇ قىسسىنىڭ ئاخىرىنى ئاددىي بايان شەكلىدە قىسقارتىپ يازىمەن .

كاتولىك چېركاۋىسى (تيەنجوتاڭ)دىكى نۇرغۇن قېتىملىق سوراق ۋە قىيىن ـ قىستاقلار نەتىجىسىدە خوجىنىياز ھاجىمدىن ئېلىنغان ھېلىقى ئىقرارنامە ، يەنى ئۇنىڭ ئاتالمىش «كوممۇنىزمغا ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى جىنايەتلىرى» توغرىسىدىكى ماتېرىيال موسكۋادىن ناھايىتى تېزلا تەستىقلىنىپ كەلدى . شۇنىڭ بىلەن «ئۇ موسكۋانىڭ تەستىقلىشى بىلەن سىرتماقتا بوغۇپ ئۆلتۈرۈلدى . جازا ئىجرا قىلغۇچىلارمۇ ، سوۋېت ئىتتىپاقى تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن ھاشىم ھاجى باشچىلىقىدىكى كىشىلەر بولۇپ ، ئۇلار شېڭ شىسەينىڭ ئىرادىسىنى ئىشقا ئاشۇردى··· »①

شۇ قېتىمدا شېڭ شىسەينىڭ سابىق مەسلىھەتچىسى ، ئىلى ۋالىيسى چىڭ دېلى ۋە يۇنۇسبەگ ، تاھىربەگ ھەمدە قازاق خەلقىنىڭ مىللىي قەھرىمانى شەرىپقان تۆرە قاتارلىق ئەربابلاردىن بىر يۈز يىگىرمە كىشىمۇ تۇرلۇك قەبىھ ئۇسۇللار بىلەن

---

① سەيپىدىن ئەزىزى : «ئۆمۈر داستانى» بىرىنچى توم 322 ـ بەت ، مىللەتلەر نەشرىياتى ، 1990 ـ يىلى ، بېيجىڭ .

ئۆلتۈرۈلدى . شەرىپقان تۆرىنىڭ ئۆلىمى تولىمۇ پاجىئەلىك بولدى . جاللاتلار ئۇنى باشقىلارغا ئوخشاشلا ئاۋۇال ئاياق ـ تۇقماق بىلەن ئۇرۇپ يىقىتىپ ، ئاندىن بوغۇپ ئۆلتۈرمەكچى بولدى . بىراق ، چۆچەكلەردىكى پالۋانلارغا ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ گىگانت ئادەم يىقىلمىدى . بەلكى جېنىنىڭ بارچە جاللاتلار بىلەن قاتتىق ئېلىشتى ، شۇنىڭدىن كېيىن ، قىلىچ تۇتقان ئالتە جاللات تەڭ يوپۇرۇلۇپ كېلىپ ، تەرەپ ـ تەرەپتىن قىلىچلاشقا باشلىدى ۋە ئاخىر ئۇنى قېيما ـ چېيما قىلىۋەتتى .

شەرىپقان تۆرە بىلەن بىر قاتاردا ئۆلتۈرۈلگەنلەر ئىچىدە دۇجۇڭيۈەن[1] ۋە قۇربانىنياز شاھىدىمۇ بار ئىدى . قۇربانىنياز شاھىدى مەھمۇت مۇھتىنىڭ يېقىن تۇغقىنى ۋە سەپدىشى بولۇپ ، كېيىن شېڭ شىسەي تەرىپىگە ئۆتۈپ كەتكەن ۋە مەھمۇت مۇھتىغا قەست قىلغان . شۇ خىزمەتلىرى ئۈچۈن شېڭ شىسەي ئۇنى ئۆلكىلىك ج خ باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قىلغان ، ئەمدىلىكتە ئۇنىڭ لازىمى قالمىغانلىقتىن شېڭ شىسەي ئۆز قولى بىلەن بۇيرۇق يېزىپ ئۇنىمۇ بوغۇپ ئۆلتۈرگۈزدى .

بۇ كۈنلەردە ئىچكى ـ تاشقى ۋەزىيەت ناھايىتى كەسكىنلىشىپ كەتكەندى . غەربتە ، گىتلېر فاشىست ئارمىيىسى سوۋېت ئىتتىپاقى زېمىنىنىڭ غەربىي قىسمىنى بېسىۋېلىپ موسكۋا بوسۇغىسىدا قۇتراۋاتاتتى ؛ شەرقتە ، ياپون جاھانگىرلىكى جۇڭگوغا قارىتا تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشىنى غالجىرلىق بىلەن كۈچەيتمەكتە ئىدى . جياڭ جېيشى گۇرۇھى بۇنىڭدىن پايدىلىنىپ ، سەككىزىنچى ئارمىيىنى يوقىتىشنىڭ تەدبىرلىرىنى قوللانماقتا ۋە ئۆز تەسىر دائىرىسىدىكى رايونلاردا كوممۇنىزمغا ، جۇڭگو

---

① دۇ جۇڭيۈەن — مەملىكەت بويىچە نام ـ ئاتاقى چىققان جامائەت ئەربابى . ئۇ ئۆز ۋاقتىدا شېڭ شىسەينىڭ يۇرتداشى ھەم دوستى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۇنىڭغا مادداي ـ مەنىۋى ياردەملەر بەرگەن . شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن ، شېڭ شىسەينىڭ «ئىلغارلىقى»نى مەدھىيىلەپ ماقالە ۋە كىتابلار يازغان . ھەتتا ، ماۋدۇن (شېن يەنبىڭ) ، جاۋ دەن ، شۇ تاۋ قاتارلىق مەشھۇر مەدەنىيەت ئەربابلىرىنى شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت ۋە سەنئەت ئىشلىرىغا ياردەم بېرىشكە چىللاپ كەلگەن .

كومپارتىيىسىگە قارشى دولقۇن قوزغىماقتا ئىدى . شېئ شىسەي ئۆزىنىڭ تەبىئىتى بويىچە ۋەزىيەتنى خاتا مۆلچەرلەپ ، فاشىستلار غەلىبە قىلىدۇ ، كوممۇنىزم دۇنياسى ياشاپ تۇرالمايدۇ دېگەن ئوي بىلەن «ئىلغارلىق» تونىنى چۆرۈپ تاشلاپ ، ئەسلىي قىياپىتىنى ئاشكارىلىماقچى بولدى . ئۇ بۇ ئىشنى ئالدى بىلەن ئۆز ئائىلىسىدە باشلىدى ، بىرىنچىسى قەدەمدە ، موسكۋا قىزىل ئارمىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇۋاتقان ئىنىسى شېئ شىچىنىڭ دەرھال چاقىرتىۋالدى ۋە ئۇنى ئۆزىنىڭ يولىغا كىرگۈزۈشكە ئۇرۇندى ، بىراق شېئ شىچى ئۇنىڭ كۆتكەن يېرىدىن چىقمىدى . ئەكسىچە تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ياشىغان بىر شائىرنىڭ :

«چۆكۈپ كەتسە بىر كېمە ، قالغىنى كېتىۋېرەر ،
قۇرۇپ قالسا بىر دەرەخ ، ئورمانلار كۆكلەۋېرەر .»

دېگەن مىسرالىرىنى ئوقۇپ «غەربتە ستالىن ، شەرقتە ماۋ زېدۇڭ بار ، فاشىستلار بىر مەھەل غالجىرلاشسىمۇ كەلگۈسىدە هامان هالاك بولىدۇ . سەن ئەگەر ئۆز بىلگىنىڭنى قىلىدىغان بولساڭ ، قېرى ئانامنى يېتىلىۋېلىپ تىلەمچىلىك قىلمەنكى ، هەرگىز تەسلىم بولۇپ ، ئۆزىمىزنى نابۇت قىلىدىغان يولغا ماڭمايمەن» دېدى .

شۇنىڭدىن كېيىن ئاكا ـ ئۇكىلار ئوتتۇرىسىدا كەسكىن زىددىيەت باشلاندى . شېئ شىسەي ئۇنى كۆزدىن يوقىتىش خىيالىغا كەلدى ۋە ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى جۇڭگو كومپارتىيىسى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يۈز ئۆرۈشنىڭ باهانە ـ سەۋەبلىرىدىن بىرى قىلىش پىلانىنى تۈزۈپ چىقتى .

1942 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى كەچقۇرۇن شېئ شىچى نەنخۇايۇەن (جەنۇبىي گۈلباغ)[1] دىكى ياتاق ئۆيىدە ئۆزىنىڭ

① شېئ ئائىلىسىنىڭ بىر قىسىم ئەزالىرى شۇ باغدا تۇراتتى . هازىرقى ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ كومىتېتى جايلاشقان ئورۇندا بۇرۇن بىر باغ بولۇپ ، ئاشۇنداق دەپ ئاتىلاتتى .

سىرداش دوستى چېن ۋىنفەن دېگەن يېڭىت بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى ، ئۇنىڭ خوتۇنى چېڭ شۇيىڭ مېھماندارچىلىقىغا كەتكەنىدى . تۆت ياشلىق ئوغلى بولسا ، بوۋىسىنىڭ قېشىدا ئىدى .

كۈتۈلمىگەندە ، شېڭ شىسەي ئىككى كانۇيى بىلەن ئىشىك ئالدىدا پەيدا بولدى ، چېن ۋېنفەن ئۇنى دېرىزىدىن كۆرۈپ قېلىپ ، ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىشتىن ھەزەر ئەيلىدى چېغى ، دەرھال ئاشخانىغا كىرىۋالدى . شېڭ شىسەي بىر كانۇيىنى ئىشىكتە قالدۇرۇپ ئىككىنچى كانۇيى بىلەن ئىنىسىنىڭ قېشىغا كىرىپ كەتتى . تەخمىنەن ئون مىنۇتلاردىن كېيىن «تاق» قىلىپ ئېتىلغان ئوق ئاۋازى ئاڭلاندى . قانلىق سۈيىقەست يۈز بەرگەنلىكىنى سەزگەن چېن ۋېنفەن ئۆزىنى مىڭ تەستە تۇتۇۋېلىپ ، شېڭ شىسەي ئولتۇرغان ماشىنىنىڭ دەرۋازىدىن چىقىپ كەتكىنىنى پەملىگەندىن كېيىن ، شېڭ شىچىنىڭ ياتاق ئۆيىگە يۈگۈرۈپ كىردى . شېڭ شىچى دېۋان بىلەن كارىۋات ئوتتۇرىسىدا قانغا مىلىنىپ ياتاتتى . دېۋانغا بىر تاپانچا تاشلاپ قويۇلغانىدى .

مېھماندارچىلىقتىن قايتىپ كەلگەن چېڭ شۇيىڭ ئەھۋالنى ئۇققاچ ، ئېرىنىڭ جەستى ئۈستىگە ئۆزىنى تاشلىدى ۋە يىغلا ـ يىغلا نەچچە قېتىم ھوشىدىن كەتتى .

تۇن نىسپىدە چېن ۋېنفەن قولغا ئېلىنىپ ، كاتولىك چېركاۋىسىدىكى كىرسە چىقماس كامېرلارنىڭ بىرىگە تاشلاندى . چۈنكى شېڭ شىسەينىڭ ئايغاقچىلىرى ئۇنىڭ شۇ ئاخشىمى جەنۇبىي گۈلباغدىن چىقىپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرۈپ قېلىشقانىدى .

تەزىيە مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلگەندە شېڭ شىسەي بۇ ئۆلۈم ۋەقەسىنى «ئىنىمنىڭ ئوغلى تاپانچىنى ئويناپ ئولتۇرغاندا ئوق چىقىپ كەتكەنلىكتىن بولدى» دەپ چۈشەندۈردى . بىراق ، ھەپتە ئۆتمەي ، چېڭ شۇيىڭ قولغا ئېلىنىپ : «ئېرىنىڭ قەستلەپ ئۆلتۈرگەن جىنايىتى» ئۈچۈن كاتولىك چېركاۋىدا سوراققا تارتىلدى . چېڭ شۇيىڭ : «جۇڭگو كومپارتىيىسى بىلەن ئالاقىسى

بولغان x x x بىلەن ، ئۇنىڭدىن كېيىن سوۋېتلىك مەسلىھەتچى بېكوۋ بىلەن ئوينىدىم ۋە شۇلارنىڭ يولىيورۇقى بويىچە ئېرىمنى ئېتىپ ئۆلتۈردۈم» دېگەن مەزمۇندا ئالدىنئالا يېزىپ قويۇلغان ئىقرارنامىگە قول قويۇشى لازىم ئىدى . لېكىن ، ئەڭ قاتتىق قىيناش ئۇسۇللىرى ئىشلىتىلگەن بولسىمۇ ، ئۇ «بۇ گەپلەرنىڭ ھەممىسى تۆھمەت ۋە ھاقارەت» قەتئىي قارشىلىق كۆرسىتىۋەردى .

— ئايال كىشىنىڭ قاياشى ئايال ، — دېدى شېڭ شىسەي ، ئۆزىنىڭ خوتۇنى چۇ يۈفاڭغا ، — بۇ تەنتەكنى قانداقلا قىلىپ بولمىسۇن ، ئەيۋەشكە كەلتۈرۈڭ ، بۇ سىزگە بېرىلگەن ۋەزىپە .

شۇنىڭدىن كېيىن چۇ يۈفاڭ كامېرغا كىردى . ھۆسن - جامالى ھەرقانداق كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان غۇنچە بوي چېڭ شۇيىڭنىڭ ئورنىدا چاچلىرى چۈۋۈق ، يۈز - كۆزلىرى يېرىق ، كىيىم - كېچىكى يىرتىق ، ھەتتا تىرناقلىرىدىن تېخىچە قان تېمىپ تۇرغان قورقۇنچلۇق بىر ئايال ئولتۇراتتى .

چۇ يۈفاڭ ئىچىنى ئاغرىتىپ ، ئۇنىڭ چاچلىرىنى تۈزەشتۈردى ، يۈزىدىكى قان داغلىرىنى سۈرتتى ۋە بىر تالاي شېرىن سۆزلەر بىلەن ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىپ ، ئاخىردا :

— بىز ھەر ئىككىمىز بۇ ئۆينىڭ كېلىنى ، سىز مەندىن خېلىلا ياش . ھاياتلىقنىڭ لەززىتىنى كۆرۈشىڭىز كېرەك . سىزدە گۇناھ يوق . سىزنى كوممۇنىستلار ئېزىقتۇرغان ئەمەسمۇ ؟ ئىقرارنامىگە قول قويۇۋەتسىڭىزلا دۇبەن سىزنى كەچۈرۈم قىلىدۇ ، — دېدى .

چېڭ شۇيىڭ يىغلاپ تۇرۇپ :

— بۇنىڭ ھەممىسى تۆھمەت . مۇنداق ھاقارەتكە قالغۇچە ئۆلگىنىم ياخشى . مەن ئېرىمغا سادىق . بۇنى ئاسمان خۇداسى بىلىدۇ ، — دېدى .

چۇ يۈفاڭ يەنە بىردەم ھەپىلىشىپ كۆردى ، ئاخىر ئۇنى مۇنداق ئۇسۇل بىلەن ئەيۋەشكە كەلتۈرۈشكە كۆزى يەتمەي : «ھۇ ، پاسكىنا ! يۇمشاقنى يېمىسەڭ ، قاتتىقنى غاجىتىمەن ساڭا ! » دەپ

قوڭنى چېقىپ چىقىپ كەتتى .

چۇ يۇفاڭنىڭ رىياسەتچىلىكىدە جاللاتلار چېكىۋىتىلگەن جان يېرىگە يۇقىرى گرادۇسلۇق سوزۇنچاق لامپۇچكىنى تىقىپ تۇرۇپ ماڭدۇردى . مەھبۇس چىرقىراپ ھوشىدىن كەتتى . ئۇ بىر چېلەك مۇزدەك سۇ بىلەن ھوشىغا كەلگەندە ، چۇ يۇفاڭ قەغەز - قەلەملىرىنى تەڭلەپ ، ئۇنىڭ ئالدىدا تۇراتتى .

— تۇڧى ، تۇلكىدىن تۆرەلگەن چىشى ئالۋاستى ، — دېدى ئۇ ، چۇ يۇفاڭنىڭ يۈزىگە بىرنى تۈكۈرۈپ .

چۇ يۇفاڭ ئاچچىقىدىن يېرىلىپ كەتكۈدەك بولۇپ ، جاللاتلارغا قارىدى . جاللاتلار مەھبۇسنى يالىڭاچلىدى ۋە بىر تال كۆلا ئارغامچىنى ئۇنىڭ چاتىرىقىدىن ئۆتكۈزۈپ ، خۇددى پەن تىلىۋاتقان ياغاچچىلاردەك ھەرىلەشكە باشلىدى . جاھان تارىخىدا مۇنداق قىيناش ئۇسۇلى ھېچ يەردە كۆرۈلۈپ باقمىغان بولسا كېرەك . بىر مىنۇت... بەش مىنۇت... ئون مىنۇتقا بارغاندا ، مەھبۇسنىڭ دېمى ئۇزۇلۇپ ، كۆزلىرى يۇمۇلۇپ ، بېشى مۇرىسىگە ساڭگىلاپ چۈشتى .

شېڭ شىسەي ئۆزى ياساپ چىققان بۇ دېلو ئارقىلىق بىر چالمىدا ئىككى پاختەك سوقۇش مەقسىتىگە يەتتى : «ئىنىم شېڭ شىچى ئۇنىڭ خوتۇنى بىلەن غەيرىي نورمال مۇناسىۋەتتە بولغان بىر كىشى تەرىپىدىن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلدى . بۇ جاھانگىرلارنىڭ ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىللىرىنىڭ ۋە بېكوۋغا ئوخشاش تروتسكىچىلارنىڭ شىنجاڭدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا ، كوممۇنىزمغا ، ‹ئالتە بۇيۇك سىياسەت› كە قارشى ئېلىپ بارغان سۈيىقەستلىك ھەرىكىتى » دېگەن مەزمۇندا ستالىنغا ئۆز قەلىمى بىلەن خەت يازدى ؛ جىياڭ جىيېشىگە بولسا ، «ئىنىم شېڭ شىچىنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ شىنجاڭدىكى سۈيىقەستى » دەپ مەلۇم قىلدى .

شۇنىڭ بىلەن بېكوۋ ۋە «تروتسكىچى» دەپ گۇمان قىلىنغان بىرمۇنچە سوۋېت كىشىلىرى موسكۋاغا چاقىرتىپ كېتىلدى ؛ جىياڭ

جيېشىنىڭ شېڭ شىسەيىنى ئۆز تەرىپىگە تارتىپ ، ئۇنىڭ قولى بىلەن شىنجاڭدىكى جۇڭگو كومپارتىيىسى ئەزالىرىنى يوقىتىش سۈيىقەستىگە يول ئېچىلدى .

«ئىز» رومانىنىڭ خاتىمىسىدە يېزىلغىنىدەك ، 1942 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئۈرۈمچى ئاسمىنىدا ئامېرىكىدا ياسالغان بىر چوڭ ئايروپىلانىنىڭ موتورلىرى گۈركىرەپ قالدى . شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ خوتۇنى چۇ يۈفاڭ ۋە باشقا يېقىنلىرى بىلەن ئايرودرومدا غەلىتە بىر مېھمانىنى كۈتۈۋالدى . بۇ مېھمان ناھايىتى پۇزۇر كىيىنگەن ، زىلۋا بويلۇق ، چىرايلىق بىر خانىم ئىدى . ئۇ ئاپئاق يىپەك پەلەي كىيگەن قولىنى شېڭ شىسەيگە ئۇزىتىۋېتىپ ، ئۇنىڭغا ئاجايىپ ناز ـ كەرەشمە بىلەن كۈلۈپ قويدى . شېڭ شىسەي ئىككى پۇكۈلۈپ تەزىم بەجا كەلتۈرگەچ ، ئۇنى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ياسالغان «زىم» ماركىلىق ئۇزۇن قارا پىكاپقا تەكلىپ قىلدى . بۇ «خانىم» جياڭ جېيشىنىڭ خوتۇنى سۇڭ مېيلىڭ ئىدى .

شۇنىڭدىن كېيىن شېڭ شىسەي «ئىلغارلىق» گۇللىرى ئالتۇنبېلىقىنىڭ تەڭگىلىرىدەك پارقىراپ ، كىشىلەرنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرۇپ كەلگەن چىرايلىق تونىنى سېلىۋېتىپ ، ئۆزىنىڭ ئالۋاستىلىق قىياپىتىنى ئاشكارىلىدى . سېنتەبىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا نەچچە يىلدىن بېرى شىنجاڭنىڭ ھەممە قۇرۇلۇش ساھەلىرىدە جان پىدالىق بىلەن ئىشلەپ كەلگەن بىر يۈز ئەللىك نەچچە كومپارتىيە ئەزاسىنى قولغا ئالدى ۋە بىر يىل قىيناپ ـ قىستاپ ، ھېچقانداق نەتىجىگە ئېرىشەلمەي ، ئاخىر ئۇلارغا قانلىق چاڭگىلىنى ئۇزاتتى — جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ مۇنەۋۋەر ئەزالىرى چېن تېەنچىيۇ ، ماۋ زېمىن ، لىن جىلۇ باشلىق ئەزىمەتلەر بىر كېچىدە بوغۇپ ئۆلتۈرۈلدى .

تۇنۇگۈنلا «ماركسىزمچى» ، يەنئەننىڭ «دوستى» بولۇپ يۈرگەن شېڭ شىسەي بىردىنلا «سەنمىنجۇيىچى» ۋە يەنئەننىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى بولۇپ قالدى . ئوتتۇرىسىغا ئالتە بۇرجەكلىك سېرىق يۇلتۇز شەكلى چۇشۇرۇلگەن قىزىل بايراق ئورنىغا

گومبندائ بايرىقى ئېسىلدى .

شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق سوۋېت كىشىلىرى ، قۇمۇلدا شىنجاڭنى گومبندائ تەھدىتىدىن قوغداپ تۇرغان سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى — مۇكەممەل بىر دىۋىزىيىگە تەڭ قۇدرەتلىك سەككىزىنچى پولك — چېگرىدىن قوغلاپ چىقىرىلدى ، ھەتتا سوۋېت كونسۇلخانىلىرىنىڭ خادىملىرى تەقىب ئاستىغا ئېلىندى .

جاھان بىردىنلا قاراڭغۇلاشتى . قاراڭغۇلاشتىلا ئەمەس ، تەسۋىرلىگۈسىز قېلىن زۇلمەت پەردىسى ئاستىدا قالدى .

تۇن قاراڭغۇلاشقانسېرى تومۇز كۈنلىرى چۆل - باياۋاندا قالغان يولۇچى بىر يۇتۇم سۇغا قانداق تەشنا بولسا ، ئادەملەر قەلبى يورۇقلۇققا شۇنداق تەشنا بولۇۋاتاتتى ، بىردىنلا جاھان يەنە ئۆزگىرىشكە باشلىدى . شائىرنىڭ :

سايرام ئويغىنىپ ، چايقالمامدىكىن ؟
تەلكىدىن تۇمان تارقالمامدىكىن ؟
ئىلى ئاتلىرى چاپالمامدىكىن ؟
كۆز ياشلىرىمدىن قاينار بۇلاقلار .
زۇمرەت كۆلۈمنى بۇلغاتتى پاقا ،
مەيلىمۇ شۇنچە يىرتىلسا ياقا .
ئېلى ئېتىغا يوقمىكىن تاقا ؟
كۆز ياشلىرىمدىن قاينار بۇلاقلار .

دېگەن ھەسرەتلىك نىدالىرىغا جاۋابەن ، سايرام ئويغىنىپ چايقىلىپ كەتتى ، نىلقا ئاتلىرىنىڭ تۇياقلىرىدىن ئۇچقۇنلار چاچراپ ، يالقۇنغا ئايلىنىشقا باشلىدى .

شېكى شىسەي پۇتى كۆيگەن توخۇغا ئوخشاپ قالدى . جىياڭ جېيشى ئىلى ۋادىسىدا يانغان يالقۇننى ئۆچۈرۈش ياھانىسىدە «يېرى كەڭ ، بايلىقى مول شىنجاڭنى شېكى شىسەيدىن تارتىۋېلىش پەيتى كەلدى» دەپ ئويلاپ ، دەرھال تۇمەن - تۇمەنلەپ چېرىك

ماڭدۇرۇشقا كىرىشتى .

شېڭ شىسەي ئون بىر يىلدىن بۇيان ، يالغۇز ئۆزى سوراپ كەلگەن بۇ زېمىننى جياڭ جېيشىگە تارتقۇزۇپ قويۇشنى خالىمايتتى ، ئەلۋەتتە . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، گېتلىر گېرمانىيىسى ھالاك بولۇش ئالدىدا تۇراتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن شىنجاڭدا قۇرۇلغان گومىنداڭ پىرقىسىنىڭ كاتتىبېشىدىن تارتىپ ھەممە گومىنداڭچىلارنى قولغا ئالدى ۋە ستالىنىڭ ئالدىدا قۇيرۇق شىپاڭلىتىپ كەچۈرۈم سوراپ ، بۇرۇنقى مۇناسىۋەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى ئىلتىجا قىلدى . بىراق ، بۇ قېتىم ستالىن ئۆزىنىڭ بۇرۇتىغا چالما تىزدۇرمىدى . ئەكسىچە ئۇنىڭ نىيىتىنى جياڭ جېيشىگە ئۇقتۇرۇپ قويدى . ئۇزۇن ئۆتمەي ، شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ يۇز مىڭدىن ئوشۇق گومىنداڭ چېرىكلىرى ئوتتۇرىسىدا خۇددى ئۆمۈچۈك توربىغا ئىلىنىپ قالغان چىۋىنگە ئوخشاپ قالغانلىقىنى سېزىپ ، جياڭ جېيشىنىڭ بۇيرۇقىغا بويسۇنۇشقا مەجبۇر بولدى . ئۇ ، گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ دېھقانچىلىق ـ ئورمانچىلىق مىنىستىرلىكىگە «ئۆستۇرۇلگەن» يېڭى ئەمەلدار سۈپىتىدە شىنجاڭدىن كېتىشكە تەييارلاندى ۋە ئاخىر قان پۇراپ تۇرغان تونىنا ـ تونىنا ئالتۇن ، قاپ ـ قاپتا جاۋاھىرات ، ماشىنا ـ ماشىنىدا بۆكەن مۇڭگۈزى ۋە ئېسىل مويلارنى جياڭ جېيشىگە سوۋغاتلىققا ئېلىپ يولغا چىقتى .

ئۇ مېڭىشتىن ئۈچ كۈن بۇرۇن ئۆزىنىڭ بىرمۇنچە سىر ـ ئەسرارىنى بىلىدىغان يېقىنلىرىدىن پېڭ ئەپەندى باشلىق سەككىز كىشىگە زەھەر ئىچۈرۈۋەتتى . ئۇرۇمچىدىكى تۇرمىلەرگە ئوت قويۇۋەتمەكچى بولۇۋىدى ، بۇنىڭغا ئۇلگۈرەلمىدى .

— توختاڭ سۆيۈملۈكۈم ، گالىستۇكىڭزنى تۇزەشتۇرۇپ قويای ، — دېدى چۇ يۈفاڭ ، دەھلىزدىكى يوغان بويئەينەك ئالدىدا توختاپ ، — قاراڭا ، بۇ گالىستۇك قىڭغىر بولۇپ قاپتۇ .

شېڭ شىسەي ئەينەككە قارىدى . ئۇنىڭ كۆزىگە ئۆزى ئەمەس ، مانجۇچە قىزىل مونچاقلىق قالپاق ، ئۆرە ياقىلىق زەرباپ تون

كىيگەن زو زۇڭتاڭ كۆرۈندى . زو زۇڭتاڭنىڭ ساقال - بۇرۇتلىرى بىلەن قۇشنىڭكىگە ئوخشاش ئۇزۇن ئەگرى تىرناقلىرىدىن قان تېمىپ تۇراتتى . شېڭ شىسەيمۇ دەرھال ئۆزىنىڭ قوللىرىغا قارىدى . ئاپئاق يىپەك پەلەيلىرىدىن قان تەپچىپ تۇرغاندەك كۆرۈندى - دە ، ئۇ دەرھال پەلەيلىرىنى چىقىرىپ چۆرۈۋەتتى . بىراق ، ھەر ئىككى قولى قىپقىزىل قانغا بوياقلىق پېتى تۇراتتى . ئۇ قوللىرىنى يوشۇرماقچى بولدى ، ئەمما تىقىدىغان يەر تاپالمىدى . چۈنكى ، ئۇنىڭ يەڭلىرىمۇ قان ، يانچۇقلىرىمۇ قان ، ئېتىكىمۇ قان ، قوينىمۇ قان ئىدى .

شۇنداق ، بۇنىڭ ھەيران قالغۇدەك ھېچ يېرى يوق . ئۇ ھۆكۈمرانلىق قىلغان ئون بىر يىل ئىچىدە تۆت مىليونلا نوپۇسى بولغان شىنجاڭ زېمىنىدا بىر يۈز يىگىرمە بەش مىڭدىن ئوشۇق كىشى تۇنقۇن قىلىندى ۋە ئۇلارنىڭ ئوندىن توققۇزى قاراڭغۇ تۇرمىلەردە ئۆلدى ، ئۆلتۈرۈلدى . شۇنچىۋالا ئادەمنىڭ قېنى ئەگەر بىر يەرگە يىغىلىپ ئاقىدىغان بولسا ، جاھان نېمە بولۇپ كېتەر ! شۇنچىۋالا قان نەگىمۇ سىغىپ ، نەگىمۇ سىڭار ! ئۇنىڭغا شۇ قانلارنى تۆكۈشۈپ بەرگەن ئاتاقلىق ئەربابلار ، ئاپرېسوۋ بىلەن مەتنۇر ئەپەندىگە ئوخشاش كاززاپلار ، ھاشىم ھاجى ، سېيىت ھاجى ، قادىر ھاجىدەك پوكانچىي قاسساپلار شۇنىڭ ئۈيلاپ باققانمىدۇ ؟ ئەگەر ئۇلارمۇ قارا يەر قوينىغا كىرىپ ، ئۈيلاش ئىقتىدارىدىن قالغان بولسا ، ئېھتىمال ، ئۇلارنىڭ جىن - ئالۋاستىلارغا ئايلانغان ئەرۋاھلىرىمۇ باردۇر ، شۇلار بولسىمۇ بۇنى كۆرۈشى كېرەك . قاچانلا بولمىسۇن بۇنىڭ جاۋابىنى بېرىشى كېرەك !

قىزىق ئىش ، شېڭ شىسەي كېتىپ ئەتىسى ئۇرۇمچىي تۇرمىلىرىدىكى مىڭلىغان كامېرلارنىڭ تۆمۇر ئىشىكلىرى قانداقتۇر بىر كۈچ بىلەن ئېچىلىپ كەتتى . يوغان - يوغان قۇلۇپلارغا ئاچقۇچ سېلىۋاتقان گۈندىپايلارمۇ ئۆزىنىڭ نېمە ئىش قىلىۋاتقانلىقىنى گويا بىلمىگەندەك ، سەزمىگەندەك قىلاتتى . رەڭگىرويى سامانەك سارغىيىپ ، چاچ - ساقاللىرى ئۆسۈپ ،

كىيىملىرى تىتىلىپ كەتكەن مەھبۇسلار خۇددى قەپەستىن بوشاپ چىققان بىر توپ ئۇچارلىقلاردەك چۇرۇلدىشىپ ، دىن ، مىللەت ، دەرىجە - مەرتىۋە ئايرىماي تونۇسا - تونۇمىسا بىر - بىرىنى قۇچاقلىشىپ يىغلىشاتتى ، سۆيۈشەتتى ، كۈلۈشەتتى ، مۇڭ - زار قىلىشاتتى . بۇ ھالەت ئۇدا ئۇچ كۈن داۋام قىلدى .

ئوغلاقچى مەنسۇر بىلەن مېرۇل پۇگەن تېخىمۇ خۇشال ئىدى . چۈنكى ، ئۇلار ئۆزىنىڭ سەپداشلىرى بولغان نەمەت خەلپەت ، قاسىم ئەپەندى ، تۇرسۇن دولان ، غۇلجىلىق ھېيتەم ، ئارمانبەگ ۋە موڭغۇل يىگىتى جاباباتۇ بىلەن كامېر ئىشكىنىڭ كىچىككىنە تۆشۈكى ئارقىلىق ئەمەس ، ئەمدى ئوچۇق مەيداندا ئۇچرىشىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولغانىدى . شۇنىڭدىن كېيىن ئۆزىنى ئۆزى جالىغىچىلىق ماداري بار يىگىتلەر بولسىمۇ بۇ كۈھىقاپتىن قۇتۇلسۇن دېگەن مەقسەتتە تۇرمە ئاشخانىسىدىكى «ئىشچى مەھبۇسلۇق» ئەركىنلىكىدىن پايدىلىنىپ ، ئۇچىنچى كۈنى تۇرسۇن دولان ، ئارمانبەگ ۋە ھېيتەملەرنى تۇرمىدىن قاچۇرۇۋەتتى .

— قايىاقا ماڭىمىز ؟ — دېدى ھېيتەم ، تۇن قاراڭغۇسىدا شەھەر سىرتىغا تىنچ - ئامان چىقىۋالغاندىن كېيىن .

— قايىاقتا يالقۇن كۆرۈنسە شۇ يىاقا ماڭايلى ، — دېدى تۇرسۇن دولان كەسكىن بىر ئاۋازدا ، — بىزنى ئىلى تەرەپكە ، ئازادلىق مەشئىلى يانغان نىلقا تاغلىرىغا باشلا ، ھېيتەم ئاكا !

— ياشاپ كەت ، دولان ، — دېدى ھېيتەم ، بۆلەكچىلا جانلىنىپ ، — ئەمىسە بىز كەتتۇق ، ئاكاڭ قارىغاي نىلقا تاغلىرىنى بەش قولدەك بىلىدۇ دېگىنە تېخى !

* *

ھۆرمەتلىك كىتابخان :

ئەسلىدە مەنمۇ شۇ يىگىتلەرنىڭ ئىزى بىلەن نىلقىغا ، ئاندىن پۇتۇن ئىلى ۋادىسىگە ، ھەتتا جۇڭغار ئويمانلىقى بىلەن ئالتاي

تاغلىرىغا بېرىپ ، ئۇ يەرلەردە بولۇپ ئۆتكەن جاھانشۇمۇل ۋەقەلەرنى ، تىللاردا داستان بولغان قەھرىمانلارنىڭ ئاجايىپ سەرگۈزەشتلىرىنى سىلەرگە ھېكايە قىلىپ بەرمەكچى ۋە بەزى سىرلىق تېپىشماقلارنى يېشىپ باقماقچى بولغانىدىم . بۇ ئارزۇلىرى خىياللىرىم «ئويغانغان زېمىن»نىڭ ئۇچىنچى قىسمى بولماقچى ئىدى . ئەپسۇسكى ، بۇنى يېزىپ پۈتتۈرۈشكە ئىمكانىيىتىم يار بەرمەيدىغان ئوخشايدۇ . شۇڭا ، بۇ قىسىنى ھازىرچە مۇشۇ يەردە ئاياغلاشتۇرۇشقا مەجبۇر بولدۇم . قالغان قىسمىنى كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمىزنىڭ يېزىپ چىقىشىغا ئىمانىم كامىل !

مېنى كەچۈرگەيسىلەر !

1993 ـ يىل ئىيۇل ،
ئۈرۈمچى

ئويغانغان زېمىن

(ئىككى قىسىملىق تارىخىي رومان)

ئاپتورى: ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئابدۇراخمان ئەبەي

مۇھەررىرلىرى: ئابدۇۋەلى خەلپەت، ئەخەت ھاشىم

مەسئۇل كوررېكتورى: گۈلشەھەر نېغمەت

مۇقاۋا لايىھەلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

نەشر قىلىپ تارقاتقۇچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 - نومۇر

تېلېفون: 2827472 - 0991

پوچتا نومۇرى: 830001

باسقۇچى: بېيجىڭ شۇنچېڭ رەڭلىك مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتى

ساتقۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى

فورماتى: 880×1230 مىللىمېتىر 1/32

باسما تاۋىقى: 30.125

نەشرى: 2009 - يىلى 8 - ئاي 1 - نەشرى

باسمىسى: 2015 - يىلى 3 - ئاي 5 - بېسىلىشى

تىراژى: 23001 - 33000

كىتاب نومۇرى: ISBN 978 - 7 - 228 - 11475 - 7

باھاسى: 76.00 يۈەن (ئىككى قىسىم)